SAKARYA'DAN BÜYÜK TAARRUZ'A 100. YILINDA BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ

ANKARA / 2022

Sakarya'dan Büyük Taarruz'a 100. Yılında Başkomutanlık Meydan Muharebesi

Editörler

Dr. Çiğdem Dumanlı

Dr. Emre Saral

Makaleleri Gözden Geçirenler

Prof. Dr. Ayten Sezer Arığ
Prof. Dr. Yasemin Doğaner
Prof. Dr. Mustafa Yılmaz
Prof. Dr. Seyfi Yıldırım
Doç. Dr. Saime Selenga Gökgöz
Doç. Dr. İdris Yücel
Doç. Dr. Sadık Erdaş
Doç. Dr. Sinan Ateş
Dr. Çiğdem Dumanlı
Dr. Emre Saral

KAPAK TASARIMI
Cüneyt KAYA

BASKI-CİLT
Girişim Ajans Matbaa Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 47852

1.Baskı Ankara, 2022

ISBN
978-605-85440-3-1

Bu kitapta yer alan makaleler, 6-7 Ekim 2022 tarihlerinde Polatlı'da düzenlenen "Sakarya'dan Büyük Taarruz'a 100. Yılında Başkomutanlık Meydan Muharebesi" başlıklı sempozyumda sunulan bildirilerin gözden geçirilerek genişletilmiş halleridir.

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Beytepe Yerleşkesi 06800 ANKARA
Tel: 0 312 297 68 70
Belgegeçer: 0 312 299 20 76
E- Posta: ait@hacettepe.edu.tr
İnternet Sitesi: http://www.ait.hacettepe.edu.tr

T.C. Polatlı Belediyesi

Kurtuluş Mahallesi Adnan Menderes Cad. No:20 Polatlı / ANKARA
Tel: 0 312 623 45 45 / 0 312 622 58 08
Belgegeçer: 0 312 623 43 29 / 0 312 622 58 08
E – Posta: belediye@polatli.bel.tr
İnternet Sitesi: http://www.polatli.bel.tr

POTA Polatlı Belediyesi Tarihi Alanlar Tanıtım Merkezi

Yeni Mahalle Gordion Caddesi no:41 Polatlı / ANKARA
Tel: 0 312 622 58 08
Belgegeçer: 0 312 622 58 08
E-Posta: tarihialanlartanitimmerkezi@gmail.com
İnternet Sitesi: http://polatlitanitim.com.tr

İçindekiler

Sunuş
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ
HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Mürsel YILDIZKAYA
Polatlı Belediye Başkanı

Makaleler
Büyük Taarruz'un Sevk-İdaresinde
Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Yeri ve Önemi
Erdal KORKMAZ 1

Atatürk'ün Nutuk'ta Büyük Taarruz Anlatımı (Bir İçerik Analizi)
Ali GÜLER 31

Dumlupınar'da Zafer Bayramı Kutlamaları (1926-1938)
Erol EVCİN 67

İmparatorluktan Erken Dönem Cumhuriyete Polatlı ve Çevresinde İskân
Sadık ERDAŞ 109

Türk İstiklâl Harbi Şehitlerinin Kayıtlara Geçirilmesinde Buruncuk Örneği
Veli Fatih GÜVEN 145

Avusturya Gazetelerine Göre Sakarya Meydan Muharebesi'nden Büyük Taarruz'a Cepheler ve Diplomasi (1921-1922)
Çiğdem DUMANLI 175

Pontus Meselesi Çerçevesinde Amasya ve Havalisi
Kuvayı Takibiye Kumandanlığının Kurulma Girişimi ve Meclis'teki Tartışmalar
Uğur YILMAZ 221

Zafer Yılında Türk Ekonomisine Dair İngilizlerin Gözlemleri
Arda BAŞ 245

An Assessment of D. Lloyd George's Government After The Great Offensive
Fahriye Begüm YILDIZELİ 261

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz
Şule Sevinç KİŞİ 277

"Vakit" Gazetesinde Büyük Taarruz
Recep Murat GEÇİKLİ - Doğan KOÇAK 339

Büyük Taarruz'da Süvari Harekâtı Doktrini ve İcrası
Abdullah Cüneyt KÜSMEZ..... 363

Büyük Taarruz'un Harekât Planının Hazırlanması Sürecinde Yaşanan Gelişmeler ve Planın Ana Prensipleri
Mehmet ÇANLI 397

Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Sakarya Meydan Muharebesi'nden Büyük Taarruz'a Türk Millî Mücadelesinin Güncesi
Naz SARIASLAN 419

Dizin 437

SUNUŞ

Cumhuriyetimizin ilanının kaldırım taşlarını döşeyen önemli olaylardan Büyük Taarruz'un 100. Yıl dönümü münasebetiyle, tarihi öğrenmek ve bir neden-sonuç ilişkisi içerisinde incelemek; daha da önemlisi, yaşadığımız topraklarda neler olduğunu ve bu toprakların nasıl kazanıldığı; burada nasıl başımız dik ve hür yaşadığımızı anlamak adına Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü olarak, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz günlerini inceleyen değerli bilim insanlarının araştırmalarından oluşan bir bilimsel etkinlik düzenlemek istedik.

Bu sene Büyük Taarruz'un 100. Yılı olması nedeniyle ülkemizde çok fazla etkinlik yapıldı. Biz de Polatlı Belediyesi ile geçtiğimiz sene Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya ve Polatlı Belediye Başkanı Mürsel Yıldızkaya'nın birlikte hazırladıkları Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin sempozyumu, Büyük Taarruz ayağı ile devam ettirdik. Etkinliği uluslararası nitelik kazanacak biçimde düzenlemeyi gönlümüzden geçirmemize rağmen pandeminin etkileri; ekonomik sebepler ve bu sene çok sayıda kurumun aynı motivasyonla etkinlikler düzenlenmesinden ötürü bu amacımızı gerçekleştiremedik. Yine de önemli olan ortaya bir eser çıkarmış olmamızdır.

Tarihten ders almazsak tekrar tekerrür eder denir; ülkemiz dünyanın en güzel ama her zaman muhatap olmak zorunda kaldığı en sorunlu bölgesindedir. Bu sorunlar büyük bir imparatorluktan, köklü bir devletten gelmemizden kaynaklanmaktadır. Bulunduğumuz coğrafya pek çok medeniyete beşiklik yapmıştır ama bu coğrafyada en uzun ve en fazla başı dik yaşayabilen bir milletin evlatlarıyız. Güzeli savunmak, güzele sahip çıkmak, değerleri korumak birlik ister; öyle durduğumuz, yattığımız, düşünmediğimiz yerde; birinin gelip kurtarmasını, bizim için çalışmasını, üretmesini beklemek doğru değildir. Biz de bu amacı bilimsel çalışmalarla, belgelere dayalı olarak ortaya koyarak yerine getirmekteyiz.

Şikâyet etmek bir insan için pek tabiidir; ama önemli olan şikâyet etmek değil sorunların üstesinden gelmek; sorunlar karşısında karamsar olmamak; ümitli olmak, kendimize güvenmek, başarıya olan inancımızı her zaman korumaktır. Uzun ve aralıksız süren Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda 1918 yılının sonuna gelindiğinde Osmanlı Devleti savaştan yenik olarak çıkmış; Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun dört bir yanı işgale uğramıştı. Sadece Birinci Dünya Savaşı düşünüldüğünde, on bir sene boyunca yıl irili ufaklı cephelerde savaşılmıştır. Bu savaşlar sonucunda; hala öyle olduğu üzere, Anadolu insanımız şikâyet etmemiş; elinde avucunda sırtında olmasa da bu coğrafyadan başka gidecek yerinin olmadığı bilinciyle üretmiş; çalışmış; çok güzel uğurlamalarla evladını askere göndermiş; yaptıklarını şerefli bir görev olarak addetmiştir.

Bunları başarıyla yerine getirebilmek için tabii ki iyi bir lidere de ihtiyaç vardır: Mustafa Kemal Paşa, bu devletin kurucusu, planlayıcısı hatta en baştan

ülkenin içinde bulunduğu tabloyu çok iyi tahlil ederek ne yapılması gerektiğinin kararını veren kişidir. Sakince, metin bir şekilde yapılacakları planlaması çok önemli bir karakter özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiğinde hepimizin bildiği o meşhur "geldikleri gibi giderler" sözü kendisinin o günkü tabloda bu giriştiği işe ne kadar güvendiğini ve başarılı olacağını göstermektedir. Atatürk'ün Samsun'a gidişi; yani Anadolu'ya geçişi sonra da toplanan kongrelerde yaptığı tespitler vurgulanmalıdır: "Vatan bir bütündür bölünemez; parçalanamaz!" "Bayrak inmez, ezan dinmez, vatan bölünmez! Aradan yüz sene geçmiş olmasına rağmen bugün dahi bu coğrafyada ayakta kalabilmek adına halkı motive etmek için aynı sloganların kullanılıyor olması ve halkın bunu benimsemesi dikkat çekicidir.

Büyük Millet Meclisi'nin de açılması ve hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu tespiti de önemlidir. Çevremizdeki ülkelere baktığımızda insan hakları, eşitlik, özgürlük, demokrasiye geçiş ve egemenliğin halk tarafından kullanılması önemli bir adımdır. Ankara millî iradenin tecelli ettiği yerdir.

Sakarya Meydan Muharebesi'ne gelecek olursak, Yunan kuvvetleri Polatlı'ya kadar gelmiş ve yaklaşık üç buçuk yıl topraklarımızda kalmış; âdeta işgal edilmedik yer bırakmamıştı. Bu süreçte özellikle Başkomutan Atatürk arkadaşlarıyla iş birliği yapmış; halka güvenmiştir. Karşılıklı olarak halk da arkadaşları da kendisine güvenmiştir. Alınan kararlar ve bu kararların yürütülmesinde bu bilincin ve dayanışmanın çok önemli rolünün olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

"Hattı müdafaa yoktur; sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır" ifadesine de değinilmelidir. Kurtuluş mücadelesi sırasında iç isyanlar, işgal bölgelerinde yaşanan karışıklıklar gibi aksiliklerin de olması tabiidir. Özellikle, İstanbul işgal altında olduğu için başkentin ne kadar sıkıntılı kararlar aldığı bilinmektedir. Yine de, hiçbir karamsarlığa düşmeksizin, adım adım kararlılıkla, stratejiyi çok iyi belirleyerek, hatta nihai taarruza geçerken büyük bir gizlilik içerisinde, iyi düşünülmüş bir planla; bilimsel yöntemlere başvurarak bu başarıyı elde etmesi Atatürk'ü bu başarıda ön plana çıkartan en önemli özelliklerindendir.

Gerçekten bir yıllık bir hazırlık süreci ve o arada yapılan strateji, bu süreç özellikle 26 Ağustos'ta Büyük Taarruz ile başlaması ve dört günde istenilen amaca ulaşması; hatta 18 Eylül'e kadar 400 kilometreyi aşkın bir süreçte başarı elde edilmesinin altının çizilmesi gerekir. Adım adım toprakların elden çıkması, iç karışıklıklar; eğitimde yaşanan sıkıntılar; kısacası Büyük Taarruz'a kadar yaşanan süreç hepimizin malumudur ve ayrı bir tartışmanın konusudur. Ancak Büyük Taarruz gerçekten "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir; ileri" diye başlayan ve Mondros'u Mudanya'ya, Sevr'i de da Lozan'a götüren önemli bir başarıdır.

Polatlı Belediye Başkanlığının iş birliğiyle Enstitümüz tarafından düzenlenen bu sempozyumda ve hazırlanan bu kitapta emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım. Özellikle Polatlı Belediyesi Tarihi Alanlar Tanıtım Merkezi Koordinatörü Sayın Kadım Koç'a bize gösterdiği her tür kolaylık ve yardımları için teşekkür ederim. Hiç de kolay olmayan bu hazırlıklar profesyonellik ve uzmanlaşma gerektirir. Sempozyumun ve kitabın hayırlı olmasını; daha güzel çalışmalara kapı açmasını dilerim.

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ
HÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü

SUNUŞ

Sakarya'dan Büyük Taarruz'a 100. Yılında Başkomutanlık Meydan Muharebesi Sempozyumumuzun başarılı geçmesi dileğiyle sözlerimin başında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne ve değerli hocalarımıza çok teşekkür ediyorum. Son iki yıldır her kapılarını çaldığımızda bizden desteklerini esirgemediler. İnşallah bu büyük tarihi mirasa sizlerinde katkısıyla daha fazla değer katacağımızı düşünüyorum.

Tabii biz Büyük Taarruz'a geçişte biz Sakarya'nın ev sahibi olmaktan, şühedanın torunları olmaktan bütün Polatlılılar olarak büyük bir onur ve gurur duyuyoruz. Bu tarihi değeri ve mirası hak ettiği noktaya taşımak adına da elimizden gelen bütün gayreti gösteriyoruz. Sakarya'nın ne kadar önemli olduğunu, nasıl bir kırılma noktası olduğunu, tarihimizde nasıl bir dönüm noktası olduğunu kıymetli akademisyenlerimiz izah edeceklerdir.

Sakarya Meydan Muharebesi 250 Yıllık geri çekilişimizin durdurulduğu bir mücadele ve Türk tarihinin ciddi bir kırılma noktasıdır. Dolayısıyla bizler de bu mücadelenin ev sahibi, bu kırılma noktasının merkezi olmaktan mutluyuz. Böyle bir şehirde hemşehrilerimize hizmeti de şühedaya bir minnet borcu olarak kabul ediyoruz. Belediye hizmetlerinin dışında tarihi değerlerimizi gün ışığına çıkarmak adına büyük gayret gösteriyoruz.

Özellikle 2014 yılında kurulan Polatlı Belediyesi Tarihi Alanlar Tanıtım Merkezi (POTA) vasıtasıyla çok büyük işler yaptığımızı düşünüyoruz. Fakat daha gidecek çok yolumuzun olduğunun da farkındayız. Şu anda POTA'da Sayın Kadim Koç'un koordinatörlüğünde yaklaşık 15 personelimizle gece gündüz bu tarihî değeri anlatmaya çalışıyoruz.

Bu tür çalışmalarımızın daha da hızlanarak, bu konuda daha büyük mesafeler alacağımızı düşünüyor; buna bütün kalbimle inanıyorum. Bundan sonraki yıllarda da sizlerle, değerli hocalarımızla birbirinden farklı alanlarda çalışmayı ümit ediyorum. Bu vesileyle Büyük Zaferin Mimarı muzaffer Başkomutanımız Mustafa Kemal Atatürk'ü, silah arkadaşlarını ve tüm şehitlerimizi rahmet ve minnetle anıyor; bilimsel etkinliğimizin hayırlara vesile olmasını diliyorum.

Mürsel YILDIZKAYA
Polatlı Belediye Başkanı

BÜYÜK TAARRUZ'UN SEVK-İDARESİNDE BAŞKOMUTAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN YERİ VE ÖNEMİ

Dr. Erdal KORKMAZ[*]

ÖZET

Mondros Mütarekesi sonucu başlayan işgaller süreci, Millî Mücadelenin başlamasına yol açmıştır. Türk İstiklâl Harbinin başında sivil bir şahsiyet olarak Millî Mücadeleyi idare eden Mustafa Kemal Paşa, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra ordunun cephesinin yarılması üzerine, verdiği direktifle kuvvetlerin Sakarya Nehrinin doğusuna mevzilenmesini sağlamıştır. Bu ortamda Mustafa Kemal Paşa, TBMM'de yaşanan tartışmalar üzerine, meclisin tüm yetkileri ile beraber, başkomutanlık yetkisinin kendisine verilmesini istemiştir. Böylece sorumluluğu üstüne alarak, Türk milletinin kaderinin tayin edildiği muharebelerde ordunun sevk ve idaresini üstlenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa başkomutanlık yetkisini aldıktan sonra, Türk ordusunu Sakarya Meydan Muharebesi'nde sevk-idare etmiş ve Yunan kuvvetlerine geçit vermeyerek Türk Milletinin geleceğinin belirlenmesindeki rolü ile ön plana çıkmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, işgalci güçleri yurttan atmak amacıyla ivedi bir şekilde hazırlıklara başlanmasını emretmiştir. Bu kapsamda Türk ordusu yeniden teşkilatlandırılmış ve hazırlanan *"SAD"* Taarruz Planı kapsamında stratejik kararlara ulaşılmıştır.

Büyük Taarruz'daki harekât; taktik, operatif ve stratejik seviyede planlama ile icra edilmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile 26 Ağustos 1922 sabahı baskın tarzında başlayan ve 30 Ağustos 1922'deki Başkomutan Meydan Muharebesi ile devam eden süreç, Yunan ordusunun büyük kısmının imha edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada; Büyük Taarruz'un hazırlık sürecinden itibaren muharebelerin sevk-idaresinde Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın yeri ve önemine arşiv belgeleri ve tetkik eserler çerçevesinde yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz, Sevk-İdare, Plan, Harekât.

---

[*] Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara, erdalkorkmazz.01@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3260-9403.

ABSTRACT

The Place and Importance of Commander-in-Chief Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha in the Dispatch Management of the Great Attack

The occupation process, which started as a result of the Armistice of Mudros, led to the start of the National Struggle. Mustafa Kemal Pasha, who led the National Struggle as a civilian personality at the beginning of the Turkish War of Independence, ensured that the forces were positioned to the east of the Sakarya River with the directive he gave after the front of the army was split after the Kütahya-Eskişehir Battles. In this environment, Mustafa Kemal Pasha, upon the debates in the Grand National Assembly of Turkey, requested that the authority of the commander in chief be given to him, together with all the powers of the assembly. Thus, he took the responsibility and assumed the command and administration of the army in the battles where the fate of the Turkish nation was determined.

After Mustafa Kemal Pasha received the authority of the commander in chief, he led the Turkish army in the Battle of Sakarya and came to the fore with his role in determining the future of the Turkish Nation by not giving way to the Greek forces. After the Sakarya Pitched Battle, Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha ordered that preparations be started immediately in order to expel the invading forces from the country. In this context, the Turkish army was reorganized and strategic decisions were reached within the scope of the *"SAD"* Offensive Plan.

Operation in the Great Attack; carried out with planning at the tactical, operative and strategic level. The process, which started with the order of Commander in Chief Mustafa Kemal Pasha on the morning of 26 August 1922 and continued with the Battle of the Commander of 26 August 1922 andcontinued with the Battle of the Commander in Chief on 30 August 1922, resulted in the destruction of most of the Greek army.

In this study, the place and importance of Commander in Chief Mustafa Kemal (Atatürk) Pasha in the administration of the battles from the preparation process of the Great Attack will be examined within the framework of archive documents and research works.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Great Attack, Dispatch-Administration, Plan, Operation.

GİRİŞ

XX. yüzyılın başında dünyada yaşanan siyasi, askerî ve ekonomik gelişmeler, 1914 yılında Birinci Dünya Harbi'nin başlamasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Harbi'ne İttifak Devletleri yanında dâhil olmuş, ancak müttefiklerinin savaştan çekilmesi üzerine Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak harp durumuna son vermiştir.[1]

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmıştır.[2] Bu durum, Türk milletinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil ederek işgallere tepki göstermesine etki etmiştir. Anadolu'da başlayan bu bölgesel hareket, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak basması ile ulusal bir kimlik ve nitelik kazanmıştır.[3] Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'nden sonra askerlik görevinden istifa etmiş ve Millî Mücadeleyi 7-8 Temmuz 1919'dan itibaren sivil bir şahsiyet olarak idare etmeye başlamıştır.[4] Millî Mücadele, zamanla teşkilatlanmış ve TBMM'nin açılması ile kurumsal bir nitelik kazanmıştır.[5] TBMM açıldıktan sonra Meclis kararı ile düzenli ve disiplinli orduların kurulmasına başlanmıştır.[6] Bu sırada Yunanların taarruzu ile İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Meydan Muharebeleri meydana gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Yunanlarla yapılan İnönü ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri esnasında TBMM Başkanı sıfatı ile sivil bir şahsiyet olarak yerini almıştır. Bu kapsamda kendisi, Meclis Başkanı statüsü ile cephe hattındaki gelişmeleri yakından takip etmiş, ordunun komutasını üzerine almamıştır. Bu evrede Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisliği ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti aracılığı ile Millî Mücadeleyi organize ve koordine etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu tutum ve anlayışı, Türk ordusunun cephesinin Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde yarılması üzerine değişmiştir. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın, TBMM Başkanı sıfatı ile

---

[1] **T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, **Ali Fuat Türkgeldi Tasnifi (HSD. AFT.)** 6.74; **BOA,** 2305-20; **BOA,** 2305-21.

[2] Lütfi Arslan, "Milli Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 64, Bahar 2019, s. 14.

[3] Elçin Yılmaz, "İngiliz Basınında Milli Mücadelenin Hazırlık Aşaması ve Mustafa Kemal Algısı (1919-1920)", **Belgi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, s. 2265- 2266.

[4] Necdet Aysal, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), s. 217-219.

[5] Ufuk Erdem, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 31, Sayı 2, Yıl: 2021, s. 1058-1060.

[6] **T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30.18.01.01.18.13.

ordunun 200 kilometre geriye, Sakarya Nehri doğusuna alınması direktifini vermesine yol açmıştır.[7]

Mecliste ordunun geri çekilmesine yönelik olarak büyük tartışmalar çıkmıştır. Yenilgiden Mustafa Kemal Paşa'yı sorumlu tutan muhalif kesim, onu başarısızlığın müsebbibi olarak nitelendirmeye başlamıştır. TBMM'deki tartışma ortamında Mustafa Kemal Paşa, meclisin tüm yetkileri ile beraber kendisine başkomutanlık yetkisinin verilmesini istemiştir.[8] Bunun üzerine olası başarısızlıkta sorumluluğu kendisine yıkmak isteyen muhalif kesimin de desteği ile 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya, Başkomutanlık yetkisi ile beraber TBMM'nin tüm yetkileri devredilmiştir.[9] Böylece Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin kaderinin tayin edildiği muharebelerde ordunun sevk ve idaresini üstüne almıştır. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık yetkisini aldıktan sonra 7-8 Ağustos 1921'de yayımladığı Tekâlif-i Milliye Emirleri ile ordunun ihtiyaçlarını karşılamayı ve genel seferberlik ekseninde Türk milletini var olma mücadelesine hazırlamayı amaçlamıştır.[10]

Türk ordusunun ihtiyaçlarının karşılanmaya çalışıldığı bir dönemde 23 Ağustos 1921'de, Yunanların taarruzu ile Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın, Yunan ordusunun ikmalini zorlaştırmak maksadıyla geri çekilme emri verdiği Türk ordusu, Sakarya Nehri'nin doğal savunma özelliğini kullanarak 22 gün 22 gece Yunan kuvvetlerine direnmiştir. Kendisinin dünya harp literatürüne yeni bir yorum getirdiği muharebeler, onun üstün askerî sevk ve idare yeteneğini ortaya koymuştur. Bu kapsamda muharebeler sırasında ifade ettiği;

> *"Hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla sulanmadıkça vatan toprakları terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören kuvvetler, ona tabi olamaz. Bulunduğu mevzide nihayete kadar sebat ve mukavemete mecburdur."*[11]

---

[7] Davud Kapucu, Erdal Korkmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2020, s. 74.

[8] Ulvi Ufuk Tosun, "Millî Mücadele Dönemi'nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme Kararlılığı" **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 24, Sayı 2, Yıl 2020, s. 570-573.

[9] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 12, 1: 62, Ankara, TBMM Matbaası, (5.8.1921), 18-19.

[10] Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 15, Yıl 1989, s. 639-640.

[11] Şener Çakır, "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Stratejisi", **Akademik Açı Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, Yıl 2022, s. 82.

direktifi, harbin kazanılmasını sağlamıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği Sakarya'daki muharebeler sırasında Türk ordusu, Yunan taarruzunu durdurmuştur.[12] Bu başarıda Mustafa Kemal Paşa'nın askerî hayatı boyunca edindiği tecrübe ve birikimin önemli bir yeri olduğu değerlendirilmektedir. Trablusgarp Harbi'nden Balkan'a, Birinci Dünya Harbi içerisinde Çanakkale'den Kafkasya'ya, Kafkasya'dan Suriye Cephesi'ne kadar değişik yer ve sahalarda edindiği deneyim, onun başarısındaki kilit etkenler olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, işgalci güçleri Anadolu'dan atmak, Türk milletine bağımsızlığını kazandırmak maksadıyla ivedi bir şekilde hazırlıklara başlanmasını emretmiştir. Bu durum Türk ordusunun; ikmal, lojistik, teşkilat, eğitim ve taktik-strateji gibi pek çok konuda hazırlıklara başlamasına etki etmiştir.

Büyük Taarruz Öncesi Yapılan Hazırlıklar

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, işgalci unsurların Anadolu'dan atılabilmesi maksadıyla Türk ordusunun güçlendirilmesi gerektiğini değerlendirmiştir. Bu kapsamda, kesin sonuçlu bir zafer için ülkenin bütün kaynaklarının taarruz için hazırlanmasını istemiştir.[13] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, kesin sonuçlu bir taarruz harekâtına kalkışabilmek için ordunun personel, silah, mühimmat ve lojistik eksilikleri giderilmiş, en azından Yunan ordusunun seviyesine yaklaşmış bir orduyla taarruza geçmeyi öngörmüştür. Bu kapsamda Sakarya Meydan Muharebesi'nde verilen personel zayiatı ile silah, mühimmat, araç ve gereç bakımından var olan eksikliklerin giderilmesi planlanmıştır. Bu maksatla yaklaşık bir yıl süren bir hazırlık dönemine girilmiştir.[14]

Büyük Taarruz'a hazırlık kapsamında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Türk ordusu yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu kapsamda Sakarya Meydan Muharebesi'nden hemen sonra grup teşkilatı yerine ordu teşkilatına geçilmesi için çalışmalara başlanmıştır. İlgili karar çerçevesinde 1'inci Ordunun teşkiline yönelik çalışmalar hızlandırılmış ve ordu komutanlığına 7 Ekim 1921'de Mirliva (Tümgeneral) Ali İhsan (Sabis) Paşa atanmıştır.[15]

---

[12] Erdal Korkmaz, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Hava Kuvvetleri", **Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 13-14 Aralık 2012**, Ankara: Hava Basımevi, 2015, 167-169.

[13] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991, s. 428-429.

[14] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 432-433.

[15] Necati Ökse, Nusret Baycan, Salih Sakaryalı, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, 174-176.

Ordunun yeniden teşkilatlandırıldığı bir dönemde Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, 15 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği bir yazı ile Ordunun ikmalinin hızlı bir şekilde tamamlanarak Yunan kuvvetlerine karşı kış başlamadan ve düşmanın aldığı yenilgiden kurtulmadan bir taarruzda bulunulmasını emretmiştir.[16] Taarruz sırasında Yunan birliklerinin Eskişehir ile Afyon'u birbirine bağlayan demir yolu hattından faydalanamaması amacıyla, harekâtın Afyon üzerinden yapılması öngörülmüştür. Böyle bir harekât ile Yunan ileri hat bölgesi ile ordunun ikmalini sağlayan geri bölgesi arasındaki bağlantıyı kesmek hedeflenmiştir. Bu kapsamda taarruz için planlama çalışmalarına başlanmıştır. Planlama evresinde cephe komutanlarının fikirleri alınmış ve ardından harekât planı olgunlaştırılmıştır.[17]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile hazırlanan taarruz planı, harekâtın merkezinde yer alan Sandıklı'nın ilk harflerinden dolayı *"SAD"* (ص) adıyla anılmıştır. Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa tarafından 19 Ekim 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen yazıda, *"Ordunun Sandıklı garbındaki tahşişatına dair muharebatın ihsarı ve mahremiyatın temini için bu harekâta (SAD) namı verilmiş olduğu maruzdur."*[18] denilmiştir. Plan hazırlanmasına karşın ordunun durumu ve genel vaziyetin değerlendirilmesinden sonra taarruzun ertelenmesine karar verilmiştir.[19] Harekâtın bitirici bir mahiyet ve özellik taşıması gerektiği, başarısızlık durumunda tekrar taarruz yapma imkân ve kabiliyetinin olmama ihtimali böyle bir karar alınmasında etkili olmuştur. Bu yüzden bir yıllık uzun bir hazırlık evresine girilmiştir.[20]

İşgalci güçlerin Anadolu'dan atılmasına yönelik taarruz planının hazırlandığı esnada 18 Kasım 1921'de çıkarılan emirle, Türk birlikleri Batı Cephesi Komutanlığı altında iki ordu halinde yeniden düzenlenmiştir. Aynı

---

[16] Ayfer Özçelik, "Büyük Taarruza Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", **Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1992, s. 96-98.

[17] Hüsnü Özlü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planı'nın Analizi", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 947-949.

[18] **MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE) Arşivi**, İstiklal Harbi Katalogu (İSH), Kutu (K): 1179, Gömlek (G): 141, Belge (B): 141-1.

[19] Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)**, Cilt II, Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s. 55-62.

[20] Özden Çalhan, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Plânı'nın Hazırlanması", **Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 70-71.

emir çerçevesinde; 2'nci Ordu Komutanlığı'nın başına Mirliva (Tümgeneral) Yakup Şevki (Subaşı) Paşa tayin edilmiştir.[21]

Teşkilat değişiklikleri kapsamında Başkomutanlık tarafından 19 Kasım 1921 tarihinde çıkarılan emirle 1'inci Ordu Komutanlığının kuruluşuna; 1'inci Kolordu, 4'üncü Kolordu, 5'inci Süvari Kolordusu, Bağımsız 6'ncı Tümen ile 14'üncü Piyade Tümeni verilmiştir. Aynı emir kapsamında 2'nci Ordu kuruluşuna; 2'nci Kolordu, Bağımsız 8'inci Piyade Tümeni, 16'ncı Piyade Tümeni ve 17'nci Piyade Tümeni ile 1'inci Süvari Tümeni dâhil edilmiştir.[22] Taarruz öncesinde 1'inci ve 2'nci Ordulardan müteşekkil Türk Ordusu'nun, 5'inci Süvari Kolordusu ile beraber taarruz harekâtını şekillendirmesi öngörülmüştür.[23]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, taarruz hazırlıklarının bir plan dâhilinde yürümesi için TBMM'ye verdiği önerge ile 14 Ocak 1922'de Harp Encümeni kurulmasını sağlamıştır. Encümenin; Başkomutan, Erkân-ı Harbiye Reisi, Müdafaa-i Milliye Vekili, Maliye Vekili ve TBMM İkinci Reisi'nden oluşması kararlaştırılmıştır. Harp Encümeni'nin, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması ve bu kapsamda ikmal-lojistik faaliyetlerin düzene konulması gibi konuların planlanmasında etkili olması öngörülmüştür.[24]

Teşkilat değişikliği yanında işgalci güçleri Anadolu'dan atma ideali, Türk Ordusunun personel, silah ve cephane ihtiyacının karşılanmasına yönelik adım ve eylemleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda yurt içinden asker teminine gidilmiş, 1922 yılından itibaren 1899, 1900 ve 1901 doğumlular ile geri hizmetlerde görev yapanlar cepheye sevk edilmeye başlanmıştır.[25] Böylece mevcut asker miktarı 200.000'e çıkarılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde 50.000 olan tüfek miktarı Sovyet Rusya ve Fransa'dan yapılan alımlarla 93.000 olmuştur. Eldeki 825 makineli tüfek, yurtdışından yapılan alımlarla 2.864'e ulaştırılmıştır. Mevcut 169 olan top miktarı 323'e çıkarılmıştır. Doğu ve Güney Cephesi'ndeki birlikler, Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Yurt dışından silah ve cephane temin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar müdafaa harbi yapan orduya taarruz talim ve eğitimleri verilmiştir. Bu kapsamda düzenlenen tatbikat ve manevralarla ordu, taarruza hazır hale getirilmiştir.[26] İlave olarak, gece eğitimlerine önem verilmiş, tayyare taarruzlarına karşı birliklere hareket tarzı

[21] **İSH**, K: 1172, G: 65, B: 65-1.
[22] **İSH**, K: 1148, G: 12, B: 12-114.
[23] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82aa.
[24] Özlü, agm., s. 956.
[25] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 559; Hülya Şahin, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Ordusu", **Erdem Dergisi**, Cilt 11, Sayı 32, Yıl 1998, s. 587-620.
[26] İsmet Görgülü, **Büyük Taarruz**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 4-5.

öğretilmiştir.[27] Bunların yanında topçu birliklerinin bilgilerini artırmak maksadıyla 3'üncü Kolordu emrinde 10 gün, 4'üncü Kolordu emrinde 20 gün süreli kurslar açılmıştır.[28] Muhabere ve istihkâm kursları ile de ordunun hazırlık düzeyi yükseltilmiştir.[29]

SAD adı verilen taarruz planı kapsamında, Yunanların sağ bölgesine indirilecek bir darbe ile işgalci güçleri kuşatarak imha etmek hedeflenmiştir. Bu kapsamda 1'inci Ordu; 2'nci ve 4'üncü Kolordular ile takviye edilmiştir. Bu sırada 3'üncü ve 6'ncı Kolordular ile bir süvari tümeninden ibaret kalan 2'nci Ordunun, cephesine tesadüf eden Yunanların 3'üncü ve 2'nci Kolordularıyla, 1'inci Kolordunun Afyon doğusundaki iki Yunan tümenini yerinde tutması planlanmıştır. 1'inci Ordunun ise, Yunanların 1'inci Kolordusunu güneyden baskılayarak taarruz etmesi, Süvari Kolordusunun da Ahır Dağı bölgesinden Yunan ordusunun ikmal ve haberleşme hattını kesmek amacıyla düşman güçlerinin gerilerine taarruz etmesi kararlaştırılmıştır.[30]

Mustafa Kemal Paşa, taarruz hazırlıklarını yerinde görmek maksadıyla 26 Mart 1922'de Emirdağ'a gelmiştir. Buradaki birlikleri teftiş ettikten sonra 28 Mart 1922'de Bolvadin ve Aziziye'de İsmet Paşa ile görüşmüş ve taarruz planı hakkındaki hazırlıkları değerlendirmiştir.[31] Ardından Mustafa Kemal Paşa, Çay ve Ilgın'daki birliklerde denetlemeler yapmıştır.[32]

29 Haziran 1922'de Ali İhsan Sabis'in yerine 1'inci Ordu Komutanlığı'na Nurettin (Sakallı) Paşa atanmıştır.[33] Bu sırada 3 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği bir telgraf ile taarruz planı konusundaki görüş ve düşüncelerini iletmiştir. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa şöyle demiştir:

> *"Harekât planınızla hemfikirim. Ancak, kesin sonuç yerinde her şekilde kuvvetli ve tek bir cephe ile taarruza geçebilmek, emir ve komutayı daha güvenli sağlamak için 2'nci Kolordunun iki tümeni ile asıl taarruz bölgesine alınmasını daha uygun görmekteyim.*
>
> *Bu planın uygulanmasındaki başarı, ancak düşmanın muhtemel harekâtının başarıya ulaşmadan ve istikrar bulmadan, fiili sonuçlarını göstermesiyle mümkündür. Bu sebeple planınızın başarıyla sonuçlanması için her türlü yardım ve hazırlıkta son gayretlerini sarf etmek için çok hassas davranan ve hazır bulunan*

[27] **İSH**, K: 1148, G: 12, B: 12-20a.
[28] **İSH**, K: 1148, G: 12, B: 21.
[29] **İSH**, K: 1148, G: 12, B: 12-21a.
[30] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 1.
[31] Gothard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 177.
[32] Aydemir, **age.**, s. 566.
[33] Atatürk, **age.**, s. 670-671.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile birlikte amaca ulaşabilmek için çaba harcanması ve bu husustaki isteklerinizi bildirmenizi gerek Başkomutan ve gerekse TBMM Başkanı sıfatıyla özellikle rica ederim.

Faaliyetin başladığı hususunda en ufak bir belirti hissedildiğinde benimle birlikte Erkân-ı Harbiye Reisi ve Müdafaa-i Milliye Vekili'nin yanınızda bulunmak üzere hazır olduğumuzu bildiririm."[34]

Hazırlıklar kapsamında 20 Temmuz 1922'de TBMM'de yapılan oylama ile Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık süresi, 5 Ağustos 1922'den itibaren geçerli olmak üzere süresiz olarak uzatılmıştır.[35] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, taarruz planını gizlemek amacıyla 21 Ağustos 1922'de Çankaya'da bir Çay Partisi yapılacağı haberini yaptırmıştır. Bu sırada kendisi bir gün önce gizlice cephe hattına geçmiştir.[36] Böylece, taarruzu gizlemeyi hedeflemiştir. 25 Ağustos 1922 tarihine kadar Sad Taarruz Planı kapsamında birlikler ikmal edilmiş ve kuvvetler yapılan kaydırmalarla cephe hattına yanaştırılmıştır. Kuvvet kaydırmaları geceleri yapılmış, gündüz birlikler kamufle edilerek dinlenmeye çekilmiştir. Böylece hazırlıklar, gizlilik içinde hayata geçirilmiştir.[37] Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği bir yazı ile emrindeki 600 küsur bin lirayı zorunlu ihtiyaçlar için Maliye Vekâleti emrine verdiğini belirtmiş, taarruz için birkaç güne kadar Konya üzerinden cepheye hareket etme niyetinde olduğunu bildirmiştir.[38]

Türk ordusu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın komutası altından taarruza hazırlanırken Yunan Ordusu ise Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Anadolu'yu istila fikrinden vazgeçerek savunma vaziyeti almış ve oluşturduğu müdafaa hatları ile Eskişehir ile Afyon hattındaki arazide tertiplenmiştir. Bu kapsamda Yunanlar; üç kolordu ve bir süvari tümeni ile savunma tedbirlerini artırmıştır.[39] Ayrıca Yunanlar; Çivril'e kadar olan bölgeyi birbiri ardına beş savunma mevzii olarak tahkim etmiş, önemli yaklaşma istikametlerini tel örgüler ve anti-personel mayınları ile takviye

---

[34] **İSH**, K: 1980, G: 87, B: 87-1.

[35] Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrim Kronolojisi 1918-1938**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 557-559; Ahmet Emin Yaman, "Başkumandanlık Kanunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt 3, Sayı 9, Yıl 1992, s. 85-110.

[36] Murat Soysal, "Karanlıktan Aydınlığa Bir Gün: 25-26 Ağustos 1922'nin Güncesi", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslar arası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, 2-4 Ekim 2012/Uşak, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2014, s. 1195.

[37] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82aa.

[38] **İSH**, K: 1197, G: 73, B: 73-1.

[39] Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 19-20.

etmiştir.[40] Bir İngiliz subay, Yunanların savunma mevzilerini gezdikten sonra verdiği demeçte, *"Türkler dört beş ayda bu hattı aşabilirlerse kendilerinin üç günde aştıklarını iddia edebilirler."*[41] demiştir.

Büyük Taarruz Öncesi Karşıt Güçlerin Durum ve Konumu

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile taarruz hazırlıklarını hızlandıran Türk Ordusu harekât öncesinde cephe hattında; 8.659 subay, 199.283 er, 100.352 tüfek, 2.864 makineli tüfek, 340 top ve 5.000 kılıçtan ibaret olarak yerini almıştır.[42] Bir taarruzun sayısal çokluğa, ateş gücüne, hareket ve manevra kabiliyetine sahip olmakla gerçekleşebileceğini öngören Mustafa Kemal Paşa, asıl kuvvetlerle Afyon'un güneybatısından Yunanların yan ve gerilerine, zayıf kuvvetlerle de Eskişehir-Afyon arasındaki cephe hattına taarruz etmeyi öngörmüştür. Bu kapsamda, Yunanların sağ kanadına indirilecek kat'i bir darbe ile onları imha etmek amaçlanmıştır. Bunun için Birinci Ordu, 2'nci ve 4'üncü kolordularla takviye olunmuştur. Bu sırada, 3'üncü ve 6'ncı kolordular ile bir süvari tümeninden ibaret kalan İkinci Ordunun, cephesine tesadüf eden Yunan kuvvetlerini yerinde tutması planlanmıştır. Bu sırada Birinci Ordunun, Yunanların 1'inci Kolordusunu güneyden tehdit altına alması kararlaştırılmıştır. Bunların yanında Süvari Kolordusunun ise, Yunanlar tarafından boş bırakılmış, ormanlarla kaplı Ahır Dağı mıntıkasından düşman gerilerine sarkmak suretiyle karşıt güçlerin ikmal ve haberleşmesini kesmesi öngörülmüştür.[43]

Türk kuvvetlerinden İkinci Ordu; Sivrihisar-Bolvadin hattının batısında konuşlanmıştır. Bu ordu, 11 piyade tümeni, 3'üncü, 2'inci, 6'ıncı ve 4'üncü kolordular ile 1 mürettep süvari tümeninden oluşmuştur. Birinci Ordu ise; Akar Çayı güneyinde 1'inci Kolordu ve 3 müstakil tümenden meydana gelmiştir. Ayrıca, Akşehir-Ilgın mıntıkasında 3 tümenden oluşan bir süvari kolordusu cephe hattında yerini almıştır. Ayrıca, Kocaeli mıntıkasında bir tümen, Menderes boyunda bir süvari tümeni ve aynı bölgede muhtelif müfrezeler konuşlanmıştır.[44] Batı Cephesi Komutanlığı'nı İsmet (İnönü) Paşa, Birinci Ordu Komutanlığını Nurettin (Sakallı) Paşa, İkinci Ordu Komutanlığını Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, Kocaeli Grubu Komutanlığını

[40] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 1.
[41] Kemal Mustafa Helvacıoğlu, **Harp Tarihi**, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul, 1991, s. 64.
[42] Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi,** Cilt VII, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s. 233, 332, 494.
[43] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82aa.
[44] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82aa.

Albay Halit Bey ve Süvari Kolordusu Komutanlığını ise Fahrettin (Altay) Paşa yapmıştır.[45]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu Ajansı aracılığıyla 28 Temmuz 1922'de Akşehir'de askerî birlikler arasında bir futbol müsabakası yapılacağını duyurmuştur. Bu futbol maçını bahane ederek, aslında komutanlarla taarruz hazırlıkları kapsamında gizli bir toplantı yapmayı amaçlamıştır. Maç bahanesi ile Akşehir'e gelen Mustafa Kemal Paşa, komutanlarla yaptığı toplantı sonrasında taarruz planını onlara iletmiştir.[46] Komutanların düşünceleri alındıktan sonra *"SAD"* adı verilen planın uygunlanması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, 6 Ağustos 1922 itibarıyla cephe komutanlıklarına taarruza hazırlık direktifi iletilmiştir.[47] Büyük Taarruz öncesinde Türk Ordusu, Başkomutan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın komutasında iki ordu, kolordular ve bunlara bağlı 18 tümenden oluşmuştur.[48]

Yunan Ordusu, Büyük Taarruz öncesinde Başkomutan Georgios Hatzianestis komutasında cephe hattında, üç kolordu ve bağımsız kıtalardan meydana gelmiştir. Ordu emrindeki üç kolordu; 12 tümen ve bağımsız teşkiller de üç tümenlik bir kuvveti oluşturmuştur.[49] Yunan Ordusu başkomutanlık karargâhı İzmir'de bulunurken; Birinci Kolordusu Afyonkarahisar, İkinci Kolordusu Gazlıgöl ve Üçüncü Kolordusu Eskişehir'de konuşlanmıştır.[50]

Kolordulara bağlı 5 tümenlik bir kuvvet, Afyonkarahisar'ın doğu ve güney bölgesinde bulunan 100 kilometrelik bir hat üzerine yerleşmiştir. Ayrıca, 3 tümenlik bir Yunan kuvveti Eskişehir ve Seyitgazi hattında; yine 3 tümenlik bir kuvvet Döğer ile İhsaniye arasında ve 2 tümene yakın bir kuvvet de Gemlik ve İznik Gölü bölgesinde mevzilenmiştir. Ayrıca, Menderes Nehri civarında birçok bağımsız alay ve süvari unsurları cephede vazifelendirilmiştir.[51] Bu kapsamda bakıldığında Yunan Ordusunun cephe hattında 15 tümenden oluşan bir kuvvete haiz olduğu görülmüştür.[52]

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Eskişehir-Afyon hattına çekilen Yunan kuvvetleri; sağ kanadını Kumral dağı ile Ahır dağı gibi yolsuz ve harap

---

[45] Kazım Özalp, **Millî Mücadele I (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985, s. 228-230.
[46] Andrew Mango, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 397.
[47] Özlü, agm., s. 958.
[48] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 1.
[49] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962, s. 666; Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Cilt II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 13-16.
[50] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 1.
[51] Fehmi Akın, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Ağustos 2008, s. 100-102.
[52] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 1.

bir araziye, sol kanadını ise Bozdağ ile Sakarya'nın sarp yamaçlarına dayamıştır. Bu kapsamda Yunan kuvvetleri, Eskişehir doğusu, Seyitgazi ve Afyon doğusundan geçen mevziiye yerleşmiştir. Bunun yanında Yunan Ordusunun; sağ ve sol kanatlarından geriye doğru çifte menzile ve cephe boyunca da demir yolu hattına malik bir ikmal vaziyetine sahip olduğu gözlemlenmiştir.[53] Taarruz öncesinde Yunan Ordusu; 6418 subay, 218.205 er, 450 top, 90.000 tüfek, 3.139 hafif ve 1.280 ağır makineli tüfek, 63.721 hayvan, 4.036 kamyon, 1.776 otomobilden oluşmuştur.[54]

Büyük Taarruz'un İcrası

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın katkı ve direktifi ile hazırlanan Sad Taarruz Planı kapsamında, İkinci Ordunun 50.000 kişi ile 120 kilometrelik geniş bir cephede 120.000 kişilik Yunan birliklerine; Birinci Ordunun ise 110.000 kişi ile 40.000 kişilik Yunan kuvvetine taarruz etmesi öngörülmüştür. Çok geniş bir cephede ve bölgede icra edilecek bu harekâtın Ankara istikametini açık hale getirmesi ihtimali olmasına karşın, bu risk alınmış ve kuvvetler gizli bir şekilde gece yürüyüşü ile Afyon güney bölgesine kaydırılmıştır.[55]

Türk taarruz planı gereği; 4 kolordu yani 12 tümenin, Afyon güneyinde bulunan 25 kilometrelik alanda toplanması öngörülmüştür. Bu kapsamda Türk kuvvetlerinden; 2'nci Kolordunun 120 kilometre, 4'üncü Kolordunun 110 kilometre, 1'inci Kolordunun 130 kilometre ve Süvari Kolordusunun ise 150 kilometrelik bir mesafeyi aşması kararlaştırılmıştır. Planının gizlice hayata geçirilmesi amacıyla birlik intikalleri gece yapılmış, gündüz ise kuvvetler dinlenmeye çekilerek, gizlenmiştir. Yunan tayyarelerinin, birliklerin yeri ve durumunu tespit etmemesi amacıyla; konaklanan yerler ağaçlık bölgelerden seçilmiş ve bulunulan alanlar kamufle edilerek, yürüyüş izleri ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca Yunan keşif kollarını yanıltmak amacıyla, 2'nci Ordunun bazı birlikleri kuzeye sevk edilmiştir. Bunun yanında TBMM Hükûmeti'nin taarruz gibi bir amacının olmadığına yönelik basın yayın organlarında haberler çıkarılmıştır. İlave olarak, Anadolu içinde ayaklanma ve karışıklık olduğuna dair haberler yayılmıştır.

14 Ağustos 1922'de Afyon'un güneyine yönelik başlatılan kaydırma ve yığınaklanma faaliyeti 24 Ağustos 1922 akşamına kadar bitirilmiştir. Bu sırada Akşehir'deki Başkomutanlık karargâhı Şuhut'a alınmıştır.[56] Aynı anda 1'inci Ordu'nun harekât bölgesine intikali ile taarruz için gerekli hazırlıklar

[53] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 1.
[54] Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Cilt II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s. 13-16.
[55] Görgülü, **age.**, s. 16-19.
[56] Özlü, agm., s. 957.

olgunlaştırılmıştır. Yunan kuvvetleri, Türk ordusunun kaydırma ve yığınaklanma faaliyetini ancak 25 Ağustos 1922 tarihinde tespit edebilmiştir. Bu durum Yunanların, tedbir almasını geciktirmiş ve Afyon güneyine kuvvet kaydırmasını zorlaştırmıştır. Ancak yine de Yunanlar, kuzeydeki ihtiyatta tutulan 7'nci Tümenlerini güneye sevk etme imkânını bulmuştur. Böylece Türk kuvvetleri, Yunanlara sezdirmeden harekât alanlarına yerleşmiştir.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 26 Ağustos 1922'de Şuhut'tan Kocatepe'ye intikal eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği direktifle, Afyon güneyinden Yunan kuvvetlerine karşı bir yarma harekâtı başlatılmıştır.[57] Türk kuvvetlerinin Afyon güneyinden başlattığı yarma harekâtı sırasında; Seyitgazi Grubu ile 61'inci Tümen Kazuçuran mevziine, 6'ncı Kolordu da Dedesivrisi ve Kozluca mevzilerine taarruz etmiştir.[58] Bu sırada Mürettep Süvari Tümeni, Köroğlu kuzeyinden Döğer ile İhsaniye arasındaki demir yolu hattını ele geçirmek için ilerlemiştir. Aynı dönemde Süvari Kolordusu, 1'inci Ordu'nun solundan Ahır Dağlarını aşarak Çayhisar'a inmiş ve Kırka-Sinan Paşa hattına batıdan taarruza başlamıştır.[59] Süvari Kolordusunun harekâtı sırasında, kuzeye gönderilen bir bölük ile Küçükköy civarındaki Yunan muhafız kıtaları ortadan kaldırılmak suretiyle, karşıt güçlerin demir yolu ve telgraf hatları ele geçirilmiştir.[60] Böylece Yunan ordusunun geri bölgesi ile ikmal ve haberleşme olasılığı ortadan kaldırılmıştır.

Süvari birliklerinin harekâtı devam ederken, Afyon civarından taarruz eden yedi tümenden müteşekkil 4'üncü ve 1'inci Kolorduların harekâtı ile bölgede konuşlu üç Yunan tümeni yenilgiye uğratılmıştır. Bu harekât neticesinde Yunanların bir seneden beri tahkim ederek, tel örgülerle desteklediği mevziler aşılmıştır. Bu kapsamda aynı gün öğleden evvel saat dokuz civarında 4'üncü Kolordu Cephesi'nde; 5'inci Kafkas Tümeni Küçük Kalecik Sivrisini, 11'inci Tümen bu bölgenin batısındaki ileri mevzileri ele geçirmiştir. Aynı anda 1'inci Kolordu Cephesi'nde; 23'üncü Tümen Belentepe'yi, 15'inci Tümen Tınaztepe'yi, 14'üncü Tümen Kırca Arslan Gediğini zapt etmiştir.[61]

Afyon'un güneyinde 1'inci Ordu ve Süvari Kolordusu'nun harekâtı devam ederken 2'nci Ordu, merkezden Yunan Ordusuna karşı taarruza başlamıştır. Bu sırada Yunan Ordusu, 61'inci Tümen'in ele geçirdiği Kazuçuran Tepesi'ni geri almak için 2'nci Kolordusu'ndan bir kısım ihtiyatlarını bölgeye sevk etmeye ve bu suretle cepheye bağlı kalmaya çalışmıştır.[62] Türk Ordusu'nun taarruzu ve 1'inci Ordunun yarma harekâtı neticesinde; Karacadağ, Çavdarlı,

[57] **İSH**, K: 1784, G: 74, B: 74aa.
[58] **İSH**, K: 1789, G: 27, B: 27-1.
[59] **BCA,** 030.10. 54.355.12.
[60] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ab.
[61] **BCA,** 030.10. 54.355.7.
[62] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ab.

Kalecik Tepesi, Ahırdağ genel hattında 100 kilometrelik bir hattı işgal eden Yunan kuvvetleri mevzilerini terk etmeye zorlanmıştır.[63]

Büyük Taarruz devam ederken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e gönderdiği gizli bir mesaj ile cephedeki gelişmeleri aktarmıştır. Bu mesajda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa;

> *"Düşmanın bir seneden beri tahkim ve tel örgülerle takviye ettiği mevaziden Afyon güney cephesinde Kalecik Sivrisi, Belentepe, Tınaztepe ve Kırca aslan güneyindeki tepeler aksamı zabitan ve efradımızın cansiperane hücumları ile zabt olunmuştur. Düşmanın her taraftan muharebe meydanında trenle ve otomobil ile ve piyade olarak celb ettiği mühim takviye kıtaatı ile muharebe geç vakte kadar taarruz ve mukabil taarruzlarla bilâ inkıta devam etmiştir. Harekât-ı taarruziye yarın dahi devam edecektir."*[64] demiştir.

27 Ağustos 1922'de Türk 1'inci ve 4'üncü Kolordularının harekâtı ile öğleye kadar cereyan eden şiddetli muharebeler neticesinde Çiğiltepe'deki bütün Yunan mevzileri ele geçirilmiştir. Harekât sırasında Yunanların, karşı taarruzları önlenmiş ve boğaz boğaza devam eden muharebeler neticesinde düşmana üstünlük sağlanmıştır.[65] Böylece bölgedeki Yunan kuvvetleri düzensiz bir şekilde kuzeye atılmıştır. Aynı gün öğleden sonra 57'nci Tümen tarafından Çiğiltepe işgal edilmiş, akşamüstü de 8'inci Tümen Afyon'a girmiştir.[66] Bu suretle Yunanların, Afyon güneyindeki gayet kuvvetli ön mevzileri tamamen 1'inci Ordu tarafından zapt edilmiştir. Bu sırada, kuzeye çekilen Yunan kuvvetlerini aralıksız takip eden 1'inci Kolordunun sağ kanadındaki Türk tümenleri, akşama kadar Yunanların Bal Mahmut güneyi, Ayvalı hattından geçen ikinci mevziine dâhil olmuştur. 1'inci Kolordunun harekâtı sırasında Süvari Kolordusuna bağlı birlikler de Yunan ikinci hat mevzilerine taarruza başlamıştır. 27-28 Ağustos 1922 gecesi dâhil olmak üzere Türk kuvvetleri, Yunan ordusu kuzeye geçinceye kadar takibine devam etmiştir.[67]

Taarruz sırasında Süvari Kolordusu, 1'inci Tümen ile Ayvalı, 2'nci ve 14'üncü Tümenler ile Başkimse mıntıkasına dâhil olup, batıya gitmek isteyen Yunan kuvvetlerini ateşle karşılamıştır. Ayrıca Türk kuvvetleri, Ayvalı yönünde yaptıkları hücumlarla Yunan kuvvetlerini zor durumda bırakmıştır. Bu suretle 1'inci Ordu, kuzey batı istikametinde yaptığı harekât ile Yunanların ricat hattını keserek, Afyonkarahisar batısındaki Yunanların iki mevziini ele geçirmiştir. Türk kuvvetlerinin baskın tarzındaki bu harekâtı sebebiyle

[63] **İSH**, K: 1789, G: 27, B: 27-1.
[64] **BCA,** 030.10. 54.355.2.
[65] **BCA,** 030.10. 54.355.7.
[66] **BCA,** 030.10, 54.355.7; **BCA,** 030.10, 54.355.9.
[67] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ac.

Yunanlar, Resul Baba, Küçükköy, Dumlupınar genel hattı istikametindeki üçüncü mevzide toplanmaya çalışmıştır.[68]

Aynı gün 6'ıncı Türk Tümeni, Toklu Sivrisi civarını baskılamış, Banaz istikametini tehdit için Uşak civarındaki 2'nci Yunan Tümeni'ne taarruzda bulunmuştur. Bu sırada 3'üncü Türk Süvari Tümeni, Çal Kazası'ndan Elvanlar'a ilerleyip demir yolu hattını tehdit ettiğinden, Yunan Süvari Tümeni'nin bir kısmını üzerine çekmiştir. Gün içerisinde 2'nci Ordu Cephesi'nde taarruza devam olunmuştur. Bu kapsamda 61'inci Tümen, Kaz Uçuran'ı zapt etmiş ve geri çekilen Yunan kuvvetlerini takip etmiştir.[69] 6'ncı Kolordu da Dede Sivrisi ve Kozluca siperlerini işgal ile Yunan artçılarını ezerek ileri yürüyüşe geçmiştir.[70]

Harekât devam ederken Türk 4'üncü Kolordusu'na mensup 8'inci Tümen Afyon'da, 12'nci Tümen Erkmen Tepe civarında, 5'inci Tümen Ballı Kaya-Yılanlı Kaya'da, 11'inci Tümen Koca Köni-Sarı Kaya'da geceyi geçirmiştir. Aynı gece, 1'inci Ordu'ya mensup 23'üncü Tümen Boyalı civarında, 15'inci Tümen Akviran'da, 3'üncü Tümen Bal Mahmut ile Garipçe arasında, 14'üncü Tümen Bolca-Küçük Höyük arasında ve 57'nci Tümen Sinan Paşa mıntıkasında yerini almıştır.[71] Harekât sırasında Yunanlardan birçok esir, ağır ve hafif top ile mühimmat ele geçirilmiştir.[72]

Muharebeler devam ederken Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, TBMM Riyasetine bir telgraf çekerek cephedeki durum hakkında bilgi vermiştir. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa;

> *"İki gündür bilâ inkıta devam eden muharebat neticesinde düşmanın Afyonkarahisar mevazii iskat ve Afyonkarahisarımız istirdat olunmuştur. Üsera, ağır ve hafif top, mühimmat ve her nevi malzemeden ganaim çoktur. Düşmanın müteaddid mevaziinin her biri birkaç hattan mürekkep olduğundan kıtaatımız birçok müstahkem hatları müteakiben iskat mecburiyetinde bulunmuştur.*
>
> *İstihzaratımız her nevi vesaiti fenniye ve mevanii ferriye ile teçhiz ve takviye edilen düşman mevaziinin bazen bir saatten az bir zaman zarfında iskatını temin ettiği gibi asker ve zabitanımızın müsellem-i cihan olan havarik-i besalet ve şecaatı bu defa dahi tezahür ve teeyyüd etmiştir.*
>
> *Kumandanlarımızın sevk ve idarede düşman kumanda heyetini faikiyeti bariz bir surette mütecellidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi*

[68] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ac.
[69] **BCA,** 030.10, 54.355.7.
[70] **İSH,** K: 1784, G: 82, B: 82ac.
[71] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ac.
[72] **BCA,** 030.10, 54.355.7.

Ordularının müstesna kıymet ve kabiliyeti sebebiyle meclisi aliyi tebrik ederim."[73] demiştir.

Gün içerisinde yayımlanan Yunan resmî tebliğinde, *"Düşman, dünden beri Afyonkarahisar mıntıkasının iki noktasından taarruza başladı. Taarruzları def edildi. Eskişehir Cephesi'nde topçu ateşi, cephenin diğer kesimlerinde sükûnet vardır."*[74] denilmiştir. Yunan resmî tebliğine karşın, Türk Ordusunun taarruzu başarılı olmuş ve Yunan kuvvetleri kuzeye doğru sürülmeye başlamıştır.

28 Ağustos 1922'de Süvari kolordusu ile 2'nci ve 14'üncü Tümenler, demir yolu hattının kuzeyine geçerek Ulucak ve Eğret istikametlerine hareket etmiştir. Bu kapsamda sabahleyin 2'nci Tümen, Eğret'te karşılaştığı bir otomobil kolunu zapt ile muhafızlarını ortadan kaldırmıştır. Bu sırada 1'inci Süvari Tümeni, Ayvalı kuzeyinden batıya çekilen Yunan kuvvetlerine taarruz ederek onları baskılamaya çalışmış, Yunan piyade kıtalarının ulaşmasına kadar bu taarruzlarına devam etmiştir. Böylece Yunanların, kuzey ve batı istikametindeki çekilme yolları kesilmeye çalışılmıştır.[75]

Taarruzun üçüncü günü itibarıyla Yunanların üç mevzii yarılmış ve önemli bir kısmı tamamen kuşatılmıştır. Harekât sırasında Yunan Ordusunun güney hattından çekilen 1'inci ve 7'nci Tümenleri, batıya doğru yol açmak için Başkimse kuzeyinde ve civarında bulunan Türk süvari kıtalarına karşı taarruzda bulunmuştur. Bu karşı taarruz sonucunda Yunan birlikleri, kuzeye ve güneye doğru çekilen Türk süvari birliklerinin verdiği aralıktan faydalanarak Başkimse-Akçaşar istikametinde geri çekilmeye başlamıştır.[76]

Bu ricatı gören 1'inci ve 4'üncü Türk Kolorduları, taarruz olarak muharebeye mecbur olmuştur. Bu kapsamda aynı günün sabahı Köprülü ve Bal Mahmut civarında 23'üncü ve 3'üncü Tümenleri ile taarruz ederek Yunanların o mıntıkada toplanan kuvvetlerini kuzeye atan 1'inci Kolordu, Dumlupınar istikametini tıkamak üzere öğleden evvel sağ kanadıyla Bulca-Düzağaç üzerinden batıya doğru ilerlemiş ve sağ kanattaki 3'üncü Tümeni ile Düzağaç kuzeyinden Bakırcık sırtlarına doğru taarruz ederek Yunanların Akçaşehir'den bu istikamette çekilen kuvvetlerini kuzeye def etmiştir. 4'üncü Kolordu da 5'inci Tümeni ile Bal Mahmut'tan kuzey batıya doğru Mezarlık istikametinde ve 11'inci Tümeni ile Ayvalı Kumral Çiftliği istikametinde taarruz ederek düşmanın batıya çekilmiş aksamını kuzeye sürmüştür.[77]

Aynı tarihte 2'nci Ordu'da Mürettep Süvari Tümeni ile Döğer'i zapt ederek Altuntaş güneyine ilerlemiş, 61'inci Tümen ve 6'ıncı Kolordu kıtaları

[73] **BCA,** 030.10. 54.355.7.
[74] **BCA,** 030.10, 54.355.5.
[75] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ad.
[76] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ad.
[77] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ad.

ise İhsaniye-Gazlıgöl hattına dâhil olmuştur. Bu sırada 2'nci Kolordu, Araplı Çiftliği üzerinden 12'nci Tümenini kuzeye sürmüş ve o civarda gecelemiştir. Gün içerisindeki harekât neticesinde, Yunan Ordusunun önemli bir kısmı 1'inci Ordunun güneyden kuzeye yaptığı taarruz neticesinde Resül Baba Dağı, Ulucak ve Eğret mıntıkasına atılmıştır. Bu harekât sırasında Yunanların Küçükköy üzerinden batıya çekilmek isteyen kıtalarının bir kısmı tevkif edilmiş ise de iki tümenlik bir kuvveti bilhassa 28-29 Ağustos 1922 gecesi Dumlupınar istikametine savuşmağa muvaffak olmuştur.[78]

29 Ağustos 1922'de Yunan kuvvetlerini batıya gitmekten kesinlikle men ve tevkif etmek vazifesi alan 1'inci Ordu, 4'üncü Kolordusu ile kuzeye taarruz ve zorlamaya devam etmiştir. Aynı emir kapsamında 1'inci Ordu, 1'inci Kolorduya bağlı sağ kanattaki 3'üncü ve 23'üncü Tümenler ile Çalköy ve Aslıhanlar istikametinde taarruz ederek Yunanların Dumlupınar istikametindeki ricatini kesmiş ve sol kanadında bulunan 14'üncü Tümen ile Elvan Paşa ve 27'nci Tümen ile Toklu Sivrisi istikametinde taarruz ederek Yunan kuvvetlerini sıkıştırmıştır.[79]

Harekât sırasında 57'nci Tümen Kaplangı Dağı'nı zapt etmiştir. Bu sırada 1'inci Kolordu, Kaplangı ve Banaz istikametinde Dumlupınar batısının kuşatması ile meşgul iken düşmanın muhtemel bir karşı taarruzunu karşılamak üzere 2'nci Kolordu Düzağaç, Karacaören ve Bakırcık mıntıkasına alınmıştır. Olası karşı taarruzlara karşı tedbir alınırken, Ulucak, Hamurköy ve Aslıhanlar mıntıkasındaki Yunan Ordusunun önemli kısmına karşı, düşman güçlerinin firarını önlemek üzere Türk kıtaları tarafından geceleyin dahi taarruzlara ve hatta süngü hücumlarına devam edilmiştir. Böylece Yunanlara, önemli ölçüde telefat verdirilmiştir.[80]

Aynı gün kuzeydoğudan Çalköy istikametine sevk olunan 2'nci Ordunun 17'inci Tümeni, Ulucak'ta Yunan artçılarına saldırarak bir kısmını esir etmiştir. Süvari Kolordusu ise Hamurköy kuzeyinden taarruzlarına devam etmiş ve verdirdiği zayiat ile Yunanların maneviyatını sarsmıştır. Bu vaziyette Yunanların, Hamurköy ve Çalköy mıntıkasında toplanan kuvvetleri güneyden 1'inci Ordu, kuzey ve kuzey doğudan 2'nci Ordu ve süvari kıtaları ile kuşatılmış ve kendisi için yalnız Kızıltaş Deresi boyunca batıya giden sarp bir yol açık kalmıştır.[81]

İki günden beri güneyden ve kuzeyden yapılan taarruzlarla batıya çekilmekten ve Dumlupınar Grubu ile birleşmekten men edilen Yunan asıl kuvvetleri, 29-30 Ağustos gecesi devam eden gece hücumlarına rağmen Hamurköy ve doğusundaki kuvvetlerini uzun ve müşkülatlı gece yürüyüşleri

[78] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ae.
[79] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ae.
[80] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ae.
[81] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ae.

ile birçok döküntüler bıraktıktan sonra Çalköy mıntıkasına çekebilmiştir. Bu sırada 29-30 Ağustos 1922 gecesi Çalköy civarına 14'üncü Süvari Tümeni'nin hücumu sonucu, Yunan kuvvetleri hayli zayiat vermiştir. 30 Ağustos 1922'de batıya doğru çekilmeğe teşebbüs eden Yunan Ordusunun bu maksadı, Batı Cephesi Komutanlığı tarafından anlaşılmış ve bu kapsamda 1'inci ve 2'nci Ordular ile Süvari Kolordusu'na düşmanın kâmilen sarılarak imha vazifesi verilmiştir.[82]

Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri doğrultusunda 4'üncü Kolorduya mensup 11'inci Tümen Çalköy güneyinden, 5'inci Tümen Selkisaray kuzeybatısından, 23'üncü Tümen Aslıhanlar kuzeyinden ve 3'üncü Tümen Ağaçköy ve kuzeyinden; 2'nci Ordu dahi 6'ıncı Kolordu'ya mensup 16'ıncı Tümen ile Çal istikametinden ve 61'inci Tümen'in Esinören istikametinden taarruz etmesi planlanmıştır. Böylece, 1'inci Ordu'nun güneyden ve 2'nci Ordunun kuzeyden baskı yapmak suretiyle Adatepe mıntıkasına sıkıştırılan Yunan kuvvetlerini, bütünüyle ezmesi öngörülmüştür. Ayrıca plan kapsamında Süvari Kolordusu'nun; Kızıltaş Deresi, Saraycık ve Belova'da faaliyet göstererek Yunanların batıya doğru firarına meydan vermemesi kararlaştırılmıştır.[83]

30 Ağustos 1922 sabahı Aslıhanlar üzerinden Dumlupınar istikametine gitmek isteyen Yunan kıtaları, ilgili bölgedeki 23'üncü Tümen tarafından engellenmiştir. Aynı gün öğleden itibaren kuzey doğudan ve güneyden tesirini göstermeğe başlayan 6'ıncı ve 4'üncü Kolordu'nun topçu ve piyade ateşlerinden mürekkep ateş çemberiyle Yunan birliklerinin önemli bir kısmı kuşatılmıştır. Akşama kadar cereyan eden kanlı muharebeler neticesinde 4'üncü, 5'inci, 9'uncu, 12'nci ve 13'üncü Tümenler ile batıya çekilebilmiş diğer tümenlerin bazı aksamından ibaret Yunan kuvvetleri birçok esir ve telefat vermiştir. Bu sırada Yunanlar; top, otomobil ve birçok silah ve malzeme bırakarak perişan edilmiştir. Piyade kıtaları tarafından akşam vakti tutulmuş olan Kızıltaş Deresi istikametinden firar eden Yunan birlikleri, kısmen o gece ve ertesi gün o civardaki kıtalar tarafından esir edilmiştir. Bu sırada Saraycık ve Belova istikametlerinde kaçan Yunan birliklerinin bir kısmı da Kızıltaş Deresi ve önünü kesmiş olan Süvari Kolordusunun hücumuna uğrayarak Murat Dağlarına atılmış ve ardından teslim olmaya mecbur bırakılmıştır.[84]

Harekât devam ederken 1'inci Kolordu, çekilen Yunan Grubu üzerine taarruz ederek bilhassa Hatibler'deki sol kanat unsurlarını perişan etmiştir. Bu sırada Kaplangı Dağı'nda karşı taarruzlarla Beyce'de tutunmaya çalışan Yunan kuvvetleri de 6'ncı Tümen'in taarruzu karşısında duramayarak Uşak

[82] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82af.
[83] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82af.
[84] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82af.

Ovası'na dökülmüş ve bir iki bataryadan oluşan bütün toplarını ve mühimmatını terk ederek buradan dağınık bir halde İzmir istikametine firar etmiştir.[85]

Eskişehir mıntıkasındaki 3'üncü Yunan Kolordusu ise Türk 2'nci Ordusu'na mensup 3'üncü Kolordu önünde Bursa istikametine ricat ile Aksu mevziinde kabul ettiği muharebede perişan olmuş ve Mudanya'da bir tümeni esir edilerek kalan unsurları, Bandırma istikametine çekilmiştir. Böylece 26 Ağustos 1922'de başlatılan Büyük Taarruz ve ardından 30 Ağustos 1922'de verilen meydan muharebesi neticesinde Yunanlar yenilgiye uğratılarak, parlak bir zafer kazanılmıştır.[86] 30 Ağustos 1922'de Yunan kuvvetlerinin Dumlupınar'da kuşatılarak imha edildiği muharebeye, Batı Cephesi Komutanlığının talebi üzerine Başkomutan Meydan Muharebesi adı verilmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı'nın meydan muharebesine bu adın verilmesini istemesinde, muharebelerin Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın sevk ve idaresinde cereyan etmesinin etkisi olmuştur.[87]

31 Ağustos 1922'de Kütahya, Türk birlikleri tarafından Yunanlardan ele geçirilmiştir. Böylece bu bölgedeki Yunan birlikleri mağlup edilerek, Hacı Azizoğlu Köyünün sarp bölgesine sığınmak zorunda kalmıştır. Bölgedeki muharebeler sonunda Yunanlardan; birçok tüfek, top, cephane, sıhhiye otomobili, yedek malzeme ve araba ele geçirilmiştir. Yunanlardan ele geçirilen top miktarı 150'ye ulaşmıştır. Bu sırada Çivril geri alınmıştır.[88] Muharebeler devam ederken yapılan keşif faaliyetinde Yunanların; Aslıhanlar istikameti ile Dumlupınar'ın güneyinde ricat halinde olduğu belirlenmiştir. Bu bölgelerdeki Yunan birlikleri, Türk kıtalarının takip ve taarruzlarına tabi tutulmuştur.[89]

Başkumandan Meydan Muharebesi'nden sonra Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Yunan ordusuna yönelik bir takip harekâtı başlatılmıştır. Bu takip harekâtı, İzmir'in geri alınmasına kadar devam etmiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa, Dumlupınar'dan İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey'e bir telgraf çekerek, Büyük Taarruz'un başlangıcından Başkumandan Meydan Muharebesinin sonuna kadar geçen süreci ayrıntıları ile ortaya koymuştur. Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa;

> *"26 Ağustosta başlayan Afyon Karahisar Dumlupınar Meydân Muhârebesi 31 Ağustos 1922 sabâhı hitâm bulmuşdur. Beş gün beş gece bilâ-inkıtâ'idâme edilen bu meydân muhârebesine düşmânın müstahkem mevâzi'ini çiğneyerek cebheyi yarmak sûretiyle*

[85] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ag.
[86] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ag.
[87] **İSH**, K: 1784, G: 82, B: 82ag.
[88] **BCA**, 030.10. 54.355.7.
[89] **BCA**, 030.10. 54.355.7.

başladık. 26 sâat devâm eden ve Afyon cenûb mıntıkasında Birinci Ordumuz tarafından yapılan bu yarma ameliyesi netîcesinde Dağ-ı Karaca, Dağ-ı Çavdarlı, Kalecik Tepe, Aşur Dağ hatt-ı umûmîsinde 100 kilometrelik bir hattı işgâl eden düşmân kuvvetleri terk-i mevzi'a icbâr edildi. Döğer mıntıkasında bulunan ihtiyatlarla tazyîk olundukdan sonra Birinci, Dördüncü, Beşinci, Yedinci, Dokuzuncu, Onikinci, Onüçüncü fırkalarından mürekkeb olan düşmân ordusu kısm-ı küllîsi Bal Mahmud, Dumlupınar şimendüfer yoluyla Bal Mahmud, Kızıltaş, Dumlupınar yolu arasındaki mıntıkada serî ve şiddetli ta'kîbâtımız ve düşmânın hatt-ı ric'atlerini kat' eden muvaffakiyetli tertîbâtımız sâyesinde düşmân tekrâr muhârebeye icbâr edildi. Bir tarafdan da Ahur Dağ üzerinde düşmân İkinci fırkası tarafından tutulan Toklu Sivrisi mevâzii mühimmesine bir kısım kuvvetimizle ta'arruz tertîb olundu. Muhtelif ve kanlı safahâtı ihtivâ eden bu muhârebât esnâsında topçularımız büyük bir fa'âliyet ve mahâretle düşmânı sıkışdırdı. Piyâdelerimiz kısa âteş muhârebelerini müte'âkib gündüz ve gece süngü hücûmları ve bomba baskınlarıyla düşmân kıta'âtının büyük karârgâhlarına kadar içlerine girdi. Düşmân hatt-ı ric'atleri üzerinde bulunan süvârî fırkalarımız tarafından topçularını isti'mâl ederken diğer tarafdan yalın kılınc düşmân içerilerine saldırdı. Harb ve keşif tayyârelerimiz bomba ve makineli tüfenkleriyle semâdan hücûm etdi. Her tarafdan yıldırım te'sîri yapan bu savletler karşısında düşmân ordusu kısm-ı küllîsi mağlûb edilerek kıta'âtı birbirine karışmış olduğu hâlde ikiye parçalandı. İki buçuk fırka kadarını münhezimen Dumlupınar istikâmetinden garba atıldı. Bunlar Toklu Sivrisi civârında henüz muhârebe etmekde olan İkinci düşmân fırkasına iltihâk etdi. Fakat bu istikâmetde takîb ve ta'arruz eden kıtaâtımız karşısında kâmilen ve bir def'a daha ezilerek mağlûben Uşak istikâmetine atıldı. Bu istikâmetdeki kıta'âtımız bugün 31 Ağustos 1922 sabâhdan beri İslamköy, Ahadköy hattından Uşak üzerine yürümekdedirler. Düşmânın Birinci ve İkinci kolordu karârgâhlarıyla Dördüncü, Beşinci, Dokuzuncu, Onikinci, Onüçüncü fırka karârgâhlarını ihtivâ eden dört fırkalık diğer parçası Birinci Ordumuzun şiddetle devâm eden taarruz ve ta'kîbiyle Kızıltaş Deresi içine atıldı. Eğret Altıntaş hattından ilerleyen kıta'âtımızın dahi te'sîrinden ve kıta'âtımızın düşmândan evvel Dumlupınar mevâzi'ini tutmasından ve süvârîlerimizin muhârebe meydânının şimâl-i garbîye giden yollara hâkim olmasından Kızıltaş Deresi içinde sıkışdırılmış olan düşmân dün sabâhdan gecenin hulûlüne kadar Çal Karye garbına Aydemir, Alınören, Adatepe, Ağaçköy, Ululuk hattında müdâfaa etti. Bu hattı

sarmış olan kıta'âtımız gurûb-ı şemsle berâber süngü ile düşmân içine dalub münhezim düşmân varını yoğunu terk ederek dereler ve ormanlar içinde perîşân bir hâle geldi. Bunlardan bu sabâh yüzlercesi teslîm olmağa başladı. Bu muhârebede ele geçen düşmân malzemesi pek çokdur; ta'dâd olunuyor. Yalnız bir fırkamızın cebhesinde kısmen koşulu ve on beşlik cebel olmak üzere yirmi beş top, 140 yük otomobili, 17 binek otomobili iğtinâm olunmuşdur. Gerek Kızıltaş Deresinden ve gerek İslamköy civârının kurtulabilen düşmân aksâmının kâmilen imhâsı için tertîbât alınmakdadır. Bu muvaffakiyeti eltâf-ı sübhâniyeden kuvvetle ümîd ederim. Şimdiye kadar tesbîtine muvaffak olunan düşmânın Eskişehir gurubundan bir fırkayı mütecâviz kuvveti 28 Ağustos 1922 günü Seyidgazi civârından Akin Döğer istikâmetinden hareketle meydân muhârebesine yetişüb kuvvâ-yı imdâd etmeğe teşebbüs etdiği anlaşılmışdır. Vaz'iyet ve manzaranın verdiği te'sîr üzerine bu düşmân kuvveti şimâl istikâmetine çekildi. Gerek bu kuvvetin ve gerek Eskişehir'de bulunan sâ'ir düşmân kuvvetlerinin imhâsı için dahi tertîbât alınmakdadır. Menderes havâlîsinde bulunan umûm düşmân kıta'âtı ta'kîbât-ı mütemâdiye karşısında terk-i mevzi' ile çekilmeğe başlamışlardır."[90] demiştir.

1 Eylül 1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan atılması maksadıyla Türk ordusuna yönelik bir bayenatta bulunmuştur. Bu beyannamede;

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları! Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve soylu milletimizin fedakârlıklarına lâyık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından görüyor ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirlerine aracılık etme vazifemi hiç durmadan yerine getireceğim. Başkomutanlığa tekliflerde bulunulmasını Cephe Komutanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin aklını, yiğitliğini ve gayretini yarışırcasına göstermeye devam etmesini isterim. Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri."[91] demiştir.

Başkomutan bu direktifi ile Türk ordusuna bir hedef belirleyerek, İzmir'in alınması konusunda askeri motive etmeye çalışmıştır.

[90] **BCA**, 30.10.0.0 / 54.354.35
[91] **İSH**, K: 2019, G: 71, B: 6-1.

2 Eylül 1922'de Mustafa Kemal Paşa, TBMM'ye gönderdiği beyanname ile de Türk ordusunun Büyük Taarruz da gösterdiği başarıyı övmüştür. Bu beyannamede Mustafa Kemal Paşa;

> *"Büyük ve Asil Türk Milleti; Batı Cephesi'nde 26 Ağustos 1922' de başlayan taarruz harekâtı, Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi hâlinde beş gün, beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının yiğitliği, şiddeti, sürati Allah'ın yardımına vesile oldu. Zalim ve mağrur düşman ordusunun asıl unsurları akıllara dehşet verecek şekilde imha edildi. Teşkilat ve teçhizatı gibi gelenekleri, zaferleri ve ismi yalnızca milletimizin şuurundan, ezelî ve ebedî olan imanından vücut bulan ordularımızı, fedakârlığınıza layık olarak size takdim ediyorum. En büyük komutanından en genç neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır. Bunu muharebe meydanlarında yakından görerek büyük milletime bildiriyorum. Milletimizin yapısındaki kuvveti ve ülküyü üç buçuk sene önce mesai arkadaşlarım ile ifade ederken, çok büyük zorluklar içinde devam eden mücadelemizin sonuçları ortaya çıkıyor. Milletin görüş ve iradesine dayanan her işin sonucunun, millet için hayır ve mutluluk getireceği sabittir. Milletimizin geleceği güvendedir ve vadedilen zaferi ordularımızın kazanması kesindir."*[92] demiştir.

Büyük Taarruz sona erdikten sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından bu seferde Türk Milletine ithafen bir beyanname yayımlanmıştır. 18 Eylül 1922'de Hâkimiyet-i Milliye'de yayımlanan bu beyannamede;

> *"Büyük Türk milleti, Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti. Millet orduları on dört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dört yüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar. Anadolu'daki bütün memalik-i müstevliyemizi istirdat eylediler. Büyük zafer münhasıran senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi ihtirasat-ı siyasiye neticesinde adeta memnunen düşmana teslim eden heyetlerle milletin hiçbir münasebeti yok idi. Bursa'mızı istilâ eden Yunan kuvvetleri ise ancak imparatorluğun askeri teşkilâtiyle tevhid-i amâl ve tevhid-i harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halâsı milletin reyve idaresi kendi mukadderatı üzerinde bilâkaydüşart hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsbet ve kati neticelere ermiştir. Büyük ve Necip Türk Milleti, Anadolu'nun halâsı zaferini*

[92] **İSH**, K: 2182, G: 37, B: 37-1; **Hâkimiyet-i Milliye**, "Gazi Paşa Başkumandanımızın Ordularımıza Hitaben Beyannamesi", Sayı: 596, 2 Eylül 1922, s. 1.

tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selâmını da takdim ediyorum."[93] denilmiştir.

Bu beyanname ile Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, yıllardır harpte olan millete bir umut aşılamak istemiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın sevk-idaresinde icra edilen Büyük Taarruz, Yunan ordusunun Anadolu'dan atılması ile son bulmuştur. 26 Ağustos 1922'de başlatılan harekât, İtilaf Devletleri ile taraflar arasında ateşkesi tesis eden Mudanya Mütarekesi'nin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Mudanya Mütarekesi'nden sonra başlayan barış görüşmeleri de Lozan Antlaşması'nın yapılmasına etki etmiştir.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı ülkesi işgal edilirken, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türk Milleti tarafından Millî Mücadele başlatılmıştır. Millî Mücadelenin başından itibaren Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'daki hareketi sevk ve idare etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 8-9 Temmuz 1919'da askerlik görevinden istifa etmesine karşın, sivil bir şahsiyet olarak mücadelenin önderliğini üstlenmiştir. TBMM'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa meclis başkanı olmuş, ardından başlayan süreçte alınan tüm kararlarda etkin rol oynayarak ön plana çıkmıştır. Millî Mücadele zamanla teşkilatlanmış, düzenli ve disiplinli orduların kurulması ile daha etkin bir kimliğe bürünmüştür. Bu sırada Yunanların taarruzu ile İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Meydan Muharebeleri meydana gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Yunan taarruzu esnasında cephe hattındaki muharebeleri yakından takip etmiş, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra ordunun cephesinin yarılması ve birliklerin dağılma tehlikesi geçirmesi üzerine, verdiği direktifle kuvvetlerin Sakarya Nehrinin doğusuna mevzilenmesini sağlamıştır. Bu evrede TBMM'de yaşanan tartışmalar sırasında meclisin tüm yetkileri ile beraber, başkomutanlık yetkisinin kendisine verilmesini istemiştir. Böylece sorumluluğu üstüne alarak, Türk milletinin kaderinin tayin edildiği muharebelerde ordunun sevk ve idaresini üstlenmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, işgalci güçleri Anadolu'dan atmak amacıyla ivedilikle hazırlıklara başlanmasını emretmiştir. Bu kapsamda Türk ordusu yeniden teşkilatlandırılmış ve hazırlanan *"SAD"* Taarruz Planı kapsamında stratejik kararlara ulaşılmıştır. Hazırlık safhasındaki tüm gelişmeleri yakından takip

[93] **Hâkimiyet-i Milliye**, "Gazi Başkumandanımızın Millete Beyannamesi", Sayı: 611, 18 Eylül 1922, s. 1.

eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, birlikleri denetleyerek ve komutanlarla iletişimi en üst seviyede tutarak harbe hazırlanmıştır.

Büyük Taarruz'daki harekât, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın sevk ve idaresi altında taktik, operatif ve stratejik seviyede planlama ile icra edilmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Ağustos 1922 sabahı Kocatepe'den verdiği direktif ile baskın tarzında başlayan harekât, 30 Ağustos 1922'de icra edilen Başkomutan Meydan Muharebesi ile Yunan ordusunun büyük kısmının imha edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Büyük Taarruz'un başarısında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın, askerlik hayatı boyunca edindiği tecrübe ve deneyimin büyük bir etkisi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın, Trablusgarp'tan Balkan'a ve ardından Birinci Dünya Harbi'ne kadar uzanan askerî birikimi, Büyük Taarruz'da icra edilecek taktik-harekâtın belirleyicisi olmuştur. Bu yüzden, uzun bir hazırlık süreci sonrasında taarruza karar verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cephe hattına girerek yönettiği muharebeler, Türk milletinin Anadolu'dan atılamayacağını göstermiştir. Büyük Taarruz Türk milletine, Mustafa Kemal Paşa gibi bir askerî deha ve komutana sahip olduğu için onur ve gurur duyması gerektiğini göstermiştir; çünkü onun askerî deha ve yeteneğiyle Türk milleti, bağımsızlık ve egemenliğini tekrar kazanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Fuat Türkgeldi Tasnifi (HSD.AFT.) 6.74

2305-20.

2305-21.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

30.18.01.01.18.13

30.10.0.0 / 54.354.35

030.10. 54.355.12.

030.10. 54.355.7.

030.10. 54.355.2.

030.10, 54.355.9.

030.10, 54.355.5.

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı-ATASE) Arşivi

İstiklâl Harbi Katalogu (İSH)

K: 1179, G: 141, B: 141-1.

K: 1172, G: 65, B: 65-1.

K: 1148, G: 12, B: 12-114.

K: 1784, G: 82, B: 82aa.

K: 1148, G: 12, B: 12-20a.

K: 1148, G: 12, B: 21.

K: 1148, G: 12, B: 12-21a.

K: 1784, G: 82, B: 1.

K: 1980, G: 87, B: 87-1.

K: 1784, G: 82, B: 82aa.

K: 1197, G: 73, B: 73-1.

K: 1784, G: 82, B: 1.

K: 1784, G: 82, B: 82aa.

K: 1784, G: 82, B: 1.

K: 1784, G: 74, B: 74aa.

K: 1789, G: 27, B: 27-1.

K: 1784, G: 82, B: 82ab.

K: 1789, G: 27, B: 27-1.

K: 1784, G: 82, B: 82ac.

K: 1784, G: 82, B: 82ad.

K: 1784, G: 82, B: 82ae.

K: 1784, G: 82, B: 82af.

K: 1784, G: 82, B: 82ag.

K: 2019, G: 71, B: 6-1.

K: 2182, G: 37, B: 37-1.

K: 1784, G: 82; B: 82an.

K: 2019, G: 71, B: 6-1.

Kitaplar ve Makaleler

AKIN, Fehmi, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, Ağustos 2008, s. 98-109.

ARSLAN, Lütfi "Milli Mücadele Döneminde Manda ve Himaye Tartışmaları ve Mandacılık Yaklaşımları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı 64, Bahar 2019, s. 1-38.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt 2, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967.

AYSAL, Necdet, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), s. 215-229.

BELEN, Fahri, **Büyük Türk Zaferi (Afyon'dan İzmir'e Kadar)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1999.

ÇAKIR, Şener, "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Askeri Stratejisi", **Akademik Açı Dergisi**, Cilt 2, Sayı: 1, Yıl: 2022, s. 66-91.

ÇALHAN, Özden, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Plânı'nın Hazırlanması", **Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 70-71.

ERDEM, Ufuk, "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Türkiye Büyük Millet Meclisinin Açılma Süreci ve Meclisin Açılış Günü (23 Nisan 1920)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 31, Sayı: 2, Yıl: 2021, s. 1055-1068.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi,** Cilt VII, İdari Faaliyetler, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Cilt II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Cilt II, VI. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)**, Cilt II, Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **Büyük Taarruz**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

HELVACIOĞLU, Kemal Mustafa, **Harp Tarihi**, Hava Harp Okulu Yayınları, İstanbul, 1991.

JAESCHKE, Gothard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970.

KAPUCU, Davud, KORKMAZ, Erdal, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara, 2020.

KAYIRAN, Mehmet, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 15, Yıl: 1989, s. 639-664.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türk Devrim Kronolojisi 1918-1938**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

KORKMAZ, Erdal, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Hava Kuvvetleri", **Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri 13-14 Aralık 2012**, Ankara: Hava Basımevi, 2015, 161-174.

MANGO, Andrew, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

ÖKSE, Necati, BAYCAN, Nusret, SAKARYALI, Salih, **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

ÖZALP, Kazım, **Millî Mücadele I (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1985.

ÖZÇELİK, Ayfer, "Büyük Taarruza Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", **Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1992, s. 93-102.

ÖZLÜ, Hüsnü, "Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planı'nın Analizi", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 935-958.

SOYSAL, Murat, "Karanlıktan Aydınlığa Bir Gün: 25-26 Ağustos 1922'nin Güncesi", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslar arası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, 2-4 Ekim 2012/Uşak, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2014, s. 1189-1208.

ŞAHİN, Hülya, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Ordusu", **Erdem Dergisi**, Cilt 11, Sayı 32, Yıl: 1998, s. 587-620.

TOSUN, Ulvi Ufuk, "Millî Mücadele Dönemi'nde Karşılaşılan Bazı Sorunlar ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin Bunları Çözme Kararlılığı" **Atatürk**

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 24, Sayı 2, Yıl: 2020, s. 569-588.

YAMAN, Ahmet Emin, "Başkumandanlık Kanunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt 3, Sayı 9, Yıl 1992, s. 85-110.

YILMAZ, Elçin, "İngiliz Basınında Milli Mücadelenin Hazırlık Aşaması ve Mustafa Kemal Algısı (1919-1920)", **Belgi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, s. 2265-2291.

Resmî ve Süreli Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Hâkimiyet-i Milliye

EKLER

Ek. 1

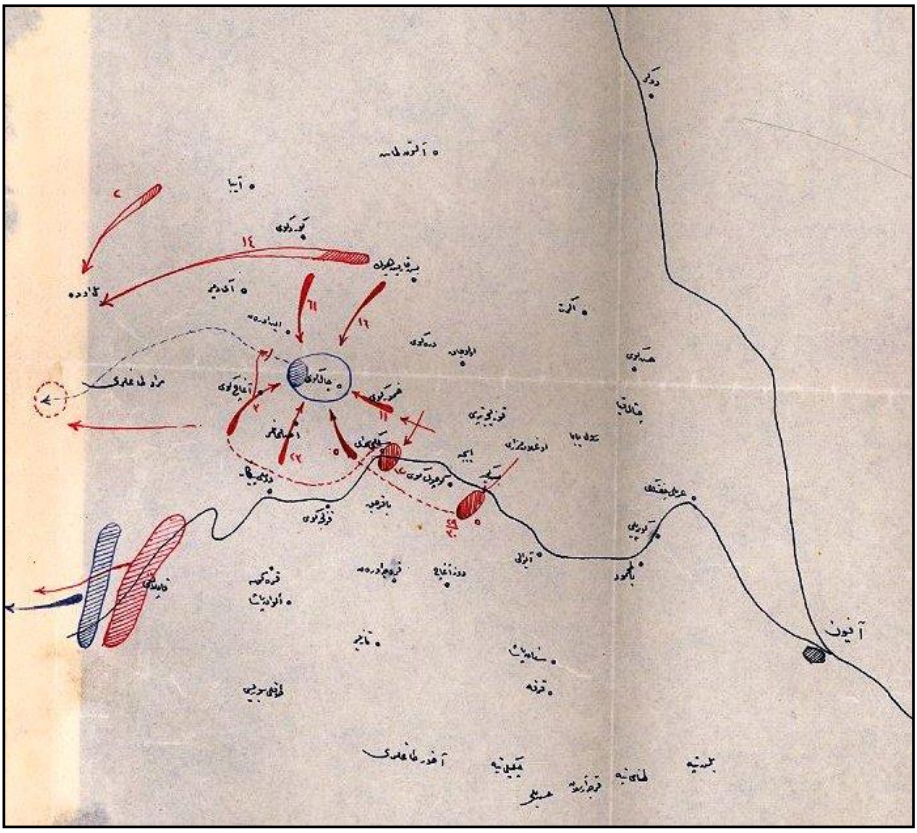

Başkomutan Meydan Muharebesi'ne Ait Harp Krokisi, 30 Ağustos 1922[94]

[94] **İSH**, K: 1784, G: 82; B: 82an.

Ek. 2

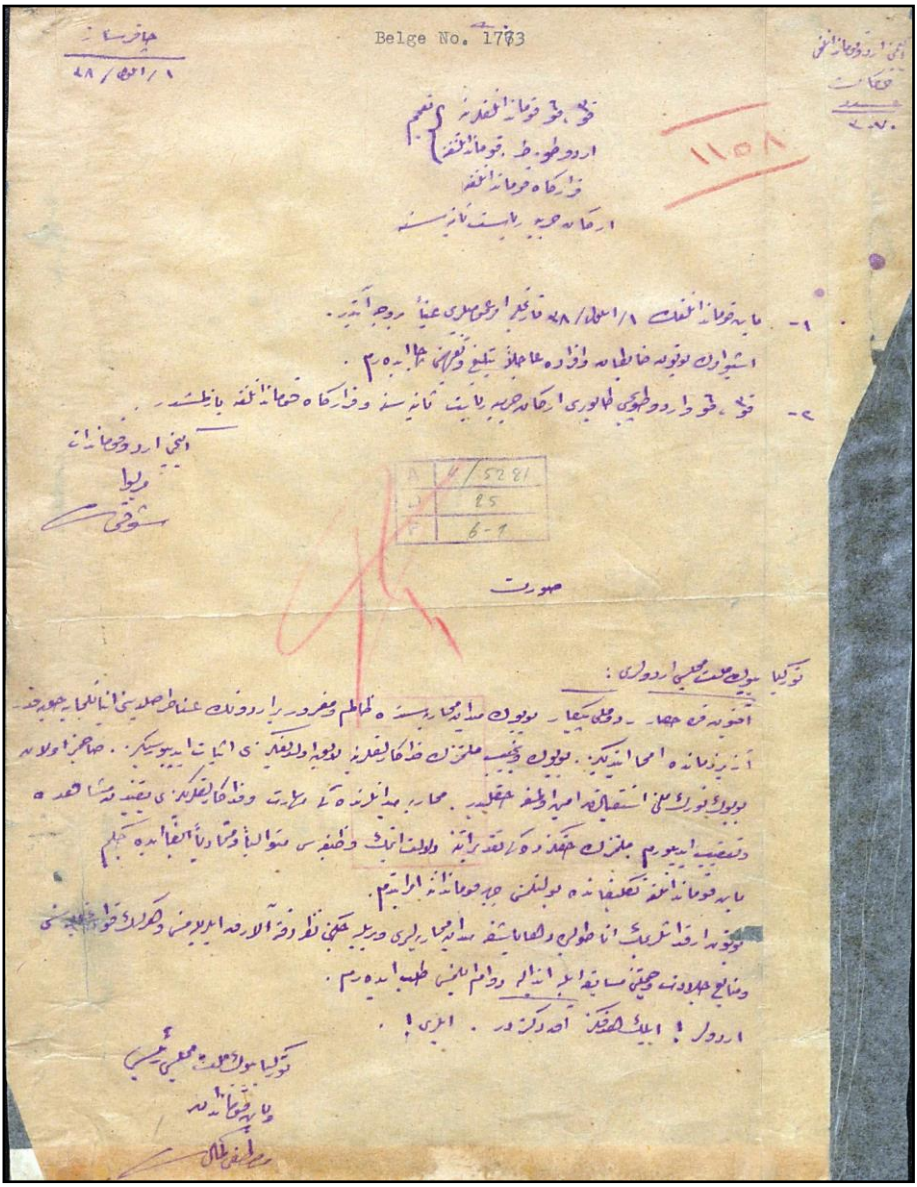
Belge No. 1783

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın *"Ordular İlk Hedefiniz Akdenizdir. İleri!"* Direktifinin Yer Aldığı Resmî Belge, 1 Eylül 1921.[95]

[95] **İSH**, K: 2019, G: 71, B: 6-1.

ATATÜRK'ÜN NUTUK'TA BÜYÜK TAARRUZ ANLATIMI (BİR İÇERİK ANALİZİ)

Dr. Ali GÜLER[*]

ÖZET

Büyük Taarruz, Başkomutanlık Meydan Muharebesi ve sonrasındaki Takip Harekâtı, Türk Milli Mücadelesi'nin askeri zaferidir. 15 Mayıs 1919'dan beri, 3 yıl, 3 ay, 25 gün (40 ay / 1213 gün) süren Yunan işgali sonlandırılmış, İzmir ve çok sayıda işgal altındaki vatan beldesi kurtarılmıştır.

Elbette bu kurtuluşun baş mimarı, Başkomutan Gazi Mareşal Mustafa Kemal Paşa'dır. 26 Ağustos'tan itibaren cephede muharebeyi yönetmiştir. Bu nedenle kesin sonucun kazanıldığı 30 Ağustos 1922 günü muharebesine "Başkomutan Meydan Muharebesi" denmiştir.

Ordularımız Dünya Harp Tarihi'ne geçecek, insanüstü bir başarıya imza atmışlardır. 400-450 kilometrelik bir mesafeyi savaşarak 14-15 günde (26 Ağustos-9 Eylül 1922) kat etmişlerdir. Başkomutan'ın takip harekâtı için verdiği emrin tarihi (1 Eylül 1922) esas alınırsa, geçen süre 9 gündür.

Bu büyük başarı kolay kazanılmamıştır. Türk milleti büyük fedakârlıklara katlanmıştır. İçerde başarıya inanmayan, "ordumuz niçin taarruz etmiyor?" diyerek ortalığı ayağa kaldıran bir muhalefetle uğraşılmıştır. Dışarda ciddi bir diplomatik çalışma yürütülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz sürecinde bütün yaşananları, 5 yıl sonra, 1927 yılında, Nutuk'ta belgeleri ile anlatmıştır. Bu araştırmada, Paşa'nın öncesiyle ve sonrasıyla süreci nasıl anlattığı değerlendirilecektir. Konuyla ilgili Nutuk'ta yer alan bilgiler askeri ve siyasi strateji açısından içerik analizine tabi tutulacaktır.

Bu araştırmada ana kaynak Nutuk olmakla birlikte; arşiv belgeleri, özel mektuplar ve güncel incelemeler kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Başkomutanlık Meydan Muharebesi, Mustafa Kemal, Atatürk, Nutuk.

[*] Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, ajansguler@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8374-8086.

ABSTRACT

Atatürk's Expression of the Great Offensive in the Nutuk (A Content Analysis)

The Great Offensive, the Battle of the Commander-in-Chief and the follow-up operation are the military victory of the Turkish National Struggle. The Greek occupation since 15 May 1919, which lasted for 3 years, 3 months, 25 days (40 months / 1213 days) was ended and İzmir and many occupied homeland territory were liberated.

Of course, the chief architect of this liberation was the Commander-in-Chief, Gazi Marshal Mustafa Kemal Pasha. He led the battle at the front since 26 August. For this reason, the battle on 30 August 1922, in which the decisive victory was won, was called the "The Battle of the Commander-in-Chief".

Our armies had achieved a superhuman success that would go down in World War History. They crossed a distance of 400-450 kilometers by fighting in 14-15 days (August 26-September 9, 1922). Based on the date of the Commander-in-Chief's order for the follow-up operation (September 1, 1922), the elapsed time was 9 days.

This great achievement was not easily won. The Turkish nation had endured great sacrifices. İt had been struggled with an opposition at home, who didn't believe in success and who set on fire by telling "Why doesn't our army attack?". A serious diplomatic work was carried out abroad.

Mustafa Kemal Pasha, told all the events during the Great Offensive, 5 years later (in 1927), in the Nutuk with the documents. In this research, it will be evaluated how Pasha told the process before and after. The information about the subject contained in the Nutuk will be subject to content analysis in terms of military and political strategy.

Although the main source in this research is Nutuk; archival documents, private letters and current reviews will be used.

Keywords: Great Offensive, Battle of the Commander-in-Chief, Mustafa Kemal, Atatürk, The Speech

Nutuk Üzerine

1927 yılının 15-23 Ekim tarihleri arasında II. Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının büyük salonunda CHP İkinci Büyük Kurultayı toplanmıştı. Atatürk, uykusuz ve yorucu geçen günler boyunca büyük emekler vererek hazırladığı Büyük Nutuk'u, bu kongrede, 15 Ekim 1927 Cumartesi günü saat 10.00'dan başlayarak 20 Ekim Perşembe gününe kadar 6 gün boyunca; her gün 6 saat, toplam 36 saat 31 dakika aralıksız okumuştur. Atatürk, II. TBMM'nin toplantı salonunun kürsüsünden öğleden önce ve öğleden sonra iki ayrı oturumda olmak üzere her gün 6'şar saat (3+3) konuşmuştur. Son gün epeyce uzun sürmüş nihayet "Gençliğe Hitabe"yi söyleyip kürsüden indiğinde saatler 20.25'i bulmuştu.[1]

Bu nedenle yabancılar bu uzun konuşmaya "Six day Speech" (Altı Günlük Konuşma) ya da "Maraton Konuşma" adını vermişlerdir. Toplamı 36 saat 31 dakika süren bu şaşırtıcı konuşmadan bir Batılı yazar (A. Rustow), "Hayret Verici Hitabet Maratonu" diye bahsetmiştir. Bir Amerikan Dergisi (Literary Diegest) de ondan "Türk Cumhurbaşkanı'nın 400.000 kelimelik mesajı" diye söz etmiştir.[2]

"Dokuz Senelik Ef'al ve İcraatımız"

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'u okuduğu CHP'nin İkinci Kongresi'nin açış konuşmasında az sonra başlayacağı ve altı gün sürecek olan Nutuk'un içerik sınırını da çizmiştir. "Kongre Açılış Konuşması"nın konumuzla ilgili olan bölümü şu şekildedir:

> "(…) *İstikbale (geleceğe) ait tedabir (tedbirler) hakkında müdavele-yi efkâra (fikir alışverişine) başlamadan evvel maziye ait vekayi ve hadisat (gelişmeler ve olaylar) hakkında maruzatta bulunmak (bilgi vermek) ve senelerden beri devam eden ef'al ve icraatımızın (işlerimiz ve çalışmalarımızın) milletimize hesabını vermek vazifem olduğu kanaatindeyim. Hadisat (olaylar) ile dolu olan dokuz senelik bir devrenin tarihine temas edecek maruzat (bilgilendirme) ve beyanatım (açıklamalarım) uzun sürecektir. Fakat mesele ifası zaruri bir vazife olduğuna göre, beni mazur göreceğinizi ümit ederim.*"

Görüldüğü gibi Atatürk burada "*senelerden beri devam eden ef'al ve icraatımızın millete hesabını vermek vazifesi*" olarak ifade ettiği Nutuk'un

[1] **Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi,** Ankara, 1927, s. 4. Aslı, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 409.1.0, Yer No: 210.832.3, 15/10/1927'de bulunmaktadır.

[2] İ. Arar, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar,** TTK., Ankara, 1980, s. 126 ve dipnot: 25, 26.

içeriğini "*dokuz senelik bir devrenin tarihi*" şeklinde ifade etmekte ve zaman sınırını da çizmektedir.

Nutuk Atatürk'ün kendi deyimi ile 9 yıllık bir devreyi kapsamaktadır. Görünürde 19 Mayıs 1919'da O'nun Samsun'a çıktığı gün yurdun içinde bulunduğu durumu yansıtan genel görünüş ile başlar; ama gerçekte bu görüntüyü meydana getiren koşullar bir yıl öncesinde oluşmaya başlamıştır. Bu nedenledir ki Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı olarak, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarihi (30 Ekim 1918) izleyen günlerde Türkiye'nin her yerinde ve aynı zamanda kurulmaya başlayan millî teşkilatlanmayı kabul eder.[3]

Nutuk'un başında ülkenin içinde bulunduğu durumu değerlendiren ve kendi kararını "*milli egemenliğe dayanan, kayıtsız ve şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!*" şeklinde açıklayan Atatürk, bu kararın alınmasından sonra 9 yıllık çalışmalarının sonucunu Nutuk'un son sayfasında şu satırlarla açıklamıştır:

> "*Saygıdeğer Efendiler, sizi günlerce işgal eden uzun ve teferruatlı nutkum, nihayet geçmişe karışmış bir devrin hikâyesidir. Bunda milletim için ve gelecekteki evlatlarımız için dikkat ve uyanıklık sağlayabilecek bazı noktaları belirtebilmiş isem kendimi bahtiyar sayacağım.*
>
> *Efendiler, bu nutkumla, millî varlığı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, istiklalini nasıl kazandığını, ilim ve tekniğin en son esaslarına dayanan millî ve çağdaş bir devleti nasıl kurduğunu anlatmaya çalıştım.*
>
> *Bugün ulaştığımız sonuç, asırlardan beri çekilen millî felaketlerin yarattığı uyanıklığın eseri ve bu aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir.*
>
> *Şu sonucu, Türk gençliğine emanet ediyorum.*"[4]

Nutuk'un kapsamını Atatürk'ün bu sözlerinden hareketle "Türk milletinin istiklalini kazanması, millî ve çağdaş bir devlet kurması" olarak özetlenebilir.

---

[3] E. Z. Karal, "Açış Konuşması", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar,** s. 2.

[4] K. Atatürk, **Nutuk (1919-1927) Bugünkü Dille,** İkinci Kez Sadeleştirerek Bugünkü Dille Yeniden Yayıma Hazırlayan Prof. Dr. Z. Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018, s. 635. Araştırmamızda **Nutuk**'un bu yayını esas alınmıştır. Fakat Nutuk'un bu yayını, sadeleştirmelerde bazı eksikler ve yanlışlıklar barındırdığı ve çeviride kullanılan askerî kavramlar tam yerine oturmadığı için şu iki Nutuk yayını ile karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır: M. K. Atatürk, **Nutuk,** Sadeleştiren ve Yayıma Hazırlayan: Prof. Dr. E. S. Yalçın, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011. **Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 20 Nutuk II. (1927),** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2022.

Dokuz Yıllık İcraatın Aşamaları

Atatürk'ün ifadesi ile Nutuk, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş sürecinin 9 yıllık bir döneminin açıklanmasıdır. Bu devre şu üç aşamaya ayrılabilir:

Birinci Aşama: 1918-1920 yılları arasında yer alır ve Kuvâ-yı Milliye Dönemi olarak adlandırılabilir.

İkinci Aşama: 1920-1923 yılları arasında yer alır ve "Büyük Millet Meclisi (Hükûmeti) Dönemi" olarak adlandırılabilir.

Üçüncü Aşama: 1923-1927 yıllarını kapsar ve "Cumhuriyet Dönemi" olarak adlandırılabilir.[5]

Kuvâ-yı Milliye Dönemi, Atatürk'ün çerçevesini çizdiği "Kuva-yı Milliye" kavramı ile şu şekilde açıklanabilir:

> "*İstanbul Hükûmeti, yurdun savunmasını, milletin ve devletin bağımsızlığını korumak hususundaki görevini yerine getirmek yeteneklerinden yoksun kalmıştır. İşte bunun içindir ki, bu görevi yapmak doğrudan doğruya milletin kendisine düşmekteydi. Millet, orduya kendi içinden görevlendirdiği erlerini, düşman saldırısına uğrayan bölgelerin korunmasına memur etmek zorunda kalmıştır. İşte Kuva-yı Milliye buna diyoruz.*"

Kuvâ-yı Milliye aşamasındaki milli çalışmaların ilkeleri Atatürk tarafından Amasya Genelgesi'nde "*Kuva-yı Milliye'yi etkin ve milli iradeyi üstün kılmak esastır.*" şeklinde açıklamıştır. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde alınan kararlar; daha önce Havza Genelgesi ile yurdun her tarafında kurulan ve Sivas Kongresi'nde "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilen ve bu yapı adına temsil yetkisini Sivas'ta almış bulunan "Heyet-i Temsiliye" tarafından yürütülmüştür.

TBMM'nin açılması ile birlikte "Kuva-yı Milliye Dönemi" bitmiş, milletin kaderine milletin iradesini temsil eden Meclis el koymuştur. Atatürk TBMM'ni açış konuşmasında bu hususu belirtir ve "*Kuva-yı Milliye'nin görevlerini bundan sonra Millet Meclis'nin yerine getireceğini*" ifade eder.

Bu ikinci aşamada meclis çalışmalarının temeli ve temel ilkesi şöyle belirlenmiştir: Egemenlik, kayıtsız ve şartsız milletindir. Meclis'te toplanmış bulunan millî iradeyi yurdun kaderine üstün kılmak temel ilkedir. TBMM'nin üstünde bir kuvvet yoktur. Bu suretle, meclis tarafından millet adına kullanılmaya başlanan millî egemenlik sayesinde yurdun bağımsızlığı sağlandığı gibi, yeni bir Türk devletinin de kuruluşu gerçekleştirilecektir. Yani TBMM, hem ülkeyi işgalden kurtaracak hem de devlet kuracaktır.

---

[5] E. Z. Karal, "Açış Konuşması", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 4.

Nutuk'un ele aldığı 9 yıllık zaman diliminin üçüncü aşaması ise kurulan yeni Türk devletinin yapılandırılması aşamasıdır. Çok milletli İmparatorluk'tan üniter-ulus devlete, yarı sömürge bir İmparatorluk'tan tam bağımsız devlete, meşruti monarşi ile yönetilen bir imparatorluktan demokratik, laik bir cumhuriyete gidiş aşama aşama bundan itibaren oluşturulmaya başlanacaktır. Bir anlamda "Türk İnkılabı" olarak ifade ettiğimiz o büyük değişim ve dönüşüm hareketinin, devleti yapılandırma ve çağdaşlaşma süreçlerinin gerçekleştirilmesi bu aşamanın ve sonrasının ana belirleyenidir.

Nutuk'a Göre Büyük Taarruz'un Kısa Kronolojisi

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunu sağlayan, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın yerine Mudanya'yı, Sevr Barış Antlaşması'nın yerine ise Lozan Barış Antlaşması'nı getiren önemi büyük bir meydan muharebesidir.[6] Büyük bir zaferdir. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra başlayan taarruz hazırlıkları büyük bir gizlilik içinde yürütülmüş, Başkomutan ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından 1922 yılının Haziran ayı ortalarında taarruz kararı verilmiştir. Başkomutan, kararı yalnızca Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ve Millî Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa ile paylaşmıştır.[7]

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile 27-28 Temmuz gecesi Akşehir'de bir toplantı yaptı. Görüşmede, önceden tespit edilen plan gereğince hücuma geçmek üzere 15 Ağustos'a kadar hazırlıkların tamamlanması için çalışılmasına karar verildi. Ordu hazırlıklarını tamamladıktan sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 6 Ağustos'ta birliklere gizli kalmak üzere taarruza hazırlık emri verdi. Bakanlar Kurulu da taarruz konusunda bilgilendirildi.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra düzenlenen bir futbol maçını seyretmek bahanesiyle ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Mustafa Kemal Paşa tarafından Akşehir'e çağrıldı. Başkomutan, 28/29 Temmuz gecesi genel olarak komutanların taarruz hakkındaki görüşlerini aldı. 30 Temmuz 1922 günü bir araya gelen Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı, taarruzun şeklini ve ayrıntılarını tespit ettiler. Ankara'dan çağrılan Millî Savunma Bakanı Kazım Özalp Paşa da 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e geldi. Ordunun taarruza hazırlanması için Millî Savunma Bakanlığı'na düşen işler kendisi ile görüşülerek belirlendi.

[6] İ. Görgülü, **Büyük Taarruz,** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. XI.
[7] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 472.

Başkomutan, taarruz hazırlıklarının tamamlanması ve taarruzun bir an önce gerçekleştirilmesi için gerekli emirleri verdikten sonra Ankara'ya döndü. Ankara'da bakanlar kurulu üyeleri ile bir toplantı yaparak gelişmeler hakkında kurul üyelerini resmen bilgilendirdi. İç ve dış durum ile ordunun durumu görüşülerek tartışıldı. Taarruz konusunda Bakanlar Kurulu ile Başkomutan görüş birliğine vardı.[8]

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, 13 Ağustos'ta; Mustafa Kemal Paşa ondan birkaç gün sonra (17 Ağustos 1922) gizlice cepheye hareket etti. Planlanan harekâtın selameti bakımından gizlilik önemliydi. Paşa, gidişini nasıl gizlediğini şöyle anlatıyor:

> "*Hareketimi belirli birkaç kişi dışında bütün Ankara'dan gizledim. Benim Ankara'dan ayrılacağımı bilenler, buradaymış gibi davranacaklardı, hatta gazetelerde benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de ilan edeceklerdi. Bunu şüphesiz o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobille Tuz Gölü üzerinden (Şerflikoçhisar) Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi telgrafla orada kimseye bildirmediğim gibi, Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir yere bildirilmemesini sağladım…*"[9]

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gelen Başkomutan, kısa bir görüşmeden sonra Cephe Komutanı İsmet Paşa'ya 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için emir verdi. Aynı günün gecesi (20/21 Ağustos) 1. Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa ile 2. Ordu Komutanı Nurettin Paşa Cephe Karargâhı'na çağrıldı. Genelkurmay Başkanı ve Cephe Komutanı'nın da bulunduğu bir toplantı gerçekleştirildi. Başkomutan, taarruzun nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir savaş oyunu şeklinde açıkladı. Heyete, Cephe Komutanı İsmet Paşa'ya bir gün önce verdiği emri tekrarladı. Mustafa Kemal Paşa'nın anlatımıyla;

> "*Taarruzumuz, strateji(k) ve aynı zamanda taktik bir baskın halinde yürütülecekti. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de kuvvetlerin yığınak ve hazırlıklarının gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bu sebeple bütün yürüyüşler gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Taarruz bölgesinde, yolların düzeltilmesi vb. çalışmalarla düşmanın dikkatini çekmemek için diğer bazı bölgelerde de benzeri yanıltıcı hareketlerde bulunulacaktı.*"[10]

---

[8] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 477.
[9] G. M. K., Atatürk, **Nutuk,** s. 477-478.
[10] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 478.

Karargâh, 24 Ağustos 1922'de Akşehir'den taarruz cephesi gerisindeki Şuhut Kasabası'na nakledildi. 25 Ağustos 1922'de de Şuhut'tan Başkomutan'ın savaşı yöneteceği Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha getirildi. Taarruz sabah (26 Ağustos 1922) saat 05.30'da Türk topçu ateşi ile başladı.

Türk ordusu 26 ve 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde, düşmanın Afyonkarahisar'ın güneyindeki 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğundaki müstahkem cephelerini düşürdü. Yenilen düşman ordusunun bütün kuvvetleri, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar yöresinde kuşatıldı. 30 Ağustos'ta yapılan Başkomutan Meydan Muharebesi sonunda düşmanın ana kuvvetleri yok edildi veya esir alındı. Düşman ordusunun Başkomutanlığını yapan General Trikupis de esirler arasında idi. Böylece tasarlanan kesin sonuç, beş günde alınmış oldu. 31 Ağustos 1922 tarihinde Türk orduları ana kuvvetleriyle İzmir'e doğru yol alırken, diğer birlikleriyle de düşmanın Eskişehir'in kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerliyordu.[11]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos'ta yapılan durum değerlendirmesinden sonra şu kararı verdi: "*Bursa istikametinde çekilen kuvvetleri mahvetmekle beraber, ordunun büyük bir kısmı ile fasılasız İzmir'e yürümek.*" Bu kararını 1 Eylül 1922'de emir olarak da şöyle verdi: "*Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*"

Türk orduları bu emir üzerine 1 Eylül' de fiilen takip harekâtına başladılar. Süvari Kolordusu Gediz üzerinden Selendi-Kula-Salihli-İzmir istikametinde ilerledi. 2. Ordu da üç tümeni ile Süvari Kolordusu'nu takip etti. 1 inci Ordu, 1. ve 2. Kolordu ile Uşak-İzmir istikametinde Franko grubunu takip etti. 4. Kolordu da bu istikamette ikinci hatta takibe katıldı. Nazilli-Aydın-Söke istikametinde de, bu bölgede bulunan 3. Süvari Tümeni ile Menderes Müfrezesi takip harekâtını yürüttü.

Çekilen Yunanlılar, yer yer direnmek istediler, ancak başarılı olamadılar. Takip harekâtı insanüstü bir hızla ilerledi. Türk askeri dinlenmek ve uyumak istemiyordu. Çünkü kurtardığı her kasabanın, köyün, şehrin Yunanlılar tarafından yakıldığını, bölgedeki Türklerin de vahşice katledildiğini görmekteydi. Bir dakikalık zaman kazanmasının, birçok yerleşim merkezinin ve birçok Türk'ün hayatını kurtaracağını anlamıştı. Bu nedenle Türk-piyadeleri, süvarilerle aynı günde İzmir'e girdiler. Takipte kat edilen mesafe yaklaşık 450 kilometredir. Bu, muharebe ederek her gün üst üste ortalama 50 kilometre ilerlendiğini ifade eder. 14 Ağustos' tan beri her gün yürüyüş yapmış ve aralıksız 5 gün muharebe etmiş olan yaya birlikler için, bunun

[11] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 478-479.

gerçekleştirilmesinin izahı oldukça güçtür. Yapılan faaliyet insan takatinin üstündedir.[12]

16 Eylül'e kadar İzmir civarındaki bölgeler Yunanlılardan kurtarıldı. Bursa istikametine çekilen Yunan kuvvetleri, Mürettep Süvari Tümeni ile takviye edilen 3. Kolordu ve Kocaeli Grubu ile takip edildi. Takip harekâtından kurtulabilen son Yunan birlikleri 18 Eylül'de, Bandırma'dan vapurlara binerek ülkeyi terkettiler. Böylece üç yıl, dört ay (15 Mayıs 1919-18 Eylül 1922) süren ve bu süre içinde tarifi güç mezalimler yapan, Batı Anadolu'yu bir harabeye çeviren Yunan işgali, sona erdirilmiş oldu.[13]

Atatürk Nutuk'ta, Büyük Taarruz'un Takip Harekâtı hakkında fazla ayrıntı vermeden, 9 Eylül 1922'de ordularımızın İzmir'e ulaştıklarını söylemektedir:

> "*Efendiler, Başkomutan Savaşı'nın sonuna kadar her gün büyük başarılarla gelişen taarruzumuzu, resmî bildirilerle pek önemsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, durumu mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemekti. Çünkü düşman ordusunu tamamen yok edeceğimizden emindik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felaketten kurtarmak isteyeceklerini yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi uygun görmüşlük. Gerçekten, bizim hareketimizi sezdikleri zaman ve taarruzumuzun arkasından bize başvuranlar olmuştur. Örnek olarak, biz taarruza devam ettiğimiz sırada Bakanlar Kurulu Başkanı olan Rauf Bey'den, ateşkes konusunda İstanbul'dan haber geldiğini bildiren 4 Eylül 1922 tarihli bir telgraf almıştım…*
>
> *Doğrudan doğruya bana gönderilen bir telsiz telgrafta da İzmir'deki İtilaf Devletleri konsoloslarına benimle görüşmelerde bulunma yetkisinin verildiği bildirilerek onlarla hangi gün ve nerede buluşabileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta da, 9 Eylül 1922'de Nif'te (Kemalpaşa) görüşebileceğimizi bildirdim. Gerçekten de söz verdiğim gün ben Kemalpaşa'da bulundum. Ancak görüşme isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız, İzmir rıhtımında, ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı.*"[14]

Atatürk, Nutuk'ta meselenin "diplomatik" boyutuna geçmeden önce askerî harekâtı genel olarak şu sözleri ile değerlendirmiştir:

> "*Saygıdeğer Efendiler, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesini ve ondan sonra düşman ordusunu tamamıyla yok*

[12] İ. Görgülü, **age.**, s. 40-41. Türk askerinin bu inanılmaz başarısındaki motivasyon, "*İzmir için beslediği aşkın büyüklüğü*" idi. Bu konuda bazı değerlendirmeler için bakınız: A. Güler, **Sakarya'dan İzmir'e Mustafa Kemal,** Halk Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 214-216.
[13] İ. Görgülü, **age.**, s. 41.
[14] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 479-480.

eden veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı açıklayıcı ve nitelendirici söz söylemeyi gereksiz sayarım.

Her aşamasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklal düşüncesinin ölümsüz bir âbidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evladı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan, mutluluk ve bahtiyarlığım sonsuzdur."[15]

Atatürk'ün Büyük Taarruz Konuşmaları

Atatürk Nutuk'ta, öncesi ve sonrasıyla Büyük Taarruz'un askerî boyutunu çok genel; hazırlık aşamasındaki iç siyaset gelişmelerini ise daha ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. Buradaki değerlendirmeleri ve anlatımı bu bildirinin konusudur. Aşağıda içerik analizi bakımından ele alınacaktır. Bunun dışında, 1922 yılı Temmuz, Ağustos ve Eylül, hatta Ekim aylarında Büyük Taarruz'u ilgilendiren, Atatürk imzalı çok sayıda tamim, telgraf ve beyanname bulunmaktadır. Başkomutan'ın harekâtın gelişimi ile ilgili olarak cepheden Ankara'daki Hükûmet'i bilgilendirmek amaçlı yazışmaları önemlidir. Ayrıca Atatürk Türk ordularının İzmir'e girişinden sonra Eylül ayında yabancı gazetecilere geniş söyleşiler vermiştir. Yine bazı yabancı askerlerle (mesela Fransız Amirali Dumesnil ve Fransız Fevkalade Komiseri General Pelle) kapsamlı konuşmalar yapmıştır. Bütün bunların içinde Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda yaptığı en geniş ve ayrıntılı değerlendirme, 4 Ekim 1922 günü TBMM Genel Kurulu'ndaki konuşmasındadır.[16]

Atatürk'ün Büyük Taarruz, Başkomutan Meydan Muharebesi ve Takip Harekâtı hakkındaki oldukça ayrıntılı ve önemli değerlendirmelerin den biri de 30 Ağustos 1924 günü Zafertepe Çalköy'de gerçekleştirilen 2. Yılında Büyük Zafer'i Anma ve Şehit Asker Abidesi'nin Temelini Atma Törenleri'nde yaptığı konuşmadır. Bu konuşmasında 29 ve 30 Ağustos günü cereyan eden muharebeler ve kendi hareket tarzı hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra; Zafer'i milletler ve medeniyetler mücadelesi bakımından değerlendirmiştir. Aynı konuşmada tarihi süreç içinde "milli hâkimiyet" kavramı hakkında da kapsamlı bir değerlendirme yapmıştır.[17]

---

[15] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 481-482.

[16] Bütün bu yazışma ve konuşmalar için bakınız: **Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 13 (1922),** Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.

[17] Atatürk'ün konuşması ve tören hakkında Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Muhabiri Ziya Gevher'in haberi için bakınız: **Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 16 (1924),** Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2021, s. 281-289.

Atatürk'ün Büyük Taarruz değerlendirmeleri (konuşmaları) hakkında sınırlı olsa da Sayın Fehmi Akın tarafından bir çalışma yapılmıştır.[18] Araştırmada, Atatürk'ün Nutuk ile Söylev ve Demeçler'inde yer alan konuyla ilgili üç konuşması üzerinden Büyük Taarruz'un hazırlık aşaması, planı ve icrası kronolojik olarak ortaya konulmuştur. Sayın Fehmi Akın araştırmasında, "*Nutuk'u, (Atatürk'ün) 4 Ekim 1922 tarihinde TBMM'nde milletvekillerine hitaben yaptığı tarihi konuşmayı ve Büyük Taarruz'un ikinci yıldönümü nedeniyle Dumlupınar'da verdiği söylevi esas*" almıştır.[19]

Anlatımın Zaman Çerçevesi

Atatürk'ün 1927 yılında önceki 9 yıllık icraatını adeta milletine hesap verircesine ele aldığı Nutuk'ta Büyük Taarruz anlatımı, zaman bakımından Enver Ziya Karal Hoca'nın bölümlemesine göre "Büyük Millet Meclisi (Hükûmeti) Dönemi"nde (1920-1923) yer alır.

Atatürk Nutuk'ta Büyük Taarruz konusunu Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra iç siyasetteki gelişmelerden başlayarak ele almıştır. Taarruzun hazırlık aşamasında "*ordunun taarruz gücünün*" bazı siyasetçiler tarafından sorgulanması söz konusudur. Bu kişilerin başında da 15 Kasım 1921'de Malta'dan Ankara'ya gelen ve 17 Kasım 1921'de de Bayındırlık Bakanlığı'na seçilen Rauf Orbay ile ondan sonra yine Malta'dan Ankara'ya gelen, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu üyeliğine seçilen Kara Vasıf Bey gelmektedir. Bu nedenle, Atatürk konuyla ilgili anlatımına Kasım 1921 ortalarından başlamaktadır.[20]

Büyük Zafer kazanılmış, Takip Harekâtı tamamlanmış, 9 Eylül 1922'de Türk orduları, 10 Eylül 1922'de Başkomutan ve diğer komutanlar İzmir'e gelmişler, ülkeyi işgalden kurtarmışlardır. İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları, "askeri harekâtın durdurulması ve barış konferansı" için 23 Eylül 1922'de bir nota gönderdiler. Yapılan görüşmeler sonucunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı.[21] Atatürk'ün Büyük Taarruz anlatımının sonu olarak Mudanya Mütarekesi esas alınabilir.

Bu durumda Atatürk Büyük Taarruz ile ilgili olarak yaklaşık bir yıllık bir zaman dilimi içindeki gelişmeleri anlatmıştır. Nitekim zaferin 2. Yılında, 30 Ağustos 1924'te Zafertepe Çalköy'de Şehit Asker Anıtı'nın temel atma töreninde yaptığı konuşmada, zaferin hazırlık aşaması ile birlikte bir yıllık bir süre sonunda kazanıldığını vurgulamıştır:

---

[18] F. Akın, "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C: X., Sayı: 2 (Ağustos 2008), s. 98-109.
[19] F. Akın, agm., s. 99, Dipnot: 1.
[20] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 449-450.
[21] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 482-483.

"Efendiler, Ağustos'un 31. Günü takriben öğlende idi ki, yine bu Çal Köyü'nde yıkık bir evin avlusu içinde İsmet ve Fevzi Paşa ile buluştuk. Kırık kağnı arabalarının döşeme ve oklarına ilişerek bundan sonraki vaziyeti değerlendirdik. Kazandığımız meydan muharebesinin bütün seferi sona erdirebilecek bir azamet ve ehemmiyette olduğunda ittifak ettik. Şimdi Bursa istikametinde çekilen düşman kuvvetlerini mahvetmekle beraber bütün kuvvetlerle durmaksızın İzmir'e yürüyecektik.

Efendiler, bugünden sonra İzmir'de Akdeniz'i, Mudanya'da Marmara'yı görmek için 7-8 günlük bir zaman kâfi gelmiştir. Fakat hatırlatmalıyım ki, bugüne, bu üzerinde bulunduğumuz tepeye, bu yanık Çal Köyü'ne gelebilmek için yalnız Sakarya'dan itibaren sarf ettiğimiz zaman tam bir senedir. Fakat bu kutladığımız zaferi hazırlayabilmek için bir seneyi çok bulmazsınız zannederim…"[22]

Anlatımın Mekân Çerçevesi

Nutuk'ta yaklaşık 34 sayfa[23] tutan Atatürk'ün anlatımında birçok mekândan bahsedilmektedir. Konuşmanın yapıldığı yer Ankara 2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Salonu'dur. Anlatılan olayların geçtiği yerler ve ilişkili olmaları bakımından şu mekânlar söz konusudur:

Ankara (birçok vesileyle),

Malta (Tutukluların dönüşü vesilesiyle).

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Sakarya (Polatlı ve Haymana), Eskişehir-Seyitgazi-Afyonkarahisar Kesimi (Sakarya Meydan Muharebesi vesilesiyle).

Erzurum (Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile yazışmalardan dolayı).

Zonguldak (General Harington'un bir mektubu vesilesiyle).

Londra, Paris, İstanbul (Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in faaliyetleri vesilesiyle).

Sivrihisar (Bakanlar Kurulu ile görüşme vesilesiyle).

Boğazlar, Gelibolu Yarımadası, Tekirdağ, Kırklareli, Babaeski, Edirne, İzmir (İtilaf Devletleri'nin 26 Mart 1922 tarihli ikinci barış teklifleri vesilesiyle).

[22] **Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 16 (1924),** s. 286.
[23] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 449-484. 1927 yılında basılan Osmanlıca nüshada, s. 401-417.

Anadolu, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, İzmit, Beykoz, Venedik (5 Nisan 1922 tarihinde İtilaf Devletleri'nin barış tekliflerine verilen cevap nedeniyle).

Sarıköy İstasyonu, Afyonkarahisar-Dumlupınar (Taarruz Hazırlıkları vesilesiyle).

Dicle Boyu (Ali İhsan Sabis Paşa'nın görevden alınışı vesilesiyle).

Akşehir, Konya, Şuhut, Kocatepe, Afyonkarahisar, Dumlupınar, İzmir, Eskişehir, Bursa, Trakya, Doğu Trakya, Rumeli, İstanbul, Çanakkale, Yunanistan, Bandırma, İzmit, Kemalpaşa (Nif), Akdeniz, Marmara, Mudanya, Meriç Nehri (Taarruz'un planlanması, icrası, sonucu ve ateşkes teklifleri vesilesiyle).

Anlatımın Kişiler Çerçevesi

Atatürk, Nutuk'un incelediğimiz bölümünde çeşitli vesilelerle birçok isimden bahsetmiştir. Bu kişilerden niçin ve ne şekilde bahsettiği aşağıda içerik çerçevesi ele alınırken ortaya konulacaktır. Atatürk, taarruz hazırlıkları döneminde (Kasım 1921-Temmuz 1922) hem ordunun durumu, taarruz gücünün olup olmadığı, hem de Başkomutanlık Kanunu'nun yenilenmesi vesilesiyle daha çok muhaliflerden bahsetmiştir. Bu kapsamda Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, Kara Vasıf Bey, Refet (Bele) Paşa öne çıkmaktadır. Malta'dan geldikten sonra 1. Ordu Komutanlığı'na getirilen ve fakat "*yersiz hareket ve davranışlarından dolayı*"[24] görevinden uzaklaştırılarak Divan-ı Harbe verilen Ali İhsan (Sabis) Paşa'ya da 3 sayfa yer ayrılmıştır. Metnin akışına göre Atatürk'ün bahsettiği kişiler ve görevleri şunlardır:

1. Rauf (Orbay) Bey (Bayındırlık Bakanı),
2. Kara Vasıf Bey (TBMM Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Yönetim Kurulu Üyesi),
3. Refet (Bele) Paşa (Milli Savuna Bakanı),
4. Fevzi (Çakmak) Paşa (Bakanlar Kurulu Başkanı, Genelkurmay Başkanı),
5. Cemal Paşa (Mersinli) (Eski Harbiye Nazırı),
6. Selahattin (Köseoğlu) Bey (Mersin Milletvekili),
7. Hüseyin Avni (Ulaş) Bey (Erzurum Milletvekili),
8. Emin (Geveci) Bey (Canik/Samsun Milletvekili),
9. Kâzım Karabekir Paşa (Doğu Cephesi Komutanı),
10. Mustafa Kemal (Atatürk) (TBMM Başkanı, Başkomutan)

[24] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 473.

11. General Harington (İtilaf Kuvvetleri Başkomutanı),

12. Binbaşı Henry ve Sturton (Harington adına İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı),

13. Hamit (Hasancan) Bey (Kızılay İkinci Başkanı, İstanbul'da Ankara Hükûmeti'nin temsilcisi),

14. Mösyö Rattigan (İngiliz Maslahatgüzarı),

15. Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey (Dışişleri Bakanı),

16. Fethi (Okyar) Bey (İçişleri Bakanı),

17. İzzet (Furgaç) Paşa (İstanbul Hükûmeti'nde Başbakan, İçişleri ve Dışişleri Bakanı,

18. Vahdettin (son Osmanlı Padişahı),

19. Lord Curzon (İngiltere Dışişleri Bakanı),

20. Celal (Bayar) Bey (Dışişleri Bakan Vekili),

21. Tevfik (Okday) Paşa (Osmanlı Hükûmeti Başbakanı),

22. Salih (Yeşiloğlu) Efendi (Erzurum Milletvekili),

23. Mehmet Şükrü (Koç) Bey (Afyonkarahisar Milletvekili),

24. Kazım (Özalp) Paşa (Millî Savunma Bakanı),

25. İsmet (İnönü) Paşa (Batı Cephesi Komutanı),

26. Yakup Şevki (Subaşı) Paşa (2. Ordu Komutanı),

27. Ali İhsan (Sabis) Paşa (1. Ordu Komutanı, görevden alındı, Divan-ı Harbe sevkedildi),

28. Ferit (Damat) Paşa (İstanbul Hükûmeti Başbakanı),

29. İsmail Hakkı Bey (Doğu Cephesi'nde Tümen Komutanı),

30. General Townshend (Türkler tarafından esir alınan İngiliz Generali),

31. General Marshall (Musul'u işgal eden İngiliz Generali),

32. Âşir (Atlı) Paşa (1927'de Millî Savunma Bakanı Müsteşar Yardımcısı),

33. Binbaşı Cemil Bey (1927'de 1. Ordu Harekât Şube Müdürü),

34. Fuat (Cebesoy) Paşa (Bahsedildiği sırada Moskova Sefirliği'nden dönmüş),

35. Nurettin (Sakallı) Paşa (1. Ordu Komutanı),

36. General Trikopis (Büyük Taarruz'da Türkler tarafından esir alınan Yunan Ordusu Başkomutanı),

Anlatımın İçerik Çerçevesi

Atatürk'ün Nutuk'ta Büyük Taarruz anlatımı ile ilgili olarak ele aldığımız bölüm yukarıda da bahsedildiği üzere sadece "*taarruzun hazırlığı, planlanması, icrası ve sonucu*" gibi askerî tarih veya harp tarihi çerçevesine sıkıştırılmamıştır. Çünkü Atatürk Nutuk'ta meselenin bu boyutunu, neredeyse özet denecek şekilde çok kısa olarak ele almıştır. O'nun ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konular, hazırlık aşamasında muhalifler tarafından orduya yöneltilen eleştiriler, İtilaf Devletleri'nin barış teklifleri ve Başkomutanlık görevlendirmesinin yenilenmesi konusunun TBMM'ndeki görüşmeleri sırasında muhaliflerin takındıkları tavırla ilgilidir. Elbette bunların tamamı doğrudan olmasa bile Yunan ordusuna karşı girişilecek ve "*stratejik ve taktik bir baskın*" şeklinde planmış olan meydan muharebesini yakından ilgilendiren önemli konulardır. Zaten Mustafa Kemal Paşa da bahsettiği konuları bu bağlamda ele almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, anlatımın kronolojik akışına göre sırasıyla şu konular üzerinde durmuştur:

1. Muhaliflerin Ordunun Durumu ve Askerî Politika Hakkındaki Eleştirileri

Sakarya Savaşı sonrasında, Türk ordusunun baskın şeklinde büyük bir taarruzla Yunan ordusunu imha etmesi hedefine ulaşmak için ciddi hazırlıklar gerekiyordu. Bu hazırlıklar da büyük bir gizlilik içinde yürütülmeliydi. İşte bu hazırlık sürecinde Mustafa Kemal Paşa'yı en çok rahatsız eden Meclis'te bazı "*aykırı akımların*" ortaya çıkmış olmasıydı. "*Üç dört ay geçmemişti ki, Meclis'te Sakarya Zaferi'ni unutanlar, muhalefette ileri gitmek isteyenler kendilerini göstermeye başladılar.*" Bunlara, "*Sakarya Savaşı'ndan önce başlayıp birbiri ardınca gelmiş olan Malta tutuklularından bazılarının kışkırtıcılık yaptığı anlaşılmıştı.*"[25]

Mustafa Kemal Paşa'nın "kışkırtıcılık" yapmakla suçladığı isimler Rauf Bey, Kara Vasıf Bey ve Refet Bey idi. Bunlardan Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey görevlendirilmelerinden kısa bir sonra, aynı gün birlikte kararlaştırdıkları anlaşılan bir konuyu gündeme getirdiler. Konu, "*Güdülen askeri politika nedir?*" sorusuyla ortaya konulmuştu. Esası, "*bağımsızlığımız tam olarak sağlanıncaya kadar, düşmanlarla vuruşmak ve onları yeneceğimize olan kesin bir inançla savaşa devam etmek…*" olan yürütülmekteki siyasi ve askerî politika belli olduğuna göre biri Hükûmet'te diğeri Meclis Grubu'nda bu ikili, ortaya attıkları bu soru ile neyi amaçlıyorlardı? Atatürk'ün

[25] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 449.

değerlendirmelerine göre bunlar, "*askeri çarelerle sonuç almak mümkün değildir, siyasi çareler aranmalıdır*" demek istiyorlardı.[26]

Mustafa Kemal Paşa bu sorunun ne Hükûmet'te ne de Meclis Grubu'nda görüşülmesine ve tartışılmasına izin vermeyince Rauf Bey Bakanlıktan, Kara Vasıf Bey de Grup Yönetim Kurulu'ndan istifa ettiler.

2. Başkomutanlık ve Genelkurmay Karargâhlarının Yeri Konusundaki Tartışmalar

13 Ocak 1922 günü Meclis'te Rauf Bey'in istifası okunurken aynı tarihli bir istifa yazısı da Millî Savunma Bakanı Refet (Bele) Paşa'dan geldi. Refet Paşa'nın istifası, 4 Ocak 1922 günü Meclis'te yaşanan bir tartışmanın devamı mahiyetinde gelişmişti. Muhalifler, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı karargâhlarının Ankara'da bulunmasından dolayı cepheden uzak oluşunu eleştiriyorlardı. Onlara göre Mustafa Kemal Paşa'nın hem Meclis Başkanı hem de Başkomutan oluşu sakıncalı idi. Ordu işleri iyi gitmiyordu. Bu nedenle Meclis'te bir savaş komisyonu kurulmalı, ordunun durumunu incelemeli idi.

Aynı muhalif isimler, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın aynı zamanda Bakanlar Kurulu Başkanı olmasından dolayı Genelkurmay işlerinin de iyi gitmediğinden bahsediyorlardı. Bunun için de Fevzi Paşa yalnızca Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nda kalmalı, Genelkurmay ve Millî Savunma Bakanlığı birleştirilmeli idi. Refet Paşa, Millî Savunma Bakanı olduğuna göre, Genelkurmay Başkanlığı'nın da kendi uhdesine verilmesini istiyordu. Nitekim Mecliste "*Refet Paşa bu tezi kürsüden bizzat savunuyordu.*"[27]

Rauf Bey ve Refet Paşa'nın istifaları ile sonuçlanacak olan bu konudaki görüşleri Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Meclis'te yaptığı konuşmada şu şekilde eleştirdi:

> "*Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı pek yerinde olarak Ankara'yı karargâh edinmiştir. Görevini en iyi bir şekilde buradan yürütmektedir. Gerektiğinde ne vakit nereye gideceğine kendisi karar verir. Cephe ile bizzat uğraşan Cephe Komutanı vardır. Gereksiz yere, benim şahsen Ankara'dan uzaklaşmamı istemenin anlamı yoktur. Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı, Başkomutan'ın emri altında, Başkomutanlık Karargâhını oluşturur. Ayrı ayrı değildir. Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa Hazretleri'nin, Ankara'da bulundukça Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı da yapması, bugün için bir zarurettir. Çünkü onun yokluğunda, Refet Paşa ona vekâleten, Bakanlar Kurulu Başkanlığı*

[26] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 450.
[27] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 450.

görevini de yapmıştı. Başarılı olamamıştı. Bakanlar Kurulu'nda karışıklık başladı. Bakanlar toplanmaz oldu. Ordu ile ilgili olarak yaptığımız işlerin denetlenmesi için, Meclisin bir komisyon kurmasını sakıncalı görmem, ancak bu komisyon benim başkanlığım altında olur."[28]

Gerçekten bu komisyon, Atatürk'ün istediği şekilde kuruldu. Eski Harbiye Nazırı Cemal Paşa (Mersinli) da komisyona üye olarak seçildi. Diğer konularda Refet Paşa ve muhaliflerin görüşleri kabul olunmamıştı.[29] Refet Paşa'nın istifa nedeni de bu konuydu.

3. İkinci Grup ve Meclis'te Ordu Aleyhinde Hareketler

Bilindiği üzere, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk (A-RMH) Grubu'nu kuran Sivas Kongresi'nin başında delegeler herhangi bir siyasi parti (özellikle İttihat ve Terakki Partisi) için çalışmayacaklarına ant içmişlerdi ve bu anlayış Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne de taşınmıştı. Oluşan TBMM'nin tüm üyeleri bu derneğin temsilcisi sayılmış, Meclis'in A-RMHC genel kurulu yetkisinde olduğu kabul edilmişti.

Ankara'daki Meclis'te "particilik" reddedilmekle ve tüm milletvekilleri tek bir amaç etrafında toplanmakla birlikte, birbirine yakın milletvekilleri zamanla bir araya gelerek, ortak hareket etmek üzere çeşitli gruplaşmalar içine girmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta 1920 yılının ikinci yarısında Meclis'te kurulan grupların "*Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu*" olduğunu belirtmekte ve bu grupların isimlerini saydıktan sonra bunların dışında isimsiz olarak, özel amaçlı kimi küçük örgütlerin faaliyet gösterdiklerini anlatmaktadır. Paşa'ya göre bu grupların hepsi de Meclis görüşmelerinde düzeni sağlamak ve oyların dağılmasını önlemek amacıyla kurulmuşsa da bunların varlıkları tersine bir sonuç vermiştir.[30] Bu siyasi gruplara 1920 sonlarında kurulan Türkiye Komünist Fırkası ile Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı da eklemek lazımdır.

Bütün bu gruplar arasında "İstiklal Grubu"nun Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen milletvekillerince kurulduğu bilinmektedir. 1921 baharına kadar faaliyet gösteren bu gruplar bu tarihten sonra Türk siyasi hayatında hiçbir kalıcı iz ve etki bırakmadan dağılmışlardır. Tek istisna Halk Zümresi'dir.[31]

---

[28] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 451.

[29] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 451. Metinde esas aldığımız Z. Korkmaz'ın hazırladığı Nutuk'ta, "*Öteki hususlarda Refet Paşa ve diğerlerinin görüşleri benimsenmişti.*" İfadesi yer alıyorsa da doğrusu "… *benimsenmemişti.*" Olacaktır.

[30] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 424-425.

[31] A. Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup,** Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, s. 170-171.

Halk Zümresi, Eyüp Sabri (Akgöl), Dr. Adnan (Adıvar), Şeyh Servet, Hakkı Behiç, Nazım ve Yunus Nadi (Abalıoğlu) gibi Yeşilordu'nun eski mensupları tarafından Temmuz 1920'de kuruldu. Muhtemelen Çerkez Ethem de bu gruba katıldı. Halk Zümresi, "sol bir alternatif" idi. Millî direniş hareketi içinde büyük ölçüde eski İttihatçılardan oluşan sol bir kanadı temsil ediyorlardı. Bunların fikirleri anti-emperyalist, İslamcı-radikalist, sosyalist ve korporatist[32] fikirlerin Türkçü izler taşıyan bir karışımıydı. Programları, Moskova'daki Doğu Halkları Kongresi'ne katılarak orada bir konuşma da yapan Enver Paşa'nın, kongre sonrasında hazırladığı ve "Mesai" isimli siyasi ayrıntılı programa dayanmaktaydı. Bu program, klasik (Ortodoks) Marksist nitelik taşımasa da ok radikal bir programdı. Kavramsal altyapısı büyük ölçüde Marksizm'den alınmış olmasına rağmen, içeriği İslamcı, Sosyalist ve Korporatist fikirlerin karışımıydı. Bunların siyasi programındaki görüşlerin bazıları Heyet-i Temsiliye tarafından "Halkçılık Programı"na dönüştürülmüş, bu metin de 1921 Anayasası'na "kaynak" oluşturmuştur.[33]

Meclis'te kendisine yakın milletvekillerinden bir grup kurarak, Meclis desteğini örgütlü bir yapı içine sokmayı düşünen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te birbirinden bağımsız grupların oluşması ve İstiklal Grubu'nun istenen ve beklenen etkinliği gösterememesi üzerine doğrudan harekete geçerek 10 Mayıs 1921'de, sonradan "Birinci Grup" olarak anılacak olan A-RMH Grubu'nu resmen kurmuştur. O tarihlerde toplamda 351 üyenin bulunduğu Meclis'te Gruba alınan milletvekillerinin 261, alınmayanların da 90 kişi olduğu görülmektedir. Gurup üyelerinin gerçek sayısı daha sonra 198'e kadar düşecektir. Grup üyeleri, 11-15 Mayıs 1921 günlerinde toplanarak bir başkan ve iki başkan vekili ile 12 üyeden oluşan yönetim kurulu seçimlerini gerçekleştirdiler. Ankara milletvekili Mustafa Kemal Paşa Grup Başkanlığı'na, Edirne Milletvekili Şerif (Aykut) Bey ve Sinop Milletvekili Şevket (Peker) Bey Grup Başkan Vekili olmuşlardır. A-RMH Grubu kurulur kurulmaz Meclis'te ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. İlk iş olarak Meclis Başkanlık Divanı'nda grubun isteğine göre değişiklik yapılmıştır.[34]

A-RMH Grubu'nun kurulmasıyla Meclis çoğunluğu büyük ölçüde Mustafa Kemal Paşa ve iktidarın denetimi altına alınmıştır. Bununla birlikte bu kesinlikle iktidarın Meclis gündemine getirdiği bütün tasarı ve tekliflerin artık kolaylıkla kabul edilmeye başlandığı anlamına da gelmemektedir. Grup dışında bırakılan muhalif milletvekillerin Meclis'in her konuda tek hâkim

[32] Fransız İhtilali'nden sonra Kapitalizm'e alternatif olarak yayılan, Mussolini döneminde İtalya'da uygulanan ve ekonomide devletin çıkarlarını en üstte tutan bir ekonomik ve siyasi anlayış.

[33] Bakınız: E. J. Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık,** Çeviren: N. Salihoğlu, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 188 vd.

[34] Birinci Grup'un üyeleri, çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: A. Demirel, **age.**, s. 175 vd.

olması anlayışından kaynaklanan muhalefetleri giderek artmıştır. Zamanla sertleşen ve meclis egemenliği ilkesinden yola çıkan muhalefete 1921 Anayasası da imkân sağlamıştır; çünkü Anayasa'ya göre Meclis, yasama ve yürütme gücünü elinde bulunduran en yetkili organdır.

Birinci Grup'un kurulduğu 1921 Mayıs ayından sonra, bir yılı aşkın bir süre örgütsüz olarak faaliyette bulunan muhalif milletvekilleri 1922 Temmuz ayında İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurarak, bu tarihten sonra mücadelelerini örgütlü bir yapı içinde sürdürmüşlerdir. Bu gecikmede, her ne kadar muhaliflerin işgal şartlarında millî birlik ve beraberliğe önem vermeleri etkili olmuş gözükse de Rauf Bey ve Kara Vasıf gibi önemli isimlerin Malta'dan dönüşlerinin Kasım 1921'de gerçekleşmesi dikkate alınmalıdır.

Mayıs 1921 ile Temmuz 1922'ye kadar geçen süre içinde Meclis'te fırtınalar koparan ve sonunda İkinci Grup'un kurulmasına yol açan tartışmalara bakıldığında bunların şu konularda olduğu görülüyor:

- Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları,
- Meclis'e ait yetkilerin kullanım biçimi,
- Başkomutanlık Kanunu
- Vekil (Bakan) seçimlerinde aday gösterme yönteminin uygulanışı,
- Meclis Başkanlığı Divanı'nın tarafsızlığı,
- İstiklal Mahkemeleri,
- Temel hak ve özgürlükler.[35]

Aşağıda üzerinde duracağımız, Atatürk'ün Nutuk'ta ele aldığı Büyük Taarruz öncesi İkinci Grup milletvekillerinin ordu aleyhindeki hareketleri de ya bu konuların içinde ya da müstakil olarak gündeme getirilmiştir. Yukardaki ilk üç konu doğrudan büyük bir taarruza hazırlanan ordunun durumunu ilgilendirmektedir. Atatürk Nutuk'ta bu konular üzerinde yeri geldikçe ayrıntılı olarak durmuştur.

Başkomutanlık Kanunu ile Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında gerçekleşen "yetki toplanması" ve bazı uygulamalara karşı beliren muhalefet hareketi Birinci Grup'un kuruluşundan 14 ay sonra, Temmuz 1922'de İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla örgütlü bir yapı içine girmiştir. Grubun kurucuları arasında, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Canik Milletvekili Emin (Geveci) Bey, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati (Güneri) Bey, Kastamonu Milletvekili Besim (Fazlıoğlu) Bey, Kayseri Milletvekili Rıfat (Çalıka) Bey, Sivas Milletvekili (Kara) Vasıf (Karakol) Bey ve Mersin Milletvekili Selahattin (Köseoğlu) Bey bulunmaktadır. Bu 7 kurucudan

[35] Bu tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: A. Demirel, **age.**, s. 186 vd.

4'ünün Birinci Grup'la hiç ilişkisi olmamış, buna karşılık Emin Bey, Rıfat Bey ve Vasıf Bey daha önce bir süre Birinci Grup içinde çalıştıktan sonra istifa ederek İkinci Grup'un kurucuları arasında yer almıştır.

İkinci Grup'un üyeleri 437 toplam milletvekili içinde 62 kişi olarak tespit edilmiştir. Birinci Grup üyeleri 198, Bağımsız 95, ayrılan da 82 kişidir.[36]

Atatürk içeriğini analiz ettiğimiz bir yıllık dönem içinde İkinci Grup'un kuruluşunu da değerlendirmekte, "*Gruba önayak olanların görünüşte Selahattin ve Hüseyin Avni Beyler*" olduğunu, "*birinci derecede faaliyet gösteren ve kışkırtanların ise Rauf ve Kara Vasıf Beyler olduğu anlaşılmaktadır*" demektedir. Devamında, "*bu gurubun dinamik ve inatçı üyelerinden olan Samsun Milletvekili Emin Bey'in*" kendisiyle bir görüşmesinde "*Rauf Bey'in İkinci Grubu kışkırttığını ve aşırı davranışlara sürüklediğini*" anlattığını belirtmektedir.[37]

Ordu sınırlı, hiç olmazsa bir cephede taarruz etmelidir

Atatürk'e göre bu dönemde muhalifler Meclis'te ordu aleyhinde bir hareket yaratmışlardı. Onlar,

> "*Sakarya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği halde ordu niçin hücuma geçmiyor? Mutlaka hücum etmelidir. Hiç olmazsa sınırlı, belirli bir cephede hücum yapılmalıdır ki, ordumuzun hücum yeteneği olup olmadığı anlaşılsın!*" diyorlardı. Atatürk, bu harekete karşı direndiklerini anlatıyor: "*Bu hareke karşı direndik. Maksadımız, bütün hazırlıklarımızı tamamlayarak genel ve kesin sonuca götürücü bir taarruz yapmak olduğu için, sınırlı bir cephede taarruz görüşünü benimseyemezdik, bunda bir yarar yoktu.*"[38]

Bizim asıl düşmanımız Yunanlılar değildir. Irak'ta İngilizlere taarruz etmek gerekir

Atatürk'ün anlatımlarından ve tartışmalardan anlaşılmaktadır ki, muhalifler Büyük Taarruz için yapılan hazırlıklar aşamasındaki beklemeyi zafiyet olarak değerlendiriyorlardı. Onlarda, Türk ordusunun taarruz etme gücü kazanamayacağı noktasında bir düşünce, kanaat uyanmıştı. Bunun üzerine ordunun taarruz etmesi gerektiği şeklindeki zorlamaları bıraktılar. Bu defa başka bir görüşü ortaya attılar:

> "*Bizim asıl düşmanımız Yunanlar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen yenmiş olsak da iş bununla bitmez. İtilaf Devletleri'ni, özellikle İngilizleri savaşla yenmek gerekir. Bunun için Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak'ın*

[36] A. Demirel, **age.**, s. 283-284 ve 445, Tablo: 21.
[37] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 452.
[38] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 452.

kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz etmek gerekir. Davamızın savaşla halledilmesi görüşü benimseniyorsa yapılacak iş budur."[39]

Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye götürüyor?

Atatürk'ün "*bu kadar anlamsız ve mantıksız olan düşünceler*" diyerek anlattığı bu muhalif görüşlere, eleştirilere elbette itibar eden olmadı. Bunun üzerine, "*Nereye gidiyoruz? Bizi kim nereye sürüklüyor? Meçhullere? Koskoca bir millet belirsiz, karanlık hedeflere akılsızca sürüklenir mi?*" şeklinde bir olumsuz propaganda başlatıldı. Atatürk anlatıyor: "*Bu propaganda, Meclis binasında, Ankara çevrelerinden ordu saflarına kadar yaydırıldı. Orduya her vasıta ile bu bozguncu telkinler yapılmaya çalışıyordu.*

Rauf Bey sık sık gizlice diyordu ki: "Hiç olmazsa gerçek durumu bana söyle, ordu ne durumdadır? Gerçekten taarruz edemeyecek mi?."[40]

Orduyu ve milleti de umutsuzluğa düşürecek böyle söylemler ve eleştiriler karşısında Atatürk, cepheyi teftiş etmek üzere Ankara'dan ayrılacağı gün 6 Mart 1922'de[41] Meclis'teki gizli oturumda milletvekillerine önemli açıklamalarda bulundu. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasındaki askerî gelişmeleri anlatan Atatürk,

> "*Ordumuzun kararı taarruzdur. Ama bu taarruzu erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı iyice tamamlamak için biraz daha zaman gerekmektedir. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirlerle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten çok daha kötüdür. Bekleyişimizi, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veya bunu başarmaktan ümidimizi kestiğimiz şeklinde anlamak ve yorumlamak yersizdir…*"[42]

diyerek kararın ne olduğunu ve niçin beklenildiğini tarihten de örnekler vererek uzun uzun açıklamıştır.

Nutuk'ta özet olarak verdiği bu konuşmasının tamamına bakıldığında[43] muhaliflerin söylemlerinin nasıl bir umutsuzluk tablosu ve "*sosyal aşağılık duygusu*" yarattığını, bu duygu ile nasıl mücadele etmek gerektiğini adeta bir sosyal psikoloji uzmanı gibi anlattığı görülmektedir. Elbette hücum kararını, hazırlıkların neler olduğunu ve taarruz için niçin beklenildiğini aynı konuşmada ve konuşmanın Nutuk'taki bölümünde açıklamıştır. Açıklamalarına, "*Şimdi Efendiler, düşmana taarruz için verilmiş olan kesin kararımızı uygulamaya başlamadan önce, hazırlamak ve tamamlamak zorunda bulunduğumuz savaş vasıtalarının ne olduğunu arz edeyim*" diyerek

---

[39] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 452.
[40] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 453.
[41] Bu tarih Nutuk'ta 4 Mart 1922 olarak veriliyor.
[42] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 453.
[43] **Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 12 (1921-1922),** Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2015, s. 307-321..

başlayan Atatürk, "*tam üç vasıtanın hazırlığının yeterli olduğunu görmek gereğini duyuyorum.*" Dedikten sonra bu üç vasıtayı anlatmıştır:

1. En önemli ve asıl olan doğrudan doğruya milletin kendisi,

2. Milleti temsil eden Meclis'in millî isteği ortaya koymakta ve bunun gereklerini inanarak uygulamakta göstereceği kararlılık ve yiğitlik,

3. Milletin silahlı evlatlarından ibaret olup düşman karşısında toplanmış bulunan ordumuz.

Bu vasıtalar veya gücün düşmana karşı oluşturduğu cepheleri de iki şekilde açıklayan Atatürk, bu cepheleri de "iç ve görünürdeki cephe" olarak isimlendirdi:

"*Asıl olan iç cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin oluşturduğu bir cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, yenilebilir. Fakat bu durum hiçbir zaman bir ülkeyi, bir milleti yok edemez. Önemli olan, ülkeyi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin çöküşüdür. Bu gerçeği bizden çok daha iyi bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için yüz yıllarca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarılı da olmuşlardır. Gerçekten kaleyi içeriden almak, dışından zorlamaktan çok kolaydır. Bu maksadı gerçekleştirmek için içimize kadar sokulabilen bozguncu mikropların ve ajanların varlığını iddia etmek yersiz değildir.*

Meclisin zihniyeti, çalışmaları ve durumu düşmana ümit verici olmadıkça iç ve dış cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur. Mecliste bir veya birkaç üyenin karamsarlık telkin eden sözlerinden bile aleyhimizde yararlanma çareleri aranmakta olduğuna şüphe edilmemelidir. Dışişleri Bakanlığı'nın dosyaları bununla ilgili belgelerle doludur. Kesinlikle arz edelim ki istemeyerek de olsa, düşmanlara ümit verecek en ufak belirtilerden kaçınılmadıkça millî davanın sonuçlanması gecikir."

Atatürk Meclis gizli oturumundaki bu uzun konuşmasının sonunda, ümitsizlik yaratacak tartışmalardan kaçınılmasını özellikle rica etti ve muhalifleri dinledi. Konuşmalardan muhaliflerin nasıl bir ruh hali içinde oldukları açıkça görülüyordu:

"*Efendiler, bu sözlerden sonra, cephede bulunacağım sıralarda, ordunun duygu ve düşünceleri üzerinde ümitsizlik yaratacak açık tartışmalardan vazgeçilmesini Meclisten özellikle rica ettim. Bu konuşmamdan sonra, muhaliflerin de sözlerini dinledim. Muhaliflerden biri, düşünce ve ricalarımı, emir veriyorum şeklinde yorumladı. Diğer biri, Meclisin duygularındaki temizlikten şüphe*

ettiğimi ileri sürdü. Bir başkası: 'Uygulama imkânı olmayan bir şey yapılamaz; orduyu bozguna uğratırsın efendim' dedi."[44]

4. Başkomutanlık Kanunu'nun üçüncü defa uzatılması görüşmeleri

Atatürk'ün Nutuk'ta değerlendirmeye aldığımız anlatımının içinde en çok ağırlık verdiği konulardan biri de Başkomutanlık Kanunu'nun üçüncü defa uzatılması ile ilgili görüşmelerdir. Bunun öncesinde Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile yazışmalar, İtilaf Devletleri'nin barış teklifleri gibi bazı konuları da anlatan Atatürk, Büyük Taarruz'u ilgilendirdiği için, doğrudan konuya girmeden bu konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur.

Bilindiği üzere Başkomutanlık Kanunu 5 Ağustos 1921'de Sakarya Savaşı öncesinde çıkartılmış, TBMM kararı ile Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa "Başkomutan" olmuştu. Yine kendi önerisi ile kanun üçer aylık uzatmalarla yürürlükte kalacaktı. Birinci uzatma 31 Ekim 1921'de, ikinci uzatma ise 4 Şubat 1922'de yapıldı.

Üçüncü defa uzatma 4 Mayıs 1922'de yapılacaktı. O gün Meclis'te konu görüşülürken hastalığı nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın katılmadığı bir oturumda yapılan oylamada çoğunluk sağlanamadığı için Başkomutanlık Kanunu'nun süresinin uzatılması kabul edilmemiş oldu. Muhalifler, Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık'ta kalmasını istemiyorlardı. Özellikle kanunun ikinci madde ile düzenlenen, Başkomutan'ın Meclis'in yetkilerini kullanmasından rahatsızdılar.

4 Mayıs 1922 günü Mustafa Kemal'in katılamadığı gizli oturumda kanun teklifi okunarak görüşmelere geçildi. Oldukça uzun süren konuşmalarda, muhalefetin etkin olduğu, daha çok yetkiler konusunda Meclis'i kışkırtarak, Mustafa Kemal Paşa'ya saldırarak kanunu engellemeyi amaçladıkları görüldü. Dikkati çeken bir başka nokta da Başkomutanlık taraftarlarının suskunluğudur! Görüşme, yeterlilik önergesinin onaylanmasıyla tamamlandı ve maddelerin görüşülmesine geçildi. Aynı muhalif kişilerin benzer gerekçelerle kanuna, özellikle de kanunun ikinci maddesine karşı oldukları görüldü. Görüşme yeterli görülerek oylamaya geçildi. Birinci madde kabul edildi. Salahattin (Köseoğlu) Bey ve 15 arkadaşının, ikinci maddenin kaldırılmasına ilişkin teklifleri okunarak oylandı. Oylamaya katılan 176 üyenin; 91'i ret, 73'ü kabul, 12'si çekimser oy kullandı. Teklif reddedildi. Kanun, ikinci maddeden başlayarak önce tek tek, sonra bütünüyle oylandı, "*çoğunluk yoktur*" sesleri arasında kabul edildi. "Açık oturuma" geçilir.

Hüsrev Bey ve arkadaşlarının kanun teklifi tekrar okundu. Söz alan Hüseyin Avni Bey, gizli oturumda söylediklerini biraz daha yumuşatarak, Mustafa Kemal Paşa'nın görevini başarıyla yerine getirdiğini söyleyerek artık

[44] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 454-455.

kanuna gerek kalmadığını savundu. Kanunun her gündeme gelişinde aynı şeylerin söylenmesi tepkiyle karşılandı ve yeterlilik önergesi üzerine oylamaya geçildi. Oy pusulaları toplanmaya başlandığında, muhalefetten yeni bir önerge geldi. Sonuçta, Meclis'te görüşme çoğunluğu olmadığından oturum, Cumartesi günü toplanmak üzere tatil edildi. Böylece kanunun yürürlüğe girmesi engellenmiş oldu.[45]

Bu oylamadan itibaren 6 Mayıs 1922 günü yeni bir oylama ile Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden Başkomutan seçilmesine kadar geçen süre içerisinde "*ordu komutansız kalmıştı.*" Bakanlar Kurulu üyeleri, özellikle Millî Savunma Bakanı ile Genelkurmay Başkanı duruma çok üzülmüşler ve istifanın eşiğine gelmişlerdi. Ülkenin yönetiminde ağır bir bunalım doğmak üzereydi. Mustafa Kemal Paşa, onlara yirmi dört saat beklemelerini söyledi ve kendisi de Başkomutanlık görevini yürütmeye devam kararını verdiğini Bakanlar Kurulu'na bildirdi.

Gelişmeleri 5 Mayıs akşamı evine gelen Bakanlar Kurulu üyelerinden öğrenen Mustafa Kemal Paşa, 6 Mayıs'ta gizli oturumda Meclis'e açıklama yapacağını bildirdi. Meclis zabıtlarından muhaliflerin bir gün önce neler konuştuklarını okudu. Gizli oturumda, kendisini eleştirenlerin sözlerini alıntılayarak çok sert bir üslupla cevaplandırdı. Bu isimler arasında Erzurum Milletvekili Salih (Yeşiloğlu) Bey, Afyonkarahisar Milletvekili Mehmet Şükrü (Koç) Bey, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Mersin Milletvekili Selahattin (Köseoğlu) Bey ve Sivas Milletvekili Kara Vasıf (Karakol) Bey bulunmaktadır. İki gün önceki görüşmelerde, "*biz işte Sakarya Muharebesi'nden sonra hala kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz*" diyen Kara Vasıf Bey'i "*gafillikle*" suçlamıştır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının sonunda şunları söyledi:

> "*İşte Efendiler, Başkomutanlığın gereksizliğini ispatlamak için söylenen sözlerin belli başlıkları bunlardan ibaretti. Benim de bu sözlere verebileceğim karşılıklar dinlendi. Bundan sonra düşünüp karar vermek Meclise düşer. Yalnız bir gerçeği gözler önüne sermek zorundayım. Yüce Meclisin, Başkomutanlığın gereğine inandığına şüphe olmamakla birlikte, muhalefetin, hiçbir temele dayanmayan tutumu, Meclis kararının istenilmeyen bir şekilde çıkmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu, Efendiler biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür belirsiz bir durumda ve boşluktadır. Şu dakika ordu komutansızdır. Eğer ben orduya komuta etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak komuta ediyorum. Mecliste beliren oy sonuçlarına göre, hemen komutadan el çekmek isterdim. Başkomutanlığımın*

[45] Başkomutanlık Yasası'nın üçüncü defa uzatılması nedeniyle 4 Mayıs 1922 günü TBMM'ndeki tartışmalar ve konuşmalar için bakınız: A. E. Yaman, "Başkumandanlık Kanunu", **Atatürk Yolu Dergisi, Yıl 1992,** Cilt 3, Sayı 9 (Eylül 1992), s. 97-102.

sona erdiğini hükûmete de bildirdim. Fakat önlenmesi imkânsız bir felakete meydan vermeme mecburiyeti ile karşı karşıya geldim. Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Bunun için bırakmadım, bırakmam ve bırakmayacağım."[46]

Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığına göre,

"*bu gizli oturumda, muhaliflerin hükûmeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kucakladıkları daha birtakım noktalar üzerinde hemen hemen düelloyu andıran tartışmalar oldu. Sonunda gereği gibi aydınlanmış olan Meclis, oyunu şu yolda belirtti: 11 ret, 15 çekimsere karşı 117 oyla Başkomutanlık Kanunu'nun süresi uzatıldı.*"[47]

İncelediğimiz dönem içinde Başkomutanlık Kanunu'nun 20 Temmuz 1922'de süresi bittiği için yeniden uzatılması gündeme geldi. Mustafa Kemal Paşa görüşmelerde yaptığı konuşmada ordunun hazırlıklarını tamammış olduğunu ve "*olağanüstü yetkilerin devam ettirilmesine gerek ve ihtiyaç kalmadığı görüşünde*" olduğunu ifade etti. Süre konusunda da şunları söyledi:

"*Başkomutanlık görevinin süresi de olsa olsa Misak-ı Millîmizin özüne uygun kesin bir sonuca ulaşacağımız güne kadar uzar. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün, değerli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız ana vatana katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün milletle birlikte, en büyük mutluluklara erişmekle şeref duyacağız.*" Bundan sonra yapılan oylama ile Başkomutanlık "*süresiz*" olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verildi.[48]

5. Rauf Bey'in Bakanlar Kurulu Başkanı (Başbakan) olması

Muhaliflerin, özellikle İkinci Grup üyesi milletvekillerinin Meclis'teki olumsuz tutumu sadece Başkomutanlık Kanunu ile sınırlı değildi. Bakanlar Kurulu üyelerinin seçim şeklini düzenleyen 8 Temmuz 1922 tarihli bir kanunla Bakanların ve Bakanlar Kurulu Başkanı'nın doğrudan doğruya Meclis'çe ve gizli oyla seçilmeleri sağlandı. Mustafa Kemal Paşa bu durumu, "*Böylece Bakanlar Kurulu Başkanlığı'ndan fiilen uzaklaştırılmış olduğum gibi, Bakanların da benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi ile ilgili hüküm kaldırılmış oldu*" diyerek anlatmaktadır.[49]

---

[46] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 464-470. Atatürk'ün 6 Mayıs 1922 günkü konuşmasının tam metni için bakınız: **Atatürk'ün Bütün Eserleri,** Cilt 13 (1922), s. 37-52.
[47] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 470.
[48] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 471.
[49] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 471.

Vekillerin Meclis tarafından doğrudan seçilmesi veya Meclis Başkanı tarafından aday gösterilen milletvekilleri içinden seçilmesi konusu TBMM'nin açılışından itibaren çeşitli sorunlar yaratmış ve çeşitli tarihlerde konuyla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Buna rağmen bazı Vekillerin seçiminde sıkıntılar yaşanmıştır. Bu son düzenleme, muhalefetin Meclis Başkanı'na karşı almış olduğu tutumun son hamlelerinden birini teşkil etmiştir.[50]

Meclis'te muhalefetin bu son hamlesi Rauf Bey'i Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na taşımıştır. Mustafa Kemal Paşa Rauf Bey ile görüşmüş, "*Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nın bir görevi yoktur*" diyerek görevi kabule yanaşmayan Rauf Bey'i ikna etmiştir. 1921 Anayasası'na göre gerçek durum Rauf Bey'in dediği gibi idi. Uygulanan Meclis Hükûmeti modeli, Büyük Millet Meclis'i Başkanı'nı (Mustafa Kemal Paşa) Bakanlar Kurulu'nun doğal başkanı yapıyordu. Bakanlar Kurulu'nun aldığı kararlar Meclis Başkanı tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmiyordu. Buna göre Bakanlar Kurulu Başkanı'nın bir yetkisi ve serbestisi yoktu. Bütün bunlara rağmen Rauf Bey Bakanlar Kurulu Başkanlığı'nı kabul etti ve 12 Temmuz 1922'den 4 Ağustos 1922'ye kadar Bakanlar Kurulu Başkanlığı görevinde kaldı.[51]

6. Taarruz kararının verilmesi

Atatürk'ün Nutuk'taki anlatımına ve Milletvekillerinin Meclis Zabıtları'na yansıyan açık ve gizli oturum konuşmalarına göre, "*muhaliflerin Meclis'te ordu aleyhinde başlattıkları hava devam ediyordu.*" Eleştiriler daha çok "*ordunun taarruz yeteneği olmadığı*" ve "*konunun siyasi önlemlerle çözüme bağlanarak sonuçlandırılmasının kaçınılmaz olduğu*" noktalarında yoğunlaşıyordu.

Hâlbuki taarruz için ordunun hazırlıkları gizlilik içinde devam ediyordu. Mustafa Kemal Paşa anlatımında, "*ben, daha Haziran (1922) ortalarında taarruza karar vermiştim. Bu kararımı yalnız Cephe Komutanı (İsmet Paşa) ile Genelkurmay Başkanı (Fevzi Paşa) ve Milli Savunma Bakanı (Kazım Özalp Paşa) biliyorlardı.*" Demektedir.[52]

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Büyük Taarruz'un harp tarihi bakımından en ayrıntılı değerlendirmelerinden birini bu aşamada yapmaktadır. Ankara'da Genelkurmay Başkanı ile görüşüp, Millî Savunma Bakanı Kazım Paşa'yı da yanına alarak Sarıköy İstasyonu'na kadar birlikte gitmişler ve oraya davet ettiği Cephe Komutanı İsmet Paşa ile birlikte taarruz için gerekli hazırlıkların

[50] Bu konudaki uygulama, yasal değişiklikler ve örnekler için bakınız: A. Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup,** s. 232 vd.
[51] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 471-472.
[52] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 472.

bir an evvel tamamlanması kararını almışlardır. Bundan sonra, "*Efendiler, artık Büyük Taarruz'dan bahsetmenin sırası geldi*" diyerek konuya giren Mustafa Kemal Paşa, Türk ve Yunan ordularının konuşlandığı yerleri, kuvvet, silah ve malzeme durumlarını şu şekilde anlatmıştır:

> "*Bilirsiniz ki Sakarya Meydan Muharebesinden sonra, düşman ordusu büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar-Dumlupınar arasında bulunuyordu. Bir başka kuvvetli grubuyla da Eskişehir bölgesindeydi. Bu iki grup arasında yedek kuvvetleri vardı. Sağ kanadını, Menderes dolaylarında bulundurduğu kuvvetlerle, sol kanadını da İznik Gölü'nün kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denebilir ki, düşman cephesi, Marmara'dan Menderes'e kadar uzanıyordu. Düşman ordusunun teşkilatı, üç kolordu ve bazı müstakil birliklerin mevcudu da üç tümeni bulmaktaydı.*
>
> *Biz, Batı Cephesindeki kuvvetlerimizi iki ordu hâlinde teşkilatlandırmış ve düzenlemiştik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı teşkilatımızda vardı. Bizim bütün birliklerimiz on sekiz tümen idi. Bundan başka üç tümenli bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu iki süvari tümenimiz vardı.*
>
> *Teşkilatı birbirinden farklı olan iki düşman ordusu birbiriyle karşılaştırılırsa, her iki tarafın insan ve tüfek kuvvetleri, aşağı yukarı birbirine denk bulunuyordu. Yalnız, Yunan ordusu, (dünyanın özgür ve kendisini destekleyen sanayisine dayandığı için) makineli tüfek, top, uçak, taşıt, cephane ve teknik malzeme bakımından daha üstün durumdaydı. Diğer taraftan bizim ordumuz süvari sayısı yönünden daha üstün buluyordu.*"[53]

7. Ali İhsan Paşa'nın 2. Ordu Komutanlığı'ndan alınması

Atatürk'ün Nutuk'ta öncesi ve sonrasıyla Büyük Taarruz anlatımında diğer konulara göre oldukça fazla diyebileceğimiz uzunlukta ele aldığı bir diğer konu da 1. Ordu Komutanı Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın görevden alınışı ve Divan-ı Harb'e verilişi olayıdır. Büyük Taarruz hazırlıkları devam ederken, 2. Ordu'nun Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, 1. Ordu'nun Komutanı da Ali İhsan (Sabis) Paşa idi.

Ali İhsan Paşa, Mütareke sonrasında İstanbul'a geldiğinde (2 Mart 1919) trenden iner inmez İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmüştü. Ali İhsan Paşa, İttihatçı nâzırlardan Kara Kemal Bey'in hazırladığı bir plan sayesinde on altı arkadaşıyla birlikte Malta'dan kaçarak Kuşadası'na geldi (25 Eylül 1921). Söke'den Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek görev isteyince Ankara'ya davet edildi. Ali İhsan Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde

[53] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 472-473.

yeni oluşturulan 1. Ordu Komutanlığı'na tayin edildi (7 Ekim 1921). Kendisinden kıdemsiz olan İsmet Paşa'nın emrine verilmekten memnun olmamakla birlikte görevi kabul etti.

Sivrihisar'da bulunan Batı Cephesi Komutanlığı'na giderek Birinci Ordu Karargâhı'nın teşkili ve Bolvadin'e sevki işlerini halletmeye çalışırken Birinci Ordu'ya verilecek subaylar konusunda İsmet Paşa ile anlaşmazlığa düştü. Oradan Bolvadin'e geçti ve kısa zamanda yeni orduyu kurmayı başardı. Birinci Ordu'yu teftişeden Mustafa Kemal Paşa (28-31 Mart 1922), birliklerin altı ayda getirildiği safhadan ve gerçekleştirilen diğer faaliyetlerden dolayı memnuniyetini dile getirdi. Fakat Ali İhsan Paşa ile İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlık devam ediyordu. İsmet Paşa'nın emrinde çalışmayı bir türlü hazmedemeyen Ali İhsan Paşa, askerlikle bağdaşmayan davranışlarda bulunuyor ve Batı Cephesi Komutanlığı'ndan ayrı, başına buyruk hareketlere girişiyordu. Bardağı taşıran ise Ali İhsan Paşa'nın meclisteki muhalif milletvekilleriyle olan ilişkilerinin ortaya çıkması oldu.

Ali İhsan Paşa, Büyük Taarruz'dan önce İsmet Paşa'nın talebi üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından 1. Ordu Komutanlığı'ndan alınarak Millî Savunma Bakanlığı emrine verildi (18 Haziran 1922). Daha sonra Divan-ı Harb'e, ardından da henüz kırk bir yaşında iken emekliye sevkedildi (28 Haziran 1922).[54]

Atatürk Nutuk'ta İhsan Paşa'nın bu duruma gelmesine, "*yersiz hareket ve davranışlarının*" yol açtığını belirterek şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

> "*Gerçekten, Ali İhsan Paşa; ordunun disiplini ve genel yönetimini bir çıkmaza sokacak şekilde hareket etti. Mesela, ordusundaki ast komutanlarda, üst komutanlara karşı itaatsizlik edecek durumlar yarattı.*
>
> *Söz gelişi, ambarlarının mevcudunu günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek genel yiyecek sıkıntısı çekildiği bir sırada, ansızın ambarlarının boşaldığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirdi.*
>
> *Ast komutanları, üstlerine karşı itaatsizliğe ve görevlerini yapmamaya kışkırtma ve bu davranışları destekleme gibi tutumları yanında, ordunun emirlere uyma ve görev duygusuyla oynayacak kadar entrikacı bir yaratılışta olduğu kanaatini de uyandırdı…*"[55]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Ali İhsan Sabis Paşa'nın bazı "bilinen kendisine has özelliklerini" de şu şekilde anlatmaktadır:

---

[54] Z. Türkmen, "Sâbis, Ali İhsan (1882-1957)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C: 35, İstanbul, 2008, s. 347-348.
[55] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 473.

"*En küçük birliklere kadar bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisi tarafından verileceğini telkin ederek, bütün ordusunda yalnız kendisinin kudret sahibi olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden daha üstün olduğunu herkese ispatlamak düşüncesine kapılmak. Gerek resmî iş gerek özel davranış bakımından büyüklerinin itibarlarını düşürmeye çalışmak. Savaş açısından, tedbirde yerindelik ve sinirde sağlamlık yönünden kendisini deneme fırsatı bulamamış olmakla birlikte, bu hususta anlaşılan karakteri şuydu:*

Herhangi bir başarısızlığı mutlaka astına veya üstüne yükleme yolunu her zaman düşünmesi. İhsan Paşa, yumuşak ve nazik davranışlardan çok, sert ve resmî davranışla iş yaptırmayı gerekli bulur…"[56]

Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Irak'ta Ali İhsan Paşa'nın emrinde görev yapmış olan Yarbay Halit Bey (sonradan Kastamonu Milletvekili) tarafından 20 Ocak 1922'de Batı Cephesi Komutanlığı'na verilen bir rapordan uzun alıntılar yapmaktadır. Rapor'da, Musul Vilayeti'nin kaybedilmesi Ali İhsan Paşa'nın verdiği yanlış bir emre dayandırılmakta ve Musul'un İngilizlere teslim sürecinde de Paşa'nın şahsi ikbalini milletin ikbalinden, şerefinden önce düşündüğü ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Ali İhsan Paşa'nın İran'da, Kafkasya'da uzun süre yaverliğini yapan (rapor yazıldığı sırada 1. Ordu Harekât Şubesi Müdürü) Binbaşı Cemil Bey'in Paşa hakkındaki değerlendirmelerine de yer veren Yarbay Halit Bey, çok sert olan şu değerlendirmeyi yapıyor:

"*İran'da, Kafkas'a da uzun süre (Ali İhsan Paşa'nın) yaverliğini yapan (şimdi 1. Ordu Hareket Şube Müdürü) Binbaşı Cemil Bey son günlerde bana: 'İyi ki Ali İhsan Paşa, Millî Mücadelenin başlangıcında Anadolu'da bulunmadı. Malta'da bulunduğu iyi oldu. Aksi hâlde, hiç şüphe yok ki aykırı bir yol tutardı.' dedi. Paşa'nın nasıl bir insan olduğunu çok iyi bilen Cemil Bey, hep doğru söylemiştir... Ulu Tanrı'dan 'kış uykusuna yatmış yılana güneş göstermesin!' dileğinde bulunurum.*"[57]

Yukarıda bahsedildiği üzere, Ali İhsan Paşa'nın Meclis'teki muhaliflerle ilişkileri bardağı taşıran damlalardan biri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, anlatımında Ali İhsan Sabis Paşa'nın "*muhalif grup ileri gelenleri ile temas ve haberleşmelerde bulunması*"na da dikkat çekmektedir. İzmit taraflarında gezide bulunan Mustafa Kemal Paşa 19 Haziran 1922'de Meclis İkinci Başkanı Rauf Bey'den bir telgraf alır. Rauf Bey, Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması ve Divan-ı Harbe sevkedilmesinin üzerinden daha bir gün geçmeden

[56] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 473-474.
[57] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 475.

konuyla ilgili "Meclis çevrelerinde dedikodulara yol açan bir söylenti olduğunu" belirterek açıklama istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bunu dikkat çekici bulmuştur.[58]

8. 2. Ordu'ya yeni komutan atanması

Ali İhsan Sabis Paşa'nın komutanlıktan alınması üzerine 2. Ordu bir süre vekâletle yönetildi. Fakat yeni bir komutanın asil olarak atanması gerekiyordu. Hazırlıklar hemen hemen tamamlanmış, taarruz için son düzenlemeler yapılmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa önce Moskova Büyükelçiliği görevinden dönmüş bulunan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya teklif yaptı. Fakat Ali Fut Paşa, daha önce "cephe komutanlığı" yaptığı için Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın emrine girmek istemediğini hissettirdi. Başkomutan bu defa, Millî Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa aracılığı ile Refet Paşa'ya teklif götürüldü. O da kabul etmedi. Nihayet, "*o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek görev yapacağını söyleyen ve açıkta bulunan Nurettin (Sakallı) Paşa 1. Ordu Komutanlığı'na*" getirildi.[59]

Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa'nın tavırlarını "*insani*" ve "*askeri kıdem*" bakımından anlamak mümkündür. Fakat gün o gün değildir. Fedakârlık dönemidir. Milletin her ferdinden fedakârlık istenir ve belenirken bu iki komutanın tavrı haklı olarak eleştiriye açıktır. Bu noktada, her ikisi de Mütareke Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin Genelkurmay Başkanlığı görevini yapmış olan ve kıdemli oldukları halde (birisi aynı zamanda Hocası) Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde çalışmaktan rahatsızlık duymayan Fevzi Çakmak Paşa ile Cevat Çobanlı Paşa hatırlanmalıdır.

Başkomutan'ı bırakalım. Cephe Komutanı İsmet İnönü ile emrindekiler açısından bakalım. 1. Ordu Komutanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa İsmet Paşa'nın emrindedir. Mustafa Kemal'in hocası da olan Yakup Şevki Paşa, Başkomutan'dan beş yıl, emrinde bulunduğu Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dan yedi yıl önce subay çıkmıştır. Bunu hiçbir zaman problem etmemiştir.[60] Görevi kabul eden Nurettin Paşa (Mezuniyeti: 1893)[61] da İsmet Paşa'dan (Mezuniyeti: 1903)[62] on yıl önce subay çıkmıştır.

---

[58] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 475-476.
[59] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 476.
[60] İ. Görgülü, **Büyük Taarruz,** s. 7.
[61] **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 29.
[62] **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** s. 216.

9. Taarruz planının ana çizgileri

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Büyük Taarruz, Başkomutan Meydan Muharebesi ve Takip Harekâtı'nın askerî gelişmelerine çok az değinmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi üzere bu konularda ayrıntılı konuşmaları, anlatımları olduğu halde Nutuk'ta özet denilebilecek bir bilgi vermektedir. Harp tarihi bakımından, sadece konunun ana hatlarından bahsetmekte, kendi görüşmelerini de özetlemektedir.

Düşman ordusunun cephe ve yapılanmasına karşı, Batı Cephesi'ndeki Türk kuvvetleri iki ordu şeklinde kurulmuş ve düzenlenmişti. Atatürk'ün anlatımına göre düşünülen;

> "*ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak, bir imha meydan muharebesi yapmaktı.*" Bunun için en elverişli buluna durum ise; "*ana kuvvetlerimizi, düşmanın Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orası idi. Seri ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündü.*" İsmet Paşa ve Fevzi Paşa bu bakımdan gerekli incelemeleri bizzat yapmışlar, "*hareket ve taarruz planımız çok önceden tespit edilmişti.*"[63]

Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya gelmiş bulunan ve kendisiyle görüşme talebinde bulunan General Townshend ile görüşmek üzere Ankara'dan Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gitti (23 Temmuz 1922). Harekât planını görüşmek üzere Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa da çağrıldı. Mustafa Kemal Paşa 24 Temmuz'da Konya'ya gitti, 27 Temmuz'da tekrar Akşehir'e döndü. Fevzi Paşa da 25 Temmuz'da Akşehir'e gelmişti. 27/28 Temmuz gecesi birlikte yapılan değerlendirme toplantısında, belirlenen plan gereğince taarruz etmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışılması kararlaştırıldı.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra icra ettirilen bir futbol müsabakasını seyretmek üzere ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Akşehir'e davet edildi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 28/29 Temmuz gecesi komutanlarla genel bir tarzda taarruz hakkında fikir alışverişinde bulundu. 30 Temmuz 1922 günü Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı ile tekrar görüşen Başkomutan, Taarruz'un ayrıntılarını tespit ettiler. Ankara'dan çağrılan Millî Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa 1 Ağustos 1922'de Akşehir'e geldi. Orunun hazırlıklarını tamamlaması için Millî Savunma Bakanlığı'na düşen işler belirlendi.[64]

---

[63] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 476.
[64] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 476-477.

10. Taarruz'a hazırlık emri ve 26 Ağustos 1922 taarruz emri

Başkomutan, ordunun hazırlıklarının tamamlanması ve Taarruz çalışmalarının çabuklaştırılmasını emrettikten sonra Ankara'ya döndü. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, 6 Ağustos 1922 tarihinde ordularına gizli olarak Taarruz'a hazırlık emri verdi.

Genelkurmay Başkanı ve Millî Savunma Bakanı Paşalar da Ankara'ya döndüler. Başkomutan Taarruz için yeniden cepheye hareketinden önce Ankara'da bazı işleri yapması gerekiyordu. Bunların başında Bakanlar Kurulu üyelerinin Taarruz emri hakkında bilgilendirilmeleri geliyordu. Bakanların resmen haberdar edilmeleri gerekiyordu. Yapılan toplantıda iç, dış ve askerî vaziyet görüşülerek tartışıldı ve Taarruz konusunda mutabık kalındı.[65]

Yukarıda sık sık işaret edildiği ve üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulduğu üzere, Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta konuyu anlatırken sık sık muhaliflerin ordu aleyhindeki propagandalarından bahsetmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Taarruz için cepheye gitmeden önce bu defa Meclis'i, muhalifleri aydınlatmayı gerekli görüyordu. O bu konuda şunları söylüyor:

> "*Önemli bir konu daha vardı. Muhalifler, 'ordunun çürüdüğünden, kıpırdayacak durumda olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin doğuracağı sonucun felaketten ibaret olacağı' yolundaki propagandalarına alabildiğine hız vermişlerdi. Gerçi, Mecliste bu düşünce akımının bıraktığı yankılar, zaten düşmanlardan fazlasıyla gizlemek istediğim Taarruz bakımından yararlıydı. Fakat bu olumsuz propaganda en yakın ve en inanmış kimseler üzerinde bile kötü etkisini göstermeye başlamış, onlarda da kararsızlıklar uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz konusunda ve altı yedi gün içinde düşmanın ana kuvvetlerini yeneceğime olan güvenim hususunda aydınlatmayı ve yatıştırmayı gerekli gördüm.*"[66]

Baştan beri Büyük Taarruz hazırlıklarının "*gizlilik*" içinde yürütülmesine dikkat edildiği için, Mustafa Kemal Paşa'nın, "*muhaliflerin ordunun taarruz kabiliyeti olmadığı*" şeklindeki propagandasının aslında düşmanı yanıltmak açısından yararlı olduğunu söylemesi önemliydi. Nitekim Başkomutan, cepheye hareket için Ankara'dan ayrılışını ve gidiş güzergâhını en yakınlarından bile gizleyecektir. Mustafa Kemal Paşa aldığı gizlilik tedbirlerini Nutuk'ta şöyle anlatıyor:

> *"... Bunu da yaptıktan sonra Ankara'dan ayrıldım. Genelkurmay Başkanı benden önce 13 Ağustos 1922'de cepheye gitmişti. Ben birkaç gün sonra hareket ettim. Hareketimi belirli birkaç kişi*

[65] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 477.
[66] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 477.

dışında bütün Ankara'dan gizledim. Benim Ankara'dan ayrılacağımı bilenler, buradaymış gibi davranacaklardı. Hatta gazetelerde benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de ilan edeceklerdi. Bunu şüphesiz o vakitler işitmişsinizdir. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobille Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya hareketimi telgrafla orada kimseye bildirmediğim gibi, Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir yere bildirilmemesini sağladım. 20 Ağustos 1922 tarihinde öğleden sonra saat 16.00'da Batı Cephesi Karargâhında yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için Cephe Komutanı'na emir verdim."[67]

Aynı gizlilik harekât sırasında da devam edecek, resmî bildirilerde Büyük Taarruz, pek önemsiz hareketlerden ibaret gösterilecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu konudaki hassasiyetinin nedeni, Batılı Devletlerin düşman ordusunu imha olmaktan kurtarmak için yapacakları girişimlerdi. O bu durumu Nutuk'ta, "*Amacımız, durumumuzu mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemekti. Çünkü düşman ordusunu tamamen imha edeceğimizden emindik. Bunu anlayıp düşman ordusunu felaketten kurtarmak isteyeceklerin yeni girişimlerine meydan vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten, bizim hareketimizi sezdikleri zaman ve taarruzumuzun arkasından bize başvuranlar olmuştur*" şeklinde açıklamaktadır.[68]

11. Başkomutan Savaşı ve Takip Harekâtı

Cephe'ye gelen Başkomutan, 20/21 Ağustos 1922 gecesi 1. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve 2. Ordu Komutanı Nurettin Paşa'yı Cephe Karargâhı'na çağırdı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı da yanına alarak, taarruzun nasıl yapılacağını harita üzerinde kısa bir savaş oyunu şeklinde açıkladı. Cephe Komutanı'na o gün vermiş olduğu emri onlara da tekrarladı. Komutanlar harekete geçtiler. Gizlilik yine esastı:

"*Taarruzumuz, stratejik ve aynı zamanda bir taktik baskın halinde icra olunacaktı. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de kuvvetlerin yığınak ve hazırlıklarının gizli kalmasına önem vermek gerekiyordu. Bu sebeple bütün yürüyüşler gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında dinleneceklerdi. Taarruz bölgesinde, yolların düzeltilmesi vb. çalışmalarla düşmanın*

[67] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 477-478.
[68] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 479.

dikkatini çekmemek için diğer bazı bölgelerde de benzeri yanıltıcı hareketlerde bulunulacaktı."[69]

Başkomutan, 24 Ağustos 1922 günü karargâhı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut Kasabası'na getirtti. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan savaşı idare ettiği Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha gitti. Mustafa Kemal Paşa, 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyordu. Sabah saat 05.30'da topçu ateşiyle taarruz başladı.[70]

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Büyük Taarruz'un hazırlıklarını nispeten bazı ayrıntılar vererek anlatmasına rağmen, icrasına neredeyse on beş satır ayırmıştır. 26, 27, 28, 29, 30, 31 Ağustos 1922 günlerinde cereyan eden muharebeler hakkında, elbette Başkomutan Meydan Muharebesi de dâhil olmak üzere çok kısa bilgiler vermiştir:

"*Efendiler, 26/27 Ağustos günlerinde, yani iki gün içinde, düşmanın Karahisar'ın güneyindeki 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğundaki müstahkem cephelerini düşür-dük. Yenilen düşman ordusunun bütün kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar yöresinde kuşattık. 30 Ağustosta yaptığımız savaş sonunda (buna Başkomutan Muharebesi adı verilmiştir), düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik ve esir aldık. Düşman ordusunun Başkomutanlığını yapan General Trikopis de esirler arasına girdi. Demek ki tasarladığımız kesin sonuç, beş günde alınmış oldu. 31 Ağustos 1922 tarihinde ordularımız ana kuvvetleriyle İzmir'e doğru yol alırken diğer birlikleriyle de düşmanın Eskişehir'in kuzeyinde bulunan kuvvetlerini yenmek üzere ilerliyorlardı…*"[71]

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, Takip Harekâtı ve Türk Ordularının İzmir'e girişlerini de çok özet bir şekilde anlatmaktadır. İzmir'deki İtilaf Devletleri konsoloslarının kendisi ile nerede ve ne zaman görüşebilecekleri sorusuna, 9 Eylül 1922'de Nif'te (Kemalpaşa) görüşebilecekleri cevabını vermiştir: "*Gerçekten de söz verdiğim gün ben Nif'te bulundum. Ancak görüşme isteyenler orada değildi. Çünkü ordularımız, İzmir rıhtımında, ilk verdiğim hedefe, Akdeniz'e ulaşmış bulunuyorlardı.*"[72]

Anlatımda Tarihi Bir Hüküm: "Muazzam Bir Eser, Ölümsüz Bir Abide"

Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz anlatımını niçin kısa tuttuğunu Nutukta şu cümlelerle anlatmış ve tarihi bir hüküm ile konuyu bağlamıştır:

[69] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 478.
[70] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 478.
[71] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 478-479.
[72] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 480.

"*Saygıdeğer Efendiler, Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesini ve ondan sonra düşman ordusunu tamamıyla yok eden veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e, Marmara'ya döken harekâtımızı açıklayıcı ve vasıflandırıcı söz söylemeyi gereksiz sayarım.*

Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât Türk ordusunun, Türk subay ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihe bir kere daha geçiren muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklal düşüncesinin ölümsüz bir abidesidir. Bu eseri yaratan bir milletin evladı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan, mutluluk ve bahtiyarlığım sonsuzdur…"[73]

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 409.1.0, Yer No: 210.832.3, 15/10/1927'de

AKIN, F., "Atatürk ve Fevzi Çakmak'ın Gözüyle Büyük Taarruz", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C: X., Sayı: 2 (Ağustos 2008), s. 98-109.

ARAR, İsmail, "Büyük Nutuk'un Kapsamı, Niteliği, Amacı", **Atatürk'ün Büyük Söylev'inin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1980, s. 119–171.

ATATÜRK, K., **Nutuk (1919-1927) Bugünkü Dille,** İkinci Kez Sadeleştirerek Bugünkü Dille Yeniden Yayıma Hazırlayan Prof. Dr. Z. Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2018.

ATATÜRK, M. K., **Nutuk,** Sadeleştiren ve Yayıma Hazırlayan: Prof. Dr. E. S. Yalçın, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 12 (1921-1922), Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2015.

Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 13 (1922), Kaynak Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.

Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 16 (1924), Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2021.

Atatürk'ün Bütün Eserleri C: 20 Nutuk II. (1927), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2022.

Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi, Ankara, 1927

[73] G. M. K. Atatürk, **Nutuk,** s. 480-482.

DEMİREL, A., **Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup,** Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

DEMİREL, A., **İlk Meclis'in Vekilleri Milli Mücadele Döneminde Seçimler,** İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2017.

DEMİREL, A., **Tek Partinin Yükselişi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

GİRİTLİ, İ., "Nutuk'ta İç ve Dış Politika", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 188-203.

GİRİTLİ, İ., "Okunuşunun 75. Yılında Büyük Nutuk", **Yetmişbeşinci Yılında Büyük Nutuk'u Anlayarak Okumak, Bilgi Şöleni, (17-18 Ekim 2002 Ankara) Bildiriler,** Yayıma Hazırlayanlar: D. Ayan, M. A. Parlak, Atatürk Araştırma Merkezi, Yayınları, Ankara, 2003, s. 1-9.

GÖRGÜLÜ, İ., **Büyük Taarruz,** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

GÜLER, A., **Sakarya'dan İzmir'e Mustafa Kemal,** Halk Kitabevi, İstanbul, 2020.

GÜLER, A., **Suikastlerin ve Darağacının Gölgesinde İttihatçılar ve Mustafa Kemal,** Halk Kitabevi, İstanbul, 2021.

KARAL E. Z., "Açış Konuşması", **Atatürk'ün Büyük Söylevi'nin 50. Yılı Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar,** Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1980, s. 1-7.

KOCATÜRK, U., **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938,** 3. Baskı, TTK., Yayınları, Ankara, 2000.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, 2. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989.

TÜRKMEN, Z., "Sâbis, Ali İhsan (1882-1957)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** C: 35, İstanbul, 2008, s. 347-348.

YAMAN, A. E., "Başkumandanlık Kanunu", **Atatürk Yolu Dergisi, Yıl 1992,** Cilt 3, Sayı 9 (Eylül 1992), s. 97-102.

ZÜRCHER, E. J., **Millî Mücadelede İttihatçılık,** İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul, 2021.

DUMLUPINAR'DA ZAFER BAYRAMI KUTLAMALARI (1926-1938)

Doç. Dr. Erol EVCİN[*]

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin ardından Anadolu'nun İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesi üzerine Türk milleti Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde teşkilatlanarak istiklâl mücadelesine başlamıştır. Bu süreçte millî iradeyi temsil eden TBMM'nin siyasi ve askerî alanda yürüttüğü mücadele ve elde edilen başarılar istiklal mücadelesinin kaderini Batı Cephesi'ndeki gelişmelere odaklamıştır. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinde 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz başlamış, 30 Ağustos'ta Başkumandan Meydan Muharebesi'nde Dumlupınar mevzilerindeki Yunan kuvvetlerine karşı kesin bir zafer elde edilmiştir. Türk ordusu, Anadolu'yu işgal ederek kendisine yaşama hakkı tanımayan emperyalist güçlere Dumlupınar'da son ve en büyük askerî darbeyi vurmuştur. Türk tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil ederek Anadolu'da bağımsız Türk devletinin varlığını bütün dünyaya ilan eden bu zafer, Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerine bina edildiği temel meşruiyet kaynağını teşkil etmiştir. Zafer aynı zamanda millî iradeye sahip çıkarak medeniyet yolunda ilerleme emelinde olan Türk milleti için yeni bir başlangıç, ülkenin istikbali için de büyük bir moral ve umut kaynağı olmuştur. Bu münasebetle zafer ilk defa olarak Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın katılımıyla 1924'te Dumlupınar yakınlarındaki Çalköy'de düzenlenen bir merasim ile kutlanmıştır. TBMM tarafından 1926'da kabul edilen bir kanun ile de 30 Ağustos tarihi *"Zafer Bayramı"* olarak ilan edilmiştir.

30 Ağustos zaferi, bu zaferi bir merasim havası içinde abideleştiren ve ebedîleştiren Zafer Bayramı ve zaferin kazanıldığı Dumlupınar, Türk milletinin mevcudiyeti ve istiklali açısından sembolik bir öneme sahiptir. Bu nedenle çalışmada Atatürk döneminde Dumlupınar'da düzenlenen Zafer Bayramı kutlamaları incelenmiştir. Büyük bir iftihar, şan ve şeref vesilesi olarak her yıl daha da artan bir coşku içinde kutlanan bu bayram gününde ülkenin dört bir yanından gelen millet efradı, kutsal bir mabet havasına bürünen Meçhul Asker Abidesi'nin önünde ortak bir ülkü etrafında kenetlenmiştir. Bu vesileyle Türk milletine zaferi hediye eden şehitlerin manevi huzurunda Türk

[*] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, erol.evcin@ktb.gov.tr; ORCID: 0000-0002-2433-5134.

ordusuna güven, cumhuriyet idaresine ve inkılâp hareketine bağlılık, Gazi Mustafa Kemal'e minnet duyguları ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos Zafer Bayramı, Dumlupınar, Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi, Meçhul Asker Abidesi

ABSTRACT

Victory Day Celebrations in Dumlupınar (1926-1938)

Upon the occupation of Anatolia by the Allied Powers after the Armistice of Mudros, the Turkish nation was organized under the leadership of Mustafa Kemal Pasha and started the struggle for independence. In this process, the political and military struggle and achievements of the Turkish Grand National Assembly, which represents the national will, focused the fate of the struggle for independence on the developments in the Western Front. The Great Offensive began on August 26, 1922 under the command of the Commander-in-Chief, Gazi Mustafa Kemal Pasha, and a decisive victory was achieved against the Greek forces in the Dumlupınar positions in the Field Battle of the Commander-in-Chief on August 30. This victory, which declared the existence of an independent Turkish state in Anatolia to the whole world by constituting one of the turning points in Turkish history, constituted the main source of legitimacy on which the Republic of Turkey was built. The Turkish nation, by occupying Anatolia, dealt the last and greatest military blow to the imperialist powers, which did not give it the right to live, in Dumlupınar. The victory also constituted a new beginning for the Turkish nation, which aims to advance on the path of civilization by protecting the national will, and has been a great source of morale and hope for the future of the country. For this reason, the victory was celebrated for the first time with a ceremony held in Dumlupınar in 1924 with the participation of Gazi Mustafa Kemal Pasha. With a law adopted by the Turkish Grand National Assembly in 1926, 30 August was declared as "Victory Day".

The victory of August 30, the Victory Day that commemorates and perpetuates this victory in a ceremonial atmosphere, and Dumlupınar, where the victory was won, have a symbolic importance for the existence and independence of the Turkish nation. For this reason, the Victory Day celebrations held in Dumlupınar during the Atatürk period were examined in this study. On this day of celebration, which is celebrated with ever-increasing enthusiasm every year as an occasion of great pride, glory and honor, people from all over the country have

come together around a common ideal in front of the Monument of the Unknown Soldier, which takes on the air of a holy temple. On this occasion, in the spiritual presence of the martyrs who gifted victory to the Turkish nation, confidence in the Turkish army, loyalty to the republican administration and the revolution movement, and feelings of gratitude to Gazi Mustafa Kemal were expressed.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Victory Day on August 30, Dumlupinar, The Great Offensive and the Field Battle of the Commander-in-Chief', Monument to the Unknown Soldier.

GİRİŞ

Cumhuriyet döneminin resmî kutlamaları içinde yer alan Zafer Bayramı, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Anadolu'nun işgalden kurtuluşunu ve Türk milletinin istiklalini temsil etmektedir. 30 Ağustos 1922'de Başkumandan Meydan Muharebesi'nin meydana geldiği Dumlupınar civarı Yunan işgal kuvvetlerinin çözülerek Türk ordusu tarafından nihai zaferin kazanıldığı kilit noktayı teşkil etmektedir. Bu nedenle Dumlupınar, Türkiye Cumhuriyeti'nin maddi ve manevi temellerinin atıldığı yer olarak önem arz etmektedir. Dolayısıyla Türk milletinin istiklalinin temin edildiği Dumlupınar'da icra edilen Zafer Bayramı kutlamaları da hususi bir öneme sahiptir.

Alan yazınında hâlihazırda yasal bir bayram ilanı söz konusu olmaksızın, Mustafa Kemal Paşa'nın iştirakiyle Dumlupınar'da ilk kez icra edilen 1924'teki kutlama programına ilişkin bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte devam eden yıllarda özellikle 1926'da ilan edilen Zafer Bayramı sonrasında Dumlupınar'da icra edilen kutlamaların tarzına ve içeriğine yönelik ilmi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle çalışma münasebetiyle daha önce ilmî bir mecrada ele alınmamış bir konu olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk döneminde Dumlupınar'da düzenlenen Zafer Bayramı kutlamaları incelenmiştir.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)'nden temin edilen belgeler başta olmak üzere, TBMM Zabıt Ceridelerı, Resmî Gazete ve Ayın Tarihi gibi resmî yayınlar, *"Kütahya"* vilayet gazetesi, muhabirleri ve Anadolu Ajansı vasıtasıyla Dumlupınar'daki kutlamaları takip eden *"Hâkimiyet-i Milliye"*, *"Cumhuriyet"*, *"Ulus, "Milliyet"*, *"Akşam"*, *"Vakit"* ve *"Son Posta"* gibi millî basın organları çalışmanın temel kaynakları arasında yer almıştır. Konuya ilişkin muhtelif telif-tetkik eserler ile güncel süreli yayınlar da çalışmayı şekillendiren diğer kaynak grubunu teşkil etmiştir.

Dumlupınar Zaferi ve Türk Tarihindeki Önemi

Türkler, Anadolu Selçuklu Sultanı Alparslan'ın öncülüğünde 1071'de Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmak suretiyle kazandıkları Malazgirt Zaferi neticesinde Anadolu'yu hızlı bir şekilde yurt tutmaya başlamıştır.[1] Anadolu'da yüzlerce yıl devam eden Türk hâkimiyeti Batılı devletlerin emperyalist saldırıları ve Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısında görülen ciddi sorunlar nedeniyle 20. yüzyıl başlarında zayıflamıştır.[2] Birinci Dünya Savaşı'nda hayat memat mücadelesi veren Osmanlı Devleti'nin imzalamak durumunda kaldığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi, İtilaf devletlerinin Anadolu'yu işgali için uygun bir zemin hazırlamıştır. Anadolu'nun İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmesi ve bu durumu sükûnetle karşılayan Osmanlı iktidarına karşı Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde teşkilatlanan Türk milleti istiklâl mücadelesine girişmiştir.[3] Bu süreçte Yunan kuvvetleri Batı Anadolu'da hızla ilerleyerek işgal alanını İç Anadolu bölgesine doğru genişletmek istemiştir.[4] Siyasi ve askerî gelişmelerin ardından Batı Cephesi Türk Millî Mücadelesinin kaderini belirleyecek nihai çatışma alanını teşkil etmiştir. Bu cephede İngilizlerin desteği altındaki Yunan kuvvetleri ile maddi ve manevi bütün imkânlarını seferber eden Türk ordusu arasında 1921'de Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Meydan Muharebesi meydana gelmiştir.[5]

Nihayetinde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 26 Ağustos 1922 sabahı Yunan mevzilerine karşı başlayan Büyük Taarruz, Türk milletinin istiklali ve istikbali hususunda İtilaf devletlerinin Anadolu'daki son kalıntıları durumunda Yunan kuvvetlerine karşı en esaslı hamleyi teşkil etmiştir. Türk ordusu 30 Ağustos'ta Dumlupınar'da cereyan eden Başkumandan Meydan Muhaberesi neticesinde işgalci Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmıştır. Yunan kuvvetleri bu tarihten sonra Uşak istikâmetine doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül 1922 tarihli *"Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!"* emriyle gerçekleşen takip hareketi neticesinde Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir kıyılarına ulaşmıştır. Türk

---

[1] Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998, s. 27 vd.

[2] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Cilt IX, ADTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 355 vd.; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı, Savaşın Sonu**, Cilt III, Kısım IV, ADTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 701 vd.

[3] Durmuş Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 132 vd.

[4] Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt I, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000, s. 237 vd.

[5] Yücel Özkaya, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1981, s. 125 vd.

kuvvetleri Dumlupınar zaferini takiben kısa bir süre içinde Akdeniz ve Marmara kıyılarına kadar ilerlemiştir.[6]

Dumlupınar'da elde edilen zafer, Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde İtilaf devletlerinin Anadolu'daki emperyalist girişimlerine karşı son sözün Türk milleti tarafından söylendiğini göstermiştir. Türk tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eden bu nihai başarıda Türk milletinin kuvvet ve kudreti, istiklal ve gelişme azmi ile Mustafa Kemal Paşa'nın askerî ve siyasi dehası önemli bir rol oynamıştır. Türlü meşakkatler içinde elde edilen bu başarı Türk askerinin kahramanlığı hususunda açık bir delil teşkil etmiş, Türk milleti için büyük bir moral ve güven kaynağı olmuştur. 1683 tarihli Viyana kuşatmasındaki başarısızlık ile sembolize edilen Türk ordusunun taarruz gücünü kaybetmesi ve geri çekiliş süreci Dumlupınar'da elde edilen zaferle son bulmuştur. Türk milletine istiklalini kazandıran, Anadolu'da bağımsız Türk devletinin varlığını dünyaya kabul ettiren zafer, emperyalizme karşı verilen mücadele bağlamında yalnız Türk değil dünya tarihinin de seyrini değiştirmiştir. Türkler bu savaş ile ülkelerini koruma hususunda bir kahramanlık destanı yazdığı gibi birlik, beraberlik ve fedakârlık hisleriyle millet olmak yolunda büyük bir imtihanı başarıyla vermiştir. Zafer, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve inkılâp hareketinin üzerine bina edildiği temel meşruiyet kaynağını teşkil etmiş ve Türkiye'nin dış politikadaki etkinliğinin de artmasına yol açmıştır.

Dumlupınar'da Zafere Dair İlk Kutlamalar

Türk ordusunun Batı Cephesi'nde elde ettiği başarılar yerli ve yabancı kamuoyu tarafından dikkatle takip edilmiştir.[7] Türk milleti cepheden gelen başarı haberlerini bir bayram havasında karşılamıştır. Savaş durumu 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi'ne kadar fiili olarak devam etmiş, devam eden süreçte de Türk ordusu teyakkuz hâlinde olmuştur. Bu minvalde 1922 gibi 1923 yılı da Türk milletinin bekası hususunda önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreci ifade etmiştir. Bu süreçte Lozan Muahedesi imzalanmış, TBMM seçimleri yenilenmiş, cumhuriyet ilan edilmiş ve anayasal değişiklikler yapılmıştır. Dolayısıyla iç ve dış politikada hareketli bir dönemin yaşandığı 1923'te 30 Ağustos zaferinin bir yıl dönümü programı çerçevesinde kutlanması mümkün olmamıştır.[8]

---

[6] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 407 vd.

[7] Ayrıntılı bilgi için bkz.; **Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922**, KÜTAV Yayınları, Hazırlayanlar: Arif Kolay ve Diğerleri, Editör: Şefik Memiş, İstanbul 2019.

[8] Bedrettin Tuncel, **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanışı**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 9-11.

Bu büyük zafer resmî bir program dâhilinde ancak 30 Ağustos 1924'te kutlanabilmişti. Kutlamalara zaferde en çok emeği geçen Gazi Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere devlet erkânı, askerler, Darü'l-Fünûn mensupları, ülkenin muhtelif bölgelerinden cemiyet temsilcileri ve halk geniş ölçekli bir katılım sağlamıştı. Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde Gazi Mustafa Kemal'in küçük bir çadır kurup gecelediği Dumlupınar, işgal kuvvetlerinin kuşatıldığı Aslıhanlar, ordulara ilk hedef olarak Akdeniz'in gösterildiği Çalköy başlıca stratejik mevkileri teşkil etmişti.[9] Bu nedenle merasim yeri olarak Dumlupınar'ın kuzeyinde Başkumandan Meydan Muharebesi'nin cereyan ettiği stratejik mevkilerden biri olan Çalköy seçilmişti. Maarif Vekili Vasıf (Çınar) Bey'in öncülük ettiği bu kutlama vesilesiyle zafer yolunda canını veren şehitler ile kanını döken gaziler anılmıştı.[10] Program çerçevesinde ilk olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa kürsüye çıkarak Büyük Taarruz ile Başkumandan Meydan Muharebesi'nin cereyan şekli hakkında bilgi vermişti. Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal, refakatinde bulunan eşi Latife Hanım ile Adatepe'de şehitleri, gazileri, fedakâr ve kahraman Türk askerini temsil eden *"Meçhul Şehit/Asker Abidesi"*nin temelini atmıştı. Takiben Afyon Milletvekili İzzet Ulvi (Aykurt) Bey'in oğlu *"Dumlupınar"* adlı şiiri okumuştu. Bunu sırayla Darü'l-Fünûn Emini Prof. Dr. İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Türk basınını temsilen Kars Milletvekili Ahmet (Ağaoğlu), Türk Ocaklarını temsilen Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Türkiye Muallimler Birliğini temsilen Nüzhet Haşim (Sinanoğlu), İdman Cemiyetleri İttifakını temsilen Ali Sami (Yen), Hilâl-i Ahmer Cemiyetini temsilen Âkil Muhtar (Özden), Baroları temsilen Muhiddin Baha (Pars) ile TBMM Reisi Ali Fethi (Okyar) Bey'in günün anlam ve önemini dile getiren konuşmaları takip etmişti.[11] Nihai konuşmacı olarak kürsüye çıkan Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal de bizzat sevk ve idare ettiği taarruz hakkında bilgi vermişti. 30 Ağustos zaferini: *"Türk tarihinin en mühim bir dönüm noktası"* olarak değerlendiren Gazi Mustafa Kemal bu zaferin Türk ve dünya tarihine yeni bir yön verdiğini, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinin burada sağlamlaştırıldığını, yeni devletin kuvvet kaynağının burası olduğunu belirtmişti. Zaferin kazanıldığı savaş meydanını: *"Türk milletinin istiklalini kurtarmak üzere nihai hedefe fedakârca bütün mevcudiyetiyle yürüdüğü yer"*, savaş alanında can veren şehitleri ise: *"Türk devleti ile cumhuriyetinin ebedi muhafızları"* olarak tarif etmişti. Türk milletinin devlet idaresini kayıtsız ve şartsız eline almış olmasını 30 Ağustos zaferini temin eden en önemli etken olarak değerlendirmişti. Gazi Mustafa Kemal bu zaferden sonra Türk milleti

[9] **Kütahya XV Yıl**, Gazete Matbaa Kütüphane, İstanbul 1938, s. 17.
[10] "Başkumandan Meydan Muharebesi Devr-i Senevisi Merasimi", **Ayın Tarihi**, Cilt IV, (İlave Nüsha), Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara 1340, s. 1-66.
[11] Nihat Değirmenci, Ali Günhan, **Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı Temel Atma Töreni Nutukları 30 Ağustos 1924**, Kütahya Valiliği Yayınları, Kütahya 2009, s. 7-25.

için yeni hedefi: *"Cihanda tam manasıyla medeni bir heyet-i içtimaiyye olmak"* şeklinde belirlemişti. Cumhuriyeti yükseltmek ve devam ettirmek görevini de yeni nesle vermişti. [12]

1924'te Dumlupınar yakınlarındaki Çalköy'de icra edilen zafer kutlaması, zaferin yıl dönümü olan 30 Ağustos 1925'te Adatepe'de düzenlenen kutlama etkinlikleri için de bir örnek teşkil etmişti. Kutlama günü Meçhul Asker Abidesi çam dalları ve bayraklarla süslenmiş, resmî erkân, askerler ve davetliler abidenin etrafını çevirmişti. Adatepe'nin serin rüzgârları içinde çiçekler ve çelenkler altında yatan şehitler için bir nutuk irat eden Fahrettin (Altay) Paşa bu muazzam günün kutsiyeti üzerinde durmuş ve özetle şunları ifade etmişti:

> *"Her karış toprakta şehitlerimiz var. Bu mübarek şehitleri bir araya toplamak mümkün değil. Burayı bütün şühedanın temsili addettik. Millet bu meçhul şehidin makberi olarak Gazi'nin bulunduğu noktayı intihap etti. Şimdi üzerinde bulunmakla müftehir olduğum bu noktada Büyük Gazi ateş içine girerek hayatını istihsar etmiş, Mehmetçiklerini buradan seyir ile onları zafere götüren emirleri işte buradan vermiştir. Medeniyet yollarında da büyük rehberimizin irşâdâtından istifade edeceğiz."*

Fahreddin Paşa'dan sonra nutuklar devam etmiş ve özellikle Uşak Şefkat Yurdu yetimlerinden küçük bir çocuğun: *"Meçhul fakat malum asker senin yerin burası değil, Türk'ün tarihi ve kalbidir. Ben yetimler namına makberine yüz sürmeye geldim."* sözleriyle sonlanan nutku merasime iştirak edenleri ağlatmıştı. Bundan sonra Arslanlar Köyü'nden Hüseyin Ağa kürsüye çıkmış ve: *"Köylü kardeşler; buraya ağaçlar dikelim. Her sene bugün giyinip, kuşanıp gelelim, düğün bayram yapalım. 30 Ağustos tarihini hiç unutmayalım"* diyerek köylülerin Gazi'ye hürmetlerini arz etmişti. Sonra İzzet Ulvi Bey coşkulu bir hitabede bulunmuş ve özet olarak şunları söylemişti:[13]

> *"Bugün en mükemmel şekl-i idareye nasıl nail olmuş isek mübeccel Gazimizin işaretiyle hayatımızın diğer safhalarında da mükemmeliyete doğru gideceğiz. Çünkü buna lüzum ve zaruret vardır. Adsız nefer! Kanlarınız boşuna akmamıştır. Kabrinizde müsterih uyuyunuz. Vakıa sizin kazandığınız büyük zaferi, irticalar, fesatlarla hiç ettirmek isteyenler oldu. Fakat dünya yüzündeki arkadaşlarınız bu fesatları, bu irticaı söndürmüştür ve söndürecektir."*

---

[12] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt I-III, Ankara 1981, s. 184-188.
[13] "Meçhul Şehid", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1925, s. 2.

Bu hitabenin ardından bir dua okunmuştu. Askerler düzenli bir yürüyüşle halkın ve kumandanlarının önünden geçmişti. Meçhul Asker Abidesi'ne getirilen çelenkler takdim edilerek merasime son verilmişti. Zaferin yıl dönümü sırasında Kastamonu'da bulunan Gazi Mustafa Kemal'e Dumlupınar'da düzenlenen merasim münasebetiyle Afyon Türk Ocağı Reisi Mansur, Belediye Reisi adına Ali, Karahisar Mebusu Ulvi, Haber Gazetesi Müdürü Mahir, Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına Ali Şerif, Muallimler Birliği Reisi Nihad, İhtiyat Zabitan Cemiyeti adına Mehmet Ali, Tayyare Cemiyeti adına Muhtar Bey tarafından gönderilen telgraf şöyle idi:

"Kastamonu'da Münci-i Rehberimiz Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Asar-ı dahiyâneleri olarak büyük Türk zaferinin çelik kapısı 3 sene evvel ilk olarak Karahisarımızda açılmak suretiyle halâsa kavuşmuştuk. Bugün yıl dönümünü tes'id ve aziz münci ile kahraman Türk ordusunu tebcil için memleket halkı müstesna sevinç içinde müctemian tezahüratta bulunmaktadır. Türk milletini askerî zafere olduğu gibi medeni zafere de kavuşturacak olan inkılapçı müncimize bu münasebetle de gençlik ve bütün halkın tazimat ve şükranlarını arz ederiz. Asrın ihtiyacâtını tamamen müdrik olan Karahisar gençleri bu kurtuluş günü münasebetiyle bir an evvel medeni kemâlin husulü için nuranî izinizde kat'i adımlarla gitmekte ve her türlü mübarezeye bi'l-ittifak karar vermişler ve ahd-ı misak etmişlerdir efendim."

Bu telgrafa Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal tarafından gönderilen cevabi telgraf ise şöyle olmuştu:[14]

"Dumlupınar'ın 3. yıl dönümünü tes'id ederken beni hatırladığınız ve hakkımda izhar buyurduğunuz samimi hissiyâttan dolayı takdim-i teşekkürât ederim. Asrın bütün icabâtını tamamen müdrik olduklarına kani olduğum muhterem Karahisarlıların askerî seferimizde olduğu gibi fikri ve içtimai inkılabımızın en ön saflarında kendilerine layık mevki-i ihtiramda yürüyeceklerine eminim. Bu nokta-i nazardan bana tevcih eden vezaifin ifa ve takibinde bir an bile tereddüd etmeyerek milletin emniyet ve muhabbetle bahş ettiği kuvvet ve salahiyeti hüsn-i istimal edeceğimi arz etmekle mübahiyim. Cümleye selam ve ihtiram."

Afyonluların duygu ve düşünceleri Adatepe'de yaşanan zafer coşkusunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu coşkudan memnun ve mutlu olan Gazi Mustafa Kemal de teşekkür telgrafı vesilesiyle millete inkılâp hareketi için yeni hedefler göstermiştir.

[14] "Dumlupınar Merasimi", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1925, s. 3.

30 Ağustos Tarihinin Zafer Bayramı Olarak Kabul Edilmesi

Gazi Mustafa Kemal'in 1924'te Dumlupınar'ın kuzeyindeki Çalköy'de katıldığı zafer kutlamasından sonra Türk kamuoyunda zafer günü yoğun bir şekilde ele alınmaya ve gündeme gelmeye başlamıştı. Örneğin Siirt Meb'usu Mahmud (Soydan) Bey Hâkimiyet-i Milliye'de Dumlupınar zaferini Türk tarihinde asırlardan beri devam eden: *"karanlık ve kanlı bir devrin son noktası"* olarak değerlendirmişti. Bu zafer Türklerin ve Türkiye'nin istikbalini temin etmekle kalmamış, aynı zamanda mazlum ve mağlup milletlere de bir ümit ve uyanış yolu açmıştı.[15] Falih Rıfkı (Atay) ise 30 Ağustos zaferinin yeni devletin, inkılâp ve gelişim hareketinin temeli ve başlangıcı olarak kutlanması tavsiyesinde bulunmuştu.[16] Bu iki münevver, sonuçları itibariyle 30 Ağustos'un askerî bir zaferden çok daha büyük bir anlam ve öneme sahip olduğunu ifade etmişti.

Bu gelişmeler doğrultusunda Müdafaa-ı Milliye Vekâleti tarafından hazırlanarak İcra Vekilleri Heyeti'ne sunulan ve nihayetinde 1 Nisan 1926'da Resmî Ceride'de yayınlanan bir kanun ile 30 Ağustos tarihi resmen *"Zafer Bayramı"* olarak ilan edilmişti. Kanunda:

> *"İstiklâl Muharebâtında zafer-i kat'iyi te'mîn eden 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi günü cumhuriyet ordu ve donanmasının Zafer Bayramı'dır. Her yıl dönümünde bu bayram günü kuvâ-yı beriyye, bahriyye ve havaiyye tarafından tes'id olunur ve Müdafaa-ı Milliyye Vekâleti'nin tanzim edeceği programa göre Dumlupınar'da ayrıca merasim-i askeriyye icra edilir ve bugünde bi'l-umûm devair ile mektepler ta'til olunur."* denilmişti.

Kanunun uygulanması hususunda İcra Vekilleri Heyeti yetkilendirilmişti.[17] Takip eden süreçte 25 Ağustos 1926'da Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in riyasetindeki İcra Vekilleri Heyeti'nin imzası ile yayımlanan bir kararname ile *"30 Ağustos Zafer Gününe Mahsus Merasim-i Askeriyye ve Tes'idiyye Programı"* başlığı ile yapılacak askerî merasim tespit edilmişti. Bahse konu kararname Millî Müdafaa Vekili Recep Peker tarafından 26 Ağustos 1926 tarihli bir genelge ile ilgili makam ve mercilere gönderilmişti. Bu kararname ile genelgede ilk olarak Dumlupınar'da, ardından da ülke sathında yapılacak merasimlere yer verilmişti. Buna göre Dumlupınar civarında icra edilecek merasim için Meçhul Asker Abidesi'nin bulunduğu mevki tespit edilmişti. Merasime abide bölgesinde bulunan ordu müfettişinin riyaseti uygun görülmüştü. Etkinliğe iştirak edecek asker, memur, cemiyet temsilcileri ile halka ulaşım ve diğer hususlarda kolaylık sağlanacaktı. Mahalde 21 pare top atışının ardından zaferin sembolü olan Gazi

[15] Siirt Mebusu Mahmud, "Dumlupınar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1925, s. 1.
[16] Falih Rıfkı, "30 Ağustos", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1926, s. 1.
[17] "Zafer Bayramı Kanunu", **Resmî Ceride**, 12 Nisan 1926, Sayı 346, Kanun No: 795, s. 1267.

Mustafa Kemal'e şükran duyguları ifade edilecekti. Günün anlam ve önemine dair hitabeler okunacaktı. Şehitlerin ruhu tazim edilecek ve resmigeçit yapılacaktı.[18] Bu kararname ve genelgeden Zafer Bayramı kutlamaları hususunda Dumlupınar'da icra edilecek etkinliklere özel bir önem ve statü verildiği anlaşılmaktadır. Zafer Bayramı kutlamaları 1926'dan itibaren tüm ülkede olduğu gibi[19] istiklal mücadelesinin nihai ve en çetin safhasına şahitlik eden Dumlupınar'da da her sene 30 Ağustos'ta bölgedeki askerî, siyasi ve idarî erkânın yanı sıra ülkenin dört bir yanından resmî ve hususi katılımlarla devam etmiştir.

1935 tarihli *"Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"*da ise: *"Zafer Bayramı; İstiklâl Savaşı'nda son zaferin kazanıldığı 30 Ağustos günü"* olarak belirtilmiş ve: *"Bugün Millî Müdafaa Vekilliği tarafından hazırlanacak programa göre süel tören yapılır."*[20] açıklamasına yer verilmişti. Bu kanunda Dumlupınar'daki kutlamalara dair herhangi bir ifadeye yer verilmediği görülmektedir.

Dumlupınar'da İlk Zafer Bayramı Kutlaması

30 Ağustos 1926'da bir bayram olarak ilk kez kutlanan zafer günü münasebetiyle 1. Kolordu Kumandanlığı tarafından düzenlenen merasim için bütün katılımcılar Afyon'dan hareketle saat 9.00'da Dumlupınar'a ulaşmıştı. Tren Balmahmut İstasyonu'na doğru ilerlerken gençler yolculara çarpışma alanlarından Tınaz Tepe'yi ve düşmanın bozguna uğratıldığı yerleri göstererek Türk kahramanlığına dair zafer destanları anlatıyordu. Her tarafı millî zaferin şerefli bir sahnesini teşkil eden bu yerler geçilerek Selkisaray'a gelinmiş ve ziyaretçiler buradan Kolordu ile Afyon Belediyesinin hazırladığı otomobil ve araçlarla Meçhul Asker Abidesi'nin bulunduğu Çaltepe'ye taşınmıştı. Etrafı kesif ormanlarla çevrili tepelerin ve derelerin bulunduğu bu bölge Başkumandan Meydan Muharebesi'ne ve Gazi Mustafa Kemal'in idaresinde kesin zafere sahne olmuştu. Hâkimiyet-i Milliye'de: *"Bütün azametiyle Türk'ün Kâ'betü'l-âmâl ve istiklâli bulunan bu kudsi yerler bütün ruhlara gurur ve huşu veriyordu"* şeklinde bir ifadeye yer verilmişti. Bir kıta asker tarafından çevrilen tepede büyük küçük, kadın erkek, memur sivil, şehirli köylü binlerce kişiden müteşekkil halk ile muhtelif yerlerden gelen

[18] **BCA**, 51.0.0.0.13.115.53; **BCA,** 30.18.1.1.20.53.16; Base konu genelge hakkında bilgi veren çalışma için bkz.; Burhan Sayılır, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Sayı 16, Bahar 2014, s. 101-102.

[19] **Zaferin 100. Yıl Dönümünde Millî Mücadele'ye Yeni Bakışlar**, İçinde: Erol Evcin, "Türkiye'de İlk Zafer Bayramı Kutlamaları (30 Ağustos 1926)", s. 615-654, Editörler: Tekin İdem, Canan Sarıyar Sezan, Sonçağ Akademi, Ankara 2022.

[20] "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, Kanun No:2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935, s. 5262.

temsilciler hazır bulunuyordu. Bu esnada Fahreddin, Derviş, Abdurrahman Nafiz Paşalar ile askerî erkân halkı selamlamıştı. Sesleri duyulan 21 pare top atışının ardından Afyon Türk Ocağı adına Kemal ve Şükrü Beyler, Kütahya adına Şevki ve Konya adına Babalık gazetesinin başmuharriri zaferin anlam ve önemine temas ederek, Gazi Mustafa Kemal'e ve şehit askerlere minnet ve şükran duygularını ifade eden nutuklar irat etmişti. Sonra zaferde önemli bir payı olan Fahreddin Paşa bizzat içinde bulunduğu savaşın cereyanını elleriyle işaret ederek tasvir ve izah etmişti. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ateş altında savaşı idare ettiği tepeyi ve Türk kuvvetlerinin düşman askerlerini dört taraftan kuşatarak bozguna uğrattığı yerleri tek tek göstermişti. Ardından fotoğraflar çekilmiş, kolordu bandosu *"İstiklâl"* ve *"Paşa"* marşlarını çalmış ve ardından merasime son verilmişti. Misafirlere kolordu tarafından öğle yemeği ikram edilmişti. Takiben Afyon'a hareket eden misafirlere akşam Afyon Belediyesi tarafından bir ziyafet verilmişti. Kutlamalar vesilesiyle Reisicumhur ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'e çekilen tebrik telgrafı şu şekilde idi:

> *"Dehanızın harikalı kuvvetiyle 4 sene evvel tecelli eden büyük mucizeyi bu gün de müebbet zafer abidesi üstünde tekrim ederken en derin ve en tazimkâr duygularımızla siz Büyük Gazimizin mübeccel ismini yâd eylemekteyiz. Asker ve halk nihayetsiz bir huşu içinde ufukların her an tekrar ettiği aks-i sedaları dinliyor. Müstevli düşman ordusunun imhasını burada intaç eden yüksek kumandanımızın vücuda getirdiği büyük zaferin heyecanlı hatıralarının tehacümü arasında bütün milletin halaskârını ve büyük Türk tarihinin banisini tebcil ediyoruz. Bu meçhul şehit asker mezarı, çelik anahtarınızla açtığınız Türk'ün istiklâl ve hayat kapısıdır. Bizler bunun önünde kemâl-i hürmet ve minnetle eğiliyoruz. Millî imanın feyizli kaynağına koşan büyük bir zâir kitlesinin mübeccel şahsınıza matuf şükrân hislerini samimi bir vecd ve itminan içinde arz ederim efendimiz."*

Başvekil İsmet (İnönü) Bey ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'ya çekilen tebrik telgrafında ise Meçhul Şehit Abidesi'nin önünde askerlerin ve halkın 4 sene önce kazanılan zaferi coşku ve heyecan içinde kutladığı bildirilerek, bu zaferde büyük hissesi olan sözkonusu isimlere saygı ve hürmet duyguları ifade edilmişti.[21]

[21] "Dumlupınar'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1926, s. 1, 3; "Kütahyalılar Dumlupınar'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1926, s. 1.

1927 Yılı Kutlaması

Zafer Bayramı kutlamaları 30 Ağustos 1927'de Kolordu Komutanı Kamil Bey'in çalışmaları ile organize edilmişti. Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi'nde yer alan kumandanlar, Erkân-ı Harbiye Mektebinin birçok zabiti ve orduyu temsil eden askerî kıtalar, Kütahya, Afyon ve Uşak'ı temsil eden heyetler ve kalabalık bir halk kitlesi kutlamalar için kolordunun hazırlattığı vasıtalarla Dumlupınar Zafer Meydanına gelmişti. Meçhul şehitlerin mütevazı hatırası önünde Ordu Müfettişlerinden Ferik Fahreddin Paşa ve Kolordu Kumandanı Derviş Paşa ile Mirliva Sedat, Hüseyin, Osman ve Nureddin Paşalar, Afyon Valisi Ethem Bey ile Belediye Reisi Halil Bey de hazır bulunuyordu. Merasime saat 13'te top atışı ile başlanmıştı. Kutlama günü Kütahya gazetesinde 5 yıl önce kazanılan zafere atıfta bulunulmuş ve meçhul şehit: *"Yurt ve millet için kanını seve seve ibzal eden fedakârlık timsali, ezelden ebede uzanan bir varlık; asırlara, kuvvetlere hâkim kudsi bir kuvvet*" olarak tanımlanmıştı.

Dumlupınar'a Kütahya'yı temsilen gelen heyet içinde Daimi Encümen Azasından Refet, Ticaret Odası Başkanı ve İhtiyat Zabitanından Halil Kadri Bey, Muallimlerden İlyas, Hakkı ve Mazhar Beyler ile Türk Ocağı Mesul Murahhası ve Kütahya Gazetesi Müdürü Nuri Bey bulunuyordu. Top atışlarının ardından Kütahya Heyetinden Halil Kadri Bey, Büyük Yunanistan mefkûresi doğrultusunda Türklere karşı başlatılan zulme karşı kazanılan zaferin yıl dönümü münasebetiyle Dumlupınar'ı *"Millî bir Kâbe"*, 30 Ağustos'u da onun *"Tavaf Günü"* olarak değerlendirmişti. Alkışla karşılanan bu konuşmayı takiben Afyon'dan iki muallim abide üzerindeki hitabet yerine çıkarak birer nutuk irat etmişti. Türk milletinin duygularına tercüman olan bu nutuklarda 30 Ağustos'un anlam ve önemi üzerinde durulmuştu. Şehit askerlerin ruhu taziz ve takdis edilmişti. Şehit askerlerin hatırası önünde *"Yaşasın Gazi, Yaşasın Hür Türkiye"* sesleri arasında Zaferin Kahramanı Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'e ve mesai arkadaşlarına minnet, hürmet ve şükran duyguları dile getirilmişti. Ardından kürsüye çıkan Derviş Paşa ahenkli bir anlatımla zafer gününü zihinlerde tekrar canlandırmıştı. Paşanın işaret parmağıyla gösterdiği tepelerde 30 Ağustos günü geri püskürtülen 4 düşman kıtası gözler önüne gelmişti. Yıldırım Kemal Tren İstasyonu yolunu ve etrafındaki tepeleri gösteren Derviş Paşa:

> *"Şurada 61., 16., 17. Fırkalar; şurada 23., 3., 5., 11., 12. Fırkalar; şu tepelerin maverasında 5. Süvari Kolordusu; bunların merkezinde şu karşımızdaki tepede de Büyük Ordunun Büyük Başkumandanı Gazi Mustafa Kemal Paşa bir abide-i celadet ve hamaset gibi bütün bu muzaffer orduya kumanda ediyor; neşe, idare ve zafer membaı oluyordu. İşte burada şu derenin içinde bütün*

düşman mahvedildi, gömüldü." diyerek kendini dikkatle dinleyen ziyaretçilere savaşın cereyan tarzını açıklamıştı.

Başkumandanın: *"Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir"* vecizesiyle nihayetlenen beyannamesi Derviş Paşa tarafından bir kere daha tekrar edilmişti. Konuşmanın sonunda yer alan, Türk süvarisinin Gazi Mustafa Kemal'in emriyle kısa bir zamanda İzmir'e ulaştığı yönündeki sözler dinleyicilerin heyecanını artırmıştı. Gurur dolu bakışların arasında gözlerden yaşlar dökülmüştü. Takiben halk Meçhul Asker Anıtı önünde şehitlere şükran duygularını ifade etmiş ve merasime bu şekilde son verilmişti.[22]

1928 Yılı Kutlaması

30 Ağustos 1928'de kutlamalara katılmak üzere erkânı ve subaylarıyla 1. Kolordu Kumandanı ile Kütahya, Uşak, Afyon heyetleri trenle Selkisaray Çiftliği'ne, oradan da otomobillerle Dumlupınar Abidesi'nin önüne gelmişti. Saat 12'de 21 pare top atışı ile başlayan merasim Kütahya vilayeti adına Kütahya Gazetesi Müdürü Nuri Bey tarafından irat edilen bir nutukla devam etmişti. Ardından Afyonlu Tacir Galip Bey bir nutuk irat etmişti. Afyon ilk mekteplerinden bir kız çocuğu *"Dumlupınar"* adlı bir şiir okumuştu. Kolordu Kumandanı Derviş Paşa ise Büyük Taarruzu ve 30 Ağustos zaferini bütün ayrıntılarıyla anlatmıştı. Bu anlatım sürekli alkışlarla karşılanmıştı. Konuşmanın ardından abide önünde resmigeçit icra edilmişti. Ziyaretçiler merasim bittikten sonra otomobillerle Selkisaray Çiftliği'ne gelerek, burada Kolordu tarafından verilen ziyafete katılmıştı.[23]

1929 Yılı Kutlaması

Dumlupınar'da 30 Ağustos 1929'da Meçhul Asker Abidesi'nin etrafında icra edilen merasime Kütahya Valisi Fevzi Bey'in riyasetinde 10 kişilik bir heyet ve orta mektep talebesinden bir grup iştirak etmişti. Kütahya Gazetesi Müdürü Nuri Bey tarafından abidenin önünde *"Büyük Halaskâr ve Kahraman Gazi Mustafa Kemal'in mucizesi"* olarak değerlendirilen zaferi ve medeniyet yolundaki ilerici inkılâpları konu alan bir nutuk irat edilmişti. Zaferin yaratıcısı sıfatıyla Gazi Mustafa Kemal ve kahraman Türk ordusu tebrik edilmişti.[24]

[22] "30 Ağustos'ta Dumlupınar Merasimi, **Kütahya**, 1 Eylül 1927, s. 13-14.
[23] "30 Ağustos Dumlupınar Merasimi", **Kütahya**, 1 Eylül 1928, s. 13.
[24] "Dumlupınar'da Zaferimiz Tes'it Edildi", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1929, s. 3; "Zafer Bayramı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1929, s. 4.

1930 Yılı Kutlaması

Zaferin 8. yıl dönümü kutlamaları kapsamında Dumlupınar'daki etkinliklere özellikle Batı Anadolu bölgesinden yoğun bir katılım olmuştu. 30 Ağustos 1930'ta sabah saat 9'da Kütahya ve Afyon heyetleri tren ile Dumlupınar'a hareket etmişti. Burada etraftan gelen binlerce kişiden müteşekkil halkın tezahüratı arasında meçhul askerin hatırası anılmıştı. Zaferin yaratıcısı Gazi Mustafa Kemal de minnet ve şükran duygularıyla yâd edilmişti. Meçhul şehidin mezarına çiçekler ve çelenkler konulmuştu. Saat 13'te Kütahya Heyetinden Nuri Bey yaptığı konuşma ile şehitlere şükran ve hürmet duygularını ifade etmişti. Afyon heyeti adına Borsa Komiseri Abdullah Efendi'nin konuşması ahali üzerinde heyecan yaratmış, Tüccardan Kerim Bey ise: *"Sana gözü yaşlı anandan, aksakallı babandan selam getirdim..Sana eli kınalı Ayşe'nden, beşiğinde babasız kalan küçük Mehmet'inden selam getirdim."* sözleri ile dinleyenlerin gözlerini yaşartmıştı. Merasim Uşak Heyeti adına Âlaattin Bey ile Kolordu Kumandanı Mustafa Paşa'nın hitabeleri ile devam etmişti. Resmigeçit halkın gurur dolu bakışları içinde icra edilmişti. Merasimin ardından Kolordu tarafından ağırlanan misafirler, daha sonra otomobillerle Selkisaray Çiftliği'ne oradan da Afyon'a dönmüştü.[25]

1931 Yılı Kutlaması

Dumlupınar'da 1931'de gerçekleştirilecek merasime ev sahipliği yapacak olan Kütahya Valisi Nusret Bey'in riyasetinde muhtelif teşekküllerden oluşan bir komite toplanmış ve etkinlik programı planlanmıştı.[26] Kutlamalara katılmak üzere yurdun dört bir yanından gelen kalabalık misafir grubu yolları üstündeki bütün istasyonlarda halkın samimi ve candan tezahürleri ile karşılaşmıştı. 29 Ağustos'ta Adana, Konya ve Kütahya valileri ile İstanbul, Ankara, Mersin, Tarsus ve daha birçok yerden gelen heyetler Afyon valisi, vilayet ve belediye memurları ve Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) yetkilileri tarafından karşılanmıştı. Afyon'un kurtuluşunun da kutlandığı günün gecesinde şehir baştanbaşa elektrikle aydınlatılmıştı. Kalenin üzerinde elektrikle yazılmış *"Kurtuluş"* kelimesiyle bir Türk bayrağı sabaha kadar parlamıştı. Gelen heyetler 30 Ağustos günü saat 9'a doğru hususi bir sefer programı dâhilinde hareket eden trenle Afyon'dan çıkmış, saat 12'de Sarayköy'e ulaşmış ve askerî erkân ve civardaki köylüler tarafından karşılanmıştı. Bir vagonu dolduran çelenkler de kamyonlara yükletilmişti. Otomobillerle Meçhul Asker Abidesi'nin bulunduğu Adatepe'ye gelinmiş, burada kutsal bir mekâna girmenin huşusu içinde duygulanan ziyaretçileri

[25] "Afyon'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1930, 2; R.H.D., "Dumlupınar Merasimi", **Kütahya**, 31 Ağustos 1930, s. 2.
[26] "Dumlupınar Merasimi", **Kütahya**, 23 Ağustos 1931, s. 1.

askerî müfreze ile bando selamlamıştı. Ordu Kumandanı Fahrettin Paşa, 1. Kolordu Kumandanı Ferik Muğlalı Mustafa Paşa ile subaylar, Afyon Valisi Fahrettin, Kütahya Valisi Nusret Bey, belediye heyetleri ve kalabalık bir halk kitlesi de etkinlik alanında hazır bulunuyordu. Askerî kıta avluda saf tutmuştu. Saat 13.30'da 21 pare top atılmış ve 2. Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa'nın riyasetinde merasim başlamıştı. Mehmetçik'in mezarına Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Tayyare, Hilal-i Ahmer ve Himaye-i Etfal Cemiyetleri, İş Bankası, Ziraat ve Eytam Bankası, Halk Fırkası, Ankara Hukuk Fakültesi, Ankara Barosu, Devlet Demiryolları İdaresi ve Türk Gazeteciler Birliği, İstanbul, Afyon, Kütahya, Uşak, Kayseri, Sivas, Konya, Adana, Mersin heyetleri tarafından birer çelenk konulmuştu. Türk tarihinin en önemli çarpışmalarından birine sahne olan savaş meydanı ziyaretçilerin gözü önünde idi. Şehit Mehmetçiği temsil eden tunç kol elindeki bayrağı göklere uzatırken binlerce kişi tek bir yürek hâlinde bu tarihî manzaranın ulviyeti önünde saygı ile eğilmişti.[27] Polatlılılar, savaşta Türk askerinin kanlarıyla sulanan Sakarya tarlalarından topladıkları buğdaydan yaptıkları, üzerinde: *"Sakarya'dan Dumlupınar'daki Mehmetçik'e armağan"* yazılı kırmızı-beyaz kurdeleli büyük bir demeti minnet duygularını ifade etmek üzere Mehmetçik'e hediye göndermişti. Demetin gerek teslimi gerekse Mehmetçik'in mezarına konulması büyük bir heyecan uyandırmıştı.[28]

İlk nutuk, Türk Gazeteciler Birliği Reisi Neş'et Halil Bey tarafından irat edilmişti. Neşet Halil Bey Dumlupınar zaferinin 9. yıl dönümü münasebetiyle sessiz ve gösterişiz bir kahramanlıkla Türk milletine bir vatan kazandıran şehit askerlere şükran duygularını ifade etmişti. Tarihi, büyüklüğü ve medeniyete hizmetleri inkâr edilen bir milletin şehit askerlerin fedakârlıkları ile varlığını tüm dünyaya ispat ettiğini vurgulamıştı. Bu suretle: *"Yuvasında yavrusundan emin olan Türk kızları, tarlasında selâmetinden emin olan Türk çiftçisi, şehirlerde çalışan sayısız Türkler, mektepte okuyan yavrular, hulasa bu vatan içinde teneffüs eden bütün canlar, bugünkü hürriyet ve emniyetlerini sana borçludurlar."* diyerek şehitleri yâd etmişti. Şehit askerin can verdiği kutsal gaye doğrultusunda onlara layık olabilmek için çalışmak azminde olduklarını ve bu münasebetle şimdi millî iş cephelerinde savaş hâlinde bulunduklarını ifade etmişti. Milleti zengin, memleketi müreffeh, vatanı siyasi ve iktisadi anlamda güçlü bir duruma getirmek emelinde olduklarını belirtmişti. Hatip yaptığı duygusal konuşma ile dinleyenleri gözyaşlarına boğmuştu. Neş'et Halil Bey konuşmasının ardından Ankara'ya çektiği telgraflarla Gazi Mustafa Kemal'e ve Fevzi (Çakmak) Paşa'ya tazimatlarını arz etmişti.[29] Neş'et Halil Bey'i İstanbul Heyeti'nden Şehir Meclisi İkinci Reisi Saadettin Ferit Bey'in

[27] "Dumlupınar Merasimi", **Kütahya**, 30 Ağustos 1931, s. 1, 4; "Zafer Bayramı Heyecanla Tes'it Edildi", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1931, s. 1, 4.
[28] "Dumlupınar'da Şehit Askerin Abidesi Önünde", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 1.
[29] "Gazi'ye Arz-ı Tazimat", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1926, s. 4.

Mehmetçik'e hasret ve minnet duygularını dile getirdiği nutku takip etmişti. İstanbul Darülfünunu adına Hukuk Fakültesi Umumi Kâtibi Ethem Akif Bey ise nutkunda Mondros Mütarekesi sonrasında esir edilen İstanbul'daki Darülfünun gençliğinin 30 Ağustos zaferi ile hürriyetine kavuştuğunu dile getirmiş ve minnet duygularını ifade etmek üzere Dumlupınar'a geldiğini belirtmişti. Darülfünun gençleri istila döneminde ilim yuvalarından dışarı atılmış ve esaret tehdidi ile eğitim hakları ellerinden alınmıştı. Söz konusu gençleri canları pahasına hayata bağlayan Türk askeri ve Gazi Mustafa Kemal olmuştu. Ardından Kütahya Valisi Nusret Bey şehit Mehmetçik'i anmak ve onun büyük zaferini tebrik etmek üzere bir nutuk irat etmişti.[30]

Bu sırada Aka Gündüz Bey: *"Merhaba şehit asker, Merhaba! Bu kubbeyi, bu toprakları yeniden yaratan asker! Merhaba, bize can, mazlum milletlere heyecan veren maddî mucize!"* diyerek Meçhul Asker Abidesi'ni selamlamıştı. Takiben savaşın önemli safhalarını anlatmış, Gazi Mustafa Kemal'in zafer hatıralarını andığı bir sırada gözler yaşla dolmuştu. Buna göre, ziyaretçilerin üzerinde bulunduğu sırtlarda 30 Ağustos 1922'de 11. Fırka, Yunan kuvvetlerinin ilerleyişini durdurmuştu. Eliyle işaret ettiği Çalköy alevler içinde yanarken Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Garp Cephesi Harekât Şubesi vasıtasıyla kendisine gelen raporlar doğrultusunda verdiği emirle Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile Fevzi Paşa'nın harekât tarzını belirlemişti. Bütün fırkalar hızlı bir şekilde Çalköy'ün batısındaki kısmı sarmış, Yunan kuvvetleri bu mevkide imha edilmiş ve birçok zabit esir alınmıştı. Gazi Mustafa Kemal esir zabitlerle görüşerek Yunan kuvvetlerinin askerî durumunu öğreniyordu. Elde edilen bilgiler doğrultusunda bütün kıtaların imkânlarını seferber ederek ilerlemesini emretmişti. Çevreye hâkim tepeden etrafı dürbünle gözlüyordu. Çalköy'ün batısında ve kuzeyinde top sesleri duyulurken 4. Kolordunun fırkaları doğu-batı yönünde hızlı bir şekilde ilerliyordu. Karşı kuvvetler gündüz gözüyle sarılacak ve savundukları mevziler süngü hücumlarıyla elde edilecekti. Türk bataryaları ateş mevzilerine girerek karşı mevzileri sarsacaktı. Bunun üzerine 11. Fırka Kumandanı Derviş Paşa emrindeki kuvvetlerle ileri atılmış, Kolordu Kumandanı Kemalettin Sami Paşa da emrindeki birliklere güney ve batıdan sürekli saldırı emrini vermişti. Bu sırada 2. Ordu'nun 16. ve 61. fırkaları ile diğer fırkalar Yunan kuvvetlerini kuşatmıştı. On binlerce atlıdan oluşan Türk süvari kolordusu bir gece içinde dar bir patikadan cephe gerisine geçmişti. Gazi Mustafa Kemal saat ilerledikçe Yunan Başkumandanının karşıki tepede son bir gayretle çırpındığını görüyor gibiydi. Aka Gündüz bu sırada karşıki sırtları işaret ediyor ve Türk askerinin hava kararırken buralara hücum ettiğini belirtiyordu. Bu gelişmeler neticesinde Türk kuvvetlerinin karşısında direnebilecek bir kuvvet kalmadığını belirten Aka Gündüz: *"Kâinat! Bu*

[30] "Diğer Nutuklar", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1931, s. 4.

granitleşmiş Mehmet'ten örnek alan mazlum milletlerden hangisi bir Dumlupınar yaparsa ona şimdiden selam dur!" demişti. Sözlerine şu şekilde devam etmişti:

> *"Emperyalizmin mihverini burada kırdık. Bahtımızın mahrekini burada değiştirdik. İradesini kandan, kuvvetini kendi yumruğundan alan örnek millet burada olduk. İnsaniyet dünyasında esirlik zincirine vurulmuşlar! Milletler içinde kan ağlayanlar! Dizlerini yalçınlara, alınlarını ölümlere sürten milletler! Kurtulmak istiyor musunuz? Kurtulmak, istiyorsanız her sene bu gün buraya geliniz. Türk'ün bu hayatî istiklâl kaynağında ruhlarınızın karanlıklarını yıkayınız. İnsanlığın hür topraklarında, hür insan olmak istiyor musunuz? Eğer istiyorsanız, her sene bugün buraya geliniz. Bu tepenin başından geçen hikâyeyi dinleyiniz. Burada yatan, sadece bir milletin kurtuluş timsali değil, bütün mazlum beşeriyetin teselli, ümit ve irade kaynağıdır."*

Aka Gündüz nihayetinde, 9 sene önce ordulara ilk hedef olarak Akdeniz'i gösteren Gazi Mustafa Kemal'in artık: *"Ordular, silahlı ordular! Halk, muallim, esnaf, çiftçi, sanat, fen ve fazilet orduları! İlk hedefiniz yüksek medeniyettir ileri."* dediğini ve millete yeni hedefler gösterdiğini belirtmişti.

Ankara Hukuk Mektebi adına Prof. Dr. Fahrettin Bey ise yaptığı konuşmada Dumlupınar'ı *"Üstünde mütemadiyen tarih sesinin dolaştığı, dinmek bilmeyen zafer rüzgârlarının estiği ilahî bir ülke, Türk milletinin ve Gazi Mustafa Kemal'in yarattığı harikalar dünyasının tam eşiği"* olarak tanımlamıştı. Şeref timsali olan ve kutsallık arz eden Dumlupınar'da 30 Ağustos 1922'de Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde Türk askeri büyük bir başarıya imza atmıştı. Burası Mehmetçik'in manevî mezarı haline gelmişti. *"Mehmetçiğin yanı başı tarihin ufuklarını seyir için tırmanılabilecek en yüksek irtifadır."* diyen Fahrettin Bey burada harabelerin göçtüğünü, karanlık devirlerin yıkıldığını ve Gazi Mustafa Kemal'in Türk inkılabının temellerini attığını ifade etmişti. Dahası: "*Dumlupınar denilen yer, yoktan kudret ve imkân yaratan bir mucize zemindir."* sözleriyle Mehmetçik'in burada yazdığı destandan hayranlıkla bahsetmişti. Gazi Mustafa Kemal 14 milyonluk milleti peşine takarak yalnızca düşmanla çarpışmamış, ülkeyi yıkıma götüren karanlık fikirlerle de boğuşmuştu. Bu suretle kurduğu ülkede medeniyete inanç, fikir müesseselerine hürmet ve ilme itimat vardı. Aka Gündüz temsil ettiği Ankara Hukuk Mektebini de cumhuriyetin başarısı ve idamesi için Gazi'nin eliyle Ankara'ya dikilmiş bir *"ilim ve ideal fidanı"* olarak değerlendirmişti.[31] Bundan sonra Sivas Belediye Reisi Hikmet, Konya Lisesi Müdürü Nahit Cemal, Afyon heyeti adına Muallim Muharrem Bey ve Adana heyeti yetkilisi tarafından birer nutuk irat

[31] "Dumlupınar'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1931, s. 1, 4.

edilmişti.[32] Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Neşriyat Bürosu Müdürü Dr. Vedat Nedim (Tör) Bey ise nutkuna: *"Dumlupınar! Mehmetçiğin mezarı. Millî kurtuluş yolu. Yarı müstemlekelikten müstakil millete götüren köprü.. Yeni ve dinç Türkiye'nin tanyeri.. Asya'nın ve Afrika'nın bütün esir milletlerini harekete getiren motör.."* sözleriyle başlamıştı. Ziyaretçilerin buraya yüreklerinde geride kalan milyonların yüreklerini taşıyarak geldiğini ifade etmişti. Dumlupınar'da elde edilen askerî zaferin Çin Seddi'nden Batı Atlantik'ine kadar her toprakta Türk milletinin varlığını ispat ettiğini dile getirmişti. Dumlupınar dünyada var olan esir ve hâkim milletler anlayışının yıkıldığı bir dönüm noktası, müstemleke millet fikrinin tarihe gömüldüğü bir yer olmuştu. Bu zafere layık olmak üzere artık yeni hedef müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına ulaşmak idi.[33]

Merasime riyaset eden Fahrettin Paşa yaşlı gözleriyle: *"Şu dağlar, şu nokta, şu ağaçlı tepe, şu karşıki sırt; süvariler şuraya topçu buraya hücum ve ateş ediyordu. Başkumandan burada idi."* dediği anda dinleyiciler derhal işaret edilen noktaya yöneliyordu. Bu suretle 30 Ağustos gününde kumandanın işaret ettiği her nokta Hâkimiyet-i Milliye'de ifade edildiği şekliyle: *"Çaltepe'nin bütün rü'yet sahası, bütün vatandaşların kalbi, hissi, hicranı, minnet ve şükranıyla başını dayadığı bir Kâbe'si"* oluyordu. Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa, Mehmetçik'in mezarı başında nutkuna Türk'ün *"bu kıble taşına"* söylediği birkaç satırlık şu şiirle başlamıştı:

"Meçhul şehit asker
Sen kimsin, kimin göz bebeğisin
Kimse bilmez seni kimsin
Her isimden daha çok
Fakat âlemde senin künyen yok
Her gören işte benim der bu kabir
Analar hep seni evladı bilir."

Paşa bu şiiri: *"Evet, bütün Türk anaları seni evladı bilir, hiçbir Türk yurdu, hiçbir Türk ocağı yoktur ki kanının, etinin bir parçası bu mübarek topraklarda bulunmasın."* sözleriyle tamamlamıştı. Osmanlı Devleti'nin çözülüş ve yıkılış döneminde türlü sıkıntılarla birlikte ilim ve fenden de uzak kalan, gerileyen ve nihayetinde ölüme terk edilen millet: *"Ben de bir Mehmetçik'ten başka bir şey değilim"* diyen ve Mehmetçik'i önüne katarak mücadeleye atılan Gazi Mustafa Kemal'in himmetiyle mahvolmaktan kurtulmuştu. Hâlih azırda müstakil ve şerefli bir millet olarak batı dünyasının yüksek medeniyet anlayışı doğrultusunda ilerlemekteydi. Türk milleti büyük bir kadirşinaslıkla

[32] "Nutuklar", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1926, s. 4.
[33] "Zafer Bayramı Heyecanla Tes'it Edildi", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1931, s. 4.

kurtuluşunu temsil eden bu toprakları ziyaret ediyordu. Fahrettin Paşa konuşmasına Başkumandan Meydan Muharebesi'nin seyri hakkında bilgi vererek devam etmişti. Paşa, 26 Ağustos 1922 gecesi bir tesadüfle gökte ayın hilal halinde ve ortasında bir yıldızla görüldüğünü, bunu yıllardan beri baş aşağı olan Türk bayrağının o geceden itibaren yükseleceğine işaret saydığını belirtmişti. O sabah Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği emirle Türk kuvvetleri hücuma geçmişti. Yakın çevredeki Resulbaba tepelerinde tutunamayan Yunan kuvvetleri güneyden ilerleyen 1. Kolorduyu durdurmak üzere Dumlupınar mevziini tutmak ve buraya yerleşmek istiyordu. Ancak 1. Kolordu Dumlupınar'ın hâkim noktalarını işgal kuvvetlerinden önce ele geçirmişti. Yunan askerinin, ricat hatlarını tehdide başladığı sırada 5. Süvari Kolordusu kuzeyden Gediz'e doğru ilerlemiş, işgal kuvvetlerinin kaçış yolunu kesmişti. 2., 4., 6. Kolordular ise düşmanı sıkıştırıyordu. Daha kuzeydeki kolordu işgal kuvvetlerini bozguna uğratmıştı. Başkumandan Gazi Mustafa Kemal hâlihazırda merasimin yapıldığı mevkie kadar gelmiş ve askerlere hücum emrini düşman ateşi altında vermişti. Mehmetçik karşıdaki Adatepe mevkiinde sıkışıp kalan düşman ordusunu dağıtmıştı. Ordu, Gazi Mustafa Kemal'in bizzat idare ettiği ve başarıyla sonuçlandırdığı bu savaşın adına bir şükran armağanı olarak *"Başkumandan Muharebesi"* demişti. Fahrettin Paşa savaşa ait hatıralarını da anlatmıştı. Merasim alanının karşısına denk gelen sınır dağlarını savaşın ilk günü aşarak ilerleyen süvarilerin başında bulunduğu sırada onlara ilk emir olarak düşmanın İzmir ile bağlantı hattı olan demir yolunu ve telgraf hatlarını kesmeyi ve kuzeyden gelecek ihtiyat kuvvetlerinin cephe savaşına yetişmesini engellemeyi vermişti. Öğleye doğru atını koşturarak yanına gelen bir süvari kolordu kumandanı ileri hatlardan Fahrettin Paşa'ya bir rapor getirmişti. Kumandan, Fahrettin Paşa'nın eline keskin köşeli, beyaz ve küçük bir taş parçası vermişti. Taşın üzerinde kurşun kalemle: *"26 Ağustos 922 saat 19'da geçilen ve kesilen İzmir demir yolunun balastından bir parçadır."* yazılı idi. Fahrettin Paşa o anda kendisine büyük bir metanet veren bu taş parçasını kalbine basmış ve büyük bir özlem duyduğu İzmir'in hayali artık gözünün önünde canlanmıştı. 29 Ağustos akşamı, şimdi merasim alanında bulundukları yerlerde mevzi almış durumda olan Yunan kuvvetleri karşıdaki ardıç ağaçlı tepelerde bulunan Türk süvarileri ile savaşa girişmişti. İşgal kuvvetleri sıkıştırılmış ve müdafaa mevzileri top ateşi ile geriden dövülmüştü. Hava kararırken topçu kumandanı ancak 32 mermisinin kaldığını bildirmiş, Fahrettin Paşa buna rağmen hücum emri vermişti. Susamış bir halde olmalarına rağmen atlılar düşman kuvvetlerinin üzerine atılmıştı. Askerlerin cansiperane bu atılışı Fahrettin Paşa'yı oldukça duygulandırmıştı. Birçok Türk askerini bu yerlerde bırakan o hücum kolları dönüşlerinde bıraktıklarından çok daha fazla esir ile dönmüştü. Fahrettin Paşa, Yunan askerlerinin kaçışını önlemek için yorgun durumda olmalarına rağmen askerlere o gece istirahat yerine 35 kilometrelik ileri yürüyüş emri vermişti.

Bu emri yerine getiren askerler ertesi gün Başkumandan Meydan Muharebesi olurken geldikleri mevkide Yunan askerlerinin kaçışına engel olmuştu. Fahrettin Paşa, cephane ve erzak kollarının yetişmesine imkân olmaması nedeniyle bir ara cephane kalmadığını bildiren bir kumandana işgalci askerleri kaçırmamak üzere *"kılıca kuvvet"* cevabını göndermişti. Nihayet Türk kuvvetlerinin İzmir'e girdiği 9 Eylül sabahı toplarda ikişer mermi kalmıştı. Bu topları da askerler Karşıyaka sahillerinde İzmir'i selamlamak için kullanmıştı. Türk kuvvetleri İzmir'e girdiğinde Kordon'dan geçerken bir zabit, bir Mehmetçik'in yanındaki diğer Mehmetçik'e *"Ulan Memet değermiş, be!"* dediğini işitmişti. Türk ordusu savaş sırasında yalnız işgal kuvvetleri ile değil, Sarayın ve İstanbul Hükûmeti'nin ortaya attığı birçok menfi propaganda ile de mücadele ediyordu. Osmanlı idaresi Türk milletine mübarek belde olarak Hicaz'ı, Bağdat'ı, Şam'ı gösteriyordu. *"Evveli Şam ahiri Şam"* diye bir de darbımesel öğretmişlerdi. Vatanın istiklâli için gayret gösterilen bir dönemde o mübarek denilen memleketler elden çıkmıştı. İşte Türk İstiklâl Savaşı'nı bertaraf etmek isteyen söz konusu güç odakları millete yönelik: *"Bu mübarek yerler elden gittikten sonra bir Gâvur İzmir'i için milleti kırdırmak doğru olur mu"* şeklinde bir kara propagandaya başvurmuştu. Bu propagandalara maruz kalan Mehmetçik ancak hiç görüp bilmediği İzmir'e girdiği zaman durumun vahametini ve bu güzel yurt için dökülen kanların boşa gitmediğini idrak edebilmişti. Fahrettin Paşa'nın deyimiyle o gün Mehmetçik millî istiklalinin tadını anlamış kendisinin köle değil efendi olduğunu hissetmişti. Fahrettin Paşa bu gibi daha birçok hatırasının saklı olduğu savaş meydanında son olarak, Türk milletine istiklal yolunu açan Gazi Mustafa Kemal'in gençliğe olan hitabesini yeni neslin: *"dillerinin ve kalplerinin tespihi yapmalarını"*, aydınlık bir gelecek için onun gösterdiği yolda ilerlemelerini salık vermişti.[34]

Etkinlik bittikten sonra askerî kıtaların resmigeçidi başlamıştı. Meçhul Asker Abidesi önünde askerî erkân ile halk alkışlar eşliğinde şehit oğullarının ve şehit kardeşlerinin kahramanca geçişini izlemişti. Merasimde heyetler ve büyük kesafet teşkil eden civar köylüler zaferin 9. yıl dönümünde şehit Mehmetçik'in mezarında söylenen sözleri yüreklerinde hissederek Gazi, Mehmetçik ve zafer için minnetle gözyaşı dökmüştü. Resmigeçit bittikten sonra misafirler için hazırlanan çadırlarda ikramda bulunulmuştu. Vatanın muhtelif yerlerinden gelerek bu *"Mukaddesât Kâbe'si"*nde toplanan ziyaretçiler samimi hasbihaller yapmıştı. Afyon valisi, belediye reisi ve halk takdire şayan bir misafirperverlik sergilemişti.[35] Misafirler için hazırlanan büfeden ikramlarda bulunulmuştu. Dumlupınar merasimine katılan bütün heyetler aynı düzen içinde memleketlerine uğurlanmıştı. Araçlarla istasyona taşınan heyetler trenle Dumlupınar'dan ayrılırken bir defa daha Çaltepe'ye

[34] "Dumlupınar'da Şehit Askerin Abidesi Önünde", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 1, 4.
[35] "Zafer Bayramı Heyecanla Tes'it Edildi", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1931, s. 4.

bakarak Mehmetçik'in tunç elindeki bayrağa şapka sallamışlardı. Afyon'da "Zafer ve Mehmetçik Bayramı" şerefine misafirlere yemek ikramında bulunulmuştu.[36]

Aka Gündüz merasim sırasında, bütün çocuklarını vatan uğruna seferber eden bir anne ile tanışmıştı. Bu annenin bir oğlu askerken bacağını kaybetmiş ve daha sonra bu çocuğundan haber alamamıştı. Asker talebesi olan ikinci oğlu bir hastalık nedeniyle hayatını kaybetmişti. Diğer bir oğlu vatanın uzak bir bucağında yüzbaşı olarak görev yapıyordu. Dördüncü oğlu ise Başkumandan Meydan Muharebesi sırasında şehit olmuştu. Aka Gündüz'ün: *"Ağlarken kalplere kuvvet ve gülerken gözlere gurur güneşi veriyordu."* şeklinde ifade ettiği bu anne tunç bayrağın altında yatan Mehmetçik'in, oğlu olduğuna inanarak onu ziyaret için Dumlupınar'a gelmişti. Hafif esmer, zayıf ama sözü kuvvetli olan bir başka kadın Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa'ya kocasının İstiklâl Savaşı malûllerinden olduğunu, çok istemekle birlikte hastalığı nedeniyle Dumlupınar'a gelemediğini ifade etmişti. Kocası kadına: *"Kumandanıma rica ederim bana Mehmetçiğin kokusundan biraz göndersin"* demişti. Kadın da kumandana *"İzin verirseniz bu çelenklerden bir çiçek koparıp ona götüreceğim"* demişti. Herkesin suspus olduğu bir anda kadın mermer merdiveni yavaş yavaş çıkmış, bir çiçek koparmış ve *"çukur gözlerinde parlayan derin bir neşe ve saadetle"* kalabalığa karışmıştı. Civar köylerden gelen genç bir kadın ise herkes çekildikten sonra tereddüt etmeden yaklaştığı çelenklerden en güzel ve en taze bir kırmızı çiçek koparmıştı. Çiçeği ne yapacağına dair sorulan soruya genç kadın gülerek *"Bebeğimin beşiğine asacağım*" demişti. Bir zabitin genç ve güzel kızı ise Aka'nın tabiriyle bu *"Türk Türbesi"*nde o kadar heyecanlanmış ve duygulanmıştı ki ağlamaktan bitkin bir hâle düşmüştü. Ardından "*çelenklerin arasından bir dişi Mehmetçik gururuyla"* geçip gitmişti.[37] Abidenin yanında Sakarya'dan gelen sakallı ve zeki bir köylü bu demetten bir kelle almış, avucunda ovalamış ve taneleri cebine koymuştu. Köylü: *"Köyümde bir bahçem var, bunu oraya ekeceğim ve bir çiçek gibi üretip bakacağım, çünkü burada yatan Mehmet buraya Sakarya'dan geldi."* diyerek yaptığı işin sebebini açıklamıştı. Abidenin hemen kuzeyindeki Çalköy'de 1312 doğumlu Halil oğlu İsmail ise:

> *"Ben topçu idim. Sakarya'da tam 23 gün 23 gece durmamacasına, uyumamacasına top tetiği çektim. Topumun kamasından fışkıran alevler ceketimin sol eteğini böğrüme kadar yakmış, yarım ceketle kaldım. Sonra burada, şu soldaki Adatepe önünde 15'lik bataryalarımızı açığa çıkardık, ha bire ateş ediyorduk. Sağımdaki köyüm yanıyordu. Ama solumdaki köyümü*

[36] "Heyetler Döndü", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 4; "Dumlupınar'da Şehit Askerin Abidesi Önünde", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 1, 4.
[37] Aka Gündüz, "Dumlupınar İntibalarından I", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1931, s. 2.

yakan düşmanları da ben yakıyordum."[38] diyerek anılarını anlatmaya koyulmuştu.

1932 Yılı Kutlaması

Milliyet gazetesinin Afyon muhabirinden alınan bilgilere göre 1932'de 30 Ağustos zafer gününün yıl dönümü münasebetiyle Dumlupınar'da parlak ve samimi bir merasim yapılmıştı. Top sesleri eşliğinde İstiklâl Marşı ile başlayan merasimde Afyon Mebusu Cemal Bey zafer ve inkılâp hakkında bir nutuk irat etmiş ve abideye şehri adına bir çelenk bırakmıştı. Onun ardından Afyon Muallimlerinden Eflatun (Güney) Bey derin bir heyecan içinde söylediği hitabe sırasında: "*Gece ile gündüzün birleştiği yer burası, bizim için ölenler bu toprakta yatıyor. Eğer çetin yol geçit verseydi, 14 milyon bugün buraya akacaktı. İkbale giden yol bu tepeden geçer. Ben susayım sen söyle Mehmet!"* demiş ve İstiklâl Savaşı'nın türlü zorluklar içindeki ilk günlerini hatırlatmıştı. Sonra meçhul şehide yemin ederek:

> *"Adsız kahraman, şimdi iktisat mücadelesinin kahramanı olacağız."* demiş ve: *"Sana kumanda eden büyük liderin kumandasında şimdi biz de bir sıra neferi gibi çalışacağız. O zaman harp planları çiziliyordu, şimdi de iktisat planları çiziliyor. Büyük dehanın manevi huzurunda şükranla eğiliyorum."* sözleriyle dinleyicilerin gözyaşları içinde kürsüyü terk etmişti.

Sonra İzmir ve Kütahya adına nutuklar irat edilmişti. Kütahya adına konuşan Halil Kadri Bey heyecanını dinleyicilere hissettirerek: *"Meçhul asker, sana geldik; hatıranı tavaf, namını yâd, ruhunu taziz için."* diyerek Şehit Mehmetçik'in ruhunun yüceliğini ve önemini açık bir lisanla ifade etmişti:

> *"Şimdi bir atlısın, kızıla boyanmış ufuklarımızda, toz duman sütunları içinde parlak kılıcından sahhar iltimalar yaratarak koşuyorsun. Şimdi bir topun başında hakkın bir intikam darbesi mehabetiyle gürlüyor, tazallümünü dinlemeyen kulaklarda kahhar akisler yaratıyorsun. Şimdi ayağında çarık, elinde tüfek yürüyorsun. Ayağının altında yer sarsılıyor, arızalar düzeliyor ve mesafeler mucizevi bir hareketle kısalıyor. Bu gün Kütahya toprağında bir 30 Ağustos yaratan sen 9 gün sonra İzmir'de emsalsiz zaferini bütün kâinata ilan ediyorsun. Yıldırım mı, şimşek misin nesin?.."*

Halil Kadri Bey, büyük zaferde olduğu gibi inkılâp hamleleri ile de Türk'e rehberlik eden Gazi Mustafa Kemal'in hür ve müstakil Türkiye'sini minnet ve şükran duyguları içinde ebediyen yaşatacakları doğrultusunda Şehit Mehmetçik'e söz vermişti. Ondan sonra Manisalı genç bir tıbbiye talebesi

[38] Aka Gündüz, "Dumlupınar İntibalarından II", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1931, s. 4.

Türk istiklalini korumak, inkılabı tamamlamak, yeni başarılara imza atmak, özellikle iktisadi ve içtimai alanda tam istiklali sağlamak üzere genç inkılâp neslinin yeterli olacağı mealinde bir nutuk irat edilmişti.[39] Son olarak 1. Kolordu Kumandanı Ferik Mustafa Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın Türkler ve diğer milletler için neticelerini özetlemiş ve zaferin türlü meşakkatler içinde Türk milleti ile ordusunun kuvvet ve cesareti ile kazanıldığını anlatmıştı. Mondros Mütarekesi sonrasında Türk vatanı parçalanıp, Türk milleti zulüm altında inlerken Mustafa Kemal Paşa'nın ilahi bir hitapla Türk'e ve Türklüğe: *"Yılma, yıkılma, sen varsın ve ebediyen var olarak kalacaksın"* diye seslendiğini dile getirmişti. Ölen ümitler ve unutulan mefkûreler 30 Ağustos'ta Başkumandan Meydan Muharebesi ile yeniden canlanmıştı. Bu ses etrafında toplanan Türk milleti mucizeler yaratarak, tarihinin şerefini korumuş, kuvvetli ve kudretli bir Türkiye kurmuştu. İşgal kuvvetleri nihayetinde 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar'da vurulan darbenin neticesinde soluğu Akdeniz'de almıştı. Ülkenin asıl sahibi olan Türkleri hiçe sayarak esir gibi kullanan ve ülkeyi yıkıma götüren saltanat, vatanın sinesinden enkaz halinde atılmıştı. Mustafa Paşa sözlerine şu şekilde devam etmişti:

> *"İşte burası; istiklâl tarihini kanı ile kazanan, istiklâl ve hürriyeti için kan döken, can veren, şehit düşen Türk'ün mukaddes mabedidir. İşte burası; bağrı yanık ninelerimizin, beli bükük dedelerimizin, daha gözyaşları kurumayan validelerimizin, daha duvağı yüzünde iken dul kalmış gelinlerimizin, nişanlılarını gözleri önünde feda eden genç kızlarımızın, öksüz ve yetim yavrularımızın memleketidir..İşte burası; bu aziz vatan için aşk ve rüyalarına veda eden kurbanlarımızın diyarıdır. İşte burası; Türk istiklâl yolunun geçtiği yerdir."*

Mustafa Paşa, kutsal bir mabet olarak gördüğü Meçhul Asker Anıtı'nın başında Türk milletinin istikbale hür ve mutlu bir şekilde baktığını ifade etmişti. Vatanın şeref ve istiklali yolunda dökülen kanları, gömülen canları ve onların kutsal hatıralarını şükranla anarak sözlerini tamamlamıştı. Bu coşkun nutuk yüzlerce kişiden müteşekkil halkın gözyaşları içinde: *"Yaşasın Gazi, Yaşasın Ordu"* nidaları ile alkışlanmıştı. Takiben Mustafa Paşa Türk ordusuna gösterdikleri ilgi ve saygıdan dolayı muhtelif heyetlere ordu adına teşekkürlerini bildirmişti. Zaferlerin ve başarıların daima Türk milleti ve ordusu ile beraber olması temennisinde bulunmuştu.[40]

Nutukların ardından resmigeçit icra edilmiş, İzmit tayyaresi abideye temas edecek şekilde uçuşlar yaparak *"Meçhul Asker"* ile ziyaretçileri selamlamıştı. Merasimin ardından ziyaretçiler Kütahyalıların ve Kolordunun hazırladığı çam dallarından yapılmış mahallerde bir süre dinlenmişti. Merasim sırasında

[39] "Dumlupınar'da 30 Ağustos Merasimi", **Kütahya**, 4 Eylül 1932, s. 1-2.
[40] "Dumlupınar Merasimi", **Milliyet**, 3 Eylül 1932, s. 3.

Dumlupınar'da bulunan Kütahya Vali Vekili Sahip Behiç ile Kütahya Belediye ve CHF Vilayet Reisi Ethem Bey bu sırada Yalova'da bulunan Cumhur reisi Gazi Mustafa Kemal'e çektiği telgrafla: *"Şehit Asker Abidesi'nin eşiğinde büyük zaferimizi kutlularken bu zaferi yaratan ulu başbuğumuza Kütahyalıların hürmet, minnet ve tazimlerini sunarız."* demişti. Buna Gazi Mustafa Kemal'den gelen cevap: *"Büyük ordumuzun düşmanı ana yurtta yendiği, varlığımızı koruduğu büyük gün yıl dönümünde hakkımda gösterilen çok temiz duygulara sevindim. Teşekkür eder hepinize uğurlar dilerim.*" şeklinde olmuştu. Başvekil İsmet (İnönü), TBMM Reisi Kâzım (Özalp) Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya) Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak) Bey'e de gönderilen kutlama telgraflarının aynı şekilde teşekkür ifadeleri ile cevaplandığı anlaşılmaktadır.[41]

1933 Yılı Kutlaması

1933'te zaferin yıl dönümü münasebetiyle Dumlupınar'da Mehmetçik'in mezarında yapılan merasim için Afyon, İzmir, Manisa, Kütahya ve çevre bölgelerden yoğun bir katılım olmuştu. 1933'te saat 10.30'da abidenin etrafında binlerce kişi toplanmıştı. Tayyare filosu alçak uçuş ile Şehit Asker Abidesi'ni ve ziyaretçileri selamlamıştı. Merasim Galip Paşa'nın riyasetinde başlamıştı. Afyon hatiplerinden sonra abideye yakın köylerden birkaç genç duygularını ifade etmişti. İzmir heyeti adına yapılan konuşmadan sonra Kütahya adına Fazıl Berki millî savaşın ve bu savaşta gösterilen fedakârlığın anlam ve önemini dile getirmişti. Kütahya Halkevi Reisi Halil Kadri Bey dünyaya müstemleke gözüyle bakan, milletleri hor ve esir gören Batı dünyasına karşı 11 yıl önce Dumlupınar'da Gazi Mustafa Kemal'in öncülüğünde esaslı bir ders verildiğini ve Türk milletinin hür ve müstakil kalmayı başararak emperyalist saldırılara maruz kalmış milletlere iyi bir örnek olduğunu ifade etmişti.[42] Bu suretle nutkuna şu şekilde devam etmişti:[43]

> *"Selam, tazim ve takdis sana meçhul asker! Dünyalara dolan, dünyaları dolduran, bir iklim kurtaran, bir devlet kuran Mehmet! Benim, bizim, Türk'ün, Türkiye'nin, bütün mazlum cihanın Mehmetçiği...Mehmet! Sana, ekin tarlalarında tırpan savuran, döğen sırtında senin kahramanlıklarını anıp çağıran Ayşelerin, Fatmaların selamını; sana, kucağında yeni yeni Mehmetler emzirip büyüten annelerin şefkatini; sana, düşman süngüsünden kurtardığın ak saçlı ninelerin, aksakallı dedelerin sevinç gözyaşlarını getirdik."*

[41] "Dumlupınar'da 30 Ağustos Merasimi", **Kütahya**, 4 Eylül 1932, s. 1-2.
[42] "Şehit asker Abidesinde Merasim", **Kütahya**, 3 Eylül 1933, s. 1-2.
[43] Halil Kadri, "Şehit Askere", **Kütahya**, 3 Eylül 1933, s. 2.

Halil Kadri Bey, konuşması sırasında şehit askere hâlihazırdaki ve gelecekteki Türk nesillerinin minnet ve şükranını da dile getirmişti. Merasimin en dikkat çeken yanı Meçhul Asker Abidesi'ne ve savaş alanına yakın köy halkından iki hatibin söylediği nutuklar olmuştu. Bunlardan Güney Köyü'nden Mehmet Efendi İstiklal Savaşı'nın tarihçesini vererek düşman ordusunun nasıl mağlup edildiğini anlatmıştı. Çalköy'den Mevlüt adında bir genç içinde birçok destan parçası barındıran bir nutuk irat etmiş ve: *"Ben bir şehit çocuğuyum, babamın nerede öldüğü bile belli değil. Çocuktum, babam bir gün çarıklarını giydi, 'harbe gidiyorum' dedi ve bir daha gelmedi. Bilmem Sakarya'da mı, İnönü'de mi, yoksa burada mı kaldı? Ben onu burada ziyaret ediyorum ve kabrini burada biliyorum."* demişti. Dumlupınar'a gelen heyetler adına konuşma yapan hatiplerin ardından merasim Galip Paşa'nın vakur sesiyle Başkumandan Meydan Muharebesi'nin cereyan tarzını ve zaferin önemini izah ettiği nutku ile bitmişti. Bundan sonra tayyare filolarının iştiraki ve bandonun kahramanlık telkin eden marşları eşliğinde piyade ve topçu kıtalarının resmigeçidi takip edilmişti. Heyetler tarafından Mehmetçiğin mezarına çelenkler konulmuştu. Altıntaş Nahiyesi Müdürü Mehmet (Yurdcu) Bey ile halkın yardımları neticesinde hazırlanan çam gölgeliklerde bir süre dinlenilmişti. Bu sırada Mehmet Bey ile köylülerin hazırlattığı yiyecekler yenilmiş ve ayranlar içilmişti.[44]

1934 Yılı Kutlaması

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandan Meydan Muharebesi'ni ateş altında idare ettiği ve kesin sonuca gittiği Dumlupınar'da 1934'te yapılan merasim alışıldığı üzere 1. Kolordunun riyasetinde organize edilmişti.[45] Merasimde muhtelif heyet temsilcileri ile köylüler nutuklar söylemiş, zafer yolunda çarpışan Gazi Mustafa Kemal'e ve şehit düşen askerlere minnet duyguları ifade edilmişti. Merasim resmigeçit ile tamamlanmıştı. Gazoz ve sandviç ikramının ardından ziyaretçiler merasim alanından ayrılmıştı.[46] Kütahya gazetesinde Dumlupınar çocuklarının ifadelerine şu şekilde yer verilmişti:[47]

> *"30 Ağustos'u yaratanların diyarındayız. Dövüşerek ölenler bu topraklarda yatıyor; düştükleri yerlerde kan çiçekleri açmış, yaprakları üstünde tükenmiş ömürlerin parçaları titriyor ve*

[44] "Mehmetçiğin Mezarında", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1933, s. 3; "Afyon'da Köylülerin Nutukları", **Vakit**, 1 Eylül 1933, s. 2; "Dumlupınar'da Heyecanlı Merasim Yapıldı", **Milliyet**, 1 Eylül 1933, s. 5; "Mehmetçiğin Mezarında", **Son Posta**, 1 Eylül 1933, s. 3.

[45] "Dumlupınar'da Merasim", **Akşam,** 31 Ağustos 1934, s. 5; "Dumlupınar'da", **Son Posta**, 31 Ağustos 1934, s. 11.

[46] "30 Ağustos Dumlu'da", **Kütahya**, 2 Eylül 1934, s. 1.

[47] "Dumlupınar Çocukları Diyorlar ki", **Kütahya**, 2 Eylül 1934, s. 1.

renklerinin üstünden kalbe iman veren taze, temiz bir hava esiyor; İşte biz, bu topraklardaki kavgadan doğduk; Dumlupınar'dan esen inkılap havasını içerek büyüyoruz. Kurtuluş hatıraları ruhumuzu seciyelendiren millî bir ahlâk ve dehanın mucizeleri de bizi cemiyete bağlayan millî bir iman oldu."

Afyon Muallimlerinden Eflatun Bey merasim sırasında Türk milletinin istiklaline kavuştuğu Dumlupınar'ı: *"Tarihin karanlıklarının söndüğü ve aydınlığa kavuşulduğu yer"* olarak tarif etmişti. Zaferi kazanan askere: *"Mehmetçik, Kafkas dağlarında kar ve fırtınalarla eriyen, Irak çöllerinde ateş ve güneşle yanan, en sonra Dumlupınar'ı şehitler türbesi yapan Mehmetçik"* hitabıyla Türk milletinin şükranlarını ifade etmişti. İnkılâp hareketini kanı ile çizen şehit askere vefa borcunu Türk milletini daha ileriye taşıma ülküsü doğrultusunda çalışarak ödemeye çalışacakları doğrultusunda söz vermişti.[48]

1935 Yılı Kutlaması

1935 yılı 30 Ağustos günü Afyon, Denizli, İzmir, Bursa, Bilecik, Manisa, Kütahya, Konya ve diğer vilayetlerden mebusların da içinde bulunduğu heyetler ile her kesimden binlerce kişiden oluşan halk her sene olduğu gibi Dumlupınar'da hazır bulunmuştu.[49]

Etkinliklerde duygu yüklü nutuklar irat edilmişti. Bu sırada Kütahya adına Eflatun Bey coşku içinde söylediği nutukla gözleri yaşartmıştı.[50] H.K. Erdem ise Kütahya gazetesinde duygularını açıkladığı bir yazısında Dumlupınar'da Türk askerinin verdiği mücadeleyi dile getirmiş ve:

> *"Adsızın ruhu Türk ulusunun ruhuyla karışmış, kaynamıştır. Her Türk'ün gönlü onun gösterişsiz bir anıtı. O, içimizde yaşıyor, yankı, inan, duygu, heyecan oluyor ve devrim yollarında ondan aldığımız hızla koşuyoruz. Mehmet; sıcakkanını, tatlı canını katarak kurtardığın Türk erkinliğini biz çelik göğsümüzde sonrasızlaştıracağız."* demişti.[51]

1936 Yılı Kutlaması

1936 kutlamalarına katılmak üzere gelen ziyaretçi heyetlerini Afyon'dan Dumlupınar'a ulaştırmak üzere 30 vagonlu hususi bir tren hazırlanmıştı. Merasimde Afyon ve Kütahya valileri ile kolordu kumandanı adına Erkânı Harbiye Reisi Fuat Bey hazır bulunmuştu. Merasim 11'e doğru başlamış, 12.30'da bitmişti. Abideye konulan çelengin ardından 30 Ağustos zaferinin

[48] "1 Eylül", **Kütahya**, 2 Eylül 1934, s. 2.
[49] "Meçhul Asker Anıtı Önünde", **Son Posta**, 1 Eylül 1935, s. 6.
[50] "Utku ve Uçak Bayramı, **Kütahya**, 6 Eylül 1935, s. 1.
[51] H.K. Erdem, "Utku Anıtı Önünde", **Kütahya**, 6 Eylül 1935, s. 1.

önemini dile getiren nutuklar irat edilmişti. Vilayet heyetlerinin nutuklarından sonra Kütahya adına Eflatun Bey dinleyicileri gözyaşlarına boğan duygu dolu bir konuşma yapmıştı. Nutuk esnasında tayyareler merasim alanının üzerinde uçmuştu. Ardından resmigeçit icra edilmiş, binlerce kişiden müteşekkil halk geçitte yer alan askerleri alkışlamıştı. Kütahya Heyeti adına Mektupçu Şükrü Gül tarafından devlet mercilerine tebrik telgrafları çekilmişti. Afyon Belediyesi tarafından gece vilayet heyetleri şerefine belediye bahçesinde büyük bir ziyafet verilmiş ve burada da coşkun nutuklar irat edilmişti.[52]

1937 Yılı Kutlaması

30 Ağustos 1937'de Dumlupınar'da Başkumandan Meydan Muharebesi'nin 15. yıl dönümü ve Zafer Bayramı kutlamaları saat 11'de başlamıştı. Afyon ve İzmir'den gelen trenlerin getirdiği heyetler, cemiyet mümessilleri ve Dumlupınar civarından binlerce köylü şehitlere hürmet hissi ile merasim alanında toplanmıştı. Etkinlikte askerî kıtalar ve hava filosu; Afyon, Kütahya, Manisa vilayetlerinden teşkil edilen atlı halk kıtaları; Afyon, İzmir ve Manisa izcilerinden oluşan birer kıta; Ankara ve İstanbul Üniversitelerini temsil eden talebe grupları yer almıştı. Ayrıca Dumlupınar'a Afyon, Kütahya, Manisa, Balıkesir, İzmir, Aydın, Isparta, Burdur, Denizli, Konya, Seyhan, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Ankara, Bursa ve İstanbul vilayetlerinden halkevleri; Kütahya'dan halkevinin yanı sıra Belediye Reisi Ethem Yücel, Vilayet Daimi Encümeni, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) İl ve İlçe İdare Kurulları, Ticaret Odası, Askerî Garnizon, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu, spor ve esnaf teşekkülleri, cemiyet ve kulüp mümessilleri ile nahiye ve köylerden binlerce kişi gelmişti. Merasim Orgeneral İzzettin Çalışlar tarafından açılmıştı. İstiklal Marşı'ndan sonra gökyüzünde görünmeye başlayan tayyare filoları merasimin görkemini artırmıştı. En genç asteğmen Doğan Bey'in heyecanlı hitabesiyle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Aziz Aryalaz ve Mülkiye Mektebi'nden Muzaffer Baybek'in coşkun nutukları dinlenmişti. Dumlupınar'dan Ahmet Parlak adlı bir köylünün okuduğu halk şiiri köylülerin duygu ve heyecanına tercüman olmuştu. Takiben Sinop Mebusu ve Cumhuriyet Halk Partisi Yönetim Kurulu Üyesi Cevdet Kerim İncedayı son asır tarihine büyük bir başarı olarak geçen ve tarihin seyrini değiştiren Başkumandan Meydan Muharebesi'nin yıl dönümünde şehitleri anmak için yapılan bu toplantının anlam ve önemine temas etmişti. Millî Mücadele'nin başlangıcından 30 Ağustos 1922'ye kadar uzanan günlerin kısa bir tarihçesini vermişti. Ardından:

> *"Başkumandan Muharebesi'ni millî varlığımıza kasteden hain emelleri, birikmiş bir kinle kırıp geçirerek tarihe yeni bir eser olarak*

[52] "Dumlupınar'da Yapılan Merasim", **Akşam**, 1 Eylül 1936, 5; "Dumlupınar Abidesinde", **Kütahya**, 4 Eylül 1936, s. 2-3.

kaydettik. Millet, millî istiklale nihayet veren Sevr Muahedesi'ni burada parçaladı. Mudanya ve Lozan'ın mesut neticelerini burada kazandı. Saltanat ve hilafet hurafesini bu zaferle burada tekmeledi. Cumhuriyet idaremizin mesnedi bu zafer olmuştur. Büyük Türk İnkılabı hız ve feyzini bu zaferden almıştır." diyerek konuşmasını sürdürmüştü.

Türk milletinin Gazi Mustafa Kemal'in etrafında "*ordulaşmış bir vücut hâlinde"* toplanarak dünyanın hayret ve gıpta dolu bakışları arasında zafere ulaştığını, şimdi de aynı inançla onun ülkü yolunda yürüdüklerini ifade etmişti. Sözlerini milletin kurtarıcısı Atatürk'e şükran ve bağlılık duygularını ifade ederek tamamlamıştı.

Bundan sonra Orgeneral İzzeddin Çalışlar Türk milletinin Zafer Bayramı'nı kutlamış ve hatiplerin Türk ordusu hakkında ifade ettikleri övgü dolu sözler için ordu adına teşekkürlerini bildirmişti. Türk milletinin bu gibi tarihî günleri heyecanla kutlamasını, vatan büyüklerini ve ordusunu sevgi ve takdirle anmasını önemli bir vefa göstergesi olarak gördüğünü belirtmişti. Ardından karşıdaki dağları ve meydanları göstererek buraların istiklal savaşın en çetin şekilde yaşandığı, buna karşılık en parlak sonucun alındığı yerler olduğunu beyan etmişti. Bu şekilde: *"Şu önümüzdeki er meydanları efsanevi Türk kahramanlığını, Türk şeref ve asaletini bir daha dünyaya tanıttıran Başkumandanlık Zaferi'nin meydanıdır."* diyerek bu büyük zaferi millete kazandıran Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü samimi hislerle anmıştı. Mondros Mütarekesi'ne ve takip eden süreçte İzmir'in işgaline değinen İzzeddin Paşa'ya göre bu gelişmelerin neticesi olarak taksime uğramış Osmanlı Devleti manzarası altında yıkılmakta olan bir Türk yurdu ve esaret altına alınmak istenen bir Türk milleti vardı. Türkiye tarihi ve coğrafyası ile karanlık bir döneme girerken vatan denecek bir yer kalmamıştı. İşte bu feci ve elim durum karşısında Atatürk Türk milletini bir araya toplayarak anavatanı kurtarmaya ve yükseltmeye azmetmiş, nihayetinde bu er meydanlarında Türk ordusuna kazandırdığı zaferle kurtuluşu temin etmişti. 30 Ağustos zaferi ile Türklerin yüzyıllar önce Viyana'da başlayan *"makûs tarihi"* değişmiş, uçurumun kenarındaki ülke yapılan inkılâplar neticesinde millî sınırlar içinde müreffeh bir Türk vatanı hâline gelmişti. İzzeddin Paşa, zaferi temin eden Atatürk'e bağlılıklarını ifade ederken bu uğurda canlarını feda eden şehit Mehmetçiklerin önünde saygıyla eğilmişti. Diğer yandan Atatürk'ün Büyük Nutkuna değinerek: *"Her yaşta ve her seviyedeki yurttaşlar en yüksek millî ve vatanî terbiyeyi onun içinden almalıdır. Bütün Türkler o nutku ezberlemeli, yeni nesil Atatürk tarihinin hafizları yetişmelidir. Ezbere bilmelidir."* diyerek kazanılan zaferin öneminin ancak bu şekilde kavranabileceğini dile getirmişti. Bu suretle son sözleri:

"Ulu şehitler bütün gelecek nesiller sizi tebcil edecektir. Siz millî ülkünün ve şecaatin kaynağı kalacaksınız. Ne mutlu sizin yüksek tarihinizi yazacak olanlara. Millet zaferin istiklalini sizin temiz kanlarınıza, sizin Atatürk'ün kutsal dehası uğruna can vermenize medyundur. Yaşasın Türk milleti, Yaşasın Atatürk." şeklinde olmuştu.

Merasime saat 12'de son verilmiş ve piyade, topçu ve süvarilerin resmigeçidi başlamıştı. Geçit sırasında askerler, izciler, üniversiteliler, Ankara Hukuk Mektebi talebeleri ile Balıkesir'den gelen 40 kişilik atlı grup takdir toplamış ve çokça alkışlanmıştı. Gelen heyetler Afyon Halkevi Başkanı Galip Demirer'in teklifiyle Orgeneral İzzeddin (Çalışlar) Bey'den Atatürk'e ve Başvekil İsmet İnönü'ye tebrik ve şükranlarının arzını rica etmişti. Davetlilere hazırlanan büfe vasıtasıyla ikramda bulunulmuştu. Abideye 50'ye yakın çelenk konulmuştu.[53]

1938 Yılı Kutlaması

Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin 16. yıl dönümü nedeniyle Meçhul Asker Abidesi önünde icra edilen merasim için sabahın erken saatlerinde kadın, erkek, atlı ve yaya köylüler merasim alanında toplanmıştı. Vilayetler adına İzmir ve Afyon tren yolu ile gelen heyetler de bu kalabalığa iştirak etmişti. Adatepe'nin hatıralarla dolu yamaçlarında 1. Kolordu Kumandanı General Tevfik Özem askerleri, gençleri ve halk kitlelerini selamlamıştı. Merasim 21 pare top atışı ve İstiklal Marşı ile başlamıştı. Ordu adına genç bir subay, gençlik adına Ankara Hukuk Fakültesi'nden Hayri Aksoy, İstanbul Üniversitesi'nden Ekrem Yiğit, CHP ve halkevlerini temsilen Sinop Mebusu Cevdet Kerim İncedayı ve halk adına İlhan Açıkgöz, kürsüye çıkarak alkışlarla sık sık kesilen birer nutuk irat etmişti.

Hatiplerden İncedayı, Türklerin ıstıraplı günlerden kurtuluşunu müjdeleyen Başkumandan Meydan Muharebesi'nin Türk ve dünya tarihi açısından önem arz eden yönlerini anlatmıştı. Bu arada 30 Ağustos sabahı gün doğarken cephenin genel durumunu izah ettikten sonra bulundukları alanda zaferi temin eden gelişmelere temas etmişti. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros mütarekesi ile tarihte önemli bir rol oynayan Türk milletinin istikbali büyük bir tehlike altına girmişti. Bu sıkıntı ve felaket günlerinden çıkışı ifade eden 30 Ağustos 1922 tarihli Başkumandan Meydan Muharebesi ve beraberinde gelen zafer Türklere yeniden hayat hakkı tanımış, Türk ve dünya tarihine yeni bir yön vermişti. Türk kuvvetleri hazırlıklarını tamamlamak suretiyle 26 Ağustos sabahı Afyon dağlarının ardından Dumlupınar'a doğru harekete

[53] "Dumlupınar'ımızda", **Kütahya**, 3 Eylül 1937, s. 1-2; Sadık Deniz, "Dumlupınar'da", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1937, s. 1, 9; "Dumlupınar'da", **Ulus**, 31 Ağustos 1937, s. 1, 3.

geçmişti. Yunan kuvvetlerini mevzilerinden 2 gün içinde sökmeyi başaran Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 29 Ağustos akşamına kadar Afyon'daki karargâhında aldığı raporları da değerlendirerek işgal kuvvetlerinin önemli bir kısmının etkisiz hâle geldiğini görmüştü. 30 Ağustos sabahı gün doğarken cephenin genel durumunu idare için Garp Cephesi Kumandanı İsmet İnönü'yü Afyon'da görevlendirmişti. Erkân-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak'ı ise imha çemberinin kuzey ve batısındaki kuvvetleri sevk ve idare ile görevlendirmişti. Kendisi de imha çemberinin doğu, güney ve batı kısmından hareket edecek olan 1. Ordu mıntıkasına hareket etmişti. Saat 9'da savaş meydanına gelerek kuşatmayı çemberini daraltmak ve imha edici bir taarruza geçmek yönünde bir emir vermişti. Akşama kadar devam eden çetin savaş içinde Yunan kuvvetleri her yöneldiği istikametin sağlam bir kale şeklinde tıkanmış olduğunu görmüştü. Türk subay ve erleri eşsiz bir cesaretle hayatını kaybetmek pahasına işgal kuvvetlerine geçit vermemişti. Akşam, güneşin batmasına bir saat kala kesin neticeyi alabilmek için bütün topları ve makineli tüfekleri açığa sürdüren Başkumandan ileri hatlara fırlayarak hücum emrini vermişti. Günün tam karardığı anda Yunan mevzilerindeki sesler kesilmiş, Türk neferlerinin zafer çığlıkları işitilmişti. Elde edilen bu zafer, istiklal ve inkılâp hareketinin temel kaynağı olmuş, yalnız Yunan kuvvetlerinin değil, Türk milletini yok etmeye azmetmiş büyük devletlerin husumetini de yenilgiye uğratmıştı. İşgal kuvvetlerine cesaret ve kuvvet veren saltanat ve hilafet idaresi millet adına bir daha şer odağı hâline gelmemesi için kaldırılmıştı. Bu şekilde yeni ve ileri bir millet ortaya çıkmıştı. Artık hiç bir ülke Türkiye'nin sınırlarına kötü gözle bakacak cesareti bulamıyordu. Birçok fedakârlığın bir sonucu olarak ortaya çıkan Türkiye artık gıpta ile takip edilen bir ülke haline gelmişti. Bu zafer, cumhuriyetin mayası durumundaydı. Türk milletinin sevinci ve bunu bir bayram olarak kutlamasının sebebi bu idi. İncedayı, sözlerine şu şekilde devam etmişti:

> *"Ey aziz şehit! Türk'ün her şeyden aziz bildiği istiklâle kavuştuğu gün, mağrur yaşamaya, sevilir ve sayılır olmaya başladığı 30 Ağustos senin de günündür. Tarih boyunca eşi olmayan bu gün, cihan tarihine senin al kanınla yazıldı. Yüce şehit, belli asker, Türk askeri Mehmet, her ana, her baba evladım diye seni biliyor. Seni bağrına basıyor. Kız, erkek her genç seni kardeş biliyor. Seninle öğünüyor. Sen Türk kahramanlığının, Türk değerinin remzisin. Yaşasın yaşayan ölü, cismin aziz Türk topraklarında, ruhun temiz Türk gönüllerinde. Mutlu ölü."*

İncedayı, Türk ordusunun CHP'nin millî programında Türk istiklal ve inkılabının ve cumhuriyetinin kollayıcı ve koruyucusu sıfatıyla övüldüğünü dile getirmişti. Bu çerçevede gerek Türk ordusuna ve gerekse Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e sevgi ve saygı ifadesi olarak çocuk, genç, ihtiyar, kadın, erkek bütün milletin ortak bir heyecan içinde Dumlupınar'da bu büyük eserin

huzurunda bulunduğunu dile getirmişti. İncedayı son olarak Gazilerin hatıraları, şehitlerin ruhlarıyla çevrilmiş Dumlupınar'da gazi ve şehitleri hürmetle anmış, Atatürk'e bağlılık ve minnet duyguları ifade etmişti.[54]

Bu sırada genç şairlerden Behçet Kemal Çağlar *"Mehmetçik"* adlı şiirini okumuştu. Merasim Amiri General Tevfik Özem *"Yaşa, Yaşa Atatürk"* nidaları içinde bir nutuk irat etmişti. Bir yandan topların dağları inleten sesleri işitilirken diğer yandan bir tayyare filosu da gökyüzünde uçuyordu. Abideye TBMM, Başvekâlet, CHP, vilayetler ve müesseseler adına getirilen çelenkler konulduktan sonra askerî kıtaların, yüksek tahsil gençliğinin, izcilerin ve halk teşekküllerinin eşliğinde resmigeçit yapılmıştı. Atatürk'e bağlılık hisleri, minnet ve şükran duyguları telgrafla arz edilmişti.[55] Kütahya Valisi Nazif Ergin ile Belediye Reisi Ethem Yücel'in tebrik telgraflarına Başvekil Celal Bayar: *"Zafer Bayramı münasebetiyle çektiğiniz tebrik telgrafını aldım. İnkılap ve terakkimizin mesnedini teşkil eden bu bayramı bilmukabele tebrik ve teşekkürle sevincinize iştirak ederim."* demişti. Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya; Kütahya Valiliğine, CHP Başkanlığına ve Belediye Reisliğine gönderdiği cevabi telgrafta ise: *"Ulu Şefimiz Atatürk'ün yarattığı harikalardan Türk kahramanlığı ve iradesinin tecellisi olan ve Türk'ün tarihine yeni ve şanlı sayfalar açan büyük millî zaferin yıl dönümünü kutlular, saygılarımı sunarım."* demişti.[56] Merasim bittikten sonra tarihî ve millî hislerin coşkunluğu içinde Afyon'a dönülmüştü. Afyon Belediyesinde ordu ve vekâlet temsilcileriyle vilayet heyetlerine bir akşam ziyafeti verilmişti. Afyon ve çevre bölgelerdeki halk merasim nedeniyle büyük bir sevinç yaşamıştı.[57]

SONUÇ

Dumlupınar, 30 Ağustos 1922'de cereyan eden Başkumandan Meydan Muharebesi neticesinde Yunan işgal kuvvetlerine kesin darbenin vurulduğu ve nihai zaferin kazanıldığı kilit bölgeyi teşkil etmiştir. Bu nedenle Millî Mücadele Tarihinde hususi bir öneme sahiptir. Türk milletinin emperyalizm karşısında direncinin, başarısının ve yeniden doğuşunun sembolü olan Dumlupınar zaferi aynı zamanda ülkenin istikbali için atılan ilerici hamleler için kutlu bir başlangıç olmuştur. Bu nedenle Dumlupınar'da icra edilen Zafer Bayramı kutlamalarının Türk milleti için anlam ve önemi oldukça yüksektir.

---

[54] "Dumlupınar", **Ulus**, 1 Eylül 1938, s. 2.

[55] "Dumlupınar Töreni", **Kütahya**, 2 Eylül 1938, s. 2; "Şehit Asker Abidesinde", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1938, s. 1, 8; "Dumlupınar'da Şehit Asker Mezarı Başında", **Ulus**, 31 Ağustos 1938, s. 1-2.

[56] "Saygı Telgrafları", **Kütahya**, 2 Eylül 1938, s. 2.

[57] "Şehit Asker Abidesinde", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1938, s. 1, 8; "Dumlupınar'da Şehit Asker Mezarı Başında", **Ulus**, 31 Ağustos 1938, s. 1-2.

Türk İstiklâl Savaşı'nın en kritik safhalarının cereyan ettiği Dumlupınar'da düzenlenen kutlamalar vesilesiyle zafer gününün manevi havası teneffüs edilmiş ve hatıralar canlanmıştır. Kutlama programlarında Türk İstiklâl Savaşı'nın genel seyri hakkında bilgi verilmekle birlikte Dumlupınar Muharebesi olarak da adlandırılan Başkumandan Meydan Muharebesi'nin safhalarına ve sonuçlarına özellikle dikkat çekilmiştir. Büyük Taarruz'a ve Başkumandanlık Meydan Muharebesi'ne katılan üst rütbeli komutanların hatıraları bizzat kendilerinden dinlenmiştir. Ayrıca merasimlerde günün anlam ve önemini dile getiren nutuklar irat edilmiş ve halkı coşkuya gark eden şiirler okunmuştur. Meçhul Asker Abidesi'ne çelenkler konulmuş, şehitler için dualar edilmiş, gaziler ağırlanmıştır. Tayyare filolarının da katıldığı geçit resimleri düzenlenmiştir. Türk milletini zafere taşıyan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal'e, şehitlere ve gazilere minnet, Türk ordusuna güven duyguları, cumhuriyet idaresine ve inkılâp hareketine bağlılık ifade edilmiştir.

Her geçen yıl daha büyük bir coşku ile icra edilen kutlamalar Dumlupınar'ı ve Meçhul Asker Abidesi'ni Türk milleti için kutsal bir mabet havasına sokmuştur. Bu vesileyle subayı, milletvekili, idarecisi, Darülfünun müderrisi, muallimi, talebesi, esnafı, memuru, parti ve cemiyet temsilcisi, şehirlisi, köylüsü, kadını, erkeği, çocuğu, genci, yaşlısı her kesimden millet efradı tam bir duygu ve fikir birliği içinde Meçhul Asker Abidesi'nin etrafında bir araya gelmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

51.0.0.0.13.115.53.

30.18.1.1.20.53.16.

Resmî Yayınlar

"Başkumandan Meydan Muharebesi Devr-i Senevisi Merasimi", **Ayın Tarihi**, Cilt IV, (İlave Nüsha), Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, Ankara 1340.

"Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun", **Resmî Gazete**, 1 Haziran 1935, Sayı 3017, Kanun No:2739, Kabul Tarihi: 27/5/1935.

"Zafer Bayramı Kanunu", **Resmî Ceride**, 12 Nisan 1926, Sayı 346, Kanun No: 795, Kanun Tarihi: 1 Nisan 1926.

Telif-Tetkik Eserler, Makaleler, Bildiriler

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt I-III, Ankara 1981.

Basında Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi 1922, KÜTAV Yayınları, Hazırlayanlar: Arif Kolay ve Diğerleri, Editör: Şefik Memiş, İstanbul 2019.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı, Savaşın Sonu**, Cilt III, Kısım IV, ADTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Değirmenci, Nihat ve Ali Günhan, **Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı Temel Atma Töreni Nutukları 30 Ağustos 1924**, Kütahya Valiliği Yayınları, Kütahya 2009.

Durmuş Yalçın ve Diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi (İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Cilt IX, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

Kütahya XV Yıl, Gazete Matbaa Kütüphane, İstanbul 1938.

Özkaya, Yücel, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi**, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını, Ankara 1981.

Sayılır, Burhan, "30 Ağustos Zafer Bayramı Kanunu, İlk Zafer Kutlaması ve Büyük Taarruz ile İlgili Bazı Bilgiler", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Sayı 16, Bahar 2014, s. 89-114.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Cilt I, Kastaş Yayınları, İstanbul 2000.

Tuncel, Bedrettin, **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferi'nin İlk Kutlanışı**, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.

Zaferin 100. Yıl Dönümünde Millî Mücadele'ye Yeni Bakışlar, İçinde: Erol Evcin, "Türkiye'de İlk Zafer Bayramı Kutlamaları (30 Ağustos 1926)", ss. 615-654, Editörler: Tekin İdem, Canan Sarıyar Sezan, Sonçağ Akademi, Ankara 2022.

Gazeteler

"1 Eylül", **Kütahya**, 2 Eylül 1934, s. 2.

"30 Ağustos Dumlu'da", **Kütahya**, 2 Eylül 1934, s. 1.

"30 Ağustos Dumlupınar Merasimi", **Kütahya**, 1 Eylül 1928, s. 13.
"30 Ağustos'ta Dumlupınar Merasimi, **Kütahya**, 1 Eylül 1927, s. 13-14.
"Afyon'da Köylülerin Nutukları", **Vakit**, 1 Eylül 1933, s. 2.
"Afyon'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1930, s. 2.
Deniz, Sadık, "Dumlupınar'da", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1937, s. 1, 9.
"Diğer Nutuklar", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1931, s. 4.
"Dumlupınar", **Ulus**, 1 Eylül 1938, s. 2.
"Dumlupınar Abidesinde", **Kütahya**, 4 Eylül 1936, s. 2-3.
"Dumlupınar Çocukları Diyorlar ki", **Kütahya**, 2 Eylül 1934, s.1.
"Dumlupınar Merasimi", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1925, s.3.
"Dumlupınar Merasimi", **Kütahya**, 23 Ağustos 1931, s. 1.
"Dumlupınar Merasimi", **Kütahya**, 30 Ağustos 1931, s. 1, 4.
"Dumlupınar Merasimi", **Milliyet**, 3 Eylül 1932, s. 3.
"Dumlupınar Töreni", **Kütahya**, 2 Eylül 1938, s.2.
"Dumlupınar'da 30 Ağustos Merasimi", **Kütahya**, 4 Eylül 1932, s. 1-2.
"Dumlupınar'da Heyecanlı Merasim Yapıldı", **Milliyet**, 1 Eylül 1933, s. 5.
"Dumlupınar'da Merasim", **Akşam,** 31 Ağustos 1934, s. 5.
"Dumlupınar'da Şehit Asker Mezarı Başında", **Ulus**, 31 Ağustos 1938, s. 1-2.
"Dumlupınar'da Şehit Askerin Abidesi Önünde", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 1, 4.
"Dumlupınar'da Yapılan Merasim", **Akşam**, 1 Eylül 1936, s. 5.
"Dumlupınar'da Zaferimiz Tes'it Edildi", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1929, s. 3.
"Dumlupınar'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1931, s. 1, 4.
"Dumlupınar'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1926, s. 1, 3.
"Dumlupınar'da", **Son Posta**, 31 Ağustos 1934, s. 11.
"Dumlupınar'da", **Ulus**, 31 Ağustos 1937, s. 1, 3.
"Dumlupınar'ımızda", **Kütahya**, 3 Eylül 1937, s. 1-2.
Erdem, H.K., "Utku Anıtı Önünde", **Kütahya**, 6 Eylül 1935, s. 1.
Falih Rıfkı, "30 Ağustos", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1926, s. 1.
"Gazi'ye Arz-ı Tazimat", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1926, s. 4.
Gündüz, Aka, "Dumlupınar İntibalarından I", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1931, s. 2.
Gündüz, Aka, "Dumlupınar İntibalarından II", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1931, s. 4.

Halil Kadri, "Şehit Askere", **Kütahya**, 3 Eylül 1933, s. 2.

"Heyetler Döndü", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931, s. 4.

"Kütahyalılar Dumlupınar'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1926, s. 1.

"Meçhul Asker Anıtı Önünde", **Son Posta**, 1 Eylül 1935, s. 6.

"Meçhul Şehid", **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1925, s. 2.

"Mehmetçiğin Mezarında", **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1933, s. 3.

"Mehmetçiğin Mezarında", **Son Posta**, 1 Eylül 1933, s. 3.

"Nutuklar", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1926, s. 4.

R.H.D., "Dumlupınar Merasimi", **Kütahya**, 31 Ağustos 1930, s. 2.

"Saygı Telgrafları", **Kütahya**, 2 Eylül 1938, s. 2.

Siirt Mebusu Mahmud, "Dumlupınar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1925, s. 1.

"Şehit Asker Abidesinde Merasim", **Kütahya**, 3 Eylül 1933, s. 1-2.

"Şehit Asker Abidesinde", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1938, s. 1, 8.

"Şehit Mehmetçik'in Huzurunda", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1931, s. 4.

"Utku ve Uçak Bayramı, **Kütahya**, 6 Eylül 1935, s. 1.

"Zafer Bayramı Heyecanla Tes'it Edildi", **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1931, s. 1, 4.

"Zafer Bayramı", **Hâkimiyet-i Milliye**, Sayı 2924, 4 Eylül 1929, s. 4.

EKLER

Ek. 1. "Gazi Mustafa Kemal ve Eşi Latife Hanım: Meçhul Şehit Mezarı Önünde İhtiram", **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1924.

Ek. 2. "Adatepe'de Meçhul Şehit Abidesi'nin Temeli Atılırken, Köylüler Abidenin Başucunda Gazi Paşa'ya Hitap Eden Levhayı Okuyorlar", **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1924.

Ek. 3. "Türk Köylüsü Dumlupınar'da Zafer Kutlamalarında-1924", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1931.

Ek. 4. "Ülkenin Çeşitli Yerlerinden Gelen Heyetler Abidenin Önünde", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3639, 1 Eylül 1931.

Ek. 5. "Ankara, Sivas ve Kayseri Heyetleri Eskişehir İstasyonu'nda", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931.

Ek. 6. "Dumlupınar'da Süvarilerin Resmigeçidi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931.

Ek. 7. "Bir Şehit Anası Abideye Çelenk Koyarken", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1931.

Ek. 8. "Ferik Mustafa Paşa Meçhul Asker Abidesi Önünde Nutuk İrat Ederken/ Mustafa Paşa Merasime İştirak Eden Misafirlerle Bir Arada", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1932.

Ek. 9. "Dumlupınar'da 30 Ağustos Şenlikleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1933.

Ek. 10. Dumlupınar'da 30 Ağustos Zaferinin 15. Yıl Dönümü Kutlamaları/Solda Orgeneral İzzeddin Çalışlar-Sağda Bir Köylü Nutuk İrat Ederken", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1937.

Ek. 11. "Dumlupınar'da Zafer Bayramı Kutlamaları-1935", Mustafa Hakkı Yeşil Kütüphanesi, F.36.

Ek. 12. "Kütahya Valisi Nazif Ergin Başkanlığındaki Heyet Dumlupınar'da Meçhul Asker Abidesi Önünde", **Kütahya XV. Yıl**, İstanbul 1938

İMPARATORLUKTAN ERKEN DÖNEM CUMHURİYETE POLATLI VE ÇEVRESİNDE İSKÂN

Doç. Dr. Sadık ERDAŞ[*]

ÖZET

Osmanlı yönetimi, merkezîleşme ve modernleşme çabaları çerçevesinde, 19. yüzyıl boyunca çeşitli Türkmen, Kürt ve Arap aşiretler ile bereketli toprakların bulunduğu Anadolu, Suriye ve Irak'taki diğer konargöçer aşiretleri yerleşik hayata geçirmek için uzun süre çaba gösterdiği sıralarda Berlin Bağdat demir yolunun yapılması ve bu güzergâhta bulunan bataklıkların kurutulması muhacir ve mültecilere yeni yerleşim alanları açılmasına vesile olmuş, kısa süre içerisinde bu demir yolu ve demir yoluna entegre cıvar muhitler, ürünlerini büyük şehirlere ve limanlara ulaştırmanın getirisiyle bir iktisadi kalkınma sürecini yaşamışlardır. Yaşanan toprak kayıpları Anadolu'ya yapılan göçleri hızlandırırken muhacirlerin nereye ve nasıl yerleştirilecekleri konusunda da yeni politikalar üretilmeye çalışıldığı görülmektedir. Sadece 1854-1908 yılları arasında Kafkasya, Kırım, Kuban ve Türkistan ve Balkanlar'dan yaklaşık 5 milyon Müslüman Anadolu coğrafyasına göç etmek zorunda kaldığı dikkate alınırsa bu nüfusun iskânı meselesi devlet için çözülmesi gereken bir sorun durumuna gelmiştir. Muhacirlerin "nisbet ve mevkii dairesinde ve yüzde on itibarıyla tevzii ve iskân edildiği" bu dönemde imparatorluğun son bulup millî bir devlet kurma hedefi iskân politikasında da yeni arayışları beraberinde getirmiştir.

Yeni millî devletin kurucusuna göre: *"Anadolu halkı 8 milyonu geçmez... Yemen'e gidip ölen...Suriye'yi, Irak'ı Afrika'yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünürsek yekûnları milyonlara bâliğ olacaktır. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... Bunun için hudud-ı millîye haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasır da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak, nüfusumuzu tezyid etmek.... Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olursa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya'dan, Garbî Trakya'dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lazımdır..."*

1890'da inşa edilmeye başlayan Anadolu demir yolu sayesinde bir sürü yeni yerleşme ortaya çıkmış ve var olanlar da gelişmeye başlamıştır. 1850'li yıllara kadar köy hayatının az olduğu bölgeye Kırım, Balkan ve Osmanlı Rus savaşları sonrasında Anadolu'ya göç

[*] Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, serdas@hacettepe.edu.tr; ORCID: 0000-0002-7539-5655

eden Balkanlardan gelen Kırım Türkleri, Boşnak muhacir aileler gibi "Türk harsına mensup" soydaşlarımız Polatlı ve havalisine iskân edilir. Ankara'nın herhangi bir sahil şeridiyle bağlantısının olmaması nedeniyle demir yoluyla birlikte merkez ve kazalarının ürünleri İstanbul başta olmak üzere limanlara ulaştırılma imkânı yakalamış ve bu imkân bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesine ve iskâna açılmasın katkı yapmıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde izlenen iskân politikasının başlıca iki temel hedefi vardı: Birincisi; Türk harsını kuvvetlendirmek, bunun için de memlekete Türk harsına bağlı muhacir getirtmek ve Türk kültürünü sağlamlaştırmaktı. İkincisi, ekonomik, siyasal ve askerlik bakımlarından memlekette nüfusun dağılışın değiştirerek memleketin iktisadi potansiyelini hayata geçirmekti. 1926 İskân Kanunu ile Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde yerleşmek amacıyla dışarıdan tek tek veya toplu halde gelmek isteyenlerden; Türk kültürüne dâhil olmayanlar, sirayet dönemindeki frengililer, askerî ve siyasi suçlar müstesna olmak üzere cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, vb. memleket dışına çıkarılmış olanlardan başkası, Hükûmetçe alınan kararlara uygun yerlerde iskân olunabileceklerdi. Pomaklar, Boşnaklar, Tatarlar Türk kültürüne dâhil kabul edilmekte ve önceden Türkiye'ye gelerek tescil edilmiş olan Arnavutların, dışarıda kalan ailelerin kabulü hakkındaki müracaatları da yerine getirilecekti. Bu çerçevede Polatlı ve havalisine yapılan iskânlar aynı zamanda bir Cumhuriyet ideali olan "örnek köy" uygulamalarının bir örneğini oluşturmaktadır. Temelli, Kıranharmanı, Sincan gibi yerleşimler bu idealin hayata geçirilmeye çalışılan örnekleridir. 1927 verilerine göre 3 mahalle ve 70 köyden oluşan Polatlı'nın 11 köyünün Tatar ve 3 köyünün de Boşnak kökenli vatandaşlarımızdan oluştuğunu görmekteyiz. Bu demografik zenginlik kendisini ilçe nüfusunun da göstermekte ve ilçede Türklerin yanında, Tatar, Boşnak, Kürt, Alevi ve Müslüman Kıptilerden oluşmaktadır. Savaşlar sonucu toprak kaybı ile birlikte nüfus kaybına da uğrayan ülkede nüfusun artması sağlanarak askerî ve iktisadi açıdan bir avantaj elde etmekti. Bu verilere bakıldığında Polatlı'nın doğru bir iskân siyasetiyle tarımsal potansiyeli hayata geçirilerek yeni başkent Ankara'nın ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Göç, İmar, İskân, Polatlı, Demir yolu.

ABSTRACT

Settlement in Polatlı and Around From The Empire To The Early Republic

Within the framework of centralization and modernization efforts, the Ottoman administration made a long effort to settle various Turkmen, Kurdish and Arab tribes and other nomadic tribes in Anatolia, Syria, and Iraq, where fertile lands were located, throughout the 19th century. At this time, the construction of the Berlin-Baghdad railway and the draining of the swamps on this route led to the opening of new settlements for immigrants and refugees. In a short time, this railway and the surrounding neighborhoods, which were integrated into the railway, experienced an economic development process with the return of transporting their products to big cities and ports.

While the loss of land accelerated the migration to Anatolia, new policies were tried to be produced on where and how the immigrants would be settled. Considering that between 1854 and 1908, approximately 5 million Muslims from the Caucasus, Crimea, Kuban, Turkestan, and the Balkans had to migrate to Anatolia, the issue of resettlement of this population became an important problem to be solved for the state. In this period, when the immigrants were "distributed and settled by ten percent in proportion and location", the goal of ending the empire and establishing a national state brought along new searches in the settlement policy.

According to Mustafa Kemal, the founder of the new national state, "The people of Anatolia do not exceed 8 million… If we consider the number of Turks we killed to protect Syria, Iraq, and Africa, they would reach millions. Now we want to make up for this... For this reason, we want to bring findings from the same race and from the same culture outside the borders of the nation, and to embellish our population by keeping them alive in a prosperous state... If it is possible to bring it from Russia, We will bring it from there. But I think it is necessary to transfer the Turks from Macedonia, Western Thrace here…"

Thanks to the Anatolian Railway, which started to be built in 1890, new settlements emerged and existing ones began to develop. Immigrants from the "Turkish culture", such as Crimean Turks and Bosnian immigrant families, who migrated to Anatolia after the Crimean, Balkan, and Ottoman-Russian wars in the region where village life was scarce until the 1850s, were settled in Polatlı and its surroundings. Together with the railway, the products of the center and its districts had the opportunity to be transported to the ports, especially

to Istanbul, and this opportunity contributed to the socio-economic development and settlement of the region.

The settlement policy followed in the early Republican period had two main objectives. First; It was to strengthen the Turkish culture, for this reason, to bring immigrants who were loyal to the Turkish culture to the country and to strengthen the Turkish culture. Second; to realize the economic potential of the country by changing the distribution of the population in the country in terms of economy, politics, and military service.

With the Settlement Law of 1926, those who want to come from outside, individually or collectively, to settle within the Republic of Turkey; Those who were not included in the Turkish culture, those with syphilis during the epidemic period, those convicted of murder, anarchists, spies, except for military and political crimes, could be settled in places in accordance with the decisions taken by the government. Pomaks, Bosnians, and Tatars are accepted as part of the Turkish culture, and the applications of Albanians, who were registered by coming to Turkey before, regarding the acceptance of families staying outside would also be fulfilled.

In this context, the settlements in Polatlı and its surroundings also constitute an example of the "exemplary village" practices, which is a republican ideal. Settlements such as Samutlu, Kıranharmanı, and Etimesut are examples of this ideal being tried to be realized.

According to 1927 data, Polatlı consists of 3 districts and 70 villages. We see that 11 villages are Tatar and 3 villages are Bosniak-origin immigrants. This demographic richness shows itself in the population of the district, and besides Turks, the district consists of Tatar, Bosnian, Kurdish, Alevi, and Muslim Copts. It was to gain a military and economic advantage by increasing the population in the country, which suffered from the loss of population along with the loss of land as a result of the wars. Looking at these data, it can easily be said that Polatlı's agricultural potential is realized with the right settlement policy, and the needs of the new capital Ankara are tried to be met.

Keywords: Migration, Public improvements, Settlement, Polatlı, Raiyway.

GİRİŞ

Göçler ve göç hareketleri tarih boyunca toplumsal yapıların oluşmasında ve gelişip şekillenmesinde oldukça önemli bir yer işgal etmiştir. Özellikle geniş çaplı kitlesel göçler sonrasında ortaya çıkan muhacir ve mülteciler geldikleri topraklara yerleştirilmeleri/yurtlandırılmaları sorunu beraberinde bir de iskân meselesini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla iskân, insanların farklı türlerdeki yerleşim merkezlerinde, yaşamlarını toplu ya da dağınık sürdürmeleri şeklinde tanımlanan yerleşme kavramından çok daha geniş kapsamlıdır. Aynı zamanda beşerî bir yerleşmeyi[1] de içeren iskân, bu anlamıyla mecburi ya da ihtiyari yer değişmeleri ve yerleşmeleri de kapsamaktadır.[2]

1850-1914 yılları arası tüm dünyada kitlesel göçlerin görüldüğü dönemdir. Sanayileşme ve savaşların etkisiyle başlayan bu göçler 1914 sonrasında dünyada bir durgunluk dönemine girse de Anadolu coğrafyası bu tarihten sonraları da birçok göçe sahne olmuştur. 93 Harbi, Balkan Savaşları ve ardından gelen Birinci Dünya Savaşı neticesinde kaybedilen topraklardan İstanbul'a ve Anadolu'ya yönelik büyük bir göç dalgası olmuştur. 1859'dan 1922'ye kadar uzanan süreçte tahminen 4 milyon Kafkasyalı ve Kırım Tatarı muhacir Anadolu'ya sığınmış,1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'ne 640.000 Müslüman-Türk göç etmiştir. Bu muhacirlerin nerelere yerleştirileceği ve nasıl üretici duruma getirilecekleri meselesi bir iskân politikasının izlenmesini gerekli kılmıştır.

1934 tarihli İskân Kanunu'na göre iskân; "Bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alet ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır."[3] Devletlerin ekonomik, toplumsal, siyasal sistemleri ile yakından ilgili olan iskân, toplumsal yaşamın hemen her alanını ilgilendirmektedir. Bu çalışmada 19.yüzyılın sonlarından erken Cumhuriyet dönemine kadar geçen sürede Polatlı ve çevresine yapılan göçleri ve özellikle de bu muhacirlerin iskânı üzerinde durulmaya ve iskân neticesinde meydana gelen sosyo ekonomik gelişmelere yer verilmeye çalışılacaktır.

---

[1] Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 1.

[2] Canan Emek İnan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme", **Göç Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı: 3, Ocak-Haziran 2016, s. 12 (ss. 10-33)

[3] **Resmî Gazete**, Tarih;21 Haziran 1934, Sayı 2733.

Anadolu'ya Göç Dalgası Yeni İskân Alanları Arayışı

İskân, çeşitli sebepler yerinden yurdundan olmuş muhacir ve mültecilerin geldikleri topraklarda oluşturdukları sorunların çözüm yoludur. Dolayısı ile iskânı anlamak öncelikle göç hareketlerini izlemekle mümkün olacaktır. Balkanlardan Osmanlı coğrafyasına yönelik Müslüman muhacir dalgası daha 1787-1792 savaşları sonrasında yapılan kitleler halindeki göçlerle başlamış, Kırım, Kazan, Kafkasya ve diğer Türk bölgelerinden gelen ve sayıları 1800'de 300.000 ile 500.000 arasına kadar çıkan göçlerle başlamış,[4] özellikle 1877-1878'deki Osmanlı Rus Savaşı ve 1912-1913'teki Balkan Savaşları'ndan sonrasında yeni bir sürece evrilmiştir.[5] İstanbul'da biriken ve sayıları gün geçtikçe artan muhacirlerin misafir edilmesi, kalıcı olarak iskânlarının sağlanması ve bunun için de boş, kullanılmayan veya devlete ait arazilerin tespit edilmesi, muhacirlerin belirlenen bu bölgelere nakledilmesi, gerektiğinde kendilerine barınabilecekleri konutların yapılması, arazi, tohumluk temini ve çift hayvanı verilerek üretici duruma getirilmeleri ve henüz üretici duruma getirilemeyenlere de yardımlar yapılması ve organize edilmesi sorunları baş göstermiştir.

Osmanlı yönetimi, 19. yüzyıl boyunca çeşitli Türkmen, Kürt ve Arap aşiretler ile ekilebilir toprağın elverişli olduğu Anadolu, Suriye ve Irak'taki diğer göçmen aşiretleri yerleşik hayata geçirmek için uzun süre çaba göstermiştir. Zira 19. yüzyılda Osmanlı devletinin Anadolu ve Avrupa toprakları nüfusu yoğun olmayan bölgelerdir. 1831 nüfus sayımına göre Anadolu'da bu tarihte kilometrekareye 6.1, Avrupa'da ise 15.5 kişi düşmektedir.[6] 1844 yılında 11,8 milyon olan Anadolu nüfusu bu iki önemli savaş sonrası ortaya çıkan büyük göçlere rağmen 1885 yılında ancak 11,2 milyona ulaşabilmiştir. Bu artışta doğal nüfusu artışının etkisi olmakla birlikte özellikle 1854-1908 yılları arasında Rusya (Kafkasya, Kırım, Kuban ve Türkistan) ve Balkanlar'dan yaklaşık 5 milyon Müslüman Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmasının[7] da etkisi büyüktür.

---

[4] Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri. Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul 1966, s. 33.

[5] Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul 2003, s. 301; Justın McCarthy, **Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)**, Çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 141 vd.

[6] Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1943, s. 21-22.

[7] Kemal Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.49. Asuman Koçak, **Salnamelere Göre Ankara Vilayeti (1871-1907)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 107.

1878 tarihinden itibaren muhacirlerin iskân ve iaşeleri için Meclis-i Mebusan'ca bir komisyon teşkil edilmiş[8] aynı yıl haziran ayında da "İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu" [9] ve komisyona bağlı olarak her vilayette Muhacirin Müdürlüğü kuruldu.[10] 1894 yılında İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu faaliyetleri sonlandırılarak muhacirlerle ilgilenme görevi Dahiliye Nezaretine bırakıldı. Üç yıl sonra "Muhacirin Komisyon-ı Âlisi" kuruldu[11] ve taşradaki muhacirler için de 1888- 1889 yılında devlet memurlarından oluşan bir komisyon oluşturuldu. 1897 Osmanlı-Yunan savaşının neticesi olarak Anadolu'ya Balkanlardan büyük bir göç dalgası başlayınca, Dâhiliye Nezareti bünyesinde "Muhacirîn İdaresi" ve 1899-1900 tarihinde padişahın başkanlığında "Muhacirîn Komisyon-ı Âlîsi", sonrasında da "İskân-ı Muhacirîn-i İslamiye Komisyonu"[12] gibi komisyon oluşturularak görev ve yetkilerini belirleyecek nizamnameler düzenlendi. İmparatorluk topraklarının küçülmeye başlaması ve ardı arkası gelmeyen savaşlarla özellikle Balkanlarda toprak kayıplarının yaşanması üzerine muhacir akınının devam etmesi karşısında bu defa muhacirlerin iskân ve iaşesine müsait yerleri aramak ve muhacirleri yerleştirmek için taşrada "İskan-ı Muhacirin Komisyonları" kurulması kararı alındı.[13] Balkan Savaşları sırasında Dahiliye Nezareti bünyesinde "İskanı-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi" ve vilayetlerde de "İskan-ı Muhacirin Memurlukları" oluşturularak[14] muhacir ve konar-göçer aşiretlerin iskânı bu kuruma bırakıldı. Yine bu sıralarda 45 maddeden oluşan İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi hazırlandı.[15]1916 yılında İskanı-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi kanunu kabul edilerek muhacirlerin "ırk ve iklim alışkanlıkları" esas alınarak sevk ve iskânları yapılması benimsendi.[16]

Oluşturulan bu komisyonlar marifetiyle muhacir iskânı için ülkedeki arazilerin tespit çalışmaları yürütülmüş ve 8.807.035 dönümü Diyarbakır, Van, Musul, Halep, Bağdat ve Basra gibi İstanbul'a bir hayli uzak bölgelerde olmak üzere ülke genelinde 10.425.881 dönüm iskâna müsait arazinin mevcut olduğu saptanmıştır. Muhacirlerin iskânında önce Tekirdağ, Gelibolu, Edirne

---

[8] **T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)**, Y.PRK.BŞK,1/26, Tarih;(H) 22.01.1295.

[9] Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon 1996, s. 98.

[10] Faruk Kocacık," Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler", **Osmanlı Araştırmaları,** Cilt I, İstanbul 1980, s. 159.

[11] **age.,** s. 161.

[12] BOA, İ.HUS,73/120, Tarih;17.11.1316; BOA, A] DVN.MKL.86/6, Tarih;29.12.1309.

[13] BOA, Y.PRK. BŞK.81/10, Tarih;29.12.1327.

[14] H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç**, İstanbul 2001, s. 151-153.

[15] Age,177-179.

[16] Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İstanbul 2001, s. 60-61.

gibi yerlerde bulunan boş araziler düşünülmüş yetmediği takdirde Anadolu'nun iç kesimlerinde bulunan uygun yerlere yerleştirilecekti. Böyle bir yol izlemedeki amaç, göçmenlerin geliş yolu üzerindeki en yakın· yerlere bir an önce yerleştirilmeleri, böylelikle hem göçmenlerin daha az sorunla karşılaşmasını, hem de gelenlerin devlete daha az yük olmasını sağlamaktı. Ayrıca Trakya kesiminde fazla nüfus yerleştirilmesi ile sınıra yakın bir tampon oluşturma düşünülmüştür. Muhacirler iskân edildikleri yerlerdeki halkın nüfusu ile eşit miktarda olması gözetiliyordu.

Bu sebeple muhacirlerin önemli bir kısmının Selanik, Edirne, Kastamonu, Hüdavendigar, Aydın, Konya ve Ankara vilayetlerindeki müsait arazilere iskân edilmesi daha uygun bulunmuştur.[17] Zaten Sultan II. Abdülhamit de Bağdat Demir yolu hattı boyunca muhacir iskânını istemişti.[18] Gelişmeler çerçevesinde, Eskişehir'den Ankara'ya kadar demir yolu güzergâhındaki arazilerin tespiti, harita ve cetvellerinin tanzimi ve buralara ne kadar muhacirin iskân edilebileceğine yönelik çalışmalar yürütülmüştür.[19] Yapılan incelemeler neticesinde Ankara demir yolu güzergâhı üzerinde Sivrihisar kazası dâhilinde beş kıtada 140 bin dönüm iskâna müsait arazinin olduğu tespit edilmiştir.[20] Ankara vilayetine bağlı bulunan Sivrihisar kazasında "Bosna muhacirleri için Mecidiye, Mahmudiye, Osmaniye, Orhaniye ve Hüdavendigar namlarıyla beş ve Rumeli muhacirini için dört ve muhacirin-i Museviye[21] için bir olmak üzere müceddeden on karye teşkil olunmuştur."[22]

1890 yılında gerçekleştirilen tetkikler esnasında sadece Ankara-Eskişehir demir yolu güzergâhı üzerinde toplamda 12.874 hane muhacirin iskânına müsait arazinin olduğu rapor edilmiştir.[23] Ayrıca 1893 yılı temmuz ayı ortalarına ait bir diğer belgede[24] arazisi "münbit ve mahsuldar" Ankara'da muhacirlerin iskânı için müsait arazilerin bulunduğu belirtilmektedir.

---

[17] Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877–1890)**, s. 165-168

[18] Hakan Kırımlı, **Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 25.

[19] BOA, Y.PRK.KOM,8/10, Tarih;(H)24.03.1309; BOA, Y.PRK.KOM,8/14, Tarih;(H)20.05.1309.

[20] BOA., A.MKT.MHM, 509/31, poz 3, 5 Eylül 1316.

[21] Musevi muhacirlerin yerleştirildikleri köy aşağıda değinileceği gibi muhtemelen "Kıranharmanı" köyüdür.

[22] BOA, İ.DH.,1385/8; Tarih, (H)15.03.1319; BOA, DH.MKT.,2517/66, Tarih, (H) 16.04.1319; Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir. 1320, On Dördüncü Defa Olarak Matbaa-i Vilayette Tab' Olunmuştur. s. 168.

[23] İhsan Seddar Kaynak - Murat Koraltürk, "Ankara'ya Demiryoluyla Göçler ve İskân Siyaseti (1890- 1910)", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Haziran 2016, s. 5.

[24] BOA, Y.PRK.UM., 27/104, (H) Zilhicce 1310.

Sicil-i Nüfus idaresi kayıtlarına göre Ankara Vilayetinde[25] 1.221.140 nüfusun bulunduğu, bu nüfusun 896.272'sinin Müslim ve geri kalanının farklı milletlerden gayrimüslim olduğu ifade edilen bu belgede[26], vilayet dahilinde buğday ve arpa başta olmak üzere hububat ve afyon istihsal etmek üzere haşhaş ekiminin yapıldığı ve demir yolunun gelmesiyle birlikte her gün 40-50 vagon zahire nakledildiği vurgulanmaktadır. Vilayet nüfusu ile arazi genişliği arasında bir orantı bulunmadığı için arazinin çoğunluğunun hala boş olduğu ifade edilen raporda, halkın ticarete meyil ve rağbet etmediklerinden "umuru ticariye Hristiyanlara mahsus ve münhasır" olduğu, Ankara sof ve şalını imal ve füruhat eden bir iki dükkânın kaldığı bildirilmektedir.

Demir yolunun gelmesinden sonra zirai ve ticari faaliyetlerde gelişme eğilimi görülen vilayetin demir yolu ile payitahta yaklaşmış olduğu ,bu nedenle buralarda İslam nüfusunun çoğaltılmasının, "siyaseten fevaid-i kesireye mucip olacağı" gibi Bosna ve Rumeli'den gelen muhacirlerin ziraat, sanat ve ticarette "vukuf-u husul" etmiş olmalarından bu faaliyetlerin gelişimine katkı yaptıkları, ahali-i kadime'nin öküz ve saban ile muhacirlerin ise beygir ve pulluk ile ziraat ettikleri, bir çift beygir ile üç dört çift öküzün gördüğü işi gören muhacirlerin ziraat mevsimi geçtikten sonra sahip oldukları beygirleri arabaya koşarak taşımacılık yapıp ticarete atıldıkları belirtilen raporda "muhacirlerin malumat ve ikdam ve gayretlerinden yalnız zürra'nın değil tüccar ve sairenin de istifade" ettikleri vurgulanmıştır. Hazırlanan bu raporun da etkisi ile Ankara şehir merkezine (Ankara'da bulunan Boşnak mahallesi muhtemelen bu çerçevede gelip yerleşenlerce oluşturulmuştur) ve demir yolu güzergahına ya yeni köyler oluşturularak ya da var olan köylere yerleştirilmişlerdir.

1909 senesi başında da Eskişehir-Ankara Demir yolu hattının kuzey ve güneyinde bulunan iskâna müsait arazilerin tespiti konusunda bir çalışma daha yürütülmüştür.[27] Buna göre, Aziziye, Eskişehir, Sivrihisar, Haymana, Balâ, Zir, Yabanabad, Çubukabad, Ayaş, Nallıhan ve Beypazarı Kazaları ile Hanbarcık, Seyidgazi ve Ankara nahiyelerinde toplamda 1.298.340 dönüm ziraata müsait arazinin bulunduğu, bu arazi üzerinde 120 köy oluşturulup 12.874 hane muhacirin yerleştirilebileceği tespit edilmiştir.[28] Bu çalışmaya göre, Haymana kazasında Ahırlıkuyu demir yoluna 6 saat mesafede, tarlalık yerlerden ibaret, ormanlık alanlardan uzak, bir çeşmesi bulunan bir yer olduğu ve buraya Kuban muhacirlerinin yerleştirildiği ifade edilmiş ve 17.000

[25] Bu tarihlerde Ankara Vilayeti Ankara, Çorum, Kayseri, Kırşehir ve Yozgat Sancaklarından oluşmaktadır.

[26] agb., Ankara ve havalisinin nüfus istatistik cetveli için ayrıca bakınız; BOA, Y.PRK.UM., Yer No;30/7, Tarih; (H) 05.12.1311.

[27] Hüdavendigar ve Ankara vilayetleri arazi-i emiriyyesi ve iskân olunacak muhacirlerin cedveli. BOA., Y.PRK.KOM., Yer no; 16/57, (H). 29.12.1326.

[28] agb.

dönümlük bir arazi mevcudu olduğu belirtilmiştir. Karakaya, demir yoluna 5 saat mesafede, bayırlar içerisinde tarlalık yerleri ve güzel çeşmeleri ve kuyuları bulunan ve Kuban muhacirlerinin yerleştirildiği 28.000 dönüm araziye mevcudu bulunduğu ifade edilmiştir. Alacaviran, şimendifer kenarında, tarlaların ve akarsuların bulunduğu 12.000 dönümlük bir arazisi olan yer olarak tanımlanmıştır. Alikolan ise demir yoluna 2 saat mesafede, bayırlar ile bunların eteklerindeki düz ovadan ibaret ve içerisinde 5 çeşmesi bulunan 25.000 dönümlük bir araziye sahip olduğu belirtilmiştir. Çağlayan, bayırlar arasında özlerden oluşan akarsu ve çeşmelere sahip 35.000 dönümlük araziye sahip bulunduğu, Eskipolatlı'nın ise demir yolu kenarında düz ovadan ibaret çeşme ve kuyulara olan 10.000 dönümlük arazisinin bulunduğu belirtilmiştir. Polatlı ve çevresinde bulunan bu köyler ile birlikte Kandahor, Burunağıl, Atkafası, Kadılarkalesi, Yaycıatik, Çerçiköprüsü bölgelerinde 268.000 dönüm arazi, arazilerin vasıfları, su durumu, ormanlık alana ve demir yoluna uzaklıkları ve Kuban muhacirleri, Bosna'dan gelen muhacirler ve Şarki Rumeli muhacirleri olarak tasnif edilerek hangi muhacirlerin nerelere yerleşecekleri belirlenmiştir.[29] Bu nedenle Ahırlıkuyu'da bir köy teşkil edilebileceği ve buraya 200 hanenin, Karakaya'da 2 köy ve 250 hanenin, Alikolan'da bir köy ve 100 hanenin, Eskipolatlı'da ise bir köy ve 100 hanenin iskân edilebileceği bildirilmektedir.[30]

Raporda ayrıca bölgede bulunan kazaların idare meclisleri tarafından kazalarda ne kadar hanenin iskân edilebileceği de soruşturulmuş ve iare meclislerinden taahhüt alınmıştır. Buna göre Haymana 1771 hane, Bala kazası 500 hane, Aziziye 1500 hane, Hanbarcık 300 hane, Seyitgazi 200, Sivrihisar 100, Zir 150 hane iskân taahhüdünde bulunmuşlardır.[31] Ankara'da Malıköy İstasyonu'nda bulunan 80.000 dönümlük bir araziye sahip olan Malıköy ve Samutlu Çiftlikleri ise özel mülkiyete ait olduğu ve 5.000 liraya satılacak olan arazinin de muhacir iskânına uygun olduğu görülmektedir.[32]

Demir Yolu, İskân Politikası ve Polatlı'nın Gelişimi

Eskişehir'den Ankara'ya kadar demir yolu güzergâhındaki arazi-i haliyenin tespiti, harita ve cetvellerinin düzenlenerek buralara ne kadar muhacirin iskân edilebileceği araştırılmaya başlanmıştır.[33] Bu çalışmadan iki yıl sonra demir yolu hattı üzerindeki Haymana, Sivrihisar ve Bala kazalarında

[29] agb.

[30] Yunus Pustu, **XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Ankara'da Göç Ve İskân (1856-1918)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2020, s. 55.

[31] BOA., Y.PRK.KOM., Yer no; 16/57, (H). 29.12.1326.

[32] Pustu, **agt**., s. 66.

[33] BOA,Y.PRK.KOM.,Yer No;8/10,Tarih;24.03.1309; BOA,Y.PRK.KOM.,Yer No;8/14,Tarih;20.05.1309.

Ferik Muzaffer Paşa[34] tarafından ortaya çıkartılıp henüz muhacir iskân edilmeyen ve fakat talipleri de bulunan miri arazinin muhacir iskânı için bekletilmesi kararının alındığı görülmektedir.[35] Aynı yıl içerisinde zikredilen arazi içerisinde yer alan bazı köy ve mahallere iskân başlamıştır. Nitekim Ahırlıkuyu adı verilen bölgeye 22 hanede 119 nüfus iskânı ve bir cami inşası[36] ve oluşturulan bu köye "Bünyad-ı Hamidi" adı verilmesi kararlaştırılmıştır.[37] "Müceddeden" oluşturulan bu muhacir köylerinde evler bir plan dahilinde ve genellikle "U" düzeninde dizilmekte, cami ve okulun da bulunduğu köy meydanı ortada bırakılmaktadır.

Göçmenlere verilen araziler ve çiftlikler, önceleri onbeş yıl süre ile başkasına satılamazken 1887 yılında bu süre on yıla indirildi. Kendilerine arazi verilen göçmenlere bazı muafiyetler de sağlanmıştı. Başlangıçta on yıl vergiden ve 25 yıl askerlikten muafiyet tanınmış iken zamanla Bulgaristan'dan Doğu Rumeli'den, Tesalya'dan ve diğer yerlerden çok sayıda göçmen gelmeye başlayınca muafiyet vergide iki yıla, askerlik hizmetinde altı yıla indirildi. Buralara yerleştirilen Rumeli[38] ve Tatar[39] muhacirlerine ihtiyaç duydukları zahire yardımı yapıldığı gibi tren istasyonuna yakın bölgelerde yerleştirilecek olan Bosnalı muhacirler için haneler inşa edilmiş ve hatta bunun için törenler düzenlenmiş[40] sayesinde bir sürü yeni yerleşme ortaya çıkmış ve var olanlarda gelişmeye başlamıştır.

1850'li yıllara kadar köy yerleşiminin az olduğu bölgeye Balkanlardan gelen Kırım Türkleri, Boşnak muhacir aileler ile iskâna tabi tutulan konargöçer aileler iskân edilme süreci başlamıştır. Arşiv kayıtları ve özellikle bölgedeki Tatar köyleri hakkında yapılan saha çalışmalarında derlenen bilgilere[41] bakılırsa Polatlı ve çevresine yapılan iskân faaliyetleri ve köy

---

[34] Muzaffer Paşa "Hara-yı Hümayunlar nazırı ve "Teftiş-i Askeri Komisyonu" üyesidir. Bakınız; Kaynar- Koraltürk, agm., s. 3.

[35] BOA,DH.MKT.,Yer No; 141/19,Tarih;(H) 02.04.1311.

[36] BOA, ŞD,1342/2, Tarih;(H) 28.09.1311

[37] BOA, İ.DH.,1312/51Tarih; (H) 22.11.1311.

[38] BOA, DH.MKT.,269/47, Tarih;(H) 16.04.1312; BOA, MV.,81/104, Tarih;(H) 17.04.1312.

[39] BOA, MV.,96/94, Tarih;13.09.1316

[40] BOA, DH.MKT.,2504/6, Tarih;(H) 10.03.1319; BOA, DH., MKT.,2507/120, Tarih;(H) 21.03.1319.

[41] Hakan Kırımlı, **Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2012; Ekrem Elmacı,"Ahmetçayırı Köyü",**Emel**,No;214, Mayıs-Haziran 1996, ss. 30-33;Tuncer Kalkay, "Ballıkpınar Köyü", **Emel** No;231, İstanbul, Mayıs-Haziran 2010, ss. 18-19; Zuhal Yüksel,"Eskipolatlı Köyü", **Emel**, No; 227, Ankara, Temmuz-Ağustos 1997, ss. 34-35; Zuhal Yüksel, "Karakaya Köyü", **Emel**, No;201,Ankara Mart-Nisan 1994, ss. 22-25; Zuhal Yüksel; "Karakuyu Köyü", **Emel**, No.213, Ankara Mart-Nisan 1996, ss.29-32; Zuhal Yüksel, "Karayavşan Köyü", Emel, No;203, Ankara, Temmuz-Ağustos 1994, ss. 29-31; Zuhal Yüksel, "Tatlıkuyu Köyü", **Emel**, No;224, Ankara, Ocak-Şubat 1998,ss. 26-28; Hamdi Bayar - Namık Kemal Bayar, "Sakarya (Tırnaksız) Köyü", **Emel**, No;198, Ankara, Eylül-Ekim 1993,

oluşturulması 1880'lerin sonu ve 1900'lerin başında daha bir hız kazandığı görülmektedir. Bu çerçevede "müceddeden" kurulan köylere daha sonraları çoğu aynı bölgeden gelen yeni kafileler yerleştirilmiştir.

Anadolu Demiryolları'ndan İstanbul - Ankara Demir yolu 1892'de açılınca Sazılar, Beylikköprü ve Polatlı gibi istasyonların yapılmış ve demir yolu güzergâhı üzerinde bulunan bataklıkların kurutulması ve toprakların tarıma açılması düşünülmüştü; zira böylece Osmanlı Hükûmeti, İstanbul'un yıllık buğday ihtiyacını Rusya, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkelerden değil Ankara ve civarından karşılanmasının demir yolunun Ankara'ya kadar gelmesiyle birlikte daha kolay ve ucuz olacağını düşünmüştü. Böylelikle hem buğday alımı için dışarıya giden para ülkede kalacak ve hem de İstanbul-Anadolu arasında daha güçlü ekonomik ilişkiler sağlanabilecekti. Bu düşüncelerin bir ürünü olarak bu bereketli topraklara muhacirler iskân edilerek tarımsal üretim artırılmıştır. Bu artışta Balkanlardan gelen Boşnakların ve Kırım Türklerinin payı oldukça yüksektir.

Haymana ovasından ve bölgeden getirilen tarım ürünleri, canlı hayvan ve yün-tiftik gibi ihracat ürünleri Polatlı istasyonundan demir yolu vasıtasıyla dış pazarlara ulaşma imkânına kavuşmuş, özellikle demir yolunun gelmesi, bölgede tarımsal üretimin daha da artırılmasında önemli bir etken olmuştur. Özellikle Rum ve Ermeniler başta olmak üzere[42] gayrimüslim tüccarlar, istasyon civarında depolar inşa ederek bölgeye büyük yatırım yapmışlardır. Bu bağlamda Polatlı istasyonu yakınına bu kişiler tarafından yirmiye yakın taş ambarlar yaptırılarak tarım ürünleri ve tiftik burada depolanıp ihraç edilmeye başlanmışlardır. Arşiv kayıtlarına bakılırsa[43] Polatlı'da ev, tarla ve ambar gibi Rum emvali metrukesinden malların bulunduğu ve hatta bunlardan bazılarının Millî Müdafaa Vekâleti emrine verildikleri görülmektedir. Ticari canlılığın bir neticesi olarak tren istasyonu civarına yakın hanlar ve dükkânlar yapılmış ve 1907 yılından itibaren Polatlı tren istasyonu Haymana kazasının "ihracat iskelesi" olarak tanımlanmaya başlanmıştır.[44]

Polatlı köyü hakkında arşivde ulaşılan en eski belge 1730 tarihli olup burada Ankara'ya tabi Polatlı karyesinden bahsedilmekte olup[45] Polatlı

ss. 32-35; A.Münir Yüksel, "Taşpınar Köyü", **Emel**, No;199, Ankara, Kasım-Aralık,1993, ss. 29-31.

[42] Örneğin; "Polatlı İstasyonunda sakin tüccardan Tovolyan Karabet'in dükkânının tahliyesi hususunda…", BOA, DH. MKT,2836/66,Tarih;09.05.1337.

[43] BCA, Fon kodu;272-0-0-11, Yer no;21-106-22, Tarih;20.06.1925 ve 21-108-29, Tarih;04.11.1925.

[44] Abdülkerim Erdoğan, **Tarih İçinde Polatlı**, Polatlı Belediyesi Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 144- 145.

[45] BOA, AE.SABH.I..,251/16850, Tarih; (H) 14.02.1194.

Sivrihisar kazasına bağlı idi.[46] 1906 Mayıs'ında Haymana kazasına bağlanmış[47] olan Polatlı istasyonunda iki yıl sonra belediye teşkil edilmiş ancak nahiye bile olmayan bir yerde ne suretle belediye teşkil olunduğunun izahı istenmiştir.[48] Şurayı Devlet tarafından yapılan soruşturmada; Haymana kazası dahilinde Polatlı istasyonunun günden güne gelişmesine dayanarak kurulan belediyenin geliri 2160 kuruş olup bu gelire mal sandığının iştirak edip yarısını talep etmesinden bahisle, belediyenin tesis edildiği bu sene için mal sandığınca varidata iştirak edilmeyerek gelirler toplamının belediyece alınıp harcanmasına karar verilmiştir. Belediyenin ne surette tesis edildiğine dair soruşturmada istasyonun diğer mevkilerle kıyasla sürekli genişleyerek daimi ikamet ve tiftik, yapağı ve zahire alımlarının mevsimi olan ilk ve son baharda ticaret eden pek çok esnafın toplanma merkezi olduğu, halkın zarar görmemesi için buraya bir belediye tesis olunduğu anlaşılmaktadır. Aynı belgede, burada teşkil olunan belediye dairesinin geliri 2000 küsur kuruştan ibaret olmasına nazaran belediye teşkilinin caiz olmadığı gibi esasen köylerde belediye dairesi teşkilinin de irade-i seniye'ce men edildiği bildirilerek bu konu hakkında Dahiliye Nezaretince bir tedbir oluşturuluncaya kadar konu hakkında bir şey yapılamayacağı kararı verilmiştir.[49]

Demir yolunun sağladığı bu ticari canlılık, Birinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu yoğun talep ve fiyat artışları, bölgede bir sermaye birikimine neden olmuş ve şirketleşme sürecini beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Eskişehirli Hacı Velizâde ve arkadaşları tarafından[50] merkezi Polatlı'da olmak üzere "Haymana Ticaret-i Milli Anonim Şirketi" gibi[51] Ankara çevresinde ilk anonim şirketlerinden biri olan yeni kuruluşların doğumunu hazırlamıştır.

Polatlı ve civarı Sakarya ırmağı, Porsuk çayı, Ankara çayı, Ilıcaöz, Babayakup, Yaraözü ve Şabanözü derelerinin suladığı 328.272,70 hektarlık bir arazi varlığına sahiptir. Bu arazinin yaklaşık 224.058,70 hektar kısmı tarım arazisi, 100.753,50 hektar çayır ve mera, 1.500 hektar ormanlık ve fundalık geriye kalan 1.960,50 hektarlık kısmı ise tarım dışı arazidir. Arazi varlığının büyük bölümünü tarım arazileri oluşturmaktadır.

Kuruluş sürecinde istasyon ve civarı şehir merkezi olarak düşünülmüş ve buraya 1927 verilerine göre 64 hanede 267 nüfustan oluşan Zafer Mahallesi, 27 hanede 153 nüfustan oluşan İstiklal Mahallesi ve 7 hanede 42 nüfustan

---

[46] F. Akpamuk, **Polatlı'nın Kuruluşu ve Gelişmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara 1989, s. 27-29.

[47] BOA, ŞD.,649/8, Tarih; (H) 07.01.1324; BOA, BEO,2820/211447, Tarih; (H) 09.03.1334; BOA, DH.MKT.,1080/6, Tarih; (H) 22.03.1334.

[48] BOA, DH.MKT,1262/108, Tarih;(H) 23.03.1326

[49] agb.; BOA, BEO,3487/261522, Tarih;(H) 16.01.1327.

[50] BOA, MV,253/27, Tarih;06.01.1338.

[51] BOA, ŞD,1266/7, Tarih;06.12.1337.

oluşan Müderris Mahallesi tesis edilmiştir. Dahiliye Vekaleti kayıtlarına göre 1927 itibarıyla Polatlı kazasının 5 nahiyesi ve 70 köyü bulunmaktadır.[52]

Erken Cumhuriyet Dönemi İskân Politikası ve Polatlı

1915'ten itibaren Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin idaresi kayıtlarına bakılırsa[53] Arnavut ve Boşnak muhacirlerin Ankara'da "nisbet ve mevkii" dairesinde" ve yüzde on itibarıyla tevzii ve iskân edilebileceği ifade edilmektedir. Bu muhacirlerin yerleştirmelerinden hemen sonra üretici duruma getirilmeleri için askerî ambarlardan tohumluk buğday verilmesi yoluna gidilmiştir.[54]

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Osmanlı döneminden kalma hesaplaşmalar sonucunda göçler sürmüştür. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte başlayan bu göç süreci esasen Türkiye sınırları dışında kalan Osmanlı topraklarında yaşayan çoğunluğu Türk kökenli Müslümanların 'anayurd' olarak gördükleri topraklara göçleridir. Dönem Hükûmetleri bu göçmenlere yönelik iskân politikaları geliştirmek durumunda kalmışlardır.

Millî Mücadelenin başarıyla tamamlanmasının hemen ardından Anadolu yeni bir göç dalgasına maruz kalmış ve muhacirlerin iskânı meselesi özellikle de Yunan topraklarında kalan Türklerin mübadele ve iskânı için Mustafa Kemal Paşa İslam âleminden yardım talep eden bir beyanname hazırlamıştır.[55]

1923 senesi başında Mustafa Kemal Paşa'nın nüfus meselesi hakkında gazetecilerin sorusuna verdiği cevap aynı zamanda dönemin iskân politikasının anlaşılması açısından da önemlidir: [56]

> *"...Hakikaten memleketin nüfusu şâyân-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki, bütün Anadolu halkı 8 milyonu geçmez... Yemen'e gidip ölen Anadolu çocuklarının miktarı zannederim 1,5 milyondur. Ona göre Suriye'yi, Irak'ı Afrika'yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünürsek yekûnları milyonlara bâliğ olacaktır. Şimdi biz bunu telafi etmek istiyoruz... Bunun için hudud-ı millîye haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasır da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak, nüfusumuzu tezyid etmek lâzımdır ki, buna da tevessül olunacaktır. Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olursa oradan da getireceğiz.*

[52] Dahiliye Vekaleti, Son teşkilatı mülkiyede köylerimizin adları, Hilal Matbaası, İstanbul 1928, s. 12.
[53] BCA, Fon Kodu,272-0-0-11, Yer no;7-4-12, Tarih;13.10.1915.
[54] BCA, Fon Kodu,272-0-0-11,Yer no;8-6-2,Tarih;10.03.1916.
[55] BCA, Fon Kodu;30.10.0.0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer No;1-1-4, Tarih;25.09.1923.
[56] Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir ve İzmit Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s. 53-54.

Fakat bence Makedonya'dan, Garbî Trakya'dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lazımdır…"

Atatürk, 1 Kasım 1936 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmasında "Anavatana yeni kavuşan göçmen vatandaşlarımızın iskânı başlıca işlerimizdendir. Göçmenleri iyi yerleştirmek ve süratle üretmen kılmak için onları kâfi derecede teçhiz etmeye çalışıyoruz. Aldığımız neticeler ümit vericidir. Bu millî meseleye tahsis edebildiğimiz vasıta derecesinde, fakat ara vermeksizin devam edeceğiz." sözleriyle muhacirlerin iskânına verdiği önem ve aynı zamanda bu iskânı millî bir mesele olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.[57]

13 Ekim 1923'de Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurularak[58] Vekâlete "Mübadeleye tâbi ahalinin Türkiye'ye nakilleri, bunlardan ihtiyacı olanların iskele ve yollarda geçim ve barınmalarını ve verimli olan iskân mıntıkalarına sevklerini ve iskânlarından itibaren iki ay geçimlerini temin ve düşman istilâsı sebebiyle harap olan yerlerin imarını hazırlamak, bunun yanında ihtiyaç görüldükçe ortaya çıkan talep üzerine bütün gayr-i menkul emvâli metruke, Mübadele ve İskân ve İmar Vekâleti emrine verilecektir. Yine vekâlet, mübadeleye tâbi kişilere ait olup sayımı bir mukaveleye dayanmaksızın işgal edilmiş bulunan emvâl-i metrûkeyi idare etmek hakkına sahiptir. Yine 1919 senesi başlangıcından sonra yerleştirilmiş olan muhacirleri[59] "hal ve sanatlarına göre icap eden yerlere nakil ve iskân etmek" görevleri verilmiştir.

Vekâletin çalışmaları neticesinde Türkiye on iskân mıntıkasına ayrılarak imar ve iskân mıntıka müdürlükleri kurulmuş ancak 1924 yılına gelindiğinde hem mübadele işinin hafiflemesi hem de çeşitli eleştirilere maruz kalan Vekâletin kaldırılarak, görevi Genel Müdürlük teşkilatıyla Dâhiliye Vekâletine devredilmiştir.

1926 tarihinde mecliste görüşülen İskân Kanunu layihasında, vatandaşlığa kabul edilmeyecekler arasında öncelikle Türk "harsına" dâhil olmayanlar sayılır. 1926 İskân Kanununa göre; Türk harsına dâhil olmayanlarla sirayet devrindeki frengililer, cüzzama müptelâ eşhas ve aileleri, ceraimi siyasiye ve askeriye müstesna olmak üzere cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler.

2510 sayılı İskân Kanunu ile *"Türkiye'de yerleşmek maksadı ile dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler"*in

[57] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 5, İçtima 2,13.Cilt, s. 5.

[58] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre II, Cilt 2, İçtima senesi;1, Otuzbeşinci İçtima,13 Teşrinievvel 1339 Cumartesi, Ankara 1944, s. 621-664.

[59] Mütareke sonrasına tesadüf eden bu dönem göç ve iskân meseleleri için bakınız; Hatice Yıldırım, **Mütareke Döneminde Göç ve İskân (1918-1923)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2020.

muhacir olarak kabul edilecekleri açıklanmıştır. Türk ırkından olup Hükûmetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mültecilerin istedikleri yerde yerleşebilecekleri açıklanırken Türk ırkından olmayanlar, Hükûmetten yardım istemeseler bile, Hükûmetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükûmetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecbur tutulmuşlardır. Bu yasal düzenleme ile 1 numaralı mıntakalara: Yeniden hiç bir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkaların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiç bir kimsenin avdet etmesine izin verilemeyeceği ve soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilâyet merkezleri civarına yerleştirilebilecekleri benimsenmiştir. (Madde 15). Eski yasayla benzeşmekle birlikte, göçmenlerin etnik kimliğine göre iskân edilecekleri yerlerin tanımlanması yaklaşımıyla farklılaşmaktadır. Yeni yasaya göre "Türk ırkından olup Türkçe konuşan" göçmenler için bağımsız köyler kurulabilecekken, "Türk kültürüne bağlı olup farklı dilde konuşan" gruplar için ayrı köy kurulmayacak, bunlar kendi dillerini konuşan köylere de yerleştirilmeyerek mevcut köylere dağıtılacak ve yerli halkla kaynaşmaları sağlanacaktır.[60]

Cumhuriyet Dönemi'nde mübadele, serbest ve iskânlı göçmen ile zaman zaman da iltica etmek suretiyle Balkan ülkelerinden Türkiye'ye toplamda 1.750.000 civarında göçmen gelmiştir[61]. Bu göçmenlerin ülkelere göre dağılımı şöyledir: Yunanistan 550.000, Bulgaristan 717.122, Yugoslavya 350.000 ve Romanya 121.341.

Misak-ı Millî sınırları içinde homojen bir millet oluşturmayı amaçlayan Türkiye; nüfus yoğunluğunu artırmada bu göçleri politik bir metod olarak teşvik dahi etmiştir. Böyle bir anlayış içinde hareket eden Türkiye, başta mübadele olmak üzere, ülkemize gelen göçmenlerin yerleştirilmelerinde belirli bir iskân politikası tespit etmiştir. İskân politikasının belirlenmesinde öncelikle, mübadele ile Türkiye'yi terk eden Rumların hatta Ermenilerin geride bırakmış oldukları emval-i metrukenin yoğun olarak bulunduğu bölgeler göçmenlerin yerleşim alanlarının tespitinde esas alınmıştır. Nitekim Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti 1923 yılında bütün vilayetlere yazı yazarak;

"a. Mıntıkada ne tür tarımla uğraşılmaktadır?

b. Ne kadar emval-i metruke vardır?

c. Kaç emval-i metruke hanesi boştur? Ne kadarı boşaltılabilir?

d. Emval-i metruke arazisinin miktarı nedir?"

---

[60] *Resmî Gazete*, 21 Haziran 1934, Sayı 2733.

[61] Cevat Geray, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961)**, Ankara, 1961.s. 11, Tablo IV.

şeklindeki sorulara cevap verilmesini istemiştir.[62]

Bu sorulara verilen cevaplarla birlikte muhacirlerin geldikleri iklim ve arazi şartları ile yerleştirilmesi düşünülen bölgelerde nüfus yoğunluğunun artırılmasının stratejik açıdan uygun görülmesi iskân politikasının belirlenmesinde etkili olan faktörlerden biri olmuştur. Bu düşüncelerle 1923-1960 yılları arasında İç Anadolu bölgesine 130.000 civarında göçmen yerleştirilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren münferit olarak ve küçük gruplar hâlinde Ankara'ya göçmen gelmekte olsa da bu konudaki ilk kapsamlı girişim 1927 senesindedir. Bahsi geçen sene içerisinde yapılan tetkikler neticesinde Ankara'nın Bala kazasına 20 bin kişinin, Nallıhan kazasına ise 150 kişinin iskân olunabileceği rapor edilmiştir.[63]

Ankara'da ve muhacir iskânının şüphesiz en önemli sebebi burada iskâna müsait geniş arazilerin mevcut olmasıdır.[64] Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere 1924-1938 yılları arasında Ankara'ya önemli miktarda muhacirin daha iskân edildiği görülmektedir. Bunlar arasında az miktarda Yunanistan mübadili ve Yenidoğan köyüne iskân olunan Tatarlar bulunmakla birlikte Kıranharmanı, Etimesgut ve Samutlu (Temelli) köylerine yerleştirilen Rumeli göçmeni Türklerin öne çıktığı, dolayısıyla Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'da yapılan iskâna bakıldığında gelenlerin daha ziyade Rumeli kökenli Türkler olduğu anlaşılmaktadır. Haymana, Bala ve Polatlı kazalarına iskân olunan bu göçmenler daha ziyade Tatar ve Rumeli Türklerinden oluşmaktadır.

70 hane Romanya muhacirleri adına Hacı Kadir imzasıyla Başvekâlete gönderilen dilekçede, bahis mevzusu Romanya muhacirlerinin Ankara vilâyetine bağlı Polatlı kazası dâhilindeki Alikolan çiftliği arazisinde iskânlarının temini ve hızlandırılması için Dâhiliye Vekâleti, adı geçen vilâyete haber etmişti. Bunun yanında, iskân kanunu dairesinde Türkiye'ye muhacirlerin gelmeleri ve iskânlarına hazır bulundurulmakta olduğu ve gelen muhacirlerin kanun dairesinde, geciktirilmeksizin iskânlarına itina edildiği bildirilmişti.[65]

---

[62] Yusuf Sarınay, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXVII- Sayı 80, Temmuz 2011, s. 362.

[63] BCA,Fon Kodu;272.0.0.11,Yer no; 23.121.10,Tarih;02.12.1927.

[64] BOA., BEO, 7/470, 12 Teşrînisânî 1310 (24 Ocak 1895).

[65] BCA; Fon Kodu, 30.10.0.0., Yer Numarası; 81.530.7., Tarih;08.02.1927.

Yıl	Geldiği Yer	Yerleştiği Yer	Hane	Nüfus
1926	Romanya	Polatlı	53	267
1929	Bulgaristan	Polatlı	45	248
1936	Bulgaristan	Haymana	210	785
1936-1938	Romanya	Sincan	100	411
1938	Romanya	Zir/Yenikent	5	22
1950	Bulgaristan	Polatlı	91	366
1951	Bulgaristan	Polatlı	155	661
1952	Bulgaristan	Polatlı	10	35
1953	Bulgaristan	Polatlı	8	26
1954	Bulgaristan	Polatlı	20	100
1956	Bulgaristan	Polatlı	1	5

Tablo 1. 1923-1960 yılları arasında Polatlı ve civarında yapılan iskân

1923-1960 yılları arasında Balkan ülkelerinden Türkiye'ye 1.204.205 göçmen gelmiş olmasına rağmen, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi aynı dönemde Ankara'da 11.701 Balkan göçmeni iskân edilmiştir.[66]

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Balkan göçmenlerinin çoğunluğunun Trakya bölgesine yerleştirilmesi sebebiyle[67] bölgeye yeni göçmen yerleştirilmesinin bölgede halkın sıkıntılarını artıracağı düşüncesi ile Bakanlar Kurulu 29 Ocak 1936 tarihinde; "yeniden gelecek olan 25 bin kadar göçmenin Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Konya ve Adana vilayetlerinin muhtelif kazalarında tesbit edilmekte olan boş topraklarda yerleştirilmeleri" için bir kararname çıkarmıştır.[68]

[66] Sarınay, agm., s. 363-366. Cevat Geray ise bu tarihler arasında Ankara'ya 10.560 göçmen yerleştirildiğini belirtmektedir. Bakınız Geray, **age.,** s. 30 tablo XV.

[67] Özellikle Tekirdağ ve Edirne vilayetlerinde Şubat, Mart ve Nisan aylarında yerleştirilen mültecilerin nüfus miktarlarını ve yerleştirildikleri yerleri gösteren cetvel için bakınız; BCA, Tasnif No;272.0.0.65, Yer No; 6.5.5., Tarih;10.05.1927.

[68] BCA. Fon Kodu, 030.18.1.2., Yer no,61.8.9., Tarih; 29.01.1936.

Yıl	Geldiği Yer	Yerleştiği Yer	Hane	Nüfus
1926	**Romanya** (Atmaca)	Yenidoğan	53	267
1929	**Bulgaristan** (Kızanlık)	Samutlu (Olukpınar)	45	248
1950 sonrası	**Bulgaristan** (Balak)	Akyüz Alagöz	1 1	4 7
	Balçık	Alcı	2	9
	Bela	Alev	2	7
	Burgaz	Beylikköprü	17	68
	Dobriç	Çanakçı	7	29
	Eğridere	Çanaker	1	1
	Elena	Çekirdeksiz	3	13
	Eskicuma	Çokviran	2	6
	Filibe	Eski karsak	1	4
	Karnabat	Eski Polatlı	2	7
	Kazan	Eskikavak	1	5
	Kırcaali	Gedikli	2	5
	Kızanlık	Hacımuslu	3	12
	Kızıncak	Ilıca	11	50
	Osmanpazarı	İğciler	4	20
	Pazarcık	İnler	18	71
	Plevne	Karabenli	1	5
	Romanya	Karacaahmet	6	28
	Razgrat	Karahacılı	1	6
	Rusçuk	Karapınar	1	6
	Sağra	Kargalı	8	35
	Sankaba	Kıranharmanı	2	10
	Selvi	Kızılcakışla	1	5
	Silistre	Kocahacılı	9	40
	Şumnu	Kürttaciri	1	3
	Talarkan	Müslüm	3	12
	Tırnova	Ömerler	4	23
	Tulbuhm	Ördekgölü	1	1
	Trava	Özyurt	3	7
	Varna	Polatlar	1	3
	Yanbolu	Polatlı Merkez	73	254
		İskân edilen köy	Hane	Nüfus
	Yugoslavya	Sarıhalil	2	5
		Sazılar	7	31
		Sinanlı	3	14

		Sivri	4	18
		Şıhahmetli	3	13
		Şıhali	12	41
		Temelli	1	4
		Toprakpınar	15	66
		Türkobası	1	5
		Türkkarsak	2	9
		Türktaciri	14	65
		Uzunbey	16	69
		Üçpınar	1	2
		Yabanözü	3	8
		Yağmurbaba	1	4
		Yassıhöyük	8	54
		Yazılar	4	18
		Yeniköseler	19	81
		Yeniöz	1	3
		Yunanlı	2	10
Toplam			410	1791

Tablo 2. Polatlı İlçesine Yerleştirilen Göçmenler[69]

Köy Menşei	**Köy Adedi**	**Oran**	**Nüfus**	**Oran**
Türk	54	%75.00	10.838	%74.62
Tatar	11	%15.27	2.557	%17.60
Kürt	4	%5.55	742	% 5.10
Boşnak	2	%2.77	312	%2.14
Alevi	1	%1.38	62	%0.426
Müslüman Kıpti	-	-	12	%0.08

Tablo 3. 1927 verilerine göre Polatlı mahalle ve köylerinde demografik yapı[70]

[69] Sarınay, agm., s. 383-384.
[70] BCA, Fon Kodu;272.0.0.65,Yer No;6-5-4,Tarih;23.03.1927.

Polatlı ve çevresinde yapılan iskân neticesinde oluşan domografik yapıyı görmek adına diğer civar kazalara bakılacak olursa; bu tarihlerde Haymana kaza merkezinde bulunan Tatar Mahallesinde 154 hanede 554, Ahırlıkuyu köyünde 89 hanede 429, Ahiboz köyünde 65 hanede 219, Bezirhane köyünde 29 hanede 166, Çıngırlı köyünde 62 hanede 169, Çayıröz köyünde 15 hanede 95 ve Seyidahmetli köyünde de 25 hanede 87 olmak üzere toplamda 1719 Tatar nüfus, Ördekgölü ve Boşnak Kesikkavak köylerinde 56 hanede 172 Boşnak nüfus vardır. Aynı belgeye göre Haymanada 200 hanede 862 Çerkez, 3238 hanede 14.984 Kürt ve 10.207 hanede 27.944 Türk nüfus bulunmaktadır.[71]

Muhacir iskân edilen kazalardan biri olan Bala'da ise Tatar mahallesinde 47 hanede 168 nüfus ve köylerden Ahmetçayırı köyünde 47 hanede 167 nüfus, Holoz köyünde 37 hanede 161 nüfus ve Sululök köyünde de 67 hanede 320 Tatar nüfusu bulunmaktadır. Yine Tatar mahallesinde 1 hanede 19 ve Akkoşan köyünde 11 hanede 28 Boşnak nüfus,3 köyde 144 hanede 868 Kıpti müslim nüfusu bulunmaktadır.[72]

Mayıs 1927 yılına ait Ankara Ayaş'ta iskân edilen, Türk, Müslüman Kıptî, Boşnak, Bulgar ve Romanyalı muhacirlerin iskânını gösterir cetvele göre; Ayaş'taki İhsaniye mahallesinde 15 hanede 48 nüfus Boşnak iskân edilmiştir. Hacı Memi mahallesinde de 185 hanede 1.029 nüfus Türk, 2 hanede 6 Kıptî iskân edilmiştir. Hacı Recep mahallesinde de 71 hanede 422 nüfus Türk, 2 hanede 2 Bulgaristanlı, 1 hanede de 2 Romanyalı yerleştirilmiş olduğu görülmektedir.[73] Zir (Yenikent) de ise, 67 hanede 254 nüfus Arnavut, 47 hanede 212 nüfus Ermeni ve 27 hanede 170 Çerkez nüfusunun bulunduğu görülmektedir.[74]Nallıhan kazası Ali Ağa, Nasuh Paşa ve Hamidiye mahallelerinde 25 hanede 66 nüfus Boşnak ve köylerde de 25 hanede 100 Kıpti-i Müslim nüfus bulunmaktadır.[75]

Arşiv kayıtlarına bakılırsa Polatlı çevresine erken Cumhuriyet döneminde iskân edilen muhacirlerin geldikleri yerler Dedeağaç, Dobruca (Tınaksız köyüne yerleştirildiler), Köstence (Eskipolatlı'ya iskân edildiler), Ohri, Petriç, Priştine, Prizren, Siroz, Debrei Bala, Yugoslavya, Romanya (Alikolan köyüne iskân edildiler), Rusçuk, Eskicuma Bulgaristan, Selanik, Şumnu Bulgaristan ve Tırnova olduğu ve örneğin Selanik gibi, yerlerden birden çok muhacir gruplarının isken edildikleri anlaşılmaktadır.

---

[71] BCA, Fon Kodu; 272.0.0.65, Toprak İskân Genel Müdürlüğü, Muhacirin Fonu; Yer No; 6.5.11., Tarih; 23. 05. 1927.

[72] BCA,Fon Kodu; 272.0.0.65; Yer No; 6.5.10.,Tarih;22.05.1927.

[73] BCA,Fon Kodu; 272.0.0.65/ Toprak İskan Genel Müdürlüğü, Muhacirin Fonu; Yer No; 6.5.6.,Tarih;10.05.1927.

[74] BCA, Fon Kodu; 272.0.0.65, Yer No; 6.5.9., Tarih;21.05.1927.

[75] Belgede Nallıhan adı geçmemekle birlikte mahalle ve köy adlarından belgenin Nallıhan'a ait olduğu anlaşılmaktadır. BCA, Fon Kodu; 272.0.0.65; Yer No, 6.5.1., Tarih;08.08.1926.

Örnek Köyler

1897'de yeniden oluşturulan Muhacirin Komisyon-ı Âlisi nizamnamesinde muhacirler için kurulacak köylerin belirli bir plan dahilinde inşa edilmeleri ve plana göre inşa edilen evlerin muhtelif cephelerden fotoğraflarının çekilerek komisyona gönderilmesi öngörülmektedir.[76] Bu politikanın daha sonraki dönemlerde de sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 1919 yılına ait bir belgede[77] Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi tarafından muhacirlerin iskân edileceği evlerin ve köylerin hangi plana göre inşa edilmesi gerektiğine yönelik örnek planlar, bir tamimle vilayetlere tebliğ edilmiştir. "Muhacir köylerinin tesisinde takip olunacak hututu umumiye ile taksimatı mübeyyin proje"ye göre bir ve ikişer katlı meskenlerin yapılması ile oluşturulacak köy planlaması çizimlerle izah edilmiştir.

9.5.1928 tarihli ve 6577 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla[78] "Yahşihan'dan Eskişehir'e kadar olan saha dahilindeki boş ve vasi arazide köyler tesisi ve muhacirin iskânı memleket zürraına ve iktisadiyatının terakki ve inkişafına amil olacağından numune köyler tesisi için bu sahada hazineye ait bulunan arazinin iskana terki" kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla devlet yeni gelen göçmenler için tekrar köy kurma kararı almıştır.[79]

Ahi Mesut Köyü

Ahi Mesud Köyü'ndeki süreç, göçmenlerin yerleştirilmesi ve örnek köy yapılması için 16.05.1928 tarihli ve 6689 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla[80] Ahi Mesud Çiftliği ve çevresindeki arazilerin satın alınmasına karar verilmesiyle başlamıştır. Demir yolu üzerindeki bir alanda saptanan arazi üzerinde planlama ve yerleşme, Alman Mimar Ernst Arnold Egli'nin bilimsel ve Evkaf Müdüriyeti Umumisi'nin maddi katkısıyla kısa sürede tamamlanmıştır. 09.09.1928 tarihli bir kararnameden bu tarihte artık evlerin inşaatının tamamlanmak üzere olduğu ve yerleşmeye su sağlanması için gerekli paranın çıkartılması istendiği anlaşılmaktadır.[81] Ardından 21.10.1928 tarihinde artık köyde göçmenlerin iskân edilmiş olduğu belirtilerek müteaddid dükkânları havi bir çarşı, çamaşırhanesiyle bir hamam, müştemilatıyla bir

[76] Mehmet Yılmaz, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri.1884-1914**, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996, s. 18.
[77] BOA, DH. UMUM,125/32, Tarih;(H) 20.06.1337.
[78] BCA,Fon Kodu;30.18.1.1.,Yer No;28-29-12,Tarih;09.05.1928.
[79] Bu dönemde Bulgaristan'dan gelen göçmenler için, Ankara çevresinde Ahi Mesut (Etimesgut), Samutlu (Temelli) köylerinin kurulduğu, ayrıca Polatlı- Malıköy Nahiyesi'nde de bir köyün kurulmasının planlandığı anlaşılmaktadır. Ali Cengizkan, "Ahi Mes'ud Numune Köyü", **Arredamento Mimarlık**, Sayı 6, 2004, s. 111–112.
[80] BCA,Fon Kodu;30.18.1.1.,Yer No;29-32-14,Tarih;16.05.1928.
[81] BCA, Fon Kodu;30.18.1.1., Yer No;30-56-4, Tarih;09.09.1928.

kahvehane ve hanın kapalı zarf usulüyle pazarlık usulüyle yapılması ve müteacilen inşaası ile muhacirin sefaleti sonlandırılmak istenmiştir.[82]

Görsel 1. Ahi Mesut Köyü ilk yerleşim planı.

Samutlu Köyü

İmparatorluk döneminde Zir kazasına bağlı olan Samutlu[83] Malıköy istasyonu üzerinde bir çiftlik arazisi olup demir yolunun buradan geçmesi bu araziyi kıymetlendirmiştir. Polatlı Kazasına bağlı Beyobası Nahiye merkezi 1931 yılında Samutlu'ya taşınmış burası Samutlu adıyla yeni nahiye merkezi haline getirilmiştir.[84] Malıköy istasyonu nahiyeye bağlı köylerin ortasında ve bu nedenle civar halkının ihracat ve ithalat yeridir. Bu nedenle ümrana, terakki ve inkişafa çok müsait olup istasyon ile köyler arasında düzgün yollar ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu nedenle Ankara Vilayeti İdare heyeti ile Umumi Meclisi böyle bir talepte bulunmuştur.[85] Kuruluş sırasında ailelere taş evler, tarım arazileri, tohum, çift hayvanları ve tarım araçları dağıtılmıştır.[86] Bu yolla, planlı bir yapılı çevreye sahip, tarımsal kaynakları ile yerleşimcilere gelir kaynağı sunarken, ekonomiye katkı sağlamalarının amaçlandığı dolayısıyla kendi kendine yetebilen bir yerleşim kurulması amaçlanmıştır.

[82] BCA, 30.18.1.1/30.63.9 no'lu belge. 21.10.1928
[83] BOA, ML.VRD.TMT. d./1353, Tarih;(H) 29.12.1261.
[84] BCA,Fon Kodu;30.11.1.0.,Yer No;53-5-9,Tarih;16.02.1930; Resmi Gazete, Tarih: 7 Teşrinievvel 1336,Sayı;1827.
[85] BCA,Fon Kodu;30.11.1.0.,Yer No;53-5-9,Tarih;16.02.1930, s. 4.
[86] BCA,Fon Kodu;30.18.1.2.,Yer No;13-57-13,Tarih;03.09.1930; BCA, Fon Kodu;30.18.1.2.,Yer No;14-64-17, Tarih; 08.10.1930.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde bir örnek köy olarak kurulan Samutlu, kırsal kimliğini ve yerleşim düzenini uzunca bir süre korumuş fakat zamanla, çeşitli etkiler nedeniyle kırsal karakterini koruyarak bugün Temelli olarak bilinen kentsel bir alanın ortasında kalmıştır Samutlu Köyü, 1930 yılında göçmenler için Ankara'da örnek bir köy olarak kurulmuştur. Köye ilk yerleşenlerin 1929 yılında gelip geçici olarak köye geldikleri bilinmektedir. Samutlu'nun kuruluşundan önce başka yerlerde konaklamıştır.[87]

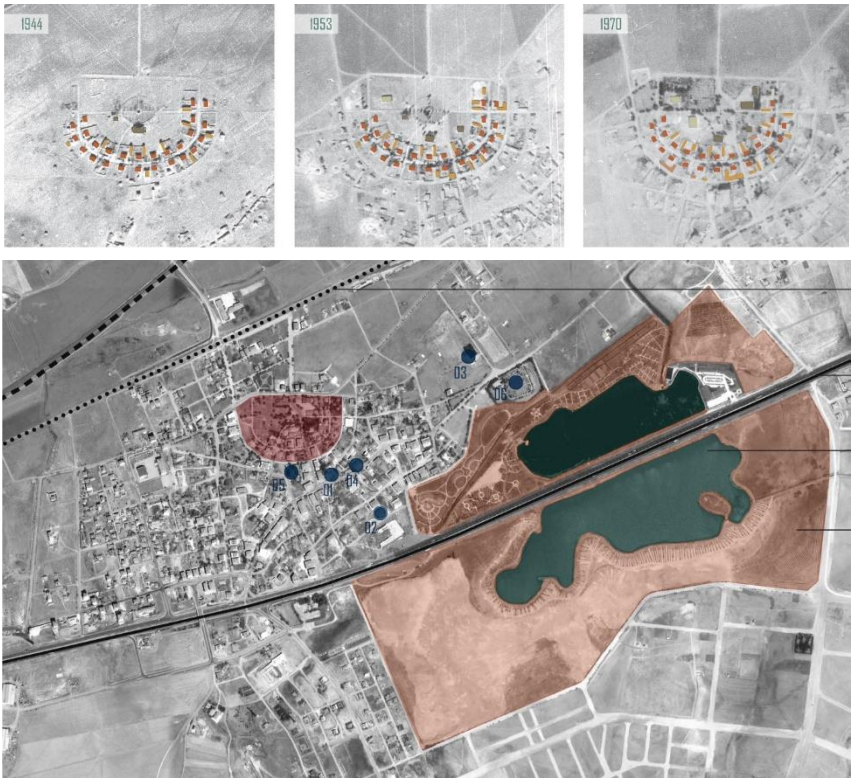

Görsel 2 ve 3. Samutlu (Temelli) ilk yerleşim planı ve günümüzdeki durumu

Kıranharmanı

[87] Tuğba Kavak, **Conservatıon of a modern rural Heritage Place: Early Republican Period Model Village of Samutlu (Temelli)**, Ankara, a Thesis submitted to the Graduate School Of Natural and Applıed Sciences of Middle East Technical Universıty, Ankara 2019.

Sivrihasar kazasına bağlı Kıranharmanı veya Kullar mevkii denilen bu bölge, 1909 tarihli incelemeye bakılırsa[88] demir yoluna iki saat mesafede Sakarya ve Porsuk nehirlerinin birleştiği yerdedir. Mayıs 1909 tarihli bir belgeye bakılırsa arazi Yahudi muhacirlere tahsis ve iskân edilmiş ancak Köseler karyesi ahalisi tarafından fiilen zabt ve gasp edilmiştir.[89]Şikayetler üzerine yapılan soruşturmada zikredilen arazinin muhacirin-i museviye'ye aideti tahakkuk etmiş vakıanın men'i lüzumuna dair karar kaymakamlığa tebliğ edilmiştir. Öte yandan, 20 bin dönüm raddesinde ve Sakarya ile Porsuk nehirleri arasında bulunan arazinin[90] bazı mahallerinde bataklıkların bulunması, iskân edilen muhacirlerin uzun süre burada kalamayarak Kıranharmanı arazisini terk etmelerinde önemli bir faktör olmuştur.[91] Bu nedenle kanallar açılarak bataklığın kurutulabilmesinin mümkün olduğu tespiti yapılmıştır.

Köye Bolşevik devrimi sonrasında Rusya'dan firar ederek Anadolu'ya gelen Musevilerin yerleştiği anlaşılmaktadır.[92] İçlerinde hizmetkâr, rençber ve haham gibi meslek sahiplerinin bulunduğu ve 17 hanede 57 nüfusa sahip bulunan bu Musevi muhacirlerin çoğunun Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan tetkike göre Eskişehir ve İstanbul'a gitmek istedikleri anlaşılmıştır.[93] Kıranharmanı arazisine komşu bulunan Yeverviran köy halkının kendilerine buradan arazi verilerek "köyü imar etmek ve ziraatçılık yapmak" istediklerine bakılırsa[94] Kıranharmanı köyü bir kez daha boşalmıştır.

Bu dezavantajlı konumuna rağmen Kıranharmanı, Ankara'da Rumeli göçmeni Türklerin iskânı ile teşkil edilen ilk müstakil yerleşim alanlarından biri olmuştur. Göçmenlerin iskânı sırasında Sivrihisar ilçesi sınırları içerisinde yer alan köy 19 Şubat 1947 tarihinde alınan bir kararla Polatlı ilçesine bağlanmıştır.[95]

---

[88] BOA, Y.PRK.KOM.,16/57, Tarih;(H) 29.12.1326, s. 7.
[89] BOA, DH.MKT.,2823/102, Tarih;(H) 05.05.1327.
[90] Bakınız; "Kullar ma Kıranharmanı nam arazi-i emriye-i haliyenin haritası", BOA, HRT.h.,554, Tarih;(H) 29.12.1341.
[91] BCA, 272.0.0.12/52.122.29,Tarih; 27.03.1927.
[92] BCA,272-0-0-11, Yer No;12-40-1, Tarih: 08.09.1918, s. 1,3.Osmanlı topraklarına öteden beri Musevi muhacir ve mültecilerinin geldikleri bilinmekle birlikte burada ifade edilen göç, 1887 yılında Dobruca'da ikamet eden 400 hane Musevi'nin, gördükleri zulüm üzerine Hüdavendigar Vilayetine yerleşmek isteyen Musevilerdir. (Bakınız; DH.MKT., 1417/50, Tarih; (H), 09.08.1304; DH.MKT.,1426/113, Tarih; (H) 29.09.1304.
[93] BCA, 272-0-0-12/Muhacirin,53-123-18,Tarih;08.05.1927.
[94] BCA,272-0-0-11/İskan,22-116-13,Tarih;13.09.1927.
[95] BCA, Fon Kodu; 272.0.0.12,Yer No; 53.123.18.

Görsel 4. Kıranharmanı ilk yerleşim planlaması

SONUÇ

Genel olarak bakıldığında Cumhuriyetin iskân politikasının oluşturulmasında yeni kurulan ülkede homojen ve dinamik bir demografik yapı oluşturma hedefi vardır ve bu kaygı, kabul edilen iskân kanununda da kendisini göstermektedir.

Muhacirlerin hayli dar olan tarım alanlarına iskânları ile tarımsal alan genişlemiş ve tarımsal üretim büyük artış kaydetmiştir. Devlete ait olan ve yerli halk tarafından mera olarak kullanılan toprakların tarım alanına dönüştürülmesi ile birlikte asırlardır süregelen hayvancılığa dayalı ekonomi ikinci plana atılarak tarım öne çıkmaya başlamıştır. Muhacir yerleşimlerinde yerli halka nazaran daha modern yöntem ve araç gereçlerle yapılan tarımsal üretim ve faaliyetler demir yolu üzerinden nüfusu hızla artan Ankara ve İstanbul ihtiyaçlarının karşılanmasında ve bu faaliyetlerde bulunan yerel eşraf ve tüccarın önce ülke ve sonra da dünya ekonomisine entegre olma sürecini başlatmıştır.

1830 yılında Ankara şehri, Ayaş, Murtzaabad, Arapsun, Haymanateyn (Büyük ve Küçük Haymana), Şorba, Çubukabad, Yabanabad ve Yörügan kazalari ile Sufla ve Bala nahiyelerinden oluşmakta idi.[96] Kırım Harbi'nden evvel Ankara'nın nüfusu yaklaşık 35 bin civarındadır. 1859-1910 yılları arasında Ankara'ya iskân edilen muhacir sayısı 65.000 civarında olup bu muhacirden yaklaşık 38.000 kadarı Tatar ve Nogaylardır.[97] 1877 senesinde Ankara'nın nüfusu 72.875'e ulaşmıştır. 1927 sayımında 74.553 olan Ankara

[96] Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt 1,Sayı 1, 1980, s. 109-132. s. 112.
[97] Pustu, **agt.**, s. 86.

nüfusu 1935'te 122.720,1940'ta da 157.242 olarak sayılmıştır.[98] Nüfus artışının bir sonucu olarak aynı zamanda yeni nahiyeler oluşturulma veya nahiye merkezlerinin yeni yerleşim yerlerine alınması gibi idari düzenlemeler yapılmıştır. Ankara ve çevresinde yerleşmiş olduğu düşünülen 20.000 civarında muhacirin 14.000 kadarı Boşnak'tır. 1901 senesi Nisan ayına kadar 9.800 küsur Boşnak muhacirin Ankara'ya iskân edilmiş, 1902 senesi içerisinde Ankara'ya iskân edilen Boşnak muhacir sayısı 733 hanede 4.246'dır.[99] Sonraki dönemlerde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da Rumeli'den Boşnak kökenli muhacirlerin iskânı devam etmiştir. Ankara şehir merkezinde 1928-29 yıllarına gelindiğinde ise bu sayı yaklaşık beş kat artarak 404.581 olmuştur. Ankara'daki nüfus artışının tamamını muhacir iskânına bağlamak doğru değilse de muhacir iskânının nüfus artışında önemli bir etken olduğu muhakkaktır.

Özellikle Boşnakların ve Rumeli muhacirlerinin ziraat, ticaret ve sanata hâkimiyetleri Ankara'da muhacir iskânı konusunda hazırlanan raporlara yansımıştır. Raporda[100], muhacirlerin bu konulardaki birikimleri ve gayretlerinden Ankara halkının, hatta ticaretle uğraşan kişilerin dahi istifade ettiği açık bir şekilde belirtilmiştir. Ayrıca yerli halkın çok fazla rağbet göstermediğinden dolayı ticaretin gayrimüslimlerin elinde olduğu özellikle vurgulanmıştır. Muhacirlerin gelişleri ile birlikte bu konuda millîleşmenin sağlanması amaçlanmıştır. Rapordan şimdiye kadar gerçekleşen muhacir iskânının Ankara'ya ziraat, ticaret ve sanat konusunda önemli katkılarının olduğu, bu sebeple bunun devam ettirilmesinin Ankara'ya katkı sağlayacağı anlaşılmaktadır. Muhacirlerin oldukça gayretli ve çalışkan kişiler olmaları ve geldikleri yerlerdeki bilgi birikimlerini Ankara'ya taşımaları bu açıdan önem arz etmektedir.

Muhacir iskânı neticesinde bataklıklar başta olmak üzere âtıl durumdaki pek çok arazi tarıma açılmış ve ekonomiye kazandırılmıştır. Muhacirler, kendi arazilerinin yanındaki civar köylerin arazilerini de ortakçı sıfatı ile işlemişlerdir. Muhacirler, arazilerin nasıl ve ne zaman işlenmesi ile ne tür ürünler ekilmesi gerektiği konusunda yerli halka rehberlik etmiştir.

Muhacirler, yerleşik halka görece modern tarım bilgileri ile yerleştirildikleri alanları hızlıca şenlendirmişler; hububat tarımı ve hayvancılık arasında, genellikle hububat tarımını tercih etmişlerdir. Zorunluluktan doğan bu tercihin en önemli nedeni hayvancılığın geniş otlaklara ve yüksek sermayeye gerek duymasıdır. Muhacirlerin doğrudan yerleşik halkın meralarına iskân edildiği düşünüldüğünde, hayvancılığın tercih edilmeyişinin bazı pratik nedenleri de ortaya çıkmış olur. Ayrıca,

[98] **İstatistik Umum Müdürlüğü, Nüfus Sayımları 1927-1950**,Ankara 1953, s. 4.
[99] Pustu, **agt.**, s. 86.
[100] BOA., Y.PRK.UM., 27/104, H. Zilhicce 1310/Haziran/Temmuz 1893.

hububat tarımında en önemli maliyeti oluşturan tohum, çoğu zaman devlet ya da demir yolu idaresi tarafından dağıtılmış, askerlik ve vergi muafiyetleri ile üretimin geçimlikten pazara yönelik olması sağlanmaya çalışılmıştır. Demir yolu çevresinde modern tarım tekniklerini uygulayan muhacirler, demir yolu hattını güvenli hale getirirken; bir yanda da ürünlerini demir yolunun ulaşım avantajı ile pazara kolayca taşıyabilme olanağına sahip olmuşlardır.[101]

İmparatorluk döneminden erken Cumhuriyet dönemine kadar Ankara'ya iskân edilen muhacirler Ankara şehir ve birçok kaza merkezlerinde yerleştirilirken muhacirlerin iskânı için yeni ve müstakil köyler teşkil edildiği görülmektedir. Bu çerçevede muhacirlerin iskânı için yeni köylerin teşkil edilmesi neticesinde köy yerleşim alanlarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Polatlı'da 11 Tatar ve 2 Boşnak, Haymana kazasında 6 Tatar ve 2 Boşnak, Bala kazasında 3 Tatar ve 1 Boşnak köy yerleşimi oluşturulmuş bazı köylerde de farklı bölgeden gelen muhacirler bir arada iskânları gerçekleştirilmiştir.

Kırım, Kafkasya, Balkanlar, Rumeli, Kuban gibi farklı coğrafyalardan gelen pek çok farklı muhacir Tatar, Boşnak, Çerkes ve diğer muhacir grupları iskânları Türkiye'nin homojen bir demografiye sahip olmasına katkıda bulunduğu gibi Polatlı'nın da şehirleşme sürecine şekil vermişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Y.PRK.BŞK,1/26, Tarih;(H) 22.01.1295.

BOA, Y.PRK. BŞK.81/10, Tarih;(H) 29.12.1327.

BOA, İ.HUS,73/120, Tarih;(H) 17.11.1316.

BOA, A] DVN.MKL.86/6, Tarih;(H) 29.12.1309.

BOA., Y.PRK.UM., 27/104, (H) Zilhicce 1310.

BOA, Y.PRK.KOM,8/10, Tarih;(H)24.03.1309.

BOA, Y.PRK.KOM,8/14, Tarih;(H)20.05.1309.

BOA, Y.PRK.UM., 27/104, (H) Zilhicce 1310.

BOA, Y.PRK.UM., 30/7, Tarih; (H) 05.12.1311.

BOA., Y.PRK.KOM., 16/57, Tarih; (H) 29.12.1326.

BOA, Y.PRK.KOM.,8/10, Tarih;(H) 24.03.1309.

BOA, Y.PRK. KOM.,8/14, Tarih;(H) 20.05.1309.

[101] Seddar-Koraltürk, agm., s. 10-11.

BOA, DH.MKT.,141/19, Tarih;(H) 02.04.1311.
BOA, DH.MKT.,2504/6, Tarih;(H) 10.03.1319;
BOA, DH.MKT.,2507/120, Tarih;(H) 21.03.1319.
BOA, ŞD,1342/2, Tarih;(H) 28.09.1311
BOA, İ.DH.,1312/51Tarih; (H) 22.11.1311.
BOA, DH.MKT.,269/47, Tarih;(H) 16.04.1312.
BOA, MV.,81/104, Tarih;(H) 17.04.1312.
BOA, MV.,96/94, Tarih;(H) 13.09.1316
BOA, İ.DH.,1385/8; Tarih, (H) 15.03.1319
BOA, DH.MKT.,2517/66, Tarih, (H) 16.04.1319.
BOA., BEO, 7/470, (R) 12 Teşrînisânî 1310.
BOA, DH.MKT,2836/66, Tarih;(H) 09.05.1337.
BOA, ŞD.,649/8, Tarih; (H) 07.01.1324;
BOA, BEO,2820/211447, Tarih; (H) 09.03.1334;
BOA, DH.MKT.,1080/6, Tarih; (H) 22.03.1334.
BOA, DH.MKT,1262/108, Tarih;(H) 23.03.1326
BOA, BEO,3487/261522, Tarih;(H) 16.01.1327.
BOA, MV,253/27, Tarih;(H) 06.01.1338.
BOA, ŞD,1266/7, Tarih;(H) 06.12.1337.
BOA, AE.SABH.I..,251/16850, Tarih; (H) 14.02.1194.
BOA, DH. UMUM,125/32, Tarih;(H) 20.06.1337.
BOA, Y.PRK.KOM.,16/57, Tarih;(H) 29.12.1326, s. 7.
BOA, DH.MKT.,2823/102, Tarih;(H) 05.05.1327.
BOA, HRT.h.,554, Tarih;(H) 29.12.1341.
BOA, ML.VRD.TMT. d./1353, Tarih;(H) 29.12.1261.
BOA, DH.MKT., 1417/50, Tarih; (H), 09.08.1304.
BOA, DH.MKT.,1426/113, Tarih; (H) 29.09.1304.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 272.0.0.12/52.122.29, Tarih; 27.03.1927.
BCA,272-0-0-11, Yer No;12-40-1, Tarih;08.09.1918.
BCA, 272-0-0-12/Muhacirin,53-123-18, Tarih;08.05.1927.
BCA,272-0-0-11/İskân,22-116-13, Tarih;13.09.1927.

BCA, Fon Kodu; 272.0.0.12, Yer No; 53.123.18.

BCA, Fon Kodu;30.18.1.1., Yer No;28-29-12, Tarih;09.05.1928.

BCA, Fon Kodu,272-0-0-11, Yer no;7-4-12, Tarih;(H) 13.10.1915.

BCA, Fon Kodu,272-0-0-11, Yer no;8-6-2, Tarih;(H) 10.03.1916.

BCA, Fon Kodu;30.10.0.0/Muamelat Genel Müdürlüğü, Yer No;1-1-4, Tarih;25.09.1923.

BCA, Fon kodu;272-0-0-11, Yer no;21-106-22, Tarih;20.06.1925.

BCA, Fon kodu;272-0-0-11, Yer no;21-108-29, Tarih;04.11.1925.

BCA, Fon Kodu;272.0.0.11, Yer No; 23.121.10, Tarih;02.12.1927.

BCA; Fon Kodu, 30.10.0.0., Yer No; 81.530.7., Tarih;08.02.1927.

BCA, Fon Kodu; 272.0.0.65, Toprak İskân Genel Müdürlüğü, Muhacirin Fonu; Yer No; 6.5.11., Tarih; 23. 05. 1927.

BCA, Fon Kodu, 272.0.0.65, Yer No; 6.5.5., Tarih;10.05.1927.

BCA, Fon Kodu; 272.0.0.65; Yer No; 6.5.10., Tarih;22.05.1927.

BCA, Fon Kodu; 272.0.0.65, Yer No; 6.5.6., Tarih;10.05.1927.

BCA, Fon Kodu; 272.0.0.65, Yer No; 6.5.9., Tarih;21.05.1927.

BCA, Fon Kodu; 272.0.0.65; Yer No, 6.5.1., Tarih;08.08.1926.

BCA, Fon Kodu;30.18.1.1., Yer No;29-32-14, Tarih;16.05.1928.

BCA, Fon Kodu;30.18.1.1., Yer No;30-56-4, Tarih;09.09.1928.

BCA, Fon Kodu; 30.18.1.1., Yer No; 30.63.9, Tarih; 21.10.1928

BCA, Fon Kodu;30.11.1.0., Yer No;53-5-9, Tarih;16.02.1930.

BCA, Fon Kodu;30.18.1.2., Yer No;13-57-13, Tarih;03.09.1930.

BCA, Fon Kodu;30.18.1.2., Yer No;14-64-17, Tarih; 08.10.1930.

BCA. Fon Kodu, 030.18.1.2., Yer no,61.8.9., Tarih; 29.01.1936.

Resmî Yayınlar

Resmî Gazete, Tarih;21 Haziran 1934, Sayı;2733.

Resmi Gazete, Tarih;7 Teşrinievvel 1336, Sayı;1827.

TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre 5, İçtima 2, Cilt 13, s. 5.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, Cilt 2, İçtima senesi;1, Otuzbeşinci İçtima,13 Teşrinievvel 1339 Cumartesi, Ankara 1944.

Dahiliye Vekaleti, **Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimizin Adları**, Hilal Matbaası, İstanbul 1928.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç**, İstanbul 2001.

AKPAMUK, F., **Polatlı'nın Kuruluşu ve Gelişmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara 1989.

Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir. On Dördüncü Defa Olarak Matbaa-i Vilayette Tab' Olunmuştur. 1320.

BABUŞ, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç Ve İskân Siyaseti Ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2006.

BAYAR, Hamdi- BAYAR, Namık Kemal, "Sakarya (Tırnaksız) Köyü", **Emel**, No;198, Ankara Eylül-Ekim 1993, ss. 32-35.

BEYHAN, Mehmet Ali (Ed), **Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi,** Kitabevi, İstanbul 2012.

CENGİZKAN, Ali, "Ahi Mes'ud Numune Köyü", **Arredamento Mimarlık**, Sayı 6, 2004, ss. 110–119.

ÇADIRCI, Musa, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", **Osmanlı Araştırmaları I**, Cilt 1,Sayı 1,Yıl 1980, ss. 109-132.

ÇELEBİ, Ercan, Mübadele, **İmar ve İskân Vekaleti (Kuruluşu, Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri),** Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019.

DÜNDAR, Fuat**, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918),** İstanbul 2001.

ELMACI, Ekrem "Ahmetçayırı Köyü", **Emel**, No;214, Mayıs-Haziran 1996, ss. 30-33.

EMEK İNAN, Canan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme", **Göç Araştırmaları Dergisi,** Cilt 2, Sayı 3, Ocak-Haziran 2016, ss. 10-33.

EREN, Ahmet Cevat, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri. Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul 1966.

ERDOĞAN, Abdülkerim, **Tarih İçinde Polatlı**, Polatlı Belediyesi Başkanlığı Yay., Ankara 2007.

ERKAN, Süleyman, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)**, Trabzon 1996.

GERAY, Cevat, **Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı**, (1923-1961), Ankara, 1961.

GÜNAY, Nejla, **Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2021.

HABİÇOĞLU, Bedri, Kafkasya'dan Anadolu'ya göçler ve iskânları, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993.

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

İNAN, Arı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Eskişehir ve İzmit Konuşmaları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.

İPEK, Nedim, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877–1890),** Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

İstatistik Umum Müdürlüğü, Nüfus Sayımları 1927-1950, Ankara 1953.

KALKAY, Tuncer, "Ballıkpınar Köyü", **Emel** No;231, İstanbul, Mayıs-Haziran 2010, ss. 18-19.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1943.

KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çeviri: Bahar Tırnakcı, İstanbul 2003.

KAVAK, Tuğba, **Conservation of a Modern Rural Heritage Place: Early Republican Perıiod Model Village of Samutlu (Temelli), Ankara**, a Thesıs Submıtted To The Graduate School Of Natural And Applıed Scıences Of Middle East Technical University, Ankara 2019.

KAYNAK, İhsan Seddar - KORALTÜRK, Murat, "Ankara'ya Demiryoluyla Göçler ve İskân Siyaseti (1890- 1910)", **Ankara Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, Haziran 2016.

KIRIMLI, Hakan, **Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.

KOCACIK, Faruk, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler", **Osmanlı Araştırmaları,** Cilt I, İstanbul 1980, ss. 137-190.

KOÇAK, Asuman, **Salnamelere Göre Ankara Vilayeti (1871-1907),** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

KURTULGAN, Kürşat, **Balkan Muhacirlerinin Konya Vilayetine İskânı (1923-1933)**, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.

MC CARTHY Justin, **Ölüm ve Sürgün, Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922),** Çev. Fatma Sarıkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

POLAT, Süleyman, "Ankara Sancağından Alınan Olağanüstü Aynî Vergiler (1540-1640)" **Ankara Araştırmaları Dergisi,** 2020, 8(1), ss. 143-156

PUSTU, Yunus, **XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Ankara'da Göç Ve İskân (1856-1918**), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara 2020.

SARI, Muhammed, **Atatürk Dönemi İç Anadolu Bölgesi'nde İmar-İskân Faaliyetleri (1923-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015.

SARINAY, Yusuf, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVII- Sayı 80, Temmuz 2011, ss. 251-387.

YILDIRIM, Hatice, **Mütareke Döneminde Göç ve İskân (1918-1923),** Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2020.

YILMAZ, Mehmet, **Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri.1884-1914**, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996.

YÜKSEL, A.Münir, "Taşpınar Köyü", **Emel**, No;199, Ankara, Kasım-Aralık,1993, ss. 29-31.

YÜKSEL, Zuhal,"Eskipolatlı Köyü" , **Emel**, No;227, Ankara, Temmuz-Ağustos 1997, ss. 34-35.

----------, "Karakaya Köyü", **Emel**,No;201,Aankara Mart-Nisan 1994, ss. 22-25.

----------; "Karakuyu Köyü",**Emel**,No;213,Ankara Mart-Nisan 1996, ss.29-32.

----------,"Karayavşan Köyü", **Emel**, No;203, Ankara, Temmuz-Ağustos 1994, ss. 29-30.

----------,"Tatlıkuyu Köyü",**Emel**,No;224,Ankara,Ocak-Şubat 1998, ss. 26-28.

EKLER

Ek 1. 1927 Verilerine Göre Polatlı Merkez ve Köylerinin Demografik Yapısı

Köy /Mahalle adı	Hane	Erkek	Kadın	Toplam	Menşe
İstiklal Mahallesi	27	86	67	153	Türk
Zafer Mahallesi	64	140	127	267	Türk
Müderris Mahallesi	7	19	23	42	Türk
Fevziye	26	98	89	187	Boşnak
Selimiye	40	62	63	125	Boşnak
Alikolan	14	33	29	62	Alevi
Şehidali	81	162	197	259	Türk
Kurdşeyh	14	56	56	112	Türk
Hisarlıkaya	82	212	242	454	Türk
Ballıkuyumcu	46	125	152	277	Türk
Zir yurtçu	19	56	58	114	Türk
Bala Yurtçu	35	80	103	183	Türk
Alagöz	13	34	57	91	Türk
Elçi	40	98	114	212	Türk
Kötüoba	55	149	191	340	Türk
Malıköy	11	30	22	52	Türk
Bacı	90	241	277	518	Türk
Boyraz	62	166	217	383	Türk
Gedikli	7	22	27	49	Türk
Samutlu	17	50	44	94	Türk
Hacıtuğrul	90	198	244	442	Türk
Yağmur baba	15	41	64	105	Türk
Şabanözü	135	195	286	481	Türk
Müslim	47	107	157	264	Türk
Kötek	49	121	133	254	Türk
Köseler	38	84	105	189	Türk
Macun Köy	45	150	125	275	Türk
Türk hüyük	17	18	15	33	Türk
Çokviran	52	120	123	243	Türk
Yıldızlı	18	59	58	117	Türk
Yenice	10	29	29	58	Türk
Yüzükutlu	5	12	17	29	Türk
Yassı hüyük	11	20	19	39	Türk

Karaca ahmed	8	12	15	27	Türk
Koca ahcılı	22	73	77	150	Türk
Şeyh ali	31	58	93	151	Türk
Şerefli	53	201	129	330	Türk
Sarı Halil	50	88	115	203	Türk
Kızılca kışla	18	53	39	92	Türk
Karsaklı	25	40	59	99	Türk
Karahamzalı	18	40	37	77	Türk
Kuşçu	42	111	192	303	Türk
Kargalı	61	98	123	221	Türk
Yağır	26	84	90	174	Türk
Karaahmet	87	218	216	434	Türk
Kureyş	63	146	182	328	Türk
Hızır şeyh	30	66	93	159	Türk
Girmiç	22	51	72	123	Türk
İkciler	26	103	90	193	Türk
Ücret	52	150	144	294	Türk
Etrek	19	38	40	78	Türk
Bayburt	17	22	36	58	Türk
Babayakup	20	46	48	94	Türk
Beyobası	52	143	72	215	Türk
Basri	81	181	150	331	Türk
Beğcikez	47	94	102	196	Türk
Çanakçı	25	57	60	117	Türk
Köseler	38	84	105	189	Türk
Kütek	49	121	133	254	Türk
Macun	45	150	125	275	Türk
Deveci	31	100	84	184	Türk
Eski Polatlı	66	152	139	291	Tatar
Üçpınar	47	60	59	119	Tatar
Çakırdeniz	69	112	130	242	Tatar
Tatlıkuyu	64	60	61	121	Tatar
Tırnaksız	100	209	183	392	Tatar
Toytimur (Toydemir)	74	121	119	240	Tatar
Karakaya	74	109	128	237	Tatar
Karabostan	67	143	155	298	Tatar
Karakuyu	65	108	122	230	Tatar
Ahmedpınarı	33	93	81	174	Tatar
Muhacir Karapınar	67 55/12	117	96	213	Tatar/Boşnak

TÜRK İSTİKLÂL HARBİ ŞEHİTLERİNİN KAYITLARA GEÇİRİLMESİNDE BURUNCUK ÖRNEĞİ

Dr. Veli Fatih GÜVEN[*]

ÖZET

20.Yüzyıl'ın başından itibaren sürekli bir seferberlik ve harp hali, Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve Türk İstiklal Harbi Türk Milletini topyekûn bir mücadelenin eşiğine getirmiş ve her aileyi etkilemiştir. Özellikle şehit, gazi ve kayıpların harp sonrası yarattığı toplumsal etki kalıcı olmuştur. Bu somut tarihi gerçeklik, Türk Milletinin varlığı için vatanın müdafaası ve bağımsızlığın korunması için hayatlarını feda eden şehitlerin hatırasının yaşatılmasında tarihi olduğu gibi kültürel bir değer de taşımaktadır. Çünkü bu miras gelecek kuşakların bilinçlenmesine katkı sunacaktır. Bu düşünceden hareketle, adları kayıtlara geçirilmemiş şehitlerin varlığına dikkat çekmek, isimlerinin kayıtlara geçirilmesini sağlamak, bu konuda yeni araştırmaların yapılmasına zemin hazırlamak ve şehit miktarında doğru rakamlara ulaşmak maksadıyla kayıtlarda yer almayan şehitlerin varlığına işaret edilerek dinî/millî açıdan kutsiyeti yüksek bu konuda planlı ve kontrollü bir çalışmanın başlamasına bir bildiri ile katılarak vesile olmak önemli görülmüştür.

Hem Birinci Dünya Harbi'nde hem de Türk İstiklal Harbi'nde seferberlik ilanı ile birlikte eli silah tutan çok sayıda genç askere gönderilmiştir. Askere gönderilen bu gençlerin büyük bir çoğunluğu şehit olmuştur. Ancak şehitlerin önemli bir bölümünün aile efradı ve köy ahalisi tarafından bilinmesine rağmen kayıtlarda yer almadığı bir gerçektir. Bu durum Millî Savunma Bakanlığı/Genelkurmay Başkanlığı'nca hazırlanan "Şehit Bilgi Kapısı" uygulaması incelendiğinde görülmektedir.

Harplere katıldığı, şehit veya kayıp olduğu bilindiği halde herhangi bir kayıtlı bilgiye ulaşılamaması, Türkiye'nin pek çok yerinde görüldüğü gibi Nevşehir ilinin Kozaklı ilçesi Buruncuk Köyü/Mahallesi'nde[1] de mevcuttur. Belirtilen bu husus, Buruncuk Köyü örnek alınarak incelenmiştir. İncelemede ilk ağızdan derlenen sözel bilgiler ve yazılı notlardan yola çıkılarak, konu hakkındaki makale ve kitaplar kullanılmıştır. Ayrıca ana kaynak konumunda olan

[*] Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, vfguven@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-9911-9997

[1] Buruncuk, Birinci Dünya Harbi ve Türk İstiklal Harbi dönemlerinde Avanos kazasına bağlı bir köy konumundadır. 1954 tarihinde kendi yerleşim alanı içerisinde Kozaklı ilçesinin kurulmasıyla birlikte bir mahalle olarak Kozaklı'ya bağlanmıştır.

Askerlik Şubeleri ve Nüfus Müdürlüklerinde bulunması gereken Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defterleri, Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri-VMVD, Künye Defterleri ile birlikler arasında yapılan yazışmalarla ilgili kayıtlar ve MSB Arşivi belgeleri esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehit Kayıtları, Seferberlik, Türk İstiklâl Harbi.

ABSTRACT

The Example of Buruncuk Village in Recording the Turkish War of Independence Martyrs

Since the 20th century, the constant mobilization and warfare, the Balkan War, the First World War and the Turkish War of Independence brought the Turkish people to the brink of a total struggle and affected every family. Especially the social impact of martyrs, veterans and casualties after the war has been permanent. This concrete historical reality has both cultural and historical value in keeping alive the memory of the martyrs who sacrificed their lives for the existence of the Turkish Nation, the defense of the homeland and the protection of its independence. Because this heritage will contribute to the awareness of future generations. From this point of view, It has been considered important to be instrumental in the start of a planned and controlled study on this subject, which has a high religious/national sanctity, by participating in a statement. Therefore, this study points out the existence of martyrs who are not recorded in the records, in order to draw attention to the existence of martyrs whose names have not been registered, ensures that their names are recorded, prepares the ground for new research on this subject, and reaches the correct limits on the number of martyrs.

In both the First World War and the Turkish War of Independence, along with the declaration of mobilization, a large number of young soldiers holding a gun were sent. A great weight of these young people in the military has been martyred. However, it is a fact that a significant part of the martyrs were not included in the records, although they were settled by family members and villagers. In this situation, it is seen that the policy of the Ministry of National Defense/General Staff, the "Martyr Information Gate" application has become widespread.

Although it is known that they participated in the wars and were martyred or missing, no recorded information can be found about the soldiers, as can be seen in many parts of Turkey, in the village of

Buruncuk in the Kozaklı district of Nevşehir province. This mentioned issue has been examined by taking Buruncuk Village as an example. In the study, articles and books on the subject were used based on the information from the first person and written notes compiled from the first hand. In addition, Ahz-ı Asker Kalemleri Kalem Riyasetleri Şifre-iMevrude Defterleri, Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri-VMVD, Künye Defterleri, which should be found in the Military Branches and Population Directorates, which are the main sources, and the records related to the correspondence between the units and the MSB Archive documents were taken as basis.

Keywords: Martyr Records, Mobilization, Turkish War of Independence.

GİRİŞ

Şehitlik,[2] bir harpte zayiatın önemli bir bölümünü ifade ettiği gibi harbin sonrasında tarihi bir tespit olmakla birlikte, yükselen kültürel ve kutsal bir değere dönüşerek millette şuur ve birlik oluşumuna da katkı sunmaktadır. Bu konudaki çalışmaları kolaylaştıran önemli bir esas ise harp döneminin her türlü askerî ve mülki kayıtlarını ortaya çıkarmak, tasnif etmek ve kayıt altına almaktır. Ancak birçok ailenin şehit, kayıp ve gazisi olduğu ve çevresinde bilindiği halde bu durumun mevcut kayıtlarda yer almadığı hatta birçok tarihi dokümanın da henüz araştırmalara açılmadığı için kayıt altına alınamadığı da bir gerçektir.

Özellikle bu konudaki eksikliğin giderilmesi için başlatılacak çalışmalara, unutulmaya yüz tutmuş ipucu niteliğindeki *"birinci ağızdan derlenmiş bilgiler"* başlangıç teşkil etmektedir. Ayrıca bu bilgilerin arşiv kayıtlarıyla teyit edilerek kayıt altına alınması halinde tarihi araştırmaların metodolojisine de önemli bir katkı sağlamış olacaktır. Öyle ki arkasından ağıtlar yakılmış ve hatıraları yaşasın diye isimleri yeni doğan çocuklara verilmiş ancak mevcut kayıtlarda bulunmayan şehitler hakkında derinlemesine araştırmalar yapıldığında; bir kısım bilgilerin "Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri'nce tutulan Şifre-i Mevrude Defterleri (Askeralma Bölge Başkanlıklarınca tutulan Gelen Evrak Defteri), Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri,[3] Künye Defterleri, harp

[2] *Şehit* kelimesi, Türkçe sözlükte "kutsal bir ülkü veya inanç uğrunda ölen kimse" olarak tanımlanmaktadır. Ancak daha çok vatan ve millet savunmasında canını veren kişiler olarak da kullanılmaktadır. Bkz. **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük,** 10. Baskı, Ankara-2005, s. 1855. Şehitlik milli ve dini açıdan kutsal bir değerdir. Kuranı Kerimde şehit, "Allah yolunda öldürülen" anlamında da kullanılmaktadır. Şehitlerin gerçekte ölmediği fakat bunun bilinemeyeceği (Bakara 2/154), şehit olanların tüm günahlarından arınarak cennete gireceği ve ödüllendirileceği (Hac 22/58; Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/74.) belirtilmiştir.

[3] Temel kaynak konumunda olan Vefâyâta Mahsus Vukuat Defterleri 1900'lü yılların başlarından itibaren vilayet, sancak veya kaza merkezinde tutulmaya başlanmıştır. Bu

cerideleri ve harekât raporları ile Millî Savunma Bakanlığı Arşivlerinde bulunulabilmektedir. Bu bakımdan yapılacak çalışmalarda hem akademik ve hem de bürokratik gayretlerin bir arada yürütülmesi önemli görülmektedir.

Bu kapsamda küçük bir yerleşim alanı olan Buruncuk Köyü örnek alınarak ve birinci ağızdan derlenmiş bilgilerden yola çıkılarak bir çalışma yapılmıştır. Ancak 2006 yılından itibaren nüfus arşiv kayıtlarının araştırmacıların incelemelerine kapalı olması[4] nedeniyle bazı kaynaklara ulaşılamadığından Kozaklı ilçesi dâhil Nevşehir ili tamamını kapsayan araştırma alanı Buruncuk köyü üzerinden yürütülmüştür. Hatta çalışmalara başlanıldığında köyün ismi de dâhil olmak üzere harp dönemi ahali bilgilerine de ulaşılamamış ve çalışma zorunlu olarak köyde Hasan Ağa lakabıyla bilinen aile ile sınırlandırılmıştır.

Diğer taraftan tebliği konusunun Büyük Taarruz nedeniyle Polatlı-Haymana ile bağlantısını vurgulamak açısından da önem arz ettiği değerlendirildiğinden arşiv kayıtlarından elde edilen bilgiler ile aile efradı arasında aktarılan bilgilerin teyit edilmesi sağlanacak, bu yönde çalışma

---

kayıtlarda, Birinci Dünya Harpı ve sonrası harplara ait, şehit, yaralı, ölüm sebepleri, hastalıklar, yaş, medenî ve meslekleri durumları, isimleri, lâkapları gibi pek çok açıdan son derece önemli veriler bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminde işgal, yangın, ihmal vb. sebeplerden dolayı bir kısım kayıtlar bulunamamıştır. Ayrıca Askerlik şubelerinin tüm faaliyetlerini "Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri'nce tutulan Şifre-i Mevrude Defterleri (Askeralma Bölge Başkanlıklarınca tutulan Gelen Evrak Defteri'inden takip etmek mümkündür. Yıllık olarak tutulur ve o yıl içerisinde, Kalem Riyasetine bağlı askerlik şubeleri ve diğer ilgili makamlardan gelen bütün yazılar olduğu gibi kaydedilir. Bkz. Nuri Köstüklü**, Milli Mücadele'de Manisa- Uşak-Afyonkarahisar ve Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defteri),** Atatürk Araştırma Merkezi yayınları, Ankara 2009, s. 7, 67- 69. Bu defterlerde, Şehid olanlara "şehiden" ifadesi düşülmüş, hastalık (Kolera, zatürre, humma, lekeli humma, verem vb.), katli, eceliyle vb. ölüm sebepleri de belirtilmiştir. Burada, şehid isimleri ve lâkapları, şehadet yaşları, şehidin medenî durumu, şehadet yeri ve tarihleri, eğitim ve meslek durumu vb. konularda veriler bulunmaktadır. Bu konuda en önemli kaynaklardan biri de Künye defterleridir. **Osmanlı Otomobil Kolu'na ait "Efrad Künye Defteri**"nde şu bilgiler yer almaktadır: Askerin; memleketi, yaşı, etnik durumu, verilen malzemeler, hareket alanı ve faaliyetleri, disiplin durumu, bazı suç ve cezalar ile Osmanlı kuvvetlerinin Musul bölgesindeki askerî durum dâhil pek çok konuda bilgiye yer verilmiştir. Defterin künye bilgileri kısmında ise; rütbesi, bağlı bulunduğu askerlik şubesi, adresi, baba adı, doğum tarihi, duhulü, nasbı, künye numarası, varsa kişisel eşyası ve kendisiyle ilgili diğer bilgiler (aldığı belgeler, izin durumu, hastalık durumu vs.) bulunmaktadır.[3] Ayrıntılı künye bilgilerinin yer aldığı kayıtlarda firar edenler, başka birliklere gönderilenlere ait bilgiler bulunmaktadır. Bkz. Nuri Köstüklü, Birinci Dünya Harbi'nde 12.Osmanlı Otomobil Kolu'na Ait "Efrad Künye Defteri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 2018 Sayı 34, s. 46.

[4] Arşiv kayıtları üzerinde incelemeler 2006 yılına kadar mülki memurlardan alınan izinle gerçekleştirilirken 25 Nisan 2006 tarihinde kabul edilen 5490 sayılı "Nüfus Hizmetleri Kanunu'nun gizliliği temel alan dokuzuncu maddesinde yer alan Nüfus kayıtları ve bu kayıtların tutulmasına dayanak olan belgeler gizlidir. Bunlar, yetkili ve sorumlu memur ile teftiş ve denetim yetkisi olanlar dışında kimse tarafından görülüp incelenemez. Mahkemeler bu hükmün dışındadır" hükmü gereğince, arşiv kayıtları araştırmacıların incelemelerine kapatılmıştır **Bkz. 29.4. 2006 tarihli Resmî Gazete.**

yapacak araştırmacılara yol gösterici olacak ve yöntem açısından da bir model olabilecektir. Böylece *"tarih yazımında anı ve yaşam öykülerinden yararlanılması"*[5] yönündeki görüşlerin de belirli ölçülerde hayata geçirilmesine katkı sağlanacaktır.

Türk Milletinin Askerlik Değerlerinin Asker Alma Usulüne Etkisi

Türk milleti askerliği bir yaşam biçimi olarak benimsemiş ve geleneksel değere dönüştürmüş, bu ruh ve irade gücünü askerî yetenekleri ile birleştirerek cephelerde başarı göstermiştir. Aynı zamanda "ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum" şiarı ile vatan gibi kutsal addettiği değerleri uğrunda hayatını feda etmeyi/şehit olmayı yüksek bir mertebe olarak görmüştür. Türk Devlet yönetimleri de Türk Milletinin vatan savunmasındaki bu yüksek insani değerler ve karakteristik özelliklerini kurumsallaştırmak için asker alma işlerinde gönüllülük ile kura-yükümlülük sistemi şeklinde uygulamaya koymuştur. Özellikle III.Selim ve II.Mahmut ile başlayan ve Tanzimat'la devam eden askerî alandaki yenilikler[6] arasında asker alma hizmetlerinin düzenlenmesi önemli bir yer tutmuştur. Nitekim askerliğin kutsal bir borç olduğu düşüncesi daha planlı ve düzenli bir uygulamaya dönüştürülmüştür. Böylece askerliğin kutsiyetinin yanı sıra temel bir millî görev olduğunu algılayan her Türk genci de, vatanı ve milletinin tehlikeye düştüğünü hissettiği an sorgulamaksızın bu vazifeyi yerine getirmek için harekete geçmiştir. Etkili bu gücü "askere alma sistemi" ile yönetmek isteyen Osmanlı Yöneticileri XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren 1846, 1870, 1886 ve 1914 çıkarılan 4 ayrı "Asker Alma" kanunu ile uygulamıştır.[7] Başlangıçta Kura'ya dayalı olarak oluşturulan asker alma sistemi, Birinci Dünya Harbi, Türk İstiklal Harbi dönemi dâhil, 1927 yılına kadar mevcut yasalara yapılan "zeyl" düzenlemeleri halinde ana hatlarıyla uygulanmıştır.[8]

Birinci Dünya Harbi öncesinde 11 Aralık 1913 tarihinde **"Teşkilât-ı Umumi-yi Askeriye Nizamnamesi"** yayınlanarak asker alma işlemleri Kolordu asker alma dairelerine verilmiştir. Ardından Mayıs 1914'te **Takvim-**

---

[5] Mehmet Beşikçi, "Askeri Tarihçiliğin Gayri Resmi Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri", Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar, Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız, İstanbul, **Tarih Vakfı Yurt Yayınları,** 2012, s, 98.

[6] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,** Cilt III, 1 inci Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 4-6.

[7] Askeralma kanunlar hakkında bkz., Faruk Ayın, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839- 1914)**, Genelkurmay ATASE yayınları, Genelkurmay basımevi, Ankara 1994, s. 21-52. Ayrıca bkz., Ayten Can Tunalı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839- 1876)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 16, 103-107, 126.

[8] Rıdvan Ayaydın, **Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler Ve Muafiyetler(1826- 1914)** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

i Vekayi Gazetesi'nde yayımlanarak yürürlüğe giren **Mükellefiyet-i Askeri Kanûn-ı Muvakkati (Geçici Asker Alma Kanunu)** ile asker alım işlemlerine başlanarak 5 Ağustos 1914'te kurulan Menzil müfettişlikleriyle cephelere asker sevkiyatları gerçekleştirilmiştir.[9] Eksiklerinin giderilmesi için 1894 doğumluların bir kısmı geçici asker alma kanunuyla 1914 yılında orduya katılmıştır.[10] Böylelikle harp boyunca[11] 16 ile 46 yaşları arasındaki erkekler orduya alınmış, ilerleyen süreçte askere alım yaşları giderek düşürülmüş ve Türk İstiklal Harbi'nde 12-13 yaşlarındaki çocuklar bile cepheye gönderilmiştir.[12]

Seferberliğin uygulanmasından sorumlu olan Kolordu bölgelerindeki Asker Alma Daireleri ihtiyaç duydukları insan, hayvan ve araçları kendi bölgesinden temin etmiştir.[13] Kolordu Asker Alma Daireleri de tümen teşkili altında askerlik şubelerine ayrılarak asker alma işlemleri yürütülmüştür.[14] Askere çağrılanların yedi gün içinde askerlik şubelerine gitmedikleri takdirde kaçak sayılarak kurşuna dizilecekleri ilan edilmiştir. Yedek subay kanunu çıkarılarak lise mezunları ile yüksekokul ve bir kısım medrese okulu öğrencileri de yedek subay yapılmış[15] ve 2 Ağustos 1914'te ilan edilen

---

[9] **Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-ı Muvakkati (29 Nisan 1330)**, Düstur; Tertib-i Sani, C VI. Mehmet Arslan, **Çanakkale Muharebeleri Esnasında Osmanlı Devleti'nde Asker Alma Hizmeti ve Askerlik Şubeleri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2014. **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı** Yıl: 13, Bahar 2015, Sayı: 18, ss. 219-248, 100. Yıl S,221. Çıkarılan Mükellefiyet Kanunu ile yaklaşık yüz yıllık tecrübe ve uygulama sonucu, tüm ülke halkı için askerlik yükümlülüğü yasal bir zemine oturtulmuştur.

[10] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, **Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik,** Cilt X, Ankara 1985, s. 163.

[11] Birinci Dünya Harbi yıllarında askeri yapılanmada 7., 8., ve 9., Tümenler (Fırkalar) 3. Kolorduya; 10., 11., 12., Tümenler 4. Kolorduya bağlı idiler. 1915 yılında Osmanlı Devleti içinde 13 Kolordu ve bu Kolordulara bağlı Tümenler (Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri) ve her bir Tümen Ahz-ı asker Kalem Riyasetine bağlı olmak üzere toplam 262 askerlik şubesi bulunmaktadır.

[12] Ayrıntılar için bkz, Nuri Köstüklü, "Milli Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı 37(Mart 1997). Öyle ki küçük yaşta erkeklerin askere alınmaları ve soyun erkekten devam ettiği anlayışı nedeniyle İzmir/Torbalı şehitleri içeresinde yer alan 12 şehidin açıklama kısmına "Kapalı Kayıt" ibaresi düşülmüştür. Toplumumuzda soyun erkekten devam ettiği anlayışının hakim olduğu toplumumuzda, askerin ölümüyle birlikte soyunun yürümediğini ve ailesinin yok olduğunu göstermektedir. Avanos Askerlik şubesinden askere gönderilen 12 yaşındaki şehidimiz için bkz. Ek'3.

[13] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,** s. 287-288.

[14] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,** III ncü Cilt, 6 ncı Kısım (1908 - 1920) Genelkurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1996, s. 120**.** Ayrıca bkz. Osman Köksal, Osmanlı Devleti'nde Asker Almada Son Durum 29 Nisan 1330 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ve Başlıca Hükümleri, **Askerî Tarih Bülteni, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları,** Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1990.

[15] İ. Hakkı Sunata, **Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Harpı Anılarım.** Yayına Hazırlayan, Kansu Şarman Türkiye İş bankası Yayınları İstanbul, 2018, s. 20.

seferberlik, eksiklere rağmen 25 Eylül 1914'te yani 53 günde tamamlanabilmiştir.[16] Celp edilen askerler depo alaylarıyla, depo taburlarına sevk edilerek kısa bir uyum eğitimine tabi tutulmuş sonra birliklerin ihtiyacına göre dağıtımları yapılmıştır. Bu arada askerlik şubeleri sürekli olarak birliklere asker sevklerine devam etmiştir. Harp boyunca seferber edilen yaklaşık 2.800.000 askerin 400 bini şehit olurken, 600 bini yaralanmış, 300 bini esir olmuş ve 500.000 civarında askerin de dönemsel olarak firar[17] kaydı olduğu görülmüştür.[18] Bu kayıtlara göre, sadece Çanakkale cephesinde Buruncuk köyünün bağlı olduğu Avanos Askerlik Şubesi'nden gönderilen 121 genç şehit olmuştur.[19] Birinci Dünya Harbi sonrası başlayan Türk İstiklal Harbi'nde ise toplam 9.167 askerin şehit kaydı mevcuttur. Ayrıca 31.173 yaralı ile 1.188 esir olduğu belirtilmektedir.[20]

Diğer taraftan 2004 yılında Ankara'da Genelkurmay Başkanlığına bağlı Askerî Arşiv'de yapılan ayrıntılı ve güvenilir araştırmalar sonucunda, Birinci Dünya Harbi'ne ait zayiat kayıtları çıkarılmıştır. Buna göre; 2.431.511 yatan hasta, 556.233 yatan yaralı, 330.796 hastalıktan ölen, 19.841 yaralıdan ölen ve 62.240 şehit olduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte kayıtlara girmemiş kayıpların da olabileceği belirtilmektedir. Böylelikle, hastalıktan ölümlerin, savaşarak ölenlerden daha fazla olduğu, asker ve görevli olarak orduya katılanların üçte birinin hastalıktan öldüğü, silahaltına alınan gençlerin yalnızca %10-20'lik kısmının evlerine geri dönebildiği değerlendirilmiştir.[21]

Birinci Dünya Harbi'ndeki ağır kayıplar nedeniyle insan kaynaklarının azalmasına rağmen Türk İstiklal Harbi'nde, titizlikle şehit ve kayıpların künye bilgileri tutulmuş ve geldikleri askerlik şubelerine bilgi verilmiştir. İstiklal Harbi Sıhhiye Raporları kayıtlarına göre[22] Buruncuk Köyü'nün bağlı bulunduğu Avanos ilçesinin toplam şehit sayısı 85 olarak verilmiştir. Yaklaşık 60 km uzaklıkta olan Avanos'a ancak at ve at arabası ile ulaşabilen Buruncuk

---

[16] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,** s. 289-290 26 ve s, 236.

[17] Bu rakam birliğinden çıkış kaydını ifade etmektedir. Yani yakalanan ve kendiliğinden geri dönenler de dâhildir.

[18] Özlem Çankaya, "Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri"**, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD),** Yıl 15, Sayı 29, Bahar 2019, s. 175.

[19] Günümüz il sınırlarına göre, Çanakkale Harbinde, 82 Nevşehir il merkezi, 21 Acıgöl, 9 Kozaklı, 112 Avanos, 13 Derinkuyu, 65 Gülşehir, 33 Hacıbektaş, 205 Ürgüp olmak üzere Nevşehir'den 524 genç şehit olmuştur. www.fihaber.com.

[20] **İstiklal Harbi Sıhhi Raporu,** (336, 337, 338 Mudanya Mütarekesine kadar) Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, İstanbul 28.12.1341. s, 37. Ayrıca Bkz. Kopar Metin, **İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)**, **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi,** 2017, VOL. 4, NO. 8, 210 -228 http://dx.doi.org/10.20860/ijoses.341792.

[21] Hikmet Özdemir. "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Kayıp İstatistikleri Üstüne Bir Değerlendirme (1914-1918)", **On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri I.** Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu (20-22 Mayıs 2009-İstanbul) Genelkurmay Basımevi Ankara 2009, ss, 249-283.

[22] **İstiklal Harbi Sıhhi Raporu,** s, 53**.** Raporun orijinal sayfası Ek 5'tesunulmuştur.

köylüleri cephedeki askerinden pek fazla haber alamamıştır. O günün şartlarında yolculuk yapabilecek köyün eli silah tutan erkeklerinin harpte olması ve ihtiyarların da böyle Avanos'a gitmelerinin mümkün olmaması nedeniyle cephedeki yakınları hakkında bilgi alamamışlardır. Ancak harp esnasında yaralanarak harp edemez olanlarla ve harp sonrası köye dönen gazilerden aldıkları bilgiler ile yetinmişlerdir.

Yakınlarını bekleyen köy halkının bütün düşüncesi, askere çağrılma ve sevk ile şehit ve yaralı haberleri olmuştur. Zor koşullarda bile en ufak bir yılgınlık göstermeyen ve bu durumu tevekkül ve sabırla karşılayan, babalarının, eşlerinin, kardeşlerinin ve evlatlarının düşmana karşı kutsal vatan vazifesini yerine getirmek için cephede olduklarını düşünen cefakâr köylüler, on yıllık harbin zorluklarının üstesinden gelmiştir. Nitekim yakınları cephede mücadele ederken köyde kalanlar ise cephe gerisinde köy işleri esnasında ekonomik sıkıntıların yanı sıra yoksulluk, salgın hastalıklar ve eşkıya zulmü ile mücadele etmiştir. Bu zorlukların ne derece ağır olduğu Anadolu'yu gezen Macar bir gezgin tarafından; *"Burada insanlar yokluğun ve sefaletin akıllara sığmayacak boyutlarını yaşamaktadırlar"* şeklinde ifade edilmiştir.[23] Bu ağır koşulların harp ortamı ve sonrasında daha da kendisini hissettirdiğini söylemek abartı olmayacaktır. Öyle ki halk gıda, sağlık ve güvenlik konularında temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz hale gelmiştir. Otobiyografik anlatılarda öne çıkan bu sorunlar Türk İstiklal Harbi gazilerinin günlükleri, anıları ve cephelere ilişkin ve şehit ve gazi ailelerinin cephe gerisinde yaşadıkları zorlu hayata ilişkin anlattıkları birçok sorun çoğu zaman arşiv belgelerine yansımazken bu tür hatıralarda gün yüzüne çıkmaktadır.[24]

Türk İstiklal Harbinde Asker Alımı ve Bölgesel Uygulamaları

Birinci Dünya Harbi öncesi 2 Ağustos 1914'te ilan edilen seferberlikle birlikte başlayan askere alma işlemleri Mondros mütarekesiyle sona ermiş ancak Millî Mücadele'nin başlamasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapılan düzenlemeler ile yeniden hayata geçirilmiş ve Başkomutan Meydan Muharebesi'ne kadar devam etmiştir. Diğer bir ifadeyle Mondros Ateşkes Antlaşması, ordunun silahsızlandırılması ve terhisine neden olmuş, küçük bir kuvvet haline getirilmesine neden olmuştur. Ancak kesintiye

[23] Bela Horvath, **Anadolu 1913**,Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010, s. 71. Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler." **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergis**i, Cilt 32, 2016, s, 137.

[24] Konuyu ayrıntılı inceleyen kaynak için bkz. Mehmet Beşikçi, **Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Harbi Hafızası,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2019. Ayrıca bkz. Mehmet Beşikçi, "Tarih yazımında Hatırat ve Günlükleri Nasıl Kullanılmalı? Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz"**, https://www.academia.edu.**

uğrayan, asker alma teşkilatı ve uygulamalarına Millî Mücadele ile tekrar işlerlik kazandırılmıştır.[25]

Kesintiye uğrayan askere alma hizmetleri nedeniyle terhis edilen asker ve subaylar memleketlerine dönmüştür. Ancak devam eden işgallere karşı başlayan Millî Mücadele'de her ne kadar terhisler olsa da askerlik yaşına giren ve birliğinden ayrılan askerler Kuvâ-yı Milliye harekâtına bulundukları bölge itibariyle katılmaya başlamıştır. Bir bakıma bu duruma kendiliğinden asker olma işlemi denilebilir. Nitekim Buruncuk Köyü ve çevresinden de askerlik çağına gelen gençler ile terhis nedeniyle memleketine gelenler Kuvâ-yı Milliye'ye[26] katılmak için tekrar köylerinden ayrılmıştır.

Buruncuk Köyü'nün bağlı olduğu Avanos kazası ve bağlı olduğu Niğde ili, 11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi'nde alınan kararla, asker alma bölgesi olarak belirlenen Mersin-İskenderun-Maraş hattının kuzeyinden sorumlu olan 20.Kolordu Komutanlığı ile bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine aittir.[27] Görevin gereği olarak Orta Anadolu'nun bir köyü olan Buruncuk'tan da daha önce seferberlikte askere gönderilen 30'un üzerindeki genc e ilave olarak bir o kadar gencin Millî Mücadele dönemi başlarında silahaltına alındığı köyün ileri gelenlerinden öğrenilmiştir.[28]

Kuvâ-yı Milliye harekâtından düzenli birlik harekâtına geçişle birlikte Heyeti Temsiliye tarafından yürütülen asker alma işlemeleri TBMM'nin açılmasıyla yeniden düzenlenmiş ve ordunun iaşe ve ikmal hizmetleriyle bir bütün haline getirilmiştir.[29] Yapılan bu düzenleme ile asker celpleri ve sevkleri

---

[25] **Türk İstiklal Harbi, Cilt IV,** Güney Cephesi, s, 258-259.

[26] Kuvâ-yı Milliye 15 Mayıs 1919 tarihinde düşmana karşı vatanı savunmasını sürdürdükten sonra 16 Mayıs 1920 tarih ve 7 no'lu Kanunla tüm silahlı birlikler birleştirilerek Millî Savunma teşkilatına bağlanarak Düzenli Birliklere geçilmiştir. Bkz. **Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk,** Cilt 1, Türk Tarihi Enstitüsü,13. Baskı, İstanbul, 1973, s, 30-31.

[27] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt IV, s. 63-65.

[28] Buruncuk köyünde Akçakoyunlu Türkmen aşiretine mensup İsmail Güven (İsmail Çavuş-1896) ve Sultan Güven (kızı-1928) ile yapılan mülakatta yaşadıkları olaylara atfen tespit ve ifade edilmiştir. Annem dedemin yaklaşık 70 yıldır harbe ilişkin anlatımlarından dolayı görmediği halde savaştığı cepheleri, siperleri ve bölgenin coğrafi özelliklerini hatta orada yaşanan sıkıntıları dahi öğrenmiş ve zihnine öyle yerleştirmiş ki harbin yapıldığı bölgeyi örneğin Başkomutan Meydan Muharebesinde özellikle Şuhut bölgesinde dedemin savaşta bulunduğu siper ve cepheleri görmediği halde tarif edebilmiştir. Kardeşim Celalettin Güven Kozaklı Belediye Başkanı olarak bir heyet halinde rehberlerin mihmandarlığında savaş bölgesinde yapılan gezide cephe ve siperler ilgili olarak telefonla sorduğu sorulara şurada şu vardı, burada böyle şeyler olmuş şeklinde rehberleri de hayrete düşüren bilgiler vermiş ve bölgeyi sanki görüyormuş gibi tarif etmiştir.

[29] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,** Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan -29 Ekim 1923)**,** Cilt 4, 1.Kısım Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s, 117-119.
Türk İstiklal Harbi, Cilt VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs Kasım 1923), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975, s. 281, 323, 355.
Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması,** Ankara, TTK Basımevi, 2001, s, 242-244.

kontrol altına alınmış ve Birinci Dünya Harbinin en şiddetli dönemlerinde sık sık rastlandığı gibi dağıtım yapılan birliğin bulunamaması, uzun süren intikallerle kayıp, ölüm ve firarların artması gibi olayların önüne geçilmiştir. Nitekim Birinci Dünya Harbi'nde sıkça görülen bu olaylar zayiat tespitlerini güçleştirmiştir. Diğer bir ifade ile Türk İstiklal Harbi zayiat kayıtları Birinci Dünya Harbi'ne göre daha sağlıklıdır.

Bu bağlamda özellikle Birinci Dünya Harbi kayıtlarının gözden geçirilmesinde fayda olacağı değerlendirilmektedir. Bilindiği üzere Birinci Dünya Harbi'nde cephelerdeki kayıplara ilişkin verilen rakamların tartışmaya açık olduğu ve zayiat konusunda sağlıklı bir tespitin yapılmasına yönelik çalışmalar bulunmaktadır.[30] Derlediğimiz birçok bilgi de bu durumun sonraki dönemler için de geçerli olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim konu ile ilgili daha önce düzenlenen bir sempozyumda ayrıntılı bir bildiri sunulmuştur.[31] Örneğin İzmir/Bayındır ilçesi şehitleriyle ilgili olarak MSB kayıtlarında Birinci Dünya Harbi sırasında çeşitli cephelerde toplam 166 kişinin şehit kaydı bulunurken, 1934 yılında tutulan **Bayındır İlçe Nüfus Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 2 numaralı Vefayata Mahsus Vukuat Defteri'nde** 1330-1335 (1914-1919) yılları arasında şehit miktarı askerde ve harpte kayıtlı olmak üzere 705'dir. Bu doğrultuda MSB Lodumlu'daki Arşiv kayıtları esas alınarak yapılan yayınların yeterli olmadığı, İzmir Bayındır ve Torbalı bölgesinde ailelerin verdikleri bilgilerle bakanlık kayıtları arasında belirgin farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Bakanlık kayıtlarında 164 şehit sayısı bildirilirken VMVD kayıtlarında 541 kişinin kaydının olduğu görülmüştür.[32] Aynı şekilde Nevşehir'in Gülşehir ilçesine yönelik yapılan bir çalışmada, Millî Savunma Bakanlığı kayıtlarında Balkan Harbi için Gülşehir ilçesinin şehit sayısı 1 olarak görünürken, nüfus kayıtlarına göre yapılan çalışma sonrası 13 olduğu anlaşılmıştır.[33] Konya ili şehitleri üzerine yapılan bir başka çalışmada ise, Konya'dan Balkan Harbi'nde şehit sayısı nüfus kayıtlarına göre 69 olarak belirlenmiş, fakat Millî Savunma Bakanlığı

[30] Nüri Köstüklü, "Birinci Dünya Harbi Asker Zayiatının Tespitinde Henüz Bilinmeyen Önemli Bir Kaynak: "Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defterleri", **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi** Cilt 13, Sayı; 26, s, 19- 29.

[31] Avukat Niyazi Topçu: "Şehitlerimiz Ve Kurtuluş Harpında Dağ Yöresi", **Yöre Tarihi Sempozyumu Bildirisi 1.Türkmen Yörük Şenliği** 12- 13 Ekim 2002. Orhaneli'nden 82 Şehit görünmesine rağmen Şehitlerimiz İsimli Kaynakta sadece 11 Şehidin Künyesi Mevcuttur. Bu durum Şehit sayılarını bilinenden çok az göstermektedir.

[32] Fevzi Çakmak- Necat Çetin, "Torbalı ve Bayındır Nüfus Defterlerine Göre Balkan Harplarına Katılanlar"**,**
Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri 5 7 Ekim 2012 / Isparta.

[33] Cuma Bilgi, **Balkan Harbi, Birinci Dünya Harpı ve Milli Mücadele'de Şehit Olan Gülşehirliler Üzerine Bir Araştırma,** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü') Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Konya 2008), s. 37.

kayıtlarında 15 olarak tespit edilmiştir.[34] Yine Kayseri/Develi ilçesi için yapılan bir araştırmada da benzer durumdan bahsedilerek askerlik şube kayıtlarına göre hazırlanan MSB kayıtları ile şahsın doğduğu yerin kayıtlarına ait VMVD'ye göre farklılıklar bulunduğu belirtilmektedir.[35] Ayrıca daha önce 20'ye yakın il ve ilçeye ait VMVD incelenmesi sonucu elde edilen verilerle MSB kayıtları güncellenerek en az %50-60 daha fazla şehit sayısına ulaşıldığı ifade edilmektedir.[36]

Bu durum görüleceği üzere Buruncuk Köyü ile sınırlı kalmayıp pek çok yerleşim alanını ilgilendiren bir özellik taşımaktadır. Aynı zamanda harpte yaşananlara ilişkin anlatılara ait bilgiler kayıtlarda bulunamamasına rağmen halk arasında kabul görmüştür. Tüm bilgileri dikkate aldığımızda bile arşivler konusunda son derece tarihsel ve kurumsal deneyime sahip ve bu konuda hassasiyeti yüksek olan görevliler tarafından yapılacak çalışmalarla başta şehitler olmak üzere birlik kayıtlarının ortaya çıkarılması mümkündür. Ancak bu kayıtların herhangi bir sebepten dolayı ya tam incelenememiş olduğu ya da birçok kayıtta olduğu gibi taşınma ve yangın gibi nedenlerden dolayı yıpranmış ve kullanılamaz hale gelmiş olabileceği değerlendirilmektedir.

Şehit ve Gazi Tespitinde Buruncuk Köyü Araştırması

Temel kaynak konumunda olan VMVD incelemeler yapmak üzere önce Avanos Nüfus Müdürlüğüne daha sonra askerlik künye kayıtlarını incelemek üzere Nevşehir Askerlik Şubesine müracaat edilmiştir. Nevşehir Askerlik Şubesi'ndeki görevli, 1930 yılına kadar olan Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Harbi ile İstiklal Harbi şehitlerine ait kayıtların Ankara'da Millî Savunma Bakanlığı'na Bağlı Lodumlu Arşivi'ne aktarıldığını ifade etmiştir. Aldığım bilgiler üzerine MSB Lodumlu Arşivi'ne araştırma başvurusu yaptım. Ancak evraklar üzerinde inceleme yapılamayacağı belirtilerek yazılı müracaat ile cevaplandırma yapılabileceği belirtilmiştir. Araştırılmasını istenen şehitlerin isimlerinin kayıtlarda olmadığı belirtilerek ek bilgilerle yeniden başvuruda bulunulması ifade edilmiştir. İlave bilgiler ile yeniden yapılan ikinci görüşmede de bir netice alınamamıştır. Üçüncü kez yapmış

[34] Gülseren Çınar, **Balkan Harplerinden Milli Mücadele'ye Şehit Olan Konyalılar Üzerine Bir Sosyal Tarih Araştırması**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 188.

[35] Naci Şahin- Meral Şahin, "Balkan ve Çanakkale Harbinde Şehit Olan (Everekliler, Develililer", **1. Uluslararası Develi Aşık Seyrani ve Türk Kültür Kongresi Bildirileri** 4-6 Ekim 2018.

[36] Nuri Köstüklü, "Birinci Dünya Harbi Sosyal Tarihinin Yeterince Bilinmeyen Önemli Bir Kaynağı: "Vefâyâta Mahsus Vukûat Defterleri" **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi,** Cilt 12, Sayı, 24. Ayrıca adı geçen araştırmacı arşiv kayıtları üzerinde şehit olan Burdurlular, Sivaslılar, Bodrumlular ve Yalvaçlılar adı altında birçok il ve ilçenin şehitleriyle ilgili çalışmalarını yayınlamıştır.

olduğum başvuruda ise bilgisayar kayıtları üzerinden cevap verildiğinden kaydın olmadığı açıklaması üzerine Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünde bilgilerin olabileceği ifade edilmiştir.

Aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı Şehit Kapısı arama sayfasında yapılan incelemede Buruncuk Köyü aile efradına ait şehit bilgisi olmadığı gibi Buruncuk Köyü dâhil birçok köy ve mahallenin isminin olmadığı tespit edilmiştir.[37] Sadece Büyük Yağlı, Kaşkışla, Karasenir, Hızıruşağı, Kalaycık, Dörtyol ve Doyduk köylerinin isimlerinin yer aldığı Buruncuk dâhil adı yer almayan birçok köy olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun köylerin ya isimlerinin değişmiş olabileceği ya da farklı ilçe ve kazalara bağlı olabileceği belirtilmesine rağmen böyle bir durumun söz konusu olmadığı hatta İsmail Güven'in İstiklal Madalyası aldığı ve aynı nüfus ve askerlik şubesi kayıtlarında yer aldığı bilinmektedir. Üstelik bu İstiklal Madalyasının kızına intikali için 13 Şubat 2020 tarihinde Millî Savunma Bakanlığına verilen dilekçeye[38] kısa bir süre içerisinde açıklayıcı bir cevap verilmiştir.

Bu çelişkili durum karşısında, anılan şehitlere ait kayıtların Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğünde olabileceği belirtilerek alınacak bilgiler çerçevesinde mevcut kayıtlar üzerinde tekrar bir inceleme yapılabileceği ifade edilmiştir. Bunun üzerine 12.09.2022 tarihinde Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğüne yeniden bir dilekçe verilmiştir.[39]

Buruncuk Köyü'nde Asker Celp ve Sevk İşlemleri

Türk Milletinin tam anlamıyla ölüm kalım ve beka mücadelesi verdiği bir harpte ülkenin her bölgesinden olduğu gibi İç Anadolu Bölgesi Niğde sancağının Avanos kazasına bağlı[40] Buruncuk Köyü'nden de seferberlik döneminde yaklaşık 30'un üzerinde genç askere alınmıştır. Askere alımlar Türk İstiklal Harbi döneminde de artarak devam etmiştir. Birinci Dünya Harbi'nde asker alımları, 13 Kolordu ve bu Kolordulara bağlı Tümenler (Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri) ve her bir Tümen Ahz-ı asker Kalem Riyasetine bağlı olmak üzere açılan toplam 262 askerlik şubesi aracılığıyla yapılmıştır.

---

[37] Şehit Kapısı. **https://www.msb.gov.tr/Genel/icerik/sehitler-listesi.** Bkz. Ek- 4

[38] MSB tarafından verilen cevap.

[39] Bkz. Tarafımdan verilen Eylül 2022 tarihli dilekçe.

[40] Buruncuk köyü Birinci Dünya Harpı ve Türk İstiklal harbi döneminde bir köy olarak Avanos ilçesine bağlıdır. 1867 de ilçe olan Avanos 1870 yılında sancak olan Kırşehir'e bağlanmıştır. Avanos Birinci Dünya Harbi'nde Orta Anadolu Anadolu'daki Asker Alma Dairelerine Göre **5nci Kolordu Sahası içerisinde yer almaktadır**. Bkz. **TİTE ARŞİVİ: Kutu Nu.:72, Gömlek Nu.:15, Belge Nu.:15a001.** Niğde sancağına bağlı **Buruncuk köyü Türk İstiklal Harbi döneminde 12. Kolorduya bağlı 11. Tümenin denetim alanı içindedir.** Bkz. **ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 56, Göm No: 47, Belge No: 47-1, 2**; Ahmet Hulki Saral, **Türk İstiklal Harbi,** Cilt IV, Güney Cephesi, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 37

Birinci Dünya Harbi öncesi ilan edilen Seferberlik esaslarına ve ordu teşkilatlanmasına göre incelendiğinde Buruncuk köyü Orta Anadolu'daki Asker Alma Daireleri sorumluluk sahası içerisinde 5.Kolordu sorumluluk sahasında yer aldığı[41] ve asker alımlarının bu şube vasıtasıyla yapıldığı anlaşılmıştır. Türk İstiklal Harbi başladığında ise Buruncuk Köyü'nden askere alınan gençler, 12.Kolordu sorumluluk sahasında yer alan 11.Tümen vasıtasıyla silahaltına alınmıştır.[42] Aynı zamanda 11.Tümen, bölgedeki silah ve mühimmat depolarının bulunduğu bölgeden de sorumludur.[43]

Nevşehir bölgesi diğer bölgeler gibi Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine tepki göstermiş ve Millî Mücadeleyi desteklemiştir. Ayrıca, İstanbul Hükûmeti ve İtilaf devletleri tarafından yapılan kışkırtma ve telkinlere inanmamış, Kuvâ-yı Milliye'ye katılmıştır. Hatta yakın bir bölge olan Yozgat'taki Çapanoğlu isyanına taraftar olmayıp, karşı bir tutum sergilemiştir. Bölge halkını temsilen Sivas Kongresine bir delege de gönderilmiştir. Sivas Kongresi sonrasında Ankara'ya hareket planında bölge güvenli bulunarak Heyeti Temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Buruncuk köyün yakın mesafede bulunan Topaklı ve Mucur güzergâhından Ankara'ya ulaşmıştır.[44] Bölge halkı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin şubelerinin açılışına destek vermiştir.[45] 14 Kasım 1919 da İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserliğine işgalleri protesto eden telgraflar gönderilmiştir.[46] Yani millî egemenlik ve bağımsızlık duygularına sahip bölge halkı Millî Mücadeleye asker gönderme konusunda istekli olmuş ve her bakımdan destek vermiştir. Millî Mücadele'de hazırlık safhası ve ardından düzenli birlik harekâtına geçişten sonra da cepheye çağrılan gençlerinden şehit olanların

---

[41] **TİTE ARŞİVİ: Kutu Nu.:72, Gömlek Nu.:15, Belge Nu.:15a001.** Bkz. Ek-2

[42] Nevşehir'in Osmanlı Dönemindeki idari durumu hakkında geniş bilgi için bkz., Gülin Erdem Öztürk, **19. ve 20. Yüzyıllarda Niğde Sancağı'nın İdari Taksimatı,** Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine, Edt. Musa Şaşmaz, Kitabevi, İstanbul 2008, s. 69-80.

[43] 12. Kolordu 1911 yılında Musul merkezli olarak kurulmuş daha sonra Suriye'ye ardından Anadolu'ya taşınmıştır. **ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 56, Göm No: 47, Belge No: 47-1, 2; Türk İstiklal Harbi,** Cilt IV, s. 37. 11. Tümenin sorumluluk sahası bugünkü mülki teşkilata göre Niğde ve Nevşehir bölgelerini kapsamaktadır.

[44] Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti'nin 6 günlük Sivas-Ankara yolculuğunun 5 günü anılan köyün 40-50 Km. yakınında bulunan Mucur, Hacıbektaş ve Kırşehir'de görüşmelerle geçmiştir. Dolayısıyla anılan bölge insanı Milli Mücadele konusunda son derece duyarlı ve mücadeleye katılımı da yüksek olmuştur. Bkz Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları,** Temel Yayınları, İstanbul 2010, s. 329 Ayrıca bkz Sivas Kongresi için bkz. Hikmet Denizli**, Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 162-163. Mahmut Gologlu, **Sivas Kongresi,** Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 82.

[45] **Yurt Ansiklopedisi,** Cilt 8, Anadolu Yayıncılık", İstanbul, 1983, s. 6071. Yusuf İzzettin Kılınçer, **Atatürk ve Kırşehir(1919-1938),** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 10.

[46] Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 85.

miktarı oldukça fazladır. Türk İstiklal Harbi'nde tespit edilebilen şehit miktarı; Kırşehir merkezden 210, Mucur'dan 75, Avanos'tan 85 kişidir.[47] MSB kayıtlarında yer alan Avanos şehitleri içerisinde seferberlik döneminde 30'un üzerinde, Türk İstiklal Harbi döneminde de en az bu sayıda asker gönderen Buruncuk Köyü dâhil birçok köyün/mahallenin isimleri bile yer almamıştır.[48]

MSB "Şehit kapısı" kayıtlarında ismi yer almayan Hasan Ağa sülalesinin yakın akrabası Ahmet Ağanın oğlu Deligöz İbrahim Çavuş'un nüfus kayıtlarında 1917 tarihinde vefat olarak yazıldığı bilgisi verilmiştir. Oysa ailenin ve köylülerin Yemen'de şehit olduğunu bildikleri ve bu konuda bir şüphenin bulunmadığı, harpten gazi olarak dönen yakın köyden asker arkadaşı Yakup Çavuş tarafından ifade edilmiştir. Hatta ön safta bulunan Deligöz İbrahim Çavuş'un ilk hücumda İngilizlerin top ateşi esnasında şarapnel tesiri ile şehit olduğunun söylendiği köylüler tarafından bilinmektedir. Bu bilgi yıllarca bu hep söylene gelmiştir.[49] Diğer bir ifade ile bu hususlar köy halkı ve aile arasında uzun bir sorgu süzgecinden geçirilmiş olduğu için doğruluğunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Bu durum, ailenin ve köylünün arasında akraba olan birçok ailenin oluşturduğu büyük aile bireyleri için de geçerlidir.

Yine bu sülalenin/büyük ailenin bir genci olarak bizzat harbe katılan ve Türk İstiklal Harbi gazi madalyası olan İsmail Çavuş'un asker uğurlamasına katılan köy halkının Seferberlik döneminde köyün gençlerinin askere uğurlanmasını da bilirler: Buruncuk Köyü gençleri bağlı bulundukları askerî birliklere gönderilmek üzere köyün harman yerine toplanmış ve aileleriyle vedalaştıktan sonra dualarla askere uğurlanmıştır. Uğurlama sırasında gençlerin isimleri ve bu ortamda neler konuştukları, hatta askere giden bir gencin; köyde sadece yaşlı ihtiyarların kaldığını ve kâhyalık yapacak bir tek gencin bile kalmadığını ifade etmek için "bat dünya Battal'da köye kâhya oldu" diye söylendiği hep konuşulur. Köyün halini ifade eden bu özgün sözlerin yanında, ailelerin ve gençlerin nasıl vedalaştıkları tüm ayrıntılarıyla sanki bir saat önce gerçekleşmiş gibi hep hüzünle anlatıla gelmiştir. Bu şekilde hatıraları canlı tutulmaya çalışılan aile büyüklerinin birer ikişer şehitlik haberleri alınmış ancak daha sonra haklarında herhangi bir bilgi

[47] http://www.kirsehir.gov.tr/tarih

[48] Türkiye Şehitlerini Anıyor **"Şehit Bilgi Kapısı"** erişim tarihi 27.10.2022. Resim Ek-4'de sunulmuştur.
https://uyg.tsk.tr/SehitYakini_Kullanici/Sehitlerimiz.aspx?verification=KapsamVeAmacOkundu

[49] Üstelik Ahmet Ağa olarak tanınan şehidin babası ve ailesi, çevrede iyi bir şöhrete sahip aile olarak bilinmektedir. Nitekim oğlu Deligöz İbrahim'i ve torunu Şakir'i şehit veren ve ardından ailesi vefat eden erkek evladı kalmadığı için kapanan ailenin yıkılmaya yüz tutmuş koca konağının yerine babam Hüseyin Rauf Güven adı yaşasın ve ocakları tütsün diye 1970'li yıllarda bir ev yaptırmıştır.

alınamamıştır. Harbe gidenlerden biri olan İsmail Çavuş (İsmail Güven) ve birkaçı gazi olarak dönmüştür.

Geri dönenlerin anlattıklarıyla cephelerdeki durum ve şehitler hakkında yeni bilgiler elde edilebilmiştir. Alınan bu bilgiler çerçevesinde harp ve harbin sonuçlarına ilişkin oluşan kanaat ve yargılar yıllarca köy odalarında ve aile ortamlarında en can alıcı ve heyecanlı konular olarak konuşulmaya devam etmiştir. Acıklı ve duygusal olduğu kadar vakarlı cümlelerle yapılan bu konuşmalarda makul ve mantıklı bir yaklaşımla dile getirilen yaşam öyküleri pek çok kişinin hafızasına kazınmıştır. Konuşmalar öyle gerçekçidir ki askere gidenlerden birinin telkinlere kanarak firari durumuna düşmesi nedeniyle kurşuna dizilmesi dâhil, üç kişinin de yaşları büyük olması nedeniyle askere gitmek istemediklerini belirten cümleleri hiç değiştirilmeden tekrarlana gelmiştir. Dolayısıyla harp sürecinde yaşananlar ayrıntılarıyla net olarak bilinmesine rağmen şehitlerin isimlerinin kayıtlarda yer almaması üzüntü ve kaygı verici bir durumdur. Üstelik bu anlatımlar, günümüz bilgileriyle karşılaştırılarak çok kez sorgulanmıştır. Yani bu bilgilerde herhangi bir yanılgının olması mümkün değildir. Özellikle aralarında nişanlı ve evli olan şehitlerin geride bıraktıkları, acıklı hatıraları ve kahramanlık öyküleri yıllarca değişmeden anlatılmıştır. Ağıtlar yakılmış ve adları yaşasın diye yeni doğan çocuklara verilmiştir.[50]

Şehit Tespit ve Kayıt Altına Alınmasına Ait Düzenlemeler

Birinci Dünya Harbi ile birlikte bir taraftan seferberlik yürütülürken diğer taraftan şehitlerin geride bıraktıkları ailelerine yardım kararları alınmıştır. Özellikle Tanzimat sonrasında başlayan iyileştirme çalışmaları ile ele alınan bu konu Meşrutiyet ile Meclis-i Mebusan'da yasal bir konuma kavuşturulmuş bu uygulama Millî Mücadele döneminde de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından devam ettirilmiştir.[51] Hatta TBMM'de üzerinde durulan konulardan biri de kimlerin şehit statüsünde olacağının belirlenmesidir. Nitekim çıkan isyanların bastırılması esnasında, eşkıya takibi sırasında ve görevini icra ederken hayatını kaybedenler de şehit olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Millî Mücadeleye gönüllü olarak katılan Kuvâ-yı Milliye askerleri ile Millî Mücadele'ye yardım etmeleri sebebiyle İstanbul Hükûmeti tarafından idam edilenler de şehit statüsüne alınmıştır.[52]

---

[50] Bu anılara ait bir derleme Ek-1'de belirtilmiştir.

[51] Sosyal politikalar için bkz. Necdet Hayta-Tuğba Belenli, "Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar", **BELLETEN,** 2016, Sayı 287, s. 280.

[52] Ahmet Çelik "Birinci Büyük Millet Meclisi Döneminde Şehit Yakınlarına Yönelik Yardım Politikalar", **Belgi Dergisi,** Cilt 2, s. 20, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2020/II, ss. 2243-2264. Necdet Hayta-Tuğba Belenli, agm., s,. 287. Mecliste şehitlikle ilgili bir kararın alınmış olduğu belirtilmekle

1923 senesinde çıkarılan bir yasa ile Millî Mücadele'nin başladığı tarih olarak kabul 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Türk İstiklal Harbi'ne katılanlar, Millî Mücadele'ye katılmış sayılarak[53] bu dönemde hayatını kaybedenler şehit kabul edilmiş ve yakınlarına da destek sağlanması kararlaştırılmıştır. Şehit ailelerine maddi desteklerin yanında manevi yönden desteklemek için İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir. Daha önceden vatana hizmet eden gazilere verilen istiklal madalyasının, şehit ailelerine de verilmesi TBMM gündemine gelmiştir. 12 Aralık 1922 tarihli belgede, Millî Mücadele'de şehit olan kimselerin ailelerine de bir övünme ve teselli vesilesi olacağı değerlendirilerek İstiklal Madalyası verilmesi uygun görüşülmüş ve 14 Şubat 1923 tarihli belgede müdafaa-i vatan için şehit olanların ailelerin en büyük erkek evlatlarına madalya verilmesi kararı alınmıştır.[54]

Türk İstiklal Harbi gazi ve şehit ailelerine madalya verilmesi ve vatana hizmet tertibinden şeref aylığı bağlanmasıyla ilgili çıkarılan kanunun[55] yürürlüğe girmesi ve duyulması üzerine müracaat edilmeye başlanmıştır. Birçok şehit ailesi gibi eşini, oğlunu ve damadını şehit vermiş olan Buruncuk Köyü'nden annemin anneannesi devlet memuru olan akrabasından bu konuda kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir. Yapılan araştırma sonrası şehit olduğu bilinmesine rağmen *"şehit kaydı olmadığı"* cevabı verilmiştir.[56] Şaşkınlıkla karşılanan bu cevap üzerine Aile ümitlerini yitirmemiş ve bir yanlışlık olabileceği düşüncesiyle hatanın düzeltileceğine inanmıştır. Zira köyde benzer olumsuz cevap alan pek çok aile bulunmaktadır. Benzer durum Hacı dedemin[57] ağabeyleri şehit olan Osman ve Süleyman ve Mehmet için de geçerlidir. Oysa amca-yeğen konumunda aynı aileden İsmail Güven (İsmail Çavuş) Türk İstiklal Harbi dâhil 8 yıl cephelerde muharebe etmiş, Mustafa Kemal Paşa'yı cephede tanımış ve yakın emrinde hizmetinde kalmıştır.

---

birlikte, Birinci Dünya Harbi ve Türk istiklal Harbi döneminde şehitlik mevzuatını bulabilmek mümkün olmamıştır. Hatta günümüzde bile Türk Hukukunda yasal mevzuatta Gazilik, Muharip Gazi, Malul Gazi, Vazife Malulü, Harp Malulü" olmak üzere malullük kavramı tanımlanmış olmasına rağmen "Şehit" kavramı birçok yerde kullanılmasına rağmen şehitlikle ilgili bir herhangi bir tanım yapılmamıştır.

[53] Feyza Kurnaz Şahin, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumları (1877-1939)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012, s. 375-376.

[54] Necdet Hayta-Tuğba Belenli, agm., s. 287.

[55] İstiklal Madalyası Kanunu için bkz. https://www.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/istiklal-madalyasi-tarihcesi-ve-tanimi. Ayrıca **İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun** için bkz. https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1005.pdf

[56] 1960-1970'li yıllarda Kozaklı ve Ürgüp ilçelerinde kaymakam vekilliği de yapmış olan yeğeni Mustafa Güven'e bizimde şehitlerimiz var. Devletimiz bizi de görecek mi der. Mustafa Güven askerlik şubesinden konu hakkında aldığı bilgiye dayanarak, kayıtlara rastlanmadığını ifade etmiştir.

[57] Babam Hüseyin Rauf Güven'in babası.

Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunduğunu ifade etmek için anlattığı birçok olayın yanında Mustafa Kemal Paşa'nın, suya ihtiyaç duyulduğu gecenin bir vaktinde su getirilmesiyle ilgili bir emrinden bahsederdi. Bu olayı anlatırken Mustafa Kemal Paşa askerlere kim su getirebilir demiştir. Bunun üzerine dedem İsmail Çavuş ben getirebilirim cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine Mustafa Kemal Paşa "Karşıda düşman var korkmuyor musun?" demiş, dedem de "ben anamın tek oğluyum anam bana dua eder ve Allah beni korur demiş" Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatle dinleyerek memnuniyetle karşıladığı bu sözlerin ardından gece sürünerek düşman hatlarına yakın ve saldırı tehlikesi altında bulunan dereye gitmiş ve elindeki su kabını/matarayı doldurup Atatürk'e getirmiş. Atatürk dedemin getirdiği suyu içmiş. Bu vesileyle Atatürk'ü yakından tanıdığını söyleyen dedeme sürekli olarak Atatürk'le ilgili sorular sorardık. "Dede sen Atatürk'ü savaş zamanında görür müydün?" dediğimizde dedemde; "Oğlum Atatürk'ün çadırı/karargâhı aha şurada bizim çadırımızda buradaydı." diyerek birkaç metrelik mesafeyi tarif ederdi. Yani dedem Atatürk'ü çok yakından tanıdığını söylerdi. Bu arada dedeme sıkça "Kaç düşman öldürdün." diye sorardık. Dedemde bu sorumuza "Oğlum düşmanı vuruyorduk, düşman kaçıyordu, ateş ediyorduk ancak kimin vurduğu belli değil." Derdi. Harple ilgili anılarını sorduğumuzda cevap verir ve anlatırken hüzünlenir ve harbin zorluklarını söyler ve çoğu kez de ağlardı. Uzun yıllarını cephelerde harp ederek geçirmiş olan dedem köye döndükten sonra çalışmaya ağırlık vermiştir. Almış olduğu askerlik eğitimi ve zafer kazanma olgusunu tecrübe etmiş olması nedeniyle kalkınmanın eğitimden ve çalışmadan geçtiğini bildiğinden küçük çaplı da olsa ilçenin imarı çalışmalarının yanında okul yaptırmak için bir dernek kurup başkanlığını üslenerek Kozaklı'nın ilk ortaokulunu yaptırmıştır. Daha sonra bu ve diğer okullarda tarih şuuru yüksek öğretmenlerimizin davetiyle öğrencilerin millî tarih şuuru kazanması için öğretmen ve öğrencilere harp hatıralarını anlatmıştır. Vatan mücadelesinin çok zorluklarla kazanıldığını ve memleketimize sahip çıkılması gerektiğini söyler, hüzünlenir ve yine ağlardı. Sonuç olarak başından itibaren vatan için cephelerde savaşan dedem, 9 Eylül 1922'de İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasına kadar fiilen Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunmuştur.[58]

Harpten gazi olarak dönebilenlerden biri olan İsmail Güven İstiklal Madalyası alırken bu geniş ailenin şehit olan diğer büyüklerinin kayıtlarda isimlerine rastlanmamaktadır. Kendi içerisinde çelişkiler barındıran bu durumun büyük ölçüde kayıtların incelenememesi gibi birçok teknik hatadan kaynaklamış olabileceği değerlendirilmektedir. Kayıtların tam olarak incelenmesiyle birlikte bu ve benzer durumda bulunan şehitler ile ilgili

[58] Hatta Türk İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra 1926 yılına kadar İzmir'de kalmış ve orada evlenmeyi müteakip tekrar Kozaklı/Buruncuk Köyü'ne gazi olarak dönmüştür.

kayıtlar düzeltilebilecektir. Zira bu durum, askerlerin şehit olmadan önce dile getirdikleri en önemli arzularından biri olmuştur. Nitekim Birinci Dünya Harbi için askere celp edilen bir asker, anılarında; "Harbe katılacağım ve belki arzu ettiğim şehadete kavuşacağım ve dağ başında bin bir güçlükle yazdığım bu hatıranın bulunarak okunmasını çok istiyorum" diyerek harbin bedelinin bazen cephede geçen yıllar ile bazen canla veya bir uzuv kaybı ile ödendiğini, ancak tarih kitaplarında ne simalarının ne de isimlerinin geçmediğini belirterek hatırlanmanın önemini vurgulamıştır.[59] Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere vatanın savunulması ve bağımsızlığın korunması için canlarını feda eden şehitlerin hatırlanması, araştırılması ve isimlerinin ortaya çıkarılması son derece önem taşımaktadır.

SONUÇ

Birinci Dünya Harbi ve Türk İstiklal Harbi'nde şehit olmuş ancak isimleri kayıtlara geçirilememiş şehit miktarı oldukça fazladır. Şehitlere ait bilgiler dağınık ve kayıt işlemleri tamamlanmamıştır. Bu kapsamda Buruncuk Köyü ve ahalisi üzerinden yapılan inceleme bu hususu ortaya koymaktadır. Yürütülen bu çalışma sonucunda Buruncuk köyünden sadece Hasan ağa lakabıyla bilinen aile ve yakın akrabasından 6 şehidin isminin şehit kayıtlarında yer almadığı anlaşılmıştır. Uzun bir çalışma dönemini içeren bu araştırma, bu konularda yapılacak diğer çalışmalara hem örnek oluşturacak hem de destek sağlayacaktır. Aynı zamanda ailelerin şehitlerini, gelecek nesillerin kahraman ecdatlarını tanımalarına vesile olacaktır. Ayrıca bu araştırmalar sonucunda ulaşılacak doğru sayısal veriler, siyasi ve sosyal tarihimizin daha sağlıklı anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Temel kaynak konumunda bulunan Nüfus Müdürlüklerince tutulan Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri ile Askerlik Şubelerinde tutulan Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defterleri ve Künye Defterleri incelenmesiyle şehitlerin bilgileri ortaya çıkarılmış ve kayıt altına alınmış olacaktır.

Sonuç olarak bu konuda yaşanan gecikmenin temel sebebi, harp koşulları ve harp sonrası dönemin zorluklarına ilave olarak, halen ana kaynak konumunda olan evrakın[60] yeterince incelenememiş olmasıdır. Ayrıca taşınma ve yangın gibi birçok nedenlerden dolayı evrakın zarar görmüş olabileceği ayrıca, arşivlerdeki belgelerin yoğunluğu, evraktaki yılların ihmalinin

[59] Ali Rıza Eti, **Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü (1914-1915)**, Haz. Gönül Eti, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 108, Muhammed Emre Küçükşahin, **Birinci Dünya Harpına Katılmış Osmanlı Askerlerinin Otobiyografilerinde Harp Deneyimleri,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2020 s, 1-2'den.

[60] Ana kaynaklar, Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri'nce tutulan Gelen Evrak Defteri/ "Şifre-i Mevrude Defterleri", Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri ve Künye Defterleri ve MSB Lodumlu Arşivi.

getirdiği yıpranmışlık, ciltlerdeki dağınıklık ve eksiklik, ayrıntılı araştırma ve incelemede ve tasnifte karşılaşılan zorluklar, belgelerin kolay yararlanabilir kaynaklara dönüştürülmesine ve aynı zamanda araştırmacıların da konuya yeterli düzeyde ve bilimsel metotlara uygun ilgiyi gösterememiş olmaları, bu konuda geç kalınmasına neden olmuştur. Bu nedenle öncelikle şehit, esir ve kayıp durumu ile cephe ve cephe gerisi faaliyetleri, er celp ve sevk işlemleri konusunda önemli veriler bulunan dört defterin[61] tam olarak incelenmesi halinde kayıt ve kontrol işlemleri daha sağlıklı olacak ve şehit olduğu ailesi ve çevresince bilindiği halde kayıt altına alınamayan kahramanların tarihi ve kültürel mirası da korunmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Resmî Kaynaklar

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No: 56, Göm No: 47, Belge No: 47-1, 2.

İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (336, 337, 338 Mudanya Mütarekesine kadar) Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, İstanbul 28.12.1341. TBMM Kütüphanesi.

İstiklal Madalyası Kanunu /https://www.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/istiklal-madalyasi-tarihcesi-ve-tanimi

Resmî Gazete 29.4. 2006 tarih.

TİTE ARŞİVİ: **Kutu Nu.:72, Gömlek Nu.:15, Belge Nu.:15a001**

Kitaplar

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk,** Cilt 1, Türk Tarihi Enstitüsü,13. Baskı, İstanbul, 1973**.**

[61] 2016 yılında Askerlik şubelerine yapılan müracaatta Şifre-i Mevrude Defterleri'nin Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı ve MSB Personel Başkanlığı'nda bulunabileceği cevabı verilmiştir. Ancak, ATASE Daire Başkanlığı "Arşiv şube Müdürlüğü'nde Şifre-i Mevrude Defterlerinin bulunmadığını ifade ederken, Kolordu ve Tümenlere bağlı Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri ile şubelerin yazışmalarda bulunduğu bilgisini vermiştir. Neticede "Şifre-i Mevrude Defteri" şeklinde bir tasnifin yapılmadığı ve arşiv envanterinin genel ve analitik tasnif faaliyetinin devam ettiği değerlendirmesi yapılmıştır. Eğitim Fakültesi Dekanlığına gönderilen 16 Mayıs 2016 tarih ve 1500-16 sayılı yazıları ile Genelkurmay ATASE Başkanlığı'nca gönderilen 18 Kasım 2016 tarih ve Arşiv Ş. 7065748 sayılı yazıları. Bkz. Nüri Köstüklü, "Birinci Dünya Harpı Asker Zayiatının Tespitinde Henüz Bilinmeyen Önemli Bir Kaynak: "Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defterleri"**, Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi,** Cilt 13, Sayı 26, s. 19- 29.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk,** Cilt II, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1980.

Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Arslan, Mehmet, **Çanakkale Muharebeleri Esnasında Osmanlı Devleti'nde Asker Alma Hizmeti ve Askerlik Şubeleri,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale 2014.

Ayaydın, Rıdvan, **Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler(1826- 1914)** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

Aydın, Faruk, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839- 1914)**, Genelkurmay ATASE yay, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Beşikçi, Mehmet, **Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 2015.

Beşikçi, Mehmet, **Cihan Harbini Yaşamak ve Hatırlamak: Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Harbi Hafızası,** İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.

Bilgi, Cuma, **Balkan Harbi, Birinci Dünya Harpı ve Milli Mücadele'de Şehit Olan Gülşehirliler Üzerine Bir Araştırma,** (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü') Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Konya 2008).

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları,** Temel Yayınları, İstanbul 2010.

Çınar, Gülseren, **Balkan Harplerinden Milli Mücadele'ye Şehit Olan Konyalılar Üzerine Bir Sosyal Tarih Araştırması**, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

Denizli, Hikmet, **Sivas Kongresi Delegeleri ve Heyet-i Temsiliye Üyeleri,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Eti, Ali Rıza, **Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü (1914-1915)**, Haz. Gönül Eti, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Goloğlu, Mahmut**, Sivas Kongresi, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.**

Güler, Mürsel, **Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi Asker Alım Faaliyetleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, İstanbul 2019.

Horvath, Bela, **Anadolu 1913**,Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2010. s. 71.

Kılınçer, Yusuf İzettin, **Atatürk ve Kırşehir(1919-1938),** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Kurnaz Şahin, Feyza, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harp Malûllerinin Sosyo-Ekonomik ve Sağlık Durumları (1877-1939),** Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2012.

Küçükşahin, Muhammed Emre, **Birinci Dünya Harpına Katılmış Osmanlı Askerlerinin Otobiyografilerinde Harp Deneyimleri,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul-2020.

Öztürk, Gülin Erdem, **19. ve 20. Yüzyıllarda Niğde Sancağı'nın İdari Taksimatı,** Niğde, Aksaray ve Nevşehir Tarihi Üzerine, Edt. Musa Şaşmaz, Kitabevi, İstanbul 2008.

Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklal Harbi,** Cilt IV, Güney Cephesi, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Sunata, **İ. Hakkı, Gelibolu'dan Kafkaslara I. Dünya Harbi Anılarım.** Yayına Hazırlayan, Kansu Şarman Türkiye İş bankası Yayınları İstanbul, 2018.

Şahingöz, Mehmet, **Ali Rıza Paşa Hükûmetinin İstifası ve Tepkileri,** Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 10. Baskı, Ankara-2005.

Türk istiklal Harbi, Cilt IV, Güney Cephesi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1966.

Türk İstiklal Harbi, Cilt VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs Kasım 1923), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik, Cilt X, Ankara 1985.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi (23 Nisan Ekim 1923). Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1984.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Cilt 6, III Kısım (1908 - 1920) Genelkurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1996.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Cilt III, 1 inci Kısım Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1964.

Tunalı, Ayten Can, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839- 1876)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması,** Ankara, TTK Basımevi, 2001.

Yurt Ansiklopedisi, Cilt 8, Anadolu Yayıncılık", İstanbul, 1983

Makaleler

Beşikçi, Mehmet, "Askeri Tarihçiliğin Gayri Resmî Kaynakları: Asker Anıları ve Günlükleri", Osmanlı Askeri Tarihini Araştırmak Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar, Ed. Cevat Şahin, Gültekin Yıldız, İstanbul, **Tarih Vakfı Yurt Yayınları,** 2012.

Çakmak, Fevzi- Çetin, Necat, "Torbalı ve Bayındır Nüfus Defterlerine Göre Balkan Harplarına Katılanlar", **Uluslararası Balkan Sempozyumu Bildirileri** Isparta, 5 7 Ekim2012.

Çankaya, Özlem, "Millî Mücadele Dönemi'nde Asker Firarileri"**, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD),** Yıl 15, S.29, Bahar 2019.

Gözcü, Alev, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", Çağdaş **Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi** sayı 32, 2016.

Hayta, Necdet – Belenli, Tuğba, "Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar" **Belleten,** 2016.

Kopar Metin, "İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)", **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi,** 2017, VOL. 4, NO. 8.

Köksal, Osman, "Osmanlı Devleti'nde Asker Almada Son Durum 29 Nisan 1330 Tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu ve Başlıca Hükümleri" **Askerî Tarih Bülteni,** Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1990.

Köstüklü, Nuri, "Balkan Harplerinden Milli Mücadeleye 'Şehitler' Üzerine Yapılacak Bilimsel Araştırmalarda Metod ve Kaynak Meselesine Dair Bazı Düşünceler", 9. **Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara 2006.

Köstüklü, Nuri, Birinci Dünya Harbi'nde 12.Osmanlı Otomobil Kolu'na Ait "Efrad Künye Defteri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 2018; 34 (2) :98 :41-126. s, 46 https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-full-file/4061

Köstüklü, Nuri, "Birinci Dünya Harpı Sosyal Tarihinin Yeterince Bilinmeyen Önemli Bir Kaynağı: "Vefâyâta Mahsus Vukûat Defterleri" **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi,** Cilt 12, Sayı, 24.

Köstüklü, Nuri, "Milli Mücadele'de Manisa- Uşak- Afyonkarahisar ve Konya Hattı (8. Fırka ve Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defteri)", **Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2009.**

Köstüklü, Nuri, "Milli Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.** Mart 1997, s. 37.

Köstüklü, Nüri, "Birinci Dünya Harpı Asker Zayiatının Tespitinde Henüz Bilinmeyen Önemli Bir Kaynak: "Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleri Şifre-i Mevrude Defterleri", **Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi** Cilt 13, Sayı; 26.

Şahin, Naci - Şahin, Meral, "Balkan ve Çanakkale Harpında Şehit Olan (Everekliler, Develililer", **1. Uluslararası Develi Aşık Seyrani ve Türk Kültür Kongresi Bildirileri** 4-6 Ekim 2018.

Topçu, Niyazi, **"**Şehitlerimiz Ve Kurtuluş Harpında Dağ Yöresi", **Yöre Tarihi Sempozyumu Bildirisi** 1.Türkmen Yörük Şenliği 12- 13 Ekim 2002.

İnternet

http://www.kirsehir.gov.tr/tarih

https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1005.pdf.

EKLER

Ek. 1

Buruncuk Köyü'nden Veli Fatih Güven'in Şehit Yakınlarına Ait Aile Arasında Aktarılan Bilgilere Yönelik Bir Derleme:

Buruncuk Köyü'nde Hasan ağa lakabı ile bilinen Güven ailesi, XIX. Yüzyıl ortalarında Halep Vilayeti'nden Avanos kazasına Akçakoyunlu Aşiretine mensup bir Türk boyu olarak göç etmiş, köklü ve tanınmış bir ailedir. Aile hem baba hem de ana tarafından Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve Türk İstiklal Harbi'ne asker göndermiştir. Aile arasında yıllardır aktarılan ve köy ahalisi tarafından da bilinen 6 şehit, 2 gazi ve çok sayıda akibeti hakkında bilgi alınamayan yakınları bulunmaktadır. Makalede belirtilen ve belgelere dayalı hususlar, Veli Fatih Güven tarafından aile arasında yıllarca aktarılan bilgilere göre teyit ve tespit edilerek derlenmiştir.

Kardeşime İbrahim'e de Yemende şehit olan Deligöz İbrahim dedemizin ismi verilmiştir. Kardeşimi gördükleri zaman "**İrbehemim**" diye severler ve cebinde getirdikleri kavurga ve kuru üzümü bize vermeden önce kardeşim İbrahim'e verirlerdi. Sanki şehidini görmüş gibi büyük bir sevgi ve özlemle sarıldıklarına o kadar çok tanık oldum ki bu görüntüler halen hafızamda yaşamaktadır. Eşi Deligöz İbrahim askere gittiğinde geri döneceğini düşünerek yatağını katlayıp yüklüğe koymuş ve ölünceye kadar yaklaşık 60 yıl yatağını yüklükten indirmemiş ve yerde kilim üzerinde yatmıştır. Hasretle yollarını gözlediği, gelecek diye yönünü yola dönerek beklediği sevgili eşi dedemiz İbrahim'i Yemen de İngiliz şarapneli ile cephede şehit veren, oğlu Şakir'i de Sivas'ta salgın hastalıkta şehit veren büyük anneannemiz, vefat etmeden birkaç dakika önce anneme "Kızım deden geldi asker üniformasıyla kapıda bekliyor kapıyı aç ve dedeni çağır." Diyor. Bu söz üzerine annem koşarak kapıya gidiyor bakıyor kimse yok ve geri geliyor kapıda kimsenin olmadığını söylüyor. Bunun üzerine tekrar anneme "Kızım deden bekliyor kapıyı açta gelsin." diyor ve annem tekrar gidip bakıyor kimseyi görmediğini söylemek için geldiğinde anneannesinin vefat ettiğini görüyor. Bizi çok etkileyen bu olayı annemin tekrar tekrar anlatmasını isterdik. Hem bir şehit torunu ve hem de gazi kızı olan annem bizlere, tertemiz bir pınardan akan su gibi sade ve etkileyici biçimde anlatır, kardeşlerimizle birlikte dikkatle dinlerdik. Bu arada annemin müşfik tutumuyla bizlerle hayata tutunmuş olan şehitlerimizin emaneti, son derece inançlı ve derin İslami bilgilere sahip çilekeş bir Türk anası vasıflarını taşıyan büyük anneannemiz de bizleri çok sever ve bize çok dua ederdi. O zaman bilmediğim ancak bugün manasını

öğrendiğim Kuran-ı Kerimdeki temel buyrukları yavaş ve sade olarak Türkçe şiir gibi akıcı biçimde anlatır bizlerde öğrenmeye çalışırdık, bir kısmı halen aklımda. Vefatının ardından kızı Ayşe Teyzemiz yalnız kalınca annem evimize getirerek bakımını üslendi. Yanımızda kalırdı. Babasını ve kardeşini şehit vermiş teyzemize harbi ve babasının, ağabeyinin şehitliklerini, neler düşündüklerini sorar ve söyleyeceklerini merakla beklerdik. Zira ailede erkek kalmamıştı. Annemin çok sevdiği dedesi Deligöz İbrahim ve oğlu Şakir'in şehit olmasıyla ailede erkek kalmamış ve bu nedenle soyunun yürümediği gerekçesiyle "Kapalı Kayıt" ibaresi düşülmüştür.[62] Bu yüzden köyümüzde önemli tarım arazi olan 400 dönümlük adına tescilli tapulu arazimizi ekip ve biçecek erkek olmadığından tarım arazimiz köylüler tarafından önce 20-30 ar dönüm olarak paylaşılmış ve iyi niyetle ekilip, biçilmiş ve daha sonra kendi mülkiyetlerine geçirmişlerdir.

Harp koşulları aileyi öylesine etkilemiş ki; Atatürk'ün vefat haberini alınca ailede büyük üzüntü duyulmuş ve kaygı başlamıştır. Anneannemiz bu durumun kendilerini nasıl etkileyeceğini öğrenmek için Ayşe teyzemizi akrabamız olan ve köyün ileri geleni yaşlı Veli Ağa'ya göndererek, "Atamız öldü, bizim halimiz ne olacak?" diye sormasını söyler. Teyzemiz koşarak köyün yukarı kısmında oturan Veli Ağa'nın kapısını çalar ve Veli Ağa, Veli Ağa diye bağırarak "Atamız ölmüş bizim halimiz ne olacak?" diye sorar. Veli Ağa'da sakin olmalarını ve bir şey olmayacağını söyler. Anadolu'nun bir ücra köşesinde hayat sıkıntılarının dorukta olduğu bir köyde beklentilerin, gözlerin ve kulakların Ankara'da Atatürk'ün yapacağı işlerde olduğu görülmektedir. Devlete, vatan ve millete sadakatin ne derece yüksek olduğunu gösteren bu örnek olayın dışında anlatacak çok ilginç tarihi hatıraların bulunduğunu da söylemek gerekmektedir. Dolayısıyla olağanüstü zorlukları yaşamış ve bizleri şaşırtacak kadar güçlü iradeye sahip, sabırlı ve dayanıklı olan aile büyüklerimiz Türk Milletinin her türlü zorluğu yenebilecek güce sahip olduğunu göstermiştir. Herhalde yedi düvel düşmanın saldırılarına karşı direnmek ancak böylesine inançlı, güçlü ve dayanıklı bir karakterle gerçekleşebilirdi diye düşünürdük. Bedenen, ruhen ve irade olarak güçlü ve dayanıklı olmak gibi kıymetli özelliklerin aile fertlerimize tevarüs ettiğini de söylemek mümkündür. Bu anlamda harp ve harp sonrası yıkımın bıraktığı, insani dramlar dahil, sosyal, psikolojik ve ekonomik zorlukların yükünü üslenmek durumunda kalan aile büyüklerim özellikle şehit yadigarlarının yükünü omuzlayan annem başta olmak üzere, aile büyüklerimiz olağan üstü

[62] Soyun erkekten devam ettiği anlayışının hâkim olduğu toplumumuzda, askerin ölümüyle birlikte soyun yürümediği ve ailesinin yok olduğu düşünüldüğünden İzmir Torbalı şehitleri için 'kapalı Kayıt" uygulaması yapılmıştır. Ayrıntılar için bkz, Nuri Köstüklü, **"**Milli Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Sayı 37(Mart 1997). s. 108. Bkz. İzmir/Torbalı şehitleri içeresinde yer alan 12 şehidin açıklama kısmına "Kapalı Kayıt" ibaresi düşülmüştür.

gayretleriyle yaşamlarını iyi bir şekilde sürdürmelerine destek olmuştur. Bu özverili destekleriyle, yardımlarıyla, çaba ve gayretleriyle adeta sabrın ve çilenin abideleri olduklarını göstermişlerdir. Türk vatanının bütünlüğü ve bağımsızlığı uğruna uzun yıllar süren harbin ağır yükünü çekmiş olan annem ve babam adeta şehitlerin emanetleri olmuştur. Zira babaannemin nişanlısı Süleyman şehit olmuş, anneannemin ise eşi Mehmet şehit olmuştur. Daha sonra dedelerimle evlenmelerinden doğan şehit ve gazi yadigârı annem ve babam ve ailemiz harbin mağduru olmuştur. Bu vesileyle dile getirilen konular ailemizde en çok konuşulan konuların başında gelmiştir. Harbin bu derece dramatik etkisi altında kalan ailemizin maddi ve manevi yaraların sarılması ve sıkıntıların giderilebilmesi ancak aile fertlerinin güçlü ve özverili dayanışması ile mümkün olabilmiştir. Harbin ağır zorluklarını yaşayanlardan biri de babamın dedesi Hasan dedem olmuştur. Hasan dedem dört çocuğundan ikisini harpte cephelerde ve birini de salgın hastalıktan kaybetmiştir. Oğlu Osman ve Süleyman cephede şehit olurken diğer oğlu Mehmet de dönemin salgın hastalığına yenik düşmüştür. Sadece en küçük oğlu Hacı dedem hayatta kalmıştır. Ağabeyleri şehit olan Hacı dedem Millî Mücadele başladığında askere alınmış, Bursa'da bir paşanın ve İstanbul'da ise Birinci Ordu Komutanın şoförlüğünü yaparak askerlik hayatına devam etmiştir.[63] Millî Mücadele döneminde askerlik yapan dedeme Türk İstiklal Harbi gazi ve şehit ailelerine madalya verilmesi ve vatana hizmet tertibinden şeref aylığı bağlanmasıyla ilgili çıkarılan kanunun yürürlüğe girmesi üzerine gazilik müracaatı yapması istenmiş ve bunun üzerine bağlı olduğu Avanos Askerlik Şubesine başvurduğunda askerlik kayıtlarının Kırşehir'de bulunduğu belirtilmiştir. Bilindiği üzere Kozaklı ilçesi bir süre Kırşehir iline bağlı kalmıştır. Bu karışıklığın bahse konu şehit kayıtlarının bulunamamasının bir başka nedeni olabileceği değerlendirilmektedir.

Memleketimizde bilge ve yiğit kimliği ile tanınan Hacı dedem vefatına kadar her yaştan halkın, kaymakam dahil yöneticiler, çevrenin ileri gelenleri tarafından ziyaret edilerek tarihi bilgi, tecrübe ve hoşsohbetinden istifade edilmiştir. Başarılı biçimde askerlik görevini sürdürürken, aile ocağında erkek kalmadığı için aile büyüklerimiz tarafından köye dönmesi sağlanmıştır. Hayatını asker olarak sürdürmek isteyen dedem, aile büyüklerinin kendisine köye getirilmiş olmasına çok üzülürdü ve asker olarak hayatını sürdürmek istediğini söylerdi. Yetkin bir komutanın yanında askerlik ve eğitim konusunda edindiği kıymetli bilgi ve tecrübelerini çevresine aktarırdı. Harp ve sonrası yıllara ait çok özgün bilgiler verir ve değerlendirmelerde bulunur ve düşman karşısında başarılı olmamın eğitimden ve kalkınmaktan geçtiğini sıkça vurgulardı. Bir anlamda Millî Mücadele'nin lider kadrosunun görüşlerini yansıtan bu söylemler, o ortamın ve o dönemin çok ötesindeydi.

[63] Hacı Güven dedemden sözlü derleme.

Sınırlı imkanların olduğu köy ortamında bile sürekli olarak Osmanlıca dahil yeni alfabe ile yazılmış kitapları, dergileri ve gazeteleri okurdu. Hatta o yokluk döneminde kaymakama başvurarak en verimli tarlasını sanat okulu yapılması için hibe teklifinde bulunmuştu. Üç şehit kardeşin tek yadigârı Rahmetli Dedem sürekli şehit abilerini över tevazu göstererek onların kendisinden çok daha güçlü olduklarını söylerdi. Çok sevdiği şehit ağabeylerinin isimlerini oğullarına/amcalarıma vermiştir. İşin manidar tarafı, vatan topraklarını ve milletin bağımsızlığını savunmak için Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Harbi'nde canlarını feda etmiş, kardeşlerine yeğenlerine ve torunlarına isimleri verilmiş şehitlerimizin kayıtlarda ismine rastlanılmamasıdır.

Ek. 2

Orta Anadolu'daki Asker Alma Dairelerine Göre Kolordu Sorumluluk Sahası
TİTE ARŞİVİ: Kutu Nu.:72, Gömlek Nu.:15, Belge Nu.:15a001

Ek. 3

NEVŞEHİR-GÜLŞEHİR
AHMETOĞLU
MURAT
DOĞUM:1897
25 YAŞINDA
NEVŞEHİR-AVANOS
AYDINOĞLU
EKREM
DOĞUM:1910
12 YAŞINDA

Ek. 4

TÜRKİYE ŞEHİTLERİNİ ANIYOR
"Türkiye Şehitlerini Anıyor" Anasayfa
ŞEHİT BİLGİ KAPISI
TC Kimlik Nu.:
Sicil Nu.:
Adı:
Soyadı:
Lakabı:
Baba Adı:
Anne Adı:
Doğum Tarihi:
Memleketi
İl:
NEVŞEHİR
İlçe:
KOZAKLI
Mah./Köy:
Seçiniz
Seçiniz
BÜYÜKAYAĞLI
DOYDUK
DÖRTYOL
HIZIRUŞAĞI
KALAYCIK B.
KARASENİR
KAŞKIŞLA
Harp:
KURTULUŞ SAVAŞI (1919-1922)
Statü:
Seçiniz
Sınıf:
Seçiniz
Rütbe:
7543b96
Arama tamamlandı.
Şehidimi Ara

Ek. 5

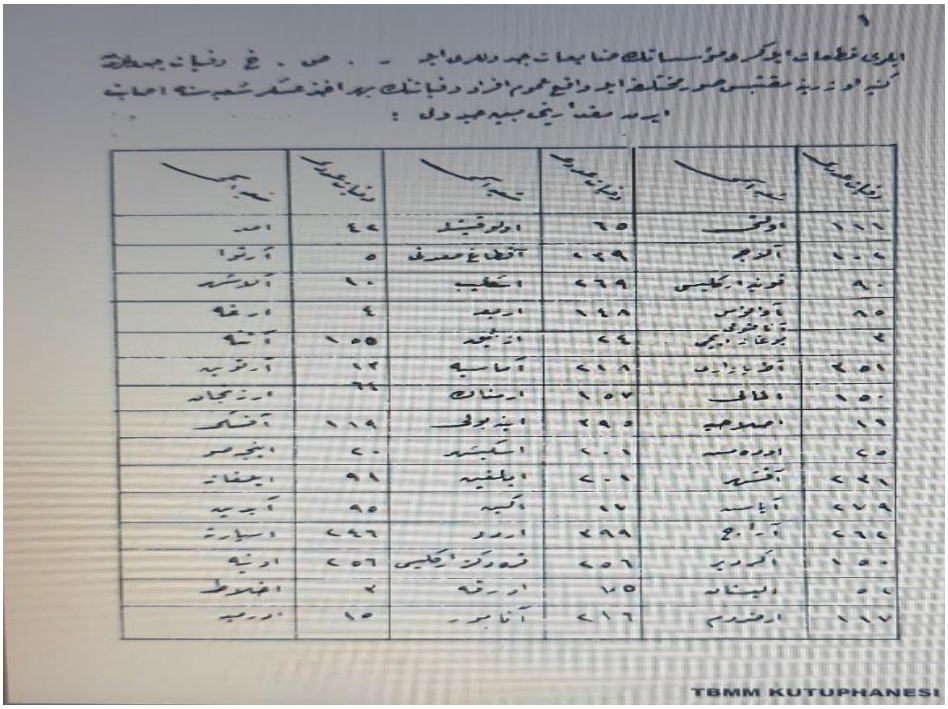

١١١	اوفچی	٦٥	اولوقیشلا	٤٤	امد
١٠٢	آلاجم	٢٤٩	آقطاغ صوف	٥	آرتوا
٩٠	قونیه ایکلیس	٢٦٩	انقلب	١٠	آلاشهر
٨٥	باوجوس تاغ طوی	١٤٨	اربعد	٤	ارفه
٤	بوغازلیم	٢٤	ازنجود	١٥٥	آسلم
٢٥١	اطوبزاید	٢١٨	آساسبه	١٢	ارتوبه
١٥٠	الفالف	١٥٧	ارسنان	٦٦	ارزنجان
١٩	اصلوجیه	٢٩٥	ایزبوقی	١١٩	آفشلک
٢٥	اودوماسه	٢٠١	اسکیشهر	٢٠	ایجه صو
٢٢١	آقشهر	٢٠١	ایلغیه	٩١	ایصفانه
٢٧٩	آباسه	٢٢	اکسه	٩٥	آیدینه
٢٦٤	آ.ا.ج	٢٩٩	اردو	٢٤٦	اسپارته
١٥٠	اکمدیر	٢٥٦	قره دکز ایکلیس	٢٥٦	ادنیه
٥٢	البستان	٧٥	ارزنه	٢	اخلاط
١١٧	ارضروم	٢١٦	آنابور	١٥	ادرمید

TBMM KUTUPHANESI

Orijinal Osmanlıca tablonun çevirisi:

Askerlik Şubelerine Bildirilen, Kayıtları Tutulan Askerî Kayıplar ve Geldikleri Yerler

Şube	Vefat edenler	Şube	Vefat edenler
Oltu	111	İskilip	269
Alaca	102	Erbaa	148
Konya Ereğlisi	90	İznik	24
Avanos	85	Amasya	218
Anadolu Boğaziçi	3	Ermenek	157
Adapazarı	351	İnebolu	395
Elmalı	151	Eskişehir	201
Islahiye	16	Ilgın	201
Ödemiş	25	Eğin	17
Akşehir	231	Ordu	399
Ayasa	279	Karadeniz Ereğlisi	256
Ayaş	279	Urfa	75
Eğridir	150	Anamur	216
Elbistan	52	Emet	42
Erzurum	117	Artova	5
Ulukışla	65	Alaşehir	10
Akdağmadeni	239	Arga	384
Adana	155	Aksaray	344
Artvin	12	Antalya	716
Erzincan	64	Ardahan	74
Akseki	119	Ayvacık	5
İncesu	20	Ardanuş	1

AVUSTURYA GAZETELERİNE GÖRE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEN BÜYÜK TAARRUZ'A CEPHELER VE DİPLOMASİ (1921-1922)

Arş. Gör. Dr. Çiğdem Dumanlı[*]

ÖZET

1921 yılında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi ve 1922 yılında meydana gelen Büyük Taarruz, Kurtuluş Savaşı'nın belirleyici aşamalarını teşkil etmektedirler. Söz konusu muharebeler bütünü, Birinci Dünya Harbi'nden mağlup ayrılmış taraflar arasında sadece Türkiye'de bir hareketin, onu kazananlara karşı askerî başkaldırısı anlamına gelmektedir. Bu sebeple, Birinci Dünya Harbi'nin mağlupları tarafından da yakından izlenmişlerdir. Her ne kadar imzalanan Mütarekenin ilgili maddelerine bağlı olarak Türk topraklarını terk etmiş ve doğrudan haber alma olanakları kısıtlanmış olsa da, Avusturya merkezli gazeteler Polatlı'dan İzmir'e kadar tüm cephelerde muharebeye ilişkin olan havadisleri düzenli olarak yazmış ve onları yorumlamışlardır. Bu haberler büyük oranda Londra, Paris, İstanbul, Ankara veya İzmir'den ulaşmıştır.

Bildirinin amacı, okuru, 1921 ve 1922 yıllarında Avusturya gazetelerinde yayınlanan haber ve bilgiler ışığında her iki muharebeye yönelik aydınlatmaktır. Söz konusu gazete haberleri dönemin TBMM Meclis Tutanakları ve günümüz ikincil kaynakları ile de kıyaslanacaktır.

İlgili haberlerde dikkat çekici bir husus, cephelerde yaşanan gelişmeler ile aynı süreçte İstanbul, Ankara, Moskova, Paris veya Londra'da meydana gelen diplomatik görüşme veya münakaşaların eşit düzeyde ele alınmasıdır. Bu durum, ilgili kamuoyunu etkilemeye çalışan dönemin kara propagandasının rolüne de ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sakarya Meydan Muharebesi, Polatlı (Gordion), Büyük Taarruz, Türk Millî Mücadelesi.

[*] Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, cigdemdumanli@hacettepe.edu.tr; ORCID: 0000-0002-7872-4821.

ABSTRACT

Front and Diplomacy from Sakarya Pitched Battle to the Great Offensive in the Austrian Newspapers (1921-1922)

The Sakarya Pitched Battle in 1921, and the Great Offensive in 1922, were both the determinants of the Turkish National Struggle. Taking these battles as a whole, the Turkish act is the only military resurrection of a loser party against the victor states in the aftermath of the World War I. This is for the fact that both were followed by the defeated. Even though depending on the relevant clauses of the Armistice they were obliged to leave the Turkish territory, which made difficult to gather news directly, the Austrian newspapers regularly wrote news and made comments on what happened in all fronts from Polatlı to İzmir. The news were mostly received from London, Paris, Istanbul, Ankara or Izmir.

This paper aims to inform the reader on the news concerning both battles within the referred period in the light of the news and information released in the Austrian newspapers in 1921 and 1922. These sources are also compared with the facts derived from the parliamentary minutes of the Grand National Assembly as well as the secondary sources.

In the referred news, this is remarkable that diplomatic talks and negotiations held in Istanbul, Ankara, Moscow, Paris or London were equally emphasized as the developments in the battlefields. This fact denotes the role of black propaganda that aims to influence the relevant public opinion.

Keywords: Sakarya Pitched Battle, Polatlı (Gordion), Great Offensive, Turkish National Struggle.

GİRİŞ

Millî Mücadele döneminde Ankara hükûmeti ile İtilaf güçleri arasındaki temas ve iletişimi iki temelde değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, barış antlaşması için gerçekleştirilen görüşme ve konferanslardır. İkincisi ise, bu görüşme ve konferansların seyrini doğrudan etkileyen muharebelerdir.

Görüşme ve konferansları Sevr ve Lozan Antlaşmaları, muharebeleri ise önce Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ne kadar geçen süreç, daha sonra Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz bağlamında incelemek zorunludur; zira bilhassa yabancı basına yansıyan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'ndeki yenilgi, cephede evvelce

elde edilen kazanımları gölgelemiş ve bir değil en az iki başarılı muharebeyi gerekli kılmıştır.

Bu bağlamda Sakarya Meydan Muharebesi Türk kuvvetleri açısından oldukça başarılı sonuçlanmış, ne var ki, başta İngiltere olmak üzere İtilaf güçlerinde, Sevr'in tamamen ortadan kalkacağı yeni bir barış antlaşmasının gerekli olduğu kanaatinde sabitleyememiştir. Bu kanaati oluşturan Büyük Taarruz olmuştur. Bununla birlikte, her iki muharebeler bütünü, Türk kuvvetlerinin direnişini çok güçlü bir şekilde ortaya koymuş olması açısından Sevr'e bağlı anlaşma temelini de sarsmışlardır.

Sevr Antlaşmasını belirleyen sürecin temel taşlarını 1920 yılı Londra ile San Remo Konferansları, ana kırılma noktasını ise, İtilaf güçleri açısından da, İstanbul'un resmen işgali oluşturmuştur. 1920 Londra Konferansı'nda İstanbul'un işgaline karar verilmiş[1], San Remo Konferansı'nda ise Osmanlı'nın tasfiyesi söz konusu olmuştur.[2] Buralarda alınan kararlarla, Mondros Mütarekesi imzalanırken henüz daha İngiltere ve Fransa arasındaki mevcut sorun[3] köklenmiş ve Fransa, Şark'ta üstünlüğü İngiltere'ye kaptıracağı endişesine kapılmıştır.[4] Sevr Antlaşması'ndan sonra 1921 tarihli Londra Konferansı'nın önemli bir meselesi olan azınlıklar meselesi, Fransa ile İngiltere arasındaki sorunu canlı tutmuş ve Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı'nda Fransız istatistiklerini temel alan bir anket önerisi çeşitli şekillerde haberlere yansımıştır.[5] Bu haberlerde, Sevr'den sonra Türkiye lehine bir dönüşümün gerçekleşebileceği ihtimali ortaya çıkmıştır.[6] Londra Konferansı'nın bu etkisine yönelik yaşanan tartışmalara en ilginç örneği, Avusturya'da yaşayan ve Anadolu cephelerine yönelik Yunan tezi ağırlıklı haberler yazan bir Yunan gazeteci ile yine Avusturya'da yaşayan bir Türk arasında *Neues Wiener Tagblatt* adlı gazetede gerçekleşen tartışma yansıtmıştır.

---

[1] Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt 11, Sayı 41, Ocak 2014, s. 21 vd.

[2] "Auslandschau", **Pester Lloyd** (Abendblatt), Budapest, 30. April 1920 (Jg. 67/Nr. 104), s. 1.

[3] Bunun için bkz. Çiğdem Dumanlı, "Kendine Özgü Bir Buhran Örneği: Birinci Dünya Harbi'nde Alman Şark Politikası", **CTAD**, Yıl 14, Sayı 28 (Güz 2018), s. 240, dipnot 81.

[4] "Das türkische Problem", **Pester Lloyd** (Morgenblatt), Budapest, 5. Mai 1920 (Jg. 67/ Nr. 107), s. 1.

[5] Londra Konferansı'nı ayrıntıları ile ele alan bir çalışma mevcuttur. Bu çalışmada Bekir Sami Bey'in konferansta yaptığı konuşmaları ve 1896 yılı Fransız istatistiğine dayalı tezi detaylarıyla okunabilir. Dönemin gazetelerine yansıyan bilgi bu bilgidir. Bkz. Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. 189 vd.; bilhassa s. 234-235.

[6] "Die Londoner Orienttagung", **Neues Grazer Abendblatt**, 25. Februar 1921 (Nr. 135), s. 1; "Die Revision des türkischen Friedens", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 25. Februar 1921 (Jg. 55/ Nr. 55), s. 2; "Die Londoner Konferenz", **Wiener Zeitung**, 25. Februar 1921 (Nr. 45), s. 5.

Aristidis Spyropulos adlı bir Yunan muhabirin, 5 Nisan 1921 tarihinde bir haberinde, Anadolu'nun birçok şehrini Yunan kenti olarak göstermesi ve Fransa ile İtalya'nın konferansta Türkiye lehine tutumunu eleştirmesine karşılık,[7] "Bir Türk" imzasıyla verilen cevapta, Vital Cuinet adlı Coğrafyacı ile Cenevreli Antropolog Pittard'ın kaynaklarında yer alan istatistik ve değerlendirmeler ele alınmış ve Yunan taleplerinin haksız olduğu dile getirilmiştir. Cevap veren Türk yazar, bir bakıma, Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı'nda başvurduğu resmî Fransız yayınına başvurmuş ve "bu istatistikler ezici bir ispat" niteliği taşıyor demiştir.[8]

Hâliyle, Bekir Sami Bey'in Fransız istatistiklerini temel alan anket önerisi yurt dışında yaşayan Türkler ile Yunanlar arasında dahi, İngiltere ve Fransa bağlamında tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Fransa'nın İngiltere'nin Şark politikası aleyhinde Anadolu'daki harekete yakın tutumu, Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında yapılan Ankara Antlaşması ile resmîleşmiştir. Söz konusu antlaşma, İngiltere'nin Yunanları desteklediği kadar, Fransa'nın da Ankara hükûmetini desteklediği yorumlarına yol açmıştır.[9]

1922 yılında gerçekleşen Paris Konferansı ile Anadolu'da İtilaf varlığı süreci uzatılmaya çalışılmış, ne var ki Fransa ile İngiltere arasındaki mevcut ayrışmaya bir de İtalya ile Ankara hükûmetinin anlaşma çabaları eklenmiştir. İtalya'nın Ankara hükûmeti ile gerçekleştirdiği görüşmeler, Lloyd George ile Schanzer arasında münazaralara sebebiyet vermiştir.[10] Kendi içerisinde yoğun kargaşa yaşayan İtilaf gücü devletlerinin Anadolu'daki varlığına nihai ve tamamlayıcı darbeyi vurmak, Büyük Taarruz ile mümkün olmuştur.

Tüm bu süreçlerde İtilaf güçleri arasında var olan fikir ve görüş ayrılıkları kendi ülkelerinde yayınlanan haberler aracılığı ile Avusturya basınına da ulaşmıştır. Avusturya basının bu süreçte önemli iki özelliği vardır. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı'ya mütteffik bir basın olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu şekilde Anadolu toprakları hakkında yoğun değerlendirme, yorum ve fikir sahibi oldukları anlaşılmaktadır. İkinci özellik, savaşın sonunda Anadolu topraklarından doğrudan yerine daha dolaylı haber almalarında yatmaktadır. Sözkonusu dolaylı haberler hem Anadolu'daki Türk çevrelerinden hem de İtilaf gücü ülkelerinin tamamından gelmektedir. Bu süreçte Avusturya basınının Millî Mücadele'ye yönelik haber akışı sağladığı

[7] Aristidis Spyropulos, „Die Griechen in Kleinasien", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 5. April 1921 (Jg. 55/ Nr. 92), s. 2.

[8] Ein Türke, "Die ethnischen Verhältnisse in Kleinasien", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 29. April 1921 (Jg. 55/ Nr. 116), s. 4 vd.

[9] „Englisches Weltreich und der Islam", **Freie Stimmen**, Klagenfurt, 19./20. Jänner 1922 (Jg. 42/ Fol. 15), s. 1

[10] "Konferenzen auf der Konferenz", **Neues Wiener Journal**, Wien, 5. Mai 1922 (Jg. 30/ Nr. 10.233), s. 1.

merkezler büyük oranda, Londra, Paris, Roma, Atina, Ankara ve İstanbul'dan oluşmaktadır. İlgili haber akışı bu şekilde hem İtilaf pozisyonunu hem de onun karşısında bir pozisyonu yansıtmaktadır. Hâliyle, bünyesinde barındırdığı bu farklı yönelimler, bir haberin doğruluğu veya yanlışlığını ortaya koymakta ve dönemin kara propagandasına da ışık tutmaktadır. Bu durum Sakarya Meydan Muharebesi esnasında Polatlı'ya[11] ilişkin haberlerde de böyledir, Büyük Taarruz esnasında İzmir'e doğru takip haberlerine ilişkin de böyledir.

Bu çalışmada, Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz çerçevesinde dört bir taraftan Avusturya basınına ulaşan haberler ışığında, Millî Mücadele sürecinde İngiliz, Fransız ve İtalyan ayrışması incelenecek ayrıca Avusturya gazetelerinde yer alan ve iki muharebe hakkında bilgi veren haberler değerlendirilecektir.

Değerlendirilecek gazeteler Avusturya Millî Kütüphanesinde taranabilir durumda olan ve *Allgemeiner Tiroler Anzeiger*'den resmî devlet gazetesi olan *Wiener Zeitung*'a, akşam-, sabah ve diğer ekler dahil, otuz yedi gazeteyi kapsamaktadır. Bunların tamamının fikri yönelimlerini değerlendirmek bu

[11] Buraya çalışmada ele alınacak Sakarya Meydan Muharebesi kapsamında Polatlı ile ilgili bir bilgi düşmek gerekir. Hem Millî Mücadele öncesinde hem de esnasında, *Polatlı* adıyla karşılaşmak mümkündür. Örneğin 1872 yılından *Die Presse* gazetesinde "Polatly" olarak geçmektedir. Yine Millî Mücadele esnasında *Linzer Volksblatt* gazetesinde "Polatly", 1 Ocak 1893 tarihli *Deutsches Volksblatt* ve 23 Aralık 1922 tarihli *Neues 8Uhr Blatt* adlı gazetelerde ise "Polatli" olarak geçmektedir. 1 Ocak 1893 yılına ait çok sayıda aynı haber Polatlı'dan geçecek Anadolu Demir yoluna ilişkindir. Bununla birlikte ilçenin Avusturya haber akışına daha ziyade "Gordium" olarak yansıdığı anlaşılmaktadır; en yoğun haber kaynağı bu ifade ile bulunmuştur. Örneğin, 1776 tarihli *L'esprit des journaux* adlı dergide doğrudan *ilçeye ve Ankara'ya atıf yapılarak* "Gordium" denmiştir. O tarihte Brüksel Habsburg yönetimindedir ve bu kaynak Habsburg topraklarına dahil şehirlerde doğrudan Polatlı'ya atıf yapılarak Gordium denilen en eski kaynak olarak olarak bulunmuştur. Avusturya Millî Kütüphanesi dijital gazete arşivinde yapılan son teyit taraması 10 Ekim 2022 tarihine aittir ve bir ihtimal bu tarihten sonra eklenecek gazeteleri yansıtmamaktadır. Gordium ifadesine bir diğer örnek Millî Mücadele yılından, 1919 tarihli ve Polatlı için, *"henüz daha Türklerin yaşadığı şehir"* diyen *Kärntner Bauernbote* adlı gazetedir. İstisnai olarak Polatlı'nın "Gordium" değil, "Gordion" olarak anıldığı da görülebilmektedir. Örneğin 1840 yılında *Der Afmerksame* adlı gazetede, Gordion düğümüne atıfla, "Gordion" denilmiş, şehire atıf yapılarak isim yine 1897 yılında *Leitmeritzer Zeitung* gazetesine yansımıştır. Millî Mücadele yılında *Reichspost*'un bir haberinde de bu şekilde isimlendirilmiştir. Bkz. "Examen critique des anciens Historiens d'Alexandre-le-Grand (par M. le Baron de Sainte-Croix)", **L'esprit des journaux**, Mai 1776 (Tome V), De l'Imperie du Journal, Avec Privilege, s. 66; **Der Aufmerksame**, 28. März 1840 (Nr. 38), s.b.; "Der gordische Knoten", **Leitmeritzer Zeitung**, 27. Oktober 1897 (Jg. 27/ Nr. 84), s. 1426; "Die Zukunftsbahnen Kleinasiens", **Die Presse** (Beilage), Wien, 22 September 1872 (Jg. 25/ Nr. 261), s. 9; "Constantinopel", **Deutsches Volksblatt** (Morgen-Ausgabe), Wien, 1. Januar 1893 (Jg. V/ Nr. 1436), s. 11; "Rund um die Welt", **Kärntner Bauernbote**, Klagenfurt, 25. Oktober 1919 (Jg. 36/ Nr. 36), s. 1; "Die zweite Woche der griechischen Offensive", **Reichspost**, Wien, 26. Juli 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 203), s. 4; "Die Kämpfe in Kleinasien", **Linzer Volksblatt**, Linz, 24. August 1921 (Jg. 53/ Nr. 192), s. 2; "Im Reiche Mustafa Kemals", **Neues 8Uhr Blatt**, Wien, 23. Dezember 1922 (Jg. 9/ Nr. 2460), s. 6.

çalışmanın sınırlarını aşacaktır ve fakat yansıttıkları geniş fikrî yelpazeyi sunmak açısından birkaç örnek verilebilir.

Arbeiterwille adlı gazete bir işçi gazetesidir ve yayınladığı haberlerden de anlaşıldığı kadarıyla, barış antlaşması taraftarıdır.[12] Bir diğer işçi gazetesi sosyal-demokrat kökenli *Arbeiter-Zeitung* adlı gazetedir.[13] Keza *Deutsches Volksblatt* adlı Alman milliyetçisi ve antisemit gazetenin[14] aksine bir konumu, şef redaktörü Yahudi asıllı Moritz Benedikt'in olduğu *Neue Freie Presse* adlı liberal gazete teşkil etmektedir.[15] Çalışmada, liberal demokrat ve marksizm karşıtı *Neues Wiener Tagblatt*[16] veya *Reichspost* gibi Hristiyan-Katolik[17] gazetelerin haber akışı da değerlendirmeye alınacaktır. Farklı bir örnek, *Die Rote Fahne* adlı Avusturya Komünist Parti merkez yayın organıdır.[18]

Burada belki *Prager Tagblatt* ve *Pester Lloyd* gazetelerinin çalışmaya neden dahil edildiğine ayrıca değinmek gerekir. Her iki gazete de 1918 yılına kadar Avusturya-Macaristan topraklarına ait şehirlerde yayınlanmış Almanca gazetelerdir: Prag ve Budapeşte. Birinci Dünya Harbi sonu ile birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılsa da, harp ve öncesine yönelik yoğun haber akışı sağlayan ve bilgi sahibi olan gazetelerdir. Bu sebeple bu gazeteleri de çalışmaya dâhil etme gereği duyulmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'ne Giden Süreç[19]

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden önce, Türk ordusu İzmit'i ele geçirmiş ve bu şekilde Millî Mücadele'nin stratejik noktalarından bir tanesine sahip olmuştur. İzmit'in Türkler tarafından ele geçirilmesi, İstanbul'a da bir

[12] Bkz. Bu çalışmada dipnot 62.

[13] Felix Czeike, "Arbeiterzeitung", **Historisches Lexikon Wien**, Band 1: A-Da, Kremayr & Scheriau, Wien 2004, s. 148.

[14] Felix Czeike, "Deutsches Volksblatt", **Historisches Lexikon Wien**, Band 2: De-Gy, Kremayr & Scheriau, Wien 2004, s. 22.

[15] Felix Czeike, "Neue Freie Presse", **Historisches Lexikon Wien**, Band 4: Le-Ro, Kremayr & Scheriau, Wien 2004, s. 373.

[16] Bunun ek yayını da *Neues Wiener Abendblatt*'tır. Bkz. Felix Czeike, "Neues Wiener Tagblatt", **Historisches Lexikon Wien**, Band 4: Le-Ro, Kremayr & Scheriau, Wien 2004, s. 376.

[17] Sandra Lobarzewski, **Frauenthemen in der Neuen Freien Presse und Der Reichspost im Jahr 1919**, Universität Wien, Geschichte, Angewandte Sprachwissenschaft, Wien, 2008, (Diplomarbeit), s. 23 vd.

[18] Gazetenin adı "Kızıl Bayrak" anlamına gelmektedir ve alt başlığı da zaten fikri yönelimine atıf yapmaktadır. Bkz. "Zentralorgan der kommunistischen Partei Österreichs" (Avusturya Komünist Parti Merkez Organı).

[19] Makalemizde cephelerdeki muharebelerin ayrıntılarından ziyade, cepheden yansıyan Paris-Roma ve Londra Atina merkezli haberler irdelenecektir. Sakarya Meydan Muharebesi hakkında tüm detaylarıyla bilgi veren oldukça önemli bir çalışma mevcuttur. Bu çalışmada muharebe hakkında ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Bkz. Kadim Koç, **Ankara'nın Kördüğümü Sakarya: Mustafa Kemal Paşa'nın Dehası**, Bilgi Yayınevi, Ağustos 2021.

harekât düzenleyeceklerine yönelik İtilaf kuvvetlerindeki mevcut endişeleri artırmış ve İzmit'in batısında yeni bir tarafsız hat çekmişlerdir.[20] Bu esnada Yunanlar Trakya'da hareketlenmiş, İstanbul'a karşı muhtemel bir Kuvâ-yı Milliye girişimine karşı bir tümen göndermişlerdir. Girişimin gerçekleşmemesi durumunda da bu tümeni General Harington'un emrine vermeyi düşünmüşlerdir.[21]

İtilaf kuvvetleri arasında o ana kadar bilhassa İngiltere ve Fransa arasındaki mevcut fikir ayrılıklarının Anadolu'daki bu gelişmeler üzerinden basına da yansıdığı anlaşılmaktadır. Fransız basından *Petit Parisien* adlı gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın birliklerinin İstanbul'a bir harekât düzenleyeceğine yönelik iddiaların asılsız olduğunu, Türk birliklerinin tarafsız hattı aşmadığını dile getirmiş, bu da dönemin bir Avusturya gazetesinde yer almıştır.[22] Keza yine İzmit civarında olaylar dinmemiş, İtilaf kuvvetleri bunun üzerine bir inceleme başlatmıştır. İnceleme sonucunda sorumlunun, disipliniyle olumlu bir intiba bırakan Türk kuvvetleri değil, daha ziyade Yunanların 11. Tümeni[23] olduğu fikri ağırlık kazanmış, bu da bir dönem gazetesine yansımıştır.[24]

Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen öncesi, Ankara hükûmeti ile Fransa arasında bir anlaşma amacıyla devam eden görüşmelerin de resmiyet kazanmaya başladığı bir dönemdir. Hâriciye Vekili Yusuf Kemal Bey, 27 Haziran 1921 tarihinde mecliste bir konuşma yapmış, bu konuşmasında, Ankara hükûmetinin dış ilişkileri hakkında bilgi vermiştir. Fransa ile devam eden görüşmeler hakkında da bilgi veren Yusuf Kemal Bey, Zonguldak'taki Fransız askerlerinin bir kısmının geri çekilmesini, görüşmelerin geleceği açısından olumlu bulmuştur.[25] Keza yine Briand, bu süreçte, İstanbul'da bulunan Fransız askerlerinin hiçbir zaman Türklerle Yunanlar arasındaki çatışmalarda kullanılmayacağını açıklamış,[26] Fransızların Türkiye'ye yönelik dostane ilişkilerini tekrar başlatma amacına dönük bir çaba içerisine

[20] "Bedrohung Konstantinopels", **Neues 8Uhr Blatt**, Wien, 1. Juli 1921 (Jg. 8/ Nr. 2026), s. 1.
[21] "Keine Zurückstellung der griechischen Offensive", **Neues Wiener Abendblatt**, Wien, 9. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 186), s. 2.
[22] "Vorderasien", **Wiener Abendpost**, 7. Juli 1921 (Nr. 152), s. 1.
[23] 11. Yunan tümeninden bazı birliklerin Eylül 1920 gibi İzmit'e geldiği anlaşılmaktadır. Bkz. Adnan Sofuoğlu, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İznik Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 18, Sayı 54, Yıl 2002, s. 804.
[24] "Die Lage an der Front", **Deutsches Volksblatt** (Morgen-Ausgabe), Wien, 7. Juli 1921 (Jg. 33/ Nr. 11670), s. 3.
[25] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 11, İçtima 2, 43. İçtima, 27. 06. 1337, s. 61. Yusuf Kemal Bey'in yaptığı konuşma bir Avusturya gazetesine de yansımıştır. Bkz. "Die Auβenpolitik der Angora-Regierung", **Deutsches Volksblatt** (Morgen-Ausgabe), Wien, 7. Juli 1921 (Jg. 33/ Nr. 11670), s. 3.
[26] "Die französischen Konstantinopel-Truppen bleiben neutral", **Neues Grazer Tagblatt**, 8. Juli 1921 (Jg. 31/ Nr. 454), s. 3.

girmiştir.[27] Temmuz ayı sonlarına doğru Bekir Sami Bey, Briand'a, Türk-Fransız Antlaşması için bir taslak sunmuş ve taslağın muhtemelen Fransız hükûmetinin siyasetine ters düşmeyeceğine yönelik bir değerlendirme de gazetelerde yer almıştır. Değerlendirme, yine Fransız *Petit Parisien* gazetesinden gelmiştir.[28]

Fransızlarla olumlu ilerlemeye başlayan ilişkilerin aksine, İngilizlerle olan iletişim oldukça gerilimlidir. İstanbul'da devrim amacıyla bir Bolşevik komplosu açığa çıkarılmış, General Harington'a suikast tehdidi gibi sebeplerle aralarında Rus vatandaşlarının da bulunduğu birçok tutuklama gerçekleşmiştir.[29] Bu sebeplerle İngilizler askerî güçlerini yoğunlaştırmış, Boğazlara takviye savaş gemileri getirmişlerdir.[30] Yine İngilizlerle Mustafa Kemal Paşa arasında gerçekleşmesi istenen görüşmede, Anadolu'daki hareketin taleplerinin abartılı olması gerekçesiyle bir sonuca varılamamıştır.[31]

Dikkat çekici bir şekilde, Bolşevik komplosundan başlayarak İngilizlerin Boğazlarda askerî güçlerini yoğunlaştırdığına yönelik haberlerin büyük çoğunluğu Londra merkezlidir.

Temmuz ayında cephelerden gazetelere yansıyan haberlere bakıldığında, Temmuz ayının ilk yarısında, Bahçeçik'te ağır çatışmaların olduğuna[32], İzmit civarında Yunanları takibin devam ettiğine[33] veya Bursa-İnegöl civarında Türk harekâtının henüz sürmekte olduğuna yönelik bilgiler[34] okumak mümkündür. Temmuz ayının ikinci yarısında, Türk birliklerinin Menderes Cephesine doğru ilerlediği, ayrıca Yenişehir ve Altıntepe'yi zaptettiği ve

---

[27] "Französische Annäherungsversuche an die Türkei", **Deutsches Volksblatt** (Abendblatt), Wien, 8. Juli 1921 (Jg. 33/ Nr. 11671), s. 2.

[28] "Die türkischen Vorschläge für ein Abkommen mit Frankreich", **Neues Wiener Tagblatt**, 25. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 202), s. 3; "Der endgültige Entwurf eines französisch-türkischen Abkommens", **Neue Freie Presse** (Nachmittagblatt), Wien, 25. Juli 1921 (Nr. 20440), s. 3.

[29] "Bolschewiken-Fäden um Konstantinopel", **Neues Grazer Abendblatt**, 8. Juli 1921 (Nr. 456), s. 1; "Das bolschewistische Komplott in Konstantinopel", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 9. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 186), s. 4.

[30] "Der Kampf um Konstantinopel", **Deutsches Volksblatt** (Morgen-Ausgabe), Wien, 8. Juli 1921 (Jg. 33/ Nr. 11671), s. 2;

[31] "Abbruch der englisch-kemalistischen Besprechungen", **Neues Wiener Abendblatt**, Wien, 9. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 186), s. 2. 1921 yılı Haziran ve Temmuz aylarında General Harington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşme çabaları, ayrıca esirlerin değişimi bağlamında gerçekleşen ve fakat neticesiz kalan iletişim bilinmektedir. Bkz. Rahmi Doğanay, "Milli Mücadele'de Türk-İngiliz Esir Değişimi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Yıl 1992, s. 35.

[32] "Die Lage an der Front", **Deutsches Volksblatt** (Morgen-Ausgabe), Wien, 7. Juli 1921 (Jg. 33/ Nr. 11670), s. 3.

[33] "Niederlagen der Griechen", **Neues Wiener Abendblatt**, Wien, 9. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 186), s. 2.

[34] "Das Ende des türkischen Sultanats", **Innsbrucker Nachrichten**, 13. Juli 1921 (Jg. 68/ Nr. 157), s. 3.

Mustafa Kemal Paşa'nın operasyonları bizzat yönettiği haberleri de basına yansımıştır.[35] Burada örneği verilen haberler yoğun olarak Temmuz ayına ait olsa da, Batı cephesindeki çatışmalar, Ocak-Nisan tarihleri için farklı kaynaklarda da okunabilir durumdadır.[36] Bu bağlamda Türk birliklerinin Kütahya-Eskişehir Muharebeleri yenilgisi de gazetelerde yer almıştır.[37]

Literatürde Türkiye hakkında yaptığı çalışmalarla da bilinen, Osmanlı Genelkurmayı 1. Şube Müdürü Binbaşı Franz Carl Endres'in,[38] Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinden sonra ve Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce yaptığı değerlendirme, 29 Temmuz 1921 tarihinde *Neues Grazer Tagblatt* adlı bir Avusturya gazetesinde yayınlanmıştır. Endres bu değerlendirmesinde, Anadolu'da yaşanan hadiselerin biri siyasi diğeri askerî olmak üzere iki sahne üzerine kurulu olduğunu ifade etmiş ve sadece İngiltere ile Fransa arasında değil, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa ile İtilaf kuvvetleri arasındaki sorunlara da değinmiştir. Endres, Fransa ile İngiltere arasında mevcut sorunların gözle görülür olduğunu, bununla birlikte Ankara hükûmeti ile Fransa arasında henüz bir anlaşma meydana gelmemesinin de milliyetçilerin abartılı taleplerinden kaynaklandığı yorumunda bulunmuştur. Ankara hükûmeti Fransızlara hem iktisadî bir etki alanı açmıyor, hem Kilikya'da Fransız jandarmasının kaldırılmasını istiyor hem de Suriye-Kilikya sınırının birleştirilmesini istiyordu. Keza o süreçte mevcut olan, Mustafa Kemal Paşa'nın birlikleri ile İstanbul'a harekât düzenleyeceği endişesine de İngilizler, tüm Akdeniz donanmalarını İstanbul'da birleştirerek cevap vermişti ve bu, Endres'e göre, tarafsız bölgeye ilk adımında Mustafa Kemal Paşa'ya bir savaş ilanı anlamına geliyordu. Köşe yazısında, Anadolu'nun çeşitli cephelerindeki mevcut durumlar hakkında bilgi de veren Endres, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Yunan zaferinin kesin olup olmadığını beklemek gerektiğini ve fakat İstanbul'da İngiliz çıkarları aleyhinde bir Mustafa Kemal tehdidinin şimdiden ortadan kalktığını kabul etmek gerektiğini ifade etmiştir.[39]

---

[35] "Statt einer griechischen eine türkische Offensive", **Illustrierte Kronen-Zeitung**, Wien, 25. Juli 1921 (Jg. 22/ Nr. 7740), s. 4; "Der griechisch-türkische Krieg", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 25. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 202), s. 3; "Vormarsch der Türken", **Neue Freie Presse** (Nachmittagblatt), Wien, 25. Juli 1921 (Nr. 20440), s. 1.

[36] Örneğin bkz. **Türk İstiklâl Harbi**, (Cilt 2, Kısım 3: Batı Cephesi), 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999 veya spesifik olarak Bursa-İnegöl civarı için bkz. Erdal Korkmaz, "Birinci İnönü Muharebesi Esnasında Bursa Üzerinden Şekillenen Yunan Harp Harekâtı: Arşiv Belgeleri Ekseninde Bir Analiz", **Atatürk Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1, s. 34-44.

[37] "Die zweite Woche der griechischen Offensive", **Reichspost**, Wien, 26. Juli 1921 (Jg. XXVIII/Nr. 203), s. 4.

[38] Endres hakkında bkz. Mesut Uyar, "Sanders Askerî Misyonu (1913-1918)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 15, Sayı 30 (Güz 2019), s. 50.

[39] Franz Karl Endres, "Kriegslage im Orient", **Neues Grazer Tagblatt** 29. Juli 1921 (Jg. 31/ Nr. 508), s. 1 vd. Bu yazı, Endres'in Millî Mücadele üzerine yazdığı tek köşe yazısı değildir.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri yenilgi ile sonuçlanmış olsa da, Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar çatışmalar durmamıştır. Örneğin, Yunanlar İznik'in doğusunda ilerlemeye çalışmış ve fakat başarısız olmuş veya Köprühisar civarında bir Yunan saldırısı durdurulmuştur.[40] Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa da bizzat evvela Batı Cephesi'ne ulaşmış ve askerî durumların Türklerin lehine olduğuna dair meclise bilgi vermiştir.[41]

Yeni bir Yunan taarruzunun başladığına yönelik haber de bu günlere denk gelmektedir. Örneğin *Neue Freie Presse* gazetesi, 14 Ağustos 1921 tarihli ve Atina kaynaklı bir habere atıf yapmış ve Yunan taarruzunun başladığını duyurmuştur.[42]

Polatlı (Gordion)'da Muharebe: Haberlerde Atina ve Londra Pozisyonu

Genel bir Yunan taarruzu haberi dışında, Türklerle Yunanlar arasında Polatlı'da bir savaşın başladığı haberlerini de gazetelerde görmek mümkündür. Örneğin, *Neues Wiener Journal* adlı gazete, "Gordion'da Bir Muharebe" başlığı ile Ankara'nın 55 mil uzaklığında bir muharebenin başladığı bilgisini vermiş, ayrıca tüm Sakarya Meydan Muharebesi süresince çeşitli gazetelerde yer alacak aynı Polatlı tarihine atıf yapmıştır. Gazete, "Bilindiği üzere Büyük İskender Gordion'da Pers ordusuna bir yenilgi yaşatmış ve bu şehirde Gordion düğümünü bölmüştür", demiştir.[43]

Büyük Taarruz'dan önce de, yine daha ziyade Anadolu'daki hareket aleyhinde olduğu anlaşılan bir yazı kaleme almış, bu yazısında olağanüstü yanlış bir tahminle şöyle demiştir: "[…] *Bu, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisi açısından saldırıya geçecek durumda olmadığını ispatlıyor. Yunan filosu Karadeniz'e hükmediyor, Anadolu halkı nihaî olarak sükûnet istiyor. Bu sükûneti ona kimin sağlayacağı pek de umurunda olmayacaktır. Mustafa Kemal'in itibarı iki yıl öncesi kadar yüksek değil."* Endres bu cümleleri yazdığında, Büyük Taarruz planı büyük bir gizlilikle çoktan hazırlanmış ve birkaç gün sonra uygulamaya geçilecektir. Bkz. F.C. Endres, "Das griechische Abenteuer", **Prager Tagblatt**, 13. August 1922 (Jg. 47/ Nr. 188), s. 2.

[40] "Der Krieg in Kleinasien", **Tages-Post**, Linz, 16. August 1921 (Jg. 57/ Nr. 185), s. 6; "Türkischer Frontbericht", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 16. August 1921 (Nr. 20461), s. 4.

[41] Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'nın yanına vardığı ve askerî vaziyetin olumlu olduğuna dair bilgi verdiği telgrafı 26 Temmuz 1921 tarihlidir ve dönemin birçok gazetesinde yer almıştır. Telgraf için bkz. "Batı Cephesi Karargâhından Meclîs İkinci Reisliğine Telgrafla Verilen Malûmat", **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.b.; Bu telgrafın gazetelerde yer aldığı şekline birkaç örnek: "Der griechisch-türkische Krieg", **Wiener Abendpost**, 16. August 1921 (Nr. 185), s. 3; "Der Krieg in Kleinasien", **Tages-Post**, Linz, 16. August 1921 (Jg. 57/ Nr. 185), s. 6.

[42] "Beginn der neuen griechischen Offensive", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 16. August 1921 (Nr. 20461), s. 4.

[43] "Eine Schlacht bei Gordion", **Neues Wiener Journal**, Wien, 19. August 1921 (Jg. 29/ Nr. 9979), s. 1; Polatlı'nın daha ziyade Gordion düğümü ve Büyük İskender ile anılması dönemin bir karikatürüne de yansımıştır. Polatlı, Büyük İskender ile imgelenmiş ve onun sırtını yasladığı

Sakarya Meydan Muharebesi sürecinde Londra-Atina merkezli haber akışı oldukça dikkat çekicidir. Örneğin, Atina basın ajansına dayandırılan bir haberde, Yunan ileri harekâtının 100 km'ye ulaştığı, birliklerin geçtiği birçok yerleşim yerinin köylüler tarafından terk edilmiş olduğu, Sivrihisar'ın tüm halkının Kemalist orduyu takip ettiği, Yunan savaş uçaklarının Türk birliklerini rahatsız ettiği ve en nihayetinde, tüm işaretlerin Mustafa Kemal Paşa'nın böylesi hızlı bir taarruzu beklemediğini gösterdiği bilgisi verilmiştir. Habere göre Mustafa Kemal Paşa Yunan taarruzunu altı hafta sonrası için bekliyordu ve nerede savunmaya geçeceği de o ana kadar henüz belirsizdi.[44]

Yunan ileri harekâtına yönelik Atina kaynaklı bir diğer haberde, Yunan ordusunun Mihalıççık'in [?] doğusunda kalan yüksekliklerden başlayarak bir hat oluşturduğu, harekâtın sadece kuzeye yönelmekle birlikte, 100 km derinliğe ulaştığı ve Türklerin topraklarını terk edip Kemalist birlikleri takip etmeye başladığı bilgisi yer almıştır. Yunan raporlarına dayandırılan haberde "düşman" birlikleri olarak adlandırılan Türk ordusu, geri çekilirken köprüleri ve yolları tahrip etmiştir.[45]

Sadece Atina değil, İstanbul veya Londra'dan gelen haberlerde de Yunan ileri harekâtının olumlu ilerlediğine yönelik bilgiler verilmiştir. Örneğin, o süreçte İstanbul'dan gelen bir haberde, Türk ordusunun geri çekilmekte olduğu, Türk çevrelerinde karar verici bir muharebe zamanının henüz gelmediği ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'yı da terk etmek koşuluyla, daha doğuda bir bölgeye geçip nihai muharebeyi orada gerçekleştireceğine yönelik bir ihtimal ortaya atılmıştır.[46] Yine Yunanlar'ın çok fazla bir direniş ile karşılaşmadan Sakarya Nehri'ni aştığı, Polatlı'yı işgal ettiği ve tüm Gordion'u çevrelemek amacında oldukları bilgisi, tamamı İstanbul kaynaklı bir diğer habere yansımıştır.[47] Londra'dan Avusturya basınına ulaşan bilgilerin büyük geneli de Türk kuvvetleri aleyhine ve bu yöndedir. Örneğin

---

barış antlaşmaları ile, Polatlı'da gerçekleşen muharebenin sonucundan tüm barış antlaşmalarının etkilenecek olduğu vurgulanmıştır. Bkz. "Der griechisch-türkische Krieg", **Kikeriki**, 4. September 1921 (Nr. 34), s. 2. (Bkz. Ek. 1)

[44] "Der Vormarsch der Griechen gegen Angora", **Reichspost**, Wien, 20. August 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 227), s. 3.

[45] Haberde yer adı "Muhalitsch" (Muhaliç) olarak geçmektedir ve fakat bahsedilen bölge doğrudan Polatlı civarıdır. Bu sebeple Mihalıççık olsa gerek. Bkz. "Der griechische Vormarsch", **Neues Grazer Tagblatt**, 20. August 1921 (Jg. 31/ Nr. 562), s. 2; "Der Vormarsch der Griechen", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 20. August 1921 (Nr. 227), s. 3.

[46] "Der neue Vormarsch der Griechen", **Deutsches Volksblatt**, Wien, 22. August 1921 (Jg. 33/ Nr. 11715), s. 1.

[47] "Der Vormarsch der Griechen", **Neues Wiener Abendblatt**, Wien, 23. August 1921 (Jg. 55/ Nr. 230), s. 1; "Die Kämpfe in Kleinasien", **Linzer Volksblatt**, Linz, 24. August 1921 (Jg. 53/ Nr. 192), s. 2; "Der griechisch-türkische Krieg", **Tagblatt,** Linz, 24. August 1921 (Jg. 6/ Nr. 192), s. 5.

bir habere göre Yunan ordusu Sakarya'dan ilerleyerek Türk süvari birliğini yok etmiş ve bu esnada, 170 subay ve 4000 Türk askerini esir almıştır.[48]

Dikkat çekici bir şekilde, cepheden haberler Londra üzerinden Paris'e ulaştığında yine Yunan lehine ve Türkler aleyhine bir durumu ortaya koymaktadır. Örneğin, Yunan birliklerinin Ankara'nın 75 km mesafesine kadar ulaştığı, Yunan uçaklarının Ankara'yı bombaladığı ve Ankara halkının şehri boşalttığı haberi de Londra'dan Paris'e ve oradan Avusturya basınına ulşaşmıştır.[49] Yine *Salzburger Volksblatt* adlı gazete, Atina merkezli bir bilgiye atıf yaparak ikinci sayfasında bir Türk yenilgisinden bahsetse de[50], yedinci sayfasında bu sefer Türklerin Yunan harekâtını durdurduğundan ve Yunanların ağır bir mağlubiyet yaşadığından bahsetmiştir. Gazetede yer alan bu ikinci ve tamamen zıt haber ise, Paris'teki Türk enformasyon bürosundan ulaşmıştır. Keza Anadolu'dan gelen bilgilere göre, Türk çevreler, Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir savaş vermeden Ankara'yı terk edeceğine inanmıyorlardı. Gazetenin muharebe hakkında Türk lehine verdiği bu ikinci bilgi ise, İstanbul üzerinden Viyana'ya ulaşmıştır.[51]

Londra ve Atina Merkezli Haber Akışındaki Değişim

22-23 Ağustos 1921 tarihine kadar devam eden, Türk kuvvetleri aleyhine Atina ve Londra merkezli yoğun haber akışının bu tarihten sonra az veya çok değiştiğini görmek mümkündür.

Örneğin *Radyo İstanbul* ve Paris merkezli bir habere göre, Türk birlikleri Gordion'da Yunan birlikleri ile temas etmiş ve 40 km'yi içine alan bir cephede bir muharebe başlamıştır. Muharebede Yunanlar, zorluklarla ve yoğun kayıplarla Sakarya Suyu'nu aşmış, ne var ki burada Türklerin sağlam inşa edilmiş siperlerinde güçlü bir direniş ile karşılaşmışlardır. Yine *Exchange Telgraph*'a atıf yapılarak verilen bir diğer haberde, Türk direnişinin giderek güçlendiği ve Türklerin muhtemelen Kafkasya ve Kilikya'dan destek aldığı ifade edilmiştir.[52]

Bu süreçte propagandaya bir örnek teşkil eden, Ankara'nın işgal edildiği haberi de yine aynı merkezden, Londra'dan yalanlanmak durumunda kalmıştır. Buna göre Yunanlar yeni başarılara sahipti ve ilerleyen günlerde

[48] "Der neue Vormarsch der Griechen", **Deutsches Volksblatt**, Wien, 22. August 1921 (Jg. 33/ Nr. 11715), s. 1.
[49] "Griechenland", **Kärtner Tagblatt**, Klagenfurt, 23. August 1921 (Jg. XXVIII./ Nr. 190), s. 3.
[50] "Der griechische Feldzug", **Salzburger Volksblatt**, 23. August 1921 (Jg. 51/ Nr. 190), s. 2.
[51] "Der griechisch-türkische Krieg", **Salzburger Volksblatt**, 23. August 1921 (Jg. 51/ Nr. 190), s. 7.
[52] "Die Schlacht bei Gordium", **Neue Freie Presse** (Nachmittagblatt), Wien, 22. August 1921 (Nr. 20467), s. 3; "Die Kämpfe in Kleinasien", **Freie Stimmen**, Klagenfurt, 24. August 1921 (Jg. 41/ Folge 191), s. 3.

Ankara'nın Yunanlar tarafından ele geçirilmesi bekleniyordu.[53] Muharebe esnasında Yunan aleyhine gidişatın kesin bir bilgisi Paris'ten gelmiştir. Söz konusu haberde Yunan yenilgisi teyit edilmiş, Yunanlar, Türk birliklerinin beş günlük bir savunma harekâtından sonra, yoğun kayıplarla Eskişehir'e geri çekilmek durumunda kalmıştır.[54]

25-26 Ağustos tarihi itibariyle Atina ve Londra basını da taarruzun Yunan ordusu için olumlu ilermediğini az veya çok kabul etmek durumundadır. Örneğin Atina'dan gelen bir bilgiye göre Harbiye Nâzırı Theotokis cepheye gitmiş ve henüz hiçbir şey bitmedi der gibi, Sakarya Nehri'nin ilerisinde büyük bir muharebenin başlamak üzere olduğu malumatı verilmiştir. Londra kaynaklı bir diğer bilgi, Türklerin konumlarını güçlendirdiğini ve Yunan taarruzunun duraksadığını; Kemalistlerin beş günlük bir muharebeden sonra Yunanları Eskişehir'e doğru itelediklerini ifade etmiştir. Yalnız bu bilginin henüz Türk çevrelerin bir iddiasından ibaret olduğu cümlesi de habere eklenmiştir.[55]

27 Ağustos tarihine ait Yunan cephe raporu Atina'dan, 28 Ağustos tarihli Türk cephe raporu Paris'ten gelmiştir. İlki, üslubu artık o kadar coşkulu olmasa da, mücadelenin başarılı bir şekilde devam ettiğinden bahsetmiş, ikincisi ise, Dumlupınar civarında[56] gerçekleşen bir saldırı ile Yunanlara ağır kayıp verildiğini, Yunan ordusunun sağ kanadının Sakarya Nehri'ni geçmekte tamamen başarısız olduğunu ifade etmiştir. Aynı gün İstanbul'dan gelen bir diğer haber, Yunan ordusunun sağ kanadının Sakarya Nehri'ni geçmeye çalışırken Tuz Çölü civarında Türkler tarafından karşılandığını ve muharebenin sonucunda tamamen yenildiğini ifade etmiştir. Bu habere göre Yunan ordusunun sağ kanadı ordunun diğer kısmından tamamen ayrılmış ve

[53] "Der Griechisch-Türkische Krieg", **Arbeiterwille**, Graz, 25. August 1921 (Jg. 32/ Nr. 231), s. 4; "Der griechisch-türkische Krieg", **Freie Stimmen,** Klagenfurt, 25. August 1921 (Jg. 41/ Folge 192), s. 4.

[54] "Die Griechen zurückgeschlagen", **Prager Tagblatt**, 26. August 1921 (Jg. 46/ Nr. 199), s. 2. Bu haberi ertesi gün de yine Paris'ten gelmiş bir şekilde farklı Avusturya gazetelerinde de bulmak mümkündür. Bkz. "Eine Niderlage der Griechen?", **Vorarlberger Volksblatt**, Bregenz, 27. August 1921 (Jg. 56/ Nr. 195), s. 2; "Meldung von einem türkischen Sieg am Sakariaflusse", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 27. August 1921 (Nr. 20472), s. 5.

[55] "Der Vormarsch der Griechen", **Neues Wiener Abendblatt**, Wien, 26. August 1921 (Jg. 55/ Nr. 233), s. 1; Theotokis'in cepheye gittiği ve muharebenin başlamak üzere olduğu haberi ertesi gün de Atina'dan gelmiş bir şekilde farklı bir Avusturya gazetesinde. Bkz. "Der griechisch-türkische Krieg", **Wiener Zeitung**, 27. August 1921 (Nr. 195), s. 6.

[56] Gazetede "Tulu-Bunar" olarak geçmektedir. Kastedilen "Dumlupınar" olsa gerek; Sakarya mevzii dışındaki muharebeler olarak o tarihlerde burada da hareketlilikler mevcuttur. Bkz. **Türk İstiklal Harbi** (Cilt 2, Kısım 5, Kitap 2: Sakarya Meydan Muharebesi), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s. 61.

Yunan Yüksek Komuta Merkezi bu birliklerin akibeti hakkında bilgi sahibi olamamıştır.[57]

Ağustos ayının son günlerinde yapılan değerlendirmeler de Yunan yenilgisini teyit etmektedir. *Innsbrucker Nachrichten* adlı gazete yaptığı bir yorumda, *"Türkler, tahkimat savaşındaki geleneksel becerileri sayesinde, alanın avantajını kendileri lehinde kullanmak için herhalde her şeyi yaptılar. Her hâlükârda Sakarya kısmında Yunan taarruzunu şimdilik durdurmayı başardılar,* […]*"* demiştir.[58]

Yunan yenilgisi, Londra, Paris, Atina veya İstanbul'dan gelen haberlerden yola çıkarak yapılan bağımsız değerlendirmelerde ifade edilse de, Yunan tarafı Eylül ayının ilk haftası itibariyle, savaşın sonucuna yönelik kesin bir karar vermek için henüz erken olduğunu söylemiş ve bu da gazetelere yansımıştır. Buna göre, her iki taraf da birkaç defa saldırı ve karşı saldırıya geçmiştir ve muharebeler henüz devam etmektedir.[59]

Ankara'yı hedef alan Yunan taarruzunun nihai olarak başarısız kaldığı kanaatini, Eylül ayının ikinci haftası itibariyle görmek mümkündür. Örneğin, Paris'ten gelen bir bilgiye göre, Yunanlar 7 Eylül'de geri çekilmeye başlamış ve daha sonra girişilen yeni bir taarruz da amacına ulaşmamıştır. Bununla Yunan harekâtının kesin olarak başarısız kaldığı değerlendirmesi yapılmıştır.[60]

Yine Kral Konstantin'in, evvela sol daha sonra da sağ kanadını aşarak Türklere ağır bir yenilgi yaşatma konusundaki tüm çabalarının boşa çıktığı değerlendirmesi *Neue Freie Presse* adlı gazetede yer almıştır. Değerlendirmede, *"Türkler savunmanın ustası olduklarını gösterdiler ve dünyayı tekraren, varoluşları için kritik bir anda, yeni, varsayılmayan direniş imkanlarıyla şaşırttılar. Yunanistan artık tüm askerî, mâlî ve iç siyasi zorlukları içinde barındıran bir kış seferi ile karşı karşıya "* denmiştir.[61]

---

[57] "Die Verteidigungsstellung vor Angora", **Neues Grazer Abendblatt**, 29. August 1921 (Nr. 585), s. 2 vd.; "Türkischer Sieg am Sakaria", **Reichspost,** Wien, 29. August 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 236), s. 3; "Der griechisch-türkische Krieg", **Tagblatt**, Linz, 30. August 1921 (Jg. 6/ Nr. 197), s. 6; "Eine griechische Schlappe", **Linzer Volksblatt**, Linz, 30. August 1921 (Jg. 53/Nr. 197), s. 3; "Griechenland", **Kärntner Tagblatt**, Klagenfurt, 1. September 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 198), s. 3.

[58] "Der griechisch-türkische Krieg", **Innsbrucker Nachrichten**, 31. August 1921 (Jg. 68/ Nr. 198), s. 3.

[59] "Die griechisch-türkischen Kämpfe", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 3. September 1921 (Jg. 55/ Nr. 241), s. 4.

[60] "Fehlschlag der griechischen Offensive", **Salzburger Volksblatt**, 15. September 1921 (Jg. 51/ Nr. 209), s. 2.

[61] "Das Versagen der griechischen Offensive", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 16. September 1921 (20492), s. 4.

Yunan yenilgisinin, Londra, Paris, Atina ve İstanbul'dan gelen tüm haberlere yapılan değerlendirmelerle de ortaya çıktığı bu tarihlerde, ısrarla bunun Yunanlar için bir yenilgi anlamına gelmediğini iddia eden doğrudan Avusturya gazeteleri de mevcuttur. Örneğin, 15 Eylül 1921 tarihinde, *Arbeiterwille* adlı gazete, baştan sona yanlış bir haber vererek, Ankara'nın Yunanların eline geçtiğini ve fakat Türklerin bu mağlubiyetinin henüz askerî bir anlam taşımadığı yorumunu yapmıştır. *Arbeiterwille* adlı işçi gazetesi, haberinde, barış antlaşması karşıtı Alman milliyetçi çevrelerin aksine bir tavrı takındığını ve bunun işçiler için daha doğru bir yol olduğunu ifade eden cümleler kullanmıştır.[62] Keza *Reichspost* adlı gazete, yayınladığı ve Yunan bakış açısını yansıtan sözlerle, Sakarya'daki muharebenin sadece siyasi bir anlam taşıdığını, Yunanların Ankara'da durma niyetinde olmadığı için kuvvetlerini başka bölgelerde kullanabileceklerini ifade etmiştir.[63] Sözkonusu gazetenin Hristiyan-Katolik çevrelerin gazetesi olduğu, ayrıca bu süreçte Almanya'dan bağımsız Avusturya fikrini savunduğu farklı bağlamda yapılan incelemelerde dile getirilmiştir.[64]

Hâliyle, Avusturya'da yayınlanan bu örnekteki yorumları, Yunan taraftarlığından ziyade, Almanya aleyhtarlığına bağlamak mümkün görünmektedir. Avusturya'da kimi çevreler Birinci Dünya Harbi sonrası imzalanan St. Germain aleyhinde bir pozisyonu temsil etse de, kimi çevreler de onu olduğu gibi kabul etmek yönünde bir tutum sergilemişler ve bu da Millî Mücadele'ye yönelik haber akışlarına yansımış görünmektedir.

Bununla birlikte, makalenin ilerleyen kısmından anlaşılacaktır, Büyük Taarruz sonrası oluşan kesin İtilaf yenilgisi ve açık Türk zaferi havası, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra henüz oluşmamıştır.

Muharebe sonrasında, Yunanların taarruzu yeniden başlatmak için hazırlıklar yaptığı ve destek birliklerinin geldiğine yönelik haberler yayınlanmaya devam etmiştir.[65] Keza yine Atina'dan gelen bir habere göre, Yunan hükûmeti Anadolu'da hâlihazırda işgal ettiği toprakları ilhak etmeyi düşünüyor ve bunun için 10 bin kişilik bir jandarma gücü tasarlıyordu.[66]

Savaşın henüz Mustafa Kemal Paşa için de tam manasıyla bitmediğini anlaşılır kılan haberler mevcuttur. Sakarya Meydan Muharebesi sonrası ilan edilen genel seferberlik buna yönelik bir örnektir.[67] Bir diğer örnek ise,

---

[62] "Der Fall Angoras", **Arbeiterwille**, Graz, 14. September 1921 (Jg. 32/ Nr. 251), s. 5.

[63] "Nach der Schlacht am Sangarios", **Reichspost,** Wien, 22. September 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 260), s. 2.

[64] Lobarzewski, **agt**., s. 24 vd.

[65] "Der griechisch-türkische Krieg", **Wiener Zeitung**, 18. September 1921 (Nr. 213), s. 7 vd.

[66] "Der griechisch-türkische Krieg", **Wiener Zeitung**, 28. September 1921 (Nr. 221), s. 9.

[67] Mustafa Kemal Paşa Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanıldığına dair İsmet Paşa'ya ait raporla aynı gün genel seferberlik ilan etmiştir. Bu seferberlik ilanı 13 Eylül tarihlidir. Bkz. "En Son Yunanlıyı Yok Etmek İçin Genel Seferberlik İlânı", **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve**

Mustafa Kemal Paşa'nın gazetelerde yer alan "Silahları bırakmayacağız" açıklamasıdır.[68] Tüm bunlar, Yunanlar Anadolu'yu tamamen boşaltmadan barışın zor olduğuna yönelik değerlendirmelere sebebiyet vermiştir. [69]

Kesin barışı sağlayacak olan Büyük Taarruz, çalışmanın ikinci kısmında ele alınacaktır.

Büyük Taarruz'a Giden Süreç: İstanbul'a Yönelik Yunan Emelleri

Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce Türk kuvvetlerinin İstanbul'a bir girişimde bulunacağına yönelik iddialar, Büyük Taarruz'a giden süreçte bu sefer Yunan kuvvetlerinin İstanbul'u işgal edeceği endişesine dönüşmüştür.[70] Üstelik bu endişe temelsiz de değildir; Yunanlar İzmir'de kendi hükümranlıklarında muhtariyet ilan etmiş ve İtilaf kuvvetlerine, Yunan askerlerinin bir girişiminde müdahalede bulunmamaları isteğini dile getiren bir nota vermişlerdir.[71] Lloyd George, Atina'da İngiliz temsilciye verilen nota hakkında bir açıklama yapmış, notayı doğrulamış ve İngiliz temsilcinin aynı gün böyle bir girişimin sonuçları hakkında Yunan Hâriciye Nâzırı'nı uyardığını ifade etmiştir. Kezayine İzmir'de muhtariyet ilan edilmesinin İtilaf

---

Beyannameleri IV, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.b.; Gazeteye yansıdığı hâliyle bkz. "Der griechisch-türkische Krieg", **Wiener Abendpost**, 28. September 1921 (Nr. 221), s. 2.

[68] Mustafa Kemal Paşa bu sözü Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, 14 Eylül 1921 tarihi itibariyle, millete yayınladığı beyannamede de dile getirmiştir: *"Ancak silâhlarımızı maksadımız temamen istihsal olunduktan sonra bırakacağımızdan pek karib olan bu mesud ana kadar kemafissabık bütün efradı milletin azami gayret ve fedakârlık göstermesine intizar eylerim."* Yine aynı şekilde 19 Eylül 1921'de mecliste yaptığı konuşmalarda da dile getirmiştir: *"Şüphesiz hukukumuzu temin edinceye kadar silâhımızı bırakamayız. Fakat bundan, bizim müfrit harb taraftarı olduğumuz zannolunmasın. Böyle bir telâkki kadar büyük haksızlık olamaz. Biz bilâkis herkesle sulh yapmak istiyoruz."* Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 12, İçtima 2, 79. İçtima, 19. 09. 1337, s. 262 ve "Yunan kuvvetini kırmak için millete Beyanname", **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.b.; "Mustafa Kemal für Fortsetzung des Krieges", **Neue Freie Presse** (Nachmittagblatt), Wien, 3. Oktober 1921 (Nr. 20509), s. 3; "Eine Rede Kemals", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 3. Oktober 1921 (Jg. 55/ Nr. 271), s. 4.

[69] "Der türkisch-griechische Krieg", **Wiener Morgenzeitung**, Wien, 8. Oktober 1921 (Jg. 3/ Nr. 968), s. 2.

[70] Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etme planları, bunun için Trakya'ya çektiği birlikler ve Çatalca hattında yaşanan gelişmeler ile Yunan'ın bu planlarının hem İtilaf güçleri hem de Osmanlı açısından nasıl karşılandığına yönelik bilgiler dönemin Avusturya gazetelerine yansımıştır. Bununla birlikte, mesele farklı kaynaklar üzerinden şu makalede de bir bütün olarak okunabilir durumdadır. Bkz. Abdurrahman Bozkurt, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 18, Yıl 2010, s. 133-153.

[71] "Der Vorstoβ Griechenlands gegen die Türkei", **Salzburger Chronik**, 1. August 1922 (Jg. 58/ Nr. 173), s. 5.

kuvvetleri tarafından kabul edilmeyeceğinin Yunan tarafına bildirilip bildirilmediğine yönelik bir soruyu Lloyd George cevapsız bırakmıştır.[72]

Tüm bunlar, endişeleri artırmış olsa da, İtilaf kuvvetlerinin hemfikir olduğu tek konu, İstanbul'a yönelik bir Yunan harekâtını engellemek olmuştur. İstanbul'a yönelik her girişime silahla karşılık vereceklerini ifade eden İtilaf kuvvetleri buna yönelik bir bildiri yayınlamış, Malta'dan destek kuvvetleri gelmiş, Fransızlar Çatalca hattını işgal etmiş ve bununla bir Yunan hareketini engellemek istemişlerdir. Çatalca'da 3 Fransız alayı bir tane de İtalyan bölüğünün bulunduğu bilgisi basına yansımıştır. Yine Avusturya gazetelerinde, meselenin ciddî bir boyut kazandığı, Yunanistan'ın böylesi bir aksiyon ile sadece Türklerle değil, aynı zamanda iki pozisyonun birbirine karşı durduğu Yunan iç siyasetinde ve ayrıca dünya siyasetinde de ağır sıkıntılar yaşayabileceği, zira İtilaf kuvvetlerinin buna müsaade etmeyeceği değerlendirmeleri yapılmıştır.[73]

İstanbul'a yönelik bir Yunan girişimi Türk tarafını da hareketlendirmiş, Hâriciye Nâzırı İtilaf kuvvetleri yüksek komiserlerine bir nota vererek, Türk sınırlarındaki Yunan birliklerine dikkat çekmiştir. Verilen bilgiye göre sınırda 30 bin kadar Yunan askerî kuvveti toplanmıştı. Bununla birlikte, Ankara hükûmetinin, Yunanlar Çatalca hattını geçerse biz de İstanbul'a bir harekât düzenleriz ifadesi Londra üzerinden Avusturya basınına ulaşmıştır.[74] Bu süreçte General Townshend ile Mustafa Kemal Paşa görüşmüş[75], Townshend, Yunan birliklerinin İstanbul'a bir harekât düzenleme isteğinin engellenmesi gerektiği konusunda İngiliz hükûmetini uyarmış, Mustafa Kemal Paşa ise, Yunan birliklerinin Anadolu'yu terk etmesi durumunda barış imzalayacağını ve fakat eğer İstanbul'a bir harekât düzenlenirse bunun sadece Anadolu'da değil tüm Müslüman aleminde bir tepki doğuracağını açıklamıştır.

[72] "Der griechische Vorstoβ gegen Konstantinopel", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 2. August 1922 (Jg. 56/ Nr. 210), s. 3.

[73] "Neuer Krieg um Konstantinopel", **Neues Grazer Tagblatt**, 30. Juli 1922 (Jg. 32/ Nr. 512), s. 1; "Ein griechischer Angriff auf Konstantinopel", **Illustrierte Kronen-Zeitung**, Wien, 30. Juli 1922 (Jg. 23/ Nr. 8103), s. 8; "Was geht um Konstantinopel vor?", **Deutsches Volksblatt**, Wien, 30. Juli 1922 (Jg. 34/ Nr. 12051), s. 1; "Die Stärke der Besatzung der Verbündeten", **Neues Grazer Tagblatt**, 2. August 1922 (Jg. 32/ Nr. 518), s. 3.

[74] "Griechenlands Vorstoβ gegen Konstantinopel", **Freie Stimmen**, Klagenfurt, 1. August 1922 (Jg. 42/ Fol. 173), s. 3.

[75] Bu görüşme 24 Temmuz 1922 tarihinde, Büyük Taarruz hazırlıklarının da gizlilikle devam ettiği bir süreçte, Konya'da gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşa görüşmeyi Konya'ya alarak Batı Cephesi Karargâhına geçeceğini dikkatlerden kaçırmak istemiştir. Bkz. Osman Akandere, Cemal Güven, "İngiliz Generali Townshend'in Anadolu Seyahati ve Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da Yaptığı Görüşme", **S.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi**, Sayı 9, Yıl 2002, s. 19 vd.

Londra'dan 4 tabur askerin daha Türkiye'ye gönderilmesi emri ve İtilaf gücü askerinin 11 bine yükseltilmesi de bu sıkıntılı döneme rastlamaktadır.[76]

Büyük Taarruz Esnası: Harekâtın Başlangıçta Büyük Oranda Gizli Kalması

Avusturya basınında, dikkat çekici bir şekilde, 26 Ağustos ile 30 Ağustos tarihleri arasında cephelere yönelik yoğun bir haber akışı söz konusu değildir. Sakarya Meydan Muharebesi'nde çok erken bir vakitte Türk zaferi konuşulmaya başlanmışken, Büyük Taarruz'a yönelik haberler daha ziyade 30 Ağustos tarihi itibariyle basına yansımaya başlamış ve Eylül ayına aksamıştır.

Ağustos ayının ilk yarısında, taarruzun başladığına dair bilgilere kadar geçen süreçte basında yer alan haberler daha ziyade, Fransızlar'ın Yunan işgaline karşı Çatalca hattına geçmesinden sonra, İngiliz birliklerinin de Yeşilköy-Bakırköy (Makriköy) hattını işgal ettiği[77] veya İzmir'de muhtariyet ilan edilmesinden sonra Müslüman-Türk halkının ayaklandığı ve fakat bu ayaklanma ve protestoların İtilaf kuvvetleri tarafından bastırıldığı ve birçok tutuklamanın gerçekleştiğine yöneliktir.[78] Bununla birlikte, Lloyd George'un parlamentoda Anadolu'daki savaş durumu hakkında yaptığı ve Çanakkale'nin önemine değindiği konuşması haberlerde yer almıştır. Bu konuşmasında Lloyd George, İzmir'in Yunanlar tarafından işgaline de değinmiş ve bu işgale İngilizler'in tek başına karar vermediğini, daha ziyade Fransa, İtalya, Japonya ve İngiltere tarafından ortak bir karara dayandığını ifade etmiştir. Çatalca hattında İtilaf güçleri ile Yunanlar arasında yaşanan çekişmeler, ayrıca Yunanların Afyon'da Çıkrık ile Gazlı Göl civarını ateşe verdiği bilgisi de bu esnada basında yer almıştır.[79]

Dikkat çeken bir diğer haber, Ali Fethi (Okyar) Bey'in evvela Paris'e daha sonra Londra'ya gittiği ve fakat ne Balfour ne de Lord Curzon tarafından kabul görmediği haberi olmuştur. İngilizlerin Fethi Bey ile görüşmeyi reddetme gerekçesinin altında, Londra'dan gelen haberlere göre, Ankara hükûmeti ile Fransa'nın yaptığı gibi özel görüşmelere girmeme isteği yattığı

[76] "Entsendung weiterer englischer Truppen in die Türkei", **Neue Freie Presse** (Abendblatt), Wien, 2. August 1922 (Nr. 20806), s. 2; "Die Orientgefahr", **Reichspost**, Wien, 4. August 1922 (Jg. XXIX/ Nr. 212), s. 2 vd.

[77] "Griechenland und die Türkei", **Wiener Zeitung**, 4. August 1922 (Nr. 176), s. 6.

[78] "Unruhen in Smyrna", **Pester Lloyd** (Morgenblatt), Budapest, 5. August 1922 (Jg. 69/ Nr. 176), s. 6.

[79] "Der Vormarsch der Griechen", **Pester Lloyd** (Abendblatt), Budapest, 5. August 1922 (Jg. 69/ Nr. 176), s. 2; "Griechenland und die Türkei", **Wiener Zeitung**, 5. August 1922 (Nr. 177), s. 5; Çatalca hattında Yunan birlikleri ile İtilaf kuvvetleri arasında $3^3/_4$ mil mesafe bırakacak kadar tarafsız bir hattın oluşturulduğuna ve buna yönelik bir protokol imzalandığına dair Atina kaynaklı bir haber için bkz. "An der Tschataldschalinie", **Kärntner Tagblatt**, Klagenfurt, 9. August 1922 (Jg. XXIX/ Nr. 180), s. 1.

anlaşılmaktadır. Buna göre İngilizler bu özel görüşmeler sebebiyle Fransızları eleştirmişti, şimdi aynısını kendileri yapamazlardı.[80]

Ali Fethi Bey, Balfour ve Curzon ile görüşemese de, aslında bu süreçte önemli bir görevi yerine getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Townshend ile yapacağı görüşmeyi Konya'ya çekerek Batı Cephesi Karargâhına geçeceğini ve bununla Büyük Taarruz planını gizlemiştir.[81] Ali Fethi Bey'i yine aynı şekilde, Büyük Taarruz planını Batı diplomatik çevrelerinden ve kamuoyundan gizlemek amacıyla Avrupa'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'i Avrupa'ya göndermeden evvel, kendisine, amacının Eylül ayına kadar İngilizleri barış antlaşması temelinde meşgul etmek olduğunu ifade etmiştir.[82]

Hâliyle, Ağustos ayının ikinci yarısında da Avusturya gazetelerine yansıyan haberler yoğun olarak yine Barış Antlaşması için Venedig'te gerçekleşecek bir ön konferansa ilişkindir.[83] Buna göre, İtalyan hükûmeti Ankara hükûmetine hangi şartlar altında bir barışa evet diyeceğini şu dört soru çerçevesinde sormuştur:

> *"1. Kemalist hükûmetin barışın sağlanması için asgari talepleri nelerdir? 2. Ankara dinî ve etnik azınlıkların muhafazası için hangi garantileri verecektir? 3. Kemalist hükûmetin, [büyük] güçlerin kapitülasyonlardan vazgeçmesi durumunda vermeye hazır olduğu taviz veya diğer avantajlar nelerdir? 4. Kemalist hükûmet, Fransa, İngiltere ve İtalya ile üç yönlü anlaşmayı kabul etmeye hazır mıdır?"*

Habere göre Ankara hükûmeti bu sorulara kaçamak cevap vermiş ve Türkiye'nin siyasi ve iktisadî bağımsızlığı ile çelişmeyen her türlü tavizi vermeye hazır olduğunu ifade etmiştir.[84]

Ankara hükûmetinin, istenen tavize karşılık siyasi ve iktisadî hiçbir tavizi içermeyen avantajlardan bahsederek verdiği kaçamak cevap anlaşılırdır, zira bir ön konferansa ilişkin bu haberlerin yayınlanmaya devam ettiği bir süreçte, hükûmet de anlaşıldığı kadarıyla barış çerçevesinde gelen sorulara aynı oyalama taktiğini uygulamıştır.

---

[80] "Vergebliche Anknüpfungspunkte Fethi Beys in London", **Neue Freie Presse** (Abendblatt), Wien, 10. August 1922 (Nr. 20814), s. 2.

[81] Bkz. bu makalede dipnot 75.

[82] İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 57, Yıl 2003, s. 1117.

[83] "Schon wieder eine Konferenz", **Freie Stimmen**, Klagenfurt, 21. August 1922 (Jg. 4/ Fol. 189), s. 1; "Die Orientfrage", **Neues 8Uhr Blatt**, Wien, 22. August 1922 (Jg. 9/ Nr. 2366), s. 2; "Tagsneuigkeiten", **Salzburger Wacht**, 22. August 1922 (Jg. 24/ Nr. 190), s. 6.

[84] "Die Friedensbemühungen in Konstantinopel", **Deutsches Volksblatt**, Wien, 20. August 1922 (Jg. 34/ Nr. 12072), s. 2.

Bununla birlikte, Büyük Taarruz'un başladığına dair bir haberi, Fransız Hariciyesine dayandırılarak verilen ufak bir bir bilgi notunda bulmak mümkündür. Fransız Hâriciyesi, Uşak'ta bulunan millî kuvvetlerin hareketliliklerinden yola çıkarak, *"Türklerin büyük stilde bir taarruz hareketinin prangalarını çözdüğünü"* ifade etmiş, bu da Avusturya basınına ulaşmıştır. Haberin tarihi 23 Ağustos olsa da, 26 Ağustos'ta Avusturya gazetesinde yer almıştır.[85] Bu ufak haberin dışında, genel olarak 26-30 Ağustos tarihleri arası haber akışında bir *büyük taarruz takibini* bulmak mümkün olmamıştır.

Her hâlükârda taarruz başlamış ve çok geçmeden Yunan yenilgisine dair haberler gazetelerde peş peşe ve çok hızlı bir şekilde yerini almaya başlamıştır.[86] 29- 31 Ağustos tarihleri arasında gazetelere yansıyan haberler, harekâtın Menderes kısmında başladığı, *"uçan Türk kolonlarının İzmir-Afyonkarahisar demir yoluna kadar ulaştığı"*, Bilecik'i ele geçirdiği ve Yunan birliklerinin buralardan çıkmak durumunda kaldığı bilgilerini vermeye başlamışlardır. Ağustos ayı sonunda, gazetelerde, Yunan Dâhiliye ve Harbiye Nâzırlarının Atina'yı terk edip İzmir'e cepheye yola çıktığı, Türklerin taarruz hareketinin 70 km, Yunanların geri çekilişinin ise 60 km derinliğe ulaştığı, Yunanlar çok sayıda esir, cephane ve silah geride bırakmak durumunda kaldığı ve Yunan kuvvetleri üç kısımdan bölündüğü bilgileri yer almıştır. Aşağı yukarı aynı bilgi ve ifadelerle bu bilgileri veren tüm gazeteler, haberleri İstanbul, Adana ve Paris üzerinden almışlardır.[87] Keza Yunan kuvvetlerinin Menderes'i tekrar işgal etmek istedikleri ve fakat Türk birlikleri tarafından kovalandıkları haberi, Türk topçularının her yerde canlı bir faaliyet içerisinde olduğu değerlendirmesi ile Ankara'dan, Türklerin cephedeki başarısının 400 km bir alana yansıdığı bilgisi Paris'ten gelmiştir.[88]

---

[85] "Offensive der Türken in Kleinasien", **Salzburger Wacht**, 26. 08. 1922 (Jg. 24/ Nr. 194), s. 7.

[86] Bu kısımda Avusturya basınına yansıyan haberlerle bir karşılaştırma yapmak açısından şu kaynak faydalı olabilir. Yaman, Millî Mücadele dönemi basınında Büyük Taarruz haberlerinin nasıl yansıdığını ele almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Ankara hükûmeti harekâta yönelik yurt içindeki haber akışını da 31 Ağustos'a kadar mümkün olduğunca engellemiş ve İstanbul basını bu süreçte haberleri Yunan ve Avrupa merkezli basından takip etmiştir. Bu haberler de taarruzun basınca geç takip edildiğini doğrulamaktadır. Bkz. Ahmet Emin Yaman, "Kurtuluş Savaşı Basınında Büyük Zafer", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 19, Sayı 30, Yıl 1997, s. 239-271, bilhassa s. 261 vd.

[87] "Die Offensive der Türken", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 31. August 1922 (Jg. 56/ Nr. 239), s. 4; "Die vernichtende Niederlage der Griechen in Kleinasien", **Die Rote Fahne**, 31. August 1922 (Jg. 5/ Nr. 1012), s. 1; "Der türkische Vormarsch", **Neues Grazer Morgenblatt**, 31. August 1922 (Nr. 592), s. 1; "Rückzug der griechischen Armee", **Illustrierte Kronen-Zeitung**, 31. August 1922 (Jg. 23/ Nr. 8135), s. 7; "Der griechisch-türkische Krieg", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 31. August 1922 (Nr. 20835), s. 4.

[88] "Neue Miβerfolge der Griechen", **Innsbrucker Nachrichten**, 2. September 1922 (Jg. 69/ Nr. 202), s. 3; "Die türkischen Erfolge in Kleinasien", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 2.

Bahse konu merkezlerden Avusturya basınına ulaşan ve Türkiye lehine olan haberlerin aksine, 1 Eylül'de henüz daha Atina'dan yansıyan bilgiler, Türk taarruzunun durduğu ve Yunan kuvvetlerine önemli sayıda destek birliği ulaştığına yöneliktir.[89]

Bu süreçte Ankara hükûmetinin diplomatik misyonu basına bir tebliğ vermiş, bu tebliğin bilgisi yine Paris üzerinden ulaşmıştır. Tebliğde, 26 Ağustos'ta başlayan taarruzun ayrıntıları anlatılmıştır. Buna göre harekât 26 Ağustos'ta başlamış; ara vermeksizin 5 gün sürmüş ve tam bir Yunan yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Türk birliklerinin baskısı ile Yunan ordusu iki kısma parçalanmış, bunlardan Kuzey grubunu oluşturanlar tamamen yok edilmiş, Güney grubu ise Dumlupınar'da ağır bir yenilgi yaşamış ve Uşak'a geri çekilmeye devam etmiştir. Çok sayıda savaş malzemesi ve cephane geride bırakan Yunanları takip ise o tarihte henüz devam etmektedir.[90]

4 Eylül tarihi, Atina ve Londra'da da başarısızlığın genel olarak kabul edildiği tarihtir. ABD, Fransa ve İtalya temsilcileri İzmir'de bulunan Yunan yüksek komiseriyle konuşmuş, o da, Anadolu'nun barışçıl bir şekilde terki karşılığında ateşkes antlaşmasının mümkün olduğu bilgisini vermiştir.[91] Yine Atina basını Yunan ordusunun 150 km kadar geri çekildiğini kabul etmiş, Türklerin beslenme ve ulaşım araçları eksikliği sebebiyle taarruzunu durduracağı ümidini dile getirmiş ve Yunan birliklerinde moral bozukluğu ile kaçışların olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, Yunan Maliye Nâzırı Yunan mâliyesinin sadece 1 aylık bir savaşı daha finanse edebileceği itirafında bulunmuştur. Atina basınında yer alan bu haberler Paris üzerinden Avusturya basınına ulaşmış, Adana'dan gelen bir tebliğin Yunan ordusundaki bu durumları teyit ettiği bilgisi verilmiştir. Ek olarak yine, muharebenin Uşak'ın 20 km doğusunda devam ettiği ifade edilmiştir.[92]

Büyük Taarruz sürecinde yeni ve yoğun bir haber akışı, Türk birliklerinin İzmir'i bağımsızlığına kavuşturmasıyla ortaya çıkmıştır. Buna yönelik

---

September 1922 (Nr. 20837), s. 4. Dört yüz km takip bilgisi, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir ve Bursa'nın alınması üzerine yayınladığı, 13 Eylül 1921 tarihli beyannamede de geçmektedir. Bkz. "İzmir ve Bursa'nın Alınması Üzerine Millete Beyanname", **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.b.

[89] "Stillstand der türkischen Offensive", **Reichspost**, Wien, 2. September 1922 (Jg. XXIX/ Nr. 241), s. 2.

[90] "Neuer türkischer Sieg in Kleinasien", **Neue Freie Presse** (Nachmittagblatt), Wien, 4. September 1922 (Nr. 20839), s. 3.

[91] "Der griechisch-türkische Krieg", **Neues 8Uhr Blatt**, Wien, 4. September 1922 (Jg. 9/ Nr. 2377), s.1. Yunanların Anadolu'yu da terk etme garantisi ile İngilizlere ateşkese hazır olduklarına yönelik ifadeleri, İstanbul'da bulunan ve Ankara Hükûmeti adına görevli bulunan Hâmit Bey aracılığı ile meclise ulaşmış ve burada da görüşülmüştür: Bkz. **T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları**, 7 Eylül 1338 (1922), Devre I, Cilt 3, İçtima Senesi III, s. 750-753.

[92] "Rückzug der Griechen auf Brussa", **Prager Tagblatt**, 3. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 206), s. 1.

haberlerin geldiği yönü, haber başlıklarından tahmin etmek zor değildir. *Prager Tagblatt* adlı gazete, 9 Eylül tarihine ait bir haberle, "İzmir düştü" başlığını atmış, bunda, Yunan Güney ordusunun Sakız Adası ve Midilli'ye kaçtığını ifade etmiştir. Yine Yunan Hâriciye Nâzırı, İngiltere, Fransa ve İtalya büyükelçilerinden, kaçan mültecilere yönelik önlem alınmasını istemiştir. Keza İtilaf kuvvetleri komiserleri aracılığı ile Ankara'ya bir ateşkes önerisi ulaşmış, Türklerin, Anadolu'nun ve Trakya'nın tamamen boşaltılmasından savaş tazminatına kadar muhtemelen neleri talep edecekleri bu haberde yer almıştır.[93] Bunlara ek olarak, Yunanların taarruzun başlamasıyla birlikte aralarında 15 bin esirin de bulunduğu yaklaşık 50 bin asker yitirdiği, 700 top, 900 yük aracı ve 2000 makineli tüfek kaybettiği, ayrıca Trikupis'in 500 subay ile esir düştüğü bilgileri haberlere yansımıştır.[94]

12 Eylül tarihinde çeşitli şehirlerden gelen haberleri derleyen *Vorarlberger Volkblat*t gazetesinin verdiği bilgilerden, o tarihlerde kimin hangi endişelere kapıldığını anlamak mümkündür. Bu haberler arasında, Türklerin Manisa'yı ele geçirdiği ve Yunan ordusunun direniş göstermediği bilgisi Adana'dan; İzmir ve diğer Anadolu limanlarına ulaşan mülteci sayısının beş yüz bine ulaştığı bilgisi ve Türklerin Trakya'ya da harekât düzenleyeceği endişesi ile böyle bir duruma karşılık İstanbul'da her türlü önlemin alındığı bilgileri Londra'dan; İzmir'in, Zeki Bey komutasında[95] ikinci Türk süvari birliği tarafından teslim alındığı ve bu sürecin tam bir sükûnet içerisinde geliştiği, Türklerin şehirde doğru tutum ve davranışlarına yönelik hak teslimi, ayrıca Yunan ordusunun tamamen dağıldığına yönelik bir intiba bıraktığı bilgisi Paris'ten; Atina'da yeni hükûmetin yemin ettiği bilgisi Atina'dan ve son olarak Yunan birliklerini getiren gemilerin Pire limanına vardığı bilgisi Bükreş'ten gelmiştir.[96] Yunan askerlerinin Anadolu topraklarından gemiler vasıtasıyla çıkarılması farklı gazetelere de yansımıştır. Londra'dan gelen bir habere göre, 13 Eylül'de henüz daha Yunan ordusunun üçte ikisi Anadolu topraklarından çıkarılmıştır. Kalan ve gemilere binmeyi bekleyen asker sayısı ise 60 bindir.[97]

Sadece asker değil, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden yaklaşık 500 bin Yunanı da ülke dışına çıkarmak için İzmir'e gemi gönderilmesi gerektiğine yönelik Atina hükûmetinin İtilaf güçlerine yaptığı bir çağrı mevcuttur. Bu

---

[93] "Smyrna gefallen", **Prager Tagblatt**, 10. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 210), s. 1.

[94] "Die griechische Niederlage in Kleinasien", **Vorarlberger Volksblatt**, Bregenz, 10. September 1922 (Jg. 57/ Nr. 198), s. 3.

[95] Gazete haberinde "Zelik Bei" olarak geçmektedir. Kastedilen İkinci Süvari Fırkası Komutanı Zeki Bey olsa gerek.

[96] "Die türkische Offensive", **Vorarlberger Tagblatt**, Bregenz, 12. September 1922 (Jg. 4/ Folge 207), s. 2.

[97] "Der griechisch-türkische Krieg", **Neues Grazer Tagblatt**, 16. September 1922 (Jg. 32/ Nr. 596), s. 2.

çağrıda, Büyük Taarruz'dan sonra Yunanların İzmir'den denize dökülmesi meselesine farklı bir boyut kazandıran ifadeler vardır. Doğrudan Atina'dan gelen çağrıda, anlaşılan sadece İzmir'de olmamak üzere, *"birkaç yüz bin Hristiyanın Türk korkusundan Marmara denizindeki adalara kaçtığı"* bilgisi de yer almıştır.[98] İngiliz hükûmeti bu çağrıyı, diğer İtilaf güçlerine tekrarlamıştır.[99]

Türk Zaferi Sonrası: İngilizlerin Kemalistlere Karşı Ortak Operasyon Çabası

Türk zaferiyle birlikte Avusturya basınında İstanbul ve Trakya'nın ne olacağı, Kuvâ-yı Milliye birliklerinin tarafsız hattı aşıp aşmayacağı ve Mustafa Kemal Paşa ile Ankara hükûmetinin barışın sağlanması için hangi talepleri öne süreceğine yönelik bir haber akışı ağırlığı dikkat çekicidir.

Örneğin bir gazetede, Edirne ve Trakya da bağımsızlığına kavuşmadan, ayrıca İstanbul'da savaş öncesi statüko sağlanmadan Türk ordusunun silahlarını bırakmayacağına yönelik Mustafa Kemal Paşa'nın açıklaması yer almış, buna karşılık, İtilaf kuvvetlerinin *"tarafsız hatta yönelik herhangi bir girişimi asla kabul etmeyeceği konusunda hemfikir olduğu"* ifadeleri belirginleştirilerek yazılmıştır. Keza aynı haberde, İstanbul Pera'da yabancılara yönelik saldırılardan, aralarında İngilizlerin de bulunduğu çok sayıda insanın öldürüldüğünden, İngiliz ve Fransızlara ait dükkânlara saldırılar düzenlendiğinden bahsedilmiştir. Verilen bilgilere göre aynı durumlar İzmir için de söz konusuydu. Türk birliklerinin İzmir'e girişinden sonra silahlı çatışmalar ve yağma yaşanmış, İngiliz deniz subaylarının yardımıyla düzen tekrar sağlanmıştı. Ayrıca Ankara'da ilan edilen millî yas bitmiş ve meclis kürsüsündeki siyah bayrak yeşil bayrakla değiştirilmişti. Bu haberlerin tamamı Londra'dan, aynı gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın taarruz sonrası yaptığı zafer konuşmasına yönelik bilgi ise Ankara'dan gelmiştir.[100]

---

[98] "Der griechische Zusammenbruch", **Arbeiterwille**, Graz, 17. September 1922 (Jg. 33/ Nr. 244), s. 5.

[99] "Einschiffung der kleinasiatischen Griechen", **Neues Wiener Tagblatt**, 17. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 246), s. 1.

[100] "Drohung des türkischen Generalissimus", **Prager Tagblatt**, 12. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 211), s. 1 vd. İngiliz ve Fransızların tarafsız hat üzerindeki girişimleri Mustafa Kemal Paşa'nın 22 Eylül 1921 tarihli bir şifresinden de anlaşılmaktadır. Buna göre General Pelle İzmir'e gelmiş ve tarafsız hattın aşılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal Paşa şifresinde, durumun siyaseten o an için idare edildiği, amacın İngilizleri siyasetlerinde yalnız bırakmak olduğunu vurgulamıştır. Bkz. "İngiliz ve Fransızların Tarafsız Bölgeye Girilmemesine Dair Teklifleri Üzerine Yazılan Şifre", **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.b.

Görüldüğü üzere, Türk taarruzunun başarısından, Yunanlar kadar İngilizler de rahatsızlık duymuşlar ve bu rahatsızlık çeşitli haberlere yansımaya devam etmiştir.

İçerisinde azınlıklara zulüm edildiğine yönelik bilgi barındıran bu haberlerin yoğun olarak Londra'dan gelmesinin herhâlde bir sebebi olmuştur. Barış konferans ve görüşmelerinin tamamında söz konusu edilen azınlıklar, İtilaf kuvvetleri arasında ortak bir pozisyonu sağlayabilecek kudrete sahiptir. Bu ortak pozisyona da İngiltere, bilhassa Büyük Taarruz sonrası ihtiyaç duymuştur; zira İngiliz hükûmeti bu süreçte Kuvâ-yı Milliye hareketine karşı İtilaf kuvvetlerinin ortak bir operasyonu için arayış içerisinde de bulunmuştur. Örneğin Lloyd George Avustralya'dan askerî destek istemiş, bu isteğini, Çanakkale'de Avustralya askerleri yatıyor, şehir Türk eline geçmemeli düşüncesiyle dile getirmiştir. Dominyonlar bu açıklamaya katılmış ve her türlü desteğe hazır oldukları bilgisi gazetelere yansımıştır.[101]

İngiltere'nin Mustafa Kemal Paşa ve birliklerine karşı bu ortak harekât çağrısını bu şekilde gerekçelendirmesine bir tepki, dönemin önemli bir isminden gelmiştir. Liman von Sanders kaleme aldığı ve Avusturya'nın *Neue Freie Presse* adlı gazetesinde de yayınlanan köşe yazısında şöyle demiştir:

> *"İngiliz Başbakanı, itaatsiz Türkiye'ye karşı Dominyonlara yönelik yaptığı askerî yardım çağrısını tuhaf bir şekilde gerekçelendirdi. Rapor edildiğine göre Lloyd George, Avustralya'ya verdiği notasında, Gelibolu'da 20 bin İngiliz ve Avustralyalı mezarın bulunduğunu ve Büyük Britanya'nın bu kutsal yerin Türkiye'nin eline düşmesine tahammül edemeyeceğini söylemiş.*
>
> *Ne var ki Lloyd George çok daha fazla Türk subay ve askerinin, yarımadadaki büyük Gelibolu seferinde ebedî istirahata gömüldüğünü söylememiştir. Yine, Türklerin orada gerçekleştirdikleri şanlı vatan savunmasında bir kahraman ölümünü gerçekleştirdiğini, buna kıyasla İngiltere'nin Gelibolu'da, İstanbul'un sahiplenmesini sağlayacak ve en kısa yoldan o dönemki Rus müttefikine ulaşmayı zorlayacak bir saldırı savaşı mücadelesi verdiğini söylememiştir. İşlerin farklı gelişmesi, Antant'ın karaya varan ordusunun gece ve siste sekiz aydan fazla kanlı bir mücadele verdikten sonra geri çekilmek ve kendi mezarlarını Türk topraklarında bırakmak zorunda kalması, söz konusu Türk*

[101] "England zur Waffengewalt entschlossen", **Prager Tagblatt**, 17. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 216), s. 1; "Die Stellungnahme der Dominions zur Entsendung von Truppen", **Neue Freie Presse**, Wien, 19. September 1922 (Nr. 20844), s. 4.

toprağına yönelik hiçbir şekilde bir hak talebini gerekçelendiremez ki", demiştir.[102]

Yine donanmanın Türklere boğazların kapatılması emrini aldığı bilgisi,[103] ayrıca İngiltere'nin Akdeniz donanmasında aldığı önlemler, bir gazetede, "filo seferberliği" olarak yorumlanmıştır. Buna göre, İngilizlerin Akdeniz filosu, 6 muharebe gemisi, 6 hafif kruvazör, 22 torpido botu destroyeri, 8 mayın gemisi, 9 yardım gemisi ve bir hastane gemisinden oluşuyor ve Koramiral Osmond de Brock emrinde bulunuyordu.[104] Tüm bunlar, Kemalistlerin Büyük Taarruz zaferi ile birlikte meselenin İngilizler için ne kadar ciddî bir boyuta taşındığı değerlendirmesine yol açmıştır.[105] *Neues Grazer Tagblatt* adlı bir gazetede yapılan bir yorum, bu konuda mevcut genel kanaati yansıtması açısından örnek verilebilir. Gazete, Yunan yenilgisinin aslında bir İngiliz ve Lloyd George yenilgisi anlamına geldiğini, nasıl ki Yunanların arkasında İngilizler durduysa, Türklerin ardında da Fransızların, İtalyanların ve Bolşeviklerin bulunduğu yorumunu yapmıştır. Buna göre, Fransa artık Sevr Antlaşması'nın revize edilmesini ve Edirne ile Trakya dahil Anadolu'daki tüm Türk bölgelerinin geri iadesini istiyor, İngiltere ise buna İstanbul ve Boğazlar sebebiyle sıcak bakmıyordu. İngiltere her şartta İstanbul ve Boğazları elinde tutmak istiyordu.[106]

Sevr'in artık nihai olarak ortadan kalktığına yönelik düşünce, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra gündeme gelmediği kadar Büyük Taarruz'dan sonra değerlendirmelere alınmıştır. Kısaca, İngiltere'nin bunu kabul etmesi biraz zaman alsa da, Millî Mücadele'nin sonucunu belirleyen ve işgalin İtilaf kuvvetleri açısından artık büyük sorun olduğunun kesin olarak anlaşılması, Büyük Taarruz zaferi ile olmuştur. Dönemin önemli bir gazetecisi, Josef Hans Lazar, 16 Eylül 1922'de "Anadolu'da Türk Zaferi" başlığı ile uzun bir yazı kaleme almış ve *"Sevr olmasaydı İzmir'in işgali olmazdı, Milliyetçilik olmazdı, Kemalizm olmazdı ve elbette Anadolu savaşı olmazdı. […] Sevr barışı, kayıtsız şartsız yenilmiş ve tamamen boyun eğmiş, sınırsız bir şekilde savaş yorgunu ve barışa aç bir halk içerisinde yeni güç ve yaşam kıvılcımını ateşlemiştir"* diyerek, Sevr üzerinden Birinci Dünya

[102] Liman v. Sanders, "Der Kampf um Gallipoli", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 23. September 1922 (Nr. 20848), s. 2 vd.
[103] "Der griechisch-türkische Krieg", **Wiener Zeitung**, 16. September 1922 (Nr. 203), s. 16
[104] "Die Orientwirren", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 24. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 253), s. 4.
[105] "Englands Kampf um Konstantinopel", **Allgemeiner Tiroler Anzeiger**, Innsbruck, 18. September 1922 (Jg. 15/ Nr. 213), s. 1.
[106] "Übersicht der Weltereignisse", **Neues Grazer Tagblatt**, 16. September 1922 (Nr. 596), s. 2.

Harbi'nden sonra galip ülkelerin barış politikasının yanlışlığına dikkat çekmiştir.[107]

Benzer bir değerlendirme Roma'dan gelmiştir. Önceki dönem İtalyan Başbakanı Francesco Saverio Nitti'nin çok uzun bir köşe yazısı, "İslam'daki Huzursuzluk ve Barış Antlaşmalarının Yarattığı Kargaşa" başlığı ile *Neue Freie Presse* adlı gazetede yer almıştır. Bu değerlendirmesinde Nitti, *"En mantıksız hukuksuzlukların devam etmesinden yana yola çıkmaları sebebiyle, savaşın kendisinden daha bozuk olan barış antlaşmalarının imzalanmasından bu yana, İslam'da bir nefret ve ayaklanma mayasının etkisini sürdürdüğü inkar edilemez",* demiş ve Yunanların bunu silah gücüyle sağlayamamaları hâlinde bile hayallerinde israr etmelerinin Şark açısından yarattığı kargaşaya dikkat çekmiştir.[108]

Mamafih, Sevr'den kalan dayatmaların Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükûmeti açısından kabul edilebilir olmadığı da çok geçmeden değerlendirmelere yansımıştır. Ankara hükûmetinin Paris'teki temsilcisi Ferid Bey'in, Kemalist birliklerin Çanakkale'yi alacağı, keza Anadolu'da tarafsız bir bölgenin kabul edilemeyeceğine yönelik açıklaması[109] ve Kemalist çevrelerin Trakya'nın Türklere verileceğine dair garanti alınamazsa savaşın devam edeceğine yönelik açıklaması[110], buna karşılık İngilizlerin Çanakkale'yi terk etmemeye ve Mustafa Kemal'in birliklerine gerekirse silahla karşılık vermeye dönük kararı basında yer almıştır.[111] 23 Eylül 1922'de, Londra'dan ulaşan bir haberden anlaşıldığına göre, İngiliz birliklerinin Çanakkale'den çekilmesi henüz söz konusu değildi ve İngiliz

[107] Josef Hans Lazar, "Der türkische Sieg in Anatolien", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 16. September 1922 (Nr. 20841), s. 1.

[108] Nitti'nin bu değerlendirmesi zamanlama açısından da ilginçtir. Zira köşe yazısına redaksyonun düştüğü nota göre, henüz daha tam bir Yunan yenilgisine yönelik haberler basına ulaşmadan yazılmıştır. Hâliyle, İtalya'da etkili ve yetkili isimlerin Yunanların başarısız kalacağını bildiği değerlendirmesi yapılabilir. Bkz. F.S. Nitti, "Die Unruhe im Islam und die Verwirrung der Friedensverträge", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 17. September 1922 (Nr. 20842), s. 2 vd.

[109] "Die Krise im Orient", **Neues Wiener Abendblatt**, Wien, 19. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 248), s. 1. Çanakkale krizinin Avusturya basınında da daha ziyade "Çanak" olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Biz burada Çanak yerine Çanakkale'yi kullandık. Çanakkale krizinin Çanak krizi olarak İngiliz siyasi tarihinde de kullanıldığı, konuyu ayrıntılarıyla değerlendiren farklı bir çalışmada ortaya konmaktadır. Bkz. Mustafa Çulfalı, "Çanakkale krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XV, Sayı 45, s. 801-820.

[110] "Eine 48stündige Frist für Garantien der Alliierten", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 23. September 1922 (Nr. 20848), s. 4 ayrıca aynı gazetenin akşam nüshası için bkz. "Die kemalistische Drohung mit der Besetzung Thraziens", **Neue Freie Presse** (Abendblatt), Wien, 23. September 1922 (Nr. 20848), s. 2.

[111] "Die Orientwirren", **Neues Wiener Abendblatt**, Wien, 21. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 250), s. 1.

birlikleri gerekirse Fransızlar olmadan da Çanakkale'de durabilirdi. Londra'dan, *Daily Chronicle* gazetesine atıfla yapılan değerlendirmede *"Fransız gururu bunu kabullenmek zorunda ve Fransız siyaseti bunun sonuçlarını göz önünde bulundurmak zorunda"* denilmiştir. [112]

Londra'dan yayılan ve Şark politikaları kapsamında basına yansıyan baskı sadece İtilaf'ın diğer devletlerine karşı yönelmemiştir. Bu süreçte, Çanakkale'de tarafsız hattı kapsayan kısımlarda Türk birliklerinin yoğunlaştırıldığı ve bunun işgali tehdit ettiği bilgisi, yine Mustafa Kemal Paşa'nın milletvekilleri ile İzmir'de "Savaş mı barış mı" diye görüştüğüne yönelik bilgi veya İstanbul, Aydın, İzmir ve İzmit'te Hristiyanlara yönelik saldırı veya tehcir haberleri yoğun olarak Londra'dan Avusturya basınına yansımıştır.[113]

Her hâlükarda, Londra'dan gelen ve İtilaf kuvvetleri arasında Boğazlar ve Kemalistler konusunda ortak kanaat bulunduğuna yönelik açıklamalara çok geçmeden şüphe ile bakılmış, İngiliz hareketliliği aksine İtalyan hükûmetinin, Türklere karşı İtalyan birliklerini kullanmayı düşünmüyoruz açıklaması,[114] İtalya'nın Balkanlar veya Çanakkale'de yeni bir savaş durumunda tarafsız kalacağına yönelik İtalyan Büyükelçinin Foreign Office'e verdiği cevap[115] ve ayrıca İtalya ile Fransa'nın Kemalistlere karşı silahlı olarak herhangi bir harekâta katılmayacaklarına yönelik bilgiler gazetelere yansımıştır.[116] Bunlara ek olarak, ABD'nin Mustafa Kemal Paşa'nın galibiyetinden ve ileri harekâtından rahatsız olduğu ve Şark meselesine müdahil olmasının

---

[112] "Keine Zurückziehung der englischen Truppen aus Tschanak", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 23. September 1922 (Nr. 20848), s. 4.

[113] "Türkische Truppenansammlungen in den Dardanellen", **Arbeiter-Zeitung** (Morgenblatt), Wien, 22. September 1922 (Jg. XXXIV/ Nr. 253), s. 2; "Der Vormarsch der Kemalisten", **Innsbrucker Nachrichten**, 22. September 1922 (Jg. 69/ Nr. 207), s. 1; "Die Kemalisten marschieren weiter!", **Neues Wiener Journal**, Wien, 22. September 1922 (Jg. 30/ Nr. 10362), s. 1; "Eine Deportation der Christen?", **Arbeiter-Zeitung** (Morgenblatt), Wien, 22. September 1922 (Jg. XXXIV/ Nr. 253), s. 2; "Die Orientkrise", **Linzer Volksblatt**, Linz, 23. September 1922 (Jg. 54/ Nr. 204), s. 1 vd. Mustafa Kemal Paşa'nın fikir alışverişinde bulunmak üzere vekilleri cepheye daveti meclis gizli celse oturumunda görüşülmüştür. Bkz. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, 18 Eylül 1338 (1922), Devre I, Cilt 3, İçtima Senesi III, s. 784-798.

[114] "Keine Teilnahme Italiens an einer Aktion gegen Kemal", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 19. September 1922 (Nr. 20844), s. 1.

[115] "İtalien bleibt im Falle eines Krieges neutral", **Neues Wiener Journal**, Wien, 17. September 1922 (Jg. 30/ Nr. 10,357), s. 2.

[116] "England für eine Aktion gegen die Kemalisten", **Neue Freie Presse** (Nachmittagblatt), Wien, 18. September 1922 (Nr. 20843), s. 1.

beklendiği[117], Beyaz Saray'ın bize müdâhil olmamız için baskı yapılıyor[118] ve fakat askerî bir müdahaleye katılmayacağız[119] ifadesi gazetelerde yer almıştır.

Hâliyle, Mondros Mütarekesi'nden itibaren Şark meselesinde ağırlığını ortaya koymak konusunda bilhassa Fransa ile İngiltere arasındaki mevcut sorun, Büyük Taarruz sonrasında da devam etmiş, çeşitli konularda fikir ayrılıklarına sebebiyet vermiş ve İngiltere Büyük Taarruz sonrası Anadolu'daki harekete yönelik askerî bir girişim arayışında oldukça yalnız kalmıştır. Bununla herhâlde Mustafa Kemal Paşa'nın şifresinde yer alan, İngilizleri tarafsız hat siyasetinde yalnız bırakma niyeti doğrulanmıştır.[120]

İngiltere'nin Şark siyasetine yönelik sadece İtilaf birliğine mensup diğer ülkelerden değil, İngiltere içinde ve dışında yaşayan vatandaşlarından da çeşitli tepkiler gelmiştir. Örneğin İstanbul'da yaşayan ve aralarında Amiral Edmund Freemantle, Tümgeneral Edward Gleithen ve Korgeneral Hubert Gough'un da bulunduğu İngiliz kolonisi, Lloyd George'u, Türkiye konusundaki tüm siyasetinin yeni sorunlar açmaya elverişli olduğu konusunda eleştiren bir muhtıra yöneltmiş, söz konusu siyasetin değişmesini istemişlerdir.[121] Keza Londra'daki İşçi Cemiyeti, Lloyd George'un siyaseti aleyhinde bir açıklama yapmış ve Lloyd George'un *"dünya barışı için açık bir tehdit"* olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.[122]

Nihâyetinde İngiltere, Büyük Taarruz sonrası Mustafa Kemal Paşa ve Türk birliklerine karşı ortak bir harekât düzenleme girişiminde tüm propagandasına rağmen başarısız kalmış ve süreç Türkiye lehine Lozan Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Türklerin Büyük Taarruz'daki başarısı bu esnada bilhassa İzmir'in kurtuluşu ekseninde hafızalarda yer etmiştir. Bu kurtuluşun Türk birliklerinin İzmir'e bir deve kolonisi eşliğinde girişiyle imgelendiği anlaşılmaktadır. Söz konusu deve kolonisinin hem fotoğrafı[123] hem de karikatürü[124] Avusturya basınının manşet sayfalarında yer almıştır. Mustafa

---

[117] "Befürchtungen in den Vereinigten Staaten wegen des türkischen Vormarsches", **Neue Freie Presse** (Morgenblatt), Wien, 19. September 1922 (Nr. 20844), s. 4.

[118] "Amerika und die neue Kriegsgefahr", **Neues Wiener Journal**, Wien, 19. September 1922 (Jg. 30/ Nr. 10, 359), s. 1.

[119] "Amerika schlieβt sich aus", **Arbeiter-Zeitung** (Morgenblatt), Wien, 22. September 1922 (Jg. XXXIV/ Nr. 253), s. 2; "Die Vereinigten Staaten ziehen sich zurück", **Neues Wiener Journal**, Wien, 22. September 1922 (Jg. 30/ Nr. 10,362), s. 1.

[120] Bkz. bu makalede dipnot 100.

[121] "Gegen Lloyd Georges Orientpolitik", **Neues Wiener Tagblatt**, Wien, 21. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 250), s. 2.

[122] "Englische Arbeiter gegen die Politik Lloyd Georges", **Innsbrucker Nachrichten**, 22. September 1922 (Jg. 69/ Nr. 207), s. 1.

[123] "Der türkische Sieg", **Das interessante Blatt**, Wien, 21. September 1922 (Jg. XLI/ Nr. 36-38), s. 1. (Bkz. Ek 2).

[124] "Bilder vom griechisch-türkischen Kriegsschauplatz", **Illustrierte Kronen-Zeitung**, Wien, 26. September 1922 (Jg. 23/ Nr. 8151), s. 1. (Bkz. Ek. 3)

Kemal Paşa, İsmet Paşa ve Kral Konstantin'in karikatürleri ile İzmir'e giriş yapan develer, ayrıca yangından kaçan İzmir halkının yer aldığı karikatüre gazetenin yaptığı açıklama, zaferde pay sahibi olarak İsmet Paşa'nın da dahil edilmesi açısından oldukça ilginç ve buraya aktarılmaya değerdir:

> *"Ankara'daki milliyetçi Türk hükûmetinin şaşkınlık veren başarıları Sevr Antlaşması'nın iptal edilmesine yol açtı. Ankara'daki hükûmetin başında Mustafa Kemal Paşa bulunuyor. Türk birliklerinin Kral Konstantin birliklerine karşı verdiği mücadelede örneği olmayan başarılar, o'nun ve Türk genelkurmayının şefi [sic] İsmet Paşa'nın sayesindedir.*
>
> *Resmimiz, İzmir'deki yangın ve Türk birliklerine ait deve kolonilerinin İzmir'e girişindeki bir sokaktan kısımları göstermektedir."*[125]

SONUÇ

Millî Mücadele dönemine yönelik yerli ve yabancı basının haber akışını yansıtan Avusturya gazetelerine yönelik verilen örneklerden yola çıkarak birkaç değerlendirme yapmak mümkündür.

Buna göre, Mondros Mütarekesi ile birlikte henüz Fransa ve İngiltere arasındaki mevcut sorun her görüşme ve konferansa yansımış, İstanbul'un işgali ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Bu tarihten sonra Fransa, Şark'taki emelleri üzerinde bir İngiliz ağırlığını hissetmiş ve İtilaf birliğinden bağımsız bir siyaset gerçekleştirmeye çalışmıştır. İtalya da bu ayrışmaya Ankara hükûmeti ile gerçekleştirdiği görüşmeler vasıtasıyla katılmıştır.

İtilaf üyeleri arasındaki bu fikir ayrılıkları kendi basınları üzerinden Avusturya basınına da yansımıştır. Bilhassa Sakarya Meydan Muharebesi olmak üzere bu süreçte Londra ve Atina'dan gelen haber akışı daha Yunan lehine, Paris ve Roma'dan gelen haberler ise daha Türk lehine bir pozisyonu yansıtmışlardır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde çok erken bir vakitte Yunan taarruzu lehine moral ve motivasyon kırıcı bilgi akışı bulmak mümkünken, Büyük Taarruz'da haber akışı -Fransa Hariciyesi'nden gelen ufak bir bilgi notu haricinde- Ağustos sonu ve Eylül ayının ilk haftasına sarkmıştır. Bunun temelinde yatan sebep olarak, herhâlde Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz harekâtını gizlemekte ne derece başarılı olduğunu ifade etmek mümkündür. Büyük Taarruz'da Türk muvaffakiyeti ise taarruzun

[125] "Unser Titelbild", **Illustrierte Kronen-Zeitung**, Wien, , 26. September 1922 (Jg. 23/ Nr. 8151), s. 2 (Bkz. Ek 4). Yine İzmir'e harekât devam ederken İsmet Paşa'nın kurmay subayları ile Afyonkarahisar'ın güneyinde bulunan bir istasyonda çekilmiş ve oldukça gururlu göründüğü fotoğraf bu süreçte yayınlanmıştır. Türk taarruzu hakkında genel bilgi verilen aynı sayfada Kral Konstantin ve eşinin fotoğrafı da vardır. Bkz. "Die türkische Offensive", **Das interessante Blatt**, Wien, 21. September 1922 (Jg. XLI/ Nr. 36-38), s. 9. (Bkz. Ek 5)

başlamasından günler sonra ve fakat çok hızlı ve peş peşe basına yansımıştır. Hâsılı Büyük Taarruz'un gizlenmiş olması, Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki gibi Londra-Atina merkezli erken bir propagandayı engellemiş görünmektedir. Buna karşı bu eksenden gelen propagandanın, Büyük Taarruz sonrası Kemalistlere karşı ortak operasyon sürecinde basına yansıdığı anlaşılmaktadır.

Bu süreçte İstanbul'dan sağlanan bilgilere yönelik ise şu söylenebilir: İstanbul'dan gelen haberler, hem Türk hem de Yunan lehine olmak üzere iki yönlüdür. Bunun temelinde, herhâlde şehrin işgal altında bulunduğu gerçeği kadar, işgal altındaki şehirde Millî Mücadele taraftarı Müslüman-Türk çevrelerin de bulunduğu gerçeği yatmaktadır. Hâsılı İstanbul'dan gelen haberler de, şehirde bulunan hangi pozisyondan alındıysa, onun tutumunu yansıtmış görünmektedir.

Avusturya'nın o süreçte kendi içerisinde yaşadığı St. Germain Antlaşması tartışması da Avusturya gazeteleri üzerinden Millî Mücadele'ye yönelik haber akışına yansımış görünmektedir. Bu bağlamdaki haberleri Yunan lehine görmekten ziyade, barış taraftarı ve karşıtı çevrelerin kendi içlerindeki münakaşanın bir yansıması olarak görmek mümkündür. Bu istisnalar dışında Avusturya gazeteleri, yansıttıkları geniş fikri yelpaze ile doğru orantılı bir şekilde, ayrıca kendilerine ulaşan haberlerin geldiği merkezlerin yoğunluğu sebebiyle büyük oranda objektif bir değerlendirme imkânı sağlamış görünmektedirler.

Bundan çok daha değerlendirmeye değer bir durum, Osmanlı Genelkurmayında görev almış mühim isimler arasındaki fikrî ayrışmadır. Bu süreçte Endres'in, yoğun İngiliz ve Yunan pozisyonunu açık eden görüşleri köşe yazılarına yansımıştır. Keza bu bağlamda, birkaç gün sonra başlayacak Büyük Taarruz'dan da habersiz bir şekilde, Mustafa Kemal Paşa'nın saldırıya geçecek gücünün bulunmadığını iddia etmesi büyük bir askerî öngörüsüzlük olsa gerek. Bunun aksine, Sanders'in İngilizlerin Anadolu'daki hareket aleyhindeki çabasına karşı çıkması ve Çanakkale'yi Türkiye için bir Türk'ün kullanacağı sözlerle savunması oldukça dikkate değerdir. Sanders'in bu cümleleri zamanlama açısından, İngilizlere, Büyük Taarruz ile mesele bitmiştir, bundan ötesine girişmeyin anlamını taşımaktadır. Savaşın bittiği ve Türkiye lehine bir barış antlaşmasının gerçekleşmesi gerektiği kanaati Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra oluşmamış ve fakat Büyük Taarruz'dan sonra oluşmuştur denilmişti. Sanders'in açıklamaları bu açıdan da oluşan genel kanaati ortaya koymaktadır.

Kısacası, Millî Mücadele döneminde İngiliz, İtalyan ve Fransız diplomatik ayrılığı, kendi ülkelerinin basını üzerinden cephe haberlerine de yansımıştır. Bunu, en açık şekilde, dört bir taraftan gelen değerlendirme, yorum ve

haberleri bünyesinde barındıran Avusturya gazetelerinden anlamak mümkündür.

Bununla birlikte, Millî Mücadele'ye yönelik yabancı basın propagandası, ilgili ülkelerin kaynakları da dahil edilerek elbette daha ayrıntılı incelemeye değerdir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Allgemeiner Tiroler Anzeiger:

1. "Englands Kampf um Konstantinopel", Innsbruck, 18. September 1922 (Jg. 15/ Nr. 213), s.

Arbeiterwille:

2. "Der Griechisch-Türkische Krieg", Graz, 25. August 1921 (Jg. 32/ Nr. 231), s. 4.
3. "Der Fall Angoras", Graz, 14. September 1921 (Jg. 32/ Nr. 251), s. 5.
4. "Der griechische Zusammenbruch", Graz, 17. September 1922 (Jg. 33/ Nr. 244), s. 5.

Arbeiter-Zeitung:

5. "Türkische Truppenansammlungen in den Dardanellen"; "Eine Deportation der Christen?"; "Amerika schlieβt sich aus"; (Morgenblatt), Wien, 22. September 1922 (Jg. XXXIV/ Nr. 253), s. 2.

Das interessante Blatt:

6. "Der türkische Sieg", Wien, 21. September 1922 (Jg. XLI/ Nr. 36-38), s. 1, 9.

Der Aufmerksame:

7. 28. März 1840 (Nr. 38), s.b.

Deutsches Volksblatt:

8. "Constantinopel", (Morgen-Ausgabe), Wien, 1. Januar 1893 (Jg. V/ Nr. 1436), s. 11.
9. "Die Lage an der Front"; "Die Auβenpolitik der Angora-Regierung", (Morgen-Ausgabe), Wien, 7. Juli 1921 (Jg. 33/ Nr. 11670), s. 3.

10. "Französische Annäherungsversuche an die Türkei"; "Der Kampf um Konstantinopel", (Abendblatt), Wien, 8. Juli 1921 (Jg. 33/ Nr. 11671), s. 2.
11. "Der neue Vormarsch der Griechen", Wien, 22. August 1921 (Jg. 33/ Nr. 11715), s. 1.
12. "Was geht um Konstantinopel vor?", Wien, 30. Juli 1922 (Jg. 34/ Nr. 12051), s. 1.
13. "Die Friedensbemühungen in Konstantinopel", Wien, 20. August 1922 (Jg. 34/ Nr. 12072), s. 2.

Die Presse:

14. "Die Zukunftsbahnen Kleinasiens", (Beilage), Wien, 22 September 1872 (Jg. 25/ Nr. 261), s. 9.

Die Rote Fahne:

15. "Die vernichtende Niederlage der Griechen in Kleinasien", 31. August 1922 (Jg. 5/ Nr. 1012), s. 1.

Freie Stimmen:

16. "Die Kämpfe in Kleinasien", Klagenfurt, 24. August 1921 (Jg. 41/ Folge 191), s. 3.
17. "Der griechisch-türkische Krieg", Klagenfurt, 25. August 1921 (Jg. 41/ Folge 192), s. 4.
18. „Englisches Weltreich und der Islam", Klagenfurt, 19./20. Jänner 1922 (Jg. 42/ Fol. 15), s. 1
19. "Griechenlands Vorstoβ gegen Konstantinopel", Klagenfurt, 1. August 1922 (Jg. 42/ Fol. 173), s. 3.
20. "Schon wieder eine Konferenz", Klagenfurt, 21. August 1922 (Jg. 4/ Fol. 189), s. 1.

Illustrierte Kronen-Zeitung:

21. "Statt einer griechischen eine türkische Offensive", Wien, 25. Juli 1921 (Jg. 22/ Nr. 7740), s. 4.
22. "Ein griechischer Angriff auf Konstantinopel", Wien, 30. Juli 1922 (Jg. 23/ Nr. 8103), s. 8.
23. "Rückzug der griechischen Armee", 31. August 1922 (Jg. 23/ Nr. 8135), s. 7.
24. "Bilder vom griechisch-türkischen Kriegsschauplatz"; "Unser Titelbild", Wien, 26. September 1922 (Jg. 23/ Nr. 8151), s. 1, 2.

Innsbrucker Nachrichten:

25. "Das Ende des türkischen Sultanats", 13. Juli 1921 (Jg. 68/ Nr. 157), s. 3.
26. "Der griechisch-türkische Krieg", 31. August 1921 (Jg. 68/ Nr. 198), s. 3.
27. "Neue Miβerfolge der Griechen", 2. September 1922 (Jg. 69/ Nr. 202), s. 3.
28. "Der Vormarsch der Kemalisten"; "Englische Arbeiter gegen die Politik Lloyd Georges", 22. September 1922 (Jg. 69/ Nr. 207), s. 1.

Kärntner Bauernbote:

29. "Rund um die Welt", Klagenfurt, 25. Oktober 1919 (Jg. 36/ Nr. 36), s. 1.

Kärntner Tagblatt:

30. "Griechenland", Klagenfurt, 23. August 1921 (Jg. XXVIII./ Nr. 190), s. 3.
31. "Griechenland", Klagenfurt, 1. September 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 198), s. 3.
32. "An der Tschataldschalinie", Klagenfurt, 9. August 1922 (Jg. XXIX/ Nr. 180), s. 1.

Kikeriki:

33. "Der griechisch-türkische Krieg", 4. September 1921 (Nr. 34), s. 2.

Leitmeritzer Zeitung:

34. "Der gordische Knoten", 27. Oktober 1897 (Jg. 27/ Nr. 84), s. 1426.

L'esprit des journaux:

35. "Examen critique des anciens Historiens d'Alexandre-le-Grand (par M. le Baron de Sainte-Croix)", Mai 1776 (Tome V), De l'Imperie du Journal, Avec Privilege, s. 66.

Linzer Volksblatt:

36. "Die Kämpfe in Kleinasien", Linz, 24. August 1921 (Jg. 53/ Nr. 192), s. 2.
37. "Eine griechische Schlappe", Linz, 30. August 1921 (Jg. 53/Nr. 197), s. 3.
38. "Die Orientkrise", Linz, 23. September 1922 (Jg. 54/ Nr. 204), s. 1 vd.

Neues 8Uhr Blatt:

39. "Bedrohung Konstantinopels", Wien, 1. Juli 1921 (Jg. 8/ Nr. 2026), s. 1.
40. "Die Orientfrage", Wien, 22. August 1922 (Jg. 9/ Nr. 2366), s. 2.
41. "Der griechisch-türkische Krieg", Wien, 4. September 1922 (Jg. 9/ Nr. 2377), s.1.
42. "Im Reiche Mustafa Kemals", Wien, 23. Dezember 1922 (Jg. 9/ Nr. 2460), s. 6.

Neue Freie Presse:

43. "Vormarsch der Türken", "Der endgültige Entwurf eines französisch-türkischen Abkommens", (Nachmittagblatt), Wien, 25. Juli 1921 (Nr. 20440), s. 1, 3.
44. "Türkischer Frontbericht"; "Beginn der neuen griechischen Offensive", (Morgenblatt), Wien, 16. August 1921 (Nr. 20461), s. 4.
45. "Die Schlacht bei Gordium", (Nachmittagblatt), Wien, 22. August 1921 (Nr. 20467), s. 3.
46. "Meldung von einem türkischen Sieg am Sakariaflusse", (Morgenblatt), Wien, 27. August 1921 (Nr. 20472), s. 5.
47. "Das Versagen der griechischen Offensive", (Morgenblatt), Wien, 16. September 1921 (20492), s. 4.
48. "Mustafa Kemal für Fortsetzung des Krieges", (Nachmittagblatt), Wien, 3. Oktober 1921 (Nr. 20509), s. 3.
49. "Entsendung weiterer englischer Truppen in die Türkei", (Abendblatt), Wien, 2. August 1922 (Nr. 20806), s. 2.
50. "Vergebliche Anknüpfungspunkte Fethi Beys in London", (Abendblatt), Wien, 10. August 1922 (Nr. 20814), s. 2.
51. "Der griechisch-türkische Krieg", (Morgenblatt), Wien, 31. August 1922 (Nr. 20835), s. 4.
52. "Die türkischen Erfolge in Kleinasien", (Morgenblatt), Wien, 2. September 1922 (Nr. 20837), s. 4.
53. Neuer türkischer Sieg in Kleinasien", (Nachmittagblatt), Wien, 4. September 1922 (Nr. 20839), s. 3.
54. Josef Hans Lazar, "Der türkische Sieg in Anatolien", (Morgenblatt), Wien, 16. September 1922 (Nr. 20841), s. 1.
55. F.S. Nitti, "Die Unruhe im Islam und die Verwirrung der Friedensverträge", (Morgenblatt), Wien, 17. September 1922 (Nr. 20842), s. 2 vd.
56. "England für eine Aktion gegen die Kemalisten", (Nachmittagblatt), Wien, 18. September 1922 (Nr. 20843), s. 1.
57. "Keine Teilnahme Italiens an einer Aktion gegen Kemal"; "Befürchtungen in den Vereinigten Staaten wegen des türkischen

Vormarsches"; "Die Stellungnahme der Dominions zur Entsendung von Truppen", (Morgenblatt), Wien, 19. September 1922 (Nr. 20844), s. 1, 4.
58. Liman von Sanders, "Der Kampf um Gallipoli", (Morgenblatt), Wien, 23. September 1922 (Nr. 20848), s. 2 vd.
59. "Eine 48stündige Frist für Garantien der Alliierten"; "Keine Zurückziehung der englischen Truppen aus Tschanak", (Morgenblatt), Wien, 23. September 1922 (Nr. 20848), s. 4.
60. "Die kemalistische Drohung mit der Besetzung Thraziens", (Abendblatt), Wien, 23. September 1922 (Nr. 20848), s. 2.

Neues Grazer Abendblatt:
61. "Die Londoner Orienttagung", 25. Februar 1921 (Nr. 135), s. 1;
62. "Bolschewiken-Fäden um Konstantinopel", 8. Juli 1921 (Nr. 456), s. 1.
63. "Die Verteidigungsstellung vor Angora", 29. August 1921 (Nr. 585), s. 2 vd.

Neues Grazer Morgenblatt:
64. "Der türkische Vormarsch", 31. August 1922 (Nr. 592), s. 1.

Neues Grazer Tagblatt:
65. "Die französischen Konstantinopel-Truppen bleiben neutral", 8. Juli 1921 (Jg. 31/ Nr. 454), s. 3.
66. Franz Karl Endres, "Kriegslage im Orient", 29. Juli 1921 (Jg. 31/ Nr. 508), s. 1 vd.
67. "Der griechische Vormarsch", 20. August 1921 (Jg. 31/ Nr. 562), s. 2.
68. Neuer Krieg um Konstantinopel", 30. Juli 1922 (Jg. 32/ Nr. 512), s. 1.
69. "Die Stärke der Besatzung der Verbündeten", 2. August 1922 (Jg. 32/ Nr. 518), s. 3.
70. "Der griechisch-türkische Krieg"; "Übersicht der Weltereignisse", 16. September 1922 (Jg. 32/ Nr. 596), s. 2.

Neues Wiener Abendblatt:
71. "Keine Zurückstellung der griechischen Offensive"; "Abbruch der englisch-kemalistischen Besprechungen", "Niederlagen der Griechen", Wien, 9. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 186), s. 2.
72. "Der Vormarsch der Griechen", Wien, 23. August 1921 (Jg. 55/ Nr. 230), s. 1.

73. "Der Vormarsch der Griechen", Wien, 26. August 1921 (Jg. 55/ Nr. 233), s. 1.
74. "Die Krise im Orient", Wien, 19. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 248), s. 1.
75. "Die Orientwirren", Wien, 21. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 250), s. 1.

Neues Wiener Journal:

76. "Eine Schlacht bei Gordion", Wien, 19. August 1921 (Jg. 29/ Nr. 9979), s. 1.
77. "Konferenzen auf der Konferenz", Wien, 5. Mai 1922 (Jg. 30/ Nr. 10.233), s. 1.
78. "İtalien bleibt im Falle eines Krieges neutral", Wien, 17. September 1922 (Jg. 30/ Nr. 10,357), s. 2
79. "Amerika und die neue Kriegsgefahr", Wien, 19. September 1922 (Jg. 30/ Nr. 10, 359), s. 1
80. "Die Vereinigten Staaten ziehen sich zurück"; "Die Kemalisten marschieren weiter!", Wien, 22. September 1922 (Jg. 30/ Nr. 10,362), s. 1.

Neues Wiener Tagblatt:

81. "Die Revision des türkischen Friedens", Wien, 25. Februar 1921 (Jg. 55/ Nr. 55), s. 2.
82. Aristidis Spyropulos, „Die Griechen in Kleinasien",Wien, 5. April 1921 (Jg. 55/ Nr. 92), s. 2.
83. Ein Türke, "Die ethnischen Verhältnisse in Kleinasien", Wien, 29. April 1921 (Jg. 55/ Nr. 116), s. 4 vd.
84. "Das bolschewistische Komplott in Konstantinopel", Wien, 9. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 186), s. 4.
85. "Die türkischen Vorschläge für ein Abkommen mit Frankreich"; "Der griechisch-türkische Krieg", 25. Juli 1921 (Jg. 55/ Nr. 202), s. 3.
86. "Der Vormarsch der Griechen", Wien, 20. August 1921 (Nr. 227), s. 3.
87. "Die griechisch-türkischen Kämpfe", Wien, 3. September 1921 (Jg. 55/ Nr. 241), s. 4.
88. "Eine Rede Kemals", Wien, 3. Oktober 1921 (Jg. 55/ Nr. 271), s. 4.
89. "Der griechische Vorstoβ gegen Konstantinopel", Wien, 2. August 1922 (Jg. 56/ Nr. 210), s. 3.
90. "Die Offensive der Türken", Wien, 31. August 1922 (Jg. 56/ Nr. 239), s. 4.
91. Einschiffung der kleinasiatischen Griechen", 17. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 246), s. 1.

92. "Gegen Lloyd Georges Orientpolitik", Wien, 21. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 250), s. 2.
93. "Die Orientwirren", Wien, 24. September 1922 (Jg. 56/ Nr. 253), s. 4.

Pester Lloyd:

94. "Auslandschau", (Abendblatt), Budapest, 30. April 1920 (Jg. 67/Nr. 104), s. 1.
95. "Das türkische Problem", (Morgenblatt), Budapest, 5. Mai 1920 (Jg. 67/ Nr. 107), s. 1.
96. "Unruhen in Smyrna", (Morgenblatt), Budapest, 5. August 1922 (Jg. 69/ Nr. 176), s. 6.
97. "Der Vormarsch der Griechen", (Abendblatt), Budapest, 5. August 1922 (Jg. 69/ Nr. 176), s. 2

Prager Tagblatt:

98. "Die Griechen zurückgeschlagen", 26. August 1921 (Jg. 46/ Nr. 199), s. 2.
99. F.C. Endres, "Das griechische Abenteuer", 13. August 1922 (Jg. 47/ Nr. 188), s. 2.
100. "Rückzug der Griechen auf Brussa", 3. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 206), s. 1.
101. "Smyrna gefallen", 10. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 210), s. 1.
102. "Drohung des türkischen Generalissimus", 12. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 211), s. 1 vd.
103. "England zur Waffengewalt entschlossen", 17. September 1922 (Jg. 47/ Nr. 216), s. 1.

Reichspost:

104. "Die zweite Woche der griechischen Offensive", Wien, 26. Juli 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 203), s. 4.
105. "Der Vormarsch der Griechen gegen Angora", Wien, 20. August 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 227), s. 3.
106. "Türkischer Sieg am Sakaria", Wien, 29. August 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 236), s. 3
107. "Nach der Schlacht am Sangarios", Wien, 22. September 1921 (Jg. XXVIII/ Nr. 260), s. 2.
108. "Die Orientgefahr", Wien, 4. August 1922 (Jg. XXIX/ Nr. 212), s. 2 vd.
109. "Stillstand der türkischen Offensive", Wien, 2. September 1922 (Jg. XXIX/ Nr. 241), s. 2.

Salzburger Chronik:

110. "Der Vorstoβ Griechenlands gegen die Türkei", 1. August 1922 (Jg. 58/ Nr. 173), s. 5.

Salzburger Volksblatt:

111. "Der griechische Feldzug"; "Der griechisch-türkische Krieg", 23. August 1921 (Jg. 51/ Nr. 190), s. 2.
112. 23. August 1921 (Jg. 51/ Nr. 190), s. 2, 7.
113. "Fehlschlag der griechischen Offensive", 15. September 1921 (Jg. 51/ Nr. 209), s. 2.

Salzburger Wacht:

114. "Tagsneuigkeiten", 22. August 1922 (Jg. 24/ Nr. 190), s. 6.
115. "Offensive der Türken in Kleinasien", 26. 08. 1922 (Jg. 24/ Nr. 194), s. 7.

Tagblatt:

116. "Der griechisch-türkische Krieg", Linz, 24. August 1921 (Jg. 6/ Nr. 192), s. 5.
117. "Der griechisch-türkische Krieg", Linz, 30. August 1921 (Jg. 6/ Nr. 197), s. 6.

Tages-Post:

118. "Der Krieg in Kleinasien", Linz, 16. August 1921 (Jg. 57/ Nr. 185), s. 6.

Vorarlberger Volksblatt:

119. "Die türkische Offensive", Bregenz, 12. September 1922 (Jg. 4/ Folge 207), s. 2.
120. " Eine Niderlage der Griechen?", Bregenz, 27. August 1921 (Jg. 56/ Nr. 195), s. 2.
121. "Die griechische Niederlage in Kleinasien", Bregenz, 10. September 1922 (Jg. 57/ Nr. 198), s. 3.

Wiener Abendpost:

122. "Vorderasien", 7. Juli 1921 (Nr. 152), s. 1.
123. "Der griechisch-türkische Krieg", 16. August 1921 (Nr. 185), s. 3.
124. "Der griechisch-türkische Krieg", 28. September 1921 (Nr. 221), s. 2.

Wiener Morgenzeitung:

125. "Der türkisch-griechische Krieg", Wien, 8. Oktober 1921 (Jg. 3/ Nr. 968), s. 2.

Wiener Zeitung:

126. "Die Londoner Konferenz", 25. Februar 1921 (Nr. 45), s. 5.
127. "Der griechisch-türkische Krieg", 27. August 1921 (Nr. 195), s. 6.
128. "Der griechisch-türkische Krieg", 18. September 1921 (Nr. 213), s. 7 vd.
129. "Der griechisch-türkische Krieg", 28. September 1921 (Nr. 221), s. 9.
130. "Griechenland und die Türkei", 4. August 1922 (Nr. 176), s. 6.
131. "Griechenland und die Türkei", 5. August 1922 (Nr. 177), s. 5.
132. "Der griechisch-türkische Krieg", 16. September 1922 (Nr. 203), s. 16

T.B.M.M. Zabıtları:

133. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 11, İçtima 2, 43. İçtima, 27. 06. 1337, s. 61.
134. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre I, Cilt 12, İçtima 2; 79. İçtima, 19. 09. 1337, s. 262
135. **T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt 3, İçtima Senesi III, 7 Eylül 1338 (1922), s. 750-753.
136. **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt 3, İçtima Senesi III, 18 Eylül 1338 (1922), s. 784-798.

Kitap ve Makaleler

137. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.b.
138. Akandere, Osman ve Cemal Güven, "İngiliz Generali Townshend'in Anadolu Seyahati ve Mustafa Kemal Paşa ile Konya'da Yaptığı Görüşme", **S.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Ata Dergisi**, Sayı 9, Yıl 2002, s. 19 vd.
139. Balkaya, İhsan Sabri, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 19, Sayı 57, Yıl 2003, s. 1117.

140. Bozkurt, Abdurrahman, "Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı (1922)", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı 18, Yıl 2010, s. 133-153.
141. Çulfalı, Mustafa, "Çanakkale krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XV, Sayı 45, s. 801-820.
142. Doğanay, Rahmi "Milli Mücadele'de Türk-İngiliz Esir Değişimi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, Yıl 1992, s. 35.
143. Dumanlı, Çiğdem "Kendine Özgü Bir Buhran Örneği: Birinci Dünya Harbi'nde Alman Şark Politikası", **CTAD**, Yıl 14, Sayı 28 (Güz 2018), s. 240, dipnot 81.
144. Koç, Kadim, **Ankara'nın Kördüğümü Sakarya: Mustafa Kemal Paşa'nın Dehası**, Bilgi Yayınevi, Ağustos 2021.
145. Korkmaz, Erdal, "Birinci İnönü Muharebesi Esnasında Bursa Üzerinden Şekillenen Yunan Harp Harekâtı: Arşiv Belgeleri Ekseninde Bir Analiz", **Atatürk Dergisi**, Cilt 11, Sayı 1, s. 34-44.
146. Saylan, Gürkan Fırat, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", **Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi**, Cilt 11, Sayı 41, Ocak 2014, s. 21 vd.
147. Sofuoğlu, Adnan ve Seyfi Yıldırım, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı (Tutanaklar-Belgeler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. 189 vd.; bilhassa s. 234-235.
148. Sofuoğlu, Adnan, "Kurtuluş Savaşı Döneminde Kocaeli-Yalova-İznik Çevresinde Rum ve Ermeni Terörü", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 18, Sayı 54, Yıl 2002, s. 804.
149. **Türk İstiklal Harbi** (Cilt 2, Kısım 5, Kitap 2: Sakarya Meydan Muharebesi), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1973, s. 61.
150. **Türk İstiklâl Harbi**, (Cilt 2, Kısım 3: Batı Cephesi), 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.
151. Uyar, Mesut, "Sanders Askerî Misyonu (1913-1918)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 30, Yıl 15 (Güz 2019), bilhassa s. 50.
152. Yaman, Ahmet Emin, "Kurtuluş Savaşı Basınında Büyük Zafer", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 19, Sayı 30, Yıl 1997, s. 239-271, bilhassa s. 261 vd.

Ansiklopedik Maddeler:

153. Czeike, Felix, "Arbeiterzeitung", **Historisches Lexikon Wien**, Band 1: A-Da, Kremayr & Scheriau, Wien 2004, s. 148.
154. Czeike, Felix, "Deutsches Volksblatt", **Historisches Lexikon Wien**, Band 2: De-Gy, Kremayr & Scheriau, Wien 2004, s. 22.

155. Czeike, Felix, "Neue Freie Presse", **Historisches Lexikon Wien**, Band 4: Le-Ro, Kremayr & Scheriau, Wien 2004, s. 373.
156. Czeike, Felix, "Neues Wiener Tagblatt", **Historisches Lexikon Wien**, Band 4: Le-Ro, Kremayr & Scheriau, Wien 2004, s. 376.

Tezler:
157. Lobarzewski, Sandra, **Frauenthemen in der Neuen Freien Presse und Der Reichspost im Jahr 1919**, Universität Wien, Geschichte, Angewandte Sprachwissenschaft, Wien, 2008, (Diplomarbeit), s. 23 vd.

Yardımcı Sayfalar:
158. Avusturya Millî Kütüphanesi Dijital Gazete Arşivi: anno.onb.ac.at

EKLER

Ek. 1. "Der griechisch-türkische Krieg" (Türk-Yunan Savaşı)

Karikatürün yanında yer alan açıklama:
"Bir zamanlar İskender'in
Gordium düğümünü böldüğü yerde,
dövüyor birbirini Yunan ve Türk,
yine notalarla aynı şekilde."
[Kaynak: **Kikeriki**, 4. September 1921 (Nr. 34), s. 2]

Ek. 2. "Der türkische Sieg" (Türk Zaferi)

Fotoğrafın altında yer alan açıklama: *"Kemal Paşa birliklerine ait bir deve kolonisi İzmir'e girişinde. Şehir ele geçirildikten sonra kısmen ateş altında kalmıştır."*

[Kaynak: **Das interessante Blatt,** Wien, 21. September 1922 (Jg. XLI/ Nr. 36-38), s. 1]

Ek. 3. "Bilder vom griechisch-türkischen Kriegsschauplatz" (Türk-Yunan Muharebe Meydanından Resimler)

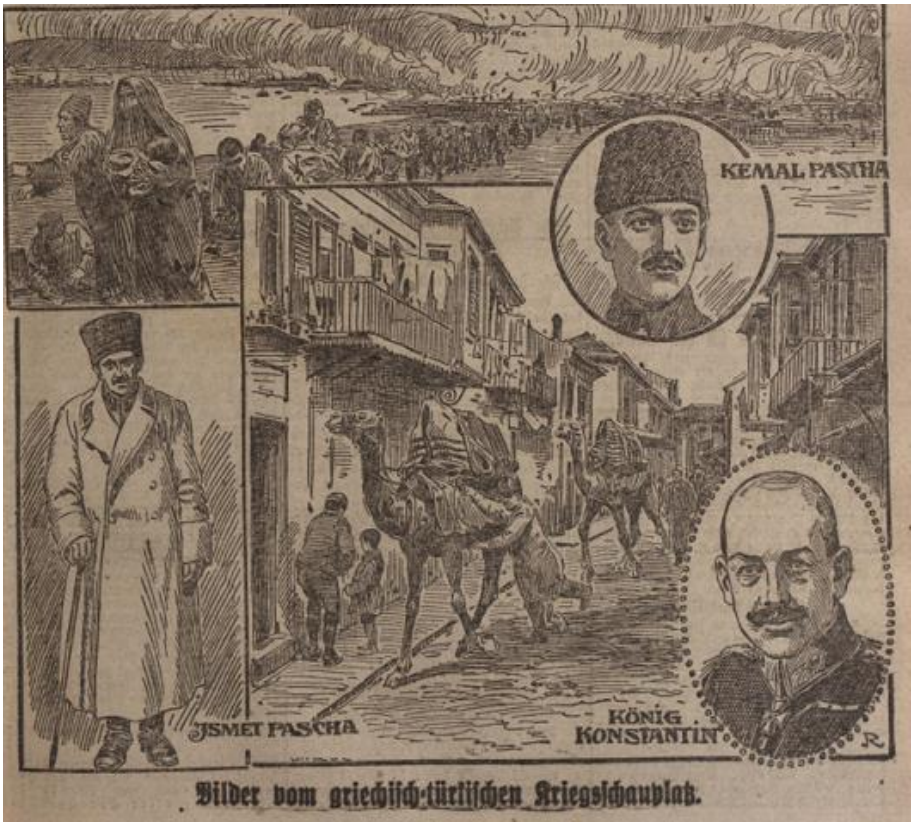

[Kaynak: **Illustrierte Kronen-Zeitung**, Wien, 26. September 1922 (Jg. 23/ Nr. 8151), s. 1]

Ek. 4. "Unser Titelbild" (Manşet resmimiz)

Unser Titelbild.

Die verblüffenden Erfolge der national-türkischen Regierung von Angora haben zur Aufhebung des Friedensvertrages von Sèvres geführt. An der Spitze der Regierung in Angora steht Mustafa Kemal Pascha. Ihm und dem Chef des türkischen Generalstabes Ismet Pascha sind die beispiellosen Erfolge der türkischen Truppen im Kampfe gegen die Truppen des Königs Konstantin zu verdanken. Unser Bild zeigt Episoden vom Brand von Smyrna und eine Straße in Smyrna beim Einzuge der Kamellolonnen der türkischen Truppen.

[Kaynak: **Illustrierte Kronen-Zeitung**, Wien, 26. September 1922 (Jg. 23/ Nr. 8151), s. 2. Çevirisi için bkz. dipnot 125 kısmı]

Ek. 5. "Die türkische Offensive" (Türk Taarruzu)

Die türkische Offensive.

(Zu unserem Titelbilde und zwei photographischen Aufnahmen.)

In Anatolien hat die griechische Armee eine entscheidende Niederlage erlitten, hat Smyrna geräumt, das von den Türken wieder besetzt wurde. Bei den Kämpfen um den Besitz der Stadt ist ein Riesenbrand ausgebrochen, der ganze Stadtteile in Asche gelegt hat. Kemal Pascha hat bei dem von ihm organisierten Widerstand gegen die Besetzung Anatoliens durch die Griechen nicht nur organisatorisches Geschick, sondern auch eine strategische Begabung bewiesen, die den ungemeinen Erfolg der von ihm geleiteten Offensive am 25. und 26. August herbeiführte; den Hauptstoß führte er bei Afioun-Kara-Hissar, wo er die griechischen Stellungen im ersten Ansturm überrannte. Die energische Verfolgung durch die kemalistischen Truppen führten zur Besetzung von Smyrna. Die griechische Südarmee wurde vollständig zersprengt, der griechische Oberkommandant Trikupis gefangen genommen. Auch die aus drei Divisionen bestehende Nordarmee wurde teilweise vernichtet und eine riesige Beute an Kriegsmaterial, Geschützen, Waffen und Munition gemacht.

Zur griechischen Niederlage in Kleinasien: König Konstantin von Griechenland und seine Gemahlin Königin Sophie, eine Schwester des deutschen Exkaisers.

Nach einer photographischen Aufnahme.

Die griechische Niederlage in Kleinasien: Der türkische Generalstabschef General Ismet Pascha und sein Stab in einer Station südlich von Afioun-Kara-Hisser während des siegreichen Vormarsches gegen Smyrna.

Nach einer photographischen Aufnahme.

[Kaynak: **Das interessante Blatt**, Wien, 21. September 1922 (Jg. XLI/ Nr. 36-38), s. 9. Fotoğrafın açıklaması için bkz. dipnot 125]

PONTUS MESELESİ ÇERÇEVESİNDE AMASYA VE HAVALİSİ KUVAYI TAKİBİYE KUMANDANLIĞININ KURULMA GİRİŞİMİ VE MECLİS'TEKİ TARTIŞMALAR

Uğur YILMAZ[*]

ÖZET

26 Ağustos 1922 tarihinde İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi başkanlığında toplanan Büyük Millet Meclisi, gizli bir celse düzenlemiştir. Bu gizli celsede sözalan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey, Türk Ordusu'nun Yunan Kuvvetlerine karşı bir taarruz başlattığını duyurmuştur. Rauf Bey ayrıca bugün erken saatlerde başlatılan taarruzun önceden mebuslara bildirilmemesinin, taarruz planının çok gizli tutulmasından kaynaklı olduğunu da söylemiştir. Rauf Bey'in taarruz hakkındaki bilgilendirmesi sonunda gizli celse sona ermiş ve Vehbi Efendi yeni celseyi açarak Canik, Amasya ve Tokat Sancaklarındaki Pontus meselesini gündeme sunmuştur. Bir layiha şeklinde meclise arz edilen meseleye göre bu bölgelerde yaşayan Pontuslu Rumlar, yapılan uygulamalar ve Türk Ordusu'nun başarısı nedeni ile dağa çıkarak şekavet olayları tertiplemişlerdir. Pontuslu Rumların bu hareketleri bölgede asayişsizliğe neden olmuş ve bundan dolayı meclis Hükûmeti *"Amasya ve Havalisi Kuvayı Takibiye Kumandanlığı"* adında geçici bir jandarma birliği teşkil etmek için çalışmalar yürütmüştür. Yürütülen çalışmaya göre bu birliğin kumandanlık refikine Büyük Millet Meclisi azası olan üç kişi seçilecek ve bu kumandanlık doğrudan doğruya İcra Vekilleri Riyasetine bağlı olacaktır. Ayrıca kumandanlık, asayişsizliği önlemek ve asi-şaki Pontuslu Rumları bertaraf etmek ile görevli olacak ve bu görevi icra ederken on beş günde bir meclise rapor sunacaktır. Vehbi Efendi'nin sunduğu bu layiha mecliste tartışmalara neden olmuştur. Bazı mebuslar bu fikri benimserken bazıları da karşı çıkmıştır.

Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey, buna karşı çıkarak böyle bir şeyin olması durumunda Avrupa'da çok yaygaranın kopacağını belirtmiştir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey ise daha önce sayı olarak fazla olan askerî birlikler ile Amasya ve havalisinde bunun denendiğinin ancak olumlu bir sonucun alınmadığını söylemiştir. Avni Bey ayrıca bir avuç insana karşı böyle bir durumun Avrupa'ya çok tesir edeceğini ve taarruz sonunda yakın olan sulh esnasında bu durumun aleyhimize olacağını belirtmiştir. Pontuslu Rum meselesi için çözüm sunan Avni Bey, bölge mebuslarına; Bu adamlar yine dağın başına çıkmazlar mı?

[*] Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, ugurylmaz014@gmail.com; ORCID: 0000-0002-3809-5522.

Efendiler dağlarınıza sahip olun, dağlarınızın başını serbest bırakmayın. Kumandanlığı kurmak yerine bu Pontuslu Rumlara dört kişilik bir heyet gönderelim ve konuşup anlaşalım demiştir. "Pontus meselesi çerçevesinde Amasya ve havalisi Kuvayı Takibiye kumandanlığının kurulma girişimi ve meclisteki tartışmaları ele alınarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman ve belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylece arşiv belgeleri, meclis zabıtları ve dönemi anlatan diğer kaynaklar incelenerek objektif bir çalışma ortaya konulmaya çalışılmıştır."

Anahtar Kelimeler: Taarruz, Meclis, Pontus, Kumandanlık, Amasya.

ABSTRACT

The Initiative to Establish the Amasya and Surrounding Follow-Up Forces Command Within the Framework of the Pontiac Issue and the Discussions in the Assembly

On August 26, 1922, the Grand National Assembly, convened under the chairmanship of the Second Deputy Chief Mr. Vehbi, held a secret session. Mr. Rauf, the head of the Delegation of Executive Deputies, who took part in this secret session, announced that the Turkish Army had launched an offensive against the Greek Forces. Mr. Rauf also said that the fact that the offensive launched earlier today was not reported to the deputies before was due to the fact that the offensive plan was kept very secret. At the end of Mr. Rauf's briefing on the offensive, the secret hearing ended and Mr. Vehbi opened the new hearing and raised the issue of Pontus on the banners of Canik, Amasya and Tokat. According to the issue submitted to the parliament in the form of a report, the Pontus Greeks living in these regions organized thuggery incidents by going up the mountain due to the practices and the success of the Turkish Army. These movements of the Greeks of Pontus caused disorder, and therefore the parliamentary government carried out work to create a temporary gendarmerie unit called the *"Amasya and Surrounding Follow-up Forces Command*". According to the study conducted, three people who are members of the Grand National Assembly will be elected as the commander-in-chief of this union, and this commander will be directly subordinate to the Chairman of the Executive Deputies. In addition, this command, which will be established, will be tasked with preventing disorder and eliminating rebellious and thuggish Pontic Greeks, and will submit a report to the parliament every fifteen days while performing this task. This report

presented by Mr. Vehbi caused controversy in the parliament. Some deputies adopted this idea, while others opposed it.

Lazistan Deputy Mr. Ziya Hurşit opposed this and stated that if such a thing happens, there will be a lot of fuss in Europe. Mr. Hüseyin Avni, the Deputy of Erzurum, said that this situation has been tried in Amasya and the surrounding area with military units that were more numerous before, but no positive result has been obtained. Mr. Avni also stated that such a situation against a handful of people would have a great impact on Europe and that it would be against us during the upcoming peace at the end of the offensive. Mr. Avni, who offered a solution to the issue of Greeks from Pontus, told regional deputies; Won't these guys go up the mountain again? Masters, take possession of your mountains, do not release the head of your mountains. Instead of establishing this command, he said that we should send a delegation of four people to the Greeks of Pontus and talk and agree. "In the study, The inıtıatıve to establısh the Amasya and surroundıng follow-up forces command wıthın the framework of the Pontic ıssue and the dıscussıons ın the assembly and the method of document and document analysis was used as one of the qualitative research methods. Thus, an objective study was tried to be revealed by examining archival documents, parliamentary records and other sources describing the period."

Keywords: Offensive, Assembly, Pontus, Command, Amasya.

GİRİŞ

Arkaik Dönem'de Orta ve Doğu Karadeniz'i kolonileştiren Grekler, Karadeniz'de elde ettikleri refah ve ticari faydalar sebebi ile bu denizi Grekçe *"Pontos Euxeinos"* yani *"Konuksever Deniz"* olarak adlandırmışlardır.[1] Böylece zaman içerisinde bölge ismi olarak kullanılan Pontus kelimesi, Kolhis Krallığı'ndan Paphlagonia Bölgesi'ne kadar olan alanı kapsamıştır. Bu bölgelerde yaşayanlara ise *"Pontuslu"* denilmiştir.[2] Bölgede M.Ö. 281 yılında I. Mithridatis tarafından Pontus Krallığı kurulmuştur. Krallık, M.Ö. 63 yılında Roma İmparatorluğu tarafından ele geçirilmiş ve Pontus Krallığı, Roma İmparatorluğu'na bağlı bir devlet haline gelmiştir.[3] Roma hâkimiyeti sonrası II. Farnekes, Pontus Krallığı'nı tekrar bağımsız bir devlet haline getirmek için

[1] William J. Slater, **Lexicon To Pindar**, Walter De Gruyter Company, Berlin, 1969, s. 411-412.

[2] Henry George Liddell and Robert Scott, **An Intermediate Greek-English Lexicon**, , The Seventh Edition, American Book Company, New York-Cincinnati- Chicago, 1996, s. 485.

[3] Eckart Olshausen and Niehoff Johannes, "Pontus", **Brill's New Pauly**, Antiquity Volumes Edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider, Vol. XI, Brill Publishers, Leiden-Boston, 2007, s. 607-609.

mücadele etmişse de Roma İmparatoru Jül Sezar onu Zela Savaşı'nda yenmiş ve tarihe geçen *"Veni, Vidi, Vici"* yani *"Geldim, Gördüm, Yendim"* sözünü kullanmıştır. Pontus Krallığı, Zela Savaşı'ndan sonra yıkılmış ve bölgede Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyeti pekişmiştir. Öte yandan Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra Pontus Bölgesi, Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir.[4]

1204 yılında gerçekleştirilen IV. Haçlı Seferi ile Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul, Katolikler tarafından yağmalanarak işgal edilmiştir.[5] İşgal nedeni ile Komnenos Hanedanlığının üyeleri Pontus Bölgesi'ne kaçarak burada 1204 yılında I. Aleksios liderliğinde Trabzon İmparatorluğu'nu kurmuşlardır. Trabzon İmparatorluğu kurulduktan sonra bu bölge zaman zaman Anadolu Selçuklu Devleti tarafından muhasaraya alınmış ancak bu muhasaralarda bir muvaffakiyet alınamamıştır. [6] Selçukluları müteakiben Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da güçlenmesi Trabzon İmparatorluğu'nun geleceğini tehlikeye sokmuştur. Öte yandan Fatih Sultan Mehmet'in 29 Mayıs 1453 tarihinde İstanbul'u alarak Bizans İmparatorluğu'na son vermesi ile sonraki hedefi Trabzon İmparatorluğu olmuştur.[7] Fatih komutasındaki Osmanlı Ordusu, Trabzon'u muhasaraya almıştır. Yapılan muhasara başarıya ulaşmış ve 15 Ağustos 1461 tarihinde Trabzon, Osmanlı Devleti'nin egemenliğine geçmiştir. Böylece Trabzon İmparatorluğu sona erdirilerek Pontus Bölgesi, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine geçmiştir.[8] Pontus Bölgesi'nde Osmanlı Devleti tarafından önceden kurulan Rum Eyaleti'ne ek olarak Trabzon'un fethedilmesi ile Trabzon Eyaleti de kurulmuştur.[9] 1864 yılına kadar varlığını sürdüren bu eyaletler, aynı sene içerisinde çıkarılan *"Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi"* ile lağvedilmişlerdir. Lağvedilen bu eyaletlerden birisi olan Rum Eyaleti, Amasya, Tokat ve Canik Sancaklarını da içinde barındıran Sivas Eyaleti adını almıştır. Böylece bu bölgelerde yaşayan

[4] Henry George Liddell, **Life of Julius Caesar**, Sheldon Company, New York, 1860, s. 198-201.

[5] Mehmet Yılmaz, "IV. Haçlı Seferinin Balkanların Etnik Yapısına Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5, 2016, s. 221.

[6] Murat Keçiş, **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 75-76.

[7] Pars Tuğlacı, **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 152.

[8] Kenan İnan, "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 14, 2001, s. 78.

[9] John Macgregor, **Commercial Statistics: A Digest Of The Productive Resources, Commercial Legislation, Customs Tariffs, Of All Nations**, Second Edition, Vol. V., Whittaker Company, London, 1850, s. 12-13.

gayrimüslim Osmanlı tebaası da uzunca yıllar selamet içerisinde yaşamışlardır.[10]

XIX. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde ise Avrupa'yı etkisi altına alan milliyetçilik akımı Osmanlı himayesinde bulunan gayrimüslim tebaada kendisini hissettirmiş ve bu da bağımsızlık mücadelesi veren ulusların isyan etmesi olarak görülmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi olarak tanımlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı kaybetmesi ile gayrimüslim tebaa üzerinde bir otorite boşluğu yaşanmış ve eski Pontus bölgesinde bulunan Rumların, Yunan Milliyetçiliğinin etkisine girmesine neden olmuştur. Bu etki kısa sürede kendisini sosyal ve kültürel faaliyetlerde göstermeye başlamıştır. Buna örnek olarak ise 1880 yılında D. Ktenidis ve D. Xifilinos tarafından Anadolu'daki Rumların kendilerini Yunan dili ve kültürü ile özdeşleştirecek şekilde yayınlar yapan *"Efksinos Pontus"* adında bir dergi çıkarması ve 1904 yılında Pontus Cemiyeti ve kulüplerinin kurulması olmuştur. Bunların haricinde XX. yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan tarafından Karadeniz Bölgesi'nde kültürel ve yardımlaşma bahanesi ile çeşitli dernek ve cemiyet kurulmuştur.[11] Bu cemiyetler ve dernekler Karadeniz'de Yunanistan lehine faaliyetler yürütürken 1914 yılında ise Avrupa'da başlayıp dünyanın müteferrik yerlerine yayılan Birinci Cihan Harbi vuku bulmuştur.[12] Osmanlı Devleti ise İttifak Bloğu saflarında bu harbe dâhil olmuştur.[13] Yaklaşık dört yıllık bir harp serisi içerisinde mücadele eden Osmanlı Devleti, göstermiş olduğu bütün çabalara rağmen savaşı kaybetmiş[14] ve 30 Ekim 1918 tarihinde çok ağır şartlar barındıran Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır.[15] Bu mütareke ile Osmanlı Devleti fiilen sona ermiş ve 7. - 24. maddeler bahane edilerek pek çok yer işgal edilmiştir.[16]

---

[10] Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2011, s. 30-31

[11] Özhan Öztürk, **Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, Genesis Kitap, Ankara, 2011, s. 356-368.

[12] Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, 2007, s. 174."

[13] Çağla Derya Tağmat, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul Rumlarının Sosyo-Kültürel Faaliyetleri", **BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2020, s. 92. "

[14] Uğur Yılmaz ve Ahmet Edi, "Silvan'da 1923-1930 Yılları Arasında Yaşanan Asayiş Olayları", **Sultanlar Şehri Silvan, Tarih-Toplum**, Editör: Oktay Bozan vd., Son Çağ Akademi, Ankara, 2021, s. 838.

[15] Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinler (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953, s. 519.

[16] Tekin İdem, "Karboğazı Savaşı'nda Esir Alınan Fransız Taburu ve Kayıp Bayrak Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 36, Sayı 102, 2020, s. 110.

Mütarekenin açık uçlu maddelerinin yanı sıra Wilson Prensiplerinde geçen *"self determinasyon"* yani *"kendi kaderini tayin etme hakkı"* nedeni ile Orta ve Doğu Karadeniz Bölgeleri'ndeki Rumlar, 1904 yılında kurulan Pontus Rum Cemiyeti aracılığı ile bir Pontus Cumhuriyeti kurmak için silahlanmışlardır. Bu fikir nedeni ile bölgede Türk-Rum çatışmaları yaşanmıştır. Bu durum üzerine İngiltere, Osmanlı Devleti'ni uyararak bölgedeki durumu çözmesini ve silahlı Türklerin silahsızlaştırılmasını istemiş aksi takdirde burayı işgal edeceğini bildirmiştir. Bab-ı Ali yönetimi, İngiltere'nin uyarıları ve işgal tehlikesi nedeniyle buradaki olayı araştırmak ve sonlandırmak için bölgeye bir müfettiş göndermeyi düşünmüştür. Buraya gönderilmek için birçok isim zikredilmiş ve zikredilen bu isimler arasında Mustafa Kemal'in adı da geçmiştir. Böylece bu göreve Mustafa Kemal seçilmiş ve 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a vararak IX. Ordu (daha sonra III. Ordu'ya dönüşecektir) müfettişliği görevine başlamıştır. İşte bu tarih Millî Mücadele'nin başlangıç tarihi olarak kabul edilmiştir.[17]

Millî Mücadele Dönemi'nde Pontus Meselesi

Rum asıllı ABD vatandaşı olan Papaz Klematyos tarafından 1904 yılında Pontus Cemiyeti kurulurken bu cemiyet ile eş zamanlı olarak Merzifon Amerikan Koleji'nde Pontus Cumhuriyeti kurma amacı güden iki kulüp daha kurulmuştur. *"Merzifon Pontus Kulübü"* ve *"Rum İrfanperver Kulübü"* adındaki bu iki kulüp Pontus Cemiyeti ile birlikte bölgedeki Rumları örgütlemişlerdir.[18] Bölgedeki bu Rum oluşumları Birinci Cihan Harbi'nde olduğu gibi mütareke döneminde de Yunanistan ile birlikte hareket ederek Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalışmışlardır. Öte yandan Trabzon ve çevresini işgal eden Rusların 1918 yılında çekilmesi ile bu bölgelerde bulunan Rus silahları, Pontus Cemiyeti'nin eline geçmiştir.[19] Önemli bir şekilde silahlanan Pontus Cemiyeti, Yunanistan'dan gelen gönüllü birlikler ile yaklaşık 25 bin kişilik bir kuvvete erişmişlerdir. Böylece Amasya, Tokat ve Samsun havalisi başta olmak üzere Karadeniz'in muhtelif yerlerinde bulunan Müslümanlara karşı saldırılar düzenlemişlerdir.[20] Bunların yanı sıra Yunanistan, Karadeniz'deki Rumlar ile Batı Anadolu'daki Rumları aynı amaçla bir araya

[17] Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s.139-141.

[18] **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)**, Klasör 1880, Dosya 20, Fihrist 5.

[19] Stefanos Yerasimos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", **Toplum ve Bilim**, Sayı 43/44, Güz 1988 – Kış 1989, s.34.

[20] **Türk İstiklal Harbi**, Cilt VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974, s. 282-287.

getirerek bölgelerdeki Müslüman Türk ahaliye karşı bir işbirliği geliştirmiştir.[21]

Pontus Cemiyeti ayrıca mütarekenin imzalanmasından sonra Batum'dan başlayıp İnegöl'e kadar olan bir hatta Pontus Cumhuriyeti'ni kurmak için Osmanlı askerlerine karşı da silahlı eylemlere başlamıştır.[22] Silahlı eylemlerin haricinde ise bölgedeki Rum okullarına Yunanistan bayraklarını asmaya başlayan Rumlara, Osmanlı yönetici ve askerleri mütareke nedeni ile fiili müdahalede bulunamamışlardır. Bunun üzerine bölgedeki Osmanlı yöneticileri sözlü uyarıda bulunmuş fakat yapılan bütün sözlü uyarıları rağmen Rumlar, bayrakları indirmemişlerdir. Rumların bu ayrılıkçı faaliyetleri devam ederken Topal Osman Bey kendi oluşturduğu yerel güçleri ile Pontus Cemiyeti'ne karşı mücadele etmiş ve asılan bayrakları indirerek failleri cezalandırmıştır.[23]

Topal Osman Bey'in Pontus Cemiyeti'ne karşı giriştiği mücadeleden rahatsız olan İngilizler, bu durum üzerine Osmanlı Devleti'ni tehdit ile karışık uyararak durumu çözmesini istemiştir. Bu uyarı üzerine bölgeye Mustafa Kemal müfettiş olarak gönderilmiştir.[24] IX. Ordu Müfettişi olarak Samsun'da görev yapan Mustafa Kemal, yaptığı incelemeler sonunda bölgedeki çatışmaların müsebbibi olarak Rumları görmüş ve bu minvalde bir rapor hazırlayarak İstanbul'a göndermiştir.[25] Mustafa Kemal, Samsun Raporu'nu gönderdikten kısa bir süre sonra ilk önce Havza'ya[26] oradan da Amasya'ya geçerek işgallere karşı genelgeler yayımlamıştır. Bu genelgelerden rahatsız olan işgal kuvvetleri ve İstanbul Hükûmeti, Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri çağırmışlar[27] ancak Mustafa Kemal bu çağrılara uymayarak Kazım Paşa'nın daveti ile Rauf Bey ile birlikte Erzurum'a doğru yola çıkmıştır.[28]

Topal Osman Bey ve birliklerinin Pontus Cemiyeti'ne karşı mücadelesi devam ederken Doğu Anadolu ve Karadeniz'de bulunan Ermeni ve Rum

---

[21] İbrahim Halil Tanık ve Nuran Kılavuz, " Açıksöz Gazetesi ve Gazetenin Bursa'da Yunan İşgali Üzerine Yazıları", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22(41), 2021, s. 844.

[22] Yusuf Şarınay, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 31, 1995, s. 111-112.

[23] Öztürk, **age.**, s. 578-580.

[24] Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I: Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 246.

[25] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, Sayı:4, Yıl:2, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Vesika 63-64.

[26] **BAO**, DH. ŞFR.00631.00106.001, s. 1.

[27] Hasan Dinçer, "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Editör: Temuçin Faik Ertan, Baskı 4, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2016, s. 93.

[28] Şerafettin Turan, "Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları," Ankara, 2006, s. 314.

çetelerinin faaliyetlerine karşı da Erzurum'da bir kongre toplanmasına karar verilmiştir. Böylece bu kongre ile Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyetlerine karşı yapılacak bir mücadelenin yol haritası belirlenmek istenmiştir. Millî Mücadele'nin önemli kongrelerinden birisi olan Erzurum Kongresi, *"Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti"* ile *"Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti"* tarafından Erzurum'da toplanmış[29] ve 5 ilden toplam 62 delege katılmıştır.[30] Mustafa Kemal'in başkanlık yaptığı kongre sonunda 9 kişilik bir Heyet-i Temsiliye kurulmuştur.[31] Kurulan bu heyet bir Hükûmet görevi görerek işgallere karşı verilecek mücadeleyi daha sistemli bir hale getirmek ve isyan eden azınlıklara karşı uygulanacak yol için çözümler bulmak için çalışmalara koyulmuştur. Erzurum'dan sonra Sivas'ta toplanan kongre ile bölgesel mücadele yerine ulusal mücadele çerçevesinde izlenecek yol resmîleşmiştir. Bu kongre sonunda 9 kişilik Heyet-i Temsiliye 16 kişiye çıkarılarak daha örgütlü bir hale gelmiştir.[32] Böylece Batı Cephesi'nde işgallere karşı mücadeleler sürerken Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelerek Batı Cephesi'ndeki mücadeleyi kontrol etmek ve diplomatik faaliyetler yürütmek için çalışmalar yapmaya başlamıştır.[33] Öte yandan İstanbul'daki Mebusan Meclisi'nin *"Misak-ı Mili"* kararlarını kabul etmesi ile meclis, işgal kuvvetleri tarafından basılarak dağıtılmıştır.[34] Bu durum üzerine Ankara'daki Heyet-i Temsiliye, İstanbul'daki mebusları da Ankara'ya davet ederek 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açmıştır.[35]

24 Nisan 1920 tarihinde TBMM'de yapılan oturumda Pontus Rumlarının ayrılıkçı faaliyetleri tartışılmış ve oturumda bir konuşma yapan Mustafa Kemal, millî iradeye tabi olmak ve vatanımızın kurtuluşuna ulaşmak için 16 Mayıs 1919 tarihinde İstanbul'dan ayrıldım ve Samsun'da işe koyuldum. Buradaki ilk düşüncem memleketimizin asayişini sağlamak ve kendi yönetimimizi muktedir kılmak olmuştur. Gerçekten de Rumların kışkırtılması ve Müslümanlara olan saldırıları Atina ve İstanbul'daki komiteler tarafından

---

[29] Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II: Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s.1.

[30] Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Editörler: Nejat Bayramoğlu, Kurtuluş Güran, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015, s. 72.

[31] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz,** Cilt I, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 114.

[32] Necdet Aysal, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), s. 219.

[33] Mustafa Turan, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 5, Sayı 10, 2012, s. 17-18.

[34] Ali Akyıldız, "Meclis-i Mebusan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 247.

[35] Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu: TBMM'nin 70.Yılı (1920-1990)**, Baskı II, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 59.

idare olunmakta ve Karadeniz sahilinden başlayarak Amasya ve Tokat'ı içine alan bir Pontus Hükûmeti kurmak amaçlanmıştır. Rumların bu hayalperest davranışlarına karşı tedbirler almaktayız diyerek Pontuslu Rumların Yunanistan tarafından kışkırtıldığını ve bu nedenle ayaklanan Pontuslu Rumların Amasya, Tokat ve Karadeniz sahilinin önemli bir bölümünde devletleşmek istediklerini belirtmiştir. Mustafa Kemal'in meclis kürsüsünde dile getirdiği Pontus sorunu TBMM'nin önemli gündem maddeleri arasına alınarak, gerekli tedbirler için çalışmalara başlanmıştır.[36]

Merkez Ordusu Komutanlığının Kurulması ve Faaliyetleri

TBMM'nin açılması ile Ankara'da bir Hükûmet kurulmuştur. Ankara Hükûmeti adını alan bu oluşum, işgal bölgelerinde işgalcilere karşı silahlı mücadele sürdürürken isyan eden azınlık ve gruplara karşı da tedbirler almıştır. Alınan bu tedbirlerden birisi de yaklaşık 10 bin kişilik kuvvete sahip olan Merkez Ordusu Komutanlığı'nın kurulmasıdır.[37] Temeli III. Ordu'dan oluşan Merkez Ordusu, TBMM'nin 9 Aralık 1920 tarihinde yayınladığı 407 sayılı kararname ile III. Ordu'nun lağvedilmesinden sonra yerine kurulmuştur.[38] Merkezi Amasya olan bu ordunun kumandanlığına ise Mirliva Sakallı Nureddin Paşa getirilmiştir.[39] Görevi Orta Anadolu, Orta ve Doğu Karadeniz'de asayişi sağlamak olan Merkez Ordusu, bu bölgelerde oluşturduğu jandarma teşkilatı ve istihbarat ağı ile TBMM'nin önemli askerî güçlerinden birisi olmuştur. Bu önemli güç 13 Mart 1921 tarihinde TBMM'den aldığı emir doğrultusunda isyan eden Koçgiri Aşireti'ne karşı 10 Nisan 1921 tarihinde bir harekât düzenleyerek isyanı bastırıp bölgede asayişi sağlamıştır.[40]

Yunan Kuvvetleri'nin II. İnönü Muharebesi'nde aldıkları yenilgi nedeni ile Yunanistan, Türk Ordusu'nun gücünü kırmak ve dikkatini başka tarafa çekmek için Orta ve Doğu Karadeniz'deki Rumları kışkırtarak bölgede asayişin bozulmasına neden olmuştur. Böylece uzunca süre Topal Osman Bey ve birliklerinin mücadele ettiği ayrılıkçı Rumlara karşı Merkez Ordu da devreye girerek isyancı ve şaki Rumları silahsızlandırmak için iki mühim

[36] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 2, 24 Nisan 1920, s. 9.

[37] **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s. 33.

[38] Mustafa Balcıoğlu, "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2, Sayı 6, 1990, s. 261.

[39] **Türkiye Cumhuriyeti Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.18.2.22.4, s. 1.

[40] Mehmet Aydoğan, **İç İsyanlar ve Şeyh Said İsyanı**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2012, s. 344-346.

operasyon gerçekleştirilmiştir.[41] Bizzat TBMM Dâhiliye Umuru Vekili Fethi (Okyar) Bey'in iştirak ettiği ve merkez üssü Samsun olarak belirlenen bu operasyonlar ile bölgedeki Rum çeteler önemli bir kısmı etkisiz hale getirilmiştir.[42] Operasyonlar sonunda bölgede sıkıyönetim ilan edilmiş ve Amerikalı misyonerleri sınır dışı eden Nureddin Paşa, tutuklanan bazı Rum çetecileri de İstiklal Mahkemesi'nde vatana ihanet suçu ile idama mahkûm ettirmiştir. Öte yandan operasyon sonunda yakalanamayan az miktardaki Rum isyancı ve şaki de dağlara kaçmıştır.[43] TBMM dağlara kaçan bu Rumlara şartsız teslim olmaları halinde haklarındaki kovuşturmanın ertelenceğini aksi takdirde teslim olmazlarsa cezalandırılacaklarını bildirmiştir.[44] Ancak bu uyarılara rağmen bir kısım Pontuslu asi ve saki Rum teslim olmamıştır. Operasyonlarla yetinmeyen Ankara Hükûmeti, Yunan Donanması'nın İnegöl'ü bombalama ve Samsun'a asker çıkarma olasılığına karşı[45] bölgede bulunan 15-50 yaş aralığındaki Rumları tedbiren iç bölgelere tehcir etmiştir.[46]

Böylece Merkez Ordusu bölgedeki asayişi sağlarken Türk Ordusu da Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu'na karşı 13 Eylül 1921 tarihinde Sakarya Meydan Muharebesi'ni kazanarak taarruz gücünü kırmıştır.[47] Yunan Ordusu'nun taarruz gücü kırıldıktan sonra Ankara Hükûmeti, büyük bir taarruz saldırısı planlayarak Anadolu'da bulunan Yunan Birlikleri'ni buradan atmak için hazırlıklara başlamıştır. Türk Ordusu tarafından 1921 yılının sonbaharında yapılması düşünülen ve *"Sad Taarruz Planı"* olarak adlandırılan plan, personel ve mühimmat eksikliği nedeni ile 1922 yılının ilkbaharına ertelenmiştir. Türk Ordusu taarruz için yeni birlikler düzenleyip, cephane eksikliğini gidermek için büyük çabalar sarf etmiştir. Bu nedenle işgal ve tehlikenin olmadığı veya az olduğu bölgelerdeki asker ve mühimmatlar taarruz planı çerçevesinde Batı Cephesi'ne nakledilmiştir. Böylece Nureddin Paşa'nın kumandanlığını icra ettiği Merkez Ordusu, Rum çetelerinin gücünü önemli ölçüde kırması nedeni ile bu ordu da 8 Şubat 1922 tarihinde TBMM'nin emri ile lağvedilmiştir.[48]

---

[41] Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyan: Koçgiri, Pontus/Bir Paşa: Nurettin**, Ebabil Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 110-118.
[42] **BCA**, 030.10.199.360.2, s. 2.
[43] Andrew Mango, **Atatürk**, John Murray Press, London, 1999, s. 72-74.
[44] **BCA**, 030.10.104.681.10, s. 2-3.
[45] **BCA**, 030.18.3.24.12, s. 1.
[46] Gülbadi Alan, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10, 2001, s. 204-205.
[47] Zeki Saruhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılmasına (23 Ağustos 1921–20 Kasım 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 1.
[48] **Türk İstiklal Harbi,** II. Cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967, s. 50-55.

Amasya ve Havalisi Kuvayı Takibiye Kumandanlığının Kurulma Girişimi

Batı Cephesi'nde Yunan Ordusu, Türk Ordusu'na karşı hezimet yaşarken, Amasya, Tokat ve Samsun dolaylarında dağlara çekilen Rum çeteleri de Müslüman ahaliye karşı saldırı ve şekavet olaylarını arttırmıştır. Pontuslu Rum çeteleri, hem Yunanistan'ın yaşadığı zor durum hem de yaklaşık 10 bin kişilik kuvvete sahip olan Merkez Ordusu Komutanlığı'nın lağvedilmesi nedeni ile bölgede tekrar terör estirerek cinayet, gasp, tecavüz, yağmalama ve köy basma olaylarını gerçekleştirmişlerdir. Bunlarla da yetinmeyen Pontuslu Rum çeteleri, bölgedeki Müslüman ahaliye korku salmak için kazığa çekme, hamile kadınların karınlarını deşme gibi oldukça canice davranışlar sergilemişlerdir.[49]

Pontuslu Rum çeteleri bölgede bunları yaparken Ankara Hükûmeti ise tüm dikkatini Yunan Ordusu'nu Anadolu'dan süpürmek için yapılacak olası taarruza vermiştir. Ankara Hükûmeti bu minvalde hazırlıklarına devam ederken 22 Mart 1922 tarihinde İngiltere, Fransa ve İtalya, Paris'te kendi aralarında yaptıkları toplantı sonrası zor durumda olan Yunanistan'ı bir nebze de olsa rahatlatmak için taraflara 3 aylık bir ateş teklifinde bulunmuşlardır.[50] Bu üçlü İtilaf Devleti, yaptıkları ateşkes teklifinden 4 gün sonra yani 26 Mart 1922 tarihinde ise barış görüşmelerinin başlaması önerisinde bulunmuşlardır. Ancak bu her iki teklif Ankara Hükûmeti tarafından reddedilmiştir. Ankara Hükûmeti olası bir ateşkes veya barış görüşmesinin olabilmesi için Yunan Ordusu'nun tamamen Anadolu topraklarından çekilmesi şartını sunmuştur. Ankara'nın istediği bu şartlar sağlanmadığı için taarruz hazırlıkları devam etmiştir.[51]

Amasya ve havalisinde Pontuslu Rum çetelerinin yaptığı mezalim devam ederken TBMM'de bu sorun gündeme gelmiş ve buna karşı tedbir alınması için hazırlıklar yapılmıştır. Öte yandan mecliste sorun görüşülürken 1922 yılının Nisan ayında Samsun'un Çarşamba Kazasına bağlı köyler, Rum çeteleri tarafından ateşe verilmiş ve buradaki Müslüman ahalinin erzaklarına el konulmuştur. Bu elim olaya müteakiben erzaksız kalan Çarşamba Kazasının Ayvalık Mıntıkası sakinleri arasında açlık nedeni ile ölümler yaşanmaya başlamıştır. Ayvalık'ta açlık nedeni ile günde üç-beş kişinin

[49] Turgut İleri, "Millî Mücadele Döneminde Amasya ve Havalisinde Pontus Terörüne Karşı Alınan Tedbirler ve Kuva-yı Takibiye Kumandanlığının Kurulması Çalışmaları", **History Studies**, 12/5, Ekim 2020, s. 2749.
[50] Saruhan, **age., IV**., s. 334.
[51] **Türk İstiklal Harbi,** Cilt II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s. 37.

ölmesi üzerine TBMM devreye girmiş ve 30 Nisan 1922 tarihinde 32 ton mısırı bölgeye göndererek ahalinin erzak ihtiyacını karşılamıştır.[52]

Bölgenin erzak ihtiyacını gideren TBMM, Rum çetelerine karşı bölgede yetersiz kalan jandarma birliklerine ek takviye göndererek asayişsizliği önlemeye çalışmıştır. TBMM bu doğrultuda 16 Temmuz 1922 tarihinde Amasya, Tokat ve Samsun'da görev yapan 1227 kişilik jandarma birliğine ek olarak 4 bölük kumandanı, 11 takım kumandanı, 16 başçavuş, 48 çavuş, 160 onbaşı ve 2776 erden oluşan 3015 kişilik bir birliği bölgeye sevk etmiştir.[53] Öte yandan TBMM'nin Amasya, Tokat ve Samsun havalisinde asi ve şakilik yapan Pontuslu Rumlara karşı aldığı tedbirler devam ederken Batı Anadolu'da bulunan Yunan Ordusu'na karşı düzenlenecek taarruzun hazırlıkları da tamamlanmıştır. Tamamlanan hazırlıklar sonunda Başkumandan Mustafa Kemal komutasındaki Türk Ordusu 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 05:00 sularında Yunan Ordusu'na karşı taarruza geçmiştir.[54]

Amasya ve Havalisi Kuvayı Takibiye Kumandanlığının Kurulması İçin Meclise Sunulan Kanun Tasarısı

26 Ağustos 1922 Cumartesi günü saat 14:00'da İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi riyasetinde toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, gizli bir celse ile başlamıştır. Vehbi Efendi yapılacak bu gizli celsede sözü İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e vermiştir. Rauf Bey ise Türk Ordusu'nun Yunan Ordusu'na karşı verdiği haklı ve kudretli mücadelesinden bahsettikten sonra mecliste Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa'nın gönderdiği telgrafı okuyarak Türk Ordusu'nun Yunan Ordusu'na karşı sabah saatlerinde taarruz ettiğini bildirmiştir. Rauf Bey ayrıca taarruz planının sabahın erken saatlerinde başlamasının ve plan hakkında mebuslara önceden haber verilmemesinin nedenini istihbarat zayiatına mahal verilmemesi ve planın gizli tutulması hususu olduğunu belirtmiştir. Rauf Bey'in taarruz haberi sonrasında mecliste Türk Ordusu'nun muzaffer olması için dua edilmiş ve Vehbi Efendi gizli celseyi kapatarak umumi celseyi açmıştır. Bu sırada Mersin Mebusu Salahattin Bey, Vehbi Efendi'nin Pontus meselesi hakkında lâyiha-i kanuniyeyi bildirerek bu mesele için gizli celseyi başlatmasını talep etmiştir. Bu talep sonunda Vehbi Efendi, Pontus meselesini ve bu meselenin çözüme kavuşması adına kurulması planlanan Amasya ve Havalisi Kuvayı Takibiye

[52] **BCA**, 030.18.4.55.7, s. 2.
[53] **BCA**, 030.18.5.20.1, s. 2-3.
[54] Uğur Yılmaz, "Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi ve Sonrası Ankara-Atina İlişkilerinde Yaşanan Değişimler", **100. Yılında Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu (Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı Münasebetiyle 9-10 Eylül 2021)**, Ankara, 2022, s. 164.

Kumandanlığı için sunulacak layihayı tartışmaya açarak gizli celseyi başlatmıştır.[55]

Kumandanlığın Kurulma Sebebi

Çok masraf ve emek verilmesine rağmen Rum çeteleri tarafından gerçekleştirilen şekavet olayları yıllarca devam etmiş ve bu da hem halka hem de Hükûmete ağır zayiatlar vermiştir. Yapılan bunca masraf ve alınan tedbire rağmen şekavet olaylarının engellenememesi iç ve dış kamuoyunda Hükûmeti aciz duruma düşürmüştür. Bu nedenle Amasya, Tokat ve Canik (Samsun) sancaklarında şekavet olaylarını tertipleyen şaki Rum çetelerini takip edip, yerlerinde imha ederek bölgede huzuru sağlamak için Tokat mebuslarının talepleri doğrultusunda Amasya ve Havalisi Kuvayı Takibiye Kumandanlığı adında geçici bir kumandanlığın kurulması öngörülmüştür.[56]

Kumandanlığın Komuta Kademesi ve Miktarı

Kumandanlığa tecrübeli ve aynı zamanda meclis üyesi bir zat, gizli oylama ile seçilecek ve kumandanlık doğrudan doğruya İcra Vekilleri Riyasetine bağlı olacaktır. Ayrıca kumandanlığa seçilen zata refakat edip denetlemek için meclis üyesi olan ve tecrübe sahibi üç kişi gizli oylama ile seçilecektir. Kumandanlık, Amasya, Tokat ve Samsunu kapsayacak şekilde üç bin kişilik bir kuvvete sahip olacaktır. Öte yandan kumandanlık icra ettiği görevleri on beş günde bir meclise rapor olarak sunacaktır.[57]

Kumandanlığın Görev ve Yetkileri

Kurulması planlanan bu kumandanlığın görevi, huzuru bozan şaki Rumları takip edip, yerinde imha etmenin yanı sıra bölgedeki çetelere karşı bir istihbarat ağı kurmak olacaktır. Öte yandan şakileri takip etmek için kumandanlık bünyesinde özel birlikler kurulacaktır. Kurulacak bu birliklerin görevlerini ise kumandanlık belirleyecektir. Kumandanlık tarafından belirlenen görevler ise Heyeti Vükelaca tasdik edilerek özel talimatnameler ile yürürlüğe konulacaktır. Ayrıca Kuvayı Takibiye Kumandanlığı şekavet olaylarını engellemek ve asayişi sağlamak için şüpheli gördüğü kişi veya kişileri tedbiren bulundukları bölgelerden tehcir edebilme yetkisine sahip olacaktır. Kumandanlık mıntıkasında bulunan liva ve kazalardaki memurlar da kumandanlığın emri altına girecek ve asayişin temini için bu minvalde hareket edeceklerdir. Buna karşı gelecek memurlar ise görevlerinden

[55] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)**, Cilt 1, Devre 3, İçtima Senesi 3, İntibak 91, Celse 2, 26 Ağustos 1922, s. 710-711.
[56] **TBMMGCZ**, s. 711-712.
[57] **TBMMGCZ**, s. 712-713.

azledileceklerdir. Böylece kumandanlığın kurulması ve acilen göreve başlamasının yanı sıra istihbarat ve mükâfat için ödenecek bütün masraflar Müdafaa-i Milliye bütçesinden karşılanacaktır.[58]

Meclis'teki Tartışmalar

Pontus meselesi ve bu meselenin çözümü için kurulması öngörülen kumandanlık konusu tartışmaya sunulunca Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey söz alarak fikirlerini dile getirmiştir. Ziya Hurşit Bey,

> *"bunca masraf ve emeğe rağmen senelerce devam eden şekavet olaylarının bastırılamamasının nedeni nedir? Bu olaylar neden bu kadar devam etti? Bu kangren neden üretildi? sorularını Vehbi Efendi'ye yönelterek devamında, bu meselenin bu denli büyümesinde yerel yöneticilerin suçu olduğu kadar Hükûmetin de suçu vardır. Hükûmet bu meselede çok hatalar yapmıştır. Bölgedeki askeri birlikler de aynı hataları yapmıştır. Meclisin bu hususu soruşturması gerekir. Çünkü Hükûmet bölgedeki askeri birliklere şakileri takip etmeleri için mahalli gelirlerden, rejiden ve gümrüklerden toplam 389 bin lira para veriyor. Birlikler ise şakileri takip etmelerine rağmen neden bu konuda herhangi bir başarı elde edemiyorlar? Bu kadar paranın alınıp da herhangi bir başarının elde edilememesini meclis araştırılmalıdır. Birlikler takibe başladıktan sonra hedeflerinden sapıp başka işlere daha girişiyorlar. Hükûmet ise bu durumu açıklamakta aciz bir durumdadır. Layihaya göre kurulması planlanan kumandanlık bölgede yeni bir Hükûmet gibi görev yapacak, bu da iki Hükûmetli bir duruma neden olacaktır. Çünkü Takibiye Kumandanlığının komuta kademesi meclis üyelerinden seçilecek ve bu seçim de aynı İcra Vekilleri Reisinin seçimi gibi gizli oylama ile yapılacaktır. Gizli oylama ile seçilen bu kumandan, geniş yetkilere sahip olduğu için İcra Vekilleri Reisinin emri altına girmeyi belli bir süre sonra kabul etmeyecektir. Öte yandan İcra Vekillerinin, Erkânı Harbiyesi yok mudur? Dâhiliye Vekâleti yok mudur? Mektupçusu ve istihbarat şubeleri yok mudur ki ikinci bir Hükûmet kurulmak istensin. Eğer mevcut Hükûmet bunu başaracak mahiyette değilse yerine yeni bir Hükûmet kurulur. Bu üç kişilik komuta heyetini gönderince bunlar mı bu işi başaracak? Efendiler, Pontuscuların kendi haritaları pek büyüktür. Büyük bir saha dâhilinde müstakil bir Karadeniz Cumhuriyeti kurmak istiyorlar. Bu gaye doğrultusunda 1900 yılından itibaren örgütlenerek propaganda yapıyorlar. Bizler de bunun farkındayız. Ancak Hükûmet geçen sene bu Pontus meselesini halletmek için birkaç harekât düzenlemiş fakat bunlardan bir sonuç alamamıştır. Rum köylerinin*

[58] **TBMMGCZ**, s. 712-713.

boşaltılması şekavet olaylarını artırmıştır. Yarın harp bitince yine bunlar köylerinde oturacaklardır. Emin olunuz ki bu yapılan operasyonlarda Rumlardan ziyade bizim milyonlarca lira maddi zararımız oldu ve çok fazla Türk kanı aktı. Bunların yanı sıra bu mesele yüzünden Avrupa'ya karşı da zor duruma düşmekteyiz. Bu nedenle üç kişilik bu kumandanlığa lüzum yoktur", diyerek kurulması planlanan Takibiye Kumandanlığına karşı gelmiştir.[59]

Ziya Hurşit Bey'den sonra söz alan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, bütün mebuslara hitaben,

"efendiler toplamda iki bin veyahut üç bin kişi dağa çıkmıştır. Hükûmet ise bu dağa çıkanlara karşı harekât başlatarak yaklaşık iki, üç misli kuvvet göndermiştir. Ancak gönderilen bu kuvvet, dağa çıkan şakilere karşı muvaffak olamamış ve düşman şakiler bulundukları memleketleri kül etmişlerdir. Kabul edelim ki Hükûmet bu mesele için eski sistemden başka bir şey yapmamış ve sorunun çözümü için bir plan hazırlayıp meclise sunmamıştır. Şu vadiden gidip şakileri şu kadar kuvvetle derdest edeceğiz minvalinde bir çözüm bulmamıştır. Şimdi gelip üç bin jandarma talep etmekte, meclis sekiz bin verdi, üç bin ile ne yapabilecek?" demiştir. Hüseyin Avni Bey sözlerine devam ederek, *"bu adamlar yine dağın başına çıkmazlar mı? Efendiler dağlarınıza sahip olun, dağlarınızın başını serbest bırakmayın. Bir de şu sulh anında bir avuç kalmış insanlara karşı böyle bir durum Avrupa'ya çok tesir eder ve bu durum aleyhimize olur. Kumandanlığı kurmak yerine bunlara dört kişilik bir heyet gönderelim, Müslüman ve Hristiyan köylüler arasındaki nefreti bertaraf edip konuşup anlaşalım. İçerisinde papazların da bulunacağı bu heyetleri gönderelim ki mesuliyet bizden çıksın ve biz de sonrası için ona göre muamele gösterelim"*, diyerek bir çözüm önerisinde bulunmuştur.[60]

Hüseyin Avni Bey'in sözlerinden sonra Reis Vehbi Efendi, mesele hakkında konuşmak isteyen mebuslar arasında lehte ve aleyhte olacak şekilde küçük bir oylama yapmıştır. Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey, Edirne Mebusu Şeref Bey, Adana Mebusu Zekai Bey, Mersin Mebusu İsmail Safa Bey aleyhinde söz alacaklarını söylerlerken Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey ve Kütahya Mebusu Ragıp Bey ise lehine söz alacaklarını söylemişlerdir. Oylama sonunda İzmir Mebusu Tahsin Bey, Pontus ve kumandanlığın kurulması meselesi hakkında konuşacaksak Müdafaa-i Milliye ve Dâhiliye Vekillerinin de hazır bulunmalarının daha iyi olacağını savunarak konunun

[59] **TBMMGCZ**, s. 713-715.
[60] **TBMMGCZ**, s. 715-717.

ehemmiyetini vurgulamıştır.[61] Karahisarısahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey ve Gaziantep Mebusu Yasin Bey de en mühim bir meseledir, bulunmaları icap eder diyerek Tahsin Bey'e katılmışlardır. Bu durum üzerine Reis Vehbi Efendi, Müdafaa-i Milliye ve Dâhiliye Vekillerinin çağrıldıklarını söyleyerek sözü Saruhan Mebusu Refik Şevket Bey'e vermiştir. Refik Şevket Bey ise

> *"efendim ben bu kanunun bir kanun mahiyetinde olmadığı kanaatindeyim. Memlekette bir Pontus meselesi var fakat bunun şimdiye kadar yaşanan diğer şekavet olaylarından hiçbir farkı yoktur. Yani bu Arnavutluk'ta Arabistan'da ve memleketimizin farklı yerlerinde yaşanan diğer şekavet olaylarından farksızdır. Hükûmetin görevi asayişi sağlamaktır ancak sırf asayişi sağlamak ve şekavetti engellemek için bir kanun hazırlanmasına karşıyım. Çünkü yasalarda emsaliyle birçok tehditkâr cezaları kapsayan kanunlar mevcuttur. Meclise sunulan bu kanuna göre memurların azli, ahalinin tehciri, özel talimatnamelerin ilanı gibi Hükûmetin görevi olan yetkileri barındıran bu sistem yeni bir Hükûmeti doğurmaktadır. Ayrıca kanunların şimdiye kadar uygulanmamasının nedeni kanunların noksanlığı değil onları uygulamayanların suçudur. Birinci Cihan Harbi'nde Türk milletine atfedilen kabahatlerden birisi tehcir iken neden yine bu suçla anılalım. Efendiler gelin tarihe bu suçla anılacak mesuliyeti almayalım"* diyerek bu meselenin yasalar çerçevesinde çözülmesini istemiştir.[62]

Refik Şevket Bey'den sonra söz alan Kütahya Mebusu Cemil Bey,

> *"Böylesi yetkilerle memurları azledecek ve ahaliyi tehcir edecek bir kumandanlığın kurulmasını uygun görmüyorum. Çünkü bu meselenin Hükûmet tarafından halledilmesi daha uygundur. Öte yandan üç, dört seneden beridir bu meseleyi kaşıya kaşıya suiistimal eden bazı adamlar var. Şimdiye kadar bölgedeki memur ve jandarmalık yapan alt kademeden üst kademeye kişiler bu işi başaramadılar da bu kumandanlık kurulduktan sonra herkes bir elektrik cereyanı ile kuvvet alarak hareket mi edecektirler? Bu işin üç bin jandarma ile başarılamayacağı kanaatindeyim"*

diyerek kumandanlığın kurulmasına karşı olduğunu belirtmiştir.[63] Cemil Bey'den sonra söz alan Kırşehir Mebusu Yahya Galip Bey, bu kanunun lehinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca bölgede yaşanan olağanüstü hal nedeni ile pek çok olumsuzlukların yaşandığını ve bu olumsuzlukların da şekavet olaylarının meydana gelmesini tetiklediğini söylemiştir. Bölgedeki bazı

[61] **TBMMGCZ**, s. 717-719.
[62] **Aynı yer**.
[63] **TBMMGCZ**, s. 719.

görevli kişilerin, şakileri bahane ederek evleri yaktıklarını ve bu yakma olaylarının da yaptıkları hırsızlıkları perdelemek için olduğunu dile getirmiştir. Dâhiliye Vekâletinin bölgede geniş kapsamlı bir soruşturma başlatmadığını belirten Yahya Galip Bey, bölgedeki Rumların şekavet olaylarına girişmesindeki meselenin meclis tarafından araştırılmasını istemiştir. Galip Bey ayrıca bu kumandanlığın bölgede kurulması bir düzenin sağlanması adına önem arz ettiğini ve Rumlar ile konuşularak sulh ve selamet içerisinde yaşamaları için teklifte bulunulması gerektiğini bildirmiştir. Bu kumandanlığın biran önce kurulup bölgede huzur ve asayişin sağlanmasını isteyen Galip Bey, tehcire karşı olduğunu da söylemiştir.[64]

Galip Bey'den sonra söz alan Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey, bölgedeki jandarma ve kumandanlarının yaptığı kanun dışı muamelelerin İngilizlerin dahi yapmayacağı boyutta olduğunu söylemiş ve bu nedenle bölgede bulunan Amerikalı yetkilinin bunları fotoğrafladığını bildirmiştir. Hakkı Hami Bey ayrıca bölgede asayişi sağlama görevinin Hükûmette olduğunu söyleyerek üç kişilik bir kumandan heyetinin asayişi sağlayamayacağını da dile getirmiştir. Eğer bölgeye üç kişilik bir kumandan heyeti gönderilecekse Hükûmetin ve Dâhiliye Vekâletinin lağvedilmesi gerektiğini söyleyen Hakkı Hamit Bey, böyle durumlarda meclisin sadece denetleme mekanizması olması gerektiğini de belirtmiştir.[65] Hami Bey'in sözünü kesen İzmir Mebusu Tahsin Bey, Pontus meselesinin biran önce halledilmesi için meclisten 23 tane yazılı talep geldiğini ve talepler doğrultusunda bu layihanın oluşturulduğunu söylemiştir. Tahsin Bey, kendisinin de bu meselenin Hükûmet tarafından halledilmesi gerektiğini ancak Hükûmetin bir ay içerisinde buna çözüm bulamaması durumunda meclisin devreye girmesi gerektiğini söylediğini bildirmiştir.[66] Tahsin Bey'den sonra söz alan Edirne Mebusu Şeref Bey, şakiler ile müzakere edilmeyeceğini, bir yerde isyan ve eşkıyalık varsa bunların ezilmesi gerektiğini söylemiştir. Şeref Bey şaki ve asilerin ezilirken vesikaya kaydedilmeleri gerektiğini bildirmiş ve bunun ileride yaşanacak sorunlara delil olacağını söylemiştir. Bu nedenle bu işi Hükûmetin yapmasını isteyen Şeref Bey, meşru Hükûmetin atacağı adımların ileride yaşanacak sorunları engelleyeceğini de belirterek kumandanlığa karşı olduğunu dile getirmiştir.[67]

Şeref Bey'den sonra söz hakkı alan Kütahya Mebusu Ragıp Bey, mebuslara hitaben,

> *"efendiler Pontus konusu mühim bir hal almıştır. Bu nedenle olağanüstü hal ilan edilmeli ve bu minvalde hareket edilmelidir. Hükûmet şimdiye kadar bu meseleye alışılmış tedbirler ile çözmeye*

[64] **TBMMGCZ**, s. 719-721.
[65] **TBMMGCZ**, s. 721-723.
[66] **TBMMGCZ**, s. 723-724.
[67] **TBMMGCZ**, s. 724-726.

çalıştı fakat başarılı olamadı. Bu melese olağanüstü bir mesele olduğu için olağanüstü tedbirler alınmayı gerektirir. Geçen sene Pontuslulara karşı girişilen harekâta bizzat Dâhiliye Vekili Fethi Bey katılmış ve Pontus meselesini kökünden halledeceğini mecliste dile getirmiştir. Ancak meselenin kökünden halledilmesi şöyle dursun daha da sıkıntılı bir hale yol açtı. Hükûmetin kanunları mevcuttur ve bu kanunlarda her şey vardır. İzlenecek yol, uygulanacak cezalar bu kanunlarda mevcut ancak bizler bu olağanüstü duruma karşı olağan kanunları uygulamaya çalışırsak bu iş rayından çıkar ve önünü alamayacak hale geliriz. Eğer bu durum karşısında olağanüstü hal yerine iç politika ve dış politikayı tatmin etmeye çalışırsak çok feci bir son ile karşılaşabiliriz. Başarıya ulaşmak istiyorsak bu kumandanlığın kurulması gerekir. Çünkü Pontuslu çeteleri besleyen, saklayan ve aynı zamanda nefret edenler bölgedeki köylülerdir. Köylülerin bunları yapmasındaki sebep çetelere karşı duyduğu korkudur. Eğer bu meselede başarılı olmak istiyorsak bölgede kurulacak bu kumandanlık köylüler ile yakın ilişkide bulunmalı ki çeteler bu vesile ile yok edilsinler, diyerek kumandanlığın kurulmasının faydalı bir sonuç doğuracağını" söylemiştir.[68]

Ragıp Bey'den sonra söz alan Karahisarısahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey,

*"Pontus meselesi üç livamızda büyük felaketler yaşatmıştır. Bunun nedeni ise şimdiye kadar bu bölgelerde alınan tedbirlerin etkili olmamasıdır. Hükûmet bu işle ciddi bir şekilde uğraşmamıştır. Dâhiliye Vekâleti bu mesele ile ilgili doğru düzgü meclise bilgi vermemiş ve meselenin neden bu hale geldiğini bildirmemiştir. Bizleri bilgilendirmeyen Dâhiliye Vekâleti meseleyi halletmek için bölgeye bir takım adamlar gönderiyor fakat bu adamlar meseleyi çözmek bir yana dursun yağma yaparak cepleri*ni doldurup geri *geliyorlar. Sonra yaptıkları suçu örtmek için bölgede yangılar çıkarıyorlar. Bu durum ise milli servetimize zarar vermektedir. Dâhiliye Vekâletine soruyorum bu suçları işleyen kişileri hakkında ne yaptınız? Bir zamanlar yine bu soruyu sorduğumuzda Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı bize bu konu hakkında soruşturma başlatıldığını ve bu cürmü işleyen kişinin cezalandırılacağını bildirmişti. Bu soruşturma nasıl bir soruşturmadır ki bir türlü bitmedi ve bize bu konu hakkında bilgi verilmedi. Fakat hakkında soruşturma başlatılan o kişi herhangi bir ceza almadığı gibi gözümüzün önünde koca bir ticarethane dahi açtı. Dâhiliye Vekâleti bu sorunun*

[68] **TBMMGCZ**, s. 726-727.

büyümesine sebep olan kişileri cezalandırmadığı müddetçe bölgeye giden her adam cebini doldurup geri gelecek ve sorunu çözemeyecektir. Hükûmet ve Dâhiliye Vekâleti üzerine düşen görevi layığı ile yerine getirmediği için Pontus meselesi ile meclis alakadar olmalıdır. Böylece meclis kontrolündeki kumandanlığın kurulup bölgede istikrar kurulması gerekmektedir", diyerek Hükûmeti ve Dâhiliye Vekâletini tenkit etmiş ve kumandanlığın kurulmasını istemiştir.[69]

Mebuslar arasında bu mesele nedeni ile tartışmalar devam ederken Rauf Bey söz alarak, Hükûmetin politikalarını eleştiren ve meselede Hükûmeti suçlayan mebuslara karşı bir konuşma yapmıştır. Rauf Bey konuşmasında Cihan Harbi sonunda imzalanan mütareke ve sulh nedeni ile Türk halkının vatanındaki söz hakkının elinden alındığı ve bu süreçte işgallerin yaşadığını söylemiştir. Bu işgaller sonunda İzmir'in işgal edildiğini ve Müslümanların öldürüldüğünü dile getiren Rauf Bey, bu durumun Türk halkının sabrını taşırdığını söylemiştir. Öte yandan Pontuslu çetelere yardım için bazı bölgelerin gemiler ile bombalandığını söyleyip Türk halkının psikolojik olarak zorlandığını ifade etmiştir. Türklerin bölgede Rumlara zulmetmediğini nefsi müdafaada bulunduğunu belirten Rauf Bey, böyle bir durumun İngilizler ile İrlandalılar arasında da yaşandığını söylemiştir. Bölgedeki huzurun elbet sağlanacağını belirten Rauf Bey, mebuslara birliğimizi bozucu şeyler yapmayalım diyerek birlik ve beraberliği ön planda tutmuştur. Ayrıca bu olaylar sonunda bölgede fenalık yapan görevlilerin cezalandırılacağını da söylemiştir. Pontus meselesinin Hükûmet tarafından halledileceğini belirten Rauf Bey, kumandanlığın kurulmasına karşı çıkmıştır. Rauf Bey'in dışında Dâhiliye Vekâleti adına söz alan Niğde Mebusu Ata Bey de kumandanlığa karşı çıkmış ve Hükûmetin bu işi en kısa sürede çözeceğini bildirmiştir. Rauf Bey ve Ata Bey'in yanı sıra çoğu mebusun karşı çıktığı Takibiye Kumandanlığı layihası Vehbi Efendi tarafından oylamaya sunulmuştur. Yapılan oylama sonunda layiha oy çokluğu ile kabul edilmemiştir. Böylece Amasya ve Havalisi Kuvayı Takibiye Kumandanlığı kurulmamış ve Pontus meselesinin çözümü Hükûmete bırakılmıştır.[70]

SONUÇ

Bir bölge ismi olarak kullanılan Pontus, zaman içerisinde burada yaşayan Rumların aidiyet duygusu ile hareket edip bağımsız bir devlet kurmak için isyan etmeleri ile Millî Mücadele döneminde bir azınlık sorununa isimlik yapmıştır. Bu sorun Rum Pontus Cemiyeti'nin Yunanistan'dan maddi, askerî ve siyasi destek alması ile zaman içerisinde büyümüştür. Yunanistan'ın

[69] **TBMMGCZ**, s. 726-727.
[70] **TBMMGCZ**, s. 734-740.

yardımlarının yanı sıra Rusların Trabzon ve çevresinden çekilmesi ile ellerindeki silahları Rum Pontus Cemiyeti'ne bırakmaları, örgütlü bir paramiliter gücün oluşmasına neden olmuştur. Yunanistan'ın etkisindeki Rum paramiliter güçler bölgedeki otorite boşluğunu değerlendirerek burada bulunan Müslüman ahaliye karşı büyük mezalimler gerçekleştirmişlerdir. Ahalinin malına ve canına kasteden bu çeteler, self determinasyonu uygulamak adına Müslümanları göç ettirmek için büyük çabalar sarf etmişlerdir. Rum çetelerinin bu emellerini ise Topal Osman Bey ve mahiyetindeki adamları sekteye uğratmıştır. Topal Osman Bey, bölgedeki bu çeteler ile yoğun bir şekilde ilgilenmiş ve çetelerin büyük zayiat vermesine neden olmuştur. Bu zayiatlar İngiliz işgal kuvvetleri tarafından tepki ile karşılanmış ve bu tepki üzerine İstanbul Hükûmeti'nin görevlendirmesi ile müfettiş olarak Mustafa Kemal Paşa bölgeye gitmiştir. Kısa zamanda görevine başlayan Mustafa Kemal Paşa, bölgede yaptığı araştırma sonunda Türklerin nefsi müdafaada bulunduğunu ve Rumların ise olayların baş sorumlusu olduğunu raporlamıştır.

Bölgede Rum çetelerinin saldırıları devam ederken millî gaye uğruna mücadele eden kişi ve gruplar birleşerek önce Erzurum sonra ise Sivas'ta kongre tertiplemişlerdir. Bu kongreler sonunda Temsil Heyeti oluşturulmuş ve bu heyet 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'yi kurmuştur. TBMM'nin kurulması ile tam bir devlet gibi davranılmaya başlanmıştır. Bu süreçte bunlar olurken Rumlar ise mezalimlerine ara vermemişlerdir. Bu mezalimin Müslüman ahaliyi bezdirecek seviyeye ulaşması üzerine TBMM devreye girerek Merkez Ordu'yu kurmuştur. Nurettin Paşa'nın kumandanlığındaki Merkez Ordusu, Rum çetelerine büyük bir darbe indirmiş ve çete üyelerini de cezalandırmıştır. Ancak bir takım çete üyesi kaçmayı başararak dağlara çekilmiştir. Dağlara çekilen bu kişiler şekavet olaylarını gerçekleştirmişlerdir. Batı Cephesi'nde ise Türk Ordusu, Yunan Ordusu'na karşı zafer elde etmiş ve büyük bir taarruz için hazırlıklara başlamıştır. Taarruz için sorunun olmadığı veya az olduğu bölgelerden Batı Cephesi'ne asker ve mühimmat taşınmıştır. Bu ihtiyaç nedeni ile Merkez Ordusu da lağvedilmiştir. Merkez Ordusu'nun lağvedilmesi ile Rum çeteleri bölgede tekrardan şekavet ve saldırı olaylarını arttırmışlardır. Köyler yakan, kadın-çocuk demeden öldüren çeteler, bölgede ahalinin açlıktan ölmesine neden olmuşlardır. Bu durum üzerine TBMM devreye girerek bölgeye hem güvenlik güçlerini hem de ihtiyaç duyulan erzakı göndermiştir. Bununla da yetinmeyen TBMM, Tokat mebuslarının talebi ile bölgede bir takip kumandanlığı kurma hazırlıkları içerisine girmiştir. Bir layiha şeklinde hazırlanan kumandanlık görev, yetki ve durumu Büyük Taarruz' un başladığı gün mecliste tartışılmıştır.

Oldukça geniş yetkileri barındıran bu kumandanlığın komuta kademesi TBMM tarafından belirlenecek ve kendi bütçesine sahip olacaktır. Kumandanlığın kurulmasını öngören layiha okunduktan sonra Vehbi Efendi,

meselenin tartışılması için mebuslara söz hakkı vermiştir. Bazı mebuslar kumandanlığın kurulmasını uygun görerek desteklerken çoğunluğu oluşturan mebuslar ise buna karşı çıkmıştır. Yeni bir Hükûmet gibi geniş yetkilere sahip olacağı için karşı çıkılan kumandanlığa Hükûmet kanadı da karşı çıkmıştır. Hükûmet kanadı Pontus meselesini kendilerinin en kısa zamanda çözeceklerini söyleyerek kumandanlığın kurulmasını uygun görmemişlerdir. Böylece tartışmalar sonunda Vehbi Efendi, layihanın kabulü veya reddi için oylama başlatmıştır. Yapılan oylama sonunda kumandanlığın kurulmaması kabul edilmiştir. Bu kararla Pontus meselesinin çözümü Hükûmete bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), Klasör 1880, Dosya 20, Fihrist 5.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. ŞFR.00631.00106.001

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.2.22.4.

BCA, 030.10.104.681.10.

BCA, 030.10.199.360.2.

BCA, 030.18.3.24.12.

BCA, 030.18.4.55.7.

BCA, 030.18.5.20.1.

Zabıt Cerideleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ), Cilt 1, Devre 3, İçtima Senesi 3, İntibak 91, Celse 2, 26 Ağustos 1922.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Cilt 1, Devre 1, İçtima Senesi 2, 24 Nisan 1920.

Kitaplar

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Akyıldız, Ali, "Meclis-i Mebusan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,** Cilt 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, ss.245-247.

Aydoğan, Mehmet, **İç İsyanlar ve Şeyh Said İsyanı**, Nokta Kitap Yayınları, İstanbul, 2012.

Balcıoğlu, Mustafa, **İki İsyan: Koçgiri, Pontus/Bir Paşa: Nurettin**, Ebabil Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Dinçer, Hasan, "Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler", **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Editör: Temuçin Faik Ertan, Baskı 4, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2016, ss.67-89.

Erim, Nihat, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinler (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Editörler: Nejat Bayramoğlu, Kurtuluş Güran, Kaynak Yayınları, Ankara, 2015.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz,** Cilt I, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Liddell, Henry George and Scott, Robert, **An Intermediate Greek-English Lexicon**, , The Seventh Edition, American Book Company, New York-Cincinnati- Chicago, 1996.

Liddell, Henry George, **Life of Julius Caesar**, Sheldon Company, New York, 1860.

Macgregor, John, **Commercial Statistics: A Digest Of The Productive Resources, Commercial Legislation, Customs Tariffs, Of All Nations**, Second Edition, Vol. V., Whittaker Company, London, 1850.

Mango, Andrew, **Atatürk**, John Murray Press, London, 1999.

Olshausen, Eckart and Johannes, Niehoff, "Pontus", **Brill's New Pauly**, Antiquity Volumes Edited by: Hubert Cancik and Helmuth Schneider, Vol. 11, Brill Publishers, Leiden-Boston, 2007, ss. 607-610.

Öztürk, Özhan, **Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi**, Genesis Kitap, Ankara, 2011.

Saruhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II: Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Saruhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılmasına (23 Ağustos 1921–20 Kasım 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

Saruhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV: Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın Açılmasına (23 Ağustos 1921–20 Kasım 1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

Slater, William J., **Lexicon To Pindar**, Walter De Gruyter Company, Berlin, 1969.

Tuğlacı, Pars, **Osmanlı Şehirleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

Turan, Şerafettin, "Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları," Ankara, 2006, ss. 310-331.

Türk İstiklal Harbi, Cilt II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 4. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969.

Türk İstiklal Harbi, Cilt VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi, Cilt II, Batı Cephesi, 6. Kısım, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1967.

Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **İlk Meclis Millî Mücadele'de Anadolu: TBMM'nin 70.Yılı (1920-1990)**, Baskı II, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1990.

Yılmaz, Uğur, "Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi ve Sonrası Ankara-Atina İlişkilerinde Yaşanan Değişimler", **100. Yılında Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu (Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı Münasebetiyle 9-10 Eylül 2021)**, Ankara, 2022, ss. 141-184.

Yılmaz, Uğur ve Edi, Ahmet, "Silvan'da 1923-1930 Yılları Arasında Yaşanan Asayiş Olayları", **Sultanlar Şehri Silvan, Tarih-Toplum**, Editör: Oktay Bozan vd., Son Çağ Akademi, Ankara, 2021, ss. 837-852.

Makaleler

Alan, Gülbadi, "Protestan Amerikan Misyonerleri, Anadolu'daki Rumlar ve Pontus Meselesi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10, 2001, ss. 183-208.

Aysal, Necdet, "Ulusal Direnişin ve Umudun Adı: Mustafa Kemal Paşa-Ankara", **Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 6/10, (Millî Mücadele'den Milli Egemenliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss. 215-229.

Balcıoğlu, Mustafa, "Milli Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayişi Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2, Sayı 6, 1990, ss. 261-274.

Gençoğlu, Mustafa, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2011, ss. 29-50.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 4, Yıl 2, E.U. Basımevi, Ankara, Haziran 1953, Vesika 63-64.

İdem, Tekin, "Karboğazı Savaşı'nda Esir Alınan Fransız Taburu ve Kayıp Bayrak Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 36, Sayı 102, 2020, ss. 107-136.

İleri, Turgut, "Millî Mücadele Döneminde Amasya ve Havalisinde Pontus Terörüne Karşı Alınan Tedbirler ve Kuva-yı Takibiye Kumandanlığının Kurulması Çalışmaları", **History Studies**, 12/5, Ekim 2020, ss. 2733-2760.

İnan, Kenan, "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 1, Sayı 14, 2001, ss. 71-84.

Sarıçelik, Kerim, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, 2007, ss. 173-189.

Şarınay, Yusuf, "Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 11, Sayı 31, 1995, s. 107-162.

Tanık, İbrahim Halil ve Kılavuz, Nuran, "Açıksöz Gazetesi ve Gazetenin Bursa'da Yunan İşgali Üzerine Yazıları." **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 22(41), 2021, ss. 839-870.

Tağmat, Çağla Derya, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İstanbul Rumlarının Sosyo-Kültürel Faaliyetleri", **BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2020, ss. 89-105.

Turan, Mustafa, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt 5, Sayı 10, 2012, ss. 1-24.

Yerasimos, Stefanos, "Pontus Meselesi (1912-1923)", **Toplum ve Bilim**, Sayı 43/44, Güz 1988 – Kış 1989, ss. 33-76.

Yılmaz, Mehmet, "IV. Haçlı Seferinin Balkanların Etnik Yapısına Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5, 2016, ss. 205-226.

Tezler

Keçiş, Murat, **Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009.

ZAFER YILINDA TÜRK EKONOMİSİNE DAİR İNGİLİZLERİN GÖZLEMLERİ

Doç. Dr. Arda BAŞ[*]

ÖZET

20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin Batılı ülkelerle kurduğu ilişkilerdeki eşitsizlik kendini birçok alanda açık bir şekilde gösteriyordu. Batılı ülkelerin Osmanlı Devleti üzerinde en yoğun baskı kurduğu alanların başında ekonomi geliyordu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülke idaresini ele alan İttihat ve Terakki kadroları bu baskıyı azaltmak için yoğun çaba harcadılar. Ancak üst üste yaşanan Trablusgarp, I. Balkan ve II. Balkan Savaşları nedeniyle Osmanlı Devleti'nin ekonomik problemleri daha da arttı. Ekonomik problemler çözülemeden girilen I. Dünya Savaşı'nda Türk ekonomisi ciddi hasar gördü. Ağır ekonomik şartlar Millî Mücadele yıllarında da sürdü. Ankara Hükûmeti Millî Mücadele boyunca ekonomik sorunların çözümü için büyük çaba sarf etti. Cephede savaş sürerken ülke ekonomisinin acil gereksinimleri için önemli kararlar alındı. Bu süreçte kurulacak yeni devletin ekonomik politikasının nasıl bir yönelime sahip olacağının ilk emareleri ortaya çıkmıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti döneminde sahip olduğu ekonomik ayrıcalıkları korumak ve yeni Türk Hükûmetinin ekonomik alandaki eğilimlerini anlamak için Millî Mücadele'nin tüm şiddetiyle sürdüğü dönemde Ankara Hükûmetinin ekonomi alanındaki uygulamalarını yakından izlemiştir.

Bu çalışmada İngiltere'nin Millî Mücadele'nin en kritik dönemlerinden biri olan 1922 yılında Türk ekonomisi ve Ankara Hükûmetinin ekonomik hayata dair aldığı kararlar hakkındaki değerlendirmeleri incelenmiştir. Çalışmada İngiliz Devlet Arşivinin yanı sıra konu hakkındaki telif ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır. Millî Mücadele'nin en kritik askerî harekâtlarının devam ettiği bir dönemde İngiliz Hükûmetinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından alınan ekonomiyi dair kararları nasıl gördüğü, Millî Mücadele sonrası süreçte iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geleceğine dair önemli ipuçları vermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Türkiye Ekonomisi, İngiltere, Azınlıklar, Yabancı Sermaye.

---

[*] Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bolu, ardabas82@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4789-9220.

ABSTRACT

The British Perception On The Turkish Economy In The Victory Year Of The War Of Independence

In the beginning of the 20th century, the inequality in the relationship between the Ottoman Empire and the Western Powers was manifest in many realms. Among the numerous areas that Western countries put the greatest pressure on the Ottoman Empire, economy was at the forefront. Having taken control of the country following the proclamation of the Second Constitutional System, the Union and Progress Association endeavoured to decrease such pressure. However, with the three consecutive wars, namely Tripoli, and the 1st and the 2nd Balkan War, the Ottoman Empire fell into even greater economic trouble. The economy of the Ottoman Empire was damaged even further during the First World War, which it had entered without having recovered its economy. The severe economic issues persisted in the years of the National Struggle, with the government in Ankara putting significant efforts to solve these. While the struggle went on in the battlefronts, critical decisions were made to address the urgent needs of the country's economy. During this period, the first signs of what would be the economic orientation of the new state that was to be founded became apparent. Britain kept a close watch on the economic actions of the government in Ankara with the National Struggle at full steam, both to be able to keep its economic privileges and to understand the economic orientation of the government in Ankara.

The present study aimed to analyse how the British evaluated the state of the Turkish economy as well as the decisions taken by the government in Ankara in 1922, one of the most crucial periods in the National Struggle, based on the records in the British National Archives as well as original works and past research on the subject. The perceptions of the British government of the economic actions of the Grand National Assembly of Turkey in a period when the most critical military operations of the National Struggle were in progress can be considered important as it could point to the future of the economic relations between the two countries in the post-National Struggle period.

***Keywords*:** National Struggle, Turkish Economy, Britain, Minorities, Foreign Capital.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda askerî ve siyasi alanda olduğu gibi ekonomik alanda da Batılı ülkeler karşısında önemli kayıplara uğramıştır. Osmanlı Devleti ekonomisini yüzyılın sonunda iflas noktasına götürecek bu sürecin en önemli noktalarından biri 1838 tarihli Baltalimanı Anlaşması'dır. Bu anlaşma Osmanlı Devleti'ni başta İngiltere olmak üzere Avrupalı üreticilerin açık pazarı haline gelmesinde etkili oldu.[1] İngiltere, Baltalimanı Anlaşması sonrası Osmanlı Devleti üzerindeki ekonomik nüfuzunu artırdı. Bunu diğer Avrupalı ülkeler izledi.

1908'e gelindiğinde Osmanlı Devleti ekonomik problemlerin paralelinde ağır siyasi bunalımlarla karşı karşıyaydı. Bağımsız bir dış ticaret rejimi uygulayamayan devlet Avrupalı devletlerin ekonomik ve dozajı her geçen gün artan siyasi müdahaleleri ile mücadele etmek zorundaydı. II. Meşrutiyetin ilanı sonrası İttihat ve Terakki gündemine iktisadi egemenliği aldı. Çünkü iktisadi egemenlik olmadıkça siyasi egemenlik olmayacağını düşünüyorlardı. İttihatçılar 1908 sonrası ekonomik hayatta en büyük problemlerden biri olarak millî bir endüstrinin olmayışını görmüşlerdi. Bu nedenle ekonominin millîleştirilmesi onlar için öncelikli konulardan biriydi.[2]

Türk ekonomisinin millîleştirilmesi sürecinde İngiltere ve onunla yapılan Baltalimanı Anlaşması başlıca hedeflerden biri oldu. Bunda anlaşmanın Türk ekonomisinin üzerinde yarattığı ağır tahribatın etkisinin yanında siyasi nedenlerde vardı. İttihatçılar İngiltere'ye borç için başvurduklarında aldıkları red cevabı ile İngiltere'den bir adım daha uzaklaştılar.[3] İttihat ve Terakki Partisi 1913 Kongresi'nde "millî iktisat siyasetinin bağımsızlığını zorlaştıran ve yabancılarla ilgili mali ve iktisadi imtiyaz ve ayrılıkları kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapitülasyonların da kaldırılmasını sağlamayı en kutsal amaç sayar" diyerek savaş döneminde izleyeceği ekonomik politikanın ana eksenini ortaya koydu.[4]

I. Dünya Savaşı'na gelindiğinde Türk ekonomisi ağır problemlerle karşı karşıyaydı. İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Anlaşması bağımsız bir dış ticaret izlemesine engel oluyordu. Bu durum savaşın getirdiği olağanüstü koşullarda değiştirilebildi.[5] Ardından sınai işletmelerinin azınlıklar ve yabancılardan Türklerin eline geçmesi için harekete geçildi. Bu bir Türk

---

[1] "Baltalimanı Muahedesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, s. 38-40.

[2] Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki, 1908-1914**, Sander Yayınları, İstanbul, 1971, s. 232.

[3] Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 78.

[4] Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 90.

[5] Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 31. Savaş başladıktan kısa süre sonra 8 Eylül 1914'te kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bknz.: Muhammet Emin Külünk, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

burjuvası oluşturmak için atılan zorunlu adımdı. Hukuk, askerlik, eğitim gibi pek çok alanda ayrıcalıklara sahip olan azınlıklar sanayi sermayesini ellerinde tutuyorlardı. Yabancı ticaret sermayesi ve azınlıklar Osmanlı Devleti ile bütünleşmekten ziyade kendi ulusal bağımsızlığı için uğraşıyordu.[6] Bu şartlar altında ekonominin millîleştirilmesi için harekete geçildi. Savaşın olağan üstü şartlarında atılan ve ekonomiyi millîleştirmeyi hedefleyen adımlar başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri tarafından sert bir şekilde eleştirildi. Savaşın sonunda İstanbul'da dayatılan Sevr Projesinde İtilaf Devletleri, savaş esnasında kaybettikleri ekonomik ayrıcalıklarını kazanmak ve Türk ekonomisinin millîleştirilme sürecini geri çevirmek için çaba sarf ettiler. İngilizler bir yandan da Millî Mücadele döneminde Türkiye'de izlenen ekonomik politikayı yakından takip etti.

Millî Mücadele'de Türkiye Ekonomisi

Millî Mücadele başladığında Türkiye ağır silah ve temel askerî mühimmatların üretimi konusunda oldukça yetersiz bir endüstriye sahipti. Ülkede demir çelik endüstrisi kurulamamıştı. Madeni eşya ile ilgili ihtiyaçlar hurda demirden sağlanıyordu. Ordunun ihtiyaçları küçük atölyelerden ve Türk milletinin fedakârlıkları ile sağlanmaya çalışılıyordu. Stratejik askerî malzemenin temin etmek ya için dışardan getirilmesi veya işgal altındaki bölgelerdeki depolardan alınması gerekiyordu. Askerî endüstrinin dışındaki üretimde büyük problemlerle karşı karşıyaydı. Ülkenin sanayi bölgeleri işgal altındaydı. Üstelik bunların önemli bir kısmı azınlıklara aitti. Anadolu'nun adım adım işgal edildiği 1919'da Batı Anadolu'daki 3300 imalat sanayi alanında çalışan işletmenin %73'ü Rumlara aitken burada çalışanların %85'i gayrimüslimdi.[7]

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu süreçte stratejik bir hamle yaparak ülkenin kıt ekonomik kaynaklarının kontrolü için hemen harekete geçti. İşgal altındaki İstanbul'un Anadolu'daki mali hâkimiyetine son verilerek İstanbul Hükûmeti ve işgal kuvvetlerinin elinin zayıflatılması hedeflendi. Bu amaçla 18 Mart 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından askerî ve idari birimlere yollanan genelgeyle, Reji İdaresi, Duyun-u Umumiye, Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, gelirlerine el konulduğu duyuruldu. Bu kurumların İstanbul'a para göndermesi yasaklandı. Ancak Millî Mücadele yürütülürken ihtiyaç duyulan kaynak oldukça büyüktü. Bu nedenle gelirleri arttırmak amacıyla vergi artırımı ihracat rejiminde düzenlemeleri içeren bir takım tedbirler alındı. İthal ürünlerin gümrük vergileri arttırıldı. İhracat serbest bırakıldı. Gümrük

[6] Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001, s. 17-19.

[7] Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, 102.

vergisi 5 kat ardiye vergisi 10 kat arttırıldı. Bunun yanında kibrit, ağnam, sigara, damga resmî, oyun kâğıtlarından alınan vergilere artırıldığı gibi bu kritik dönemde gelir vergisi, tuz vergisi kanunu gibi düzenlemeler yapıldı. Yine gelir artırmak için kömür üretimi arttırıldı. Ülke ekonomisinin TBMM'nin gayretlerine rağmen parçalı bir yapıda olduğu bir gerçekti. Ülke içinde İstanbul Hükûmeti, işgal güçleri ve TBMM tarafından kontrol edilen bölgeler arasında bölünmesi mali gelir kaybı ve ciddi huzursuzluk yaratan suiistimallerin önünü açmaktaydı. TBMM Hükûmeti bu sorunları aşmak için 8 Kasım 1920'de "halktan ayni ve nakdî teberrü salınmasını ve toplanmasını" yasakladı. Bu karar mali disiplin ve otorite açısından önemli bir adımdı.[8] TBMM Hükûmetleri yerli üretimi korumak gelir sağlamak için gümrük duvarlarını yükseltmiş, mümkün oldukça fazla ihracat yapmak için çalışmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin sanayi kuruluşlarının yoğunlaştığı Ege ve Marmara bölgesi işgal altında olması Hükûmetlerin işini zorlaştırıyordu.[9]

Millî Mücadele devam ederken 1921 yılı bütçe görüşmelerinden kısa süre sonra ülkedeki mali durum hakkında 5 Mayıs 1921'de TBMM'de gizli oturumda görüşüldü. Maliye Vekili Ferid Bey meclise sert tartışmalar eşliğinde verdiği izahatta ülkenin yaşadığı bu kritik günlerde zayıf bir görüntü vermemek için ülkenin mali durumuna dair genel izahatı gizli celsede yapmayı gerekli gördüklerini belirtmiştir. Ahmet Ferid Bey, "bir milletin kudreti maliyesidir ki onun cephesini gösterir" sözleri aslında mali duruma verilen önemi ortaya koymaktadır. Ferid Beyin sözlerinin devamında ülkedeki ekonomik durumu açıklarken kullandığı "mühlik değilse, herhalde müşküldür." sözü durumu özetler niteliktedir.[10] Hükûmetin istifası ile sonuçlanan sert tartışmalara sahne olan 1921 bütçe görüşmeleri ekonomik durumun vahametini ortaya koymaktadır. Gelir arttırıcı önlemler ve tasarrufa öncelik veren tam manasıyla savaş ekonomisine dayanan bütçe mecliste kabul edilmeyecektir.[11]

Millî Mücadele'nin Büyük Zafere doğru hızla gittiği 1922 yılında gerçekleşen bütçe görüşmeleri bize dönemin şartları ve yaşanan zorluklar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey gümrükler ve ülke içindeki ticaretin karşı karşıya kaldığı zorluklar hakkında mecliste yaptığı sunum devletin en önemli meşruiyet alametlerinden biri olan vergi toplama konusunda bile büyük zorluklarla karşı karşıya olduğunu ortaya koymaktadır. Hasan Fehmi Bey yeni gümrük rejiminin uygulanması için

[8] İhsan Güneş, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IV, Sayı 12, (1988), s. 770-771.
[9] Ahmet Emin Yaman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", **Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt 3, Sayı 12 (1993), s. 422
[10] **TBMM Gizli Celse Zabıtları,** İçtima 2, Devre 1, Cilt 10, 05.05.1337 (1921), s. 49.
[11] Güneş, agm., s. 770-774.

gerekli memur kadrolarının oluşturulamamasından şikâyetçiydi. Üstelik bu sorun yeni değildi. I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından kaldırılan kapitülasyonlar ile inşa edilen yeni gümrük rejimi uygulanmaya başlayınca memur ihtiyacı ortaya çıkmış bu ihtiyaç için İstanbul'da bir okul dahi açılmıştı. Ancak savaş şartları nedeniyle istenilen memur yetiştirilmedi. Gümrük memurlarının yetiştirilememesi pek çok uygulama zorluğu yarattı. Hasan Fehmi Bey İstanbul'da açılan ve gümrük memuru yetiştirmeyi hedefleyen bir okulun Anadolu'da açılmasının şuanda mümkün olmadığını çünkü gençlerin önemli bir kısmının silahaltında olduğu için öğrenci bulunamayacağının altını çizer. Ancak bu zorluklara rağmen yeni gümrük rejiminden geri adım atmayacaklarını kararlılıkla "bütün dünya işitsin" sözleri ile vurgulamıştır. Söz alan Tevfik Rüşdü Bey'in kısa zaman sonra kazanılacak zaferin ardından gümrükler hakkında müzakerelerin büyük önem taşıyacağına, kurulan yeni ticari ilişkilerin özellikle gümrükler ve ihracat rejiminin Türk ekonomisinin bundan sonra izleyeceği yolu göstereceğine dikkat çekmiş ve bu süreci "harbi iktisadi" olarak tanımlamıştır.[12]

TBMM'de ülke ekonomisine dair büyük tartışmalar yaşanırken Anadolu'daki durum oldukça sıkıntılıydı. Ülke ekonomisi tarımsal üretime dayanıyordu. I. Dünya Savaşı boyunca tarımsal üretimdeki insanların ve hayvanları ordu ihtiyaçlarına sevk edilmesi muazzam bir iş gücü açığı ortaya çıkarmış buna kuraklık gibi sebeplerde eklenince 1922'deki tarımsal üretim 1913'teki üretimin yarısı kadar ancak gerçekleşebilmiştir.[13] Ekonomik durumdaki bu sıkıntılara ek olarak 1922 yılı savaşın dönüm noktasıydı. Bu bütçeye de yansıdı. Maliye Vekili Trabzon Milletvekili Hasan Bey, milletvekillerine gizli celsede yaptığı açıklamada bütçenin %80'ninin Müdafaa-i Milliye Vekâletine ayrıldığını açıklamıştır. Bu durum Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Anadolu'daki yabancı işgale son vermek için büyük bir hazırlık yapıldığı dönemde normal karşılanabilecek bir durumdu. Ordu mevcudu ve teçhizatı bu süreçte kararlı bir şekilde arttırılmıştı. Hükûmet kara ve su avcılığından vergi alınmasından, tüketim vergisi kalem ve oranlarının arttırılmasına kadar pek çok yola başvurarak gelirleri artırmıştır. Gelirlerin artmasında uzun süredir işgal altında bulunan ve vergi toplanamayan bölgelerdeki birikmiş vergilerin tahsil edilmesinin de önemli payı vardır.[14]

Tüm bu tedbirlere ilave olarak tarımsal ürünlerin ihracatına önem verilirken bunların diğer ülkelerce istismarına izin verilmemiştir. Yerli üretim korunmuş bunun yanında gelir sağlanmak için çaba harcanmıştır. Özellikle ithalata yönelik kısıtlamalar getirilerek gümrük vergileri %500 oranında

[12] **TBMM Zabıt Ceridesi,** İçtima Senesi 3. İçtima 63, Devre 1, Cilt 21 , 26.06.1338, s. 76-80
[13] Yaman, agm., s. 420.
[14] Güneş, agm., s. 778-780.

arttırılmış askerî gereksinimler dışındaki ihracat özendirilmiştir. Dış ticaretle ilgili bu önemli kararlar kısa sürede İtilaf devletlerince tepki ile karşılanmıştır. Çünkü Anadolu'da ticari etkinliklerin özelikle ithalat ve ihracatta aracılık eden azınlıklar, Anadolu'daki ekonomik hayatta yabancı sermayenin etkin olmasına neden olmuştur. Bunun dönüşümü savaş esnasında gerçekleşecek yerli tüccarın dış ticaretteki rolünün artması ithalat ve ihracatta bazı güçlüklere de yol açacaktır.[15]

Türk ekonomisinde Millî Mücadele yıllarında gerçekleşen dönüşümden en çok etkilenen ülkelerden biri olan İngiltere bu süreci yakından takip etmiştir.

İngilizlerin Türkiye'nin Ekonomik Durumuna Dair Gözlemleri

Türk ekonomisinin savaş bütçeleri ve kıt kaynaklarla yürütüldüğü bu dönemi yakından takip edenlerin başında İngilizler gelmektedir. İngilizler, Osmanlı Devleti'ni siyasi olduğu kadar ekonomik olarak ta kontrol altında tutmak için yoğun çaba harcamışlardır. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ekonomik ilişkiler rakamsal boyutu ile bazı Avrupa devletlerinin gerisinde kalmasına rağmen İngiltere, Osmanlı Devleti ekonomisinde ve Anadolu'daki ekonomik hayatta azınlıkların hâkimiyetinin kendisine sağlayacağı faydanın farkındadır. Bunun yanında savaş sonrası İngiliz sermayedarlar için potansiyel bir pazar olduğu için İngilizler, Millî Mücadele boyunca Türkiye'nin ekonomik durumunu ve Ankara'nın ekonomik hayata dair aldığı kararları, attığı adımları yakından takip etmişlerdir.

İstanbul'dan İngiliz temsilcisi tarafından Londra'ya yollanana "Annual Report on Turkey for 1922" başlıklı ve her yıl düzenlenen raporlar bize İngiltere'nin Millî Mücadele döneminde izlediği politika ve hassasiyetleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bilindiği üzere bu raporlar yıllık olarak hazırlanmakta ve İngiltere'nin ilgili ülkedeki temsilcisinin gözlemlerini içermektedir. Hükûmetinin ilgi alanına girebilecek konuları iç politika, dış politika, askerî olaylar, adli sorunlar, ekonomik ve ticari olaylar gibi başlıklar altında inceleyen ve gözlemlerini aktaran temsilci Londra'nın bilgilendirilmesi ve politika belirlemesine önemli katkı sunmaktadır. Nevile Henderson imzalı 1922 yılına ait rapor yukarıda kısaca özetlenen 1922 yılındaki ekonomik durumla ilgili önemli gözlemler içermektedir. Raporda incelenen dönem iki kısıma ayrılmıştır. Bu durum bize büyük zaferin kazanıldığı yılda yaşanan kırılmayı bir kez daha göstermektedir. İlk kısımda Türkiye, A) İstanbul'daki merkezi Hükûmet, B) Yunan yönetimindeki işgal bölgeleri C) Milliyetçi rejim veya Büyük Millet Meclisi tarafından kontrol edilen bölgeler olarak üçe ayrılmıştır. İkinci kısımda ise milliyetçi rejimin kurulması ve sonrasındaki süreç incelenmiştir.

[15] Yaman, agm., s. 422.

Raporda "İstanbul Hükûmeti tarafından kontrol altında tutulan" olarak anılan bölge Yüksek Komiserler ve Geçici Mali Kontrol Komisyonu tarafından ekonomisi ile ilgili kararların alındığı İstanbul'du. Burada müttefiklerin şehrin idaresinde zorlandığını görülmektedir. Çünkü başkentin yönetim ve refahından gıda tedariki, uyruklarının ticari çıkarlarının korumasına kadar ele alınması gereken pek çok konu vardı. Henderson, Ankara'daki Hükûmetin faaliyetleri artıkça İstanbul'daki Hükûmetin müttefiklerle açık işbirliği yapmakta zorlandığına dikkat çekiyordu. Türklerin çıkarına bile olsa müttefiklerin yönlendirmesiyle alınan tüm kararlar muhalefetle karşılaşıyordu. Bu konudaki direnç kendini en çok Geçici Mali Kontrol Komisyonu'nun çalışmalarında göstermekteydi. Bu durum bize Ankara Hükûmetinin elde ettiği başarıların İstanbul'u yönetmekte zorluk çeken işgal kuvvetlerini ekonomik olarak ta zora soktuğunu göstermektedir. Bu sorunlara ilave olarak Anadolu ve Trakya'da halen Yunan işgali altında bulunan geniş topraklar nedeniyle müttefikler İstanbul'da pek çok karmaşık problemle karşı karşıya kalmışladır. Yunan işgali İstanbul ile Anadolu limanları arasındaki ticaretin aksamasına İstanbul'un gıda arzında sıkıntılar yaşanmasına neden oluyordu.[16]

Ankara'nın İstanbul üzerinde kurduğu baskı pek çok olayda kendini gösterdi. Bu dönemde İngilizler işgal kuvvetlerinin temsilcileri ve bazı yabancı şirketler ile birlikte İstanbul ve çevresinde yanıcı maddelerin depolanması için yeni düzenlemeler getirmek için bir kanun taslağı hazırlayarak İstanbul Hükûmetine sundular. Ancak İstanbul Hükûmeti bu konuda adım atmakta isteksiz davrandı. İngilizlere göre bunun arkasında "Ankara'nın sürekli büyüyen gölgesi" vardı. Aynı şekilde belediye vergileri, itfaiye teşkilatının modernizasyonu için alınması planlanan vergilerden "merkezi Hükûmetin (İstanbul Hükûmeti) Ankara'dan korkusu" nedeniyle istenilen sonuçlar alınamadı. Bu konuda görüşmeler Anadolu'daki Yunan hezimeti devam ederken sürdü ancak sonuç aynıydı. Bunun yanında özellikle hizmet sektöründe alınan vergilerde Osmanlı Devleti'nin kamu borçlarını daha hızlı tahsil etmek için 10 katına varan artışlar yapıldı. İşgal kuvvetleri bu vergilerin tahsilatında yaşanan sıkıntıları aşmak için İstanbul Hükûmetinden vergi tahsildarı desteği de aldı. [17]

Raporun Yunan işgalinin ekonomi üzerindeki etkisine dair kısmında Anadolu ve Trakya'daki Yunan işgalinin ticari hayatı, İstanbul'un gıda arzını ve Osmanlı Devleti'nin kamu borçlarının tahsilini olumsuz yönde etkilediğine dikkat çekilmektedir. Yunanlılar Trakya'nın tüm tahıl mahsulünü Yunanistan'a taşıyorlardı. Müttefik Yüksek Komiserleri bu konuya dikkat çektiler. Yunanlılar işgal ettikleri bölgelerdeki limanlarda Ayvalık zeytinyağı

[16] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.
[17] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.

gibi önemli ihraç mallarına el koymaları kamu borçlarının tahsilini zorlaştırdığı için İngilizler tarafından eleştiriliyordu.[18]

"Kemalist Rejim" başlığı altında incelenen kısımda İngilizler Ankara Hükûmetini "ticarete en çok zarar verenler" olarak sunuyordu. Buna gerekçe olarak "milliyetçiler" olarak tanımladıkları Ankara Hükûmetinin İstanbul Hükûmetinin kontrolü altındaki bölgelere yönelik ekonomik yaptırımlarını göstermişlerdir. İstanbul'a gönderilen mallar için konulan ithalat vergisi benzeri özel tarife ve oranları içeren uygulamalar İngilizlerin oldukça canını sıkmıştır. 1921 ve 1922 boyunca TBMM korumacı bir ekonomik anlayışla çok sayıda ürüne özel yüksek vergi oranları koymuş bazılarının ithalatını yasaklamıştı. İngilizlere göre bu uygulamalar İstanbul'da ticari hayata zarar verdmişti.[19]

Raporda II. Aşama "Kemalist Rejim veya Büyük Millet Meclisi Rejimi" olarak adlandırılan kısımda 1922'den itibaren Ankara Hükûmetinin Anadolu'da artan gücünün İngilizler üzerindeki etkileri ve İngilizlerin ekonomik çıkarları konusundaki endişeleri dile getirilmektedir. İngilizlere göre 1922 baharına gelindiğinde barış umudu vardı. Bu süreçte ticaret ile uğraşanlar Anadolu'nun Yunanlılar tarafından barışçıl bir şekilde tahliye edileceğini ödenecek tazminatla birlikte bu sürecin bir prestij kaybı olmadan atlatılacak bir çözüme kavuşacağına inanıyorlardı. Ancak İngilizlere göre Türk ordusu yeniden harekete geçince durum değişti. Bu sadece Anadolu'daki Yunanlar için değil dış ticaretle uğraşan herkes için İngilizlere göre "bir felaketti". İngilizlere göre ticaret erbabı bu süreçte ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacaktı. Yunan ordusu müttefiklerin inisiyatifiyle barışçıl bir şekilde bir şekilde İzmir ve Anadolu'da işgal ettikleri bölgeyi Türklere iade etseydi durum daha iyi olabilirdi. Ancak Türklerin "süngü" ile bu toprakları geri alması durumu tamamen değiştirmişti. Dış ticaretle uğraşanlar Ankara'daki rejimin savaş boyunca ekonomideki yaklaşımının kendi menfaatlerine olmayacağını tecrübe etmişlerdi. İngilizlere göre Türk ordusunun ilerleyişinin durması yani mütarekenin imzalanması ile Ankara Hükûmeti ve İstanbul'daki idare arasındaki geçiş döneminin yarattığı yönetim boşluğu yabancıların ve azınlıkların daha ciddi ekonomik kayıplar yaşamadan bu süreci atlatabileceğini bir fırsat sunuyordu.[20]

Raporun devamında Refet Paşa'nın Mudanya Mütarekesi sonrası Ankara Hükûmeti tarafından İstanbul'a temsilci olarak gönderilmesi ve İstanbul'da gerçekleşen görüşme ve konuşmaları ele alınmıştır. İngilizler açısından bu süreçte Refet Paşa'nın temasları, konuşma ve faaliyetleri Türkiye'nin gelecekte izleyeceği ekonomik politikalar hakkında önemli ipuçları

[18] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.
[19] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.
[20] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.

vermekteydi. 19 Ekim 1922'de Gülnihal Vapuru ile İstanbul'a gelen Refet Paşa büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır.[21] Refet Paşa, onuruna verilen İstanbul'daki eşraf ve öğrencilerinde katıldığı akşam yemeği esnasında yaptığı konuşma ve burada "halk egemenliği" vurgusu yapmıştı. Bu konuşma yemeğe katılanların ilgi ve desteğini gördü. Refet Paşa'nın TBMM'nin çıkardığı kanunların İstanbul'da uygulanması konusundaki tutumu İngilizlere göre ticari çevrelerde rahatsızlıklar yaratmıştı. İngilizlere göre bu yaklaşım önemli ekonomik kayıplara neden olmuştu. İngilizlerin rahatsızlık duydukları en önemli husus 1916'da çıkarılan kanunla ilan edilen İstanbul'a ait Özel Gümrük Tarife Rejimi ve Tüzüğü'nün önceden bir uyarı yapılmaksızın 6 Kasım 1922'de yeniden yürürlüğe sokulmasıydı. Ankara tarafından uygulanan korumacı ekonomik politikanın İstanbul'da uygulanmasının önünü açan bu hamle TBMM tarafından lüks kabul edilen pek çok eşyanın ithalatına kısıtlama getiriyordu. İngiliz ve Fransızlarla ticaret yapan pek çok tüccar bu durumdan olumsuz etkilendi. İngilizlere göre ithalatı yasaklanan bu ürünler Türkiye'de ikamet eden Avrupalılar için gerekli ürünlerdi. Üstelik Ankara kapitülasyonların kaldırıldı varsayımı ile hareket ederek Türk karasularındaki yerli ve yabancı gemi, depolarında kaçak mal arama hakkını elde ediyordu. Yabancı okullar ve dini kurumlara verilen ayrıcalıklar kaldırıldı. Dış ticaret sıkı bir denetim altına alındı. İngilizlere göre uygulanan yeni gümrük rejiminin taşıdığı belirsizlikler uygulamada yaşanan aksaklıklar nedeniyle ticari hayat durma noktasına gelmişti. Müttefik Yüksek Komiserleri yeni gümrük rejimini protesto ettiler. Yapılan görüşmeler sonrasında ithalatı yasak maddelerle ilgili kararlar gibi uygulamaların bazıları için bir aylık bir geçiş dönemi uygulanmasına karar verildi. İthalata yönelik vergi politikası, izlenen sıkı gümrük denetim ve sınırlamaları aynı zamanda okullara ve dini kurumlara yönelik ayrıcalıkların iptal edilmesinin dışında bu süreçte yaşananlar İngilizlerin Türkiye ile ekonomik ilişkilerine ciddi zarar vermemişti.[22]

TBMM'nin Nisan 1922'de tüketim vergileri oranında yaptığı değişiklikler İstanbul'da uygulanmaya başlanması şeker, kahve, çay, sigara, petrol gibi ürünlerin vergi oranlarının İstanbul'da da arttırılması İngilizleri rahatsız eden bir diğer husustu. İngilizlere göre buğday ve un üzerinde uygulanan yüksek gümrük tarifeleri bazı kalemlerde on beş kata varan artışlar İstanbul'da büyük panik yaşanmasına, ekmek fiyatlarının artacağı düşüncesiyle fırınlara yönelen halkın talebinin karşılanamamasına neden olmuştu. Müttefikler bu süreçte İstanbul'da durumu ve fiyatları kontrol altına almakta zorlandılar. TBMM Hükûmetinin İstanbul'da kontrolü ele almaya hazırlandığı bu süreçte

[21] Ayrıntılı bilgi için bakınız. Cengiz Mutlu, "Refet Paşa'nın TBMM Hükûmeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXXVII, Sayı 103, (2021), s. 1-34.

[22] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.

meydana gelen fiyat dalgalanmaları yine TBMM'nin girişimleriyle dengelendi. [23]

Yabancı şirketlerin durumu ve geleceği İngilizler açısından bu süreçte en önemli meselelerden biriydi. Çünkü bu mesele kapitülasyonlarla doğrudan bağlantılı görülüyordu. Müttefikler yabancı şirketlerin Türk kanunlarına ayrıcalık olmadan tabi olması hususunda barış görüşmelerinde kapitülasyonlar ilgili bir karar çıkmadan yanaşmayacaklarını ifade ederken[24] Refet Paşa, General Harington ile yaptığı görüşmede milliyet ayrımı yapılmaksızın tüm finansal kurumların Türk yasalarına tabi oldukları belirtilmiştir.[25] Bu süreçte bazı yabancı şirketler ticari faaliyetlerinin aksamaması için kapitülasyonlarla ilgili bir karar çıkmadan Türk yasalarına tabi olmayı kabul ettiler. İngilizler yabancı şirketlerin Türk kanunlarına uymaya zorlayan ve şirketlerin Türk şirketine dönüştürülmesi girişiminden oldukça rahatsız oldular. I. Dünya Savaşı'nın ilk günlerinde çıkarılan yabancı şirketlerle ilgili düzenlemelerin yeniden hayata geçme olasılığı onları rahatsız etmişti. Bazı şirketler bu yasal düzenlemelere uymadıkları için faaliyetlerine son vermek zorunda da kaldılar. Yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına son veren bu yöndeki yasal düzenlemeler 1914'ten beri gündemde olmasına rağmen şirketlerin bazıları bunu göz ardı etmişlerdi. Yabancı şirketlerde Lozan Barış Konferansı'ndan çıkacak karara göre hareket edilmesi gerekteki görüşü ağır basıyordu. İngilizlere göre 1914'te çıkarılan ve yabancı şirketlerin millileştirilmesini de içeren düzenleme mevcut durumda uygulanamazdı. Ancak yabancı şirketlerin bu yasayı tanımaması durumunda Ankara'nın yaptırımlarıyla karşılaşmaları muhtemeldi. Bu durumda müttefiklerin onlara sunabileceği yardım ve koruma işlevsiz kalabilirdi. İngilizler ve müttefikleri bu nedenle yabancı şirketlerin bu konuda adım atarken kendi çıkarları ve ticari faaliyetlerini aksatmayacak şekilde hareket etmelerini tavsiye ediyordu. Kasım 1914'te çıkarılan kanunun uygulanmasının ertelenmesi için müttefikler Ankara nezdinde pek çok girişimde bulundular. Yabancı şirketlerle ilgili kararın barış anlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra uygulanması istediler. [26]

Benzer bir şekilde Ankara'nın Aralık 1922'de İstanbul ve Anadolu limanlarına yanaşan yabancı uyruklu gemilerden alınan temizlik veya atık vergisi oranlarında artışa gitmesi üzerine müttefikler buna itiraz ettiler. Bu vergilendirme şekli ve oranlarının yasa dışı olduğu belirtilerek yabancı denizcilik firmalardan bunu ödememeleri istendi. Ancak Denizcilik Odası başkanı Türk Hükûmetinin bu konuda yabancı gemilerin diretmesine karşı

[23] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.
[24] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.
[25] Mutlu, agm., s. 16.
[26] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.

yapacağı yaptırımların işleri daha da zora sokacağını açık bir şekilde belirtince İngilizlerin alınan verginin yasa dışı olduğu iddiasını Lozan'da dikkat çekmekten başka çaresi kalmadı. [27]

TBMM tarafından 7 Haziran 1920'de alınan karar doğrultusunda Mart 1920'den itibaren İstanbul Hükûmeti tarafından imzalanan sözleşme ve taahhütler geçersiz sayılmıştır. Bu konu Büyük Zaferin ardından İstanbul'da kontrolü ele alan Ankara tarafından gündeme getirildi. 13 Mart 1920'den itibaren İstanbul Hükûmet'i tarafından verilen tüm patent ve marka tescilleri iptal edilerek kendilerine sağlanan ayrıcalıkların sona erdiği duyuruldu. TBMM 25 Ekim 1920'de çıkarılan ve 1916-1919 yıllarını kapsayan dönemde savaş nedeniyle fazla kazanç elde eden yabancı şirket ve uyruklulardan vergi almayı hedefleyen kanunu İstanbul'da da uygulamaya koydu. [28]

İngilizler bu ve benzeri adımları ekonomik beklentilerde karamsar bir görünüm verdiğini düşünüyorlardı. "Milliyetçi" olarak nitelendirdikleri Ankara Hükûmetini dış ticaret ve girişimciliği caydırmak için "elinden gelenin en iyisini yapmak"la itham ediyordu. Özellikle Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ve sonrasında burada tüccarlarla yaptığı görüşmelerde Türklerin çıkarlarını korumak konusunda daha yüksek sesle dile getirilen talepler İngilizleri oldukça rahatsız etmişti. İngilizlere göre bu özellikle İstanbul'da ekonomik durgunluğa yol açmıştı. İngilizlere göre yukarıda zikredilen hususlar ve yürütülen faaliyetler "Milliyetçi" Hükûmetin şövenist bir kampanyasıydı. Üstelik başarıya da ulaşmıştı. Bu süreçte Rum ve Ermeni tüccarlar ülkeyi terk etti. Sadece İstanbul'da 110'dan fazla Yunan firması faaliyetlerine son verdi. Pamuk ticareti yapan ve Anadolu'dan pamuk ihracatında çok önemli, rol oynayan 20 kadar Ermeni firma çalışamaz hale gelirken yabancı firmaların çoğu dış ticaretle ilgili faaliyetlerini minimuma indirdi. İngiliz sigorta şirketleri ülkeden çekilmeye karar veren bir diğer gruptu. Üstelik İngilizlere göre yabancı firmalara Türklerin istihdamı konusunda yapılan baskılar, ticari işlemlerin Türkçenin kullanılması gibi zorlamalar yabancı işletme ve girişimcinin geleceğini tehdit ediyordu. Ankara bu süreçte İstanbul'daki mavnacıları Ticaret Birliği gibi kurumları destekleyerek ekonomik alanda kendine daha fazla manevra sağlamaya çalışıyordu. Mavnaların faaliyetleri bazen bir ülke mallarının boykotunda önemli rol oynayabilirdi. Ticaret Birliği'nin ise amacı Müslüman olmayan aracıların ortadan kaldırılması, Türk ve yabancı firmalar arasında doğrudan

[27] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.

[28] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922. Kanun Metni için bknz. "16 mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükûmetince akdedilen bilcümle mukavelât, uhudat ve sairenin keenlemyekün addi hakkında kanun", Ceridei Resmiye ile neşir ve ilâm: 14 şubat 1337 - No. 2, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100007.pdf (Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2022)

ilişki kurmaktı. Türkiye'de Türkçe kullanmayan veya Türk kanunlarına uymayan işletmelerin boykot edilmesi gibi yaklaşımlarda bir araya geldiğinde İngilizlere göre Ankara ülkeyi tam bir yıkıma sürüklüyordu. İngilizlere göre azınlıklar ve yabancı sermayenin yerini alabilecek durumda bir Türk sermaye grubu yoktu. [29]

İngilizler bu değerlendirmelerin yanında somut girişimler üzerine gözlemlerini de aktarmaktadırlar. Onlara göre Ankara azınlıklar ve yabancı sermayenin ticari cesaretlerini kırmayı başarmış yabancı ülkelerle ticari ilişkileri asgariye indirmişti. Hatta Rum ve Ermeni dış ticaret firmalarının tasfiyesinden kaynaklanan boşlukların doldurmak için Ankara'nın girişimi ile bazı şirketlerde kurulmuştu. Ancak İngilizlere göre bu şirketlerin kapanan firmaların dış ticaret hacmine ulaşmaları uzun zaman alacaktı. Türkiye'deki azınlıkların "ticari yeteneği"nden, yabancılarla bağlantı ve iş yapma deneyiminden yoksun olan bu firmalarla yürütülecek çalışmaların başarılı olması mümkün değildi. Bu nedenle kısa süre içinde bu politikalardan vazgeçileceğini düşünen İngilizler daha ılımlı üst düzey Türk yetkililerin bu konudaki farkındalıklarına dikkat çekiyor ve bunun sadece geçmişte iyi olan Türk-İngiliz ticari faaliyetlerinin telafisi için değil aynı zamanda gelecekte ilişkilerin geliştirilemesi için önemli olduğunu belirtiyordu. İngilizler barış anlaşmanın imzalanmasının ardından Rum ve Ermeni firmaların tasfiyesi ile kısıtlanan ticaretin yeniden canlanacağını düşünüyordu. Anadolu'dan Ermeni ve Rumların göçü sonrası çok sayıda alıcı ve satıcı ile irtibatı kopan İngiliz firmaları, barışın imzalanmasının ardından Anadolu'da tarımın canlanacağını, Anadolu köylüsünün savaş öncesi ekonomik alışkanlıklarına geri döneceğini pamuklu malların modern tarım aletlerinin rağbet göreceğini düşünüyordu. İngilizlere göre barışın imzalanmasının ardından yaşanan dönemde dikkatli olunmalıydı. Çünkü bu süreçte Türkler "bağımsızlığını kazanan, esaret zincirini kıran" bir ulus olarak oldukça mağrur davranacaktı. Bu tutum karşısında İngiltere ticari çıkarlarını korumak konusunda kararlı davranmalıydı. Çünkü Türkler "doğaları gereği" bu politikayı uzun süre devam ettiremez yakın bir zamanda bu söylemden uzaklaşırdı. Böylece İngilizler için işler yavaş yavaş normale dönecekti. [30]

Raporda İşlerin normale döneceği Türklerin gayrimüslim tüccar ve yabancılara ait işletmelere dair tutumunun zaman içinde mecburen yumuşayacağına dair iyimser beklentilerin sıralanırken bazı uyarılarda bulunuluyordu. Rapora göre gelinen bu aşamada Türkiye'deki rejimin adı niteliği ne olursa olsun İngiliz firmalar ve diğer yabancılar için durum eskisi gibi olmayacaktı. Örneğin yabancılara ait işletmelerde belirli oranlarda Türk çalıştırılması ile ilgili zorunluluklar kabul edilmek zorunda kalınabilirdi.

[29] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.
[30] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.

Ancak Türklerin istihdamı ile ilgili karamsar olunmaması gerekiyordu. Çünkü Türkiye'de işini iyi yapan pek çok insan vardı. Üstelik Türkiye'deki yabancı işletmeler resmî işlerini halledderken bu memurlar kamu idaresi tarafından daha sempatik karşılanacağından işlerin daha kolaylaşması da mümkündü. Bunun yanında yabancı firmaların Türk tarafının ısrarla üzerinde durduğu yazışmalarında Türkçe kullanması konusundaki talepleri dikkate almaları tavsiye ediliyor. Bunun zamandan da tasarruf sağlayacağına dikkat çekiliyordu. [31]

SONUÇ

Türk ekonomisi Batılı ülkelerle mütekabiliyete uymayan ilişkilerin bir sonucu olarak 20. yüzyılın başında ağır problemler karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı Devleti ekonomik olarak iflasını açıklamış, bağımsız bir dış ticaret rejimi yerli bir ticaret burjuvası ve endüstri kurmakta başarı elde edememişti. II. Meşrutiyetin ilanın ardından İttihat ve Terakki kadroları gündemlerine bu ekonomik problemleri aldılar. I. Dünya Savaşı öncesi ekonomik bağımsızlığın önemine ve millî iktisada dikkat çektiler. Savaş esnasında bu amaçla bazı girişimlerde de bulundular. Ancak ekonomik bağımsızlık ve millî iktisat konusunda elde edilen bazı kazanımlar savaş sonrası Sevr projesiyle İtilaf devletleri tarafından geri alınmak istendi.

Türk ekonomisi Millî Mücadele başladığında çok ağır şartlarla karşı karşıyaydı. Anadolu'nun Trablusgarp Savaşı'ndan beri devam eden savaş ekonomisini sürdürmesi oldukça güçtü. Tarımsal üretim 1913'teki rekoltenin altındaydı. Askerî endüstri cılız, üretim tesislerinin çoğu azınlıklar ve yabancı kuruluşlarının elindeydi. Tüm bu problemler içinde bir yandan savaş ekonomisi uygulanarak zafere ulaşıldı, bir yandan da ülke ekonomisinin millîleştirilmesi için önemli adımlar atıldı. Bu adımların en kritik aşaması şüphesiz büyük zaferin kazanıldığı 1922 yılı oldu.

Anadolu ve İstanbul'da, varlık ve çıkarlarını korumak isteyen, azınlıklarla kurdukları ticari ilişkilerin sürmesine azami ölçüde dikkat eden İngilizler bu süreci yakından izliyorlardı. Yukarıda detayları ele alınan 1922 tarihli rapor İngilizlerin düşüncelerinin yanında emperyalist bir yaklaşımla kurulan ekonomik ilişkilerin Millî Mücadele sürecinde nasıl bertaraf edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

İngilizlerin, Yunanlıların Trakya'daki tahılı zorla Yunanistan'a götürmelerini veya İstanbul'daki işgal kuvvetleri ve sarayın yönetsel beceriksizlik nedeniyle meydana gelen fiyat dalgalanmalarından ürün kıtlığına kadar problemleri değil Ankara'da "milliyetçiler" olarak nitelendirdikleri Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından kontrol altında

[31] **TNA**, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.

tutulan bölgeye odaklanmaları ve ekonomik hayata zarar veren olarak nitelendirmeleri oldukça manidardır. İngilizler Ankara'nın ekonomi ile ilgili politikalarının kendi menfaatlerini halel getirdiğinin ve uzun zamandır üzerinde tartışılan millî bir ekonomi yaratma çabasının sonucu olduğunun farkındaydı. Üstelik İngilizler, Ankara'nın elde ettiği askerî zaferleri ekonomik ve siyasi alandaki kararlarla pekiştirmesi karşısında çoğu zaman çaresiz kaldıklarını görülmektedir. 1922 yılında Türk ordusu tarafından elde edilen zaferleri azınlıklar ve yabancı sermaye açısından "felaket" olarak niteleyen İngilizler artık Türk toprakları üzerindeki ekonomik hegemonyanın değiştiğini görmüşlerdi. Üstelik Yunan ordusunun müzakere yoluyla değil de, süngü zoruyla Anadolu'dan kovulması Ankara'nın Türk ekonomisini millîleştirme yönünde atacağı adımları güçlendirdiğinin farkında olan İngilizler "milliyetçi" yeni rejimin ekonomik yaklaşımına uyum sağlanmasına yönelik azınlıklara ve yabancı firmalara uyarılarda bulunması oldukça önemliydi. İngilizler I. Dünya Savaşı öncesi İttihatçılar tarafından gündeme getirilen ve savaş esnasında kısmen uygulanan millî bir iktisadi programın hayata geçtiğini görüyorlardı.

KAYNAKÇA

"Baltalimanı Muahedesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C5, s. 38-40.

Ahmad, Feroz **İttihat ve Terakki, 1908-1914**, Sander Yayınları, İstanbul, 1971.

Çavdar, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Güneş, İhsan, "Millî Mücadele Dönemi Bütçeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt IV, Sayı 12, (1988).

Kepenek, Yakup- Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001.

Keyder, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Külünk, Muhammet Emin **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Mutlu, Cengiz, "Refet Paşa'nın TBMM Hükûmeti Adına Yönetimi Devralmak İçin İstanbul'a Gelişi ve Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt XXXVII, Sayı103 (2021)

Pamuk, Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, İçtima 2, Devre 1, Cilt 10, 05.05.1337 (1921).

TBMM Zabıt Ceridesi, İçtima Senesi 3, İçtima 63, Devre 1, Cilt 21, 26.06.1338.

Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

TNA, FO, 371/9176/JE10937/44, İstanbul'dan Dışişleri Bakanlığına, 1 Kasım 1922.

Yaman, Ahmet Emin, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", **Atatürk Yolu Dergisi,** Cilt 3, Sayı 12 (1993).

AN ASSESSMENT OF D. LLOYD GEORGE'S GOVERNMENT AFTER THE GREAT OFFENSIVE

Asst. Prof. Dr. Fahriye Begüm YILDIZELİ[*]

ABSTRACT

During Queen Victoria's long reign in the 19th century, Great Britain gained unprecedented power. Undoubtedly, the economic prosperity brought to the country by the industrial revolution was based on a strategy of balancing between a stable government and a growing colonial empire. In addition, the British policy of the Ottoman Empire and the imperialist interests in the region had formed one of the most important agenda items of the political conflicts. The struggle of the liberal William E. Gladstone wing, which was gathered over Turcophobic perceptions and Christian minorities, and the conservative Benjamin Disraeli, who defended the Ottoman territorial integrity policy, reached its peak in the Near East Question (1875-78). As a result, this traditional policy adopted since Gladstone was rein forced by Lord Salisbury and foreign policy issues were frequently mentioned in domestic political processes.

At the end of the First World War, a new era began when the Ottoman Empire had to sign the Armistice of Mudros on October 30, 1918 and the British, French and Italian forces invaded the defeated Ottoman lands. Liberal politician Lloyd George's attempt to continue the coalition Government's imperial interests in the East and the traditional Ottoman policy inherited from the 19th century is the product of a balancing policy. However, as a result of the Great Offensive, which resulted in the victory of the Turkish army under the command of Mustafa Kemal Pasha, between 26 August 1922 and 18 September 1922, an atmosphere of chaos, tension and uncertainty prevailed in British foreign policy and party politics.

This study will analyse the changing political dynamics in Britain and the changing place of Turkish politics in foreign policy by focusing on the collapse of the Lloyd George coalition government in October 1922 after the Great Offensive, which is an important turning point in British political history. In addition to the British public's stance on the events, this research will evaluate the important events of the period, such as the Chanak crisis, the Carlton Club meeting, the attitudes and perspectives of the British colonies and European states towards the

[*] Bilecik Şeyh Edebali University Department of International Relations, Bilecik, begum.yildizeli@bilecik.edu.tr; ORCID: 0000-0001-6312-8405.

Lloyd George Government, through parliamentary records, debates and statements.

Keywords: Carlton Club meeting, Lloyd George Government, the Great Offensive

ÖZET

Büyük Taarruz Sonrasında D. Lloyd George Hükûmeti Üzerine Bir Değerlendirme

19.yüzyılda Kraliçe Victoria'nın uzun saltanatı sırasında, Büyük Britanya benzeri görülmemiş bir güç elde etmişti. Şüphesiz ki sanayi devriminin ülkeye getirdiği ekonomik refah istikrarlı bir Hükûmet ve büyüyen kolonyal bir imparatorluk arasında denge kurma stratejisine dayanmaktaydı. Bunun yanı sıra, İngilizler'in Osmanlı İmparatorluğu politikası ve bölgedeki emperyalist çıkarlar siyasi çarpışmaların en önemli gündem maddelerinden birini oluşturmuştu. Turkofobik algılamalar ve Hristiyan azınlıklar üzerinden devşirilen liberal William E. Gladstone kanadı ve Osmanlı toprak bütünlüğü siyasetini savunan muhafakazar Benjamin Disraeli'nin mücadelesi Yakın Doğu Sorunu (1875-78)'nda zirveye ulaşmıştır. Sonuç olarak Gladstone'dan itibaren benimsenen bu geleneksel politika Lord Salisbury ile pekiştirilmiş ve dış politika meseleleri iç politik süreçlerle sıkça dile getirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldığı ve İngiliz, Fransız ve İtalyan güçlerinin mağlup Osmanlı topraklarını işgali ile yeni bir dönem başlamıştır. Liberal politikacı Lloyd George'un koalisyon Hükûmeti'nin Doğu'daki emperyal çıkarları ve 19. Yüzyıldan devralınan sözü geçen geleneksel Osmanlı politikasını devam ettirmeye çalışması bir dengeleme politikasının ürünüdür. Buna rağmen, 26 Ağustos 1922 ile 18 Eylül 1922 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanan Büyük Taarruz neticesinde İngiliz dış politikasında ve parti siyasetinde tam anlamıyla bir kaos, gerilim ve belirsizlik ortamı hakim olmuştur.

Bu çalışma, İngiliz siyasi tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Lloyd George koalisyon Hükûmetinin Büyük Taarruz sonrasında Ekim 1922 dağılışına odaklanarak Britanya'da değişen siyasi dinamikleri ve dış politikada Türkiye siyasetinin değişen yerini analiz edecektir. İngiliz kamuoyunun olaylar karşısında duruşuna ek olarak, bu araştırma parlamento kayıtları, tartışmaları ve demeçler üzerinden Çanak(kale) krizi, Carlton Club toplantısına ek olarak İngiliz sömürgelerinin ve

Avrupalı devletlerin Lloyd George Hükûmeti'ne tutum ve bakış açıları gibi dönemin önemli olayları değerlendirecektir.

Anahtar Kelimeler: Carlton Club toplantısı, Lloyd George Hükûmeti, Büyük Taarruz.

INTRODUCTION

Since the second half of the 19th century, the views of liberal politicians marked the Anglo-Ottoman relations in the shadow of the Eastern Question. With British interests in the realms of the Ottoman Empire, the liberal elements of religious, intellectual, and moral outlook continued to develop particularly when supporting Christian minorities' uprisings in politicians' state of mind. This may be linked to times of great rivalry between William E. Gladstone and Benjamin Disraeli. Unlike Disraeli's Turcophile policies and pragmatic approaches as to Ottoman territorial integrity, Gladstone's moral concerns as to Christian subjects was the milestone in the British attitudes and liberal dissent over foreign policy towards the Ottoman Empire.

Lloyd George was born in January 1863, the first Welsh man to become the Prime Minister and served in the British parliament for many years. Since he grew up in the era of Disraeli and Gladstone he became accustomed to public diplomacy and urban constituencies' demand for a new and active liberalism which marked a new departure in British politics. Despite clash on disestablishment of the Church of Wales, George had always been deep sympathy with Gladstone. He was not only loyal to Gladstonian liberalism but also *'had talked a great deal of what had happened in the days of Gladstone … and seemed to think things had not changed.'*[1] Rhetorical abilities, self-confidence, his thoughts on Irish Home Rule and his attitudes towards the Ottoman Empire, including Turcophobic sentiments can be added to this interaction.

Before becoming Liberal Party Prime Minister in 1916, he was an important radical politician and architect of social welfare reforms. Even more importantly, George was a believer of traditional political methods. As Cilingir emphasizes, *'Lloyd George was not interested in new theories and approaches, and what drove him to success was pragmatism and the people in the street, both probably due to his environment in Wales while growing-up'*.[2] His understanding of politics cannot only be linked his background but also new imperialistic approaches in Edwardian era. This meant that he was still a Little Englander and not opposed to British imperialist interests.

[1] Chris Wrigley, "The Noncorformist Mind of Lloyd George", **Journal of Liberal History 96**, (Autumn 2017), pp. 18-24, p.24.
[2] Ibid, p. 9

However, he argued the policies of extending *'needed to be based on freedom, including for India, not 'racial arrogance.''*[3] Since the beginning of the Second Boer War, Lloyd George made his name among the protesters of war by accusing Joseph Chamberlain's family due personal economic interests in the region and believed that this war is not morally acceptable in his anti-war speeches.[4] It is however clear that his attitudes depended on the necessity of war as in the case of First World War. He was also regarded amongst the leading politicians who steered Britain to victory. He was quoted in writing in his *War Memoirs, 'As a tribunal for ascertaining the rights and the wrongs of a dispute, war is crude, uncertain and costly. It is true that the World War ended, as I still believe, in a victory for Right. But it was won not on the merits of the case, but on a balance of resources and of blunders.'*[5]

Lloyd George's War Cabinet and the end of the Ottoman Empire

Britain entered First World War on 4 August 1914 in order to maintain the balance of power in Europe pursuing *realpolitik* and protect the welfare of the Empire. As the head of the Liberal party, Asquith's coalition government claimed to bring *'the country into war without civil disturbance or political schism.'*[6] It was a government of cult names Winston Churchill as Admiralty, Edward Grey as Foreign Secretary, conservative leader Bonar Law as the Secretary of State for the Colonies and Lloyd George as the Chancellor of the Exchequer. However, the Shell Crisis and the failure of the Gallipoli Campaign followed by the public and press pressure leaded the government failure and coalition collapsed when the Conservative Party withdrew in December 1916.

Succeeding leader of Asquith and after ensuring the Liberal Party, Lloyd George accepted an invitation to form a new government with immediate peace and victory expectations from the British public. Thus, Lloyd George's Secretariat, popularly known as Downing Street's 'Garden Suburb' was the core of the War Cabinet was responsible to collect information, and to report on matters of special concern besides the ministers Arthur Balfour, Lord Curzon, Lord Milner, L. Amery and M. Hankey. This collaboration had a particular importance and initiated a new approach to British strategies and war aims. Lloyd George primarily saw the Near East a critical stage and he was convinced that the road to victory passed through the Middle East.

[3] John Grigg, "Crisis at Sea and Revolution in Russia", **Lloyd George: War Leader 1916–1919**, Penguin Books, 2003.
[4] Chris Wrigley, **Lloyd George**, Essex-England, Longman, 1993 , pp. 20-21
[5] David Lloyd George, **War Memoirs of David Lloyd George 1918**, Little, Brown and Company, Boston, Preface, p.x
[6] George Cassar**, Asquith as War Leader**, Hutchinson, London, 1994, p. 234.

It is nevertheless true that Lloyd George updated British war aims and he desperately supported to destroy the Ottoman Empire at the first opportunity. He told Robertson that he wanted *'a major victory, preferably the capture of Jerusalem, to impress British public opinion.'*[7] He further defined the year 1917 up till the summer as 'the best moment' that '*could have been chosen for sweeping the Turks out of Palestine. Their Army was undermanned and ill-equipped. The Turkish leaders were taking no interest in Palestine. Their hopes and ambitions were turned in another direction.'*[8]

The Crimean War Anglo-Ottoman alliance disappeared and destruction idea of the Ottoman Empire settled in British policy-makers in the times of William Gladstone. His moral indignation and anxiety for religious freedom launched a new era for the determination of British policy towards the Porte. Gladstone's main aspiration was the rights of the Christian subjects of the Ottoman Empire based upon the principles of liberalism, including humanitarianism and self-determination. It is true that Lloyd George as the Prime Minister inherited this idea and 'pinned the responsibility for the war on 'the most dangerous conspiracy ever plotted against the liberty of nations.'[9] According to Montgomery,

> *'Lloyd George himself, a strange amalgam of Gladstonian Liberal and Welsh visionary, envisaged a settlement based upon two complementary principles: the Allies should suppress Turkish power, once and for all, by depriving Turkey of her hereditary guardianship of the Straits; and they should wrest from her control all territories which were not exclusively peopled by Turks.'*[10]

Besides, in British military history, the Dardanelles campaign is remarkable due to the unexpected failure. Lloyd George altered the course in a different way with the pronouncement that 'we cannot leave the Turk as guardian of the Dardanelles.'[11] The straits had indeed vital importance. According to Cilingir, on the other hand by referring to George's Balkan campaign, 'the dissolution of the Ottoman Empire at the end of the war, decision mainly taken within the period up to 1916, until Lloyd George

[7] David R. Woodward, **Field Marshal Sir William Robertson: Chief of the Imperial General Staff in the Great War,** Westport, Connecticut: Praeger, 1998, pp. 119-20.
[8] George, **Ibid**, p. 202.
[9] Paul Harkison, David Lloyd George As The "Hammer" Of Dissent: The War Premiership, 1916-1918, Unpublished PhD Thesis, McMaster University, March 1994 , p.163
[10] A. E. Montgomery, "The Making of the Treaty of Sevres of 10 August 1920", **the Historical Journal**, Vol. 15, No. 4 Cambridge University Press, (December, 1972), pp. 775-787, p. 777.
[11] The Times Digital Archive 1785-1985, 'Turkey's Future, the Problem of Constantinople', 5th January 1920.

became the Prime Minister, was a 'State Policy.'[12] George defined the collapse of Turkey in his *War Memoirs* and noted the draft of armistice terms for Turkey which had been already approved by the British War Cabinet. The second and the tenth article had a particular importance since they declared *'Opening of the Dardanelles and Bosphorus, and access to the Black Sea with allied occupation of Dardanelles and Bosphorus forts' and 'occupation by allied troops of important strategical points.'*[13] According to George, Sultan Vahdettin informed the British that he was worried about the situation. George, however believed that the armistice provisions would not affect either of the Sultan Vahdettin's desire to retain his throne and Turkey's remain an independent nation. Nevertheless, it was clear that the terms of Armistice conditions were to be negotiated due to the French interests and Wilson principles by establishing the foundations for a new international order. The main disagreement between the Allies, particularly French, was about the question of who should command the Allied naval forces operating at Constantinople. George saw British as the main responsible for practically all the military operations against Turkey and he noted that *'we (the British) naturally insisted that he (the commander) should be British, in view of the fact that the Allied Fleet in the Aegean was at least 75 per cent- alike at Gallipoli, in Egypt and Palestine, and in Mesopotamia.'*[14] Lloyd George further followed his previous thoughts with a traditional state of mind and *'told about of a new world where peoples would decide for their future, therefore the peoples of the Ottoman Empire would be entitled to recognition of their separate national conditions.'*[15]

In the aftermath of the First World War, British officials were forced to contend with national combatants for Turkish independence against the invasions of Allies and protection of Sultan's Caliphate for his strong position amongst Muslim community for British Empire. It is also clear that France began to be the main threat for British possessions and *'was going to protest Britain and insist on conducting the negotiations and command of naval operations in Constantinople.'*[16] George defined Great Britain *'incomparably the greatest Mahommedan power in the world, and has at this moment on the soil of the late Turkish Empire, including large reserves In Egypt, between*

[12] Sedat Cilingir, Lloyd George and the dissolution of the Ottoman Empire, Middle East Technical University, Doctor of Philosophy thesis, Ankara, 2007. p. 49
[13] George, **Ibid**, pp. 240-1.
[14] George, **Ibid**, p. 276.
[15] Cilingir, Ibid, p. 73.
[16] Cilingir, Ibid, p. 86.

three and four hundred thousand men, such a proposal could not be accepted' against Georges Clemenceau's proposals in the region.[17]

Lloyd George's government and the Great Offensive

Along with Lloyd George's claim to be the greatest power, this not only set the stage for this fall but also caused new disagreements with the Allies, particularly with France and Italy. Besides, Lloyd George with his 'Garden Suburb' and inner circle of the War Cabinet, namely Balfour, Curzon and Lord Milner with L. Amery and M. Hankey handling the secretarial work, initiated a new approach to their war strategy, called 'Lloyd George' or 'New Eastern'.[18] Furthermore, the support for the achievement of the 'Megali Idea' for the Greeks under the premiership of E. Venizelos became vital for British diplomacy against the Turks.

While M. Kent emphasized the importance of the statesmen Lloyd George[19], Lord Curzon and W. Churchill were also the main decision-makers concerning the foreign policies against the Turks. As the 'master builder' of the Middle East, Arthur Balfour opposed the Turks' sovereignty in the region. Lloyd George and Balfour shared the same views regarding the Ottoman Empire and the Turks. Balfour's successor as Foreign Secretary was Lord Curzon of Kedleston. He was one of the key players in the emergence of the peace treaties and decisions regarding the Turks.

According to British officials' reports, the movements in post-Ottoman regions were constituted in conjunction with the revolutions and prevailing currents in order to compensate for the collapse of the Ottoman Empire. For instance, on the eve of the negotiations at Brest Litovsk, the war-aims of the Turkish government might have been summed up as (i) independence, both in internal affairs and in international relations; (ii) territorial integrity; and (iii) Turcification.[20] Besides, in the immediate occasion of the Revolution in the summer of 1908 was a belief that the independence, integrity, and Turcification of the Empire were in unusual danger.[21]

On 19 May 1919, when the great Turkish leader Mustafa Kemal arrived in Samsun with the idea of sovereignty rests in nation, immediately afterwards

[17] The National Archives (TNA), Command of Constantinople. Memorandum communicated by the Prime Minister Clemenceau/16 September 1919.
[18] Cilingir, **Ibid,** p. 75.
[19] Marian Kent, **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, George Allen & Unwin Publishers Ltd., London, 1984, pp. 189-190.
[20] The P.I.D is particularly indebted to Sir H. Rumbold's weekly reports and to another "sure source" for the information on which this memorandum is based. TNA PRO CAB 24/53 'Memorandum on the Present State of Mind in Turkey', 25th May 1918, p.1.
[21] Ibid,, p. 2.

the struggle for independence began to establish a modern Turkish State under his command. The Turkish War of Independence (1919–1922) held a significant place in the region's politics and it was against all the occupying forces: Greece, Britain, France and Italy. The final stage of the military process, namely the Great Offensive, was entered on August 26, when the Turkish Armies launched a total war, preceded with the 'Battle of the Commander-in-Chief' on 30 August. There is little doubt that the Turks would not yield and would win the war, and the Great Victory was achieved at the end of the process. Thus, on the evening of 18 September 1922, all the regions Western Anatolia was liberated.

Besides, Lloyd George's government tackled with the situation in the Middle East by signing Sykes-Picot Agreement and promises given to Greece or rather to Venizelos in the times of First World War.[22] It was not only Greek ancient desires for territories in Western Anatolia and Constantinople but also Lloyd George's personal sympathy to Venizelos which gave rise to British rapprochement into Turkish affairs. Lloyd George had already renounced his full support for Greece as he stated in a note to Patriarch Meletios,

> *'I said it last week clearly to Me. Gouranis and Mr. Balto-what is the other one called?-Mr. Baltazzis. Personally, I am a friend of Greece, but for the reasons I have given you all my colleagues are against me. And I can not be of any use to you. It is impossible, impossible.'*[23] It is also clear that George considered *'the signal for risings against the British authority in many parts of the Turkish Empire which would endanger the safety of British troops and could only be extinguished by the shedding of blood.'*[24]

According to Curzon, all the problems stemmed from the Prime Minister's hatred of the Turks and his mad love for the Greeks.[25] Lloyd George was certainly meant to fight and was also certain that Britain should win. When he compared reformed and re-equipped Greek army with the British troops behind them against Kemal's tired and ill-equipped forces, the victory was inevitable.[26]

Lord Curzon began to state the deteriorating situation for Great Britain in every cabinet meeting: *'The position had become worse in regard to our*

---

[22] Cilingir, **Ibid**, pp. 125-6

[23] M. L. Smith, **The Ionian vision: Greece in Asia Minor: 1919-1922**, C. Hurst &Co. Publishers Ltd., England, 1994, p. 237.

[24] The National Archives, Command of Constantinople. Memorandum communicated by the Prime Minister Clemenceau/16 September 1919.

[25] Mustafa Çulfalı. "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, vol. XV, no. , 1999, pp. 801-820, p. 813.

[26] David Lloyd George, **The Truth About The Peace Treaties**, Purnell and Sons, London, 1938, p. 1350.

relations with the Turks who had failed to deliver the British prisoners; in regard to the Italians whose agreement had also broken down and who had withdrawn from Adalia. Further, the relations of the Bolsheviks and the Kemalists had become closer.'[27] It becomes clear that British officials' main fear was the rapprochement of the Bolsheviks and the Kemalists.

Following one year total preparation, The Great Turkish Offensive which was to be considered as one of the greatest military victories in military history, was launched on 26 August 1922 and lasted 23 days until 18 September 1922. After 1921 defeat of the Greek invasion at Sakarya, this was the largest and final military operation of the Turkish War of Independence. Turkish victory caused a great sensation inside the British cabinet. The decision of British Cabinet meeting was the maintenance of British military forces and a Commonwealth declare of war to Turkey by addressing the breach of Treaty of Sèvres.

Lloyd George was completely disappointed with Greek defeat, however he was still passionate. Since he was aware of the power of British public opinion from the times of Great War, he insisted to clamp down Mustafa Kemal's forces. Lloyd George and his pro-war thought there would be a great amount of support from Dominions and British nation. camp Although he was warned by the Foreign Office, the Imperial General Staff, and even Supreme Allied Commander Ferdinand Foch against supporting the Greeks, he was stubborn to carry on.[28] Goldstein further argues that since support for a Greater Greece had been closely linked to Venizelos and his fall meant a new British policy in the Eastern Mediterranean, which seriously caused a drift for several years to come.[29] Thus, Lloyd George considered the entire British Empire's interests that would be affected both economically, concerning the Straits and connections with the trade routes of Dominions. Lord Curzon also pointed out British prestige, *'which had been mainly concerned in the defeat of the Turks and which had great interests at stake, to have to meet the Turks in a country which merely had commercial interests in Turkey, and which had played no part in Turkey's defeat.'*[30]

Further, Constantinople's situation was vital for Britain.[31] If Constantinople were handed back to Turks it would be very difficult for the

[27] TNA PRO CAB/23/26 'Conclusions of a meeting held at Mr. Chamberlain's room', Appendix: Summary of Statement by Lord Curzon on his visit to Paris, June18th-19th 1921, 21 June 1921, p. 59.
[28] Zara Steiner, **The lights that failed : European international history, 1919-1933**, Oxford University Press, Oxford, 2005.
[29] Ibid., p. 356.
[30] TNA PRO CAB/23/31 'Conclusions of a meeting held at No. 10 Downing Street', p. 33.
[31] Ibid., p. 36

Allies to hold a position *'with a resuscitated Turkey.'*[32] Therefore, British Government decided to collaborate with the French Government Lloyd Gorge was prepared to pay a visit to M. Poincére for the purpose.[33] The purpose was to persuade the French Prime Minister to act together with any probable blockade of Constantinople and Chanak. As regards Thrace, however, there would be grave danger if the British government were isolated and depicted as the sole enemy of Islam.[34]

A statement of British Policy with regard to the Near East was distributed to the press on 16 September in order to call Dominions armies. The continuation of the freedom of the Straits and the existence of the neutral zones was at the first order. It was followed by British Cabinet's decision to this reinforcement of the troops under the command of Sir Charles Harington and has given orders to the Mediterranean Fleet. The Powers with which Great Britain has been acting were invited to take part in the defence of the zones, particularly the allies in the Balkans and the Dominions to send contingents.[35]

Lloyd George was still making a great effort in order to defeat Turkish hegemony and ensuing British power in the region. Even he pointed out British military history's bleeding scar, namely the Gallipoli wars by stating that

> *'in no circumstances could we allow the Gallipoli peninsula to be held by the Turks. It was the most strategic position in the world and the closing of the Straits prolonged the war by two years.'*[36] Moreover, he had the support of Lord Birkenhead, Sir Robert Home and Churchill who was to record later, *'The Government might break up and we might be relieved of our burden. The nation might not support us. They could find others to advise them. The press might howl, the Allies might bowl. We intended to force the Turk to a negotiated peace before he set in foot in Europe.'*[37] Lord Curzon also tried to convince the Cabinet's minsters, *'The position had become worse in regard to our relations with the Turks who had failed to deliver the British prisoners; in regard to the Italians whose agreement had also broken down and who had withdrawn from*

[32] Ibid.
[33] Ibid.
[34] Ibid., p. 40.
[35] Cilingir, **Ibid**, p. 474.
[36] J. W. Hind, Lloyd George and the Turkish question: An examination of Lloyd George's Turkish policy 1918-1922, MA Thesis in University of Columbia, 1978, p. 80.
[37] Ibid, p. 86.

Adalia. Further, the relations of the Bolsheviks and the Kemalists had become closer.'[38]

It is clear that Lloyd's George's coalition began to break up. The Conservatives was definitely against any war. The most important argument came from future Prime Minister that Bonar Law, in a letter published in *The Times* on 7 October. Law said that firm action stopped the Turks from embroiling in Balkans another war but that 'we cannot alone act as the policeman of the world.[39] The Carlton Club meeting of 19 October 1922, namely the Fateful Meeting, was definitely the announcement of this breakup. Following the speeches of Bonar Law and Stanley Baldwin, Lloyd George was defined to be a *'dynamic force'* and a danger to the stability of the Conservative party.[40] According to the Earl of Crawford's record of the meeting, a Unionist member of the coalition, Bonar Law 'condemned the coalition. He looked ill, I thought-his knees more groggy than ever, his face more worn with distress. His voice was so weak that people quite close to him had to strain their ears-but his matter was clear and distinctly put. After his speech the issue was unmistakable, and he was hailed as the Leader of the Party. Arthur Balfour made a delightful speech, so mellow and genial, full of picturesque touches, but too subtle to count. Then we voted. A few more words of dignified adieu from Austen, and the meeting broke up.'[41]

CONCLUSION

In 1916, David Lloyd George's Imperial War Cabinet successfully conducted the war and planned the peace. It is also true that the government continued to be a powerful coalition with Conservatives' support until the end of the war in 1918. David Lloyd George's policies based on Turcophobic sentiments from the era of Gladstone, consolidated with his support to Greece and officially applied in British diplomacy towards the Turks. British hopes on the Greeks however, failed by the Turkish victory as a result of Great Offensive. Although the British policy-makers constituted the foreign policies by taking the historical perceptions of the Ottomans into consideration, at the

[38] TNA PRO CAB/23/26 'Conclusions of a meeting held at Mr. Chamberlain's room', Appendix: Summary of Statement by Lord Curzon on his visit to Paris, June18th-19th 1921, 21 June 1921, p. 59.

[39] Kinnear, M**., The Fall of Lloyd George The Political Crisis of 1922**, The Macmillan Press, London, 1973, p.116.

[40] Keith Middlemass and John Barnes, **Baldwin** ,Weidenfeld & Nicolson, 1969.

[41] Lord Lexden OBE, Official Historian of the Conservative Party, The Carlton Club meeting and the fall of the Lloyd George coalition in October 1922 https://www.alistairlexden.org.uk/news/carlton-club-meeting-and-fall-lloyd-george-coalition-october-1922, last accessed on 24 August 2022.

end of the Turkish Nationalist Movement, Lloyd George's brink of war with Turkey brought the end of the coalition.

Lloyd George's tradition and inspiration for loyal politicians continued until the claims of falling support for Greece against the Turks. Beside the pro-war developments, like the Naval reinforcements to have support from France and Italy and Lord Curzon's efforts to win French support, the anti-war arguments were in the ascendant on the future of the British diplomacy. The retreats of the dominions, except New Zealand, anti-war arguments in public opinion and the newspapers, economic and military drawbacks, and the Gallipoli heritage, set the stage for the fall of the premiership of Lloyd George and the non-execution of the war against the Turks. In fact, according to Hind, the Chanak Crisis was the occasion, if not the cause, of George's cabinet downfall.[42]

In the 19th century, the period of great rivalries Gladstone and Disraeli can be defined as a transformation of the Eastern Question into a theme of popular politics. Needless to say, the major part of the popular politics was based on the nature of British foreign policy on the Ottoman Question and how the Eastern Question might end. Therefore, there is a clear sense that expectations of solving the Eastern Question from Gladstone were substantially high. With this state of mind, Lloyd George in the 20th century, followed these policies and was certain to have the support of public opinion as well as his cabinet while giving his full support to Greece. Although this cannot be considered as the only reason for the break up with the Conservatives, it can also be argued that this result also came from the nature of the coalition, since the Conservatives never stated that they will be loyal to Lloyd George until the end.[43]

Most important of all, the success of Turkish Nationalist Movement under the command of Mustafa Kemal overturned the hopes and eliminated the trust to Turkophobic policies in British diplomacy. Lloyd George was the last representative of this camp. It is also understood that solution favouring traditional anti-Turkish foreign policy and asserting that a return to morale popular politics cause a national and an imperial danger and would not impress public opinion anymore. Along with the break up Concert of Europe, the thought that the gains of the British from the First World War would be lost gave a lead to the revival of Turkish-British friendship as in the times of the Crimean War in 1923.

[42] Hind, J. W., **Ibid,** p. 91.
[43] Culfalı, **Ibid**, p. 817.

BIBLIOGRAPHY

Hansard Parliamentary Debates Archive

Foreign Affairs, House of Commons (HC) Deb 24 November 1922 vol 159 cc185-224

Debate On The Address HC Deb 23 November 1922 vol 159 cc44-166

Turkey (Peace Treaty) HC Deb 02 August 1923 vol 167 cc1834-50

The National Archives of the UK (TNA): Public Records Office (PRO)

TNA PRO CAB/24/128 'Intervention between Greece and Turkey', Memorandum by State of Foreign Affairs, 7 October 1921

TNA PRO CAB/23/27 'Conclusions of a Cabinet Meeting held in Mr. Chamberlain's Room', 1 November 1921

TNA PRO CAB 23/27 'Conclusions of a Cabinet Meeting held in the Foreign Office', on Tuesday, 22 November 1921

TNA PRO CAB/24/155 'Foreign Countries Report', No. 4, 8 March 1922

TNA PRO CAB/23/31 'Conclusions of a meeting held at No. 10 Downing Street', on Friday 15th September 1922

Beaverbrook, Lord, **The Decline and Fall of Lloyd George**, Collins Publishing, London, 1963.

Bennett, G. H. "Lloyd George, Curzon and the Control of British Foreign Policy 1919–22", **The Australian Journal of Politics and History**, 45 (4), December 1999, pp. 467- 482.

Churchill, Winston, **The Aftermath 1874-1965**, Macmillan, London, 1941.

Cassar, G., **Asquith as War Leader**, Hutchinson, London, 1994.

Cilingir, Sedat, Lloyd George and the dissolution of the Ottoman Empire, Middle East Technical University, Doctor of Philosophy thesis, Ankara, 2007.

Çulfalı, Mustafa, "Çanakkale Krizi ve Lloyd George'un İktidardan Düşmesi: Eylül-Ekim 1922" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 15 (1999), pp. 801-820

Daleziou, Eleftheria, Britain and The Greek-Turkish War and Settlement of 1919-1923: the pursuit of security by 'proxy' in western Asia Minor, PhD Thesis Submission, Department of History Faculty of Arts University of Glasgow, September 2002.

George, David, L., **The Truth About The Peace Treaties**, Purnell and Sons, London, 1938.

George, D., L., **War Memoirs of David Lloyd George 1918**, Little, Brown and Company, Boston

Grigg, John, "Crisis at Sea and Revolution in Russia", **Lloyd George: War Leader 1916–1919**, Penguin Books, 2003.

Harkison, Paul, David Lloyd George As The "Hammer" Of Dissent: The War Premiership, 1916-1918, Unpublished PhD Thesis, McMaster University, March 1994 ,

Hind, Joseph W., Lloyd George and the Turkish question: An examination of Lloyd George's Turkish policy 1918-1922, MA Thesis in University of Columbia, 1978

Johnson, Gaynor, "Curzon, Lloyd George and the control of British foreign policy, 1919–22: A reassessment", **Diplomacy & Statecraft,** 11:3, (2000), pp. 49-71.

Kent, Marian, **The Great Powers and the End of the Ottoman Empire,** George Allen & Unwin Publishers Ltd., London, 1984.

Kinnear, Michael, **The Fall of Lloyd George The Political Crisis of 1922**, The Macmillan Press, London, 1973.

Lexden OBE, Lord, Official Historian of the Conservative Party, The Carlton Club meeting and the fall of the Lloyd George coalition in October 1922 https://www.alistairlexden.org.uk/news/carlton-club-meeting-and-fall-lloyd-george-coalition-october-1922, last accessed on 24 August 2022.

Middlemass, Keith and Barnes, John, **Baldwin**, Weidenfeld & Nicolson, 1969

Montgomery, A. E. "The Making of the Treaty of Sevres of 10 August 1920", **the Historical Journal**, Vol. 15, No. 4 Cambridge University Press, (December, 1972), pp. 775-787.

Lentin, Antony, **Lloyd George and the Lost Peace: From Versailles to Hitler, 1919-1940,** Davenant Press, 2004.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, I- IV Cilt (1919-1938), Türk Tarih Kurumu, 1992.

Steiner, Zara, **The lights that failed: European international history, 1919-1933**, Oxford University Press, Oxford, 2005.

Toye, Richard, **Lloyd George & Churchill: Rivals for Greatness**, Macmillan, London, 2017.

Türkgeldi, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitü Yayımları, 1948.

Wrigley, Chris "The Noncorformist Mind of Lloyd George", **Journal of Liberal History 96**, (Autumn 2017), pp. 18-24.

Wrigley, Chris, **Lloyd George**, Essex-England, Longman, 1993.

Woodward, David R., **Field Marshal Sir William Robertson: Chief of the Imperial General Staff in the Great War,** Westport, Connecticut: Praeger, 1998.

Yüceer, Saime, "Büyük Taarruz Sonrasinda Yaşanan Diş Gelişmeler ve Türk İngiliz Savaşinin Çikmamasinda Taraflarin Rolü", **Uludağ Üniversitesi. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 15, 2008/2.

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE BÜYÜK TAARRUZ

Öğr. Gör. Dr. Şule Sevinç KİŞİ[*]

ÖZET

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden sonra üç aşamada Anadolu işgalini sürdüren Yunan ordusu, 1921 Temmuz'unda Yunan Kralı Konstantin'in kararıyla tam bir seferberlik haline sokuldu. İngiltere'den aldığı yardımlarla üstün silahlara da sahip olan bu ordu kısa zamanda Kütahya, Afyon ve Eskişehir'i ele geçirdi, dahası Ankara'ya ulaşarak savaşı noktalama düşüncesine kapıldı. Bu durum karşısında 5 Ağustos 1921'de Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık görevi verildi. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ilk iş olarak Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınlayarak milleti tam bir seferberlik havasına soktu ve bizzat kendisinin planlayıp yürüttüğü Sakarya Meydan Savaşı'nı 22 gün ve gece süren sıcak çatışmalardan sonra 13 Eylül 1921'de zaferle sonuçlandırdı. Ancak asker sayısı ve silah gücü yetersiz olan Türk ordusunun Yunan ordusunu Anadolu'dan tamamen söküp atacak gücü de yoktu. Bu nedenle Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, asıl nihai zaferi elde edeceği Büyük Taarruz'a kadar yaklaşık bir yıl süren hazırlık süreci sonrasında Türk ordusunu son saldırı savaşına hazır hale getirdi. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ise 9 Eylül'de İzmir'in kurtuluşuna kadar iki hafta içinde elde edilen askerî başarılarla büyük bir zafere dönüştü ve Yunan ordusunun tamamen Anadolu'dan sökülüp atılmasıyla sonuçlandı.

Bu çalışmada Türk Kurtuluş Savaşı içinde çok büyük askerî ve tarihî öneme sahip olan ve bizzat Türk Ordusunun Başkomutanı Mustafa Kemal Paşa'nın planlayıp yürüttüğü önemli cephe savaşlarından ikisi olan Sakarya Meydan Savaşı ve Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasına kadar geçen süreçleri, devletin yarı resmî yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin savaş muhabirleri ile özel muhabirlerinin cepheden gönderdiği telgrafları ve bu haberleri yorumlayan yazarlarının değerlendirmeleri ele alınacak ve her iki savaşın benzerlik ve farklılıkları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Savaşı, Polatlı, Duatepe, Büyük Taarruz, Afyon, İzmir.

[*] Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, İzmir, sule.sevinc.kisi@ege.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5418-6216

ABSTRACT

The Pitched Battle of Sakarya and the Great Offensive in the Hâkimiyet-i Milliye Newspaper

After the occupation of Izmir on May 15, 1919, Greek army continued the occupation of Anatolia in three stages and was put into a full mobilization in July 1921 by the decision of the Greek King Constantine. This army, which also had superior weapons with the help of England, captured Kütahya, Afyon and Eskişehir in a short time, moreover, it had the thought of ending the war by reaching Ankara. In the face of this situation, Mustafa Kemal Pasha was given the duty of Commander-in-Chief in the assembly on August 5, 1921. Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha firstly published the Tekâlif-i Milliye orders and put the nation in a state of mobilization, at the end the Battle of Sakarya, which he personally planned and carried out, ended with a great victory on September 13, 1921 after 22 days and nights of hot clashes. However, the Turkish army, which had insufficient number of soldiers and weapons, did not have the strength to completely drive the Greek army out of Anatolia. For this reason, Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha get the Turkish army ready for the last offensive war after a preparation process that lasted for about a year until the Great Offensive, when he would achieve the real final victory. The Great Offensive, which started on August 26, 1922, turned into a great victory with the military successes achieved within two weeks until the liberation of Izmir on September 9, and resulted for the Greek army being completely dismantled from Anatolia.

In this study, the processes from the Battle of Sakarya and the Great Offensive, which were two of the most important frontline battles planned and carried out by Mustafa Kemal Pasha, the Commander-in-Chief of the Turkish Army, which had great military and historical importance in the Turkish War of Independence, until the final victory, will be discussed in the semi-official publication of the state Hâkimiyet-i Milliye newspaper, in this article, the telegrams sent by war correspondents and special correspondents of the newspaper, and the evaluations of the writers who commented on these news, will be discussed and the similarities and differences between the two wars will be revealed.

Keywords: Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha, Battle of Sakarya, Polatlı, Duatepe, Great Offensive, Afyon, İzmir.

GİRİŞ

Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in işgaline izin verilmesiyle birlikte 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal eden Yunan ordusu daha sonra üç aşamada Anadolu içlerine doğru ilerlemeye başladı. Özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kurulmasından sonra Türk ordusunun düzenli hale getirilmesiyle birlikte Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarıyla Yunan ordusunun Anadolu içlerine ilerleyişi bir süreliğine durdurulabilmişti. Ne var ki, Yunan Kralı Konstantin'in kararıyla tam bir seferberlik haline sokulan ve devamlı surette İngiliz yardımlarıyla desteklenen, üstün silahlara sahip olan ve Türk ordusuna göre asker sayısı da fazla olan Yunan ordusu, 10 Temmuz 1921'de başlattığı taarruzla kısa zamanda Kütahya, Afyon ve Eskişehir'i ele geçirdi, dahası Ankara'ya ulaşarak savaşı noktalama düşüncesine kapıldı. Çok zor şartlar altında yapılan Kütahya-Eskişehir Savaşları'nın ardından Türk ordusu, TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle 25 Temmuz 1921 akşamı Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar çekildi. Bu şekilde Afyonkarahisar, Eskişehir gibi çok önemli şehirleri kapsayan yaklaşık 100 kilometreden daha fazla bir arazinin terk edilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa, askerlik sanatının bir gereği olarak araya büyük bir aralık bırakmak suretiyle savaşa Sakarya etrafında devam etmek, bu arada orduyu derleyip toparlayabilmek ve hazırlıklar için gereken zamanı kazanmayı amaçlıyordu.[1]

Öte yandan Türk ordusunu Sakarya'nın doğusunda yok etmeyi planlayan, Ankara'yı ele geçirerek TBMM ve Hükûmetini dağıtmayı ve burada savaşa son noktayı koymayı hayal eden Yunan ordusunun Ankara'ya doğru ilerleyişi karşısında Türk ordusunun Sakarya'nın gerisinde yapacağı savunma, Türk Kurtuluş Savaşı'nı bir ölüm-kalım mücadelesi şekline dönüştürdü. Bu durum karşısında son çare olarak Meclis'te Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ordusunun Başkomutanlığını üzerine alması gündeme geldi. Savaşta gelinen bu kritik noktada ordunun silah, cephane ve diğer gereksinimlerinin tamamlanması ve ağır koşullar altında çözüm bekleyen sorunların üstesinden gelebileceği düşünülen Mustafa Kemal Paşa'ya, 5 Ağustos 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından *"Başkomutanlık"* vazifesi üç aylık geçici bir süre için verildi.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, ilk iş olarak 7-8 Ağustos 1921'de savaşa hazırlanan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayınladı. Böylece milleti âdeta tam bir seferberlik havasına sokan Mustafa Kemal Paşa, bizzat kendisinin planlayıp yürüttüğü 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında yapılan Sakarya Meydan Muharebesi'ni üç hafta süren sıcak çatışmalardan sonra zaferle sonuçlandırdı. 23 Ağustos 1921 sabahı Türk ordusuna karşı taarruza başlayan Yunan ordusu, çok şiddetli geçen savaşlardan sonra 11 Eylül 1921 tarihinden itibaren sağ kanattan başlayarak

[1] Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt II, 2. bs., TTK, Ankara 1987, s. 813.

batıya doğru çekilmeye başladı ve 13 Eylül 1921'de Sakarya Nehri'nin doğusundan tümüyle atıldı ve Eskişehir Afyon hattına çekilmek zorunda bırakıldı.[2] Ancak bu savaşla birlikte ne büyük bozguna uğrayan Yunan ordusunun toparlanıp yeni bir saldırıya geçecek hali kaldı, ne de asker sayısı ve silah gücü yetersiz olan Türk ordusunun Yunan ordusunu Anadolu'dan tamamen söküp atacak gücü vardı. Bu nedenle Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, asıl nihai zaferi elde edeceği Büyük Taarruz'a kadar yaklaşık bir yıl süren hazırlık süreci sonrasında Türk ordusunu son saldırı savaşına hazır hale getirmek için uğraşacaktır.

Sakarya Meydan Muharebesi, askerî ve siyasi sonuçları açısından Türk Kurtuluş Savaşı içinde en önemli dönüm noktalarından biri oldu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın *"Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır..."* direktifiyle savunma savaşının en mükemmel taktiğinin uygulandığı Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlandırılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve ordusunun gücünü tüm dünyaya tanıtmakla kalmadı, savaş sonrasında iç ve dış politika açısından da önemli kazanımlara vesile oldu.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle kazanılması, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya olan inanç ve güveni sağlamlaştırdı ve kendisi Meclis tarafından "Gazilik ve Mareşallik" unvanları ile onurlandırıldı. Yine kazanılan zafer yurt içinde Meclis'te ve millette büyük bir coşkuya neden oldu. Fakat zaferin diğer bir yansıması da Türk Kurtuluş Savaşı'nı yakından ve merakla takip eden İngiliz sömürgesi altında yaşayan özellikle Müslüman nüfusa sahip olan Hindistan ve Mısır gibi topraklarda oldu ve buralarda da bağımsızlık ateşinin yakılmasına yol açtı. Öte yandan 13 Ekim 1921'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile imzalanan Kars Antlaşması ve 20 Ekim 1921'de Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması, doğu ve güney cephesinde süren savaşları kesin olarak nihayet verirken bu anlaşmalarla hükümsüz kaldığı ortaya çıkan Sevr Barış Antlaşması'nın tartışmaya açılmasına yol açtı.

Diğer yandan Sakarya Zaferi'nden sonra İngilizlerle esir değiş tokuşunun yapılmasıyla birlikte Malta'da tutuklu bulunan Rauf Orbay, Kara Vasıf gibi isimler 1921 Kasım'ında Ankara'ya gelmeye başladılar. Meclis'te çeşitli görevler alan bu isimler muhalif İkinci Grubu oluşturdular. Başkomutanlık Kanunu ile millet egemenliğinin tek bir kişiye verilmesine itiraz edilmesi nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık Kanunu'nun üçer aylık dönemler halinde uzatılması her seferinde tartışmalara neden olacaktır. Yunan ordusuna karşı yapılacak son taarruz savaşının gecikmesi dolayısıyla esasen 5

[2] Sakarya Meydan Muharebesi'nin askerî yönü ve belgeleri için bk., **Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi**, Anıtlar ve Şehitlikler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, (ATASE) Ankara 2007; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Yıl: 62, Sayı 131, ATASE yayınları, Ankara 2013.

Ağustos 1922'de yapılması gereken son uzatma tarihi Kurban Bayramı'na da denk gelmesi nedeniyle 20 Temmuz'da Meclis'te sekiz saat süren oturumla gerçekleşti. Mustafa Kemal Paşa, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirten Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince Başkumandanlık makamının dahi geçici olduğunu ve Misak-ı Millî'de belirtilen sınırlara kavuşuncaya kadar görevinin devam edeceğini, maddi makamların kendisi için bir kıymeti olmadığını ve gerekirse milletin içinden çıkmış bir fert olarak yoluna devam edeceğini söyleyerek kanun müddetinin süresiz olmasını teklif etmiş ve Meclis'in onayını da ancak bu şekilde alabilmiştir.[3]

Türk Kurtuluş Savaşı'nın son taarruz savaşının hazırlıklarını büyük bir gizlilikle yürüten Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'u[4] 26 Ağustos 1922'de Şuhut'ta başlattı. Sabah saat 5.30'da Türk topçularının ateşiyle başlayan[5] savaşın daha ilk gününde elde edilen başarıyı bizzat Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Adnan Bey'e, İcra Vekilleri Başkanı Rauf Bey'e, Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'ya, Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Paşa'ya gönderdiği şifreli telgrafıyla duyurarak, yaklaşık bir yıldan beridir düşman elinde bulunan Afyon'un güneyindeki mevzilerin subaylar ve askerlerince ele geçirildiğini bildirmek suretiyle zaferin ilk müjdesini verdi.[6] 26 ve 27 Ağustos'ta iki gün içinde Afyonkarahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20-30 kilometre uzunluğundaki düşman cepheleri düşürüldü. Yunan ordusunun büyük kuvvetleri 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar yakınında kuşatıldı. *"Başkumandan Muharebesi"*[7] adı verilen bu savaşla Yunan ordusunun ana kuvvetleri yok edilerek tutsak alındı. Böylece tasarlanan kesin sonuç beş gün içinde alınmış

---

[3] Ali Fuat Cebesoy, ***Siyasi Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan'a***, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Cilt 1, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 28-35.

[44] Büyük Taarruz'un askerî yönü için bk., **Türk İstiklal Harbi**, Cilt II, Batı Cephesi 6'ncı Kısım, 1'nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

[5] 26 Ağustos'ta topçulara verdiği emirle savaşı başlatan Asım Gündüz o günü şöyle tasvir etmektedir: *"26 Ağustos 1922 sabahı tan yeri ağarırken Kocatepe yamaçlarında mevzilenmiş topçumuza 'Ateş' emrini ulaştırdım. İlk olarak bir on beşlik obüsümüzün gürlemesi ile Türk milletinin üç yıldan beri hasretini çektiği büyük günün çetin hesaplaşması başlıyordu. İki saat süren korkunç bombardımanımız, Yunan siperlerini ateş içinde kaynatıyor gibi idi. Türk topçuları, dünya orduları içinde ateş isabeti ile yaptıkları haklı şöhretin en kahredici eserlerini veriyorlardı..."* Asım, Gündüz, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul 1973, s. 154.

[6] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt 13, (6 Mayıs1922-15 Ekim 1922), Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 210.

[7] Erkanı Harbiyei Umumiye Vekili Fevzi Paşa'nın Meclis Başkanlığına gönderdiği şifreli telgrafında *"Ordularımız için bir hatıra-i tarihiye olmak ve Başkumandanımıza muhabbet ve merbutiyet ve layetezelzel itimadımıza yeni bir delil teşkil etmek üzere mezkûr 30 Ağustos 1338 muharebesine Garp Cephesince Başkumandanlık Muharebesi adı verilmiştir"* demektedir. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre I, Cilt 3, İçtima Senesi 3, 6 Eylül 1338 (1922), s. 746-747.

oldu. Kahraman Türk ordusunun muzaffer Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa, 1 Eylül 1922'de Yunan ordusunu takip eden Türk ordusuna hitaben: *"İlk hedef, Akdeniz'dir, ileri!"* direktifini verdi. Sonunda Büyük Taarruz ile iki hafta içinde Yunan ordusunun işgal ettiği tüm topraklardan atılması ve işgal altındaki Afyon'dan sonra Eskişehir, Kütahya ve Uşak'ın birer birer kurtarılması ve nihayet 9 Eylül'de 1922'de İzmir ve ardından Bursa'nın kurtarılmasıyla birlikte zaferle sonuçlandırıldı.

Gerek Sakarya Meydan Muharebesi gerekse Büyük Taarruz'a dair Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin savaş ve özel muhabirlerinin cepheden gönderdiği telgraflarda yer alan savaş haberleri ve bu haberleri yorumlayıp değerlendirmelerini yapan yazar ve başyazarları ile günü gününe takip ettiği ve verilen bu haber ve yorumlarla hem kamuoyunu bilgilendirdiği hem de milleti zafere doğru kilitleyerek yönlendirdiği görülmektedir.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Sakarya Meydan Muharebesi

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili ilk haber 25 Ağustos 1921'de *"Sakarya Cenuplarında Muharebe Başladı"*[8], başlığı ile verilecek, alt başlıkta ise, *"Cenab-ı Hak Kahramanlarımıza Kuvvet ve Nusret İhsan Buyursun!"* temennisinde bulunulacaktır. Bu ilk habere göre, günlerce devam eden bir tereddütten sonra salı günü akşamı (23 Ağustos) düşmanın bazı harp hareketleri görüldüğü ve küçük çarpışmaların dün sabahtan beri (24 Ağustos) bir muharebe şeklini aldığı, Türk ordusunun dünden beri Sakarya'nın güneyindeki düşman ordusu ile karşı karşıya bulunduğu, Yunan ordusunun Eskişehir'den çıktıktan sonra beş günlük bir tereddüt geçirdikten sonra ancak on üçüncü gününde Türk ordusuyla karşılaştığı belirtilmektedir.

> *"Düşmanın bütün hareketlerini büyük bir dikkat ile takip eyleyen ordumuzun Cenab-ı Hakkın lütuf ve inayetiyle bu büyük harpte muvaffakiyet sarsılmaz bir kanaatimiz vardır", "...Yalnız Türk ve Müslüman düşmanı olan ve sırf Müslümanlığı ve Türklüğü yıkmak peşine düşmüş olan bu vahşiler alayı için takdirat-ı İlahi'yenin zuhur ve tecellisi yakındır"*

yorumu eklenen haberde, Türk ordusunun üzerine düşen görevi yerine getireceğine güvenin tam olduğu vurgulanıyor ve Türk milletinin de bu konuda Hükûmetin emirlerini yorulmayarak, gecesini gündüzüne katarak canı gönülden yerine getirmesi isteniyordu. Bu ilk haber son olarak,

> *"Altı yüz sene tarihine kahramanlık numuneleri yazan bir millet şerefsiz bir sürünün önünde eğilmeyecek ve Türk yumruğunun şiddetini bir daha gösterecektir. Cephede bulunanlar vazifelerini*

[8] "Sakarya Cenuplarında Muharebe Başladı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1921.

tamamıyla biliyorlar ve şu dakikada kemal-i şevk ile icra ediyorlar. Cephe gerisinde bulunanlar daha büyük bir gayretle kendilerine zahir olmalıdır. Hemen Cenab-ı Hak muinimiz olsun!"

dilek ve temennisi ile bitiriliyordu. Bu ilk haber ve yorum, bundan böyle Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin bu savaşta temel olarak alacağı tutuma bir örnek oluşturacaktır.

Savaşın başladığını haber veren bu ilk günde "**" imzasıyla yayınlanan *"Yunan Taarruzu"*[9] başlıklı başmakalenin de aynı çizgide kaleme alındığı görülmektedir. Bu makalede, Yunan ordusunun beş günlük beklemesindeki nedenin arazi ile ordularının uyumsuzluğundan kaynaklandığı, iki ordunun ilk temasından sonra Türk ordusundan çekinerek, geri dönüp dönmeme tereddüdü geçirmelerine yol açtığından bahsediliyor. Hâkimiyet-i Milliye başyazarı,

"Bir kere ok yaydan fırlamış, Papulas[10] *kıtaatı Eskişehir önünden kalkıp Haymana ovasına kadar gelmiştir. Geri dönüp tekrar hazırlanmak veya yeni bir karara intizar etmek kendisi için âdeta mağlubiyet olur. Bu sebeple Yunan Başkumandanı, çar ve naçar dün müsademe emrini vermiş bulunuyor. İhtiyar tarih Anadolu'da en büyük ve en hunrizane muharebelerden birine daha şahit olacaktır. Bu harbin en hunrizane ve en muazzam muharebelerden olacağına şüphe yoktur. Yunan Hükûmeti ve Kral Kosti*[11] *son kozunu oynuyor. Tecavüzünün zaferi için iki senedir döktüğü kanın, verdiği emeğin belki son ihtiyatını kullanıyor. Bu harbi kaybettikten sonra Kral Kosti'nin de nazırlarının da çekeceği çok şey vardır"* şeklindeki yorumuyla adeta daha ilk günden savaşın sonunu görebiliyor.

Ayrıca Türk ordusunun bu savaş için yeterliliğe sahip olduğuna dikkat çeken yazar, cephe gerisini de ele alarak yazısını şu değerlendirmeyle noktalıyordu:

"Taarruzun başladığı şu dakikada kahraman ordu hakkındaki emniyet ve itimadımızı kaydederken cephe gerisinde hüküm süren manevi metanetini de zikretmek lazımdır... Bir haftadan beri bütün Anadolu şehirleri, taraf taraf mitingler, içtimalar akdederek düşmana karşı nihayet zafer ve felah gününe kadar harp edilmesini istiyorlar ve bu uğurda kan ve malca hiçbir fedakârlıktan çekinmeyeceklerini söylüyorlar. Cephenin ve cephe gerisinin iman ve heyecanla meşbu'u bu tezahürat karşısında hepimize düşen

[9] "Yunan Taarruzu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1921.
[10] Anastasios Papulas, 1919-1922 arası Yunan kuvvetlerinin Başkomutanı.
[11] Gazetede çok sık olarak Yunanistan Kralı Konstantin'den kısaca "Kosti" olarak bahsedilmektedir.

vazife, neticeye sükûn ve emniyetle intizardan Cenab-ı Hakkın nusretini dua ve niyazdan ibarettir."

26 Ağustos 1921 Cuma günkü Hâkimiyet-i Milliye'de bir gün önceki savaşa dair ilk bilgiler verilmeye başlandı ve *"Bugün Cephelerde Şiddetli Muharebeler Olmakta ve Ordumuz Büyük bir Kahramanlık Göstermektedir", "Şimal ve Cenubdaki Hareket-i Harbiye"* başlıkları altında, düşmanın önemli kuvvetler ile Beylikköprü'den taarruzunu müteakip muharebenin bütün cephelere sirayet ettiği duyuruldu. Gazetenin özel muhabirinin 25 Ağustos'ta cepheden gönderdiği telgrafta, Türk ordusunun Sakarya kuzeyinde aldığı tedbirlere karşı Yunan ordusunun da birtakım tedbirler alarak tahkimat yaptığının keşiflerle anlaşıldığı, demir yolunun Sakarya'yı geçtiği Beylikköprü civarından taarruz eden kuvvetli düşman kıtalarının karşı taarruzla uzaklaştırıldığı ve birçok mitralyöz, silah ve mühimmat elde edildiği, düşmanın zayiatının büyük olduğu, Sakarya güneyindeki savaşların gittikçe şiddetlendiği ve birçok mevkide düşmanın ileri hareketleri Türk kıtalarının şiddetli karşılık vermesi ve keşif atışı karşısında büyük telefat ile akamete uğradığı ve savaşın devam ettiği bildirildi.[12]

Aynı gün yine "**" imzasıyla *"Cephe Gerisi"*[13] başlığıyla yayınlanan başmakalede, Türk ordusunun Sakarya kenarında tarihin görmediği bir kahramanlıkla çarpışırken cephe gerisindeki halkın da bütün ruh ve kuvvetiyle yardım etmekten geri kalmadığı konusu ele alınıyor, Anadolu Ajansı (AA) ve Hâkimiyet-i Milliye'nin beş gündür yayınladığı Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gönderilen telgraflar bu yardımlara örnek olarak veriliyordu. Yine Türk ordusunun Allah'ın yardımıyla nihai zafere ulaşacağı inancını yineleyen yazar, bu ulvi mukaddes cihadın zaferle sonuçlandırılmasıyla kurtarılacak şeyin bütün bir vatan ve milletin istiklali olduğunu hatırlatıyor ve "*Allah'ın nusretinden onu dileriz ki vahşi ve adi düşman, ordunun ve halkın ruhundan döktüğü bu çelik kaleye başını vura vura parçalasın ve Muhammed ümmetini, beklediği felah ve saadet gününe kavuştursun"* cümleleriyle milletin dini ve manevi duygularına seslenen temenniyle noktalıyordu.

27 Ağustos 1921 Cumartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye'de, cephedeki savaş muhabiri ile AA'nın gönderdiği telgraflar yayınlanarak, 25-26 Ağustos'taki iki günlük savaşın uzun uzadıya ele alındığı görülmektedir. Bu telgraflara göre Beylikköprü, Ilıca suyunun Sakarya'ya döküldüğü bölge, Yıldızköy ve Cihanbeyli ovasına kadar Türk ve Yunan ordusu arasında göğüs göğse devam eden kanlı çarpışmaların kahramanca savaşan ve karşı

[12] "Beylikköprü'deki Muvaffakiyetimiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Ağustos 1921.
[13] "Cephe Gerisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Ağustos 1921.

taarruzlarda bulunan Türk ordusunun lehine neticelendiği ve ordusunu takviye etmeye çalışan düşmanda ise ricat belirtilerini görüldüğü aktarılmaktadır.[14]

28 Ağustos 1921 Pazar günkü Hâkimiyet-i Milliye'de, cuma ve cumartesi günkü savaşın gidişatı hakkındaki haberlerin uzun uzadıya yorumlandığı görülmektedir. Yine bir gün evvel cepheden gönderilen telgrafta ise; takviye olunan Yunanlıların sağ taraflarındaki kuvvetli hareketleri ile ümit ettikleri gayeyi elde edemedikleri ve süngü hücumlarında Allah'ın daimî yardımıyla Türk ordusunun başarılı olduğu bildirilmektedir.[15]

Ayrıca savaşa dair İngiliz gazetelerinde yer alan haberlere de yer verilerek, Londra'dan gelen ilk haberlere göre, Yunanlıların Anadolu harbinin en zor safhasına girdikleri, Yunan ordusunun pek büyük güçlükler içerisinde olduğu, özellikle sıcaktan ve susuzluktan fazlasıyla şikâyet ettikleri ve Türk askerinin pek cesur ve inatçı savaştıklarını itiraf ettiklerinden bahsedilmektedir.

29 Ağustos 1921 Pazartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye'de, cumartesi günü yapılan Cihanbeyli Meydan Muharebesi'nin Türk ordusunun başarısıyla sonuçlandığı ve Beylikköprü'den Cihanbeyli'ye kadar bütün cephe boyunca düşmanın püskürtüldüğü, pazar günü de düşmanın kendi sağ tarafında taarruzlarına bütün gece ve bütün gün devam ettiği, bu taarruzların her defasında durdurulduğu, düşman ana kuvvetlerinin Beylikköprü civarında kısmen gösteriş tarzında, kısmen yoğun bir şekilde taarruzlarda bulunduklarını, ancak bunların da düşmanın kayıplarıyla durdurulduğu duyuruldu.[16]

Hâkimiyet- Milliye'nin karşı propaganda amacıyla Türk ordusunun savaş başarıları dışında Yunanlıların morallerinin bozulmasına yol açacak türden Yunanistan'la ilgili olumsuz haberleri de sayfasına taşıdığı görülmektedir. Nitekim Atina'dan alınan haberlere göre, Yunan Hariciye Nazırı Baltacis, İzmir'de bulunan Kraliçe Sofi'yi (Sophia) ziyaret ederek kralın bağırsak iltihaplanması nedeniyle hasta olduğunu, endişeye gerek olmadığını, esasen hastalığın Eskişehir'de yaygın olduğu ve tedavi için İzmir'e gelmesinin muhtemel olduğunu söylemiştir. Ancak bu haber Yunan kamuoyunda iyi etki bırakmadığı gibi telaş da yaratmıştır. İkinci bir habere göre, İngiltere'nin Atina sefiri Lord Granvil'in (Granville) Yunan Hariciye Nazırı Baltacis ile görüşmesinde İngiltere Başbakanı Lloyd George'un uzun bir telgrafını ilettiği,

[14] "İki Günlük Kanlı Muharebelerden Sonra Bazı Düşman Mevaziinde Ricat Alametleri Belirmiştir. Allah Bizimledir", "Türk Kahramanlığının En Büyük Menakıbı Karşısındayız", "Perşembe Günü Cereyan Eden Meydan Muharebesinin Ehemmiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1921.

[15] "Cuma Günkü Muharebatta Düşman Hedeflerine Vasıl Olamamıştır", "Muharebat Bütün Gece ve Gün Devam Etmiştir", "Yunan Ordusu Anadolu Harbinin En Müşkül Safhasında", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1921.

[16] "Cumartesi Günkü Düşman Hücumlarının Neticesi", "Dünkü Taarruz da Şiddetini Kaybetmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1921.

telgrafın içeriği saklansa da Yunanistan'ın Anadolu'daki askerî hareketi hakkında İngiliz bakış açısının genel bir özeti olduğu bildiriliyor. Ayrıca Yunanlıların borç alma girişimlerinin sonuçsuz kaldığı da bildirmektedir.[17]

30 Ağustos 1921 Salı günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin geniş haber ve yorumlarında pazar günü yapılan savaşların beş gündür devam eden savaş içinde en kanlı günü olduğu, düşmanın takviye güçlerle yeniden saldırıya geçtiği Beylikköprü ve Bozdağ bölgesinde Türk ordusunun Çanakkale Savaşı'na benzer büyük bir kahramanlıkla bu taarruzları durduğunu, düşmanın büyük kayıplar verdiği, savaş alanlarının düşman ceset yığınlarıyla dolu olduğu aktarılmaktadır.[18]

Aynı gün *"Ölüm Yolculuğu"* başlığıyla ve (**) imzayla yayınlanan başmakalede, bu kanlı çarpışmalara atıfta bulunarak Yunan Başkomutanı Papulas'ın yanlış hesaplarla Türk zincirini kıramadığından bahisle şu yorumda bulunulmaktadır[19]:

> *"Bir ay evvel Atina halkı şehr-i ayin yapar, İstanbul Rum'u müstakbel zaferle sarhoş olur ve Papulas kollarını sallayarak Ankara tenezzühüne hazırlanırken Büyük Millet Meclisi'nin Heyet-i Vekilesi, Fevzi Paşa imzasıyla neşrettiği beyannamede 'düşman kollarının Anadolu'da açılan mezarlarına yaklaştığını ve Yunan askerlerinin ölüm yolculuğuna çıktığını' ilan ediyordu. Heyet-i Vekile çok haklı söylemiş. Cepheden gelenlerin verdiği malumat bu asabını bugün teyit ediyor. Binlerce ton cephane yakan askerimizin cehennemi ateşi içinde Yunan ordusunun verdiği zayiat, zihni tahminlere sığmayacak derecede, harikulade azimdir. Sakarya Nehri, kaç gündür pis Yunan kanıyla simsiyah akıyor; dereler, vadiler yığın yığın Yunan leşiyle doldu. Düşman askeri ölüm yolculuğunun ilk merhalesini katetti ve bir ecnebi kral tahtı için on binlerce ferdini ordumuzun açtığı ölüm cehennemine attı. Düşman istiyorsa, ölüm seferinin diğer merhalelerine de ayak bassın; Anadolu Türk için cennet, fakat düşman için en müthiş cehennemdir. Konstantin, Papulas'ın ve bütün Yunan atisinin Azrail'i, kendilerini bu cehenneme bekliyor."*

Aynı gün Avrupa basınında yer alan Türk-Yunan savaşına dair haberlerden de alıntı yapıldığı görülmektedir. Paris basınında yer alan haberlerde, Yunan

[17] "Kral Konstantin'e İzmir'e Dönmesini Tavsiye Etmişler!", "Bitaraf!", "Yunan İstikraz Teşebbüsü", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1921.
[18] "Pazar Günü Meydan Muharebesinin En Kanlı Bir Günü Olmuştur", "Dünkü Şiddetli Muharebeler Hakkında En Son Malumat", "Ordumuz Çanakkale Muharebelerine Nazireler Yapmaktadır", "Harp Sahasında Düşman Ecsadı Yığınlar Teşkil Eylemektedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1921.
[19] "Ölüm Yolculuğu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1921.

Başkumandanlığının bu harekât için her ne kadar Türk kuvvetlerine üstün asker yığmışsa da Anadolu'da Türk ordusunun da Yunan ordusuna karşı gösterdiği mukavemetin fevkalade inatçı olduğu vurgulanıyor. Enformasyon gazetesinde bu taarruzun verdiği neticelerin hiçbir önemi olmadığı, Konstantin ordusunun nasıl siyasi bir oyuna tevessül ettiği ve bunda da başarıya ulaşamadığı anlatılıyor. İngiliz karşıtlığının şiddetlendiği bu sıralarda Bombay'dan Daily Mail gazetesine çekilen bir telgrafa göre de Hindistan Kongresi'nin daimî komiseri kışın Hindistan'ı ziyaret etmesi kararlaştırılan İngiltere veliahdına karşı boykotaj kararı aldıkları ve Galler Prensi şerefine yapılacak şenlikler ve kabul merasimine katılmayacakları bildirilmektedir.[20]

31 Ağustos 1921 Çarşamba günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin sütunları büyük ölçüde pazartesi günü yapılan savaşlara ayrılmaktadır. Bu önemli muharebelerin özellikle Beylikköprü, Bozdağ'ın kuzeyi, düşmanın en sağ tarafında gerçekleştiği ve düşmanın takviye kuvvetleriyle yaptığı şiddetli hücumlarının bütünüyle durdurulduğu, yine düşmanın en sağ tarafında giriştiği kuşatma hareketinin de Türk cephesine çarptığı ve düşmanın burada da şiddetli muharebeye mecbur kaldığı, düşmanın tren yolunun güneyinde yerleşmeye çalıştığı tepenin de süngü hücumu ile geri alındığı, düşmanın kayıplarının büyük olduğu ve Türk askerinin neşesinin yerinde olduğu duyuruldu.[21]

Aynı gün AA'nın 25 Ağustos tarihli Atina kaynaklı haberine göre Kral Kosti'nin halen Eskişehir'de bulunduğu ve bağırsak iltihabı ve mideden mustarip olan kralın günde çeşitli defa bayıldığı, sonra baygın halde kaldığı ve doktorların yataktan çıkmasını yasakladığı haberi yayınlandı.[22] Yine aynı gün karşı propaganda açısından önem verilen Avrupa basınında çıkan haberlere yer verildiği görülmektedir. AA kaynaklı bu haberlere göre, İngiliz basını Anadolu savaşının son noktaya ulaştığını ve bu defa Türklerin Yunanlılara karşı büyük bölümüyle savaşmakta olduğunu, Yunanlıların bu son taarruzları da başarısızlığa uğrarsa artık Türk meselesinin Yunan silahıyla halledilemeyeceğini ima etmektedirler. Bir Yunan gazetesine göre ise son taarruzlarda büyük kayıplar ile başarısızlıktan başka bir şey elde edemeyen Yunanlılar Kral Konstantin'in rüyası altında Eskişehir'de bir harp şurası gerçekleştirdi. Paris basını ise, bu şuranın askerî meseleleri değerlendirdikten sonra Türk-Yunan düşmanlığını bitirme imkanını müzakere ettiğini bildiriyor. Ayrıca son savaşlarda Yunan ordusunun subay kaybı çok fazla olduğundan

[20] "Kahraman Anadolu Ordusunun Mukavemeti", "Üçüncü Yunan Taarruzu", "Hindistan'da İngiliz Aleyhtarlığı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1921.
[21] "Pazartesi Günü ve Gecesi Devam Eden Muharebeler", "Beylikköprü'deki Düşman Taarruzu Akim Kaldı", "Düşmanın En Sağdaki Hareketi de Neticesiz Kaldı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1921.
[22] "Kral Konstantin Baygınlık Geçiriyormuş", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1921.

Yunan Harbiye Nezareti Harp Okulu'nun ikinci ve üçüncü sınıf talebelerini subay sıfatıyla cepheye göndermekte olduğu belirtilmektedir.[23]

1 Eylül 1921 Perşembe günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin sütunlarını büyük ölçüde salı günü yapılan savaşlara ayırarak, salı günü haftasını dolduran Sakarya Meydan Muharebesi'nin en şiddetli günü ve gecesi olmasına karşın düşmanın henüz kırılmayan ve son günlerde beslendiği anlaşılan taarruz kabiliyetine rağmen ne kuşatma hareketi ne de strateji uygulamada başarılı olabildiğini, kendisi için elzem olan sonucu elde edemediğini ve Türk mukavemetinin en büyük harikalarını gösterdiğini duyuruyordu. 60 kilometrelik cephede, özellikle de Beylikköprü bölgesinde demir yolu hattının kuzey ve güneyinde olmak üzere bütün gün ve gece süren çarpışmalarda Türk ordusunun büyük kayıplar verdirerek tarif edilemez metanet ve kahramanlık gösterdiği bildiriliyordu.[24]

Hâkimiyeti Milliye'nin 1 Eylül'de de karşı propaganda haberlerini yoğun şekilde sürdürdüğü görülüyor. Bu bağlamda Türk akıncılarının düşmanın menzil hatlarına hücum ederek 16 otomobilini tahrip edip, düşmana birçok ölü verdirip, bir hayli de esir almasının düşman gerilerinde büyük korkuya yol açtığı ve iki Yunan müfrezesi arasında şaşkınlık ile pek şiddetli bir çarpışmaya neden olduğu aktarıldı. Habere göre, Akıncıların saldırısından çok rahatsız olan düşman, çeşitli istikametlerden yanlarına topçu doldurup iki müfreze çıkarmış, bu müfrezeler Ağustos'un 30'uncu günü Sivrihisar güneyinde ve Sivrihisar ile Aziziye arasında Sakarya üzerindeki Hacı Hüseyin Köprüsü civarında karşılaşmışlar ve her ikisi de birbirine karşı Türk kuvvetleri zannederek şiddetli bir muharebeye başlamışlardır. Bu müsademe tam beş buçuk saat devam etmiş ve birbirlerini şiddetle tepelemişlerdir![25]

Yine aynı gün AA tarafından Avrupa basınından alıntılanan haberlere göre[26], İngiliz basını Yunan taarruzu hakkında gelen haberleri karamsar karşılamakta ve memnuniyetsizliklerini göstermektedir. Daily Telgraf (Daily Telegraph) gazetesi Yunanlıların pek şiddetli taarruzlarına rağmen Türk ordusunun mevzilerini pek parlak bir surette muhafaza ettiğini yazmaktadır. İstanbul'da Rumca yayınlanan gazetelerden Prosodus, Anadolu ordusunun pek büyük bir mukavemet ve kahramanlık gösterdiğini ve Türk süvarilerinin bütün muharebelerde büyük hizmetlerde bulunduğunu itiraf etmekle birlikte, Yunan ordusunun son harekâtı hakkında bilgi alınamadığı gerekçesiyle

[23] "İngilizler Bu Taarruzun Son Ümit Olduğunu Söylüyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1921.
[24] "Salı Günkü Şiddetli Muharebeler", "Beylikköprü Muharebeleri", "Kahraman Ordumuzun Gösterdiği Şecaat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1921.
[25] "İki Düşman Müfrezesi Arasında Muharebe!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1921.
[26] "Kahraman Ordumuz ve İngiliz Gazeteleri", "Yunan Gazeteleri De En Nihayet Ordumuzun Kahramanlığını İtiraf Mecburiyetinde Kaldılar", "Kralın Hastalığındaki Esrar", "Yunanistan Büyük Bir Yeis İçinde", "Hindistan'da İhtilal", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1921.

açıklamalarda bulunmaktan kaçınıldığı tesellisine sığınırken, İzmir'de çıkan Telgrafus gazetesi de Sakarya civarında muharebenin şiddetle devam etmekte olduğundan bahisle Yunan Genelkurmayının her ne fikre bağlı ise henüz tebligat çıkarmadığından yakınmaktadır. Yine İzmir'de Rumca çıkan gazete haberlerine göre, kralın hastalanması üzerine Harbiye Nazırı Teotokis (Nikolaos Theotokis) bir arkadaşı ve baştabip Manomo ile Pire'den bir torpidoya binerek Bandırma'ya gelmiş ve oradan Eskişehir'e ulaşmıştır. Gerçekte ise Yunan ordusunun son Sakarya taarruzundan önce Genelkurmay subaylarından oluşan askerî toplantıda bir kısım subaylar daha ileriye doğru hareketin yapılmaması konusunda ısrar etmişlerdir. Son taarruz sonuçları Yunanlılar aleyhine dönüp, yakın olan felaketi hissettirmeye başlayınca, Yunan Genelkurmayı birbirine girmiş ve aralarında çeşitli defalar silah patlamıştır. Kralın ansızın hastalanması ve Harbiye Nazırı Teotokis'in tıbbi heyetle Atina'dan ansızın İzmir'e hareketinin Konstantin'e karşı yapılan bir suikasttan ileri geldiği hakkında şayialar dolaşmaktadır. Genelkurmay heyeti arasında yapılan silahlı kavgada parmağı olan kırkı aşkın subay koruma altında cepheden İzmir'e götürülmüştür.

Öte yandan savaşın nihayetsiz bir surette devamından usanan ve sonucun lehlerine çıkacağından ümitlerini kesmeye başlayan Yunan gazeteleri şimdi de Yunanistan'ı bu maceraya sürükleyenlerin mesullerini aramaya ve birbirlerine saldırmaya başlamışlardır. Hükûmete yakın basında özetle, Venizelos'un Yunanistan'ı yabancı devletlerin çıkarlarına alet ettiği için suçlandığı ve Yunanistan'ı ihtiraslarına alet eden İngiltere Hükûmeti'nin ise, Türkiye'ye karşı uzun süre tükettikten sonra şimdi yüz çevirerek Yunanlıları yapayalnız bıraktığı ifade edilmektedir. Hâkimiyet-i Milliye son olarak İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da birdenbire yeni ve büyük bir ihtilal patladığını, Hintlilerin her tarafta İngiliz askerlerinin bulundukları kışlaları kuşattığını, yabancılara karşı katliam başladığını, İngiliz askerî kuvvetlerinin durumunun sıkıntılı olduğunu haber vermektedir.

2 Eylül 1921 Cuma günkü Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos'taki savaşa geniş yer ayırarak, Türk ordusunun bütün gün devam eden düşman saldırılarına karşı akşama doğru gerçekleştirdiği karşı taarruzla durduğunu ve düşmana büyük kayıplar verdirildiğini duyurmaktadır. Cepheden gelen haberlere göre, demir yolunun güney kısımlarına önem veren düşmanın Beylikköprü cephesindeki taarruzlarını Türk kıtaları pek büyük bir dirençle karşıladı. Beylikköprü cephesinde akşama doğru Türk kıtalarının karşı taarruzları başladı ve Türk topçularının etkili atışları altında süngüye davranan kahraman Türk askerleri düşmanın bütün gün devam eden şiddetli taarruzunu durdurdu. Düşman gerek taarruz esnasında ve gerekse karşı taarruzun şiddeti karşısında pek çok kayıp verdi. Diğer cephelerde de devam eden savaşta Yunan ordusu Türk kuvvetlerinin bulunduğu bütün mevziler boyunca taarruza devam etti. En kanlı savaşlar ise merkezde yapıldı. Düşman başlangıçta

burada bazı mevzileri kazanabildiyse de yerleşmede başarılı olduğu bu birkaç tepeden Türk karşı taarruzları ve şiddetli süngü hücumları ile püskürtüldü. Düşman kayıplarının çok büyük olduğu ve ele geçen esirlerden düşman ordusunda açlıktan çok sıkıntı çekildiği anlaşılmaktadır.[27]

Aynı gün Avrupa gazetelerinde savaşa dair çıkan yorumlara de yer veren Hâkimiyeti Milliye, AA kaynaklı bu haberleri şöyle sıralamaktadır:[28] İngiliz gazeteleri Türk mukavemetinden uzun uzadıya bahsederek, Türk ordusunun ele geçirilemeyecek mevziler tuttuğunu yazmaktadırlar. Diğer yanda İngilizler Hindistan'daki ayaklanmayı susturmuş olmakla birlikte İngiliz zabıtasına mensup birçok kişinin ortadan kayıp olduğu, bazı yerlerde posta ve şimendifer hatları tahrip edildiği bildirilmektedir. Bir Bulgar gazetesi, Sakarya Muharebesi'nden bahisle, dünyada gevezelikleriyle tanınan Yunanlıların suskunluğuna dikkat çekiyor, bu suskunluğun doğudaki İngiliz çıkarlarının parasız tellalı olan Yunanlıların büyük başarısızlığından kaynaklanan hayal kırıklığının bir delili olduğu ve Anadolu'nun geniş mecralarında doymak bilmeyen hırs ve istila emelleri besledikçe er geç bu akıbete uğramalarının doğal olduğunu yazmaktadır. Bükreş'te çıkan Universal gazetesi de Yunanlıların Balkanlarda çıkabilecek bir savaştan korktuğunu, Ankara ile uzlaşmış görünen Bulgaristan'ın Yunanlılar Anadolu'da mağlup olur olmaz derhâl harekete geleceklerini yazıyor. Öte yandan İstanbul'daki Rum gazeteleri kamuoyunu teskin için uydurma başarılardan sözederken, Yunanistan'da savaş ve Hükûmet karşıtlığının artığı görülmektedir. Yunan eski bakanlarından Dimitro Kopulos, eski başvekil Rallis'in cenaze merasiminde yaptığı siyasi konuşmasında, milletin uzun bir sükûnet ve iyi bir idare istediğini ve savaşın devamının Yunanistan'da büyük bir hoşnutsuzluk yarattığını belirtmektedir.

3 Eylül 1921 Cumartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye, perşembe ve cuma günü yapılan çatışmalara dair haber ve yorumları yayınladığı görülmektedir. Bu haberlere göre, perşembe günü Yunan ordusu genel olarak Türk ordusunun sağ tarafında ve merkezde faaliyette bulundu, sağ taraftaki düşman taarruzları pek çok kez başarıyla püskürtüldü. Merkezdeki savaşlar da akşama kadar yer yer şiddetlenmiş ve bazı bölgelerde düşman geçici başarılar kazanmış ise de nihayet bütün taarruzları kahraman Türk askerinin şiddetli ateşleri ve hücumları ile durduruldu. Cuma günü ise bir gün evvel karşı karşıya kaldığı şiddetli direnç ve büyük kayıplardan dolayı düşmanın sağ tarafta hiçbir varlık gösteremediği, bu bölgede her iki taraf topçuları arasında ateşin devam ettiği, düşman taarruzlarının daha ziyade merkezin batı kısmında gerçekleştiği ve

[27] "Beylikköprü'deki Kanlı Muharebeler", "Merkezde Mukabil Taarruzlarımız", "Muharebe İnayet-i Hakla Lehimizde Cereyan Etmektedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1921.
[28] "Türk Celadeti ve İngilizler", "Acaba Teskin Edildi mi?", "Bulgar Gazetelerinin Takdirkarane Yazdıkları", "Yunanistan'da Harp Aleyhtarlığı Büyümekte", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1921.

savaşın şiddetle devam ettiği duyuruldu.[29] Gazetenin savaş yorumcusu ise bu iki günlük savaşı uzun uzadıya değerlendirdikten sonra sözlerini şöyle noktalamaktadır:[30]

> *"Harekât-ı atiyyenin ne suretle tecelli edeceğine dair kehanet-fürûşlukta bulunmak istemeyiz... Ordumuz bugünden sonra da aynı kahramanane hareketine devam ettikçe düşman âdem-i muvaffakiyete uğramayacak ve büyük bir hüsran içinde aziz topraklarımızı terk edecektir. Hemen Cenab-ı Hak muinimiz olsun Âmin."*

Hâkimiyet-i Milliye'nin önceki karşı propaganda amaçlı haberlerinin izini takip ettiği de görülmektedir. 25 Ağustos'ta Eskişehir'den elleri kelepçeli olarak bazı Yunan subayları İzmir'e götürülmüşler ve derhâl hazır bulunan bir vapur ile Yunanistan'a sevk edilmişlerdir. Bu subaylar Basmane istasyonuna çıkar çıkmaz toplanmış olan halka hitaben: *"Ey ahali bizi iğfal ediyorlar. Yunan milleti son kozunu oynuyor. Hala siz gafilsiniz"* diye bağırmışlardır. Bunların krala karşı bir suikast tertip etmekle suçlanan subaylar oldukları söylenmektedir. Öte tarafta AA kaynaklı habere göre, Yunanistan'da Terakkiperverler Fırkası lideri Dimitra Kopulos gazetede yayınlanan bir bildirisinde beş yıllık seferberlik ve savaşla bitap düşmüş millete barış tavsiyesinde bulunmuş ve milleti müthiş bir felakete uçurumuna atmadan Gunaris Hükûmeti'ne iktidardan çekilmesini tavsiye etmiştir.[31]

4 Eylül 1921 Pazar günkü Hâkimiyet-i Milliye, savaşın cuma ve cumartesi gününü ele almaktadır. Cepheden gönderilen bilgilere göre, cuma günü gece yarısına kadar düşmanın sağ tarafta ve merkezde taarruzlarına devam ettiği, merkezde önemsiz bazı arazi kazandığı, bu bölgeye düşmanın üstün kuvvetler sevk ettiği muharebenin şiddetinden ve düşman kayıplarının akıllara hayret verecek derecede çok olmasından anlaşılmaktadır. Gece ve cumartesi öğleye kadar devam eden Türk ordusunun şiddetli karşı taarruzları ile düşmanın merkez karşısındaki taarruzları durduruldu. Bu taarruzları süngüsü ile durduran Türk askerinin savaşma şevki pek yüksektir. Düşman gördüğü bu karşı saldırılara karşı bütün cephede bekleme pozisyonuna geçmiştir. Bir gün evvel kıyamete örnek olan muharebe meydanında şimdi sükûnet hakimdir ve iki taraf topçusunun ara sıra bu sükunu ihlal eden ateşinden başka bir şey yoktur.[32]

---

[29] "Dün Merkezde Muharebeler", "Perşembe Günkü Şiddetli Muharebeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1921.
[30] "Dünkü ve Evvelki Günkü Muharebeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1921.
[31] "Yunanistan'da Harp Aleyhtarlığı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1921.
[32] "Cuma Günkü Şedit Muharebeler ve Neticeleri", "Cuma Muharebeleri ve Dünkü Vaziyetin Sebepleri", "Dün Öğleye Kadar Cephelerde Sükûnet Vardı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.

Öte yandan iki gün önce Rumca gazetelerin garip bir tekzip yayınlamak durumunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu tekzip Atina'dan gelmekte olup Türk ordusunun Eskişehir önlerinde mağlup edildiği hakkındaki havadislerin asılsız olduğunu bildirmektedir. Yunan gazeteleri ise Sakarya Muharebelerinin birkaç günden beri pek şiddetli bir şekil aldığını ve Yunanlıların büyük kayıplara uğradıklarını itiraf etmektedirler. Hiçbir gazetede neşeli bir haber, küçük bir muvaffakiyete dair bir söz yoktur. Ayrıca Gunaris'in ağzından çıkan hiçbir havadis hayra alamet addedilmemektedir.[33]

Hâkimiyeti Milliye'nin (**) imzası ile yayınlanan *"Kato! Kato!"*[34] başlıklı başmakalesi ise Yunanlıları demoralize eder niteliktedir. Eskişehir'de ordusuna nutuk veren Başvekil Gunaris'i aç ve ümitsiz Yunan askerlerinin, *"Kato! Kato! Aşağı in, kahrol!"* diye hakaretle susturduklarını, yarın hezimetin en sillelisini yedikleri vakit, karargâhta Kral Kosti'nin çadırına, Atina'da Kraliçe Sofi'nin sarayına da yumruk sıkarak, *"Kato Kosti, kato!!!"* bağıracaklarını dile getirmektedir.

Aynı günkü Hâkimiyet-i Milliye, savaşın başlangıcından bu yana ilk kez Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın millete güven veren ve moralleri yükselten bir telgrafını yayınladı. TBMM, 1 Eylül Perşembe günkü oturumunda *"orduya selam ve itimadını"* tebliğ etmek üzere bir önerge kabul etmiş ve derhâl bu önerge telgrafla Başkumandanlık makamına tebliğ edilmişti. Buna cevaben 3 Eylül'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'e gönderdiği telgrafı şöyledir:[35]

> *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ordu hakkındaki teveccüh ve itimadını orduya tebliğ ettim. Bu selam ve itimattan mütehassis ve minnettar olan ve en kıdemsiz neferinden kumandanlarına kadar en yüksek azim ve imanla muharebe eden ordunun istiklalimizin müdafaası uğrunda mukteza-yı namusu ifa edeceğini temin eylerim.*
>
> *Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal"*

Gazete aynı gün cepheden yetkili bir subayın arkadaşına gönderdiği, *"Yunan ordusunun son nefesinin yaklaştığını"* söylemekte olan, maneviyat ve ümit yüklü bir mektubunu da yayınlıyordu.[36]

5 Eylül 1921 Pazartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin, savaşa dair haberlerinden cephede bir gün önce başlayan sükûnetin devam ettiği anlaşılmaktadır. Cumartesi günü gece yarısından sonra cepheden gönderilen bilgilere göre, iki taraf topçusunun ateş teatisinden, Türk keşif kıtalarının

[33] "Yunan Gazeteleri İtirafa Başladı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.
[34] "Kato! Kato!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.
[35] "Başkumandanımızın Teminatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.
[36] "Cephenin Kuvvetli Bir Sesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.

faaliyetinden başka cephenin sükûnetini ihlal edecek bir hareket olmadığı, öğleden sonra düşmanın sağ tarafında yeniden bir hareket başlangıcı addolunacak faaliyeti gözlendiği bildirildi. Bu haberi Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş yorumcusu ise şöyle değerlendirmektedir:[37]

> *"... Yunanlıların on bir günlük israf eyledikleri kuvvetlerini topladıktan sonra yeni bir harekete tevessül etmeleri mümkün addolunabilir, fakat on bir gün kendisine bu kadar mühim zayiat verdirmek suretiyle kahramanlığını ispat eden kıymetli ordumuz yine bu sefer de tam bir ders verecektir... Düşman harekâtı tekrar edecek ise, ordumuzun şu on bir günde göstermiş olduğu kahramanlık da devam edecektir. Yalnız Cenab-ı Hakk'ın inayetini temenni edelim."*

(**) imzası ile yayınlanan *"Darağacına!"* başlıklı başmakalede,[38] Ankara'ya getirilerek kafile kafile esir garnizonlarına gönderilen Yunan esirlerinin içlerinden bazılarının ayrılıp İstiklal Mahkemesi'nce muhakeme edildikten sonra idam edildikleri belirtilmektedir. Bunlar ceplerinde hala nüfus tezkeresi taşıyan, düşmanla birlikte tabi oldukları Hükûmete silah çekmiş *"hain Türkiyeli Rumlar"*dır. Bunların Türk ülkesinde hiçbir yerde bulamadıkları refahı, saadeti buldukları halde ihanete kalkıştıklarından bahseden yazar, *"Türkün verdiği rahat, sana diken oldu. Bunun getirdiği belayı, Türk'ün sana asırlarca bezlettiği merhamet ve atıfete tercih ettin. Ve Haymana'ya geldin. Eski semih ve alicenap efendiye kurşun atıyorsun, öyle mi? Öyle ise buyur darağacına!"* şeklinde sonlandırılmaktadır.

Yine Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberleri devam etmektedir. Yunan Genel Karargâhındaki kavgaların muhakkak olduğunu bildiren yeni haberler gelmiştir. Esasen bu kavga gittikçe esrarengiz bir hale dönüşmüş olup, büyük rütbeli bir subayın öldüğü (ki bu subayın Papulas olduğuna dair de bir söylenti vardır) ve yine genel karargâh kurmaylarından sekiz kurmayın ölü ve yaralı düştüğü doğrulanmaktadır; hatta Yunan vapurları matem bayrakları çekmişlerdir.[39]

Atina gazeteleri ise sonu gelmeyen savaştan dolayı Yunanistan işlerinin tamamen karışık olduğunu, pek yakın zamanda geniş ölçüde kıyam ve kargaşalıkların vücuda geleceğini yazmaktadırlar. Atina gazetelerine göre, Yunanistan'ın hemen her tarafında büyük oranda hoşnutsuzluk alametleri vardır, partiler birbirlerini bu çıkmaz yola sapladığından dolayı muhatap tutuyor, birbirlerini şiddetli surette tenkit ve itham ediyorlar. Mora'daki Yunan bahriyelilerinin isyanı ise Avrupa'da pek fena etki yaratmıştır.

[37] "Düşman Faaliyeti Yeni Bir Hareket Mukaddimesi Midir?", "Cephedeki Sükûnet Düşmanın Tarassut Olunan Harekâtı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.
[38] "Darağacına!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1921.
[39] "Yunan Karargahındaki Hadise-i Mühimme", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1921.

Yunanlıların dahili siyaseti tamamen karmakarışık bir hal almıştır.[40] Diğer yanda ise sakinleştirildiği söylenen Hindistan ayaklanmasının İngiliz idaresinin bütün zulümlerine rağmen büyümeye devam ettiği ve birçok şehirlerde sıkıyönetim ilan edildiği haberleri vardır.

Hâkimiyet-i Milliye aynı gün AA'nın, Avrupa basınında Türkiye ile ilgili yer alan haberlerini de sütunlara taşıyordu. Bu haberlere göre:[41] Romanya Başbakanı Take Ionoscu Ekselsiyor muhabirine yaptığı konuşmada, *"Yunanlılar Anadolu'yu işgal edecek kuvvete sahip değildirler ve bu işi başa çıkaramazlar"* demiştir. Yunanlıların İstanbul'u işgal etmek tasavvurunu konu eden Iyoning Standart gazetesi ise, *"Yunanlılar başkalarını değil, hatta bizzat kendilerini idareden acizdirler. Böyle bir milletin hatt-ı İstanbul önünde görünmesine elbette müttefikler kati surette muhalefet edeceklerdir"* demektedir. Son olarak yıllardır Yunanlılık lehinde yazılar yazan İsviçre'nin Jurnal de Lozan gazetesinde, İngiltere'nin Yunan severlik siyasetini eleştiren bir yazıya da yer verilerek, bu yazıda eğer İngiltere'nin Kral Konstantin'e İstanbul'u vereceği iddiaları doğru ise bunun İran'da, Hindistan'da ve Afganistan'da yaratacağı tepkiye ve İslam âleminin yanında Sovyet Rusya'yı da tahrik edeceğine dikkat çekilmektedir.

6 Eylül 1921 Salı günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin savaşa dair cepheden gelen haberlerine göre, kısa bir süre bekleyen Yunan ordusunun pazar günü gün aydınlanırken başlayan yoğun bir topçu ateşi hazırlığını müteakip pazartesi öğleye doğru Beylikköprü doğu ve güneydoğu istikametlerinden Türk mevzilerine karşı taarruz hareketine başladığı bildirildi. Bu taarruzun ağırlık merkezi özellikle demir yolu kuzeyinde gelişti. Muharebe geç vakte kadar devam etti, düşmanın bu bölgede üç fırka kadar bir kuvvetle işe giriştiği anlaşılan bu taarruzlar kısmen Türk topçu ateşiyle dağıtıldı kısmen de piyade ve makineli tüfek ateşi ile büyük kayıplar verdirilerek durduruldu. Bazı önemli noktalarda ise göğüs göğse yapılan muharebede kahraman askerlerin süngüsü ile perişan edildi. Yunanlıların kayıpları pek büyüktür. Bu haberleri yorumlayan gazetenin haber yorumcusuysa[42];

> *"Dün düşman taarruzunu tekrar ederse, ordumuzun da kahramanlığı da tekrar etmiş olacaktır diyorduk. Bu kanaatimiz on iki saat sonra üç düşman fırkasının inhizamı suretiyle elde ettiğimiz muvaffakiyet ile bir kat daha kuvvetlendi… İki haftayı ikmal eden ve her safhası birer levha-i şehamet olan Sakarya vadilerinde,*

[40] "Yunanistan'ın Pek Yakın Akıbeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1921.
[41] "Yunan Hülyası Tahakkuk Edemeyecektir", "İngiltere Ateş ile Oynamaktadır", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1921.
[42] "Beylikköprü'deki Düşman Taarruzu Akametle Neticelendi", "Düşmanın Son Taarruzu da Müthiş Zayiatla Kırıldı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

Haymana ovalarında cereyan eden kanlı muharebeyi bir kelime ile ifade edebiliriz: Ordumuza itimat!"

şeklinde değerlendirdi.

(**) imzası ile yayınlanan *"Yaralı Kahramanlar"* başlıklı başmakalede, cepheden gelen yaralı askerlerden büyük bir övünç ve övgüyle bahsedilmektedir.[43]

Hâkimiyet-i Milliye muhabiri 5 Eylül'de cepheden memnuniyet ve güven veren haberlerle dönen Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa ile akşamüzeri bir görüşme gerçekleştirmiş ve Refet Paşa bu memnuniyetini,[44] *"...Sakarya boylarında on dört günden beri devam eden meydan muharebesinin ilk safhası bizim silahlarımızın galibiyeti ile kapanmış ve ordularımız muzaffer olmuştur. Muharebenin bundan sonraki safhasının tecelliyatına da kemal-i itimat ile intizar edebiliriz"* şeklinde ifade etmiştir.

Aynı günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberleri de oldukça ilginçtir. Alınan duyumlara göre, Yunan Genel Karargâhındaki olayların garip bir şekle girdiği ve şimdi de Venizelosçu bir Yunan Albayının Kral Konstantin'i revolver ile bacağından yaraladığı ve bu adamın iki Yunan subayı tarafından derhâl katledildiği kuvvetle söylenmektedir. İtalyan ve Fransız çevrelerinde de krala karşı başlayan saldırı doğrulanmaktadır. Bu nedenle cepheden Yunanistan'a gönderilen subayların sayısı 125'tir. Cepheden ikinci posta olarak tutuklu olarak birkaç Yunan subayı daha getirilmiş, bu durum İzmir'de pek büyük bir etki yaratmıştır.[45]

Öte yandan Yunan gazete haberlerine göre de Yunan resmî tebliğinin yayınlanmaması, askerî vaziyetin saklanması ve Yunan Genel Karargahının sessiz kalması yüzünden Yunanlılar büyük telaşa kapılmıştır. Bu haberlerden Türk ordusunun yalnız savunmada kalmadığı taarruza geçtiği anlaşılmaktadır. İzmir'deki Rumlar ise ayrı bir telaş içindedir. Cepheden büyük miktarda yaralı gelmekte ve adalara sevk olunmaktadır. Yaralılar durumu pek fena anlatmakta olduklarından İzmir Rumları pek ümitsizdirler. İşgal altında bulunan yerlerdeki dağınık askerler bile cepheye sevk edilmişlerdir. Yunan askerleri arasında son zamanlarda firar olayları çok artmıştır. AA kaynaklı bir habere göre de Yunan Harbiye Nazırı Teotokis'in asker kaçaklarının muayyen ceza kanunundan başka bitiş süresine bakılmaksızın cebren altı ay daha istihdam edileceğini ilan etmiştir. Yine İngiliz yönetimine karşı Hint isyanlarına da değinen AA kaynaklı bir habere göre, Hindistan olayları İngiliz siyasetçileri ciddiyetle düşündürmeye başlamış, Curzon ile Churchill özel bir görüşme yaparak sırf Hindistan'a alınacak vaziyet ve tedbirlerle meşgul olmuşlardır.

---

[43] "Yaralı Kahramanlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

[44] "Refet Paşa Hazretleri Ordumuz Muzafferdir, Diyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

[45] "Kavgada Kralları da Yaralanmış", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

İngiliz gazeteleri Hint isyanının dini ve siyasi nedenlerden meydana geldiğini yazıyorlar.[46]

7 Eylül 1921 Çarşamba günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin savaşa dair haberlerinde 5 Eylül'deki çarpışmalar ele alınmaktadır. Cepheden gelen haberlere göre, bir gün önce top uğultuları ve tahrip taneleri ve şarapnellerin toz ve dumanı içinde cehennemî bir manzara arz eden Beylikköprü bölgesi âdeta bir sükûn içinde bulunmaktadır, buna paralel merkezin sağ tarafındaki bölgede gittikçe şiddetlenen bir savaş başlıyordu. Türk topçuları daha sabahleyin ilerlemeye başlayan yoğun düşman piyadelerini etkili ateşi ile açılmaya mecbur etti. Türk askerleri düşmanı bugün behemehal tepelemek azmi ile tüfeğinin kabzası başında bekliyor. Düşman taarruzu öğleden sonra son haddini buldu. Bataryaların uğultusuna pek şiddetli ve hırçın piyade ve makineli tüfek ateşleri eşlik etti. Düşmanın en azından üç tümenlik kuvvet ile taarruz etmekte olduğu anlaşılıyor. Cephenin bazı kısımlarında düşmanın darmadağınık ve Türk ateşi altında büyük telefat vererek kaçtığı görülmektedir. Bazı tepelerde süngüler parlamaktadır. Muharebe ikindi üzeri ve gece de devam etti. Avcı hatlarından gelen haberlerde düşmanın bütün savaş alanlarında durdurulduğu bildirilmektedir. Bu haberlerden, son Yunan taarruzlarının genel mahiyetini kaybederek münferit hücumlara dönüştüğü ve Yunanlıların taarruzlarına ayırdığı kuvvetlerin ancak bir yamak vazifesi görmekte olduğu anlaşılıyor.[47]

Hâkimiyeti Milliye'nin karşı propaganda haberlerine göre ise, bütün Avrupa gazeteleri hatta öncelikle Yunan gazeteleri Yunanlıların uğradıkları kayıpların dehşetinden bahsetmektedirler. Buna göre Sakarya'daki savaşın ilk safhasında Yunanlılar en azından otuz bin kayıp vermişlerdir. AA'nın haberine göre ise, askerî hareketlerin kendi aleyhlerine aldığı netice karşısında Yunan gazetelerinin sesleri kısılmış gibidir. Patris gazetesi askerî harekâtın *"plan muvacehesince!"* cereyan ettiğini söylüyor. *"Gerçekte ise Yunanlılar yüksekten atıp tutma imkânı kalmadığı zaman daima plandan bahsederler"* denilmektedir.[48]

8 Eylül 1921 Perşembe günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin savaşa dair haberlerinde, iki taraf arasında bir sükûnet havası oluştuğu görülmektedir. 6 Eylül'de cepheden alınan habere göre akşama doğru bütün cephede sükûnet hasıl oldu. Düşman harekâtı hakkındaki Türk keşifleri devam etmektedir. Yalnız Afyonkarahisar bölgesinin batı kısmında düşmanın iki alay kadar kuvvetinin Sandıklı istikametinde ilerlediği haber alınmıştır. 7 Eylül öğleden

[46] "Yunanlılarda ve Rumlarda İnkisar-ı Hayal", "Yunanistan'da Zecri Tedabir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.
[47] "5 Eylül Muharebesinin Safahatı", "Son Taarruz ve Vaziyet-i Umumiye", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1921.
[48] "Yunan Zayiatı 30.000", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1921.

sonra gönderilen bir telgrafa göre, bütün cephede dünden beri görülmekte olan sükûn devam etmektedir. Düşman kayıplarının büyüklüğü günden güne artmaktadır. Yunanlılar bilhassa son üç gün devam eden taarruzlarından sonra tamamıyla bitap düşmüşler ve en son kuvvetlerini sarf etmişlerdir. Esirlerin ifadesi de bu durumu doğrulamaktadır. Hâkimiyeti Milliye'nin savaş yorumcusu bu haberleri değerlendirirken;[49]

> *"Düşman kıtalarının Sakarya batısında toplanması ve geri yürüyüşü çok manidar bir harekettir, çünkü düşman bir ricat kararı karşısında Sakarya geçidini temin edecek hareket icrasına mecburdur... Hiç şüphesiz ki dünkü sükût, yukarıda arz eylediğimiz ricat istihzaratı ile alakadar değil ise, Yunan ordusunun artık tamamıyla kuvvetini kaybettiğine pek açık bir delildir.""* şeklinde yorumlamaktadır.

Aynı gün Hâkimiyet-i Milliye'nin AA kaynaklı karşı propaganda haberleri yine oldukça ilginçtir. Patris gazetesinin birkaç gün önce İzmir'den aldığı habere göre, Dumlupınar'ın güneybatısında Banaz demir yolu istasyonunu bir Türk kuvveti havaya uçurmak teşebbüsünde bulunmuştur. Demir yolu hattı 318 ile 320 kilometre arasında dört noktada bazı küçük hasara uğramış, iki yerinde beş altı metre kadar patlatılmıştır. Öte yandan İstanbul'dan alınan yarı resmî haberlere göre, İstanbul'un işgalci güçlerinde önemli bir İngiliz Generali Sakarya Muharebelerinin Türk kuvvetlerinin başarısıyla sonuçlanacağını kabullendiklerini söylemiştir. Yine İstanbul'da bulunan Türk kurmay subaylarından birisi de İkdam gazetesine verdiği demeçte, Yunan ordusunun son partiyi de kaybettiğini ve düşman için bir kış muharebesine devam etme imkânı olmadığını söylemiştir. Lehistan'ın İstanbul temsilcisi ise, Ankara Hükûmeti'nin mevkiinin pek kuvvetli, Türk askerlerinin manevi kuvvetlerinin mükemmel olduğunu, Türklerin silahlarını terk etmeyeceklerini ve düşmanlığın sınırsız bir surette devam edeceğini söylemiş ve Türkiye Lehistan ilişkilerinin öteden beri samimi olduğu, gelecekte daha fazla samimi ve dostane olacağını da ilave etmiştir.[50]

9 Eylül 1921 Cuma günkü Hâkimiyet-i Milliye, *"Müdafaada Tarih-i Harbin En Parlak Muvaffakiyetini İhraz Eden Ordumuz Taarruza Başladı ve Pek Çok Esir ve Ganaim Elde Edildi"* ana başlığı altındaki bütün haberleriyle savaş sonlanmışçasına bir zafer havası içinde olduğu görülüyor. Gazete önce Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından Büyük Millet Meclisi'ne gönderilen ve Trabzon Mebusu Hüsrev Bey tarafından Meclis oturumunda okunan rapor suretini yayınladı. Yunan ordusunun geri çekilmesine dair müjdeli haberler veren bu raporda, sağ tarafta Karayavşan istikametinde

[49] "Evvelki Gecedeki Vaziyet", "Dün de Bütün Cephede Sükûn Vardı", "Düşmanın Ricat Alametleri Karşısında", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1921.
[50] "İngilizlerin Muvaffakiyetimiz Hakkındaki Kanaati", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1921.

gerçekleşen keşif hareketinde düşman ordusunun perişan halde Çal Dağı eteklerine çekildiği, silah, teçhizat ve esir alındığı, düşmanın burada 500 ölü verdiği, sol tarafta ise düşman siperlerine girildiği, üç hattan oluşan siperlerin İngiliz bombaları ile dolu olduğu, burada düşmanın 200 ölü verdiği, çok sayıda hafif ve ağır makineli tüfek ile sayısı bilinmeyen silah ve bomba ele geçirildiği, düşmanın Sivri'nin güneyinden batıya doğru yürüyüşe geçtiği ve Çal Dağı'ndaki kuvvetlerinin azaldığı duyurulmaktadır.[51]

Hâkimiyet-i Milliye'nin savaşa dair 8 Eylül'de cepheden gelen telgraf haberleriyle Türk kıtalarının cephenin en önemli kısmında taarruz keşfine geçtiği duyuruluyordu. Bu haberlere göre, düşmanın sağ tarafla merkez karşısındaki bölgede bulunan iki alayı büyük kayıpla durduruldu ve bu siperler ele geçirildi. Sol taraf karşısında taarruza kalkan Türk kıtaları düşmanın pek şiddetli mukavemetine rağmen çeşitli siperlerini ele geçirmede başarılı oldu. Bu bölgede düşmanın en azından bir fırka kadar bir kuvvette bulunduğu anlaşılmaktadır. Türk hava keşifleriyle de merkez karşısındaki düşman kuvvetlerinin zayıfladığı ve bir fırka kadar bir kuvvetinin Sakarya'ya doğru ve perişan bir halde ricat ettiği tespit olunmuştur. Afyon'un batısında ve Sandıklı bölgesinde ilerleyen düşman kuvvetleri Türk kıtalarının karşı taarruzu ile durduruldu. Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş yorumcusu durumu özetle, düşmanın yalnız taarruz kabiliyeti kırılmakla kalmayıp Türk ordusu karşısında savunma yapacak bir kudret bile gösterememektedir, düşman kendisini Sakarya'nın batısına atmak zaruretinde bulunmaktadır değerlendirmesinde bulunuyordu. Savaş muhabirinin Yunan ordusuna dair şu tespitleri de oldukça dikkat çekicidir:[52]

> *"Karşımızdaki Yunan ordusu mahiyet itibarıyla zabiti başında, kıyafeti yerinde, hayalleri sayesinde tepeden tırnağa kadar teçhiz edilmiş bir eşkıya çetesinden başka bir şey değildir. Cephenin birçok yerlerinde taarruza kalkan askerimize teslim olduklarını ifade eden Yunan askerleri biganeten ateş etmek ve bomba atmak, hatta tamamıyla teslim olduktan sonra zabitlerimize suikast yapmak gibi kavanin-i harbiye haricinde denaatler irtikap eylemektedir. Bütün bunlara rağmen ordumuz kendisine has olan büyüklüğe tabien vakar ve sükûnetini muhafaza etmektedir."*

Aynı gün Hâkimiyet-i Milliye'nin AA kaynaklı karşı propaganda haberlerine göre, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yunanlılar tarafından kaybedilmek üzere bulunduğunu hisseden İstanbul'daki Rumca gazeteler, Türklerin Sakarya'yı fevkalade tahkim ettiklerinden ve ihata kuvvetleri

[51] "Başkumandanımızın Düşman İnhizamını Bildiren Telgrafı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1921.

[52] "Düşmanın Bir Fırkası Perişan Surette Ricat Etmektedir", "Yunan Ordusunun Ricat Hareketindeki Müşkülat", "Ordu Değil, Şakiler Alayı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1921.

almakta olduğundan bahsederek hayal kırıklığına uğrayan İstanbul Rumlarını sakinleştirmeye ve savaşın sonucuna hazırlamaya çalışıyorlar. İzmir gazeteleri ise Afyonkarahisar ile Dumlupınar arasında Türk akıncıları tarafından tahrip edilen demir yolu tamiratının yirmi günden önce tamamlanamayacağını yazmaktadırlar. Ayrıca İngiliz, Fransız İtalyan basını harekâtı pek büyük bir dikkatle takip etmekte ve olası kış muharebesi gibi çeşitli yorumlarda bulunmaktadır.[53]

10 Eylül 1921 Cumartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye, 8-9 Eylül'deki savaş haberlerini sütunlarına taşımaktadır. Buna göre, 8 Eylül akşamı sağ taraf karşısında düşman faaliyeti yoğun olmakla birlikte karşı taarruzlarla düşmanın ilerleme girişiminde bulunan kıtaları kayıplarla ricata mecbur edilerek şiddetle takip olundu. Türk takip kıtaları düşmanı on kilometre geriye atmış, gece de buradaki siperlerini ele geçiren kıtalar düşmanı daha güneye doğru takip etmiştir. Birçok otomatik, cephane silah ve eşya iğtinam olunmuştur. Düşman bu muharebeler esnasında pek çok ölü vermiştir. Yine 9 Eylül'de cepheden verilen haberlerde ise, merkez bölgesinde düşmana başarılı gece baskınları yapılmış ve subay ve er olmak üzere esir alınmıştır. Firar eden düşman civar köyler halkını ve oralarda kıymetli ne varsa beraber götürmektedir. Savaşın başlangıcında olduğu gibi her gün pek cesur uçuşlar yapan fedakâr ve kahraman Türk tayyarecilerinin bu son günlerdeki hava keşif uçuşları minnet ve şükrana şayandır. Düşmanın iki fırkadan fazla kuvveti ve birçok araba kollarının Sakarya'ya doğru ricatları tespit olunmuş ve Sakarya'nın kuzeybatısında yürüyen kolları görülmüştür. 9 Eylül tarihli Resmî Tebliğ'de, *"Merkez mıntıkasında taarruza devam eden kıtaatımız düşman mevaziinin bazı aksamını zapt ile bir miktar tüfek ve malzeme iğtinam etmiş ve esir almıştır. Elde edilen bilumum üseranın ceplerinde buğday ve arpa daneleri bulunmuştur"* denilmek suretiyle Yunan ordusunun geri çekilirken güç durumda olduğu doğrulanmaktadır.[54]

Aynı gün Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberlerine göre, İstanbul'daki yabancı çevrelerde Yunan kayıplarının on altı bin ölü ve otuz bin yaralıya ulaştığı kesin bir lisanla belirtilmektedir. Yunanlılar bu kayıpların dehşeti karşısında büyük bir telaş içindedirler. Yunanlılar Türk tahkimatının çok güçlü olduğunu ve bu derece şiddetli bir mukavemete maruz kalacaklarını hiç ümit etmediklerini söylemektedirler. AA kaynaklı haberlere göre, İzmir gazeteleri Kral Konstantin'in maiyetiyle beraber 4 Eylül'de akşamüzeri Bursa'ya gittiğini ve savaşın sonuna kadar Bursa'da kalacağını duyuruyorlar.

---

[53] "İstanbul Rumlarının İnkisar-ı Hayali", "Akıncılarımız Afyon ile Dumlupınar Arasında Pek Büyük Bir Muvaffakiyet İhraz Eylemişler", "Yunan Mağlubiyeti ve Avrupa Gazeteleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1921.

[54] "Düşman Mühim Bir Mevakide On Kilometre Geri Atılmış ve Ganaim Alınmıştır", "Düşmanın İki Fırkası Daha Ricatta", "Düşman Ricatı Tahakkuk Etmiştir" "Sağ Cenahtaki Muvaffakiyetlerimiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1921.

Ayrıca İzmir'de yayınlanan Türkçe ve Fransızca gazetelerin Atina'dan aldıkları bir telgrafa göre, Yunan maliyesindeki karışıklık ve güçlüklerden dolayı Maliye Nazırı istifa etmiş, ancak Hükûmet krizine sebebiyet vermemek için Başvekil Gunaris'in rica ve ısrarı üzerine istifasını geri çekmiştir.[55]

11 Eylül 1921 Pazar Hâkimiyet-i Milliye sütunlarında artık zafer havası esmektedir. (**) imzası ile yayınlanan *"Zafer!"*[56] başlıklı başmakale şöyle başlıyordu:

"-Ankara'ya! Ankara'ya!

Ağustos'un on beşinci günü Eskişehir önünden daha ileriye hareket için kralın emr-i yevmisini dinleyen Yunan neferleri böyle bağırıyorlardı.

Altıntaş'tan Eskişehir'e kadar boş buldukları arazide kolayca yürüyen Yunan ordusu kabına sığamaz olmuş, kendine dünyayı dar görüyordu.

-Ankara'ya! Ankara'ya!

Neferleri böyle bağırıyordu. Fakat zabitleri, kumandanları daha cihangir, daha kahraman oldular; yalnız Ankara'ya değil, ta Kızılırmak boyuna, Kayseri'ye, Sivas'a kadar gidecekler, Karadeniz'e asker çıkaracaklar ve icap ederse Kafkas hududumuza kadar bütün Anadolu'yu işgal edeceklerdi."

Yazar Yunan askerlerinin bu defa iyi savaştıklarından, ancak bunun işe yaramadığından bahisle sonucun ne olacağını şöyle değerlendiriyordu:

"Fenni vasıtaları boldu. Londra fabrikaları bol mühimmat yetiştiriyordu, bol kamyonları, bize adeten faik askerleri vardı. Fakat bütün bunlar, Yunan'ı tepelemek azmini yüreğine taş gibi oturtmuş, milletinin hayatını, ismetini, şerefini kurtarmaya ahd-ü peyman etmiş bir ordu karşısında ve Mustafa Kemal Paşa'nın yılmayan azmi ve büyük dehası önünde neye yarar?

Yunanlılar ısrar ve inat ile taarruz ettiler. Fakat Türk askerinin din, vatan ve millet aşkından doğan ısrar ve inadı, onlarınkinden yüz kere fazlaydı. Onların inadı zulüm için, bizim ısrarımız hak içindi. Onlar yabancı ülkelere tecavüz ediyordu, biz mukaddes Türk vatanını müdafaa ediyorduk.

Onun için Yunan askeri, mağlup oldu. On dört gün kahramanlarımız üstüne kargalar gibi saldırdıktan, on dört gün

[55] "16 Bin Maktul 30 Bin Mecruh!", "Konstantin Bursa'da İmiş", **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1921.
[56] "Zafer!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1921.

ateşimiz altında çekirgeler gibi yerlere serildikten, ovaları, dereleri yığın yığın leşleriyle doldurduktan sonra söküldü, eridi, ezildi ve berhayat kalan bakayasıyla geriye döndü.

Şimdi arkalarından gelen tekbir ve tehlil nidalarını işitmemek için, kasıtlarında muvaffak olamamış haydutlar gibi, havf-ı dehşetle kaçarken, bir teselli olsun diye belki hala:

Ankara'ya... Ankara'ya!.. diye bağırıyorlar.

Fakat gittikleri yol, Ankara yolu değil, İzmir yolu ve daha sonra -inşallah- Atina yoludur!"

Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş haberlerinde ise 10 Eylül ve 11 Eylül'e bağlanan geceye dair haberler vardır. 10 Eylül'de Resmî Tebliğ'de de yer alan bu haberlere göre, Beylikköprü bölgesinde Türk ordusunca gerçekleştirilen taarruz sonucunda düşman mevzilerinin önemli bölümü ele geçirilerek düşmandan çeşitli top ve pek çok makineli tüfek ile savaş malzemesi ele geçirilmiş ve biri subay olmak üzere birçok esir alınmıştır. 11 Eylül gecesi saat 3'te cepheden gönderilen telgrafta ise, Türk kıtalarının 10 Eylül sabahından itibaren aralıksız taarruzlarına büyük bir şiddetle devam ettiği ve Beylikköprü bölgesinde düşmanı son derece baskıladığı, pek çok esir, makineli tüfek, silah, teçhizat ve top ele geçirildiği, düşmanın zor durumda ve kayıplarının büyük olduğu bildirilmekte ve *"Muvaffakiyetli haberleri intizar ediniz"* denilmektedir. Bu haberlerden Türk ordusunun dirençli savunması karşısında bitap düşerek Sakarya'nın batısına geri çekilmeye başlayan düşmanın gördüğü baskı sonucunda nehrin batısında savaşa mecbur edildiği anlaşılmaktadır.[57]

Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberlerinde ise, savaşın İngiliz gazetelerine yansıyan haberleri konu edilmektedir. Times gazetesi, bir Yunan kurmayının: *"Mustafa Kemal Paşa'nın her planı askerlik noktainazarından bir şaheserdir"* dediğini söylüyor, Daily Telgraf gazetesi de son Yunan taarruzuna katılan bir Yunan askerinin Eskişehir'deki muhabirine yaptığı konuşmada Türk askerinin savaşma yeteneğinden övgüyle bahsederek, *"Türkler son derece sebat ve azimle harp ediyorlar ve muhafazası için emir aldıkları siperi katiyen terk etmiyorlar"* dediğini yazıyorlar. İngiliz gazeteleri Yunan mağlubiyetinin tesirlerinin yalnız doğuda kalmayarak Balkanları da kabartacağı fikrindedir. Öte yandan kralın Bursa'da bulunduğu doğrulanmaktadır. Yunan basını ise sağlığına kavuşan Konstantin'in

[57] "Kahraman Ordumuzun Taarruzu ve Dün Elde Ettiği Mühim Muvaffakiyetler", "Ordumuzun Tazyiki Karşısında Düşman Müşkül Bir Vaziyette Muharebeye Mecbur Olmuştur", **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1921.

doktorların tavsiyesi üzerine Bursa'ya götürüldüğünü ve savaşın sonuna kadar burada kalacağını duyuruyorlar.[58]

12 Eylül 1921 Pazartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş haberlerinde, *"Şiddetli Taarruz İcra Eden Ordumuz Düşmanın Sağ Cenahı Mevaziine Girmiş ve Düşmanı Müşkül Bir Vaziyete Sokmuştur"* ana başlığı altında Türk ordusunun başarıları anlatılmaktadır. 11 Eylül'de cepheden gönderilen telgrafa göre, Türk kıtalarının şiddetli taarruzlarının devam ettiği, düşman ordusunun sağ taraf mevzilerinin kahraman askerlerce ele geçirildiği, bu kısımdaki düşman kıtalarının Ilıca ve Sakarya vadilerine doğru batıya çekildiği, Beylikköprü bölgesinde sıkışıp kalmış olan düşmanın oradaki kıtalarını takviye ile genel ricat hareketine destek amacıyla karşı taarruza teşebbüs ettiği ve fakat büyük kayıplarla durdurulduğu bildirilmektedir. Bu durumu Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş yorumcusu, Yunan ordusunun Beylikköprü'deki büyük yenilgisi olarak yorumlarken, düşmanın sağ taraftaki ricatte gecikmesini kendisinin Cihanbeyli ovası kuzeyinde uzun ve tehlikeli bir ricat yapması sonucunu getireceği şeklinde değerlendirmektedir.[59]

Aynı günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberlerinde Yunan taarruzunun akametle sonuçlanması üzerine Yunan basının birbirine düştüğü aktarılmaktadır. Hükûmet taraftarı basın muhalif gazeteleri hıyanetle itham etmekte, Venizelist gazetelerin yayınları ise Yunanistan'ın yeni bir ihtilale doğru yürüdüğü hissini vermektedir. Ayrıca İzmir'den İstanbul'a gönderilen bir mektupta hastane olmaya elverişli bütün evlerin cebren işgal edilerek yaralı doldurulmakta olduğu ve diğer taraftan yaralıların adalara nakledilmekte olduğu bildirilmektedir. Yaralılar Türklerin pek korkunç bir surette harp etmekte olduklarını söylerlerken, İzmir'de halk arasında Yunan ordusunun bozulduğu haberi dolaşmıştır. Dahası Yunan mevki kumandanı bu dedikoduları çıkaranların idam edileceğini içeren bir bildiri yayınlamıştır.[60]

13 Eylül 1921 Salı günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş haberlerinde, Yunan ordusunun pazar günü taarruz eden Türk ordusunun hareketini engelleme ve kendi geri çekilişini sağlamak için sağ tarafta ve merkezde yeltendiği taarruzlarında kendisine binlerce ölüye mal olduğu duyuruldu. Aynı zamanda düşman sınırlı kuvvetlerle Çal Dağ bölgesinde gayet inatçı taarruzlara kalktığı, bunların da öncekiler gibi büyük kayıpla püskürtüldüğü, bu bölgedeki Türk kıtaları karşısında binlerce ölünün yatmakta olduğu bildirildi. Öte yandan çekilen düşmanın Türk köylerini yakması ve her türlü

[58] "Türk Zaferini Tasdik Ediyorlar", "Yunanlılar Artık İtiraf Ediyorlar", "Bursa'ya Yakışmayan Bir Misafir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1921.
[59] "Kahraman Kıtaatımız Düşman Sağ Cenah Mevaziini Kâmilen İşgal Etti", "Düşman Kısm-ı Küllisinin Harekât-ı Ricatiyesi Son Derece Müşkül Bir Şekle Girmektedir", "Son Havadislerimiz Bize Düşmanın İnhizama Doğru Yürüdüğünü Tebşir Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1921.
[60] "Atina'da Gazeteler Birbirine Düştüler!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1921.

kötülüğü işlemeleri Türk askerine son derece azap vermektedir. Gazetenin savaş yorumcusu tarafından Yunan ordusunun geri çekilişi,

> *"Mağlup Yunan ordusu bir an evvel Sakarya'nın garbına atlamaya karar vermiştir. Kahraman ve muzaffer Türk ordusu ise bir an için mağlup hasmının yakasını bırakmamaya azim etmiştir... Allah'ın inayeti ile kahraman ordumuzun bir darbe-i katiye ile Sakarya Muharebesi'ni büsbütün lehimize intaç etmesine intizar edebiliriz"* şeklinde yorumlanmıştır.[61]

Aynı gün Hâkimiyeti Milliye moral aşılayan cephede gönüllü olarak bulunan Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa'nın cepheden ve Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in Duatepe'den TBMM'ye gönderdiği ordunun başarılarından dolayı tebrik telgraflarını yayınladı.

Öte yandan gazetenin karşı propaganda haberleri de Yunan tarafının moralini bozacak niteliktedir. İtalyan basınından Trant gazetesi,

> *"Yeni Yunan taarruzunun başlangıcında yayınlanan Yunan tebliğleri Türk ordusunun mağlup ve perişan edildiği ve Yunanlıların Ankara'ya girmelerine mâni olan son engellerin de ortadan kaldırıldığı zannını verdirecek bir surette kaleme alınmıştı. Hâlbuki son gelişmelerle tespit olduğu üzere Türk ordusu asıl şimdi bütün kudret ve kuvvetini göstermeye başlamıştır. Bu ordu istediği zaman ve mekânda taarruza geçmek veya mukavemet azmi göstermek kudretini muhafaza etmektedir"* şeklinde yorumlamıştır.

Diğer taraftan Yunan Genelkurmay Başkanı Stratikos aceleyle ve ansızın cepheden Atina'ya gelmiştir. Stratikos gazetecilerin soruları karşısında durumun endişe verici olmadığını söylemiş ise de çetin bir mücadeleden sonra Yunan ordusunun istirahat ve teçhizatını ikmale lüzum görüldüğünü belirtmiş, askerî harekât hakkında ise bir kelime bile sarf etmemiştir. Stratikos özellikle yeni sınıfların silahaltına alınacağı hakkında dolaşan ve kamuoyunda büyük memnuniyetsizlikler doğuran söylentiyi tekzip etmiştir. Stratikos'un bu sözleri pek elim bir etki yaratmış ve bu yalanlama hiçbir yerde kâfi görülmemiştir. Öte yandan İstanbul'da Rumca çıkan gazeteler Atina'dan aldıkları bilgiye atfen Gunaris kabinesinin durumunun sağlam olmadığını ve nüfuzunu gittikçe kaybettiğini söylüyorlar. Hükûmet krizi yakın görülüyor. Atina gazetelerinde ise Gunaris'in başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulunda uzun uzadıya son vaziyet ile mali işlerin şiddetle konu edildiği söylenmektedir.[62]

---

[61] "Düşmanın Setr Hareketleri Zayiatla Tard Edildi", "Düşmanın Maksadı Süratle Sakarya'yı Atlamaktır", **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1921.

[62] "Avrupa Gazeteleri ve Yunan Yalanları", "Atina'da Buhran Emareleri…" **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1921.

14 Eylül 1921 Çarşamba günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin zafer sevinciyle dolu olduğu görülmektedir. Bu zaferin nedenini (**) imzası ile yayınlanan *"Mustafa Kemal Paşa ve Konstantin"* başlıklı başmakalenin can alıcı cümleleri şöyle ifade etmektedir: [63]

> *"Mustafa Kemal Paşa Konstantin'i yendi…*
>
> *Allah'tan beklediğimiz nusret tahakkuk etti, düşman Haymana ovasında aradığı belayı buldu. İslam ordusu salip istilasını bir daha kırdı, Türk reisi Kral Konstantin'i yendi…*
>
> *…Mustafa Kemal Paşa milletin azm-i hayatından doğmuş bir iradedir; hakkı çalınmış binlerce mazlumun ahından, ümidinden ilham ve kuvvet alıyor.*
>
> *Adalet kahramanıyla zulüm ve ihtiras şeytanının bu mübarezesinde zaferin birinciye tevcihinden daha tabii ne olabilir?"*

Hâkimiyet-i Milliye aynı gün TBMM'den Sakarya Meydan Muharebesi'ni zaferle sonlandıran Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'ya ayrı ayrı anlamlı cümlelerle yazılıp gönderilen telgrafları yayınladı. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Vekili Müdafaa-i Milliye ve Dahiliye Vekili Refet ve diğer vekillerin imzasıyla Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgraf şöyledir:[64]

> *"Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine*
>
> *Asırlardan beri her felaketten sonra daima yeniden dinç ve kavi başını kaldıran Türk milleti bugün hep birden tek bir insan gibi seni düşünüyor. Kalbi muhabbetinle dolu, kurtarıcı büyük evladını bir defa daha takdis ediyor. Anafartalar kahramanının genç başı üstünde bütün evvelki şaşaalardan başka müebbeden sönmeyecek olan bir Sakarya güneşi parladı. Ordumuzun kıtal, yangın ve yağma kuvvetlerini çektiği inlere doğru süren muzaffer takibini seyrederken bin bir gaza diyarı olan eski Anadolu'nun dua-yı şükranını ve seninle müftehir ve mağrur arkadaşlarının tebrik ve tebcilini sana yolluyoruz."*

Savaşa dair haberlere gelince, 13 Eylül'de cepheden gönderilen telgraflarda Türk ordusunun Sakarya istikametindeki taarruzlarının bütün gece sabaha kadar devam ettiği bildiriliyor. Düşmanın yaktığı bedbaht köylerin alevleri semalara yükselmektedir. Düşmanın süratle geri çekildiği ganimetlerin çokluğundan ve yollardaki perişanlıktan anlaşılmaktadır.

[63] "Mustafa Kemal Paşa ve Konstantin", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.
[64] "Heyet-i Vekilemizin Kumandanlarımıza Tebriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.

Sakarya sahillerine doğru düşmanı kovalayan Türk kıtalarının öğle saatlerinde nehre erişmiş olması muhtemeldir. Takip devam ediyor. Cesur tayyareciler karadaki arkadaşlarının fedakârlıklarına havada kahramanlıklar ilave ediyorlar ve kaçan düşman kolları üzerine bombalar yağdırıyor, makineli tüfekleriyle düşmanı biçiyorlar. Bu meyanda kıymetli keşiflerini minnet ve şükran ile yad etmek lazımdır. Sakarya'nın şarkında düşmanın geçtiği bütün yolların metruk arabalar, otomobiller, atılmış birçok levazımat-ı harbiye, götürülememiş yaralılarla dolu olduğu bildiriliyor. Mağlup ve perişan düşman ordusunun Sakarya'nın batısında da geri çekildiği hava gözlemleri sonucunda anlaşılmıştır.[65] Türk ordusunun geri çekilen Yunan ordusunu takibi daha uzun günler sürecektir.

Sakarya'da kahraman Türk ordusunun elde ettiği bu büyük ve şerefli zafer her yerde büyük bir sevinçle karşılandı, bazı şehirler baştan başa donatıldı, birçok yerde dualar edildi, fener alayları ve şenlikler düzenlendi. Anadolu'nun pek çok şehrinden gönderilen telgraflardan zafer sevinciyle birlikte bir bayram havası başladığı anlaşılıyor. İlk tebrik telgrafı Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'dan geldi. Hâkimiyet-i Milliye'ye 12 Eylül'de gönderilen Kazım Karebekir Paşa'nın telgrafı şöyledir:[66] *"Büyük istiklal mücahedemizin kati muvaffakiyetlerini müjdeleyen Sakarya zaferi şark cephesi mıntıkasının her tarafında 12 Eylül günü ve gecesi pek parlak tezahürat ile tesid edilmiş ve kahraman ordumuzun tevali-i nusret ve muzafferiyetine dualar olunmuştur."*

Öte yanda Yunan kuvvetleriyle birlikte bütün hayalleri de kırılan Yunan Hükûmeti savaştan bezgin bulunan halk arasında Hükûmet aleyhindeki kuvvetli eğilimlerin önünü almak için barış hakkında bildiriler yayınlamaktadır. Bu bildirilerden birisinde şunlar yazmaktadır:[67]

> *"Yunanistan'ın sulha arzuniş bulunduğu şüphesizdir. Bütün Yunan askeri faaliyetleri ve bütün fedakârlıkları sırf sulhu istihdaf etmek etmektedir. (!) Yunan milletinin hal-i harpte deruhte ettiği muharebeden maksat düşmanı seri ve kati bir sulha icbardan ibarettir. Bu maksadın husulü için Yunanistan kan ve paraca azim zayiata uğramıştır. Yunan efkârıumumiyesi bugün bu zayiat ve sarfiyatın muhakkak olarak tazmin (!) edilmesine intizar ediyor. Yunan taarruz hareketine Ankara'nın işgalinden (!) sonra hitam bulmuş ve milli ordu hatt-ı harp haricine atılmış nazarıyla bakılacaktır."*

[65] "Düşman Süratle ve Pek Perişan Bir Halde Kaçmaktadır", "Düşmanın Sakarya'nın Garbında da Ricati Tarassut Edilmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.
[66] "Anadolu Zaferini Tesid Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.
[67] "Yunan Hükûmeti'nin Sulh Beyannameleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.

Buna karşın Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunu yöneten muzaffer Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın milletine karşı yayınladığı beyanname ile bu savaşın neden verildiği gayet açık bir dille ifade edilmektedir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın tam da cepheden Ankara'ya döndüğü gün 16 Eylül 1921'de Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan bu beyannamesinde;[68] Ankara'ya girmek ve memleketin bağımsızlığını koruyan Türk ordusunu imha etmek isteyen Yunan ordusunun Allah'ın da yardımıyla mağlup edildiği müjdesi verildikten sonra her türlü yardım ve desteği elinde bulunduran Yunan ordusuna karşı yürütülen bu savaşta Türk milletinin millî amaç doğrultusunda büyük fedakârlıklarla Türk ordusuna verdiği desteğin sonsuza değin övünçle hatırlanacağı ve Misak-ı Milli sınırlarına ulaşılıncaya değin silahın bırakılmayacağı ve işgalci güçlerle mücadeleye devam edileceği kararlılıkla vurgulanmaktadır.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin Sakarya Meydan Muharebesi'nde olduğu gibi Büyük Taarruz'da[69] da benzer yöntemler kullandığı görülmektedir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Büyük Taarruz ile ilgili ilk haber 27 Ağustos 1922'de *"Dün Sabahtan İtibaren Bütün Cephelerde Kahraman Ordumuz Cani Düşmanla Çarpışmaya Başladı"* ana başlığı ile çıkıyordu.[70] *"Dün Gelen İlk Malumat"* alt başlığı ile birkaç günden beri bazı bölgelerde devam eden çarpışmaların cephenin geneline yayıldığı belirtilerek, kahraman Türk ordusunun kalplerinde iman, elde süngü ile düşmanla her tarafta çarpışmaya başladığı bildirildi. Gazete, bir yandan savaşın olumlu neticelenmesi için iyi temennilerde bulunurken diğer yandan da okuyucularına sükûnetle sonucu ve resmî tebliğleri beklemelerini tavsiye etmektedir.[71]

Hâkimiyet-i Milliye yine aynı gün İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'in, 26 Ağustos sabahı savaşın başladığını ilan eden ve kahraman Türk ordusunun vatanın namus ve istiklalini kurtarmaktan ibaret olan ulvi görevini yerine getirmek için bütün cephelerde savaşmakta olduğunu duyuran ve kesin zafer

[68] "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Millete Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Eylül 1921.
[69] Bu konuda daha önce yapılmış bir araştırma için bk., Mustafa Müjdeci, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Büyük Taarruz", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, 2-4 Ekim 2012-Uşak,** Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 669-704.
[70] "Dün Sabahtan İtibaren Bütün Cephelerde…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.
[71] "Dün Gelen İlk Malumat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.

için maddi, manevi desteği sağlayan Türk milleti için mesut günlerin artık yaklaştığını belirten bildirisini yayınlıyordu.[72]

Hâkimiyet-i Milliye karşı propaganda haberlerini yine bu savaşta da sürdürmektedir. Bu haberlere göre, Yunanistan'da Konstantin'in tahtından feragat etmesi Yunan resmî çevrelerinde bile düşünülmeye başlamış, fakat bu düşünceyi krala tebliğ edecek bir adam bulamamışlar. Kralın istifasıyla siyasi duruma bir çare bulunulacağı genel olarak kabul görmektedir. Öte yandan Yunanistan'da yeniden kâğıt para çıkarılıyor diye yayılan bir söylenti ortalığı altüst etmiş ve bu söylentinin ekonomi ve maliye üzerinde büyük etki yaratması üzerine Hükûmet tekzip etmiştir. Diğer yandan Yunan Millî Bankası müdürünün gelecek ay içinde Londra'ya gideceği söylenmektedir.[73]

28 Ağustos 1922 Pazartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde savaşın ayrıntıları da verilmeye başlandı. 27 Ağustos'a ait resmî bir tebliğin olmadığı ancak alınan bilgilere göre özellikle Afyon bölgesinde şiddetli mücadelelerin yaşandığına dair şu bilgilere yer verilmektedir:[74]

> *"Dünkü muharebat hakkında resmî malumat mevcut olmamakla beraber, kahraman ordumuzun düşmanla pek büyük bir hahiş ile pek muvaffakiyetli bir surette çarpışmakta olduğu istihbar edilmiştir. Muharebe bilhassa Afyon mıntıkasında kesb-i şiddet etmiş ve askerlerimiz pek büyük yararlıklar göstermişler ve muvaffakiyetler elde etmişlerdir."*

Bu arada son dakika uyarısıyla yetiştirilen 27 Ağustos tarihli Resmî Tebliğ'de ise, *"Kahraman ordumuz düşmanın mukabil taarruzlarını süngü hücumuyla tard ederek Afyonkarahisa'ı zapt ile pek çok esir ve ganimet elde etti"* bilgisi verildi.[75]

29 Ağustos 1922 Pazartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye ilk sayfasının bütününü Büyük Taarruz ile ilgili haberlere ayırdığı ve *"Dün pek kıymettar müjdeleri ile bütün milleti fahr-ü sürura gark eden Gazi Başkumandan"* nitelemesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın bir fotoğrafının kullanıldığı görülmektedir.

> *"Afyon Zaferi Sevk-ül'ceyş, Sevk ve İdare Harekât-ı Müstakbelemiz Nokta-yı Nazarından Pek Ehemmiyetli Bir Muvaffakiyettir, Dün Bütün Gün Taarruzumuz Devam Etmiştir, Kahraman Askerlerimiz Afyon'da En Müstahkem Mevkii Bir Saatten*

---

[72] "Hükûmetimizin Halk ve Memurlarımıza Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 22, İçtima Senesi 3, 92. İçtima 28.08.1338 (1922), s. 368.

[73] "Konstantin Tahtından Feragat Etmelidir!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.

[74] "Dün Bütün Cephelerde Bilhassa Afyonkarahisar Mıntıkasında Muharebat Muvaffakiyetle Devam Etmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1922.

[75] "Afyonkarahisarı'nın İşgali", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1922.

Az Zaman Zarfında Iskat Eylemişler ve Külliyetli Ganaim Elde Edilmiştir"[76] manşeti ile çıkan gazetede savaşa dair şu özet değerlendirme yapılmaktadır:[77] *"İki günlük malumat ve tahminat-ı şahsiyemize nazaran düşman cephesinin ehemmiyet-i sevk-ül'ceyşi haiz bir kısmı parçalanmış ve düşmanın en esaslı menzil hattı olan İzmir şimendiferi kıtaatımızın tesir ve ateşi altına girmiştir. Bugün ve yarın cereyan edecek muharebatın tevlid eyleyeceği vaziyet netice-i katiye hakkında vazıh ve emniyetbahş tahminat bahşedecektir."*

Gazetenin savaş yorumcusuna göre, Afyon'un ele geçirilmesi hem Anadolu demiryolları şebekesi üzerinde önemli bir noktada olması, hem İzmir demir yolu üzerinde olmasından dolayı stratejik nedenlerle çok önemlidir, bunların yanında düşman ordusunun erzak ve mühimmat depolarını içermesi açısından da Türk ordusu için ayrı bir öneme sahiptir. Elde edilen bu başarı Türk ordusunun düşmana karşı savaşma kabiliyetinin yüksekliğini de göstermektedir.

Hâkimiyet-i Milliye'nin aynı gün esasen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın cepheden 27 Ağustos gecesi TBMM Başkanlığı'na gönderdiği telgrafı yayınladı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafında, iki gündür kesintisiz süren savaşta Afyonkarahisar'ın kurtarıldığı, pek çok esir ve savaş malzemesi ele geçirildiği bildirilmekte, ayrıca üstün kuvvetlerle savaşan düşman ordusuna karşı elde edilen bu başarıda Türk asker, subay ve komutanlarının büyük payı olduğu belirtilerek, TBMM ordusunun zaferinden dolayı Meclis tebrik edilmektedir.[78] Cepheden müjdeler veren bu telgrafa cevaben Meclis İkinci Başkanı Adnan Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında ordunun bütün fertlerini tebrik eden bir telgrafla karşılık vermiştir.[79]

Aynı gün isimsiz (***) imzalı *"Hürmüzd ve Ehremen"*[80] başlığıyla yayınlanan başmakalede ise, millete millî ve manevi açıdan moral verilmekte ve bu savaşın hangi ulvi amaçlarla yapıldığı şöyle hatırlatılmaktadır:[81]

"Ey Türk yürü! Yürü ki bütün bir beşeriyet, bütün bir din, bütün bir medeniyet varlığını, hayatını, şerefini, senin celadet ve şecaatinden bekliyor.

Ey Türk yürü ki arkanda mazlum, garip bir milletin milyonlarca çoluk, çocuklarının, milyonlarca kadınlarının elleri bargâh-ı ilahiye

[76] "Afyon Zaferi…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.
[77] "26 ve 27 Harekât-ı Taarruzuyemiz Muvaffakiyetimizdeki Ehemmiyet-i Mahsusa", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.
[78] "Başkumandanımızdan Meclise", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.
[79] "Meclis'ten Başkumandanımıza", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.
[80] Hürmüzd, Zerdüşlerin hayır tanrısı, Ehremen, Zerdüşlerin kötülük tanrısı.
[81] "Hürmüzd ve Ehremen", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.

uzanarak hayat ve iffetlerinin zamanı olan senin muzafferiyetin için gece gündüz gözyaşları akıtarak dua ve niyaz ediyorlar.

Evet, ey Türk yürü ki senin bu yürüyüşün tarihte yeni bir devir açıyor, hukuk-u müdevvenâtına yeni bir fasıl ilave ediyor, şeref ve izzetten mahrum ettirilmek istenilen şark âlemine saadet hürriyet temin ediyor!

Yürü ki bütün İslamiyet gülsün! Yürü ki bütün şark mesud olsun!"

Yazar bu yürüyüşün iki kişiyi düşündürdüğünü, bunlardan birisi milletinin başında bulunan büyük kumandan Mustafa Kemal Paşa, diğeri Türk milletini ve dinini batırmaya azmetmiş Lloyd George'dur. *"Birisi yaşatmak, diğeri öldürmek, birisi varlık diğeri yokluk için çalışıyordu"* diyen yazar sözlerini şöyle noktalamaktadır:

"Yürü ey Türk! Yürü ey Türk'ün şanlı kumandanı! Bugün yeryüzünde Hürmüzd'ü, yani hakkı, nuru, hayatı temsil eden sizsiniz! Sizsiniz ki arkanızda elleri göklere yükselen milyonlarca insanlara, bütün bir kıtaya, bir beşeriyete yeni bir devir, şeref ve haysiyet, hukuk ve istiklal devri açıyorsunuz! Yürüyünüz, yıkınız, yakınız, öldürünüz ki beşeriyeti bu Ehremen belasından halas edesiniz! Yürüyünüz ki Allah muininiz, ruh-ı nebi rehberiniz ve beşeriyet duahanınızdır!"

Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberleri yine Yunan tarafının moralini bozacak türdendir. *"Yıkılan Gurur!"* başlıklı isimsiz bir makalede,[82]

"Afyonkarahisar zaferi, Yunan ordusuyla birlikte, Yunan gururuna da müthiş bir darbe oldu. Hadisenin şekl-i müstakbelini göremeyecek derecede bir gurur ile cihangirlik ve hem de Türk toprağında ve Türk'ün karşısında cihangirlik hevesine düşen Yunan zimamdarları, ordularının tepesinde dolaşan intikam ateşini ve kuvvetini görememişlerdir" değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Papulas'tan sonra Yunan Başkumandanlığına getirilen Hacıanesti'nin (Georgios Hatzianestis),

"Mustafa Kemal Paşa mı? Ben böyle bir zata cephelerde rastlamadım" sözlerine atfen de *"Bu Türk kumanda heyetinin dehasını, Türk zabitanının kalbindeki ateşi, kahraman ordumuzun saflarını dolduran Mehmetçiklerimizin taşıdığı intikamı inkâr etmekti. Hacıanesti bunu içinden yanan bir volkan üstünde otururken söyledi. Çünkü mağrurdu, o da her Yunanlı gibi gafildi!"* diyen yazar, Yunanlıların Türk ordusunun elde ettiği Afyon zaferini bile anlayamadıklarından bahisle, Afyon'u boşalttıklarını bile birkaç

[82] "Yıkılan Gurur!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.

gün sonra yansıtan resmî tebliğlerinden belli olan Yunanlılara karşı son söz olarak şu çarpıcı ifadeleri kullanıyordu. *"...Yunan gururu yalnız yıkılmakla kalmayacak, inşallah birkaç gün içinde kendi kanları içinde boğulup gideceklerdir!"*

30 Ağustos 1922 Çarşamba günkü Hâkimiyet-i Milliye savaşın 28 Ağustos gelişmelerini değerlendirmeye aldığı görülmektedir. Gazetenin savaş yorumcusu analizinde şu ana fikri işliyordu:[83]

"Şayet kuvvetle tahmin ettiğimiz vecihle harekât-ı taarruziyemiz şimal istikametinde ilerlemiş ve düşman Uşak istikametinden tamamen tecrit edilmiş ise Yunan ordusu aksamının 28 Ağustos akşamı takriben Döğer cenubu-Altuntaş-Abya hattına çekilmiş olması lazım gelir. Düşman ordusunun ricati devamını kabul ettiğimiz takdirde, geri harekâtı vüsat peyda ettikçe ordumuzun eserinden pek kolay yakayı kurtaramayacaktır."

Yorumcu bu durumu uzun uzadıya analiz ederken Resmî Tebliğ'de yer alan üç önemli noktaya temas ederek bütün cephede taarruz ve takiplerin başarıyla sürdürüldüğü, ordunun merkez ve sol yanında 40 kilometre ilerlediği ve sağ tarafta ise taarruzun devam ettiğine dikkat çekiyor ve Türk kuvvetlerinin 40 kilometre yürümüş olmalarını ilk hedeflerini geçmeleri olarak niteliyor. Yorumcu yazarın analizi,

"Afyon ile Dumlupınar arasındaki arazinin Türk ordusunun eline geçirmesi stratejik açıdan büyük bir önem sahiptir, düşmanın hangi yöne doğru gittiği belli olmamakla birlikte, kanlı muharebelerden sonra düşman ordusunun en az yarısının dağıldığını kabul etmek gerekir... Katiyen iman ediyoruz ki bugünün gayr-ı malum vaziyetleri yarın ve her yeni gün geçtikçe mütemadiyen açılacak ve mütemadiyen yüzlerimizi güldürecektir" şeklinde sona ermektedir.

Aynı gün son dakika haberiyle AA, 29 Ağustos tarihli Resmî Tebliğ'i açıklamıştır. Buna göre:[84]

"1. Ordumuz bugün de harekât-ı taarruziyeye devam etmiş ve ileri kıtaatımız Altıntaş ve Dumlupınar civarına muvasalat eylemiştir. 2. Ordumuzun sağ cenahında muharebat devam etmektedir. Merkezinde düşman gerilerine düşen süvarilerimiz bir kısım düşman kıtaatını atlı hücumlarıyla imha etmiş ve külliyetli malzeme ile bir otomobil koli iğtinam etmiştir. Sol cenahta

[83] "Vaziyet-i Harbiye: 28 Ağustos Vakayiine Nazaran Mütalaat ve Tahminatımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1922.
[84] "Ordumuz Taarruza Muvaffakiyetle Devam Etmektedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1922.

kuvvetlerimiz Dumlupınar mevazisinin en müstahkem ve metin nikat-ı mahsusasından birini teşkil eden Toklusivri'yi süngü hücumlarıyla ıskat eylemiştir. Bugün akşam bu cenahta yeniden mühimmat dolu iki tren, yedi tayyare iğtinam olunmuş ve Uşak ile Alaşehir arasında icra-yı harekât eyleyen kuvvetlerimiz düşmanın bazı menzil müessesatını tahrip ve 127 develik bir katarını zapt ve iğtinam eylemiştir. Düşmanın bu muharebatta da biganeten halka icra-yı zulüm ve itisaftan hali kalmadığı, müteaddit Müslüman köylerini ihrak ve ahalisini katl-ü imha eylediği ve bazı mahallerde ve ezcümle Altıntaş civarında Ulucak karyesinde çocuk ve kadınlar da dâhil olmak üzere tekmil ahaliyi camilere doldurmak suretiyle ihrak vahşetini irtikap eylediği görülmektedir."

Bu tebliğde duyurulan kötülükler, bundan sonra Yunan ordusunun geri çekilirken yaptığı ve yapacağı kötülüklere bir örnek niteliğindedir.

Öte yandan Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda olarak Yunan ordusunun tezatlı durumunu anlatan Yunan Resmî Tebliğlerine yer verdiği görülmektedir.[85] 27 Ağustos tarihli tebliğde *"Afyon'un tahliyesini emir aldık"* ve 28 Ağustos tarihli tebliğde, *"Afyon'un tahliyesini emir almıştık. Kuvvetli topçu ile takviye edilmiş düşman süvarisi takiptedir. Merkezden şiddetli taarruzlar devam etmektedir"* denilmektedir.

Aynı gün Hâkimiyet-i Milliye yazarlarından Ruşen Eşref'in edebi ve manevi yönü ağır basan bir makalesi yayınlandı. Ordu ve milleti zafere hazırlayan, onlara millî duygularla mücadele azmi ve ümit aşılayan Ruşen Eşref bu makalesinde şu can alıcı satırları yazmaktadır:[86]

"Nihayet bela çözüldü, bela artık kahroluyor. Ah, biliriz ki her zafer günü gibi bu şenlik saatlerinde içimizde yüreği dağlı kalacak kardeşler çoktur. Fakat yeryüzünde kurbansız kazanç var mıdır? Bağrı yanıklar düşünsünler ki kurtuluş ve istiklal yolunda ruh olan civanlar kendilerini, geride ağlayacaklar kadar seviyorlardı... Ey gözler bebeği ve emekler nuru ordu... Hayatı durdurur kemale eren ne heybetli varlıksın!.. Zafer seni Türkler kadar özleyen var mıdır?... Yürü Türk yürü... Ejdere afet kesilen kargın dünyalara rahmettir... Kulağımda böyle sedalar var: Ordu kükre yürü ki, vatan geliyor; vatan haykırıyor ki: ordu geliyor!"

31 Ağustos 1922 Perşembe günkü Hâkimiyet-i Milliye, 30 Ağustos'taki savaşı büyük puntolarla tam sayfa olarak, *"Sol Cenahımızda Uşak istikameti umumiyesinde ilerleyen takip kıtalarımız Dumlupınar'ın şark ve şimalinde ricat etmek isteyen düşmanı muharebeye mecbur ederek müthiş bir darbe*

[85] "Onlar Ne diyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1922.
[86] Ruşen Eşref, "Vatan Geliyor!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1922.

vurmuştur. Elde edilen top ve ganaim fevkalade mühimdir" şeklinde duyurdu.[87] Ayrıca, *"Son Dakika: Resmî Tebliğ"* başlığı altında 30 Ağustos'ta cephedeki zaferin özeti, *"Dumlupınar Muharebesi'nde düşmandan alınan otomobillerin adedi 100'ü mütecavizdir!"* başlığıyla verildi. Resmî Tebliğ şöyledir:[88]

> *"1. Ordumuzun sağ cenah ve merkezinde mühim bir şey olmamıştır. 2. Sol cenahta Uşak istikameti umumiyesinde ilerleyen takip kıtalarımız Dumlupınar'ın şark ve şimalinde düşmanı muharebeye icbar ederek daha birçok top, yüzü mütecaviz otomobil ve miktarı henüz tahmin edilemeyen malzeme-i askeriye terk ettirmiş ve bir hayli esir daha almıştır. Mağluben çekilen düşman esna-yı ricatte Hamur Köyü, Çal Köyü kâmilen ve Dumlupınar'ı kısmen yakmış ve mezkûr köylerdeki ahalinin de bir kısmını katl ve bir kısmı ihrak ve bazılarına envai fecayii ve şenaat icra edilmiştir."*

Hâkimiyet-i Milliye karşı propaganda açısından Londra Telsizi'nden alınan AA kaynaklı 27-28 Ağustos tarihli Yunan Resmî Tebliğlerini geniş detaylarıyla yayınlamaktadır. Altta ise şu dikkat çekici yorum ve uyarı bulunmaktadır:[89] *"Zavallı Yunan matbuat idaresi, ne fena bir avanaklık rolünü yapıyor. Bütün malzemeniz nakledildi ise, elimize geçen toplarınız olsun gözünüze batmıyor mu? Hele Afyon'a elan hâkim olmak iddiasına gülmemek mümkün mü? Hakikate, hakikate geliniz, bu yalan Yunanistan'ı daha feci bir akıbete sürükleyecektir!"*

30 Ağustos zaferinden sonra Hâkimiyet-i Milliye'nin (***) imzasıyla çıkan başmakalesinde ise Yunanlıları Anadolu'ya gönderen Lloyd George hedef alınmakta ve yazarın kaleminden şu satırlar dökülmektedir:[90]

> *"...Türk milletinin izhar ettiği bu azamet o derece muhteşemdir ki, daha dün bize 'asi, eşkıya' diyenler tedip için üzerimize Yunan sürülerini göndermiş olan Loyd George 27 tarihli tebliğ-i resmîsinde ne diyor? 'Düşmanın dehşetli taarruzları üzerine Afyonkarahisar'ın tahliyesine emir verilmiştir. Yunan kuvvetleri ricat ediyorlar, lakin her taraftan düşmanın dehşetli tazyiklerine maruzdurlar.' Bir cümlede iki kere dehşetli kelimesi! Bu kelimenin Lloyd George ruhuna ne dediğini tasavvur edebilirsiniz! Hiç şüphe etmeyiniz ki, o da birçok dahili hainlerle beraber bugün: 'Vayaliyatını mütekalib haza' deyip feryat ediyor. Mustarip olan yalnız Kral Konstantin, Hacıanesti ve Yunan Ordusu değil, Lloyd*

[87] "Sol Cenahımızda Uşak İstikamet-i Umumiyesinde İlerleyen Takip Kıtaatımız…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.
[88] "Son Dakika: Resmî Tebliğ", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.
[89] "Onlar Ne Diyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.
[90] "İslam'ın İhyası", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.

George'dur, Ferid, Hoca Sabri'dir, vaktiyle Anzavurları aleyhimize gönderenlerdir! Bugün bütün Türk milletinin, bütün İslamiyet'in, bütün şarkın duyduğu meserretlere karşı bunların kalpleri matem ve elemle mâlîdir."

Gazetenin aynı gün savaşın 29 Ağustos gelişmelerini değerlendirmeye aldığı görülmektedir. Savaş yorumu özetle, [91] *"Taarruzumuzun şiddeti karşısında çekilen düşman fırkalarının mümkün olduğu kadar garba doğru yanaşmak ve Dumlupınar'ı mihver yapmak istediği anlaşılıyor"* şeklindedir.

Öte yandan Afyon'un kurtuluşuyla birlikte şehirde heyecanlı bir manzara oluşmuştur. Gazete bu durumu şöyle yansıtmaktadır:[92]

"İstihbaratımıza nazaran kıtaatımız bir yıldırım gibi düşmanı tepeleyerek şehre inerken secde-i şükrana kapanmış olan halk, büyük küçük erkek ve kadın hepsi bir kitle halinde askerlerimizin, zabitlerimizin ayaklarına, ellerine sarılmışlar ve hiçbir kimse gözyaşlarını ve hıçkırıklarını zapt edememiştir. Bilhassa başkumandanımıza karşı halkın göstermiş olduğu minnet ve şükranı tasavvur edebilecek kelimeler bulmakta aciziz. Büyük halaskârı, bir an içinde ahali ihata eylemiş, ellerini öperek başlarında tutmuşlardır. Bu levha, askerlerimizi bir kat daha şevke getirmiş ve askerlerimiz düşmana daha büyük bir savletle saldırmışlardır. Düşmandan temizlenen her tarafta vatandaşlarımız aynı tezahüratta bulunmaktadırlar."

Diğer taraftan AA kaynaklı bir haberde de yaralanan ilk gazi kafilesinin Akşehir'den trenle Konya'ya ulaştığı ve bu kahramanların büyük bir sevinç ve iftihar içinde Konya halkı tarafından olağanüstü bir merasim ile karşılandığı bildirilmektedir.[93]

1 Eylül 1922 Cuma günkü Hâkimiyet-i Milliye yine büyük puntolarla ve tam sayfa attığı başlıkla, [94] *"Düşman Ordusunun Mühim Kuvvetleri Ric'at-İ Tabiilerinden Tamamen Tecrid Edilmiş Ve Murad Dağlarına Atılmıştır. Süvarilerimizin Kılıçları Altında Bu Çetin Yolda Emekleyerek Kendisini Uşak-Gedos Şosesine Atmaya Çalışmaktadır"* şeklinde duyurmaktadır. Dün gelen son malumat bilgileri ise şöyledir:[95]

"Süvarilerimiz Murat Dağı'nda kaçmaya uğraşan düşmana yıldırım darbeleri indirmektedir. Dumlupınar zaferiyetinde iğtinam edilen külliyetli topların 6'sı ağırdır. Daha cenupta, düşman

[91] "Vaziyet-i Harbiye: 29 Ağustos Vekayii", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.
[92] "Afyon Halkı Secde-i Şükranda!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.
[93] "İlk Gazilerimiz Konya'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.
[94] "Düşman Ordusunun Mühim Kuvvetleri…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.
[95] "Dün Gelen En Son Malumat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.

gerilerinde icra-yı faaliyet eden kıtaatımız araba ve develerden mürekkep nakliye yollarını tahrip ve iğtinam eylemişlerdir."

Resmî tebliğ'den alıntılanan bu bilgilere göre, Dumlupınar'ın ele geçirilmesi sırasında Türk süvarileri 1500 Yunan askerini kılıçtan geçirmişlerdir. Dumlupınar'ın ele geçirilmesinden sonra da Türk kıtaları süratle ve düşmanın her türlü savunmasını kırarak İslamköy-Uşak istikametini tutmuşlardır.

Hâkimiyet-i Milliye'nin aynı gün savaşın 30 Ağustos gelişmelerini de uzun uzadıya değerlendirmeye aldığı görülmektedir. Gazetenin savaş yorumu özetle, [96]

"Düşman yediği ilk vahim darbenin tesirinden kurtulmak için Dumlupınar'ı tutmak istemiş ise de bu mühim nokta pek kahramanane bir suretle kıtaatımızın eline geçmiştir. Bu muvaffakiyet düşmanı Murat Dağları cenup ve şimalinden müşkül bir vaziyette ricate icbar eylemiştir. Uşak istikametine teveccüh eden kıtaatımız burasını da elde edince düşman ordusu, pek bozuk olan Simav-Sındırgı yolunda tıkanacaktır. Harikalar yaratan ordumuzdan her şeyi ümit edebiliriz!" şeklindedir.

Yine aynı gün, Meclis tarafından görevlendirilerek bölgeye gitmiş olan Aydın Mebusu Esad Efendi'nin 31 Ağustos'ta gönderdiği bir telgrafı yayınlanıyordu. Bu telgrafta, düşmanın 30 Ağustos'a kadar beş günlük muharebelerde bel kemiğinin kırıldığı ve doğrulmak imkânı kalmadığı vurgulanarak 200 otomobil ve çeşitli cinste topların ele geçirildiği ve Bal Mahmut, Küçükköy, Dumlupınar ve diğer yerlerde düşmanın terk ettiği cephanenin tahminen elli bin dolu sandığı aştığı bildirilmektedir. [97]

Aynı gün (***) imzalı *"Yunan Alçaklıkları"* başlığıyla yayınlanan başmakalede ise, Türkiye'yi Paris Konferansı'na davet eden Lord Curzon'un ikiyüzlülüğü ve Türk kılıcıyla elde edilen sonuca karşı, Yunan geri çekilişiyle vahim bir şekilde ortaya çıkan Yunan vahşetinden bahsedilmektedir. Yunan ordusunun tahliye ettiği ve geçtiği yerlerdeki halka yaptığı zulmün anlatıldığı bu yazıda, milyonlarca Rum ve Yunan'ın Türk hâkimiyetinde yaşadığı yüzyıllarca hiçbir zaman böyle bir muameleye tâbi olmadıkları hatırlatılmaktadır. Makale şu çarpıcı sözlerle son bulmaktadır: [98]

"Hülasa bildiğimiz ve kerreatle tecrübe ettiğimiz oyunlara başvurarak Yunan vahşilerini yeniden Türk pençesinden kurtarmaya koyulacaklardır. Fakat, müteaddit tecrübelerle bu

[96] "Vaziyet-i Harbiye: 30 Ağustos Vakayi-i Harbiyesi Pek Mühim Neticeleri İhtiva Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.
[97] "Cepheden Tebşirler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.
[98] "Yunan Alçakları", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.

tavassutların ne olacağını öğrenmiş olan Türk de aman demedikçe teslim-i nefs ederek merhamet ve şefaatine iltica ettikçe bu kere Yunanlıların yakasını bırakmayacaktır. Bu hunhar vahşi terke mecbur olduğu yerlerin ahalisini şimdilik yaksın, kavursun! Ceza gününde bütün bu cinayetlerin hesapları elbette kendisinden sorulur!"

2 Eylül 1922 Cumartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül'de biri orduya, diğeri millete hitaben yazılmış iki bildirisini yayınlamaktadır.[99] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ordusuna yeni muharebelere hazır olmalarını hatırlatan ilk bildirisinde, Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde zalim ve mağrur bir ordunun önemli bir kısmını inanılmayacak kadar az bir zamanda imha eden ve büyük Türk milletinin fedakârlıklarına layık olduğunu ispat eden Türk ordusuna seslenerek, *"Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir; ileri!"* direktifini vermektedir. Başkomutanın *"Büyük ve Asil Türk Milletine"* hitaben hazırladığı diğer bildiride ise, Batı Cephesi'nde 26 Ağustos'ta başlayan, Afyonkarahisar-Altınbaş-Dumlupınar arasında beş gün ve gece devam eden büyük bir meydan muharebesinin Allah'ın da yardımıyla kazanıldığı, arkadaşlarıyla birlikte üç buçuk yıl süren mücadelenin sonuçlarının alınmaya başlandığı belirtilmekte ve Türk milletine zaferin geleceğine dair güvence verdiği görülmektedir.

Hâkimiyet-i Milliye'nin aynı gün savaşa dair haberlerinde ise 1 Eylül'e ait bilgiler verilmektedir. Bu bilgilere göre; bütün cephelerde Türk ordusunun önüne geçilemeyen taarruzları başarıya ulaşmıştır. Gerek Murat Dağı üzerinde kaçan gerekse Dumlupınar'dan çekilen düşman aman verilmeden aralıksız takip edilmektedir. Bu iki istikamette Türk topçu ve tayyareleri ve piyadeleri her an düşmana dehşet saçmakta ve Yunan ordusu şarapnel ve bombaların, süngülerin tesiri altında erimektedir. Türk ordusu düşman karargahlarına kadar girmiş ve biri kolordu kumandanı, pek çok büyük rütbeli subay esir edilmiştir. Düşman kumanda heyeti binek otomobillerini terk ederek, kıtalar ile beraber kayalar arasından firara teşebbüs etmişlerdir. Bu otomobillerin adedi 17'dir. Ele geçirilen diğer otomobillerin adedi ise 100'ü aşkındır. Bu müthiş duruma düşmüş olan düşman 150 topunu bırakmıştır ki, bu miktar Yunan ordusunun dörtte üçünü oluşturmaktadır. Türk kıtaları 1 Eylül'de öğleden önce Kütahya'yı da ele geçirerek düşmanı şiddetli takibe koyulmuştur. Henüz kesinleşmese de Uşak ve Eskişehir'in kurtarıldığı yönünde haberler de gelmektedir.[100]

---

[99] "Gazi Başkumandanımızın Ordu ve Millete Hitabe-i Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

[100] "150 Top 100'ü Mütecaviz Otomobil İğtinam ve Kütahya'yı İstirdad Eyledik", "Ordumuzun Vasıl Olduğu Parlak Neticeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

Bu haberleri değerlendiren Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş yorumcusu,[101] *"Yunanlılar, bir ordu için en kıymetli silah olan toplarının dörtte üçünü elimize bırakmış kumandanlar bile binek otomobillerini terk ederek sarp yollara tıkanmışlardır. Gedos'un zaptından sonra Murad Dağı'ndaki düşman bakayasını en feci akıbet beklemektedir"* analizini yapmaktadır.

Öte yandan zafer haberlerinin duyulması üzerine Ankara'da halk gösterilere başlamıştır. Ankara'da bir gün önce halk, Hacı Bayram'da Cuma namazından sonra zaferin devamı için dua edip, tekbir ve tehlillerle Meclis önüne gelmiş ve tezahürat yapmışlardır. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf ve Meclis İkinci Başkanı Adnan Beyler de meclis önüne gelmişlerdir. Ayrıca Hüseyin Rauf Bey'in imzasıyla Hariciye Vekaleti, Yunan ordusunun kadın ve çocuklar da dahil olmak üzere köyler ahalisini yakmak gibi yaptığı kötülükleri protesto etmek üzere çeşitli devletlerin elçi ve temsilciliklerine nota vermiştir.[102]

Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberlerinde bu kez kinayeli bir şekilde Hacıanesti hedef alınarak şu yorum yapılmaktadır: [103]

> *"Gayr-ı kabil-i ıslah gibi görünen Yunan gururu artık şüphe etmiyoruz ki yıkılmıştır. Çünkü mağlup olduktan, sopa yedikten sonra yine mağrurane ve küstahane bir tavır takınmak yalnız ve yalnız Yunanlılara has bir gururdur. Karilerimiz pek iyi hatırlarlar, Papulas da İnönü'de unutamayacağı bir dayak yediği halde 'kıtaatımız mağrurane ricat ediyor' diye herkesi, hatta aklı başında Yunanlıları bile güldürmüştü. Fakat onun gururu Sakarya'da kırıldı, hatta o kadar ki Yunan Başkumandanı ordudaki vazifesini de terk etmeye mecbur oldu. Hacıanesti, Papulas'tan daha burnu büyük çıktı. Fakat altı gün zarfında Hacıanesti: cephede Mustafa Kemal namında bir zat bulunduğunu görmemiş ve kendisinin nasıl bir kumandan olduğunu anlayabilmiş olmalıdır ki, ordusuyla beraber o da mevkiinden yüz geri etti. Bilmeyiz, Yunan ordusu için yeni bir başkumandana ihtiyaç var mı?"*

İngiliz basınının Büyük Taarruz'a bakış açısı ise AA tarafından yansıtılmıştır. Buna göre,[104] İngiliz gazetelerinden Westminster gazetesi Anadolu'daki Türk taarruzundan bahsederken bu taarruzun vasi mikyasta icra edilmemiş olmasından şüphe ediyor. Birkaç hafta sonra askerî harekâtın mümkün olamayacağını kayıt ve işaretle diyor ki: *"Bu taarruzun Paris teklifatı dairesinde Sevr Muahedesi'nde tadilat icra etmek ve mütareke*

---

[101] "Vaziyet-i Harbiye: Düşman Ordusunun Omuzlarına Çöken İnhizam Pek Müthiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.
[102] "Hükûmetimizin Devletlere Gönderdiği Nota" **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.
[103] "Hacı Anesti!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.
[104] "Bir de İngilizleri Dinleyelim!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

meselesiyle meşgul olmak üzere Venedik'te içtima edecek olan konferansa icra-yı tesir maksadıyla yapılmış bir nümayiş mahiyetinde olduğu telakkisi vardır." Gazetenin takdirine göre barış hakikaten arzu ediliyorsa Türkiye kendisine verilebilecek şeylerin fazlasını istemektedir. Daily Ekspres ve Morning Post gazeteleri Yunanlıların Anadolu'yu tahliye etmeleri için ısrar gösterilmediğini kaydediyorlar. Bu sonuncu gazete Yunanistan'ın Türk toprağı üzerinde bir fütuhat yaptığını ilave etmektedir.

3 Eylül 1922 Pazar günkü Hâkimiyet-i Milliye'nin tam sayfayı kaplayan haberi şöyledir:[105] *"Eskişehir ve Uşak zalim düşmanın elinden tahlis edildi. Münhezim düşmanı ricat etmek istediği yerlerde de aynı akıbet beklemektedir. Ankara gündüzün zafer şenlikleri, gecenin fener alayları içinde misalsiz bir sürür izhar etmiştir."*

Gazetenin savaşa dair haberlerinde Eskişehir ve Uşak'ın kurtuluşu şöyle anlatılmaktadır:[106]

> *"Ordumuzun harikalar gösteren muhacemat ve şecaatı karşısında müşkül vaziyetlere düşen düşmanın Karahisar ve Dumlupınar mevki-i müstahkemini bıraktığı gibi Eskişehir ve Uşak'ı da bırakması intizar edilmekte idi. Dünkü gün Büyük Millet Meclisi'nin inikadıyla müzakeresinin son sıralarında Başkumandanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinden bir telgraf gelmiş ve İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey derhâl Meclis'e tebşiratta bulunmuş ve alkışlar arasında bu haber-i mesut karşılanmıştır. Çekilen düşmanın yeni makhuriyetlerine meşgul diğer memleketlerimizi de peyderpey terkine intizar ediyoruz."*

Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş yorumcusu ise, 1 Eylül'deki savaş gelişmelerini değerlendirerek, özetle şu analizi yapmaktadır:[107]

> *"Kahraman ordumuz Eskişehir, Seyitgazi, Uşak cihetlerinde de düşmanı intizar etmekte olduğu akıbet-i zelileye kavuşturdu. Tekmil düşman Garp Cephesi boyunca yüz geri etti. İnhizam ve ölüm yollarında gidiyor. Ordumuz büyük kahramanlıkla düşmanı Akdeniz'e kadar takip için metin adımlarını atmaktadır. Münhezim düşman ordusu Uşak cihetinden Alaşehir ve İzmir ve Eskişehir cihetinden Bilecik ve Bursa'ya gitmek isterken yeni darbeler yiyecektir."*

Hâkimiyet-i Milliye'nin aynı gün isimsiz (***) imzalı *"Başkumandan Paşa Hazretlerinin Hitapnameleri"* başlığıyla yayınlanan başmakalede ise,

---

[105] "Eskişehir ve Uşak Zalim Düşmanın Elinden Tahlis Edildi…" **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.
[106] "Sevgili Eskişehir ve Uşak'ın Halası", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.
[107] "Vaziyet-i Harbiye: Düşman Yeni İnhizamlarla Perişaniye Düşmekte Berdevamdır", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.

Mustafa Kemal Paşa'nın bildirileri üzerinden uzun uzun yorum yapılmakta ve millî iradeye dikkat çekilerek, Türk milletinin kendi iradesi ve bu iradenin ifade ettiği istiklal, hürriyet ve şereften ibaret olduğunu, milletin bütün fedakârlıklarının, ordunun bütün kahramanlık mücadelelerinin yalnızca bu şiarları gerçekleştirmeye yönelik olduğunu ve aynı zamanda Türklüğün rehberliği ile bütün doğunun da şiarları olacağını ifade etmektedir.[108]

Aynı günkü Hâkimiyet-i Milliye bir yanda Büyük Taarruz'da yararlılık gösteren komutan ve subayların terfi ettirileceği,[109] diğer yanda Yunan ordusundan pek çok subay ve askerin esir alındığı[110] haberlerini yan yana vermektedir.

Hâkimiyet-i Milliye, Türk ordusunun zaferlerini Ankara'da bütün halkın hiç misli görülmedik gösterileriyle karşıladıklarını, bütün şehrin bayraklarla donatıldığı, gece fener alayları ve marşlarla şehrin her tarafını sabaha kadar dolaştıklarından, Meclis önünde büyük tezahüratların ve sevinç gösterilerinin yapıldığından bahsederek halkın zafer gösterilerini aktarmaktadır.[111] Ayrıca işgalle birlikte Ankara'ya göçmüş bulunan ve şehirleri işgalden kurtarılan halkın Afyon, Kütahya ve Eskişehir'e kavuşmak için yola çıktıkları duyurulmaktadır.

Öte yandan Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberlerinde ise Atina'daki endişeli halden bahsedilmektedir. AA kaynaklı bir habere göre,[112] Atina'da 30 Ağustos'ta bütün gece her sınıf halktan oluşan gruplar Harbiye Nezareti etrafında toplanmışlar ve bütün geceyi orada geçirerek cephedeki olaylar hakkında bir tebliğ ve yeni bilgiler yayınlanmasını beklemişlerdir. Yetkili mesullerin sessizliği nedeniyle halkın artan heyecan ve sabırsızlığına rağmen Türk taarruzlarının kesin bir sonuç vermeyeceği ümidi sürmektedir.

4 Eylül 1922 Pazartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye ilk kez bir psikolojik harp yöntemini sayfalarına taşıyarak, *"Zalim Yunan Kumandan ve Askerlerine İhtar, Halkımıza Vesaya!"* başlığı altında Türkçe ve Rumca yayınlanan bildirilere yer vermektedir.[113] Uçaklarla firar eden askerlerin üzerine atılan Rumca bildiride Yunan ordusuna seslenilerek her tarafları sarılan asker ve subayların teslim olmaları istenmekte, ayrıca Türk halkına yaptıkları her türlü kötülükten sorumlu oldukları hatırlatılmaktadır. *"Sevgili Türkiyeliler, Sevgili Kardeşlerimiz!"* diye başlayan Türkçe bildiride ise, Türk ordusunun zaferinden söz edildikten sonra Yunan askerlerinin geçtikleri köylerde

[108] "Başkumandan Paşa Hazretlerinin Hitapnameleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.
[109] "Terfi-i Rütbe", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.
[110] "Esir Yunan Kumandanları Sevk Olunuyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.
[111] "Şehrimizde Tezahürat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.
[112] "Atina Endişe içinde", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.
[113] "Zalim Yunan Kumandan ve Askerlerine İhtar, Halkımıza Vesaya!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

Müslüman halka eziyet ettiği, zulüm, işkence ve hakaret ettiğinden bahisle köylülerin kadınlar ve çocukları onlardan korumak için dağlara çıkarmalarını, köylerini yakanlara saldırmalarını, Türk ordusunun yirmi dört saat geçmeden yetişeceği ifade edilerek halkı uyarmaktadır.

Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş yorumcusu ise, 3 Eylül'deki savaş gelişmelerini değerlendirerek, özetle şu yorumu yapmaktadır:[114] "*Bir hafta zarfında ordumuz iki yüz kilometrelik bir cephe üzerinde tekmil Yunan ordusunu düçâr-ı inhizam eyleyerek yüz kilometreden fazla bir derinlikte ilerlemiştir. Bir saha-i zafer her gün daha genişleyecektir.*"

Hâkimiyet-i Milliye'nin aynı gün isimsiz (***) imzalı *"Aldanmayacağız"* başlıklı başmakalesinde ise, Türk ordularının zaferi karşısında çaresiz geri çekilmek zorunda kalan ve içeride bir krizle karşı karşıya olan Yunan Hükûmeti'nin İngiltere'ye müracaat ederek müttefik devletlerin süratle müdahalesini istediği ve Lloyd George'un Yunanistan'ı kurtarmaya çalışacağından bahsedilmekte, oysa Türkiye'nin dört ay önce Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmalarını istediğinde bunu kabul etmediklerini, şimdi ise Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın bildirisini esas alarak Türk ordusunun elde ettiği başarıyla Anadolu'nun her yerine yerleştikten sonra görüşülebileceğine vurgu yapmaktadır.[115]

Aynı gün Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Rus Hariciye Komiseri Karahan'ın Türk ordusunun elde ettiği zaferi tebrik eden telgrafını yayınladı.[116]

Öte yandan gazetenin karşı propaganda amaçlı haberlerinde Londra ve Atina kaynaklı haberlere yer verdiği görülmektedir. Londra'dan 1 Eylül itibarıyla Türkiye-Havas-Reuters Ajansı'na bildirilen bir haberde şunlar yazmaktadır:[117]

> *"Ankara'dan gelen son haberlere göre Yunan ordusu üç mıntıkada tam bir ricat halindedir. İzmit, cenubi Eskişehir havalisi ve Afyonkarahisar etrafı Türk taarruzu 400 kilometrelik bir cephede inkişaf etmektedir. Asıl mesele Yunanlıların kuvvetlerini halihazırdaki mevaziden yeni hatlara tahaşşüt etmek için vakit bulup bulamayacaklarıdır. Eğer bu tahaşşüdatı icraya muktedir iseler belki o zaman Türk taarruzunu tevkif etmek mümkün olacaktır. Halihazırda Yunanlıların vaziyeti kararsızdır."*

Yunanistan'da Patris gazetesi ise, Anadolu taarruzunda Türk Genelkurmayı'nın Konya'dan topladığı yeni kuvvetlerle savaşa başladığı, Türk ordusunun çok kuvvetli topçu, çok miktarda savaş mühimmatı ve elli

[114] "Vaziyet-i Harbiye: Münhezim Düşman Ordusu Ricate, Ordumuz Takibe Devam Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.
[115] "Aldanmayacağız", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.
[116] "Rusya'nın Zaferimizi Tebriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.
[117] "Londra Menabii ve Yunan Ricati", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

kadar uçağa sahip olduğu, sağ taraftan kırk batarya ile atış yaptığı ve ilk kez yedi tank kullandığı ve taarruz esnasında piyadelerden başka merkeze on bin kadar süvari sevk ettiği bildirilmektedir. Ayrıca AA kaynaklı bir diğer habere göre de Yunanlılar artık tutunmaktan ümidi kesmişler, mümkün olan şeyleri kurtarmak endişesine düşmüşlerdir.[118]

5 Eylül 1922 Salı günkü Hâkimiyet-i Milliye, TBMM'nin dünkü oturumunda Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'nın,[119]

> *"Ordumuzun şecaatane taarruzları karşısında Eskişehir'de tutunamayarak ricat eden düşman, ordumuz tarafından takip ile İnönü'de harbe mecbur edildiğini ve ordumuzun muhacematı üzerine mağlup bir surette düşman kuvvetinin ikiye ayrıldığını ve Karasu boğazlarını tutmaya ve düşmanın arkasını kesmeye teşebbüs edildiğini"* bildirdiği konuşmasına yer vermiştir. Ayrıca savaşta olağanüstü yararlılıkları görülen komutanların takdirname ile taltif edilmelerinin kararlaştırıldığı duyuruldu.[120]

Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş yorumcusu, cepheden yeni haber alamadıklarını ancak düşmanı takipte olan Türk ordusundan yeni başarılı haberler geleceği ümidini dile getirmekte ve Yunan ordusunun Trakya'yı işgalinden itibaren İstanbul'u ele geçirmek için buraya yığdıkları kuvvetleri cepheye sevk edecekleri gibi ilginç gelişmeleri değerlendirerek, özetle şu yorumu yapmaktadır:[121] *"Trakya'dan gelmesi muhtemel hurda Yunan kuvvetleri, düşman ordu-yu asliyesinin içinde bulunduğu inhizama katılacaktır."*

Hâkimiyet-i Milliye'nin aynı gün isimsiz (***) imzalı *"Vasi Bir İhanet Planının Yıkılması"* başlıklı başmakalesinde ise, Yunanistan'ı kendi amaçları için kullanarak Anadolu'ya gönderen Lloyd George Hükûmeti'nin Türkiye hakkında düzenlediği imha politikası uzun uzadıya eleştirilmektedir.[122]

Hâkimiyet-i Milliye, bir gün önce Karahan'ın gönderdiği tebrike cevaben İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve Hariciye Vekili Hüseyin Rauf Bey'in gönderdiği telgrafı yayınladı. Ayrıca toprakları işgalden kurtulan Afyon'da şehitler için mevlit okunduğunu, Cuma namazından sonra halkın Belediye Dairesi önünde toplanarak sevinç gösterilerinde bulunduğunu ve ordunun zaferi için dualar

---

[118] "Patris'in Aldığı Haberler", "Ne Kurtarırlarsa Kar, Öyle mi?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.
[119] "İnönü'deki Düşmana Bir Darbe Daha", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.
[120] "Taltif Olunan Kumandanlarımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.
[121] "Vaziyet-i Harbiye: Harekât-ı Taarruziyemizin İkinci Safhası İnkişaf Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.
[122] "Vasi Bir İhanet Planının Yıkılması", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

edildiğini ve zafer neşesi içindeki Mersin'de yardımseverlerin Hilal-i Ahmer'e üç bin altı yüz lira bağışladıklarını duyurdu.[123]

Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda amaçlı haberlerinde ise AA kaynaklı şu ilginç haberler verilmektedir:[124]

> *"Yunanlılar, hayale kuvvet vererek, nikbinlikten, salahdan, taarruzun teşebbüs-ü askeri mahiyetinde olmadığından dem vuruyorlar", "Yunan Meclis-i Vükelası içtima etmiş, cephenin kısaltıldığını halka tebliğ olunmuştur. Yunan kabinesinin istifası mevzubahistir", "Bir Yunan gazetesi, Türk taarruzu Yunan ordusunun tardı ve kıştan evvel sulh akdi içindir diyor", "Alçak düşman Afyon'dan kaçarken yangın ve taharriyle bir de mahiyetini götürmüş, Rum ve Ermenileri alıp götürmüştür."*

6 Eylül 1922 Çarşamba günkü Hâkimiyet-i Milliye, yeni savaş haberleri bulunmamakla birlikte, savaş yorumlarında ise düşman ordusunun geri çekilişi ile Türk ordusunun ilerleyişi ele alınarak, Türk ordusunun Afyonkarahisar-İzmir yolunun üçte ikisini kat ettiği, yeni bir muharebenin olamayacağı ayrıntılı olarak analiz edilmektedir.[125]

Hâkimiyet-i Milliye'nin aynı gün isimsiz (***) imzalı *"Yunan Vaziyeti"* başlıklı başmakalesinde yazar, bir dostunun Türk ordusu için bir unvan verilse *"Taçlar Deviren"* olması gerektiğini, *"Türk darbesinin tesiri ile inşallah Konstantin'in de kendisi ile beraber bu ailenin taç ve tahtını mezara götürür!"* dediğini ve kendisinin de bunu isabetle karşıladığını belirttikten sonra İngiliz politikalarını eleştirmeye devam etmektedir. Yazarın son cümlesi ise geleceğe dair *"Wait and See"*, *"Bekle ve Gör!"* olmuştur.[126]

Aynı günlü Hâkimiyet-i Milliye'nin ağırlıklı olarak AA kaynaklı karşı propaganda haberlerine yer verdiği görülmektedir. 5 Eylül tarihli Türkiye-Havas-Reuters Ajansı'nın Avrupa'dan aldığı haberlerde; Yunan ordusunun ikiye bölündüğü, 150 topun ele geçirildiği ve 150 kilometre geri çekilen Yunan güney ordusunun harap olduğu bildirilmektedir. Fransız gazeteleri, taarruz münasebetiyle olumlu haberler yayınlayarak Türklerin uzun süredir sabırsız bir barış arayışı yolundaki çabalarının sonuçsuz kalması üzerine taarruzun zorunlu ve tam zamanında başladığını yazmaktadırlar. Genel olarak İngiliz gazeteleri de olumlu haberler yapmaktadırlar. Yalnız Daily Telgraf

---

[123] "Anavatana Kavuşan Karahisar'da Tezahürat", "Mülhakatta Fevkalade Sürur", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

[124] "Yunanlıların Safsatası", "Yunanlılar Cepheyi Kısalttık Diyorlar", "Bursa-Alaşehir hattında Tutunacaklarmış!", "Afyonkarahisar'da Yunan Kundakçılığı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

[125] "Vaziyet-i Harbiye: Düşman Enkazının Yeni ve Esaslı Bir Muharebe Kabul Etmesi Mümkün mü?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.

[126] "Yunan Vaziyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.

Yunanistan'ın vahim bir hezimete uğradığını itiraf etmekle beraber, Trakya ve İstanbul için yeni bir hal tarzı bulunmasının tehlikeli olacağını yazmaktadır.

Bu günlerde Türk şehirlerinin birer birer Yunan işgalinden kurtarılmasıyla İzmir limanında bir İngiliz zırhlısının bulunmasına rağmen, İzmir'deki İngiliz tebaası şehri terk etmeye hazırlanmaktadırlar. Yine İzmir'den Fransız çevrelerine gelen bir bilgiye göre, Yunan Fevkalade Komiseri Stergiadis İzmir'deki İtilaf konsoloslarına müracaat ederek şehre iltica eden firarilerin çokluğu nedeniyle bundan böyle İzmir asayişini sağlayamayacağını söylemiştir. Konsoloslar asayişin sağlanması için İstanbul'daki İtilaf donanmasının talebini uygun gördüklerinden İngiliz ve Fransız donanmasından ikişer zırhlı ile İzmir'e doğru hareket etmişlerdir.[127] Fransızca yayınlanan bir İstanbul gazetesi bu haberi, ikişer İngiliz, Fransız ve Amerikan zırhlısının hareketi şeklinde doğrulamıştır. Öte yanda İzmir'den şu ilginç haberler gelmektedir:

> *"İzmir'de bulunan dört Yunan nakliye gemisine aileleriyle birlikte binebilmek isteyen Yunan subayları telaş ve heyecan içinde merdivenlere tırmanıyorlar. Gece 'Türkler geliyor!' bağırışları işitilmiş, şehirde güvenlik kalmamıştır. Gelen yaralılar hastaneler ve evler dolduğundan istasyonda bekletilmektedir. Stergiadis'in kurduğu çeşitli kordon hatlarına rağmen firari askerler şehre iltica etmeye devam ediyorlar. Rumlar akın akın İzmir'den göçüyorlar. Parasını almak için bankaların önünde bekleyen halk mahşer gibidir. Ticari işlemler durmuştur. Binlerce yaralı vapurlarla adalara nakledilmektedir."*

Diğer yanda Tekirdağ'dan Anadolu'ya gönderilmek istenen bir Yunan tümeni isyan etmiş, subay ve erler birbirlerine karşı silah kullanmışlardır.[128]

7 Eylül 1922 Perşembe günkü Hâkimiyet-i Milliye, Yunanlıların mütareke arayışlarına yer vermektedir. Londra'dan 4 Eylül tarihinde gelen AA kaynaklı habere göre;[129]

> *"Yunan ordusunun tamamıyla mağlup olduğu artık tahakkuk etmiştir. Bu ordu galip Türkler tarafından pek yakından takip olunmakta ve sahile doğru tam bir ricat halinde bulunmaktadır. Uğradıkları hezimet üzerine Yunanlılar bir mütareke akdi için müdahalede bulunulmasını İngiltere'den rica etmişlerdir. İngiltere Hükûmeti bu bapta İtalya ve Fransa ile muhaberede bulunmaktadır.*

[127] "Yunanlılar ve Avrupa Gazeteleri", "İngiliz Tebası İzmir'den Gidiyor", "Stergiadis İzmir Asayişini Deruhte Edemiyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.
[128] "İzmir'den Kaçmaya Çalışanlar", "İzmir Rumlarında Heyecan", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.
[129] "Yunanlılar Mütareke Rica Ediyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

Anadolu'nun tamamen tahliyesi mütareke şeraitinden biri olduğu tasdik ediliyor."

Hâkimiyet-i Milliye'nin aynı gün isimsiz (***) imzalı *"Lloyd George'un Mütareke Teşebbüsü"*[130] başlıklı başmakalesinde yazar, *"Tahmin ettiğimiz tahakkuk etti. İngiliz Başvekili Lloyd George üç seneden beri bize karşı saldırttığı canavarları bugün Türk'ün pençe-i kahır ve intikamından kurtarmaya resmen teşebbüs ediyor"* diye başlıyor ve eğer Yunanlıları kurtarmak istiyorlarsa Türk millî isteklerinden şunları temin etmelidirler diye ekliyor:

"Evvelen: Düşman bulunduğu bütün yerleri, bütün silah, mühimmat, erzak ve ordusu ile beraber bilakaydüşart teslim eyler.

Saniyen: Şimdiden gerek Anadolu ve gerek Trakya'ya ait her türlü iddiadan feragat eder ve bütün buraların Türk'ün ve yalnız Türk'ün olduğunu kabul eyler.

Salisen: Üç seneden beri memleketimizde icra ettiği tahriplerin imarı ile Türk milletinin tahammül ettiği bütün masarifi, bütün fedakarlıkları tazmin eder.

Rabian: Memleketimizin istilası esnasında tahrip ve ahali üzerine cebir ve şiddet istimal etmiş olanların kaffesini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin eline mahkeme edilmek üzere teslim eder.

İşte esas itibarıyla bu dört şartı havi bir mütarekeyi Türk milleti de hukuki insaniyetperver hissiyata tabien kabul eyler."

Yazar başka türlü mütareke olmayacağını, zaten Türk ordusunun zaferiyle gereğini yapacağını eklemektedir.

Hâkimiyet-i Milliye'nin savaş yorumcusu, savaş analizini tek bir cümle ile şöyle özetliyor:[131] *"Son düşman neferinin Anadolu'dan çıkacağı günü bekliyoruz."*

Aynı gün Hâkimiyet-i Milliye'nin karşı propaganda haberlerine büyük ağırlık verdiği görülmektedir. AA kaynaklı bu haberlere göre, 6 Eylül'de İzmir'de büyük bir telaş ve heyecan vardır. Cepheden gelen firariler durumun ümitsiz olduğunu söylemekte ve halk Kral Konstantin ve diğer Yunan destekçileri aleyhine gösteri yapmaktadırlar. İzmir zabıtası karışıklıkların önüne geçememiştir. Gerek tahliye edilen yerlerden gelen muhacirler gerekse yerli Ermeni ve Rumlar akın akın adalara ve Yunanistan'a savuşmaktadırlar. Mevduatını almak isteyenlerin çokluğu karşısında bankalar varlıklarını zırhlılara nakletmek mecburiyetinde kalmışlardır. Öte tarafta 30 Ağustos'ta

[130] "Lloyd George'un Mütareke Teşebbüsü", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.
[131] "Vaziyet-i Harbiye", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

cepheye gitmek üzere Yunan Başkomutanı Hacıanesti için üç defa özel tren hazırlanmış ve ertelenmişti. Yunan Hükûmeti ordusunu yalnız bırakan Hacıanesti'nin yerine Anadolu ordusu başkumandanlığına General Trikupis'i tayin etti. Bir yandan da yurt dışında yaşayan Venizelos Atina'ya davet edilmektedir.[132] Diğer taraftan Yunanlılar ordularının yenilip geri çekildiklerini kabul etmekle beraber, güya bu ricate Türk baskısı olmaksızın devam edildiğini veya Yunan tümenlerinin filan hatta çekilmekte olduğu tarzında gülünç tebliğler yayınlamaktadırlar. Dahası yenilginin sorumlusunu ararlarken birbirlerini suçlamaya başlamışlardır.[133]

Ayrıca bütün cephelerde geri çekilen Yunanlıların kayıplarına dair bilgiler de verilmektedir. Eskişehir civarında Yunanlılar 300'e yakın top terk etmeye mecbur edilmiştir. Yunanlıların muharebedeki kayıplarının 16.000 kişi kadar olduğu tahmin edilmektedir. Afyon'un ele geçirilmesinden sonra 30 Ağustos'ta Dumlupınar cephesinden İzmir'e otuz vagon gayet ağır yaralı gelmiştir. Rum kadınlar Basmane'de yakınlarını aramaktadırlar.[134]

8 Eylül 1922 Cuma günkü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde savaş haberleri yerine pek çoğu AA kaynaklı ilginç haberler yer almaktadır. Bu haberlere göre, Anadolu'da Türk taarruzunu yorumlayan İngiliz gazeteleri Mustafa Kemal Paşa orduları tarafından elde edilen başarıların neticesi olarak yakında Türk Yunan Savaşı'nın son bulacağı kanaatiyle bir Şark Konferansı'ndan bahsetmektedirler.[135]

Öte yandan Büyük Taarruz'la elde edilen zafer haberi Hint Müslümanlarının sevinmelerine yol açtı. Hint Hilafet Komitesi'nin, Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Celalettin Arif Bey aracılığıyla TBMM'ye gönderdiği zafer tebrik mesajı Hâkimiyet-i Milliye'de de yayınlandı.[136] Aynı gün Hindistan Müslümanlarından gelen ve Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde bulunan 100.000 liranın düşman mezalimine uğramış köylüler için harcanacağı duyuruldu.[137]

Diğer yandan işgalden kurtarılmayı bekleyen Bursa'ya doğru harekâtın devam ettiği, Türk şanlı sancağını Bursa ve İzmir'e ilk dikenlere 500 lira ödül

[132] "Cepheye Gelememiş", "Trikupis Yunan Başkumandanı", "Venizelos'u Davet", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.
[133] "Yunanlıların Gülünç Tevilatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.
[134] "Yunanlıların Top ve Asker Zayiatı", "Yunan Mecruhları", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.
[135] "Yunanlılar ve Londra Efkarıumumiyesi", "Yunan İnhizamı ve Şark Konferansı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.
[136] "Hint Hilafet Komitesi'nin Zaferimizi Tebriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1922.
[137] "Felaketzede Köylülerimize Yüz Bin Lira!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1922.

verileceği duyuruluyordu. Ayrıca savaşta yararlılık gösteren 12 pilota TBMM tarafından takdirname verileceği de bildirilmektedir. [138]

9 Eylül 1922 Cumartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde General Trikupis'in esir alınmasına öncelik verildiği görülmektedir. Atina'dan alınan AA kaynaklı habere göre,[139] Trikupis'in esareti itiraf edilerek Polimenakos'un (Georgios Polymenakos) Başkumandanlığa tayin edildiği karargâhının da Midilli'de kurulduğu bildirilmektedir. Esir kumandanlardan bahseden Akşam gazetesi ise, *"Bunlar esir düşmanlar değil, cürmümeşhut halinde yakalanmış katillerdir. Onlar bizimle cephede harbe gelmiş askerler değil, harim-i ismetimize sokulmuş ırz, mal ve can düşmanlarıdır"* demekte ve *"hasarlarımızın tazmini için Yunan esirlerinin elimizde rehin olduğunu"* ilave etmektedir. Karşı gazeteleri de Anadolu'da Yunan cephesi kalmadığını, münferit kıtalarla savaşlar yapıldığını kabul etmektedirler.

Bu arada doğrulanmamakla birlikte Atina'da şiddetli bir ihtilal hareketi olduğu Yunan Kralı Konstantin ile bazı generallerin katledildiği, halk ile askerler arasında çatışmalar olduğu bildiriliyor.[140]

Yine aynı gün esir Yunan Başkumandanın Afyon Karahisar Muharebesi'nde elde edilen kılıcının Mustafa Kemal Paşa tarafından *"Hatıra-ı Harp"* olarak Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa'ya hediye edildiği duyuruldu.[141]

Diğer yanda Ankara'da halk tarafından Cuma namazından sonra şükran duası edildi, Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi bir konuşma yaptı ve Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve belediye tarafından getirilen iki kurban kesildi. Türk ordusunun zaferlerini öğrendikten sonra İstanbul halkı da birdenbire zafer şenliğine başladılar.[142]

10 Eylül 1922 Pazar günkü Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde tam sütun attığı şu başlıkta İzmir'in kurtuluş sevinci görülmektedir:[143] *"Süvarilerimiz Cumartesi Günü Öğleden Evvel 10.30'da İzmir'e Girmiştir. İzmirliler Bu Suretle Yunan Kabusundan Müebbeden Kurtuldular."*

---

[138] "Hilali, Bursa ve İzmir'e İlk Götürenlere", "Tayyarecilerimizi Taltif", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1922.

[139] "General Trikupis'in Esareti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922. Esir düşen Trikupis'in Yunan ordusuna Başkumandan olduğunu sonradan Havas ve Reuter Ajansı teyit edeceklerdir. "General Trikupis'in Esareti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922. 8 Eylül 1922 tarihli Le Journal gazetesinde, *"Yunan ordularının hezimeti tam. Başkomutan Trikupis'in esir alındığı doğrulandı. Türk orduları İzmir kapılarında"* şeklinde haberler yazıldı. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK, Ankara 1988, s. 291.

[140] "Kral ve Generalleri Maktul mü?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922.

[141] "General Trikupis'in Kılıcı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922.

[142] "Namazgâhta Cemaat-i Kübra ile Dua", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922.

[143] "Süvarilerimiz Cumartesi Günü…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1922.

İzmir'e ilk giren Mürsel Paşa kumandasında bulunan süvari kolordusudur. Süvari Alay Kumandanı Mürsel Paşa, bir Fransız zırhlısından Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı gönderdi: [144]

"Muzaffer Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Muzaffer millî ordumuzun yılmaz süvarileri bizler düşmanın İzmir önündeki son mukavemetini kırarak 9 Eylül 338 10.30'da şehre dâhil olduk. Halkın solgun gözyaşlarıyla derin hürmetlerini iblağ ile bahtiyarım."

İzmir'in kurtuluşuyla birlikte İzmir'de resmî olarak Yunan hâkimiyeti de sona erdi. Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis mülki idareyi konsolosluklara devrederek memurlarıyla birlikte Yunan zırhlısına sığınmış, Yunan kabusunu temsil eden Stergiadis'e rıhtımdan yuhlar çekilmiş, karışıklık çıkmaması için müttefiklerin bahriye askeri şehre çıkarılmıştır. [145].

11 Eylül 1922 Pazartesi günkü Hâkimiyet-i Milliye, İzmir'in kurtuluş haberini zafer coşkusu içinde tam sütuna manşet olarak,

"Bugünkü Zafer Yalnız Bir 'İzmir' Zaferi Değil, Milletimizin Üç Asırdan Beri Muhtaç Bulunduğu Bir 'Eser-i Muazzam'dır. İzmir Artık Sahib-i Meşruunun Elinde Bahtiyar ve Mesut Yaşıyor" şeklinde sevinçle duyurdu. Haber şu şekilde devam etmektedir: [146]

"335 senesi Mayısının 15'inci perşembe günü İzmir'e Yunanlılar hıyanet ve melanetin bayraktarı olarak çıkmışlardı. Üç seneden beri bu ahd için didinen şanlı Türk ordusu, 338 senesi Eylül'ünün dokuzuncu cumartesi günü bu hıyanet ve melanetin çirkin ve kanlı enkazını Anadolu'nun Garp kapısından dışarı attı."

İzmir'in kurtuluşundan sonra 10 Eylül'de İzmir'e gelen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, savaşı büyük bir zaferle sona erdirerek, görevini büyük bir başarıyla yerine getiren Türk ordusuna hitaben şu genelgeyi gönderdi:[147]

"İlk verdiğim Akdeniz hedefine varmakta gösterdiğiniz gayret ve fedakârlığı hürmet ve takdir ile yâd ederim. İstihsal olunan büyük muzafferiyette amil-i hakiki olan kıymetli arkadaşlarıma kemal-i memnuniyetle teşekkür ve tebrikât ederim. Orduların bundan sonra da verilecek hedeflerin istihsalinde aynı tehalük (can atma, istekle atılma) ve fedakâriyi göstereceğine itimadım berkemaldir."

---

[144] "Süvarilerimiz Cumartesi Günü …" **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1922.
[145] "İzmir'den Resmi Yunanlılık Def Oldu!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1922.
[146] "Bugünkü Zafer Yalnız Bir İzmir Zaferi Değil, Milletimizin Üç Asırdan Beri Muhtaç Bulunduğu Bir 'Eser-i Muazzam'dır!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1922.
[147] "Kahraman Başkumandanımız…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1922.

Arkasından büyük zafer müjdesini duyurmak ve sevincini milletiyle de paylaşmak isteyen Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Türk milletine yönelik olarak hazırladığı bir bildiri ile milletine şöyle seslenmektedir:[148]

"Büyük, Asil Türk Milleti;

Ordularımız 9 Eylül 38 (1922) sabahı İzmir'imizi ve yine 9 Eylül 38 (1922) akşamı Bursa'mızı muzafferan tahlis ettiler. Akdeniz askerlerimizin zafer teraneleriyle dalgalanıyor.

Asya İmparatorluğu'na yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanlarıyla kumanda heyetleri günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin emr-i harbi bulunuyorlar.

Düşmanın başkumandan tayin ettiği General Trikupis birçok gece ve gündüz me'busane muharebattan ve her çare-i hâlâsı tecrübe ettikten sonra nihayet maiyetindeki generaller ve erkân-ı harbiyeleri ve kumanda ettiği ordunun elinde kalabilen bakayasıyla arz-ı teslimiyet eyledi.

Eğer Yunan Kralı da bugün esirlerimiz arasında bulunmuyorsa bu, bu tacidarların, şiarı esasen yalnız milletlerinin saflarına iştirak etmek olduğundan muharebe meydanlarının felaketli günlerinde onların saraylarından başka bir şey düşünmemek tabiatlarındandır.

Garp fabrikalarının çelik zırhları ile kaplanan muazzam Yunan orduları artık Anadolu dağlarında zabitleri tarafından terk edilmiş zavallı sürüler, cinayetlerinden tedehhüş ederek kudurmuş kitleler ve ağaç diplerinde kalmış dermansız yaralılardan ibaret kaldı.

Düşman ordularının malzeme-i harbiyesi hemen sülüsân itibariyle topraklarımızdadır.

Düşmanın esirlerden başka insan zayiatının yüz binden ne kadar fazla olduğunu tayin etmek müşküldür. Fakat salahiyet-i resmîyeyle milletimize tebşir ederim ki, bizim insan zayiatımız dörtte üçü hafif yaralı olmak üzere on bin nüfusa baliğ olmaktadır.

Büyük Türk milleti, ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti. Millet orduları on dört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler; dört yüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar; Anadolu'daki bütün memalik-i müstevliyemizi istirdat eylediler; büyük zafer senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi aciz itaat-ı siyasiye neticesinde âdeta memnunen düşmana teslim eden heyetlerle milletin hiç münasebeti yok idi. Bursa'mızı istila eden

[148] "Gazi Başkumandanımızın Millete Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Eylül 1922.

Yunan kuvvetleri ise ancak imparatorluğun askeri teşkilatıyla tevhid-i âmal ve tevhid-i hareket ederek muvafık olmuşlardı. Vatanın hâlâsını milletin rey-i iradesi kendi mukadderatı üzerinde bilâkaydüşart hâkim olduğu zaman başarmış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müspet ve kat'i neticelere erişmiştir.

Büyük ve necip Türk milleti, Anadolu'nun hâlâsı zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selamını da takdim ediyorum.

13 Eylül 338 (1922)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi, Başkumandan Mustafa Kemal"

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Büyük Taarruzla birlikte Türk Kurtuluş Savaşı da sona erdi ancak şimdi barışın tesisi için diplomasi alanında çetin yeni bir savaş başlıyordu.

SONUÇ

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Türk ordusunun Başkomutanı olarak bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın planlayıp yürüttüğü Sakarya Meydan Savaşı ve Büyük Taarruz'un zaferle sonuçlanmasına kadar geçen süreçte devletin adeta resmî yayın organı gibi bir yayın politikası izlemek suretiyle iç ve dış kamuoyunu bilgilendirmektedir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yayınları, Yunan ordusuna karşı verilen her iki savaşta da "Türk tarafı" olduğunu, Ankara Hükûmeti'nin ve Türk ordusunun yayın temsilcisi veya sözcüsü olduğunu göstermektedir. Gazetenin her iki savaştaki yayın politikası, TBMM Hükûmeti'nin politikasıyla ve özellik de TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın millî düşünceleriyle büyük bir uyum içerisindedir. Bu açıdan Hâkimiyet-i Milliye bir bakıma psikolojik harbin verilmesini sağlayan bir merkez üssü gibi çalışan basın organıdır. Kurtuluş Savaşı'nın sadece Türk milletinin savaşı olmadığı, aynı zamanda İslamiyet'in, yakın ve uzak doğudaki sömürge altında bulunan mazlum milletlerin de savaşı olduğu güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır.

Her iki savaşta da Hâkimiyet-i Milliye yazarları, hem günü gününe gelişmeleri takip ederek kamuoyunu bilgilendirdi, hem de yönlendirici haber ve yorumlarıyla Türk milletinin millî, dini ve manevi vicdanına tercüman oldu. Gazetenin her iki savaşta kullandığı yöntemler ile dil ve üslup açısından da birbirine benzediği görülmektedir. Her iki savaşta da millî ve manevi duyguların okşandığı gözlenmektedir. Türk ordusundan bahsedilirken "kahraman ordumuz", "cesur kıtaatımız", "cengâver askerlerimiz", "bizim kahramanlar", "Gazanferlerimiz" gibi sahiplenici övgü ve iftihar sıfatları kullanılırken, Yunan ordusundan bahsedilirken ise daima kullanılan düşman

kelimesi ile birlikte "adi düşman", "alçak düşman", "canavar düşman", "eşkıya çetesi", "şerefsiz sürü", "vahşiler alayı", "kargalar sürüsü", "kundakçı millet", "katiller" gibi aşağılayıcı sıfatlar kullanılmaktadır.

Gerek Sakarya Meydan Muharebesi gerekse Büyük Taarruz'a dair Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin "savaş" ve "özel" muhabirlerinin cepheden gönderdiği telgraflarda yer alan savaşa dair cepheden gelen haberleri ve bu haberlerin analizlerini yapan yorumcu yazar ve başyazarları ile bir-iki gün arayla da olsa savaşı günü gününe takip ettiği ve savaşa dair verilen bu haber ve yorumlarla kamuoyunu bilgilendirilmesinin yanı sıra milleti zafere doğru odaklayarak yönlendirdiği de görülmektedir.

Yine her iki savaşta da Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin savaş haberleri ve yorumlarında, hem Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın gizlilik kararına uyulması bakımından hem de cephede yaşanan ayrıntıların Yunan tarafından sır gibi saklanması açısından ordunun bulunduğu tam konum, asker sayısı, kayıp sayısı gibi önemli detay içeren bilgilere yer vermediği görülmektedir. Örneğin, Yunan tarafının uğradığı büyük kayıplar hakkında bazen aşırıya kaçan haberlere yer verilirken, subay kaybının fazla olmasından dolayı savaş tarihine "subay muharebesi" olarak geçen Sakarya Meydan Muharebesi'nde verilen subay ve asker şehitlerinin sayısından hiç bahsedilmediği, sadece cephede yaralanan gazilerden gururla bahsedildiği gözlenmektedir. Aynı durum Büyük Taarruz'da da gözlenmektedir.

Öte yandan gazetenin her iki savaşta da Türk ordusu ve milletinin moralini yükseltecek nitelikte elde edilen başarıların büyük bir coşkunlukla verildiği görülürken, buna karşın Yunan ordusunun ve milletinin yanı sıra başta İngiltere olmak üzere onları destekleyen devletlerin moralini bozacak türden olan, Yunanistan'da yaşanan Hükûmet, ekonomik ve mali krizleri gibi karışıklıklar, Türk savaşından ilham alan Hindistan ayaklanması gibi Yunanistan ile İngiltere'yi zor duruma düşüren haberleri sayfasına taşımak suretiyle karşı propaganda haberlerine de ağırlık verdiği gözlenmektedir. Gazetenin bazen söylentilerden öteye geçmeyen dezenformasyon haberlerine de yer verdiği anlaşılıyor. Örneğin Sakarya Meydan Muharebesi başlarken Yunan karargâhındaki savaş hakkında farklı düşünceye sahip subayların birbirlerine silahla saldırdıkları, bu kavgada Kral Konstantin'in yaralandığı ve Başkomutan Papulas'ın öldürüldüğü, yine Büyük Taarruz'da Kral Konstantin'in öldürüldüğü gibi haberler görülebilmektedir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruzda yöntem farklılıkları da vardır. Gazetenin üç hafta süren Sakarya Meydan Muharebesi'nin haber ve yorumlarında ilk iki hafta Türk ordusunun savunmadaki başarılarından söz edilmekle birlikte savaşın kazanılıp kazanılamayacağı konusunda bir endişe ve belirsizlik hakimken, ancak son hafta cepheden gelen ricat haberleriyle birlikte zaferden emin olunabildiği ve

zafere dair daha kesin ifadelerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Oysa Büyük Taarruz daha ilk günden itibaren zafere odaklı bir savaştır, özellikle Afyon ve Dumlupınar'ın ele geçirildiği 30 Ağustos zaferinden sonra ise zafere olan inancın daha da kuvvetlendiği, zafere ilişkin daha emin ve kesin ifadelerin kullandığı görülmektedir. Ayrıca, Hâkimiyet-i Milliye'nin Büyük Taarruz sırasında yeni katılımlarla yorumcu ve yazar kadrolarında da çeşitlilik olduğu göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak, Türk Kurtuluş Savaşı'nın son iki önemli savaşında, Türk milletinin ortak sesi olan Hâkimiyet-i Milliye'nin, kamuoyunu bilgilendirerek bilinçlendirdiği ve milleti zafere doğru yönlendirme konusunda üzerine düşen görevi yerine getirmeye çalıştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK, Ankara 1988.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 62, S. 131, ATASE yayınları, Ankara 2013.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 13, (6 Mayıs1922-15 Ekim 1922), Kaynak Yayınları, İstanbul 2005.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan'a**, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Cilt 1, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt II, 2. bs., TTK, Ankara 1987.

Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.

Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, (ATASE) Ankara 2007.

Müjdeci, Mustafa, "Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Büyük Taarruz", **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu, 2-4 Ekim 2012-Uşak,** Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s. 669-704.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 22, İçtima Senesi 3, 92. İçtima 28.08.1338 (1922), s. 368.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre I, Cilt 3, İçtima Senesi: 3, 6 Eylül 1338 (1922), s. 746-747.

Türk İstiklal Harbi, Cilt II, Batı Cephesi, 6'ncı Kısım, 1'nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Haberleri

"Sakarya Cenuplarında Muharebe Başladı", "Yunan Taarruzu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1921.

"Beylikköprü'deki Muvaffakiyetimiz", "Cephe Gerisi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 26 Ağustos 1921.

"İki Günlük Kanlı Muharebelerden Sonra Bazı Düşman Mevaziinde Ricat Alametleri Belirmiştir. Allah Bizimledir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1921.

"Türk Kahramanlığının En Büyük Menakıbı Karşısındayız", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1921.

"Perşembe Günü Cereyan Eden Meydan Muharebesinin Ehemmiyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1921.

"Cuma Günkü Muharebatta Düşman Hedeflerine Vasıl Olamamıştır", "Muharebat Bütün Gece ve Gün Devam Etmiştir", "Yunan Ordusu Anadolu Harbinin En Müşkül Safhasında", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1921.

"Cumartesi Günkü Düşman Hücumlarının Neticesi", "Dünkü Taarruz da Şiddetini Kaybetmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1921.

"Kral Konstantin'e İzmir'e Dönmesini Tavsiye Etmişler!", "Bitaraf!", "Yunan İstikraz Teşebbüsü", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1921.

"Pazar Günü Meydan Muharebesinin En Kanlı Bir Günü Olmuştur", "Dünkü Şiddetli Muharebeler Hakkında En Son Malumat" "Ordumuz Çanakkale Muharebelerine Nazireler Yapmaktadır", "Harp Sahasında Düşman Ecsadı Yığınlar Teşkil Eylemektedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1921.

"Ölüm Yolculuğu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1921.

"Kahraman Anadolu Ordusunun Mukavemeti", "Üçüncü Yunan Taarruzu", "Hindistan'da İngiliz Aleyhtarlığı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1921.

"Pazartesi Günü ve Gecesi Devam Eden Muharebeler", "Beylikköprü'deki Düşman Taarruzu Akim Kaldı", "Düşmanın En Sağdaki Hareketi de Neticesiz Kaldı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1921.

"Kral Konstantin Baygınlık Geçiriyormuş", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1921.

"İngilizler Bu Taarruzun Son Ümit Olduğunu Söylüyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1921.

"Salı Günkü Şiddetli Muharebeler", "Beylikköprü Muharebeleri", "Kahraman Ordumuzun Gösterdiği Şecaat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1921.

"İki Düşman Müfrezesi Arasında Muharebe!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1921.

"Kahraman Ordumuz ve İngiliz Gazeteleri", "Yunan Gazeteleri De En Nihayet Ordumuzun Kahramanlığını İtiraf Mecburiyetinde Kaldılar", "Kralın Hastalığındaki Esrar", "Yunanistan Büyük Bir Yeis İçinde", "Hindistan'da İhtilal", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1921.

"Beylikköprü'deki Kanlı Muharebeler", "Merkezde Mukabil Taarruzlarımız", "Muharebe İnayet-i Hakla Lehimizde Cereyan Etmektedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1921.

"Türk Celadeti ve İngilizler", "Acaba Teskin Edildi mi?", "Bulgar Gazetelerinin Takdirkarane Yazdıkları", "Yunanistan'da Harp Aleyhtarlığı Büyümekte", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1921.

"Dün Merkezde Muharebeler", "Perşembe Günkü Şiddetli Muharebeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1921.

"Dünkü ve Evvelki Günkü Muharebeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1921.

"Yunanistan'da Harp Aleyhtarlığı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1921.

"Cuma Günkü Şedit Muharebeler ve Neticeleri", "Cuma Muharebeleri ve Dünkü Vaziyetin Sebepleri", "Dün Öğleye Kadar Cephelerde Sükûnet Vardı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.

"Yunan Gazeteleri İtirafa Başladı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.

"Kato! Kato!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.

"Başkumandanımızın Teminatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.

"Cephenin Kuvvetli Bir Sesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.

"Düşman Faaliyeti Yeni Bir Hareket Mukaddimesi Midir?", "Cephedeki Sükûnet Düşmanın Tarassut Olunan Harekâtı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1921.

"Darağacına!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1921.

"Yunan Karargahındaki Hadise-i Mühimme", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1921.

"Yunanistan'ın Pek Yakın Akıbeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1921.

"Yunan Hülyası Tahakkuk Edemeyecektir", "İngiltere Ateş ile Oynamaktadır", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1921.

"Beylikköprü'deki Düşman Taarruzu Akametle Neticelendi", "Düşmanın Son Taarruzu da Müthiş Zayiatla Kırıldı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

"Yaralı Kahramanlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

"Refet Paşa Hazretleri Ordumuz Muzafferdir, Diyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

"Kavgada Kralları da Yaralanmış", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

"Yunanlılarda ve Rumlarda İnkisar-ı Hayal", "Yunanistan'da Zecri Tedabir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1921.

"5 Eylül Muharebesinin Safahatı", "Son Taarruz ve Vaziyet-i Umumiye", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1921.

"Yunan Zayiatı 30.000", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1921.

"Evvelki Gecedeki Vaziyet", "Dün de Bütün Cephede Sükûn Vardı", "Düşmanın Ricat Alametleri Karşısında", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1921.

"İngilizlerin Muvaffakiyetimiz Hakkındaki Kanaati", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1921.

"Başkumandanımızın Düşman İnhizamını Bildiren Telgrafı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1921.

"Düşmanın Bir Fırkası Perişan Surette Ricat Etmektedir", "Yunan Ordusunun Ricat Hareketindeki Müşkülat", "Ordu Değil, Şakiler Alayı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1921.

"İstanbul Rumlarının İnkisar-ı Hayali", "Akıncılarımız Afyon ile Dumlupınar Arasında Pek Büyük Bir Muvaffakiyet İhraz Eylemişler", "Yunan Mağlubiyeti ve Avrupa Gazeteleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1921.

"Düşman Mühim Bir Mevakide On Kilometre Geri Atılmış ve Ganaim Alınmıştır", "Düşmanın İki Fırkası Daha Ricatta", "Düşman Ricatı Tahakkuk Etmiştir" "Sağ Cenahtaki Muvaffakiyetlerimiz", **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1921.

"16 Bin Maktul 30 Bin Mecruh!", "Konstantin Bursa'da İmiş", **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1921.

"Zafer!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1921.

"Kahraman Ordumuzun Taarruzu ve Dün Elde Ettiği Mühim Muvaffakiyetler", "Ordumuzun Tazyiki Karşısında Düşman Müşkül Bir Vaziyette Muharebeye Mecbur Olmuştur", **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1921.

"Türk Zaferini Tasdik Ediyorlar", "Yunanlılar Artık İtiraf Ediyorlar", "Bursa'ya Yakışmayan Bir Misafir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1921.

"Kahraman Kıtaatımız Düşman Sağ Cenah Mevaziini Kamilen İşgal Etti", "Düşman Kısm-ı Küllisinin Harekât-ı Ricatiyesi Son Derece Müşkül Bir Şekle Girmektedir", "Son Havadislerimiz Bize Düşmanın İnhizama Doğru Yürüdüğünü Tebşir Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1921.

"Atina'da Gazeteler Birbirine Düştüler!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1921.

"Düşmanın Setr Hareketleri Zayiatla Tard Edildi", "Düşmanın Maksadı Süratle Sakarya'yı Atlamaktır", **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1921.

"Avrupa Gazeteleri ve Yunan Yalanları", "Atina'da Buhran Emareleri…" **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1921.

"Mustafa Kemal Paşa ve Konstantin", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.

"Heyet-i Vekilemizin Kumandanlarımıza Tebriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.

"Düşman Süratle ve Pek Perişan Bir Halde Kaçmaktadır", "Düşmanın Sakarya'nın Garbında da Ricati Tarassut Edilmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.

"Anadolu Zaferini Tesid Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.

"Yunan Hükûmeti'nin Sulh Beyannameleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1921.

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Millete Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Eylül 1921.

"Dün Sabahtan İtibaren Bütün Cephelerde…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.

"Dün Gelen İlk Malumat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.

"Hükûmetimizin Halk ve Memurlarımıza Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.

"Konstantin Tahtından Feragat Etmelidir!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1922.

"Dün Bütün Cephelerde Bilhassa Afyonkarahisar Mıntıkasında Muharebat Muvaffakiyetle Devam Etmiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1922.

"Afyonkarahisarı'nın İşgali", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1922.

"Afyon Zaferi…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.

"26 ve 27 Harekât-ı Taarruzuyemiz Muvaffakiyetimizdeki Ehemmiyet-i Mahsusa", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.

"Başkumandanımızdan Meclise", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.

"Meclis'ten Başkumandanımıza", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.

"Hürmüzd ve Ehremen", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.

"Yıkılan Gurur!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1922.

"Vaziyet-i Harbiye: 28 Ağustos Vakayiine Nazaran Mütalaat ve Tahminatımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1922.

"Ordumuz Taarruza Muvaffakiyetle Devam Etmektedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1922.

"Onlar Ne diyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1922.

Ruşen Eşref, "Vatan Geliyor!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1922.

"Sol Cenahımızda Uşak İstikamet-i Umumiyesinde İlerleyen Takip Kıtaatımız…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.

"Son Dakika: Resmî Tebliğ", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.

"Onlar Ne Diyor?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.

"İslam'ın İhyası", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.

"Vaziyet-i Harbiye: 29 Ağustos Vekayii", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.

"Afyon Halkı Secde-i Şükranda!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.

"İlk Gazilerimiz Konya'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1922.

"Düşman Ordusunun Mühim Kuvvetleri…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.

"Dün Gelen En Son Malumat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.

"Vaziyet-i Harbiye: 30 Ağustos Vakayi-i Harbiyesi Pek Mühim Neticeleri İhtiva Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.

"Yunan Alçakları", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.

"Cepheden Tebşirler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1922.

"Gazi Başkumandanımızın Ordu ve Millete Hitabe-i Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

"150 Top 100'ü Mütecaviz Otomobil İğtinam ve Kütahya'yı İstirdad Eyledik", "Ordumuzun Vasıl Olduğu Parlak Neticeler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

"Vaziyet-i Harbiye: Düşman Ordusunun Omuzlarına Çöken İnhizam Pek Müthiştir", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

"Hükûmetimizin Devletlere Gönderdiği Nota", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

"Hacı Anesti!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

"Bir de İngilizleri Dinleyelim!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

"Eskişehir ve Uşak Zalim Düşmanın Elinden Tahlis Edildi…" **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.

"Sevgili Eskişehir ve Uşak'ın Halası", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1922.

"Vaziyet-i Harbiye: Düşman Yeni İnhizamlarla Perişaniye Düşmekte Berdevamdır", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.

"Başkumandan Paşa Hazretlerinin Hitapnameleri", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.

"Terfi-i Rütbe", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.

"Esir Yunan Kumandanları Sevk Olunuyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.

"Şehrimizde Tezahürat", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.

"Atina Endişe içinde", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1922.

"Zalim Yunan Kumandan ve Askerlerine İhtar, Halkımıza Vesaya!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

"Vaziyet-i Harbiye: Münhezim Düşman Ordusu Ricate, Ordumuz Takibe Devam Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

"Aldanmayacağız", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

"Rusya'nın Zaferimizi Tebriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

"Londra Menabii ve Yunan Ricati", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

"Patris'in Aldığı Haberler", "Ne Kurtarırlarsa Kar, Öyle mi?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Eylül 1922.

"İnönü'deki Düşmana Bir Darbe Daha", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

"Taltif Olunan Kumandanlarımız", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

"Vaziyet-i Harbiye: Harekât-ı Taarruziyemizin İkinci Safhası İnkişaf Ediyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

"Vasi Bir İhanet Planının Yıkılması", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

"Anavatana Kavuşan Karahisar'da Tezahürat", "Mülhakatta Fevkalade Sürur", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

"Yunanlıların Safsatası", "Yunanlılar Cepheyi Kısalttık Diyorlar", "Bursa-Alaşehir hattında Tutunacaklarmış!", "Afyonkarahisar'da Yunan Kundakçılığı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Eylül 1922.

"Vaziyet-i Harbiye: Düşman Enkazının Yeni ve Esaslı Bir Muharebe Kabul Etmesi Mümkün mü?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.

"Yunan Vaziyeti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.

"Yunanlılar ve Avrupa Gazeteleri", "İngiliz Tebası İzmir'den Gidiyor", "Stergiadis İzmir Asayişini Deruhte Edemiyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.

"İzmir'den Kaçmaya Çalışanlar", "İzmir Rumlarında Heyecan", **Hâkimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1922.

"Yunanlılar Mütareke Rica Ediyorlar", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

"Lloyd George'un Mütareke Teşebbüsü", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

"Vaziyet-i Harbiye", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

"Cepheye Gelememiş", "Trikupis Yunan Başkumandanı", "Venizelos'u Davet", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

"Yunanlıların Gülünç Tevilatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

"Yunanlıların Top ve Asker Zayiatı", "Yunan Mecruhları", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

"Yunanlılar ve Londra Efkarıumumiyesi", "Yunan İnhizamı ve Şark Konferansı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1922.

"Hint Hilafet Komitesi'nin Zaferimizi Tebriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1922.

"Felaketzede Köylülerimize Yüz Bin Lira!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1922.

"Hilali, Bursa ve İzmir'e İlk Götürenlere", "Tayyarecilerimizi Taltif", **Hâkimiyet-i Milliye**, 8 Eylül 1922.

"General Trikupis'in Esareti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922.

"Kral ve Generalleri Maktul mü?", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922.

"General Trikupis'in Kılıcı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922.

"Namazgâhta Cemaat-i Kübra ile Dua", **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Eylül 1922.

"Süvarilerimiz Cumartesi Günü …" **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1922.

"İzmir'den Resmî Yunanlılık Def Oldu!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1922.

"Bugünkü Zafer Yalnız Bir İzmir Zaferi Değil, Milletimizin Üç Asırdan Beri Muhtaç Bulunduğu Bir 'Eser-i Muazzam'dır!", **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Eylül 1922.

"Kahraman Başkumandanımız…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1922.

"Gazi Başkumandanımızın Millete Beyannamesi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Eylül 1922.

"VAKİT" GAZETESİNDE BÜYÜK TAARRUZ

Doç. Dr. Recep Murat GEÇİKLİ[*] - *Doğan KOÇAK*[**]

ÖZET

Millî Mücadele Dönemi'nde gazeteler halkın bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesi açısından önemli yayım organları oldu. Dönemin önemli gazeteleri çoğunlukla İstanbul'da bulunmaktaydı. İstanbul gazeteleri kendi içerisinde bağımsızlık mücadelesini destekleyenler ve desteklemeyenler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bu gazetelerden biri de "*Vakit*" idi. "*Vakit*" gazetesi İstanbul'da çıkarılan ve Millî Mücadele'yi destekleyen gazetelerden birisi olmuştur. 1875'te Filip Efendi tarafından yayım hayatına başlayan "*Vakit*" gazetesi 1884'e kadar Başmuharriri Kemalpaşazâde Said Bey tarafından yayımlandı. 1884-1917 arasında yayımını durduran gazete, 1917'de Ahmed Emin (Yalman) ve Mehmet Asım (Us) tarafından tekrar yayımlanmaya başlandı. Gazetenin yayımlanma amacı Türk toplumunun bilgilendirilmesi ve ülke ile ilgili konularda yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerin halka duyurulmasıydı.

Gazetenin yayım politikası Millî Mücadele Dönemi'nde ise Türk milletinin bağımsızlığını ve haklarını savunan bir anlayışa dönüştü. Bu nedenle İstanbul'da İtilaf Devletleri tarafından da birçok kez sansüre uğradı. "*Vakit*" gazetesinde bu dönemde değerlendirilen konular şunlardı: Anadolu'daki cepheler, miting ve kongreler, Millî Mücadele komutanlarının ve özellikle de Mustafa Kemal Paşa'nın tamim ve telgrafları ile bu dönemde imzalanan antlaşmalar. Gazete bu konularla ilgili haber ve köşe yazılarını sayfalarına taşıyarak yayımladı.

"*Vakit*" hem yayım politikası hem de Millî Mücadele Dönemi ve sonraki süreçte halkın bilinçlendirilmesi ve yönlendirilmesi açısından önemli bir gazete oldu. Gazetede Millî Mücadele'yi destekler yazılar yazıldı. Bu durum özellikle de Millî Mücadele'nin kilit savaşlarından olan, ulusal kurtuluş savaşımızın son evresini oluşturan ve yurdun düşman işgalinden kesin olarak kurtuluşunu sağlayan Büyük Taarruz'un öncesinde, esnasında ve zaferden sonraki süreçte de görüldü. Bu dönemde yaşanan siyasi gelişmeler gazetede çarpıtılmadan okuyucuya aktarıldı. "*Vakit*" gazetesi Büyük Taarruz'dan önce yayımlanan haberler ve yazarlar tarafından yapılan değerlendirmeler ile yaşanan gelişmeleri halka duyurma noktasında önemliydi. Gazetenin

[*] Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum, rmuratgecikli@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4770-3937

[**] Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, dogan_kocak25@hotmail.com; ORCID: 0000-0002-5164-8777

Türk basın tarihi açısından önemi de buradan kaynaklanmaktadır. Vakit gazetesi İstanbul kamuoyunun Büyük Taarruz ile ilgili bakış açısını yansıtması açısından da önem arz etmektedir. Bu çalışmada “*Vakit*” gazetesinde Büyük Taarruz ile ilgili çıkan haberler ve dönemin yazarları tarafından yazılan köşe yazıları 26 Ağustos 1922 - 11 Eylül 1922 tarihleri dikkate alınarak değerlendirilecektir.

***Anahtar Kelimeler*:** “*Vakit*” Gazetesi, Büyük Taarruz, Millî Mücadele, Basın, Kamuoyu.

ABSTRACT

Great Offensive In The “Vakit” Newspaper

During the National Struggle Period, newspapers became important publishing organs in terms of informing and directing the public. The important newspapers of the period were mostly located in Istanbul. Istanbul newspapers are divided into two groups: those who support the struggle for independence and those who do not. One of these newspapers was “*Vakit*”. “*Vakit*” newspaper became one of the newspapers published in Istanbul and supported the National Struggle. The newspaper "Vakit", which started its publication life in 1875 by Filip Efendi, was published by Chief Editor Kemalpaşazâde Said Bey until 1884. The newspaper, which stopped its publication between 1884 and 1917, was started to be published again in 1917 by Ahmed Emin (Yalman) and Mehmet Asım (Us). The purpose of publishing the newspaper was to inform the Turkish society and to inform the public about the political, social and economic developments in the country.

The publishing policy of the newspaper turned into an understanding that defended the independence and rights of the Turkish nation during the National Struggle Period. For this reason, it was censored many times by the Allied Powers in Istanbul. The subjects evaluated in this period in the "*Vakit*" newspaper were: Fronts in Anatolia, meetings and congresses, the circulars and telegrams of the National Struggle commanders and especially Mustafa Kemal Pasha and the agreements signed during this period. The newspaper published news and columns on these issues by moving it to its pages.

“*Vakit*” became an important newspaper both in terms of its publication policy and in terms of raising awareness and directing the public during the National Struggle Period and the following period. Articles supporting the National Struggle were written in the newspaper. This situation was especially seen before, during and after the victory of the Great Offensive, which was one of the key battles of

the National Struggle, which constituted the last phase of our national liberation war and ensured the definitive liberation of the country from the enemy occupation. The political developments in this period were conveyed to the reader in the newspaper without being distorted. The “*Vakit*” newspaper was important in announcing the news published before the Great Offensive and the evaluations made by the writers and the developments to the public. The importance of the newspaper in terms of Turkish press history stems from this. Vakit newspaper is also important in terms of reflecting the perspective of the Istanbul public about the Great Offensive. In this study, the news about the Great Offensive in the "*Vakit*" newspaper and the columns written by the writers of the period will be evaluated by considering the dates 26 August 1922 - 11 September 1922.

Keywords: “*Vakit*” Newspaper, Great Offensive, National Struggle, Press, Public Opinion.

GİRİŞ

Savaşan devletlerde ağır etkiler bırakan I. Dünya Savaşı’ndan sonra başlayan ve Türk İstiklâl Harbi olarak da isimlendirilen Millî Mücadele Anadolu insanında derin izler ve etkiler bırakmıştı. Millet bütün unsurlarıyla savaşın içinde yer almış ve bizzat cephede savaşarak topyekûn bir varlık-yokluk mücadelesi vermiştir. Bu mücadelenin son halkası olan Büyük Taarruz, tarihteki savaşlar göz önünde bulundurulduğunda askerî tarih bakımından oldukça “*müstesna*” bir yere sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş vesikası olan bu savaş yalnızca taraf devletler tarafından değil sebepleri ve sonuçları bakımından tüm ülkelerin kaderine temsil etme ihtimali barındırması nedeniyle taraf olmayan devletler tarafından da oldukça yakından takip edilmiştir.

Yunan ordusuna karşı, Batı Cephesi’ndeki kuvvetlerimiz, başlıca iki ordu olarak düzenlenmişti. Sakarya'dan sonra tasarlanan taarruz planının ana hedefi, düşmanı yok etmekti. Bu da bir meydan savaşı yaparak gerçekleştirilecekti. Bu doğrultuda kuvvetlerimiz düşmanın büyük güçlerinin bulunduğu Afyonkarahisar yakınlarına toplanmıştı. Dumlupınar düşmanın en can alıcı noktalarındandı. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündü.

Hazırlıklarına Haziran’dan itibaren başlanan Büyük Taarruz Meydan Muharebesi için önce lojistik hazırlıklar tamamlanmaya çalışıldı. Bir takım atamalar gerçekleştirildi. Aynı durum Yunan tarafı için de geçerliydi. 4 Haziran 1922'de Yunan Komutan Papulas’ın yerine Yunan ordusunun

başkomutanlığına Hacıanesti atandı. Papulas bir hafta sonra İzmir'e geldi.[1] Diğer taraftan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa da Haziran ortalarında saldırı karar almıştı. Bu kararı sadece Cephe Komutanı İsmet Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa bilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa sözde gezi amacıyla geldiği Sarıköy İstasyonu'nda, bu kişilerle bir durum değerlendirmesi yapmış ve burada genel taarruzun Ağustos'un sonlarında yapılmasına karar vermişti. Çalışmada, Türk milletinin kaderini belirleyen en önemli dönüm noktalarından olan ve büyük bir gizlilik içerisinde yürütülen Büyük Taarruz ile ilgili Vakit gazetesinde çıkan haberler ve köşe yazıları 26 Ağustos 1922- 11 Eylül 1922 tarihleri dikkate alınarak değerlendirilecektir.

Başkomutanlık Kanunu'nun Kabulü ve Basına Yansıyanlar

Sakarya Savaşı'ndan önce (5 Ağustos 1921) Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık yetkisi verilmişti. 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922 ve 6 Mayıs 1922'de üçer aylığına uzatılmıştı. Büyük Taarruz öncesinde 20 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık görev süresi, 4 Ağustos 1922 tarihinden itibaren üç ay daha uzatıldı. 23 Temmuz 1922 tarihli "*Vakit*" gazetesinde TBMM'de Başkomutanlık kanunu ve Mustafa Kemal Paşa'nın mecliste yaptığı konuşma okuyucu ile paylaşıldı. "*Vakit*" gazetesinde "*Mustafa Kemal Paşa'nın Mühim Bir Nutku*" başlığıyla yayımlanan haberde TBMM'de gerçekleştirilen toplantıda Başkomutanlık süresinin Kurban Bayramı'nda son bulacağının kararlaştırıldığı ifade edilmekteydi. Haberde Başkomutanlık süresi ile ilgili sınırlamanın Bursa Milletvekili Emin Bey ve Bayezid Milletvekili Refik Bey tarafından meclise teklif edildiği de verilen bilgiler arasındaydı.[2]

23 Temmuz tarihli haberin devamında Mustafa Kemal Paşa'nın da bir konuşma yaptığı ve sonrasında kanunun kabul edildiği vurgulanmaktaydı. Başkomutanlık kanunu ile ilgili maddeler de okuyucu ile şöyle paylaşılmaktaydı:

> "*Madde 1- Millet ve memleketin mukadderâtına bilfiil vâziul-yed yegâne kuvvet-i âlîye olan ve azasından her birinin Kanun-i Esasî ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masûniyet-i teşrîiyesi tabiatıyla mahfuz ve şahsiyet-i maneviyesi Başkumandanlığı hâiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başkumandanlık vazife-i*

[1] 18 Haziran 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Ali İhsan (Sabis) Paşa I. Ordu Komutanlığı görevinden alınarak yerine on gün sonra Sakallı Nurettin Paşa atandı. (Pars Tuğlacı, **Çağdaş Türkiye**, I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 648)

[2] **Vakit**, 23 Temmuz 1922, s. 1.

Milliyesine muvakkaten kendi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini memur etmiştir.

Madde 2- Meclis lüzum gördüğü takdirde bu sıfat ve salâhiyeti ref eder.

Madde 3- Başkumandanlık müddetinin 3 mâh temdîdine dair olan 8 Ramazan 1340 ve 6 Mayıs 1338 tarihli Kanun ahkâmı mülgadır.

Madde 4- İşbu kanun Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur. Başkumandanlık müddetinin temdîdine dair verilen takrîr üzerine Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından irad buyrulan nutuk sureti ber-vech-i âtidir:

"*Efendiler! Bu takrîr münasebetiyle temdîd-i müddeti mevzu-i bahs olan Başkumandanlık Kanunu cümlemizin hatırında olduğu gibi İstiklâl-i Millî mücadelesinde geçirdiğimiz en buhranlı günlerin birinin zâde-i ilhamı olmak üzere vücut bulmuştu. Geçen sene Ağustos'un ilk günlerinde Meclis-i Âlî, vaziyet-i harbiyenin istilzâm ettiği en katî ve en ciddî tedâbiri tezekkür ederken bu kanunu yapmış ve bu kanuna ilâve ettiği bir madde-i mahsusa ile irade-i Milliyenin, kendi iradesinin mühim bir kısmını uhde-i nâçizâneme tevdî ederek beni istihsâl-i zafere memur eylemişti. Efendiler! Dünyada hiçbir meclis yoktur ki, iki şartın tahakkukuna kâni' olmadıkça böyle bir salâhiyeti kendi ihtiyariyle herhangi bir kimseye tevdî etsin. O şartlardan birincisi, fevkalâde ve müstesna bir halin mevcut olduğuna isabetle karar vermek. İkincisi, kendisine tevdi-i salâhiyet edilecek kimse hakkında şekk ve tereddütten âri ve azamî emniyet ve itimadın husûlünü görmüş olmaktır. Meclis-i Âlî'nız, 5 Ağustos'ta bu kanunu müttefikan kabul etmekle her iki noktayı ispat ve izhâr etmiş oldu. Birinci noktadan dolayı Heyet-i Celilenizi takdir ve tebrik ederim. İkinci nokta ki, hakk-ı âcizanemde azamî bir emniyet ve itimadı ifade eder, bundan dolayı da Heyet-i Celilenize kemal-i hulûs ile arz-ı teşekkür ederim. Ancak bu maddenin ifade ettiği vech ile mevzu-i bahs olan salâhiyetin âcizlerine tevdîi, ordunun maddî ve manevî kuvvetini yükseltmek ve sevk ve idaresini tarsîn etmek maksadiyle vuku bulmuştu. Kemâl-i iftiharla ve büyük bir memnuniyetle arz ederim ki, bugün ordumuzun kuvve-i maneviyesi en âlîi derecededir (Elhamdülillah sadaları). Ordumuzun kuvve-i maddiyesi dahi fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç hissetmeksizin, âmâl-i Milliyeyi kemâl-i emniyetle istihsâl edecek mertebeye vâsıl olmuştur. Bu sebeple artık böyle bir salâhiyeti idâme etmeye lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim. (Bravo sadaları). Bugün*

zevâlini görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın, inşallah bundan sonra da tahassulunu görmemekle bahtiyar olacağız. (İnşallah sadaları). Efendiler! Hâkimiyet-i milliyenin bilâ-kayd ü şart millette olduğunu tespit ve ifade eden Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hükmünce bugünkü Başkumandanlık makamı dahi muvakkattir. Başkumandanlık sıfat ve salâhiyeti doğrudan doğruya Meclis-i Âlî'nizin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiçtir. Böyle bir makamın, icab-ı hâdisat olarak muvakkaten ihdâs etmiş olduğumuz bu makamın temâdisi, olsa olsa Misak-ı Millî'mizin ruh-i aslîsi ile müterâfık netice-i katiyyeye vâsıl olacağımız güne kadar devam eder.(Tabiî sadaları).

Meclis-i Âlî'nizin ilk içtima günlerinde kabul ettiği bir esas vardır ki, o esas, ananât-ı Milliye ve mukaddesat-ı dinîyemizi tamamen mahfûz bulundurur. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da o esasa tevfîk-i harekât ederek netice-i mesûdeye emniyetle vâsıl olacağımıza şüphe yoktur. (İnşallah sadaları). O gün kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, makarr-ı Hilâfet ve Saltanat olan İstanbul'umuz, Trakya'mız anavatana iltihak etmiş olacaktır. (İnşallah sadaları). O mesut günün hulûlünde bütün milletle beraber Heyet-i Celileniz ve ben de Heyet-i Aliyye'niz içinde bir fert ve bir âza olarak bittabi en büyük saadetleri idrakle müşerref olacağız. Efendiler! Makam-ı Riyasetinizde bulunmakla mübâhî olan âcizleri, o gün iki kere mesûd olacağım. İkinci saadetimi temin edecek olan husus, benim bundan üç sene evvel dava-yı mukaddesimize başladığımız gün bulunduğum mevkie rücû' edebilmekliğim imkânı olacaktır. (Alkışlar). Hakikaten, sine-i millette serbest bir ferd-i millet olmak kadar dünyada bahtiyarlık yoktur. Vâkıf-ı hakâyık olan, kalp ve vicdanında manevî ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için ne kadar yüksek olursa olsun, maddî makamâtın hiçbir kıymeti yoktur. Sözlerime hitâm verirken mevzu-i müzakere edilecek kanunda bu salâhiyetin merfû olmasını nazar-ı dikkatte bulundurmanızı rica ederim." (Şiddetli ve sürekli alkışlar)".[3]

Türk ve Yunan Tarafında Yaşanan Gelişmeler ve "*Vakit*" Gazetesindeki Yansımaları

23 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal Paşa Batı Cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e geldi.[4] Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile burada

[3] **Vakit**, 23 Temmuz 1922, s. 1.; Necdet Öklem, **TBMM Gizli Oturumlarında Başkomutanlık Kanunu ve Tartışmalar**, İzmir, 1982, s. 42.
[4] Yaşar Anılır, **Akşehir Tarihi Ve Tarihi Eserleri**, Konya, 1991, s. 17.

savaş stratejisi ile ilgili değerlendirmelerde bulundu. 24 Temmuz'da Akşehir'den hareket ederek Konya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa burada da İngiliz Generali Townshend ile bir görüşme yaptı. 27 Temmuz 1922'de İngiliz Generali Townshend Mustafa Kemal Paşa'nın savaş konusundaki kararlılığından hareketle Londra'ya bir rapor gönderdi. Raporunda; "*Türk ulusal ordusu güçlü ve etkindir. İngiltere Hükûmeti bunu kavrayabilmiş değildir. Yepyeni bir Türkiye doğmuştur. Bu da İngiltere'de henüz anlaşılmış değildir. Türk'ü Avrupa dışına, Anadolu'ya itmeye çalışmak çılgınlıktır*".[5]

Mustafa Kemal Paşa 27/28 Temmuz 1922'de ordu komutanlarını Akşehir'de Batı Cephesi karargâhına davet etti. Amaç yapılacak taarruz harekâtında ayrıntıların tespit edilmesiydi. Böylece Büyük Taarruz'un planı komutanlara da açıklanacaktı. Aynı gün plan üzerinde görüş alışverişi yapıldı.[6] 30 Temmuz'da Batı Cephesi karargâhında Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa ile bir toplantı daha yaptı ve taarruzun ayrıntıları yeniden gözden geçirildi.

Türk cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Yunan cephesinde ise siyasi ve askerî bazı olaylar meydana gelmekteydi. Bu da gazetelere yansıyanlar arasındaydı. "*Vakit*" gazetesinin 1 Ağustos 1922 tarihli nüshasında yayımlanan "*Yunanistan İstanbul'u İşgal Etmek İçin İzin İstiyor*" başlıklı haber yazısında barış antlaşmasının yapılması için İstanbul'un işgal edilmesi gerektiği ve Yunan ordusunun bunun için hazır olduğu ancak bekletildiği belirtilmekteydi. İşgal Orduları Başkomutanı General Harington ise İstanbul'a karşı yapılacak herhangi bir askerî harekât karşısında bunu engelleyeceğine dair bir beyanname yayımlamıştı. Bu beyanname özellikle de Yunan Komutanları üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmuştu. Haberde Paris basınında müttefikler arasında anlaşmazlık olmadığı, sadece Yunanlıların bir takım teşebbüslerine karşı aynı muhalefet edildiği ve bazı engellemelerde bulunulduğu belirtilmekteydi.[7]

"*Vakit*"te Yunan kuvvetlerinin yakıp yıktıkları köy kasaba ve şehirlere dair bilgilerin verildiği haberlere de yer verilmekteydi. Gazetenin 4 Ağustos tarihli nüshasında Aydın'ın Yunan kuvvetleri tarafından yakıldığına dair bir haber okuyucu ile şöyle paylaşılmaktaydı:

> "*…Yunanlıların Anadolu'da işgal ettikleri mahallerde mütemadiyen îkâ' ettikleri (yaptıkları) yangınlardan bahsetmektedir. Bir aralık Afyonkarahisar civarında devam eden bu yangınlar, son günler zarfında Aydın'a intikal etmiştir. Dünkü nüshamızda münderiç son tebliğ-i resmî, geçenlerde kısm-ı azamî*

[5] İbrahim Sarı, **Türk Ordusu**, Antalya, 2006, s. 152.
[6] Utkan Kocatürk, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982, s. 201.
[7] **Vakit**, 1 Ağustos 1922, s. 1.

(büyük bölümü) yanmış olan bu güzel şehrimizin kalan kısmının yangın tehdidi altında bulunduğunu bildiriyordu. Aydın, Menderes şimalinde 50.000 nüfuslu güzel bir şehirdir".[8]

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, 6 Ağustos 1922'de Akşehir'den Ankara'ya Kazım (Özalp) Paşa ile döndü.[9] 7/16 Ağustos 1922'de Ankara'da Meclis üyeleri ve Bakanlar Kurulu üyeleri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, TBMM ve Bakanlar Kurulu'nu Büyük Taarruz için hazırladı. Bu hazırlıkların başlatılmasında en önemli neden Yunan kuvvetlerinde görülen "*düzensizleşme*" ve askerî bozulmalar idi. Mustafa Kemal Paşa bu durumun farkındaydı. Bunu avantaja çevirmek için harekete geçerek hemen taarruz hazırlıkların başlanması emrini verdi. Trakya'da Yunan kuvvetlerinin dağılmaya başlaması da bu hazırlığın yapılmasında önemli bir gelişmeydi. 14 Ağustos 1922 tarihli "*Vakit*" gazetesinde Trakya'da Yunan ordusunun dağılmaya başlamasıyla ilgili bir haber yayımlandı. Haberde Çatalca hattında bir değişikliğin olmadığı, sadece Yunanlıların kuvvetlerini geri çektikleri ve yerlerine de jandarma birliklerini bıraktıkları okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Bu doğrultuda jandarma sayısının artırılarak bir tabur jandarmanın bölgeye nakledildiği de verilen bilgiler arasındaydı. Bölgeden geri çektirilen "*bozuk*" Yunan kuvvetlerinin Midye ve Saray bölgelerinde toplanarak yeniden düzenlenmeye çalışıldığı ifade edilmekte, askerî birlikler arasında da bir karışıklığın söz konusu olduğu vurgulanmaktaydı. Haberde Yunan birliklerinin askerî intizamının bozulduğu ve bu nedenle geri çekilmek zorunda kalındığı belirtilmekteydi.[10]

17 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal Paşa gizli bir şekilde Ankara'dan Konya'ya otomobille hareket etti. Öğleden sonra Konya'ya gelen Gazi, Demiryolları Genel Müdürü olarak Konya'da görev yapan Behiç (Erkin) Bey'in evinde kaldı. Mustafa Kemal Paşa bu gelişmeleri Nutuk'ta şu cümleleriyle ifade ediyordu:

"*Batı Cephesi Komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak saldırıya hazırlık emri verdi. Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı Paşalar da Ankara'ya döndüler. Efendiler, saldırı için tekrar cepheye gitmeden evvel, Ankara'da saptanması gereken bazı konular vardı. Daha, saldırı emri verdiğimi Bakanlar Kurulu'na tümüyle bildirmemiştim. Artık bunu onlara resmî olarak bildirmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda, iç ve dış olayları ve ordu durumunu görüşüp tartıştıktan sonra, saldırı konusunda Bakanlar Kuruluyla görüş birliğine vardık. Başka bir sorun da önemliydi. Muhalifler, ordunun yozlaştığından,*

[8] **Vakit**, 4 Ağustos 1922, s. 1.
[9] Kocatürk, **age.**, s. 201.
[10] "*Trakya'daki Yunan Kuvvetleri Tefessüh Etmeye Başlamıştır*", **Vakit**, 14 Ağustos 1922, s. 1.

kıpırdayacak durumda olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemesinin yıkımla sonuçlanacağı yolundaki propagandalarını iyice kızıştırmışlardı. Gerçi bu görüş akımının Mecliste yaptığı yankılar, düşmanlardan benim çok gizlemek istediğim saldırı planı açısından yararlıydı. Ama bu olumsuz propaganda, en yakın ve en inanmış insanlar üzerinde bile kötü etki yapmaya başlamış, onlarda da duraksamalar uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım saldırı hakkında ve altı yedi günde düşmanın ana kuvvetlerini yeneceğime olan güvenim üzerinde, aydınlatıp yatıştırmayı uygun gördüm. Bunu da yaptıktan sonra Ankara'dan ayrıldım. Genelkurmay Başkanı benden evvel 13 Ağustos 1922 de cepheye gitmişti. Ben, birkaç gün sonra yola çıktım. Gittiğimi belirli birkaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim".[11]

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın askerî bir deha oluşu ve stratejiyi çok iyi kullanabilmesi de hiç şüphesiz Büyük Taarruz için yapılacak hazırlıklarda önemli bir etkendi. Gazi, özellikle de düşman tarafın bilinçaltını yönlendirme konusunda gazetelerde yayımlatacağı küçük haberlerden de yararlanacak ve bunu Türk askerinin taarruza hazırlanması için bir zaman kazanma olarak kullanacak ve Yunan komutanların da bu sayede rehavete düşmesi sağlanacaktı. Böylece düşman birlikleri de telaşa kapılıp hazırlık yapmayacaklardı. Böylece yapılacak bir taarruz ile karşı karşıya kalacaklardı. "*Hâkimiyeti Milliye*" gazetesinin 20 Ağustos 1922 tarihli nüshasında "*Çay Ziyafeti*" başlıklı haberde Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın 21 Ağustos Pazartesi günü saat 16.00'da Çankaya'daki köşklerinde, Ankara'da bulunan diplomatlara bir ziyafet vereceği haberi yayımlanmıştı. Ziyafette tüm elçilerin de hazır bulunacağı okuyucu ile paylaşılmaktaydı.[12] Bu tarz haberlerin yayımlanmasındaki amaç askerî bölgelerde gizlice dolaşan Mustafa Kemal Paşa, cephede değil de Ankara'da olduğu izlenimini vermek istemiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa bu haberi yayımlatmasını şu cümleleriyle ifade etmekteydi:

"...Benim ayrılacağımı bilenler burada imişim gibi davranacaklardı. Dahası benim, Çankaya'da, çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle duyuracaklardı. Bunu elbette o zamanlar işitmişsinizdir. Trenle gitmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Çölü üzerinden Konya'ya gittim. Konya'ya gidişimi orada kimseye telgrafla bildirmediğim gibi Konya'ya varır varmaz telgrafhaneyi kontrol altına aldırarak Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini sağladım".[13]

[11] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, (Haz: Bedi Yazıcı), 1995, s. 655.
[12] **Hâkimiyet-i Milliye**, 20 Ağustos 1922, s. 1.
[13] Atatürk, **Nutuk**, s. 655.

Büyük Taarruz Meydan Muharebesi ve "Vakit" Gazetesindeki Yansımaları

Mustafa Kemal Paşa 20/21 Ağustos 1922 tarihinde Batı Cephesi karargâhı olan Akşehir'de I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa ve I. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ile yapılacak taarruz harekâtının planı üzerinde çalıştı. Taarruza geçilecek zaman ve bölgeleri harita üzerinde göstererek anlatan Mustafa Kemal Paşa, bu toplantıda Yunan birliklerine karşı kesin taarruza geçilmesi emrini verdi. 21 Ağustos günü Gazi, Akşehir'den Konya'ya döndü. 24 Ağustos'ta tekrar Akşehir'e gelen Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargâhları Akşehir'den cephe gerisindeki Şuhut kasabasına kaydırıldı.[14] 25 Ağustos akşamından itibaren Anadolu'nun dışarı ile bütün haberleşmesi kesilerek aynı gün I. Ordu Komutanlığı tarafından, 26 Ağustos 1922 sabahı taarruza geçileceği bütün birliklere de bildirilmişti.[15] 25 Ağustos 1922'de Başkomutanlık, Genelkurmay ve Batı Cephesi Karargâhları Şuhut'tan muharebenin idare edileceği Kocatepe'nin güney-batısında Çadırlı Ordugâha nakledildi.[16] 25/26 Ağustos gecesi Gazi, cepheden, icra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) ve Adnan Bey'lere bir telgraf gönderdi. Telgrafında şunları belirtiyordu: *"Garp Cephesindeki ordularımız tevfikat-ı Sübhâniyye'ye istinaden Ağustos'un 26. Cumartesi günü düşmana taarruza başlayacaktır"*.[17] Aynı gece Türk birlikleri, bazı yerlerde düşmana 400 metreye kadar yaklaşmış bulunuyor ve saldırı için verilecek emri bekliyorlardı. Artık taarruza az bir zaman kalmıştı. 26 Ağustos 1922 tarihinde sabah 5.30'da Kocatepe'den topçu ateşiyle Büyük Taarruza başlandı.[18]

27 Ağustos 1922 sabahı saldırıya geçen Türk birlikleri "*yarılamaz*" denilen Yunan mevzilerini kısa sürede ele geçirmeye başladı. Endişeye kapılan Yunan Komutanı Trikopis, aynı gün Afyonkarahisar'ın boşaltılmasını emretti. Yunan kuvvetleri malzemelerini imha ederek Afyon'u terk etti. 27 Ağustos'ta Türk birlikleri Afyonkarahisar'a girerek burayı düşman işgalinden kurtardı. 28 Ağustos'da Afyon'un kurtarılışı duyuruldu. Bir gün sonra Mustafa Kemal Paşa bu başarıdan dolayı cepheden Meclis Başkanlığı'na tebrik ve topyekûn taarruz harekâtı hakkında bir telgraf gönderdi. Telgrafta şunları vurgulamaktaydı:

---

[14] Kocatürk, **age.**, s. 202.
[15] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, Ankara, 1974, s. 159.
[16] Kocatürk, **age.**, s. 202.; Bazı kaynaklarda taarruz saati 4.30 olarak geçmektedir. (Tansel, **age.**, s. 161)
[17] **Askeri Tarih Belgeleri**, Yıl: 64, Sayı: 136, (Temmuz 2015), Belge No: 18, s. 57.
[18] Mustafa Bıyıklı, **Kaynakçalı Türk dış politikası kronolojisi: (1918-1938),** Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, s. 66.

"*İki gündür bilâinkıta devam eden muharebat neticesinde düşmanın Afyon Karahisarı mevazii ıskat ve Afyon Karahisarımız istirdadolunmuştur. Üsera, ağır ve hafif top, mühimmat ve her nevi malzemeden ganaim çoktur. Düşmanın mütaaddit mevaziinin her biri birkaç hattan mürekkebolduğundan kıtaatımız birçok müstahkem hatları mütaakıben iskat mecburiyetinde bulunmuştur. İstihzaratımız her nevi vesaiti fenniye ve mevanii fer'iye ile teçhiz ve takviye edilen düşman mevaziinin bazan bir saatten az bir zaman zarfında iskatını temin ettiği gibi asker ve zâbitanımızın müsellemi cihan olan havariki besalet ve şecaati bu defa dâhi tezahür ve teeyyüt etmiştir. Kumandanlarımızın sevk ve idarede düşman kumanda heyetine faikıyeti bâriz bir surette mütecellidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının müstesna kıymet ve kabiliyeti sebebiyle yüksek Meclis'i tebrik ederim. Komutanlarımızın sevk ve idarede düşman komuta heyetine üstünlüğü belirgin bir surette görünmektedir*".[19]

Afyon ile ilgili gelişmelerden Türk halkı da bilgilendiriliyordu. "*Vakit*" gazetesinde Türk ordusunun bölgedeki faaliyetlerine dair bilgilere yer verilmekteydi. Gazetenin 29 Ağustos 1922 tarihli nüshasında "*Afyonkarahisar'da ordumuz taarruz hareketine başlamıştır*" başlıklı haber yazısında Anadolu'da Türk ordusunun taarruza başladığı, bunun doğruluğunun 26 Ağustos 1922 tarihli Yunan resmî kaynaklarının olduğu ve Türk ordusunun önceki hafta Menderes bölgesinde bir keşif taarruzu yaptığı verilen bilgiler arasındaydı. Türk kuvvetleri Burhaniye İstasyonu'nu kısa sürede ele geçirmişti. Haberin devamında şu ayrıntılara yer veriliyordu:

"*...Bunu birkaç gün evvel Kocaeli mıntıkasında vuku bulan taarruz takip etti ve bu taarruz da Yunan mevâziinin bil-hücum zaptı ile neticelendi. Yunan Tebliğ-i Resmîsi muğlâk yazıldığından, bu tebliğden anlaşılan yegâne şey, Türk kuvvetlerinin taarruza geçtiği ve nokta-i hareket olmak üzere Afyonkarahisar cephesini intihâb edildiğidir. Yunan tebliğinde bir kısım kuvvetlerimizin düşman hutûtuna girdiğinden bahsedildiğine göre, kıtaâtımız şehrin yanı başına kadar gelmiş demektir. Bugün Anadolu'dan son harekât-ı harbiye hakkında malumat gelmesi ümid ediliyor*".[20]

29/30 Ağustos 1922 gecesi Mustafa Kemal Paşa Afyon belediye binasında Fevzi (Çakmak) Paşa ve İsmet (İnönü) Paşa ile birlikte muharebenin

[19] **İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1994, s. 119; **Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları** (24.04.1920-28.10.1923 TBMM Hükûmetleri Dönemi), I, (Haz: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Gülşah Erdem Efe), TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s. 255.
[20] **Vakit**, 29 Ağustos 1922, s. 1.

durumunu değerlendirdi. Gazi, bu gece için şu değerlendirmede bulunmaktaydı: "*Üçümüz durumu bir kez daha gözden geçirdik ve kesinlikle anladık ki, Türk'ün gerçek kurtuluş güneşi 30 Ağustos sabahı bütün parlaklığıyla doğacaktır*".[21] 30 Ağustos 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Çalköyü yakınında bir yerde karargâh kurdu. Burası düşmanım mevzi almak üzere bulunduğu bir konumdaydı. 30 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruzu buradan yöneten ve topçulara mümkün olduğu kadar yakından ve hatta açık mevziden ateş etmeleri emrini veren Gazi Mustafa Kemal Paşa öğleden sonra düşmanın "*ateşten bir çember*" içine alındığını ve "*şaşkınca*" kuzeye doğuya ve batıya ve güneye doğru yöneldiğini gördü. İki buçuk saat sonra Türk süngüleri düşman göğsüne girmiş ve mesele halledilmiş ti Çünkü bu bölgede bulunan beş düşman tümeni çok fazla zayiata uğradı ve sonra teslim oldu. Kurtulabilenler ise İzmir doğrultusunda panik halinde kaçmaya başladı. Yunan Başkomutanlığı kendilerini güneyde bozguna uğratan Türk ordusuna yandan taarruz edilmesi için birliklere emir verdiyse de, bu uygulanamadı. Böylece 26 Ağustos sabahı başlayan beş gün beş gece süren Büyük Taarruz Meydan Muharebesi başarı ile sonlandı. Yunan ordularının tamamı imha edildi.[22]

Cepheden haberler "*Vakit*" gazetesi aracılığıyla halka duyuruldu. 31 Ağustos 1922 tarihli "*Vakit*"te "*Yunanlılar Şimendifer Hattı Boyunca Ricat Etmektedirler*" başlıklı haberde; Yunan ordusunun bozguna uğradığı, Türk taarruzunun başarıya ulaştığı ve bu ani saldırının Afyonkarahisar cephesindeki Yunan kuvvetleri arasında büyük bir "*şaşkınlığa*" neden olduğu ifade edilmekteydi. Afyon ve çevresini Yunan birlikleri boşalttıktan sonra, şehrin on beş kilometre kadar batısına yerleşmek istemişler ancak burada da tutunamamışlardı. Haberin devamında şimendifer hattını takiben Uşak istikametine doğru giden Yunan kuvvetleri Afyonkarahisar'dan altmış kilometre geri çekilmişlerdi. Ayrıca bu birlikler burada askerî konumlarını yeniden düzenlemek istemişlerse de başarılı olamamışlar ve Trakya'daki kuvvetlerini bölgeye sevk etmeye başlamışlardı.[23] Aynı tarihli gazete "*iki Yunan Fırkası'nın bozguna uğratıldığı*" da verilen bilgiler arasındaydı. Buna göre Afyonkarahisar cephesindeki Yunan ordusunda bir "*panik*" ve "*telaş*" ortaya çıkmıştı. Yunan ordusu birdenbire gelişen Türk taarruzu üzerine "*şaşırarak*" silâhlarını bırakmış ve kaçmak zorunda kalmışlardı. Afyon'un on iki saatlik sürede zapt edilmesinin amacı da buydu. Afyonkarahisar cephesinde yer alan Yunan fırkalarından I. ve XII. Fırkalar da çok hızlı bir şekilde dağılmıştı.[24]

---

[21] Kocatürk, **age.**, s. 203.
[22] Tansel, **age.**, s. 166-167.
[23] **Vakit**, 31 Ağustos 1922, s. 1.
[24] "*İki Yunan Fırkası Bozuldu*", **Vakit**, 31 Ağustos 1922, s. 1.

Yaşanan bu gelişmeler üzerine 31 Ağustos günü Mustafa Kemal Paşa sabah Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ve I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa ile Adatepe'de savaş bölgesini gezdi. 1 Eylül 1922 tarihinde ise Mustafa Kemal Paşa orduya genel bir bildirge yayımlattı:

> *"...zalim ve mağrur bir ordunun anâsır-ı asliyesini inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına lâyık olduğunuzu isbat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan savaştan verileceğini göz önüne alarak ilerlemesini ve herkesin akıl gücünü, yiğitlik ve hamiyet kaynaklarını yarışırcasına vermeye devam etmesini dilerim. Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir ileri!".*[25]

1 Eylül 1922 tarihli "*Vakit*" gazetesinde yayımlanan "*Bilecik, İnegöl, Uşak ve Eskişehir'in İstirdadı*" başlıklı haber yazısında Türk ordusunun durumuyla ilgili bir değerlendirmeye yer verilmekteydi:

> "*Dün harp vaziyeti hakkında şehrimize pekiyi haberler vürûd etmiştir. Bunlara göre, ordumuz iki günlük muharebe neticesinde cephenin bilumum noktalarında pek mühim muzafferiyetler elde etmiştir. Evvela, Afyonkarahisar mıntıkasında düşmanı mağlup eden kuvvetlerimiz, Yunanlıların arkasını bırakmayarak düşmanı şiddetle takip etmiş ve Yunanlılar ilk hamlede Dumlupınar'a kadar kaçmışlardır. Düşman, burada kendini toplayarak müdafaada bulunmaya teşebbüs ettiğinden şiddetli bir muharebe başlamıştır. 29 Ağustosta cereyan eden bu muharebede düşman yeni bir mağlubiyete uğramış ve Dumlupınar'ın cenubundaki tepeler kıtaâtımız tarafından işgal edilmiştir*".

Afyon kurtuluşu ile ilgili bilgilerin dışında Eskişehir'in durumu hakkında da bilgiler verilen bu haberde, Eskişehir bölgesinde de Türk ordusunun Eskişehir'i düşman işgalinden kurtararak Yunan birliklerini takibe devam ettiği belirtilmekteydi. Buna göre Türk ordusunun sağ kısmında bulunan birlikler, başta Bilecik'i sonra da İnegöl'ü geri almıştı. Yazıda verilen bir rapora göre de İzmit bölgesindeki Türk birliklerinin düşman kuvvetlerine saldırı harekâtına başladığı ve buradan Bursa istikametine ilerlediği verilen bilgiler arasındaydı. Yazının sonunda Türk ordusunun her daim muzaffer olduğu ve yabancı gazete muhabirlerinin çektikleri telgraflarda Uşak,

[25] **Vakit**, 1 Eylül 1922, s. 1; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, TTK, Ankara, 1996, s. 617.

Eskişehir, Bilecik ve Dumlupınar'ın Türk ordusu tarafından işgal edildiği haberini verdikleri belirtilmekteydi.[26]

Savaşta Yunan ordusu sadece askerî bir zayiat vermedi. Ordu mensupları içerisindeki komutanlar da Türk taarruzu karşısında daha fazla tutunamamış ve esir alınmıştı. Bunlardan biri de 2 Eylül 1922'de esir alınan Yunan Orduları Komutanı General Trikopis idi. Trikopis ve maiyeti Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle esir edilerek Gazi ile görüşmek üzere 3 Eylül'de Uşak'a getirildi.[27] Bu olayı Asım Gündüz hatıralarında şöyle anlatmaktadır:

> "*Başkomutan Mustafa Kemal, Uşak'ta Trikopisi daha önce Yunan başkomutanı Hacıanesti için hazırlanmış içi mavi beyaz boyalı Uşak'ın en büyük evinde kabul etti. Trikopis'in bu evde kabulünde bile Mustafa Kemal'in o ince nezaket ve zekâsının tipik tecellisi vardı. Muzaffer Türk Başkomutanı bu mavi beyaz boyanarak her şeyi şekle bağlanmış palikarya ruhunun sefaletini nasıl bir umursamazlık duygusu içinde olduğunu göstermiş oluyordu. Mağlup ve esir alınan generalleri benim sert kabulümden ürkmüşlerdi. Fakat karşılığında hiçbir şey olmamışçasına güler yüzlü nazik ve kendilerini teselli için hiçbir fırsatı kaçırmayan Türk Başkomutanın huzurunda rahatlamışlar, eğer utanma duyguları kalmışsa utanmışlardı*".

Mustafa Kemal Paşa, o gün Trikopis ile uzun uzun görüşerek, ertesi gün İzmir'e gitmek üzere Uşak'tan ayrıldı.[28] Mustafa Kemal Paşa esir alınan Yunan Generali Trikopis'un eşyaları arasındaki kılıcını Kazım (Özalp) Paşa'ya armağan ederek şunları ifade etti: "*General Trikopis'in eşyası arasında ganimet olarak alınan kılıcını siz kardeşime takdim ediyorum*"[29]

"*Vakit*" gazetesinin 2 Eylül tarihli nüshasında Yunan ordusunun yenilgisi ve esir edilen generaller hakkında bir yazı yayımlandı. "*Zaferlerimizi Londra da Teyid Ediyor*" başlıklı yazıda Türk zaferinin Londra basını tarafından da kabul edildiği belirtilmekteydi. Londra gazetelerinde şu bilgiler veriliyordu:

> "*...Anadolu'da Yunan kıtaâtına karşı Kuvâ-yı Milliye'nin icra ettiği taarruzun vuku bulduğu ahvale bakılırsa, hakiki hedefin askerî olmaktan ziyade siyasî olduğu beyan edilmektedir. Anadolu'da, Eylül zarfında yağmurlar başlayarak Afyonkarahisar mıntıkasında*

[26] **Vakit**, 1 Eylül 1922, s. 1.

[27] 3 Eylül 1922'de esir generallerle görüştükten sonra Mustafa Kemal Paşa Başbakan Rauf (Orbay) Bey'e bir telgraf gönderdi. Telgrafı; esir de olsa bir generale karşı nasıl davranacağını bilen bir Başkomutanın nezaketine bir örnekti: "*...Esir alınan generalle görüştüm. Kendilerini teselli ve misafir ettim. Ailelerine sağlık haberlerini bildirmelerine izin verdim".*

[28] Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975, s. 347-348.

[29] Kocatürk, **age.**, s. 204.

hemen yolları geçilemeyecek bir hâle ifrâğ etmektedir. Teşrîn-i evvel'de ise kar başlamaktadır. Eskişehir, kuvvetli bir muharebeden sonra Kuvâ-yı Milliye süvarisi tarafından işgal edilmiştir. Türkler bütün mıntıkalara 70 kilometre içeri ilerlemişlerdir. Kuvâ-yı Milliye, şimdiye kadar yalnız bir kısım kuvvetinin harbe girdiğini beyan etmektedir. Afyonkarahisar taarruzu pek gizli olarak ihzâr edilmiş ve Yunan ordusunu ani bir hareket karşısında bulundurmuştur. Yunanlıların zayiatı azîmdir".[30]

Aynı gazetenin 3 Eylül tarihli nüshasında ise Kütahya'nın kurtarılışı "*Evvelki gün Kütahya istirdat edildi*" başlıklı haberle verilmekteydi. Türk ordusu Kütahya ve Gediz'i ele geçirmiş ve Yunan ordusunun "*hatt-ı ricatını*" de kesmiş düşman askeri yani geri çekilecek fırsatı da bulamamıştı. Yunan birlikleri dağlık araziye dağılmak zorunda kalmıştı. Haberin verdiği bilgilere göre son muharebelerde yaralı bin Yunan askeri daha İzmir'e sevk edilmiş toplamda bu sayı dört bine ulaşmıştı.[31]

Uşak'ın düşman işgalinden kurtuluşu ile birlikte buraya gelen Başkomutanlık Karargâhı, 4 Eylül gecesi Uşak-Eşme'ye taşındı. Türk süvari birlikleri de Alaşehir'e yaklaştı. Aynı gün Kula da Türk süvarileri tarafından kurtarıldı.[32] Mustafa Kemal Paşa, bu gelişmeyi Uşak'ta bulunduğu son gün, yani 4 Eylül 1922 tarihinde Ankara'ya ve diğer bazı yerlere gönderdiği telgrafında da belirtmiştir. Bu sırada Başbakan Rauf Bey ise cephede bulunan Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'daki işgal devletleri temsilcilerinin ateşkes isteğini telgrafla bildirdi.[33]

Yunan birliklerinin geri çekilecek fırsatlarının olmayışı ve bu nedenle dağlara kaçmak zorunda kalmaları, binlerce askerin yaralı olarak İzmir'e sevki, esir alınanlar ve Yunan ordusunun üç bölüme ayrılmak zorunda kalışı "*Vakit*" gazetesi aracılığıyla paylaşılmaktaydı. 4 Eylül tarihli "*Vakit*" gazetesinde "*Yunan ordusu üç parçaya ayrılmış ve dağlara doğru atılmıştır*" başlıklı haberde bununla ilgili ayrıntılara yer verilmekteydi. Buna göre Yunan askeri özellikle Afyon'da büyük askerî darbe yemiş, daha sonra "*pek bozgun ve perişan bir halde Dumlupınar'a kadar çekilmeye*" karar vermiş; ancak burada diğer birliklerle birleşmeye fırsat bulamadan "*Millî Ordu*" Dumlupınar önünde düşmana saldırarak büyük zayiata uğramalarına neden olmuştu. Dumlupınar Muharebesi sonrası Yunan kuvvetleri üç gruba ayrılmak zorunda kalmış ve bir kısmı güney-batı yönünde Uşak'a yönelirken, bir kısmı da kuzey

[30] **Vakit**, 2 Eylül 1922, s. 1.
[31] **Vakit**, 3 Eylül 1922, s. 1.
[32] Ahmet Efe, **Çerkez Ethem**, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2007, s. 421.
[33] Kocatürk, **age.**, s. 204.

bölgelere kaçışmıştı. Düşman birlikleri "*menzil*" teşkilatı[34] bozulunca, iaşe birliklerinden de mahrum kalmışlardı. Yunan kuvvetlerinin bir kısmı da kuzeyde kalan gruptu. Bu grup diğerlerine göre daha iyi durumdaydı. Üç-dört fırkadan oluşan bu üçüncü grup Eskişehir'den Bursa'ya doğru geri çekilmeye başlamıştı. Ancak haberin verdiği bilgiye göre bu grubun da hedefine ulaşmadan yenilgiye uğratılacağı kesindi. Yazının sonunda yapılan değerlendirme gerek Türk ordusunun moral ve motivasyonu açısından gerek de Türk halkına umudu olması bakımından önemliydi:

> "*…düşman, Anadolu'da artık taarruz şöyle dursun, müdafaa kabiliyetini de külliyen kaybetmiştir. Yunanlılar Sevr hattında toplanmak ihtimaline veda etmişlerdir. Manisa-Menemen-Soma hattında bir müdafaa gösterilmesi ihtimali de ortadan kalkmıştır. Çok yakın bir zamanda sevgili topraklarımız düşmandan kâmilen temizlenecek ve Anadolu Yunan ordusunun mezarı olacaktır*".[35]

Yunan tarafında yaşanan yenilgiler ve Yunanlıların ağır kayıplar vermeye başlaması sonucunda Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, İstanbul'dan ateşkesle ilgili bir yazı gönderildiği ile ilgili telgrafına Mustafa Kemal Paşa 5 Eylül 1922'de şu cevap ile karşılık verdi: "*Anadolu'daki Yunan ordusu kesin olarak yenilmiştir.*

> *Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir direnmede bulunması beklenemez. Anadolu için herhangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Ateşkes, ancak Trakya için söz konusu olabilir. Bunun için Eylül'ün onuna kadar Yunan Hükûmeti doğrudan doğruya ya da İngiltere aracılığıyla. Hükûmetimize resmî olarak başvurursa aşağıdaki koşullar ileri sürülerek karşılık verilmelidir. Bu tarihten, yani Eylül'ün onundan sonra yapılacak başvurunun karşılığı başka olabilir. Böyle olursa durum bana ayrıca bildirilmelidir:*
>
> *1) Ateşkesin tarihinden on beş gün içinde Trakya 1914 sınırlarına kadar kayıtsız şartsız Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin sivil görevlilerine ve askeri güçlerine bırakılmış olacaktır.*
>
> *2) Yunanistan'daki tutsaklarımız on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize verilecektir.*
>
> *3) Yunan ordusunun üç buçuk seneden beri Anadolu'da yaptığı ve yapmakta bulunduğu zararları gidermeyi şimdiden üstlenecektir*".[36]

---

[34] Osmanlı Devleti'nde özellikle resmî haberleşmeleri sağlayan posta teşkilatını ifade etmektedir.
[35] **Vakit**, 4 Eylül 1922, s. 1.
[36] Atatürk, **Nutuk**, s. 657; Kocatürk, **age.**, s. 204.

Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Eylül'de Rauf Bey'e çektiği telgraf tamamen gerçeği yansıtmaktaydı. Çünkü bu sırada Yunan kuvvetleri dağılmaya ve zayiat vermeye devam ediyordu. Nitekim "*Vakit*" gazetesi Yunan kuvvetlerinin Türk ordusu tarafından kuşatılmaya başlandığının haberini vermekteydi. 5 Eylül 1922 tarihli "*Vakit*" gazetesinde "*Yunanlıların şimal grubu da parçalanmış ve ihata edilmeye başlanmıştır*" haberi ile bu durum ortaya konulmaktaydı. Yazının devamında Eskişehir'den geri çekilen Yunan birlikleri kuzey grubunun iki gruba ayrıldığı, bunlardan bir kısmının Bursa yönüne ilerlediği, Mudanya'nın Türk kuvvetleri tarafından geri alındığı, bu nedenle de kuzeydeki Yunan grubunun Bursa'ya ulaşamayacağı belirtilmekteydi. Yunan kuvvetlerinin ikinci grubu ise dağ yollarından Bandırma'ya inmeye çalışmakta; ancak bu grup da hedefine ulaşmadan önce Bandırma'nın Türk ordusu tarafından geri alınacağı, bu nedenle de bu grubun da başarısız olacağı ifade edilmekteydi. Bu gelişmeler şunu göstermekteydi: *"...Anadolu'daki Yunan ordusu hemen kâmilen imha ediliyor*". Birkaç gün sonra bu dağılan birliklerden geriye çok miktarda esir ve ganimet kalacaktı. Yunan komutanları yenilgilerinin farkına vardıkları için Yunan Hükûmeti başta Londra ile irtibata geçerek, Anadolu'da "*ekalliyetleri himaye*" etmek amacıyla kendilerine verilen işgal görevini terk etmek zorunda kaldıklarını İtilaf devletlerine tebliğ ettikleri haberde verilen bilgiler arasındaydı. Bu durumda İzmir hızlı bir şekilde tahliye edilmekteydi. Aynı tarihli gazetede Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Ağustos'ta ordu kumandanlarına gönderdiği bir beyannameye de yer veriliyordu:

> "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularına, Afyonkarahisar, Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi'nde, zalim ve mağrur bir ordunun anâsır-ı asliyesini inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına lâyık olduğunuzu isbat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından müşahede ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirâtına delâlet etmek vazifemi, mütevâliyen ve mütemadiyen ifa edeceğim. Başkumandanlığa teklifâtta bulunulmasını Cephe Kumandanlığı'na emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin kuvâ-yı akliyesini ve menâbi-i celâdet ve hamiyyetini müsabaka ile ibzâle devam eylemesini taleb ederim*".[37]

[37] **Vakit**, 5 Eylül 1922, s. 1; Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyannamesi 6 Eylül tarihli "*Vakit*" gazetesinde ise "*Büyük Asil Türk Milleti*" sözüyle yayımlandı. ("*Mustafa Kemal Paşa'nın Beyannamesi*", **Vakit**, 6 Eylül 1922, s. 2)

5 Eylül'den sonra İtilaf devletlerini bir "*telaş*" sardı. Beklenmedik taarruz karşısında planları alt üst oldu. Bu nedenle de başta İngiltere olmak üzere işgal kuvvetleri olası bir ateşkesin yapılması için harekete geçti. 6 Eylül 1922'de Fethi (Okyar) Bey Londra'dan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekti: "*İngiltere acele mütareke istiyor. Fransa ve İtalya'nın Yunanlıların kat'i mağlubiyetine karşı çıkması beklenemez. Trakya'nın alınması, azınlıkların değiştirilmesi, harp tazminatı, ülkede yapılan tariflerin tamiri istenmelidir*". Fethi Bey şifresinin sonunda şunu da istemekteydi: "*Askeri zaferimizle düşmanın zulüm ve tahriplerinin de süratle Avrupa'ya yayılması ve bildirilmesi lüzumunu hatırlatırım*".[38]

Türk basınına Yunan birlikleri hakkında yansıyanlar ise durumun vahametini göstermesi açısından önemliydi. "*Vakit*" gazetesinin 6 Eylül tarihli nüshasında Yunan birliklerinin Çanakkale bölgesini tahliye ettiğine dair haber yazısı buna sadece bir örnekti. Yazıda Yunanlıların 5 Eylül'den itibaren Çanakkale'de işgal ettikleri yerleri boşaltmaya başladıkları, önce Bayramiç'i tahliye edip, sonra da Ezine'den geri çekildikleri, Biga ve Ovacık'tan ise 5 Eylül'den itibaren boşaltmaya başladıkları verilen bilgiler arasındaydı. Düşman kuvvelerinin tahliye ettikleri bölgelere Çanakkale Jandarma Taburu Kumandanlığı tarafından müfrezeler gönderilmiş ve İstanbul'da da bulunan birlikler bölgeye sevk edilmişti. Jandarma Komutanı Mirliva Ali Kemal Paşa bölgedeki asayişi sağlamak üzere hareket etti.[39]

Durumun ciddiyetini anlayan İstanbul'da bulunan generaller İngiltere'ye telgraf çekerek ne yapılması gerektiği konusunda bilgi almaya çalışıyor, kimisi de ateşkes istiyordu. Bu sırada İstanbul'da bulunan İngiliz Orduları Başkomutanı General Charles Harington 6/7 Eylül 1922'de İngiltere Savunma Bakanlığı'na bir telgrafı çekti: "*Durum ağır. Ateşkes için kaybedilecek zaman yok. Yunanlı, Anadolu'dan kaçıp gitmekten başka bir şey düşünmüyor!*".[40] Çünkü artık Yunan generaller esir edilmeye başlanmış ve buna dair haberler basın ile tüm Anadolu'da yayılmaya başlamıştı. 7 Eylül tarihli "*Vakit*" gazetesinde "*Yunan Başkumandanının esareti*" başlıklı haberde General Trikoupis ve maiyetinin 2 Eylül'de Uşak'ta esir edildiği, bunlar içerisinde; Erkân-ı Harbiye Miralayı Tenerenis, II. Kolordu Kumandanı General Diminisi, Erkânı Harbiye Reisi Vaskolopulos, Levazım Reisi Petrolidi ve XIII. Fırka Kumandanı Kayayadis bulunmaktaydı. Bu kişiler 2 Eylül akşamı Uşak'ta esir edilerek Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhlarına gönderilmişti.[41] Türk basınının düşman tarafın harekete geçmesinde etkili olduğu da bir

[38] Ali Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz: Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 313.
[39] **Vakit**, 6 Eylül 1922, s. 2.
[40] **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, IV, (Haz: Bilal N.Şimşir), TTK, Ankara, 1984, s. 87.
[41] **Vakit**, 7 Eylül 1922, s. 2.

realiteydi. Özellikle de "*Vakit*" gazetesi bunu çok iyi başarıyordu. Aynı tarihli gazetede 26 Ağustos'tan 1 Eylül'e kadar geçen taarruz sürecinin "*tarihçesi*" okuyucular ile paylaşılmaktaydı. Buna göre çok büyük ganimet ve esir elde edilmiş, bunlar Ankara'ya gönderilmiş ve diğer gazetelerde "*söz sırasının artık silahlarda"* olduğu belirtilmişti.[42] Böylece savaş sürecinden haberdar olamayanlar Dumlupınar Meydan Muharebesi ve düşmanın temizlendiği bölgeler hakkında da bilgi alabilecekti. Mustafa Kemal Paşa zafer sevincini ve sonrasında yapılacakları şu cümleleriyle ifade etmekteydi:

> "*Arkadaşlar! Kalbimde derin bir tahassür tevlîd etmiş olan ayrılıktan sonra tekrar size mülâki olduğumdan dolayı, pek mesudum. (Arz-ı şükran ederiz sesleri.) Cenab-ı Hakk'a hamd eylerim ki, ordularımızın silâhlarına emanet ettiğiniz aziz ve mübarek maksat, arzu ettiğiniz vech ile emniyet ve itimadınızın mahalline masrûf olduğunu gösteren mesûd bir neticeye vâsıl oldu... Memleketimizi çiğnemek üzere memleketimize giren Yunan ordusunu, harim-i ismetimizde boğacağız... Kararımız, en son düşman neferini vatanımızdan kovuncaya kadar taarruza devam etmektir, düşmanı takip ve tazyik eylemektir*".[43]

8 Eylül 1922 tarihli "*Vakit*" gazetesinde "*Büyük Millet Meclisinde heyecanlı bir celse*" başlıklı yazıda TBMM'de Türk ordusunun gösterdiği başarı, zafer ve kurtardığı bölgelerden dolayı bir merasimin yapıldığı, bu merasimden sonra Başkumandan'a bir tebrik telgrafı çekildiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın da buna telgrafa şu karşılığı verdiği belirtilmekteydi: "*Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının müstesna kıymet ve kabiliyeti sebebiyle Meclis-i Âlî'yi tebrik ederim*".[44]

Türk ordusu tarafından 9 Eylül 1922'de İzmir'in işgalden kurtarıldığını öğrenen Mustafa Kemal Paşa ordulara bir tebrik bildirisi gönderdi. Bildiride: "*İlk verdiğim Akdeniz hedefine varmakta, orduların gösterdiği gayret ve fedakârlığı saygı ve takdirle anıyorum. Kazanılan büyük zaferde gerçekte etken olan değerli arkadaşlarıma işten teşekkür ve kutlamalarımı iletirim. Orduların bundan sonra verilecek hedeflerin elde edilişinde de aynı istek ve fedakârlığı göstereceklerine güvenim tamdır*". Gazi, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Orbay'a da bir tebrik telgrafı gönderdi. Telgrafta; "*Birliklerimiz İzmir'in doğu sırtlarında düşmanın son direnişini kırdıktan sonra bugün yenilmiş düşmanla beraber İzmir'imize zaferle girdi. Ben yarın öğleden*

[42] **Vakit**, 7 Eylül 1922, s. 2.
[43] **Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları**, II, (Haz: Kâzım Öztürk), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 837.
[44] **Vakit**, 8 Eylül 1922, s. 3.

itibaren İzmir'de bulunacağım".[45] 9 Eylül tarihli "*Vakit*" gazetesinde Yunan Ordusu'nun her taraftan "*demir bir çember*" içine alındığı ve geri çekilmek için de bir yolunun kalmadığı belirtilmekteydi: "*Yunan şimal grubu perişan bir halde dolaşmaktadır. Bursa'nın üç gün evvel Yunanlılar tarafından tahliye edildiği muhakkaktır. Rumca gazeteler ve Atina'dan gelen telgrafnâmeler de bunu teyid etmektedir. Şu halde Yunan şimal grubunun ikinci ricat yolu da kapanmış demektir*". Aynı tarihli gazetede Nazilli ve Söğüt de Türk ordusu tarafından işgalden kurtarıldı.[46]

10 Eylül'de Gazi Mustafa Kemal Paşa İzmir-Nif'e (Kemalpaşa) gelerek geceyi burada geçirdi.[47] Aynı gün saat 14.00'te Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa ile İzmir'e geldi. Mustafa Kemal Paşa ve maiyetindekiler sevinç gösterileri ile karşılandı. Gelenler Hükûmet Konağı'na geçti.[48] 10 Eylül tarihli "*Vakit*" gazetesinde "*İzmir de Anavatana Kavuştu*" başlığıyla okuyuculara bilgi verildi: "*Üç buçuk seneye yakın bir zamandan beri beklediğimiz mesûd gün nihayet hulûl etti: İzmir Anavatana Kavuştu. Dün ikindi vaktinden beri İzmir'de Osmanlı bayrağı temevvüc etmektedir*".[49]

11 Eylül 1922'de Meclis İzmir ve Bursa'nın düşman işgalinden kurtarılması dolayısıyla Türk ordusuna ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya sonsuz şükran ve minnetini bildirme kararı aldı.[50] Aynı tarihli "*Vakit*" gazetesinde büyük zaferin haberi "*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir'de*" başlığıyla okuyucu ile paylaşılmaktaydı. Haberde; İzmir'e Türk süvari birliği 10 Eylül'de saat 11.30'da girdiği, İzmirlilerin Türk askerini "*emsalsiz bir şevk ve şetâretle*" karşıladığı, İzmir'deki resmî daireler ve karakolların kurtarıldığı, düzen ve asayiş kısa sürede temin edildiği belirtilmekteydi. İzmir'in kurtarılışından kısa bir süre sonra Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın da otomobil ile İzmir'e geldiği ve halk tarafından "*tezâhürât*" ile karşılık verildiği ifade edilmekteydi.[51]

---

[45] **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları**, II, (Editör: Mustafa Onar), T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1995, s. 371-372;Kocatürk, **age.**, s. 205.
[46] **Vakit**, 9 Eylül 1922, s. 2,3.
[47] Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, II, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s. 309.
[48] **Türk İstiklal Harbi, (Batı Cephesi)**, II. Cilt, 6. Kısım, 3. Kitap, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, 1969, s. 134.
[49] **Vakit**, 10 Eylül 1922, s. 1.
[50] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, Devre I, Cilt 22, Ankara, 1959, s. 620.
[51] **Vakit**, 11 Eylül 1922, s. 1.

SONUÇ

Büyük Taarruz, Millî Mücadele’de Türk ordusunun işgalci devletlere son ve kesin darbeyi vurmasını sağlamak ve düşmanları Anadolu'dan tamamen çıkarmak için planlanan gizli bir harekâttı. TBMM’nin 20 Temmuz 1922'deki oturumunda kendisine dördüncü kez Başkomutanlık yetkisi verilen Mustafa Kemal Paşa, taarruz kararını aldı ve hazırlıkları gizli olarak yürüttü. Taarruzun büyük bir gizlilik içerisinde tam bir baskın olarak planlanmış olması nedeniyle Ankara, savaş kazanılana dek Anadolu'dan dışarıya haber sızdırılmamasına büyük önem vermişti. Bu bağlamda her türlü haberleşme ve ulaşımı denetimi altına almıştı. Bu nedenle İstanbul basını ilk günlerde saldırı hakkında sağlıklı haber alamamaktaydı. Anadolu'daki gelişmeler hakkında yapılan haberlerde başta Yunan resmî tebliğleri olmak üzere, Avrupa basınından aldığı haberlere dayandırmaktaydı. Bu haberler verilirken de ölçülü bir dille düşünceler ileri sürmeye çalışmaktaydı.

Büyük Taarruz, 26/27 Ağustos gecesi Afyon'da başladı. Bu bölgede kuşatılan düşman birlikleri Mustafa Kemal Paşa'nın idare ettiği Dumlupınar Meydan Muharebesi'nde imha edildi. Böylece Millî Mücadele’nin kilit noktası olan Büyük Taarruz zaferle sonuçlandı. Anadolu başta İtilaf devletleri olmak üzere Yunan işgalinden kurtarıldı. Kesin zaferin kazanıldığı 30 Ağustos tarihinde de Anadolu’dan haber alınamadığı görülmektedir. Zaferin hemen akabinde 31 Ağustos'tan itibaren Anadolu resmî tebliğleri gecikmeli olarak da olsa yayınlandığı görülmektedir. Bundan sonra taarruzun her adımı resmî tebliğ ve beyannameler aracılığıyla Anadolu halkına duyuruldu. Yapılan açıklama ve yorumlarla merak ve endişe içinde olan halkın heyecanı yatıştırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Her evresi ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan Büyük Taarruz; kimsenin beklemediği bir zamanda başlamış, müttefik devletlerin karışmasına fırsat verilmeden, büyük bir gizlilik içinde yürütülmüş ve sonuçlandırılmıştı. Anadolu halkı taarruzu; resmî tebliğ, beyanname ve yetkililerden alınan haberlerle olayları takip etmek imkanını bulmuştu. Yunanlıların olağanüstü bir biçimde tahkim ettiği, geçilemez denilen Afyonkarahisar'ın düşmesi, dönüm noktası olmuştu. Basın aracılığıyla bilgilendirilen halk, art arda gelen zafer haberlerini coşkuyla karşılamıştı. Bu süreçte özellikle de 26 Ağustos-11 Eylül tarihleri arasında geçen sürede dönemin önemli gazetelerinden biri olan ve Millî Mücadele’yi destekleyen “*Vakit*” gazetesi de verdiği günü birlik haberler ile hem halkı aydınlattı hem de Türk ordusunun moral ve motivasyonunu yükseltti.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

Gazeteler

Vakit, 23 Temmuz 1922, s. 1.

Vakit, 1 Ağustos 1922, s. 1.

Vakit, 4 Ağustos 1922, s. 1.

"*Trakya'daki Yunan Kuvvetleri Tefessüh Etmeye Başlamıştır*", **Vakit**, 14 Ağustos 1922, s. 1.

Hâkimiyet-i Milliye, 20 Ağustos 1922, s. 1.

Vakit, 29 Ağustos 1922, s. 1.

Vakit, 31 Ağustos 1922, s. 1.

"*İki Yunan Fırkası Bozuldu*", **Vakit**, 31 Ağustos 1922, s. 1.

Vakit, 1 Eylül 1922, s. 1

Vakit, 2 Eylül 1922, s. 1.

Vakit, 3 Eylül 1922, s. 1.

Vakit, 4 Eylül 1922, s. 1.

Vakit, 5 Eylül 1922, s. 1.

"*Mustafa Kemal Paşa'nın Beyannamesi*", **Vakit**, 6 Eylül 1922, s. 2

Vakit, 7 Eylül 1922, s. 2.

Vakit, 8 Eylül 1922, s. 3.

Vakit, 9 Eylül 1922, s. 2,3.

Vakit, 10 Eylül 1922, s. 1.

Vakit, 11 Eylül 1922, s. 1.

Araştırma Eserler

ANILIR, Yaşar, **Akşehir Tarihi Ve Tarihi Eserleri**, Konya, 1991.

Askeri Tarih Belgeleri, Yıl: 64, Sayı: 136, (Temmuz 2015), Belge No: 18.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, (Haz: Bedi Yazıcı), 1995.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, II, (Editör: Mustafa Onar), T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1995.

Atatürk'ün T.B.M.M. Açık ve Gizli Oturumlarındaki Konuşmaları, II, (Haz: Kâzım Öztürk), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (24.04.1920-28.10.1923 TBMM Hükûmetleri Dönemi), I, (Haz: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz, Gülşah Erdem Efe), TBMM Basımevi, Ankara, 2014 .

BIYIKLI, Mustafa, **Kaynakçalı Türk dış politikası kronolojisi: (1918-1938),** Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011.

EFE, Ahmet, **Çerkez Ethem**, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2007.

HİMMETOĞLU, Hüsnü, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, II, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.

İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), IV, (Haz: Bilal N.Şimşir), TTK, Ankara, 1984.

İstiklâl Harbi İle İlgili Telgraflar, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 1994.

KOCATÜRK, Utkan, **Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1982.

OKYAR, Ali Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, (Haz: Cemal Kutay), Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ÖKLEM, Necdet, **TBMM Gizli Oturumlarında Başkomutanlık Kanunu Ve Tartışmalar**, İzmir, 1982.

ÖNDER, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.

SARI, İbrahim, **Türk Ordusu**, Antalya, 2006.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, TTK, Ankara, 1996.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV, Ankara, 1974.

TUĞLACI, Pars, **Çağdaş Türkiye**, I, Cem Yayınevi, İstanbul, 1987.

Türk İstiklal Harbi, (Batı Cephesi), Cilt II, 6. Kısım, 3. Kitap, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, 1969.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre I, Cilt 22, Ankara, 1959.

BÜYÜK TAARRUZ'DA SÜVARİ HAREKÂTI DOKTRİNİ VE İCRASI

Dr.Abdullah Cüneyt KÜSMEZ[*]

ÖZET

Bu bildirinin amacı; dönemin çoğunlukla taktik esaslara dayalı süvari doktrininin Büyük Taarruz'da nasıl uygulandığını ve mevcut doktrinde yer almayan ve yeni geliştirilen uygulamalarla nasıl icra edildiğini operatif yönden ortaya koymaktır.

Bildiri metninin hazırlanmasında, dönemin Avrupa ordularında piyade ve topçu sınıflarının yanında müstakil bir sınıf olarak teşkilatlanması yapılan süvarinin, muharebe esnasında kullanma esaslarının tespit edilmesi başlangıç olarak alınmıştır. Ancak bu esaslar taarruz, savunma ve geri çekilme şeklindeki harekât çeşitlerinde farklılık gösterdiğinden bu çalışmada taarruz harekâtında Türk süvarisinin durumu, doktrine yaptığı katkı bakımından incelenecektir. Diğer taraftan Türk Ordusu'ndaki süvarinin, döneminin diğer ordularındaki süvari ile karşılaştırması da yapılarak taarruzda asli unsur olan manevranın süvari vasıtasıyla nasıl etkin bir şekilde kullanıldığı belirtilecektir.

Bildirinin temel kaynakları, süvari sınıfına ait dönemin askerî talimnameleri ve nizamnameleridir. Ayrıca çalışmada diğer araştırma eserleri ile birlikte muharebe sahasına ait harekât durum raporları ve telgraflar da önemli bir yer tutmaktadır. Bildirinin konu kapsamı Başkomutan Meydan Muharebesi ile sınırlandırılmamıştır; çünkü Büyük Taarruz üç aşamada gerçekleşmiştir. Bu nedenle "Büyük Taarruz" kavramı altında süvarinin her safhada kullanılmasının doktriner yönü incelenmiş olacaktır.

Büyük Taarruz'da süvari harekâtını doğrudan Başkomutanlığa bağlı olan 5.Süvari Kolordu Komutanlığı icra etmiştir. Süvari Kolordusunun doktriner uygulamaları, harekâtın 3 safhası üzerinden incelenecektir. Buna göre; Fahrettin Paşa'nın sevk ve idaresinde olan 5.Süvari Kolordusu, 1922 yılında Büyük Taarruz'da;

26 Ağustos 1922-27 Ağustos 1922 döneminde "Yarma, Kuşatma ve Çevirme Harekâtı",

28 Ağustos 1922-31 Ağustos 1922 döneminde "Başarıdan Faydalanma ve İmha Harekâtı",

1 Eylül 1922-18 Eylül 1922 döneminde ise "Takip Harekâtı" safhalarının her birinde yer almıştır. Böylece her bir safhada süvarinin

[*] Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, ackusmez1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3964-2081.

ayrı ve toplu bir kuvvet olarak kullanımına ait özellikleri ortaya konulmuş olacaktır. 5.Süvari Kolordusunun başlangıçta 1.Ordu Komutanlığına takip harekâtında ise bağımsız olarak 24 gün süren muharebesi sonunda; Dünya harp tarihinde en uzun süreli ve en etkin kullanımda olduğu ifade edilecektir. Bununla birlikte bir kuşatma harekâtında genellikle piyadenin manevrasını desteklemek maksadıyla yanlardan taarruz kuvveti olarak kullanılmaktan öte müstakil kullanımını, başarıdan faydalanma safhasında geriye sarkarak Yunan birliklerinin imhasına katılmasını, takip safhasında ise yine müstakil bir kuvvet olarak İzmir'e kadar harekâtın temposunu muhafaza etmesi çok önemli doktriner gelişmelerdir.

***Anahtar Kelimeler*:** Askerî Talimnameler, Askerî Doktrin, Süvari.

ABSTRACT

Cavalry Operation Doctrine During The Great Offensive

The purpose of this article is to show operatively how the cavalry doctrine, which was mostly based on tactical principles, was applied in the Büyük Taarruz and how it was carried out with newly developed practices that were not included in the existing doctrine. In the article, it is taken as a basis to determine the principles of the use of the cavalry in battle, which was organized as a separate class alongside the infantry and artillery classes in the European armies of the period. However, since these principles differ in the types of operations in the form of offensive, defensive and withdrawal, the contribution of the Turkish cavalry to the doctrine in an offensive operation has been examined. On the other hand, comparing the cavalry in the Turkish Army with the cavalry in other armies of the period will be made and it will be stated how the maneuver, which is the main element in the attack, was used effectively by cavalry.

The main sources of the article are the military manuels and regulations of the period belonging to the cavalry class. In addition, along with other research works, operational status reports and telegrams of the battlefield have an important place in the study. The scope of the article is not limited to "the Başkomutan Meydan Muharebesi". Because the "Büyük Taarruz" took place in three stages. Thus, under the concept of the "Büyük Taarruz", the doctrinal aspect of the use of cavalry at every stage will be examined.

In the Büyük Taarruz'da, the cavalry operation was carried out by the 5th Cavalry Corps Command, which was directly subordinate to the

Commander-in-Chief. The doctrinal practices of the Cavalry Corps were examined through 3 phases of the campaign. Accordingly,

"Operation Breakthroungh, Envelopment and Encirclement" between 26 August 1922 and 27 August 1922, "Operation to Exploitation of Success and Destruction" between 28 August 1922 and 31 August 1922, During the period from September 1, 1922 to September 18, 1922, he took part in each of the "Follow-up Operation" phases. Thus, the characteristics of the use of cavalry as a separate and collective force at each stage will be revealed. At the end of the 24-day battle of the 5th Cavalry Corps, initially under the command of the 1st Army and independently in the follow-up operation; It will be stated that it was the longest and most effectively used cavalry in the history of world warfare.

As a result, in order to support the maneuver of the infantry, generally supporting the destruction of the Greek troops as a retreating force in the phase of benefiting from success other than the side attack as a siege force in order to support the maneuver of the infantry, and maintaining the tempo of the operation until Izmir as a detached force in the follow-up phase are important doctrinal results.

Keywords: Military Manuel, Military Doctrine, Cavalry.

GİRİŞ

Birinci Dünya Harbi'nde ordular geniş cephelerde uzun süreli muharebelere girmişti. Harp Avrupa'nın merkez ve doğusunda, uzun ve durağan cepheler halinde, Anadolu doğusu ve güneyi ile Arap yarımadasında ise bölgesel ve birbirini takip eden cepheler halinde gerçekleşmişti. Almanya Avrupa merkez bölgesinde, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Avrupa doğusunda, Osmanlı Devleti ise Anadolu, Kafkaslar ve Arap Yarımadası'ndaki cephelerde yer almıştır.

Birinci Dünya Harbi, aynı zamanda Avrupa'daki devletlerin ulaştığı teknolojik gelişmelerin orduların harp silah ve teçhizatında önemli etkisinin görüldüğü bir harptir. Nitekim makineli tüfeklerin yaygın kullanımı ve topçu silahlarındaki menzil artışı ile atışlarındaki isabet yüksekliği muharebelerin şiddetini ve süresini artırmıştır. Harbin sonuna doğru gelişen zırh teknolojisi sayesinde seri atışlı makineli tüfek ateşleri ile parça tesiri yüksek topçu ateşlerinden piyadenin korunması maksadıyla zıhlı araçlar üretilmiş ve tank adı ile ilk kez paletli zıhlı bir araç harp sahasında görülmüştür. Hatta zırhlandırma öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki tren katarlarında ve otomobillerde de kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca alev makinesi ve gaz mühimmatının kullanılması, savunmanın parçalanması için yeni taktik uygulamalar olmuştur.

Cephelerin genişliği, muharebelerin sürekliliği ve gelişen teknolojinin harp sahasına yansımaları orduların, komuta yapıları ve birliklerin kullanma esaslarını değiştirdiğinden temel harekât uygulamalarını da değiştirmiştir. Kesin sonucun alınmasında ana düşünce olan taarruz, kuvvetin muharebe sahasında dengelenmesi nedeni ile kesin sonuca ulaşmayı çoğu zaman geciktirmiş ve savunmayı giderek öne çıkarmıştır. Ayrıca orduların, yeniden taarruz için tertiplenme ve toparlanmaya ihtiyaç duymaları, bu kez muharebede, savunma öncesi bir manevra olarak uygulanan geri çekilmeyi bağımsız bir harekâta dönüştürmüştür. Böylece taarruz, savunma ve geri çekilme üç ayrı harekât neviî olarak harp sahasında doktriner bir esasa ulaşmıştır.

Diğer taraftan hasmın azim ve iradesini kırmak olan harbin nihai amacına ulaşmak; taarruz harekâtındaki manevra anlayışına yeni taktik/operatif düşüncelerin dâhil edilmesi ile daha da zorlaşmıştır. Taarruzda manevra anlayışına getirilen yeni boyut; cephe boyunca geliştirilen taarruzlar sonucu hasmın tespit edilen zayıf bölgesine yapılacak bir yarma harekâtı ile savunmasını çökertmek yerine, bu harekât ile koordineli olarak yan ve gerilerine yapılacak tek veya çift taraflı kuşatma ve/veya çevirme manevraları ile imhasını sağlamak daha öncelikli bir hareket tarzı olmuştur. Harp alanında taarruz eden büyük birlikler için yapılması oldukça zor ve sürekli koordine ve irtibat gerektiren kuşatma ve çevirme manevrasına dayalı taarruzlar, yüksek komuta gruplarına ihtiyaç duymuştur.

Birinci Dünya Harbi öncesi doktriner olarak kabul gören bu anlayışta, kuşatma manevralarını yapabilecek, hasmın gerisine düşebilecek ve bu suretle büyük birliklerin manevralarına imkân sağlayabilecek öncelikli kuvvet, hareket kabiliyeti yüksek süvari birlikleridir. Fakat harp öncesi Avrupa'da süvari birliklerinin kullanımına yönelik bazı olumsuz görüşler mevcuttur. Özellikle Fransız Ordusu'nda ateşli silahlarda görülen gelişmelerin süvariye olan ihtiyacı azalttığı düşüncesi ile ordu süvarisinin kaldırılarak bunlardan tasarruf edilen kuvvetin topçuya dönüştürülmesi düşünülmüştür. Gerekçe olarak Rus-Japon savaşında süvarinin etkisizliği örnek olarak gösterilmiştir. Ancak Alman Ordusu'nda ise aksine süvari tümenleri teşkil edilmiş ve süvariye olan ihtiyacın devam ettiği ifade edilmiştir.[1] Bu tartışmadaki farklı görüşlerin temelinde Fransızların muharebede makineli tüfek ve topçu ateşlerine, Almanların ise hareketli birliklere ve manevraya öncelik vermesidir.

Bununla birlikte harp öncesi süvari hakkındaki görüşlerin pek dikkate alınmadığı görülmüştür. Nitekim özellikle Avrupa merkez bölgesindeki Alman taarruzlarının Fransız cephesini kuşatma yerine yarma manevraları ile

[1] Mehmet Salim, Mülazım, Süvari Mızraklı Birinci Alay, **Süvarinin Keşif Hidemâtı**, Matbaa-ı Ebu'lziya, Konstantiniye, 1330, s. 3-4.

parçalanmasına dayalı operatif düşünce tarzı, süvari birliklerinin kullanım önceliğini kaybetmesine neden olmuştur.[2] Böylece muharebeler 1916'dan itibaren durağan hale gelmiş ve 1917 sonunda tankların savunma ağırlıklı kullanılması da eklenince muharebelerdeki operatif durgunluk harbin neticesine etki etmiştir. Bununla birlikte aynı durum, geniş harekât sahalarında kuvvet kaydırmaları ve savunma hatlarının sık değişmesi üzerine süvariye duyulan ihtiyaç nedeniyle Doğu Cephesi ve Güney Cephesi için söylenemez.

Birinci Dünya Harbi öncesi Osmanlı Ordusu'nun hem eğitim hem de teşkilatlanma bakımından kuvvet yapılanmasında önemli değişiklikler yapılmıştı. Doktriner anlamda eğitim ve öğretimde Alman askeri esas ve usûlleri, eğiticiler ve talimnameler ile okullarda ve kıtalarda uygulanırken teşkilatlanmada da etkisi görülmüştür. Nitekim piyade birliklerinde tümen asli muharip unsuru olmuş ve tümenler üçlü sistem adı verilen üç alay, alaylar üç tabur olarak teşkilatlanmıştı. Topçu ise piyade tümenlerine bağlı topçu alayları olarak yer almış süvari, kolordularda süvari tugayları ve tümenlerde ise süvari alayları olarak yeniden teşkil edilmişti. Bununla birlikte piyade tümenlerinin içerisinde de keşif görevlerini yerine getirecek şekilde süvari birliklerinden keşif bölükleri bulunuyordu. Piyade, topçu ve süvari olarak üç asli sınıftan oluşan muharip yapının operatif kullanımı, Birinci Dünya Harbi'nde o rduların arazi, kuvvet ve zamana göre uyguladığı manevralara göre değişiklik göstermiştir.

Türk Ordusu, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre kuvvet azaltımı gerekçesi ile yapılan yeniden teşkilatlanma sonrasında önceki yapıyı korumuş olmasına rağmen muharebe gücü; silah, teçhizat ve personel eksikliği nedeniyle oldukça azalmıştır. Millî Mücadele başladığında Anadolu'daki kolorduların piyade ve topçu birlikleri mevcutları az olsa da teşkilatı değişmemiş ancak süvari birlikleri aynı durumu koruyamamıştır. İdari ve lojistik gerekçeler yanında kolordulardaki hem süvari birliklerinden hem de atlı piyade birliklerinden Kuvâ-yı Milliyeye geçişlerin etkisi büyüktür.

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın, öncelikle kolordular ile sağladığı irtibat, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile de teşkil edilen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Millî Müdafaa Vekâleti ile sağlanan merkezi komuta yapısı, kuvvetin kullanılmasında önemli aşamalardır. Sonrasında cephelerin düzenlenmesi, kolorduların yeniden teşkilatlanması, komutanlık atamaları ve harekât planlamaları ile Kuvâ-yı Millliye harekâtından Düzenli birlik harekâtına geçiş kararının verilmesi, yüksek komuta merkezinin aldığı önemli askerî-stratejik kararlardır.

[2] F. Akıncılar, *"Süvarinin Lüzum ve Ehemmiyeti"* **Askeri Mecmua,** Cilt IX, Sayı 110, (662-705), Ankara Eylül 1938, s. 663.

Yunan Ordusu'nun Batı Anadolu'da işgal bölgelerini genişleterek Haziran 1920'den itibaren ileri harekâtına başlaması ile Türk Ordusu da operatif harekâtını hızlandırmak zorunda kalmıştır. Düzenli Birlik Harekâtına geçiş ile birlikte Doğu Cephesi'nde 15.Kolordu Komutanlığının ve Güney Cephesi'nde ise 2.Kolordu Komutanlığı ve El Cezire Cephesi Komutanlığının etkili taarruz harekâtı ile Türk İstiklâl Harbi'nin üç cephesinin ikisinde ilk askerî hedeflere ulaşılacak ve bölgenin emniyeti sağlanacaktır. Batı Cephesi'nde ise başlangıçta 20.Kolordu, 12.Kolordu ve 14.Kolordu tümenleri ile oluşturulan Batı Cephesi Komutanlığı I ve II. İnönü Muharebeleri ile Yunan ilerlemesini kuzeyde durdurmasına rağmen sürekli olmayacak ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrası savunma gücünü kaybetmemek maksadıyla Sakarya Nehri doğusuna geri çekilme harekâtı ile yeniden savunma için tertiplenecektir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra 15 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı, grup teşkilatından ordu teşkilatına geçmiş ve doğrudan bağlı birlikler olarak; bir ordu, üç kolordu ve bir grup olarak teşkil edilmiştir. Ancak genel taarruz hazırlıkları kapsamında yeniden yapılan teşkilatlanma gereği 18 Kasım 1921'de bir ordu komutanlığı daha kurularak Batı Cephesi Komutanlığı iki ordu halinde düzenlenmiştir.[3] Teşkilatlanma çalışmaları devam ederken ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin önemli bir kuvveti olan 5.Süvari Kolordusu[4] da kendi bağlı birliklerinin teşkilatlanmasını yaparken eğitimleri devam etmiştir. Özellikle Konya'da kurulan binicilik okulunda süvari eğitimleri verilerek tatbikatlar ile harekât esnasındaki sevk ve idare esasları öğretilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın taarruz öncesi birliklerin denetlenmesi kapsamında 12-15 Nisan 1922'de 5.Süvari Kolordusu'nun Ilgın'da izlediği manevralı tatbikatında; *"Geçmiş zamanlarda savaşlar kesin ve çetin mevzi savaşları ile oluyordu. Bugün kuvvet ateştedir. Süvari kolordusunu Ilgın'da denetledim."* notu ile memnuniyetini ifade etmiş ve süvari kolordusunun taarruzda hareket ve ateş kabiliyetinin önemini belirtmiştir.[5] Bu düşünce tarzı, aynı zamanda Büyük Taarruz'da süvari kolordusunun manevraya dayalı bir kütle halinde kullanılacağının bir göstergesidir. Hatta Birinci Dünya Harbi'nde büyük oranda süvari muharebeleri olmamasına ve süvarinin çoğunlukla yaya muharebede kullanılmasına rağmen teşkilatlanmasına önem verilmiş ve Birinci Dünya

[3] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (HTVD), Sayı.58, Vesika Nu.:1334,** Genelkurmay Basımevi, Ankara, Aralık 1966.

[4] Sakarya Meydan Muharebesi'nde adı 5.Grup Komutanlığıdır. Kolordu teşkilatına geçtiğinde aynı numaralı üç süvari tümeni ile teşkil edilmiştir.

[5] Zekeriya Türkmen, ***"Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunun Denetlenmesi ve Ilgın Manevralarında Süvari Kolordusu"*** Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt XX, Sayı 58, (203-230), s. 220

Harbi'nin etkili silahı makineli tüfek, süvari alaylarındaki miktarı artırılmıştır.[6]

Süvari, bilinen doktriner esaslara göre piyade ile müşterek harekât, keşif ve akın görevlerinde müstakil harekât, takip ve ricatta ise hem müşterek hem de müstakil harekât icra edebilmektedir. Çoğunlukla ordu süvarisi şeklinde bir teşkilatlanma ile harekâta katılırsa da icra edeceği görevlere göre komuta bağlantıları değişebilmektedir. Birinci Dünya Harbi sonrası bir süvari kolordusunun yapabileceği görevler; *"Bir süvari kolordusuna tevdi olunabilecek vazaifi hassaten; keşif, sınıf-ı muhtelifeden mürekkep düşman kolları harekâtının tehiri (akın), muharebe meydanında ihata manevrası icrası, takip, ricatın setr ve himayesidir."*[7] şeklinde sıralanmıştır. Birinci Dünya Harbi'nde özellikle akın,[8] çoğunlukla kullanılan hareket tarzıdır. Nitekim Sakarya Meydan Muharebesi'nde de 5.Grup Komutanlığı da Uzunbeyli bölgesinde keşif ve akın, Mangaldağı bölgesinde ise Yunan kolordusu yanına taarruz görevlerini icra etmiştir.[9] Büyük Taarruz'da bu kez süvarinin farklı bir kullanımı söz konusu olacaktır.

Bu doğrultuda yapılan teşkilatlanma sonrasında; 1 Temmuz 1922'de 5.Süvari Kolordusu Batı Cephesi Komutanlığına bağlanmış[10] ve 1 Ağustos 1922'de ise Batı Cephesi'nin kuruluşuna son şekli verilerek 1.Ordu, Nurettin (Sakallı) Paşa; 2.Ordu, Yakup Şevki (Subaşı) Paşa; 5.Süvari Kolordusu,[11] Fahrettin *(Altay)* Paşa ve Kocaeli Grubu, Albay Halit *(Karsıalan)* Bey'den teşkil edilmiştir.[12] Harekâtın başlangıcında 5.Süvari Kolordusu ordu süvarisi olarak 1.Ordu'nun komutasındadır.

---

[6] **Süvari Makineli Tüfek**, Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Asar-ı Gayriresmiye Külliyatı, Harb-i Umumide Fünun-u Askeriye, Çev.:Piyade Yüzbaşı Halil Nasuhi Bey, Matbaa-ı Askeriye, Dersadet, 1337, s. 21-26.

[7] **Harbde Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Harb-i Umumiden Alman Malumat ve Tecaribi**, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet, 1338, s. 104..

[8] **Harb-i Hazıra Netayicine Göre Zaman-ı Hazır Süvarisi Hakkında Mütalâat**, Fransızcadan Çev.:Miralay Sami Sabit, Süvari Müfettişi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1341, s. 33.

[9] Abdullah Cüneyt Küsmez, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Derinlikte Savunma Anlayışı Doktrinine Göre Süvari Birliklerinin İleri Hatta Kullanılması" **100.Yıldönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Uluslararası Sempozyumu, 09-11 Eylül 2021, Bildiri Kitabı,** (24-47), Ankara 2022, s. 38-39

[10] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, II-6/1,** Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1967, s. 26-27.

[11] **Harbde Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Harb-i Umumiden Alman Malumat ve Tecaribi**, 1338, s. 103. *Madde:129; "Bir orduya veyahut ordular grubuna rabt ve ilhak olunan müteaddit süvari fırkalarının bir komuta altında birleştirilmesi mümkündür. O vakit işbu fırkalar bir süvari kolordusu teşkil ederler."*

[12] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz, II-6/2,** Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1968, s. 7-8.

Yarma, Kuşatma ve Çevirme Harekâtında Süvarinin Kullanılması (26-27 Ağustos 1922)

Batı Cephesi Komutanlığı birliklerinde yeniden teşkilatlanma ile komuta değişiklikleri yapılırken Yunan kuvvetlerine yapılacak genel bir taarruzun planlama safhasına da geçilmişti. 15 Ekim 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti, Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığına verdiği direktif ile Yunan Ordusu'nun daha fazla kuvvetlenmeden taarruzi bir harekât planının hazırlanmasını istemiştir. Direktifte

> *"Yunanlara, kış gelmeden ve yeniden toparlanmalarına imkân vermeden bir darbe vurulması gerektiği, bu maksatla planlanan harekâtın, asıl kuvvetlerle Afyon bölgesinden[13] yapılarak gerisinin kesilmesi ve bu suretle demiryolunun kullanılmasının önlenerek İzmir ile ulaşım irtibatının kesilmesi ve bu harekât tasarısı üzerine görüş ve değerlendirmelerin bildirilmesi"* emrediliyordu.

Direktife uygun olarak Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından bir taarruz planı hazırlanmış ve Batı Cephesi Komutanlığı da plana uygun bir "Taarruz Tasarısı" oluşturarak Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur.[14] Ayrıca 5.Süvari Kolordusu'nun Çivril ve Çal bölgelerinde yaptığı akınlarda[15] Yunan Ordusu'nun en zayıf noktasının Afyon-İzmir yolu üzerinde olduğu tespit edilmesi harekât planındaki muhakemenin doğruluğunu belirtmesi bakımından önemlidir.[16]

Direktifte de görüleceği üzere Yunan ordusunun gerisinin kesilmesi harekâtın ağırlık merkezi olarak belirlenmiş ve bu görevi icra edecek kuvvetin ise süvari kolordusu olduğuna dikkat çekilmiştir. Ancak derinlikte gerinin kesilmesi yarma harekâtından sonra gerçekleşecek olan imha harekâtında yani ikinci safhada yapılacaktır.

Başkomutan, *"kesin sonuç yerinde her yönden kuvvetli ve bölünmemiş bir cephe ile taarruz edilmesi"*[17] yönünde verdiği direktife[18] göre hazırlanan

---

[13] Hakkı Tümerdem, **Yunanlarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceyş Bakımından Tetkik,** Necmistiklal Matbaası, İstanbul 1935, s. 88

[14] Cevdet Kerim İncedayı, **Türk İstiklâl Harbi-Garp Cephesi,** Haz.: Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 164.

[15] **Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi…** s. 104. Madde:131; *"Bir süvari kolordusuna tevdi edilebilecek vazaifi hassaten Keşif, sınıf-ı muhtelifeden mürekkep düşman kolları harekâtının tehiri, muharebe meydanlarında ihata manevrası icrası, takip, ricatın setr ve himayesidir."*

[16] **TİH, Batı Cephesi, II-6/1,** s. 44-66.

[17] **Türk İstiklâl Harbi Hülasası,** Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 6.

[18] **HTVD, Sayı.75, Vesika Nu.:1631**, Genelkurmay Basımevi, Ankara Eylül 1976.

taarruz planına[19] son şeklini vermek üzere 27 Temmuz 1922'de gittiği Akşehir'de Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'ya ihtiyat kuvvetinin yeri ve asıl taarruzda kullanılacak birliklerin takviyesi konusunda son emirlerini vermiş ve hazırlıkların 15 Ağustos 1922'ye kadar bitirilmesini istemiştir.[20]

Plana uygun olarak 6 Ağustos 1922'de, Batı Cephesi Komutanlığının, ordu ve süvari kolordusuna verdiği taarruz hazırlık emrinde;

> *"Yunan Ordusu'nun Trakya'dan kuvvet getirmeden gecikmeksizin taarruza geçilmesinin zorunlu olduğu, taarruzun asıl kuvvetlerle 1.Ordu Komutanlığı bölgesinden olmak üzere Akarçay ile Ahır Dağları arasından taarruz edilerek Yunanların çevrileceği,[21] taarruzun hedefinin Afyon-Ahır Dağları ve devamından başlayarak gelişecek şekilde yapılacak bir meydan muharebesi neticesinde Yunan Ordusu'nun büyük kısmının imhasının olduğu, buna göre; 1.Ordu'nun büyük kuvvetlerle taarruza başlayarak Yunan 4 ve 1.Tümenlerini kesin olarak mağlup edecek şekilde harekâta başlayacağı, 2.Ordu'nun ise taarruzuna 1.Ordu'nun taarruzundan önce başlayarak mümkün olduğu kadar fazla Yunan kuvvetini cephesinde tutması[22] ve bu suretle asıl taarruzu yapacak 1.Ordu'nun harekâtını kolaylaştırması ve taarruz zamanına kadar hazırlıklar dâhil taarruzun başlama saatinin gizlenmesi"* belirtilmiştir.[23]

---

[19] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev, II, (1919-1920),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 894. Son şekli verilmiş olan bu taarruz planını Atatürk, Nutuk'ta ana hatları ile şöyle açıklamaktadır: *"Düşündüğümüz ordularımızın kuva-yi asliyesini düşman cephesinin bir cenahında ve mümkün olduğu kadar cenah-ı hariciyesinde toplayarak, bir imha meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için muvafık gördüğümüz vaziyet kuva-yi asliyemizi düşmanın Afyonkarahisar civarında bulunan sağ cenah grubu cenubunda ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi. Seri ve kati netice almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü."*

[20] **HTVD, Sayı.75, Vesika Nu.:1632.**

[21] **Harbin Sevk ve İdaresi,** Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1315, s. 241. *"Düşman ordusunun bir cenahı vurulduktan sonra diğer parçaları üzerine atılmak için bir çevirme hareketi yapıldığı zaman bu hareket onları yeni bir cephe almaya ve o andan itibaren ussül-ü harekâtıyla olan turuk-u ittisaliye nokta-i nazarından ekseriya fena bir vaziyette kalmaya mecbur edecektir."*

[22] **Yeni Alman Piyade Talimnamesi,** Çev.: Mülazımevvel Ahmet Refik, İslam ve Askeri Kütüphanesi, İstanbul 1325, s. 155. *Madde:392, "Cephe taarruzu ile ihata taarruzunun müttehiden icrası muvaffakiyeti kati surette temin eder. İhata için en birinci şart düşmanı cepheden işgal etmektir. Bunun için de en ziyade düşmanı kemali metanetle meşgul etmek icap eder. Fakat ihata hareketi tam zamanında icra edilmediği takdirde cephe taarruzunun muvaffakiyetsizliğe müncer olacağı da mülahaza edilmelidir."*

[23] **TİH, Batı Cephesi, II-6/2,** s. 21-22. **Yeni Alman Piyade Talimnamesi,** s. 155. *Madde:392, "Cephe taarruzu ile ihata taarruzunun müttehiden icrası muvaffakiyeti kati surette temin eder. İhata için en birinci şart düşmanı cepheden işgal etmektir. Bunun için de en ziyade düşmanı*

Buna göre, Süvari Kolordusuna Taarruz Planında; Yunan güney cephe birliklerinin yan ve kanatlarına taarruz etmek suretiyle 1.Ordunun yarma harekâtını[24] kolaylaştırmak, 1.Ordunun sol yanına muhtemel bir Yunan taarruzunu engellemek,[25] Dumlupınar'daki Yunan ihtiyat tümeninin asıl taarruz bölgesine olan takviyesini önlemek, Dumlupınar-Uşak-İzmir demir yolunu kesmek ve taarruzların gelişmesi ile birlikte kuzeyden gelebilecek Yunan takviyesini önlemek görevleri verilmiştir. Bir bakıma Süvari Kolordusu kuvvetlerini 50 kilometrelik bir alana yaymak zorunda kalmış ve kuvvet bütünlüğü ile kullanılması ancak 1.Ordunun cepheyi yarmasından sonra gerçekleşmiştir.[26] Bu görevleri esnasında muhtemel bir Yunan taarruzuna karşı yarma harekâtı süresince 6.Piyade Tümeni ile koordineli bir harekât yapması istenmiştir. Bu durum süvari-piyade işbirliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Harekâtın başlangıcında Süvari Kolordusu asıl taarruzu yapacak olan 1.Ordu'nun harekât komutasındadır. Bunun sebebi süreli ve belirli bir görev ile 1.Ordu'nun Akarçay ve Ahır Dağları arasından cephenin yarılması esnasında ordunun batı yan emniyetini almaktır. Nitekim Süvari Kolordusuna verilen diğer görevler arasında 1.Ordunun yarma harekâtı esnasında Ahır Dağları batısında bulunan Yunan 2.Tümeninin muhtemel bir müdahalesini önlemek ve asıl taarruz birliklerine yol açmaktır. Bu maksatla süvari kolordusunun, kuzeye ve Dumlupınar istikametine gönderilerek, Yunan mevzi birliklerinin yan ve gerilerine taarruz etmesi sağlanacak, Yunanların Uşak ve kuzeydeki kuvvetlerinin asıl mevzilere takviye etmesi önlenecek ve demir yolu tahrip edilerek intikal yolu kesilmiş olacaktır. Plandaki bu görevden net olarak anlaşılan şudur; süvari kolordusu cephenin sol kanadında bulunan Yunan mevzi kuvvetlerine yan ve gerilerden taarruz ederek bu bölgeye Yunan takviyesi gelmesini engellemiş ve cephenin yarılmasına azami destek sağlamış olacaktır. Bu nedenle Süvari Kolordusu asıl taarruz mevzilerinin yanına kullanılacaktır ve buranın komutası da 1.Ordu Komutanlığındadır. Diğer bir ifade ile harekâtın başlangıcında Süvari Kolordusuna daha derinlikte ve geride çevirme görevi yani müstakil bir görev verilmemiştir. Bu tarz bir uygulamanın seçilmesindeki bir diğer sebep de daha

---

kemali metanetle meşgul etmek icap eder. Fakat ihata hareketi tam zamanında icra edilmediği takdirde cephe taarruzunun muvaffakiyetsizliğe müncer olacağı da mülahaza edilmelidir."

[24] **Harbin Sevk ve İdaresi,** s. 231. *"Düşman hattını yarmak hücum edilen orduyu ayrı ayrı dövebilmek için münferit parçalara ayırmak muvaffakiyet hâsıl olduğu zaman en büyük ve en güzel neticeler veren bir usûldür."*

[25] **Süvari Talimnamesi, Muharebe,** (Süvari Talimi Nizamnamesi'ne ek), Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1328, s. 11. Madde:428. *"Hücum büyük mikyasta olarak düşmanın bütün kuvvetinin yanına icra olunursa düşman tehlikeli zamanda nizam tebdiline mecbur edilir ve aynı zamanda cepheden dahi hücum edilerek düşman kuşatılırsa netice-i katiye istihsal olunabilir."*

[26] Nikolay Georgiyeviç Korsun, **Türk Yunan Savaşı, 1919-1922,** Çev.: Celal Pekşen, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 60-62.

harekâtın başında çevirme için geriye gönderilecek kuvvetlerin fark edilmesi durumunda zayiat vermesini önlemek ve asıl maksat olan cephenin yarılması için yapılan kuvvet tasarrufunu bozmamaktır. Nitekim bu önemli hususu Fahrettin Altay, Başkomutanın, Süvari Kolordusunun, başlangıçta zayiat verme ihtimali nedeniyle muharebe gücü azalacağını ve doğrudan etkisinin olamayacağını değerlendirerek piyadelerin cepheyi yardıktan sonra taarruza katılmasını ve sonra geriye sarkarak Yunan ihtiyatlarının yetişmesinin engelleneceğini[27] bir direktif ile belirttiğini ifade etmektedir.

Batı Cephesi Komutanlığından taarruz emrini alan ordu komutanları ve süvari kolordu komutanı birliklerine taarruz emirlerini vererek azami aldatma ve gizlilik tedbirlerinin[28] uygulanması istemiştir.[29] Konya'ya gelen[30] Başkomutan, 20 Ağustos 1922'de Akşehir'de Komutanlar ile yaptığı son toplantıda, genel taarruzun tüm cephelerde aynı anda[31] yapılması kararını vermiştir.

Büyük Taarruz'un 26 Ağustos 1922'de başlayacağı 25 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal Paşa tarafından yayımlanmamak üzere İcra Vekilleri Başkanı Rauf *(Orbay)* Bey'e bildirilmiş[32] ve verilen cevapta *"...Genel taarruzun fetih ve zafer ile sonuçlanması dileyerek Mustafa Kemal Paşa ve Türk Ordusu'na başarılar"* temennisinde bulunulmuştur. Türk Ordusu'nun genel taarruzu, tüm cephelerde topçu ateşleri ile aynı anda başlaması[33] emredilmiştir.

1.Ordu, Batı Cephesi'nin güneyinde doğudan batıya, 4.Kolordu, 1.Kolordu ile taarruz kademesinde,2.Kolordu ihtiyatta olmak üzere asıl taarruz 1.Kolordu bölgesinde, 5.Süvari Kolordusu ile başlangıçta kuşatma[34] sonra

---

[27] Fahrettin Altay, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, Cumhuriyet Matbaası, 1949, s. 42.

[28] **Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnamesi (Mevzi Harbinde Taarruz),** Almancadan Çev.: Erkan-ı Harp Binbaşı Tevfik, Matbaa-ı Liva, Eskişehir 1337, s. 15. *"Taarruz maksatlarının mahrem tutulması ve hazırlıkların hava ve arz tarassudundan gizlenmesi muvaffakiyet için esaslı şartlardır. Gizliliğin temini için kendi kıtaatımıza karşı dahi hazırlıkları muhtemel bir taarruza karşı tedbirler göstermek ve bütün ameliyat-ı evveliye için nazar-ı dikkate çarpmayacak nam-ı müstearlar kullanılması münasiptir."*

[29] **HTVD, Sayı.59, Vesika Nu.:1356, Genelkurmay Basımevi, Ankara Mart 1967.**

[30] **HTVD, Sayı.59, Vesika Nu.:1360.**

[31] **Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler,** Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1332, s. 4. *"Hücumun bütün cephelerde tüm vaktinde süratli olarak ve birlik beraberlik içinde icrası muvaffakiyetin ilk şartıdır."*

[32] **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi, (CDA),** Cumhuriyet Arşivi **Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.**

[33] **HTVD, Sayı.60, Vesika Nu.:1367, Genelkurmay Basımevi, Ankara Haziran 1967.**

[34] **Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruz,** s. 53. Batı Cephesi Komutanlığının 25 Ağustos 1922'de verdiği 93 Numaralı Taarruz emrinde Süvari kolordusunun görevi; *"...Esas olarak önce 1.Ordu karşısındaki düşmanın gerilerine düşecek surette görevlendirilecektir. Bu kolordu, düşmanın ihtiyat grubu ve Uşak Grubu'na karşı keşif ve emniyet hizmetlerini de yapacaktır. Ordunun sol kanadı Toklusivrisi ve İslamköy'e karşı 6.Tümen ile güven altına*

çevirme harekâtında,[35] 6.Tümen ile de cephenin sağ kanadında tespit görevinde olacak şekilde cepheyi yaracak ve Yunan 1.Kolordusunun takviye almadan ve toparlanmasına fırsat vermeden taarruzlarını geliştirecektir.[36]

5.Süvari Kolordusu, Ahır Dağları istikametinde ileri harekâtına başladığında[37] 2.Süvari Tümeni Dumlupınar demir yoluna gelmişti. 14.Süvari Tümenini de ileriye göndermek isteyen Kolordu Komutanı batıdan herhangi bir Yunan taarruzuna karşı tedbirli olmak[38] istediğinden kuvvetlerinin tamamını ileri harekâta dâhil etmemiştir.[39] Nitekim 1.Süvari Tümenine karşı yapılan Yunan taarruzu, süvarinin yaya muharebesi ile geri atılmış ve 5.Süvari Kolordusu,[40] Yunan mevzilerinin yanından geriye sarkmayı başarmıştır.[41] 2.Süvari Tümeni Çiğil Tepe'nin ele geçirilememesi nedeniyle 1.Ordu Komutanının verdiği emir ile bu cephedeki Yunan birliğinin yanına taarruz etmiş ve yarmanın hızlanmasına destek sağlamıştır.[42] Bu uygulamada süvari kolordusu bir tümeni ile taarruz eden Yunan birliğine karşı koyarken diğer tümeni ile 1.Ordunun taarruzlarına kanatlardan destek olmaktadır.

İlk gün yapılan muharebelerde süratle piyade birlikleri ile Yunan cephesine güneyden taarruz edilirken ve süvari birlikleri ile Yunan cephesinin batı yanına taarruz edilmiştir. Bu manevrada süvari birlikleri, aynı zamanda piyade birlikleri ile koordineli bir harekâtı icra etmiştir. Nitekim "Harbin Sevk ve

---

alınacak ve yine 6.Tümen tarafından düşmanın İslamköy'de bulunan grubunun harekâtı dahi keşfolunacaktır. Sandıklı'dan batıya doğru bütün cephede ordu tarafımdan kararlaştırılan ve hazırlanan taarruzi faaliyetler uygulanacaktır…"

[35] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1328, s. 184. *Madde:394,"Düşmanın yanlarına arkasından yapılacak hücum, düşman için en müessir ve mühliktir. İşbu istikametlerden vuku bulacak taarruz tehdidleri bile düşman kıtaatını duçar-ı atalet edecek vechile tesir eder. Mamafih süvari yalnız tehdid ile iktifa etmemelidir."*

[36] **Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi,** s. 101. *Madde:125, "Sınıf-ı muhtelifenin sıkı bir surette teşrik-i mesaisi taarruzda muvaffakiyeti sağlar."*

[37] **Yeni Alman Piyade Talimnamesi,** s. 156. *Madde:393, "İhata harekâtı için tayin olunan kısımlar ileri yürüyüş için takip edecekleri istikametten düşmanın yan tarafına doğru daha uzak mesafeden sevk edilecek olursa ihata hareketi gayet kolay bir surette neticelenir. Bu hareket açılma hareketi esnasında veyahud geride tutulan ihtiyatlarla icra edilecek olursa o zaman gayet müşkil olur."*

[38] **Yeni Alman Piyade Talimnamesi,** s. 156. *Madde:394, "İhata kıtası cephe ile bir zaviye teşkil ederek ileri yürümek mecburiyetinde olduğundan bu kıta için bir aralık tayin etmek iktiza eder. Bu aralık taarruz esnasında cenah dâhilinin her ikisi yekdiğerine karışmayacak vecih ile tayin olunur."*

[39] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** s. 184*, Madde:393, "Gerek düşman taarruzatını def ve gerek kendi taraf taarruzunu takviye etmek suretiyle olsun süvarinin bir meydan muharebesinden netice-yi kat'iyye iktitaf edebilmesi ancak kendisinin kıtaatı cesime halinde işe girişmesiyle mümkündür."*

[40] **Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi,** s. 70. *Madde:86, "Ordu süvarisi tercihan düşmanın cenahlarında veya gerilerinde veyahut düşman muharebe cephesinin boşluklarında hareket ile zaferin tahsiline azami derecede iştirak eyler."*

[41] **TİH, Batı Cephesi, II-6/2,** s. 104-106.

[42] Fahrettin Altay, **İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu,** s. 46.

İdaresi" adlı talimnamede belirtilen doktriner esasa uygun olarak; düşman hattı üzerinde açılacak gedik ve ilerleme ne kadar büyük olursa harekâtın emniyetinin de o kadar sağlanmış olacağını hatta düşmanın bir yanının mahvı söz konusu ise düşmanın artık bir karşılık veremeyeceği ifade edilmektedir.[43] Yani taarruzun ilk günü, 5.Süvari Kolordusu kuşatma harekâtını tamamlamış ve aynı zamanda Yunan birliklerinin 1.Ordunun taarruzlarına karşı yapabileceği yan taarruzları da önlemiştir. Talimname, her nekadar süvarinin asıl taarruzda düşmanın yanına taarruz etmesini öngörse de 5.Süvari Kolordusu öncelikle 1.Ordunun yanına Yunan kuvvetlerinin muhtemel bir taarruzunu önlemiş ve sonrasında yanına taarruz etmiştir.

Böylece ilk gün icra edilen harekâtın başarılı olduğu ve ilk hedeflerin ele geçirilerek birçok esir alındığı Başkomutan tarafından TBMM'ne bildirilmiş[44] ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından ise resmî bir açıklama yapılmıştır.[45]

27 Ağustos 1922'de cephenin yarılması ile müteakip hedefler de ele geçirilmiş[46] ve Sincanlı Ovası açılmıştır. 5.Süvari Kolordusu, 1.Ordu Komutanının *"yanlardan taarruz eden Yunan birlikleri ile muharebeye fazla kuvvet ayrılmamasını ve süratle Yunan gerisine düşülerek ihtiyat birliklerinin cepheye takviyesinin önlenmesi ve çevirmenin tamamlanması"* emri[47] üzerine harekâtını hızlandırmıştır. Nitekim 1.Süvari Tümeni, ilerleme istikametinin doğusundaki bir Yunan birliğini kılıçtan geçirerek batısındaki başka bir birlikle de muharebeye devam ederken 2 ve 14.Süvari Tümenleri ile Altıntaş istikametinde ileri harekâtını sürdürmüştür.[48]

İkinci gün Nurettin Paşa'nın verdiği bu emir ile Süvari Kolordusu çevirme harekâtına başlamış oldu. Böylece Yunan kolordusunun ihtiyat grubu ile takviye etmesini engellemek için 2 ve 14.Süvari Tümenlerinin yeteri kadar kuvveti keşif ve emniyet için bırakarak asıl kuvvetleri ile geriye sarkmak üzere kuzeye intikaline devam etmiş ve aynı zamanda Yunan birliklerinin büyük kısmının Dumlupınar'a çekilişi önlenmiştir. Diğer bir ifade ile Süvari Kolordusu yan ve kanatlardan yaptığı taarruzlar ile yarmayı aksatabilecek/önleyebilecek Yunan kuvvetlerini engellenmiş[49] sonraki

---

[43] **Harbin Sevk ve İdaresi**, s. 239-240.

[44] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7-19.**

[45] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:2.**

[46] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7-18.** Ek-1'dedir.

[47] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** s. 194. *Madde:428, "Taarruz büyük mikyasta olarak düşmanın bütün kuvvetinin yanına icra olunursa düşman tehlikeli zamanda nizam tebdiline mecbur edilir ve aynı zamanda cepheden dahi taarruz edilerek düşman kuşatılmakla netice-yi kat'iyye istihsal olunabilir."*

[48] **TİH, Batı Cephesi, II-6/2,** s. 129-130.

[49] Nurettin Türsan, *"Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi",* **Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler III**., Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 99.

safhada ise kuzeye süratle ilerleyerek takviye Yunan kuvvetlerinin gelmesi engellenmiştir.

Dönemin operatif anlayışına göre süvarinin bir kuşatma harekâtında doğrudan geriye sarkması gerekirken asıl ve müteakip taarruzu iki safhalı desteklemesi[50] ilk kez yapılan bir uygulamadır. Çünkü dönemin talimnamelerinde çevirme bir harekât olarak değil manevra olarak yapılır ve başlıbaşına bir harekât olarak görülmediği gibi pek de uygulanan bir hareket tarzı değildir.[51] Ancak bu görüş müstakil bir harekât olarak görülmese de bir manevra olarak uygulanmaya başlayacaktır. Kuşatma harekâtının içerisinde tek taraflı ve çift taraflı kuşatma olarak belirlendiği gibi kuşatma mesafesine göre uzun veya kısa kuşatma olarak da nitelenir.

Büyük Taarruz harekât planında ise 5.Süvari Kolordusu 1.Ordu Komutanlığının sevk ve idaresinde cephenin yarılması esnasında yanlardan kuşatma ve yakın geriyi kesme görevi,[52] cephe yarıldıktan sonra derin geriye çevirme görevi verilmiştir. 5.Süvari Kolordusu hem kuşatma hem de çevirme harekâtını[53] bağımsız bir manevra ile yerine getirmiştir. Bir bakıma yan ve kanatlara[54] yapılan kuşatma ile cepheden yapılan yarma mükemmel bir uyumdadır.

İlk iki günde süratle gelişen taarruz sonucu, Batı Cephesi'nin tamamında genel bir çekilme hareketi görülen Yunan Ordusu'nun oyalama muharebeleri dahi yapamadığı ve cephenin en kritik yeri olan 1.Ordu bölgesine de takviye kuvvet gönderemediği tespit edilmiştir. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı, elde edilen başarıdan faydalanmak, imhayı gerçekleştirmek ve çekilmenin ne yöne olduğunun anlamak için birliklerine harekâtın genişletilmesi ve sonrasında da Yunanların takip edilmesi görevini vermiştir.

---

[50] Hakkı Tümerdem, **Yunanlılarla İstiklal Harbi Tabiye ve Sevkulceyş Bakımından Tetkik**, s. 88-93.

[51] **Harbin ve Sevk İdaresi,** 1315, s. 287.

[52] Muzaffer Erendil, **Çok Yönlü Lider Atatürk**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 166., *"Süvari Kolordusunun, Balmahmut'a çekilen düşman birliklerine ve Yunan İhtiyat kolordusuna yönelttiği taarruzlar asıl taarruzun başarısına yardım etti."*

[53] Suat İlhan, **Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s. 163. *"**Çevirme,** uzaktan dolaşarak karşı taraf kuvvetlerinin zayıf olan yanına ve gerisine taarruz anlamı taşır. **Kuşatma,** karşı taraf kuvvetlerinin yakın yanından kanadından çevirmeye nazaran daha yakından kuşatılması anlamına kullanılır."*

[54] **Türk İstiklâl Harbi Hulâsası, 1919-1922,** Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni, Askeri Matbaa, İstanbul 1937, s. 10.

Başarıdan Faydalanma ve İmha Harekâtında Süvarinin Kullanılması (28-31 Ağustos 1922)

27 Ağustos 1922 akşamına kadar Yunan Ordusu, Batı Cephesi'nin Eskişehir hariç Afyon'un batısına atılmış ve asıl savunma mevzileri yarılarak tamamına girilmişti.[55] Batı Cephesi Komutanı Yunan kuvvetlerinin savunmaya geçmeden imhası maksadıyla 2.Ordu'yu Kütahya istikametinde; 1.Ordu'yu ise Dumlupınar istikametinde ileri harekâta sevk ederek kuşatmak niyetindeydi. Bu maksatla Başkomutanın onayını alarak 28 Ağustos 1922'de verdiği cephe emri ile *"Yunanların hangi hatta savunmaya geçeceği tahmin edilemediğinden süratle takip edilmesini, harekâtın maksadının kesinlikle imha olduğunu, 1.Ordu ve 2.Ordu'nun Yunanları kuşatacak şekilde takibe devam etmesini, 5.Süvari Kolordusu'nun ise Yunan kuvvetlerinin çekilme yollarını kesecek şekilde muharebeye katılmasını"* emretti.[56] Çevirme sonrası Yunan kuvvetleri Banaz istikametinin açık olduğunu düşünerek bu istikametten çıkmak üzere tertiplenmeye başlamıştı.[57]

Hiçbir Yunan direnişi ile karşılaşmadan Ayvalı bölgesine kadar gelen Süvari Kolordusu, öncü olarak gönderdiği 1.Süvari Tümeninin Yunanlarla muharebeye girdiği haberini alması üzerine 11.Tümen'den bir alay kadar kuvvet süvarilerden mevzileri teslim alarak muharebeye devam etti. Yapılan taarruzla Yunan kuvveti geri atılmış ve demir yolu kesimi ele geçirilmiştir. Keşif birliklerinden gelen bilgilerde ise Yunanların 4.Kolordu cephesinden çekilerek[58] Dumlupınar istikametinde mevzi değiştirdikleri öğrenilmesi[59] üzerine asıl görevi çekilme yollarını kapamak olan süvari muharebeyi keserek mevzilerini piyadeye devretmiştir. Aynı zamanda kesilen demir yolunun emniyet görevi de piyadeye devredilerek daha derinlikteki bölgeyi kapatmak için hareket etmiştir.

Bununla birlikte 5.Süvari Kolordusu, 2 ve 14.Süvari Tümenleri ile ileri harekâtına devam ederken rastladığı Yunan birlikleri ile teması muhafaza etmiş ve büyük kısmının ileri harekâtının yavaşlamaması için tedbir almıştır. Öncü birliği olan 1.Süvari Tümeni, 5.Süvari Kolordusu ile irtibatını kaybetmesine rağmen 1.Kolordu ile birlikte ileri harekâtına devam etmiştir. Demir yolu tahribi[60] görevi alan 2.Süvari Tümeni bu görevini yapacağı esnada

---

[55] **HTVD, Sayı.60, Vesika Nu.:1373.**

[56] **HTVD, Sayı.60, Vesika Nu.:1375.**

[57] **Yunan Generallerinin İtirafları,** Berikan Yayınları, Ankara 2001, s. 111.

[58] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.**

[59] **HTVD, Sayı.60, Vesika Nu.:1377; HTVD, Sayı.61, Vesika Nu.:1383.Genelkurmay Basımevi, Ankara Eylül 1967.**

[60] **Yeni Alman Piyade Talimnamesi,** s. 163. *Madde:358, "Mevzia isal eden demiryolları ve düşmanın mevcud bulunması muhtemel tahliye istasyonları ale'd-devam taht-ı tarassutta bulundurulmalıdır. Uzak ateşimizin daire-yi tesiri dâhilinde bulunmuyorlar ise ba-husus tahliye istasyonlarında amed ve şud ve münakalat tayyareler vasıtasıyla taciz edilmelidir."*

Afyon'dan çekilen bir Yunan birliğine rastlaması üzerine bu birliğin imhasına karar vererek bir alayla yaya diğer alay ile de atlı olarak taarruz etmiş ve Yunan kuvvetini tamamen yok ederek birçok harp malzemesi ele geçirmiştir. 14.Süvari Tümeni ise ileri harekâtı esnasında yürüyüş halinde bir Yunan birliğini gördüğünü 5.Süvari Kolordusuna rapor etmesine rağmen Kolordunun, 2.Süvari Tümeni'nin muharebede olması ve tehlikeli bir durumun olmaması için 14.Süvari Tümeni'nin bulunduğu hatlarda savunma düzeni alarak beklemesini emretmesi nedeniyle[61] çıkan elverişli hedefin imhasından yararlanamamıştır.[62]

Batı Cephesi Komutanlığı, genel taarruz harekâtının ilk gününde ele geçirdiği durum üstünlüğünü özellikle cephenin en kritik kesimi olan ve asıl taarruzun yapıldığı 1.Ordu bölgesinde, harekâtın üçüncü gününde de sürdürmüştü. Çünkü uzun süreli bir taarruz harekâtında üstelik savunması çökmüş ve toparlanmaya çalışan bir kuvvetin yeni bir savunma düzeni almadan onu istenilen yer ve zamanda muharebeye zorlamak, harekâtın sürati ile sevk ve idaredeki etkinliğine bağlıdır. Bu nedenle 1.Ordu bölgesindeki harekât, Yunan kuvvetlerinin hatlara bağlı olmayan yarı bozuk bir düzende kaçması sonucu; birliklerin, parça parça muharebeye girmesine ve az da olsa irtibatın kesilmesine neden olmuştur. Fakat süvarinin piyade ile koordineli harekâtı sonucu dağılmış Yunan birlikleri ile teması sürdürmesi harekâtın temposu bakımından önemli bir gayrettir.

Harekâtın üçüncü gününde elde edilen başarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa ve yüksek komuta heyeti çekilen telgrafla kutlanmıştır.[63]

Başkomutan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi ve Batı Cephesi Komutanı aralarında yaptıkları durum değerlendirmesinde, *"28 Ağustos 1922'de yapılan muharebelerin sonucuna göre Yunanların 7-8 tümen kadar kuvvetinin mağlup edildiği ve cephe gerisinde savunma düzeni alabilecek imkân ve kabiliyetlerinin bulunmadığı, bu nedenle batıya doğru çekilmek isteyecekleri"* görüşündedir. Bu görüş doğrultusunda Yüksek Komuta Heyeti, *"1.Ordu'nun Yunan asıl kuvvetlerinden önce Dumlupınar mevzilerini ele geçirmesini ve batıya çekilen Yunan kuvvetlerine taarruz etmesini; 2.Ordu'nun Yunan kuvvetlerini takip ederek taarruza devam etmesini; Süvari Kolordusu'nun da batıya doğru olan çekilme yollarını kesmesine"* karar verdi. Belirlenen anafikir, Batı Cephesi Komutanı tarafından birliklere 28 Ağustos 1922,

[61] **Yeni Alman Piyade Talimnamesi,** s. 157. *Madde:395, "İhata icra eden kıtaat düşman mevziine dâhil olduğu zaman düşman cephesinin geri püskürtülmesi ekseriya netayic-i azime husûle getirir."*
[62] **TİH, Batı Cephesi, II-6/2,** s. 163-169.
[63] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:4.**

saat:23.15'de yayımlanan cephe emri ile bildirilmiş[64] ayrıca 1.Orduya verilen diğer bir emirle de *"2.Kolordu'nun Yunan kuvvetlerine karşı lazım gelen takip ve taarruzu yapmasını, 5.Süvari Kolordusu'nun ise daha fazla muharebeye iştirak etmesini"* istemiştir.[65]

Batı Cephesinin bu değerlendirmelerine ve aldığı tedbirlere karşılık, Yunan 1.Kolordu Komutanı General Trikopis, çevirme harekâtından kurtulabileceğini ve Dumlupınar mevzilerine çekilebileceğini ümit etmekteydi.

1.Ordu Yunanların kuzeyden de çıkışını kapatmak üzere 5.Süvari Kolordusuna verdiği emirde Uşak yolunu kapatmasını istemişti. Ancak Süvari Kolordusu bu emri 29 Ağustos 1922 akşamı aldığından yaptığı durum değerlendirmesi ile Yunanların Dumlupınar istikametinde çekilme niyetinde olduğunu, bu nedenle güneye inerek Yunan kuvvetlerinin yan ve gerilerine etki yapmanın daha doğru olacağına karar vermiştir. Bu maksatla 14.Süvari Tümeni güneye inerek kritik arazi kesimlerinde tertiplenmiş ve dağ bataryalarının etkili ateşleri[66] ile Yunan birliklerine oldukça fazla zayiat verdirmiştir.[67] Sonuç olarak bu muharebelerde 5.Süvari Kolordusunun da kuzeyden İlbulak Dağı bölgesine yanaşması ile 1.Ordu bölgesindeki beş Yunan tümeni çevrilmiş[68] ve Eğret'te süvari muharebeleri yapılmıştır.[69]

Beş tümen kadar kuvvete sahip olan Yunan 1 ve 2.Kolorduları, güneydeki Dumlupınar ve kuzeydeki Uşak yolunun kapatılması ile çevrilmiş durumdadır. General Trikopis bu durum karşısında kuzey ve güneye çıkış yolu bulamamış ve Dumlupınar mevzilerindeki General Frango'nun birlikleri ile birleşememiştir. Bunun üzerine bütün birliklerini, batıya doğru açık olan ve Murat Çayı Vadisine çıkan Kızıltaş yolundan geçirmek istemiştir. Yunan Küçük Asya Ordusu, 29 Ağustos 1922 tarihi itibariyle üç ana grup halinde Batı Anadolu topraklarında parçalanmış bir haldedir ve komuta yapısı tamamıyla çökmüştür. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bu durumu; *"...haritada gördüğüm şey şu idi ki ordularımız düşman kuva-yi mühimmesini şimalden, cenuptan, garptan ihataya müsait bir vaziyet almış bulunuyorlardı.*

---

[64] **HTVD, Sayı.60, Vesika Nu.:1379.**

[65] **HTVD, Sayı.60, Vesika Nu.:1378.**

[66] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** s. 217. *Madde:507, "Topçu ve makineli tüfekler süvarinin atlı muharebesinde evvela yayılmaya badehu hücuma muavenet edebilecek surette harbe idhal olunmalıdır. Topçuların ileri giden süvarinin yanında ve makineli tüfeklerin keza süvarinin yanı ilerisinde ve mürtefi noktalarda mevzi almaları müsademe zamanına kadar ateşe devam olunabilmesini mümkün kılacağı gibi düşmanın cenahımızı kuşatmasını tas'ib edebilir...."*

[67] **TİH, Batı Cephesi, II-6/2,** s. 209-211.

[68] Binbaşı İhsan, **Tarih-i Harb**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1340, s. 470

[69] Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi, Afyon'dan İzmir'e**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 39.

Şu halde tasuvvur ettiğimiz ve azami netayiç temin edeceği ümit ettiğimiz vaziyetler tahakkuk ediyordu…" şeklinde açıklamıştır.[70]

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın bir araya gelerek durumu değerlendirdikten sonra verdikleri karar; taarruza şiddetle devam edilmesi ve durmadan takip edilmesi yönündedir. Bu karar doğrultusunda Batı Cephesi Komutanlığı, 1 ve 2. Ordulara yayımladığı 30 Ağustos 1922 saat:06.00'daki cephe emri ile orduların taarruza devam etmesi, çekilme yollarının kesilmesi ve çevrilen Yunan kuvvetlerinin imha edilmesi istenmiştir.[71] Bu durumu şöyle açıklamaktadır:[72]

> *"30 Ağustos'ta vaziyet şöyle idi, Artık düşmanın beş fırkası Dumlupınar'a gitmekten de men edilmişti. Kütahya istikametinde şimale gitmekten de men edilmişti. Yalnız kendisi için bir nokta-i necat kalmıştı ki o da Murat Dağı şimalindeki Kızıltaş deresi idi. Bu dere ve bu derenin içi sarp patikalara malik bulunuyordu. Yani harekât müşkil idi ve bunun da karşısında süvari kolordumuz bulunuyordu. Binaenaleyh, düşmanı beş fırkası artık ihata edilmişti."*

Verilen emirlere ilave olarak harekâtı tesadüflere bırakmak istemeyen ve bir harekâtın sevk ve idaresinin her zaman yerinden yapılmasına önem veren Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa'nın 2.Ordu ve daha batısından hareket edecek olan 5.Süvari Kolordusu'nun yanına gitmesini[73] ve harekâtını yakından takip etmesini emretmiştir.[74] Komutanın Fevzi Paşa'ya verilmesinin bir sebebi de önceki gün Süvari kolordusu ile irtibatın kısa süreli de olsa kesilmesidir. Çünkü takip harekâtına geçecek olan süvari ile sürekli bir irtibatın tesis edilmesi önemli idir.

---

[70] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s.180. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan Meydan Muharebesinin İkinci Yıldönümü nedeniyle 30 Eylül 1924'de Dumlupınar'da Yaptığı Konuşmadan bir bölümdür.

[71] **HTVD, Sayı.61, Vesika Nu.:1390.**

[72] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s.276. Mustafa Kemal Paşa'nın 4 Ekim 1922'de TBMM'nde Büyük Zafer Hakkında yaptığı konuşmalardan bir bölümdür.

[73] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** s. 187. *Madde:405; "Muharebeye girmeden evvel maiyet Komutanları, Başkomutanın meram ve maksadından mümkün olduğu kadar haberdar olmalıdır."* Madde:404, *"Süvari Komutanı meydan muharebesinin vukuu esnasında harbin idaresi hakkındaki meram ve niyete ve harbin suret-i cereyanına kesb-i vukuf etmek için Başkomutan ile suret-i daimede muvasalatda bulunmalıdır. Komutan muharebe meydanındaki keşfiyatın netayicinden ve kendi vaziyeti mahsusatından kendi Başkomutanı ale'd-devam haberdar eder. Kezalik civarinda muharebe eden ordu aksamında zuhura gelen ahval-i harbiyeden suret-i daimade malumat hâsıl eyler."*

[74] Cevdet Kerim, **Türk İstiklal Mücahedesi Konferansları,** Devlet Matbaası, İstanbul 1927, s. 192.

Tertiplenme tamamlandıktan sonra Kolordu Komutanının harekât alanına hâkim bir tepeden yaptığı gözetleme esnasında, Yunanların Çal bölgesinde şaşkın bir durumda sağa sola kaçıştıkları ve bir kısmının Adatepe'ye çıkarak mevzilenme gayretinde olduğu görüldü. Tek amaçları çevrildikleri bölgeden kurtulmak olan Yunanlar, çevrilen bölgenin batı tarafının tam olarak kapatılamaması nedeniyle Yunan 5.Tümeni'nin bir kısım unsurları Kızıltaş Vadisi'nden kaçmayı başarmıştı. Bu kez güneyden kaçmayı deneyen Yunanlar, 23.Tümenin Dumlupınar yolunun hâkim noktalarını kapatması nedeniyle buradan da çıkamamıştı. Mustafa Kemal Paşa saat:10.00'da 1.Ordu Karargâhına gelerek verdiği emirde, *"Yunanların yeniden çemberi yarmak için taarruz fırsatı verilmeden toplu bulundukları Adatepe'ye taarruz edilmesini"* istedi.[75]

5.Süvari Kolordusu'nun yanına giden Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Fevzi Paşa, Başkomutanın emrini açıklamış ve özelikle Murat Dağları geçitlerinin süratle kapatılması istemiştir. Böylece, Batı Cephesi Komutanlığı, 1 ve 2.Ordu Komutanlıkları ile sıkıştırdığı Yunan Ordusu'nun önemli bir kısmını imha etmek için kesin sonuçlu bir harekâta hazır hale gelmiştir.

30 Ağustos 1922'de yapılan muharebelerde Yunan Ordusu'nun muharebe gücü tamamen tükenmiş ve kuvvetinin üçte ikisi imha edilmiş, çok miktarda harp silah ve malzemesi ele geçirilmişti. Harekât, birliklerin tertiplenmesi, koordineli taarruzları, topçunun etkili ateşlerinin sağladığı destek ile başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır. Ancak harekât emrinde belirtilmesi ve birliklere bildirilmesine rağmen Kızıltaş yolu kapatılamamıştır. Bunun nedenleri arasında ilki 61.Tümen'in geç yerini alması ve bölgeye geldiğinde Yunan birliklerinin öncülerinin çıkış noktasına yaklaşmış olması; ikincisi, 5.Süvari Kolordusu'nun Kızıltaş yolunu daha geriden tutması gerekirken uzak mesafeden kapatması;[76] üçüncüsü ise 3.Kafkas Tümenine yolu güneyden kapat emri verilmesine rağmen 23.Tümen Komutanı ile verdiği müşterek karar ile bulunduğu yeri daha önemli görerek Yunanlarla muharebeye devam etmesi ve kuzeye gitmemesidir. Bununla birlikte Yunan kuvvetlerine ağır bir zayiat verdirilmiş ve savunma imkân ve kabiliyeti yok edilmiştir. Artık Yunan Ordusu'nun kalan birlikleri için yapabileceği tek hareket tarzı, bir an önce Anadolu'dan kaçmaktır.

Kazanılan zafer, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Eylül 1922'de yayımlanan bir bildiri ile tüm vilayetlere bildirilmiştir.[77]

---

[75] **TİH, Batı Cephesi, II-6/2,** s. 231-238.

[76] Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi, Afyon'dan İzmir'e**, s. 73. *"Süvari Kolordusu, Kızıltaş vadisini Belova gediğinden kapatmıştı. 30 Ağustos akşamı burada yakaladığı düşman firarilerine bugün de taarruz ederek onların bir kısmını imha ve bir kısmını da Murat Dağına atmıştı. Daha evvel çekilenleri de Gediz istikametinde takip ediyordu."*

[77] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:8.**

Takip Harekâtında Süvarinin Kullanılması (31 Ağustos–18 Eylül 1922)

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 31 Ağustos 1922'de Adatepe muharebelerinden sonra geldiği muharebe meydanında yaptığı incelemede gördüklerini,

> *"Muharebe meydanını dolaşırken ordumuzun kazandığı zaferin büyüklüğü ve buna karşılık düşman ordusunun duçar edildiği felaketin dehşeti beni çok duygulandırdı. Karşıki sırtların gerilerindeki bütün vadiler, bütün dereler bırakılmış toplarla, otomobillerle, sayısız donatım ve gereçlerle bu kalıntıların arasında yığınlar teşkil eden ölülerle, toplanıp karargâhlarımıza sevk edilen sürü sürü esir kafileleri ile hakikaten bir kıyamet gününü hatırlatıyordu. Bu kadar şiddetli ateş ve saldırı çemberinden bugün için kurtulabilenler birkaç bin kılıç artığından ibaretti. Fakat onlar da daha büyük Türk çemberinin içinden çıkmaya muvaffak olamayarak başlarında Başkomutanları olduğu halde beyaz bayrak çekmeye mecbur olacaklardı."*[78] şeklinde ifade etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa harekât hakkındaki günlük gelişmeleri her günün sonunda gönderdiği telgraflarla doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iletmiş ve 31 Ağustos 1922'de gönderdiği telgrafta ise takip harekâtının başlayacağını bildirmiştir.[79]

Mustafa Kemal Paşa harekâta ait son durumu yerinde görerek inceledikten sonra Fevzi Paşa ve İsmet Paşa ile Yunanların yakıp yıktığı Çalköy'de bir evin avlusunda bulunan ve masa gibi kullandıkları kırık bir kağnı arabasının etrafında yaptıkları durum değerlendirmesinde;

> *"Yunan Ordusu'nun asıl kuvvetleri ile imha edildiği, yok edilen bu ordunun binlerce kaçaklarının, Uşak'a dağınık bir şekilde çekilmekte olan birlikleri ile birleşmesine ve yeniden toparlanarak yeni bir hatta savunmaya geçmesine engel olmak gerektiği, bu savunma hattının; az yıpranan Eskişehir'deki birliklerini çekerek Yunanistan'dan getirebilecekleri yeni kuvvetler ile Milne Hattı olarak bilinen Akhisar-Salihli-Ödemiş hattı veya İzmir'e yakın bir hat olabileceği,[80] bu nedenle yapılacak harekâtın Yunanların Eskişehir Grubunu da yakalayarak mağlup etmek ve asıl kuvvetler ile durmadan şiddet ve süratle İzmir'e yürümek olduğu"* kararı

[78] **TİH, Batı Cephesi, II-6/2,** s. 274-275.
[79] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:7.**
[80] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:11** *"Mustafa Kemal Paşa, bu değerlendirmeden sonra Meclis'e gönderdiği bilgi yazısında bu hususu belirtmektedir."*

verilmiştir. Buna göre verilen karar; düşmanı hiç aman vermeden şiddetle takip[81] etmekti.[82]

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti tarafından meydan muharebesinin sonunda Yunan Ordusu'nun durumu ile ilgili yaptığı değerlendirmede, Yunan 1 ve 2.Kolorduları ile topçu kuvvetlerinin tamamının etkisiz hale getirildiği, kurtulabilen kıtaların dağınık durumdaki birlikler olduğu ve bunlardan 3 ve 4.Kolorduların eksik kısımlarının tamamlandığı, halen 1 ve 2.Kolorduların yeniden teşkilatlanması için gayret gösterebilecekleri ifade edilmiştir.[83] Bu değerlendirme takip harekâtının yapılmasında en önemli gerekçelerden biridir.

Başkomutanın TBMM Ordularına verdiği yeni direktif[84] şöyleydi:

"Afyonkarahisar-Dumlupınar büyük meydan muharebesinde zalim ve mağrur bir ordunun temel varlığını inanılmayacak kadar az bir zamanda yok ettiniz. Büyük ve necip milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu ispat ettiniz. Sahibimiz olan büyük Türk Milleti geleceğinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakârlıklarınızı yakından görüp takdir ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdiratına aracılık etmek vazifemi arkasını bırakmayarak devamlı olarak yapacağım. Başkomutanlığa teklifatta bulunulmasını Cephe Komutanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımın Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini nazar-ı dikkate alarak ilerlemelerini ve herkesin akıl kuvvetini ve yurtseverlik kaynaklarını kullanarak bol bol yarışmaya devam eylemesini talep ederim. Ordular, İlk Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri…"[85]

---

[81] **Süvari Talim Nizamnamesi,** 1328, s. 220. Madde;514,"*Meydan Muharebesi kazanıldıktan sonra muzafferiyetin semeresini iktitaf için düşmanın şiddetli bir surette takip edilmesi lazımdır. Takip elde bulunan bütün kuvvetlerin sevk ve efrad ve hayvanatın son nefeslerini sarfıyla icra olunarak düşmanın mağlubiyeti büsbütün inhizam derecesine isal edilmelidir. İşbu vazife başlıca süvariye aittir."* **Piyade Talimnamesi,** Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1328, s. 171. *Madde:423;"Düşmana sadece galebe edilmekle muzafferiyetin ancak nısfı kazanılmış olur. Bunun ikmal ve itmamı için mağlup düşmanın takip edilmesi iktiza eder. Zira takibin gayesi düşmanı mahv etmektir. Mağlup olan düşman şiddetle takip edilmezse biraz sonra tekrar mukavemete hazırlanacağından yeniden bir muharebe icrasıyla bu mukavemetin kesr-i icab eder."*

[82] **TİH, Batı Cephesi, II-6/2,** s. 275-277.

[83] Binbaşı Tevfik, **1922 Yılında Yunanistan Teşkilat-ı Askeriyesi,** Erkân-ı Harbiye Encümeni, İstanbul 1339, s. 22-23.

[84] **Harbde Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi,** s. 65. *Madde:81, "Taarruz-i aslinin ne şerait tahtında icrası lazım geleceğine vaziyet-i Umûmîye ve mülahham-ı tekaddüm eden manevra tertibatının şekline ve düşman hakkındaki haberlere göre hüküm ve karar verilir."*

[85] **HTVD, sayı.61, Vesika Nu.:1399.**

Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanlığı 1ve 2.Orduya yayımladığı cephe emri ile takip harekâtının süratle yerine getirilmesini istemiştir.[86] Verilen emirlere göre, 2.Ordu; 3.Kolordu ile Kütahya-Eskişehir doğrultusunda ilerleyen Yunan birliklerinin Bursa'ya çekilmesini önleyecek, 6.Kolordu ile Murat Dağları kuzeyinden takip harekâtına devam edecek; 1.Ordu bütün kuvvetleri ile Uşak istikametinde ilerleyecek ve General Frango kuvvetlerinin İzmir'e çekilmesini önleyecek; 5.Süvari Kolordusu ise Kızıltaş istikametinde kaçan ve aralarında General Trikopis[87] ve General Dimyenis'in de bulunduğu dağınık Yunan birliklerini etkisiz hale getirecekti.[88]

Bu maksatla Süvari Kolordusu 1.Ordu Komutanından aldığı emir ile 14. ve 2. Süvari Tümenleri ile iki kol halinde ileri harekâtına devam edecek ve Yunan birliklerinin Murat vadisinden Gediz'e geçişi engellenecektir. Bunun için Süvari Kolordu Komutanı süvari tümenlerinin daha hızlı hareket etmesini istemiş, Yunanların zayıf artçı ve yancı kuvvetleri ile muharebeye girmeden asıl mevkileri kapatması emrini vermiştir. Verilen emirdeki maksat süratle geri çekilen Yunan birliklerinin büyük kısmına yandan taarruz etmek için temas aramak ve sürdürmektir. Nitekim asıl hedef olan süratle Manisa Ovasına inmek ve kalan Yunan birliklerinin savunma için toparlamasına fırsat vermemektir. Ayrıca Süvari Kolordu komutanının bu maksatla verdiği başka bir emirde ise Süvari Tümen komutanlarının emir beklemeksizin inisiyatif kullanmalarını[89] istemiştir.

5.Süvari Kolordusu, 31 Ağustos 1922'de Murat Dağı bölgesinde ormanlık ve sarp araziden istifade ile saklanan dağınık durumdaki Yunan kuvvetlerinin Uşak'a kaçmadan yakalanması için üç koldan başlatılan harekât ile[90] Başkomutan Meydan Muharebesi'nden kaçmayı başaran General Trikopis ve komuta ettiği tümenlerin, 2 Eylül 1922'de Uşak'ın kuzeyinde Elma Dağ

[86] **HTVD, Sayı.61, Vesika Nu.:1397.**

[87] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:11** *"Mustafa Kemal Paşa, Meclis'e gönderdiği bilgilendirme yazısında, Yunanlı esirlerden elde edilen bilgilere göre General Trikopis ve yanındaki yüksek rütbedeki bazı subayların emir-komutayı kaybettiği ve erler arasında kaybolduğunu belirtmektedir."*

[88] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı**, Cilt II, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Ankara, 1969, s. 2-3.

[89] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı**, s. 14.

[90] Hakkı Tümerdem, **Yunanlarla İstiklâl Harbi Tabiye ve Sevkülceyş Bakımından Tetkik,** Necmistiklâl Matbaası, İstanbul 1935, s. 55-56.

bölgesinde esir[91] alınmalarından[92] sonra müstakil hareket etmeye[93] başlamıştır. 1.Ordu Komutanlığı ise aynı istikametten takibe devam etmiş aynı tarihte Kocaeli Grup Komutanlığı ise Eskişehir'i geri almıştır.[94]

Bu maksatla 5.Süvari Kolordusu 2 Eylül'de Alaşehir'e ilerleyerek 4 Eylül akşamına kadar Yunan birliklerinin gerisinin kesilmesi emri verilmiştir. Nitekim 1. ve 14.Süvari Tümenleri Selendi Çayı, 2.Süvari Tümeni ise Gediz Çayı istikametinde ileri harekâta devam etmiştir.

Diğer taraftan Batı Cephesi Komutanı, 1 ve 2.Ordunun moralini yükseltmek ve harbin gereklerine bağlı kalmalarını sağlamak için 2 Eylül 1922'de ordulara yayımladığı günlük cephe emrinde; *"bütün birliklerin subayından erine kadar başarıyı sağlamak için birbirine güvenmesi ve yardımlaşması gerektiğini, bazı kıtalara tali, bazılarına kesin görevler vermenin nihai hedefin ve zaferin elde edilmesi için gerekli olduğunu bu bakımdan "samimiyet-i Umûmîye-yi muhafaza tedbirlerinin" her iki ordu Komutanı tarafından alınmasını"* emretmişti.[95]

3-4 Eylül günleri Süvari Kolordusunun ara hedeflerinden biri olan Alaşehir bölgesine 2.Süvari Tümeni girmiştir. Alaşehir Yunan birlikleri tarafından yakılmış ve şehrin ön mahallerinde Yunan artçı birlikleri ile çatışmalar çıkmıştır. Süvari Kolordu Komutanı da yeteri kadar kuvveti bırakarak 14 ve 1.Süvari Tümenleri ile Salihli'ye harekâtın devam ettirilmesini verdiği telsiz emri ile istemiştir. Ancak Salihli'nin alınması emri İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetleri karargâhından İzmir'deki Yunan Ordu karargâhına iletilmesi Türk Ordusu'nun harekâtını gizlice takip eden İngiliz işbirlikçilerinin olduğunun önemli bir ispatıdır.[96]

Buna rağmen Süvari Kolordusu 1.Süvari Tümeni ile Salihli'ye 5 Eylül'de girmiş ancak şiddetli bir direnişle karşılaşmıştır. 2.Süvari Tümeninin henüz Alaşehir'den tüm kuvvetleri ile çıkamaması ve 14.Süvari Tümeninin de Salihli doğusunda Yunan birlikleri ile muharebeye girmesi nedeniyle Salihli

---

[91] **Üsera Hakkında Talimatname,** Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1330, s. 2. *"Esir subaylar, haiz olduğu rütbenin ordu-yu hümayunda muadili rütbenin haysiyet ve şerefine ve keza Hükûmet matbuaları tarafından bilahare tesviye edilmek şartıyla o rütbenin muhassasat-ı şehriyesine mazhar edilirler. Üsera-yı harbiye her türlü sui-muameleden mahfuz ve insaniyetin her türlü icabatına muvafık muamelatına mazhar edilirler."*

[92] **HTVD, Sayı.62, Vesika Nu.:1409, Genelkurmay Basımevi, Ankara Aralık 1967.**

[93] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** s. 220. *Madde:514, "Arızalı bir arazi, büyük süvari cüz-i tamlarının usûl-ı tabiyeye tevfikan takipte müttehiden istimal olunabilmelerine müsaade etmezse, Komutan umumi bir hedef-i harekât tayin ederek kaçmakta olan düşman üzerine icraatta bulunmalarını liva ve alaylara ihale eder. Bu halde münferit hücumlar yaptırılması hiçbir şey yapmamaktan her halde evladır."*

[94] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:11.**

[95] Millî Savunma Bakanlığı, **Arşiv ve Askeri Tarih Dairesi Başkanlığı Arşivi** (AATD) İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH), **Kutu:1784, Gömlek:119, Belge Nu.:119-1.**

[96] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı**, s. 78

tam olarak kontrol altına alınamamıştır. Bununla birlikte Süvari Kolordu komutanı verdiği ikinci bir emirle 14.Tümenin kolbaşı olan süvari alayını 1.Süvari Tümenine takviyeye göndermesini istemiş ve 2.Süvari Tümeninin Salihli bölgesine gelmesi ile kuvvet üstünlüğü kolorduya geçmiştir. Kolordu komutanının Salihli muharebelerinde önemli bir komuta teşkilatlanması yaparak 2.Süvari Tümenini 1.Süvari Tümeni emrine vermiştir. Ancak 2.Süvari Tümenin zamanında gelememesi ve 14.Süvari Tümeninin de Salihli doğusunda teması kesememesi nedeniyle Salihli'deki Yunan büyük kısmı Turgutlu istikametinde çekilmeye başlamış ve büyük bir fırsat kaçırılmıştır. Yine de kalan artçı Yunan birlikleri Salihli bölgesinde imha edilmiştir.[97] Tekrar kuvvet bütünlüğünü sağlayan 5.Süvari Kolordusu üç süvari tümeni ile Turgutlu istikametinde takip harekâtına devam etmiştir.

Diğer taraftan 6 Eylül'de sürati her birlik seviyesinde artırmak maksadıyla 1.Ordu Komutanı 1.Kolordu piyadelerinden atlı birlikler teşkil edilmesi[98] emrini vermiştir. Böylece piyadenin süvari kolordusu ile irtibatı sağlanarak ilerleme temposunu da uyumlu bir hale getirmiştir.

7 Eylül'de 1.Ordu Komutanı Süvari Kolordusuna gönderdiği emirde Turgutlu Kuzeyinin tutularak çekilen Yunan birliklerinin kolbaşlarının imha edilmesini istemiştir. Bu maksatla ileri harekât sonucunda akşam saatlerinde 14.Tümen Saruhanlı'da, 2.Tümen Mütevelli'de 1.Tümen ise kolordu karargâhı ile Çaldağ güneyinde tertiplenmiştir. Manisa'nın kuzeybatısında bulunan Süvari Kolordusu Batı Cephesi Komutanından aldığı emirle İzmir'e süratle ilerlemesi ve aynı zamanda Yunanların kalan kuvveti ile birleşme ihtimali olan ve Trakya'dan getirebileceği kuvvetlerin nerede tertipleneceği yönünde keşif bilgileri gönderilmesi istenmiştir.[99] Aynı zamanda takip harekâtı devam ederken Yunan kuvvetlerinin gerisinde baskın, tahrip ve pusu görevleri ile Yunanlara zayiat verdiren Akıncı Müfrezelerinden de azami istifade edilmiştir. Daima Batı Cephesi Komutanlığı ile komuta bağlantısını kesmeyen Akıncı Müfrezeleri, 7 Eylül 1922'de aldığı emirde, Yunanların Simav istikametindeki çekilişinin kesilmesi için tertiplenmiştir.[100]

Dağılmış Yunan birlikleri, kaçarcasına İzmir'e doğru giderken gerideki köyleri yakmaya ve ormanlardan kestikleri ağaçları yol üzerine ve geçitlere yığarak Türk Süvari birliklerinin hareketini engellemek istemiştir.[101] Ancak

---

[97] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı**, s. 83-85.

[98] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** s. 221. *Madde:515, "İmkânın son derecesiyle icra edilen takip, orduyu yeni bir meydan muharebesinden kurtardığı gibi bütün seferi hitama dahi erdirebilir."*

[99] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı**, s. 109

[100] İbrahim Ethem Akıncı, **Demirci Akıncıları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978, s. 382.

[101] Ali Galip Gençoğlu, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü,** Haz.:Erhan Palabıyık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 86. Ali Galip Gençoğlu, Türk İstiklâl Harbi'ne katılmış ve İzmir'e

hiçbir faydası olmayan bu harekete rağmen takip harekâtı, Batı Cephesi'nin güneyinde 1.Ordu tarafından General Frango kuvvetlerine karşı; kuzeyde ise 5.Süvari Kolordusu tarafından İzmir istikametinde yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, takip harekâtında ilerdeki birlik ile arasında 1-2 günlük mesafe olacak şekilde harekâtı yakından takip etmiş ve yayımlanmamak üzere TBMM'ne 8 Eylül 1922'de gönderdiği talimatta; *"orduların 26 Ağustos 1922'den bu yana 300 km. mesafe katettiklerini, harekâtın devam ettiğini ve yarın Turgutlu üzerinden İzmir istikametinde hareket edeceğini"* bildirmişti.[102]

8 Eylül'de 5.Süvari Kolordusu, İzmir'in kuzeybatısında, 14.Süvari Tümeni ile Menemen, 2.Süvari Tümeni ile Hamidiye bölgesi Belkahve mevkinde Yunan artçıları ile muharebede, 1.Süvari Tümeni ise Sabuncubeli geçitlerinde emniyet görevindedir. Yunan ordusundan son kalanlar ise General Frango komutasında eksik mevcutlu iki tümen ile İzmir'e yaklaşmıştır. Aynı gün 1.Süvari Tümeni öncü birlikleri Bornova önlerinde muharebeye girmiştir.[103] 9 Eylül 1922'de 14.Süvari Tümeni öncü Alayı, Menemen'de Yunan artçılarına taarruz etmiş ve Menemen'e girerek İzmir Yolu kuzeyden açılmıştır. 1.Süvari Tümeni ise Bornova'ya öncü iki alayı ile girmiş, 2.Süvari Tümeni ise Mersinli bölgesinden İzmir'e yaklaşmıştır. Kuzeydeki kolun harekâtı, 5.Süvari Kolordusuna ait Albay Mürsel *(Bakü)* Bey'in sevk ve idare ettiği 1.Süvari Tümeni'nin 14.Süvari Alayı'na ait 3.Süvari Bölüğü'nün ilk olarak[104] 9 Eylül 1922'de saat:10.30'da İzmir'e girmesi ile sona ermiş oldu.[105]

1 ve 2.Süvari Tümenlerinin şehre girişi muharebe ederek gerçekleşmiş ve şehrin kontrol altına alınması maksadıyla tertiplenmesi çepeçevre yapılmıştır. Kadıfekale, Sarıkışla, Hükûmet Konağı ve Liman, tümenlerin öncü süvari alaylarının bölükleri ile kontrol ve emniyet altına alınmıştır.[106] 5.Süvari Kolordusu 18 Eylül'e kadar İzmir güneyinde temizlik harekâtına devam etmiştir. Diğer taraftan müstakil 3.Süvari Tümeni ile 10 Eylül'de Seydiköy muharebesi ve 14. ve 1. Süvari Tümenleri ile 10-16 Eylül'de Balçova ve Urla'da yapılan muharebeler ile Yunan birliklerinin son kalıntıları da temizlenmiştir.[107]

---

giren süvari birliklerinde görev almış bir yedek subaydır. Harpten sonra Yerköy adında Yozgat-Yerköy'de çıkardığı ilk gazete ile de Cumhuriyetin kurulmasında katkıları olmuştur.

[102] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:355, Yer:11.**

[103] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı**, s. 112-114.

[104] Abdurrahman Özgen, **Milli Mücadele'de Türk Akıncıları,** Tekin Yayınevi, Ankara, 1973, s. 201. Abdurrahman Özgen, 5. Süvari Kolordusu, 14. Süvari Tümeni'nde Yüzbaşı rütbesinde Bölük Komutanı olarak Türk İstiklâl Harbi'ne katılmış ve 9 Eylül 1922'de İzmir'e ilk giren birlikler arasındadır.

[105] **HTVD, Sayı.63, Vesika Nu.:1434, 1435, Genelkurmay Basımevi, Ankara Mart 1968. CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:37.**

[106] **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı**, s. 121-125.

[107] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:37.** Ek-2'dedir.

Böylece Batı Cephesi Komutanlığı, Dumlupınar'daki Meydan Muharebesi sonrası Anadolu'da parçalanmış ve dağılmış bir durumda bulunan Yunan Ordusu'na karşı 31 Ağustos 1922'den itibaren üç ayrı koldan başlattığı takip harekâtını[108] kesin olarak 18 Eylül 1922'de Urla ve Çeşme Muharebeleri[109] ile tamamlamıştır.[110] Doğu Trakya'da ise Batı Cephesi Komutanlığına gelen bilgilere göre Yunan birliklerinde çok miktarda firari er olduğu ve trenlere zorla binerek kaçmak için gayret ettikleri, kaçanlar arasında Edirne Valisi olarak görev yaptırılan Zailis'in de olduğu, Yunanların kaçarken köprüleri yıktığı ve kullanılabilecek malzemeleri kaçırdığı bildirilmekteydi.[111] Harekâtın harp raporları, her gün TBMM'ne gönderilerek, tüm askerî ve mülki idarelerin bilgilendirilmesi sağlanmıştır.[112]

Takip harekâtının en süratli birliği olan 5.Süvari Kolordusu'nun[113] başarısı önemli bir yer tutar. Yunan askerî tarihçiler de *"Süvari Kolordusu Türklerin en önemli silahı idi"* diyerek bunu ortaya koymuştur.[114] Sovyet Harp Akademisinde de Türk süvarisinin dağlık bir arazide kuşatma ve sonrasında takip harekâtını gerçekleştirmesinin askerî tarihsel bakımdan dikkat edilmesi ve incelenmesi gereken bir husus olduğu belirtilmiştir.[115] Diğer taraftan Fahrettin Altay, yazdığı eserinde Fransızca bir askerî mecmuadan yaptığı alıntıda;

> *"Süvari Kolordusunun motorlu vasıtaları olmadan harekâtın her safhasında yer alması ve özellikle takip harekâtındaki süratinin o dönem itibariyle hiçbir süvari birliğinde olmadığının, aynı zamanda*

---

[108] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** s. 220. *Madde:514, "Her bir Komutan hatta muvakkaten müstakil olarak hareket eden süvari kıtası Komutanı, ricat eden düşmanın peşini bırakmamak için ahvale göre mümkini'l-icra her türlü tertibattan bizzat mes'uldür."*

[109] **HTVD, Sayı.64, Vesika Nu.:1448, Genelkurmay Basımevi, Ankara Haziran 1968,**

[110] Fahrettin Altay, **İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu,** s. 71.

[111] Ankara Üniversitesi, **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (T.İ.T.E), Kutu:49, Gömlek:49, Belge:49-1001; Kutu:49, Gömlek:49, Belge:49-2001; Kutu:49, Gömlek:49, Belge:49-001.**

[112] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:54, Gömlek:354, Yer:36.**

[113] **Süvari Talimi Nizamnamesi,** s. 221. *Madde:515, "Takibin ordunun cenahlarında bulunan ordu süvarisi tarafından tertip ve icrası en ziyade muvafık-ı maslahattır. Bunlar düşmanın hatt-ı ricatına muvazi yollardan ileri giderek düşman ordusu kollarını yetişip geçmeye ve hatt-ı ricatlarından kaçırmaya ve yeniden yanlardan ateş ile bastırmaya ve mümkün olursa düşmanın geçitlerden mururunu men etmeye, köprüleri yıkmaya, düşmanın kafileleri ile kollarında karışıklık vücuda getirmeye ve hezimetine az çok faidesi olacağı görüldükte üzerine hücum etmeye sa'y-ü gayret etmelidirler. Bu misillü düşmanın önünü kesecek surette takip durup dinlenmeksizin hatta yorgun hayvanlarla gece ve gündüz bila fasıla icra edilmelidir. (dökülen kalır, gidebilen gider)"*

[114] Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, (1919–1923),** Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s.464.

[115] Nikolay Georgiyeviç Korsun, **Türk Yunan Savaşı, 1919-1922,** s. 114

operatif olarak en uygun süvari teşkilatının bu harekât sonrasında kolordu teşkilatı olduğunun anlaşıldığını yazdıklarını"

belirtmiştir. Yine Almanca "Wissen und Wehr" mecmuasından yaptığı alıntıda ise *"süvari kolordusunun hem asıl taarruzun yan emniyetini alması, hem uzunca bir yolu muharebe ederek katedip kuzeybatıdan çevirmeyi gerçekleştirmesi ve sonrasında takip harekâtının öncü birliği olmasının Avrupa harp sahasında görülmediğinin"* belirtildiğini ifade etmiştir.[116]

Diğer taraftan süvarilere tali hedefler yerine asli hedefler verilmesi ve kitle halinde meydan muharebesine yan ve gerilerden etkili olması önemli bir uygulama olarak görülmelidir. Çünkü Süvari Kolordusu cephenin yarılmasında yanlardan kuşatarak asıl taarruza, cephe yarıldıktan sonra da geriden çevirerek imha muharebesine destek sağlamıştır.[117]

Türk İstiklâl Harbi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Batı Cephesi Komutanlığının harpte başarıları görülen personel için yaptığı takdir ve terfi listeleri Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından uygun görülerek Heyet-i Vekilenin onayına sunulmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiştir.[118] TBMM, Başkomutanın bu takdir ve taltiflerini onaylayarak Türk Ordusu'nun sevk ve idaresinde hizmetleri görülenleri ödüllendirmiştir. Aynı zamanda 12 Eylül 1922'de Başkomutanı da

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının yıldırım süratiyle Anadolu'muzun düşmandan kurtarılmasını temin eden yüksek ve kesin zaferini zat-ı devletlerinin muhterem şahsiyetlerinin sevinç ve fahr ile tebrik etmekle mubahı ve bahtiyarız. Cenab-ı Hak, kahraman milli ordularımızı Allah'ın yardımını daima mazhar buyursun." diyerek tebrik etti.[119]

Takip Harekâtı, Büyük Taarruz'un en önemli ve son safhası olarak tamamlanmıştır. Motorlu birlik olmadan piyade ve süvarinin 10 gün gibi kısa bir sürede yüksek harekât temposu ile katetmesi harp tarihine bir bakıma Yıldırım Harbi'nin bir örneğini vermiştir.[120]

SONUÇ

Büyük Taarruz, Başkomutan ve komuta heyetinin başarısı ile sona ermiştir. Başkomutanın, komuta kabiliyeti, öngörüsü ve durum değerlendirmesindeki

[116] Fahrettin Altay, **İstiklâl Harbimizde Süvari Kolordusu,** s. 73-75
[117] Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, s. 242-245.
[118] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:46, Gömlek:298, Yer:20, 21.**
[119] **CDA, Cumhuriyet Arşivi, Dosya:1, Gömlek:1, Yer:3.**
[120] **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi,** TBMM Hükûmeti Dönemi, Cilt IV, 1. Ks., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984, s. 499.

doğruluk ve keskinliği önemli etkenlerdir. Bunlar, hem taarruz planının hazırlanmasında hem de planın icrasında Türk Ordusu'na taktik ve operatif üstünlük veren başlıca esaslardır. Nitekim Yunan kuvvetlerine karşı sıklet merkezini cephenin güneyinde tesis ederek, cepheyi Afyon bölgesinden yarması, aynı zamanda süvari birlikleri ile Yunanların gerisine sarkarak çekilme yollarını kesmesi ve cephenin Eskişehir kesiminde ise daha az kuvvetlerle Yunanları tespit etmesi ve böylece kuvvetin büyük kısmını Afyon güneyinde toplayarak kabul edilebilir bir risk alması ve harekâtın inisiyatifini 26 Ağustos 1922'den kesin neticenin alındığı 30 Ağustos 1922'ye kadar sürdürmesi, Büyük Taarruz'un başarısındaki önemli esaslardır.

Süvari Kolordusu Büyük Taarruz'un her aşamasında görev almıştır. 25 Ağustos 1922'de cephe ilerisine kuşatıcı bir manevra ile intikal ederek 26 Ağustos 1922'de başlayan Yarma harekâtında 1.Ordunun sol yan emniyetini alarak Yunan birliklerinin yarma bölgesine muhtemel bir karşı taarruzunu önlemiş ve aynı zamanda demir yolunu keserek takviye imkânını ortadan kaldırmıştır. Bu hareket tarzı ile başlangıçta süvari, çevirmede değil kuşatmada kullanılarak taarruz eden piyadeye destek sağlamıştır.

27 Ağustos 1922'de cephe piyadeler tarafından yarıldıktan sonra muharebe ederek cephe derin gerisine sarkmış ve yaptığı çevirme harekâtı sonrası 28-30 Ağustos 1922'de icra edilen imha harekâtında Yunan ihtiyat birliklerinin savunmasını ve batıya çıkışlarını önlemiştir. 31 Ağustos 1922'den itibaren başlayan takip harekâtında ise bağımsız hareket ederek öncü birlikleri ile Alaşehir, Salihli, Turgutlu ve Manisa kuzeyinde girdiği muharebelerde kalan Yunan birliklerinin yeniden savunma tertibi almasına fırsat vermemiştir. Aynı zamanda İzmir ve çevresinde 18 Eylül 1922'ye kadar süren temizlik harekâtı ile bölgenin emniyet ve kontrolünü sağlamıştır.

Diğer bir ifade ile Yarma harekâtında kuşatma birliği ve sonrasında çevirme birliği, başarıdan faydalanma harekâtında kuşatma birliği, imha harekâtında taarruz birliği, takip harekâtında ise takip birliği ve kontrol harekâtında emniyet birliği olarak görev almıştır.

İcra ettiği bu harekât esnasında bilinen doktriner esasa göre süvarinin taarruzda kuşatma birliği olarak kullanılması esası genişletilerek aynı zamanda çevirme manevrası ile bir çevirme harekâtına dönüştürülmüş ve ilk taarruza doğrudan katılmıştır. Süvarinin kütle halinde kullanılması esası, kuşatmada değil çevirme harekâtında icra edilmiştir. Nitekim yarma harekâtı esnasında tümenler halinde ayrı ayrı olacak şekilde hem cephenin yan emniyetini almak hem cepheye muhtemel bir takviyeyi önlemek hem de gerideki demir yolunu kesmek görevi verilerek bilinen süvari doktrininden farklı kullanılmış bu hareket tarzı, cephenin biran önce yarılması için kabul edilebilir riskin telafisi olarak görülmüştür. Aynı zamanda 1.Ordu komutanının harekât kontrolünde tutularak olası bir zafiyet, komuta bütünlüğü

sağlanarak en aza indirilmiştir. Takip harekâtına geçildiğinde ise süvari kolordusu 1.Ordu komutasından çıkarak Batı Cephesi Komutanlığına doğrudan bağlanmış ve böylece sürat ve inisiyatifin gerekli olduğu şartlar sağlanmıştır.

Süvari, Türk İstiklal Harbi'nin kesin sonuç alındığı ve birden fazla harekâtın planlama ve icrasının gerçekleştirildiği son muharebesi olan Büyük Taarruz'da, asıl manevra kuvvetlerinden biri olarak yarma harekâtında hem kuşatma hem de piyadeye destek, cephe yarıldıktan sonra başarıdan faydalanma harekâtında çevirme ve cephe gerisinde muharebe, imha harekâtında kapatılan çekilme yollarını daraltarak muharebe ve takip harekâtında ise sürat ve inisiyatifle uzun bir mesafeyi muharebe ile katederek etki sağladığı bir muharebe olmuştur. Böylece süvarinin taarruzda çok yönlü bu kullanım tarzı, zırhlı birlik doktrininde yer alan hasmın yan ve gerilerine aynı anda ateş ve manevra ile kuşatma ve çevirme harekâtının icrasına katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi**, (CDA), Cumhuriyet Arşivi

Millî Savunma Bakanlığı, **Arşiv ve Askeri Tarih Dairesi Başkanlığı Arşivi** (AATD) İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH)

Ankara Üniversitesi, **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi** (TİTE)

Kitaplar

ALTAY, Fahrettin, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordumuz**, İnsel Kitabevi, Cumhuriyet Matbaası, 1949.

AKINCI, İbrahim Ethem, **Demirci Akıncıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1978.

BELEN, Fahri, **Büyük Türk Zaferi, Afyon'dan İzmir'e**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

ERDEM, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı, (1919–1923),** Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

ERENDİL, Muzaffer, **Çok Yönlü Lider Atatürk,** Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986.

GAZİ MUSTAFA KEMAL (Atatürk), **Nutuk-Söylev, II, (1919-1920),** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

GENÇOĞLU, Ali Galip, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü,** Haz.:Erhan Palabıyık, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi),** Haz.: Muhammet Safi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

İLHAN, Suat, **Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.

CEVDET KERİM, **Türk İstiklal Mücahedesi Konferansları,** Devlet Matbaası, İstanbul 1927.

KORSUN, Nikolay Georgiyeviç, **Türk Yunan Savaşı, 1919-1922,** Çev.: Celal Pekşen, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

TÜMERDEM, Hakkı, **Yunanlılarla İstiklal Harbi Tabiye ve Sevkulceyş Bakımından Tetkik,** Necmistiklal Matbaası, İstanbul 1935.

Yunan Generallerinin İtirafları, Berikan Yayınları, Ankara 2001.

ÖZGEN, Abdurrahman **Milli Mücadele'de Türk Akıncıları**, Tekin Yayınevi, Ankara 1973.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükûmeti Dönemi, Cilt IV, 1.Ks., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1984.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, Cilt II, 6. Kısım, III. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara 1969.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz, II-6/2, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara 1968.

Türk İstiklâl Harbi Hulâsası, 1919-1922, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni, Askeri Matbaa, İstanbul 1937.

Osmanlıca Askerî Talimnameler

BİNBAŞI İHSAN, **Tarih-i Harb**, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1340.

BİNBAŞI TEVFİK, **1922 Yılında Yunanistan Teşkilat-ı Askeriyesi,** Erkân-ı Harbiye Encümeni, İstanbul 1339.

Harb-i Hazıra Netayicine Göre Zaman-ı Hazır Süvarisi Hakkında Mütalâat, Fransızcadan Çev.:Miralay Sami Sabit, Süvari Müfettişi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1341.

Harbde Kıtaatı Cesimenin Sevk ve İdaresi, Harb-i Umumiden Alman Malumat ve Tecaribi, Matbaa-ı Askeriye, Dersaadet 1338.

Harbin Sevk ve İdaresi, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1315.

Her Sınıfa Mahsus Mevzii Harbi Talimnamesi, (Mevzi Harbinde Taarruz) Almancadan Çev.: Erkan-ı Harp Binbaşı Tevfik, Matbaa-ı Liva, Eskişehir 1337.

Mevzi Muharebatına Dair Tecrübeler, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1332.

Piyade Talimnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1328.

MEHMET SALİM, **Süvarinin Keşif Hidemâtı**, (Mülazım-Süvari Mızraklı Birinci Alay), Matbaa-ı Ebu'lziya, Konstantiniye, 1330.

Süvari Talimnamesi, Muharebe, (Süvari Talimi Nizamnamesi'ne ek), Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1328.

Süvari Talimi Nizamnamesi, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1328.

Süvari Makineli Tüfek, Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Asar-ı Gayriresmîye Külliyatı, Harb-i Umumide Fünun-u Askeriye, Çev.:Piyade Yüzbaşı Halil Nasuhi Bey, Matbaa-ı Askeriye, Dersadet, 1337.

Üsera Hakkında Talimatname, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul, 1330.

Yeni Alman Piyade Talimnamesi, Çev.: Mülazımevvel Ahmet Refik, İslam ve Askeri Kütüphanesi, İstanbul 1325, s. 155.

Dergiler

AKINCILAR, F. *"Süvarinin Lüzum ve Ehemmiyeti"* **Askeri Mecmua,** Cilt IX, Sayı 110, (662-705), Ankara Eylül 1938.

TÜRKMEN, Zekeriya, *"Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Taarruz Öncesinde Süvari Kolordusunun Denetlenmesi ve Ilgın Manevralarında Süvari Kolordusu"* **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt.XX, Sayı.58, (203-230).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (HTVD), Sayı 58, Genelkurmay Basımevi, Ankara Aralık 1966.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Sayı 59, Genelkurmay Basımevi, Ankara Mart 1967.

HTVD, Sayı 60, Genelkurmay Basımevi, Ankara Haziran 1967.

HTVD, Sayı 61, Genelkurmay Basımevi, Ankara Eylül 1967.

HTVD, Sayı 62, Genelkurmay Basımevi, Ankara Aralık 1967.

HTVD, Sayı 63, Genelkurmay Basımevi, Ankara Mart 1968.

HTVD, Sayı 64, Genelkurmay Basımevi, Ankara Haziran 1968.

HTVD, Sayı 75, Genelkurmay Basımevi, Ankara Eylül 1976.

Bildiriler

TÜRSAN, Nurettin, *"Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi",* **Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler** Cilt III., Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.

KÜSMEZ, Abdullah Cüneyt, *"Sakarya Meydan Muharebesi'nde Derinlikte Savunma Anlayışı Doktrinine Göre Süvari Birliklerinin İleri Hatta Kullanılması"* **100.Yıldönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Uluslararası Sempozyumu, 09-11 Eylül 2021, Bildiri Kitabı,** (24-47), Ankara 2022.

Ekler

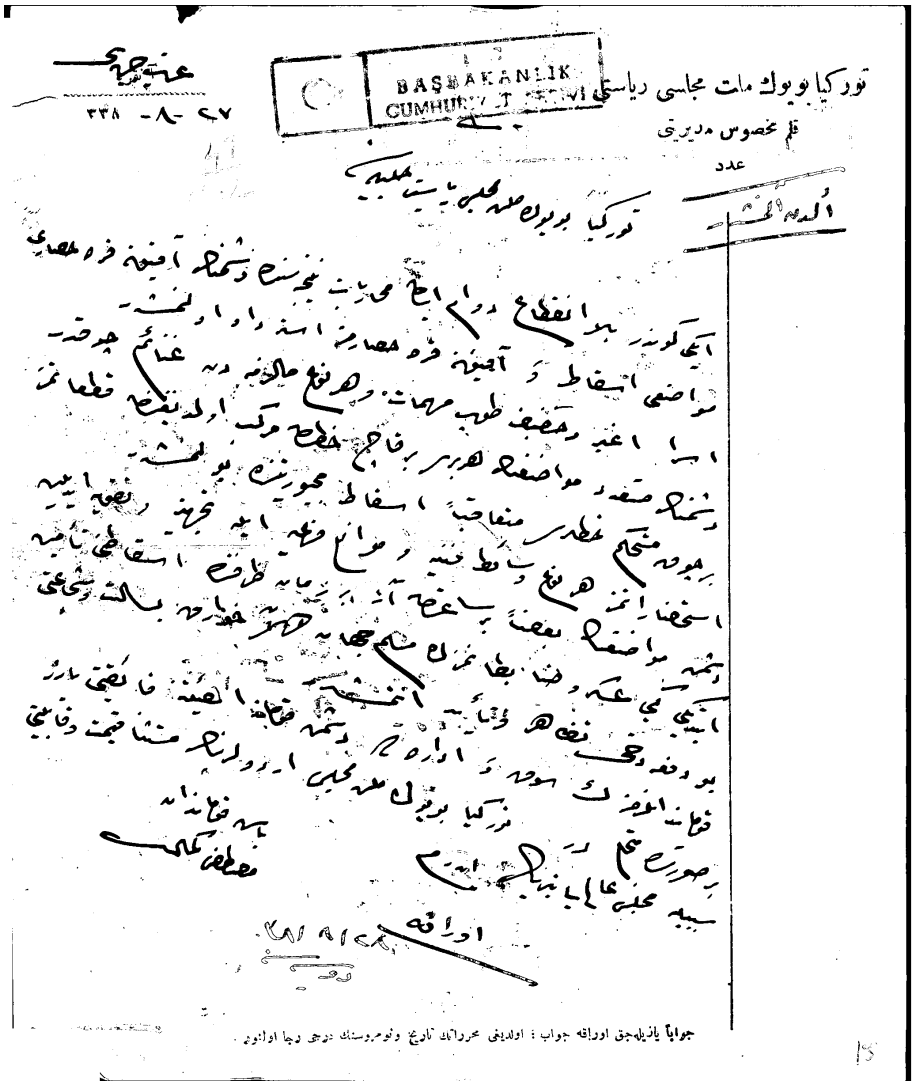

Ek. 1. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Hedeflerin Ele Geçirildiği ve Harekâtın Süratle Devam Ettiğine Dair TBMM'ne Bildirimi. (CDA, Cumhuriyet Arşivi, D.54-G.355-B.7-18)

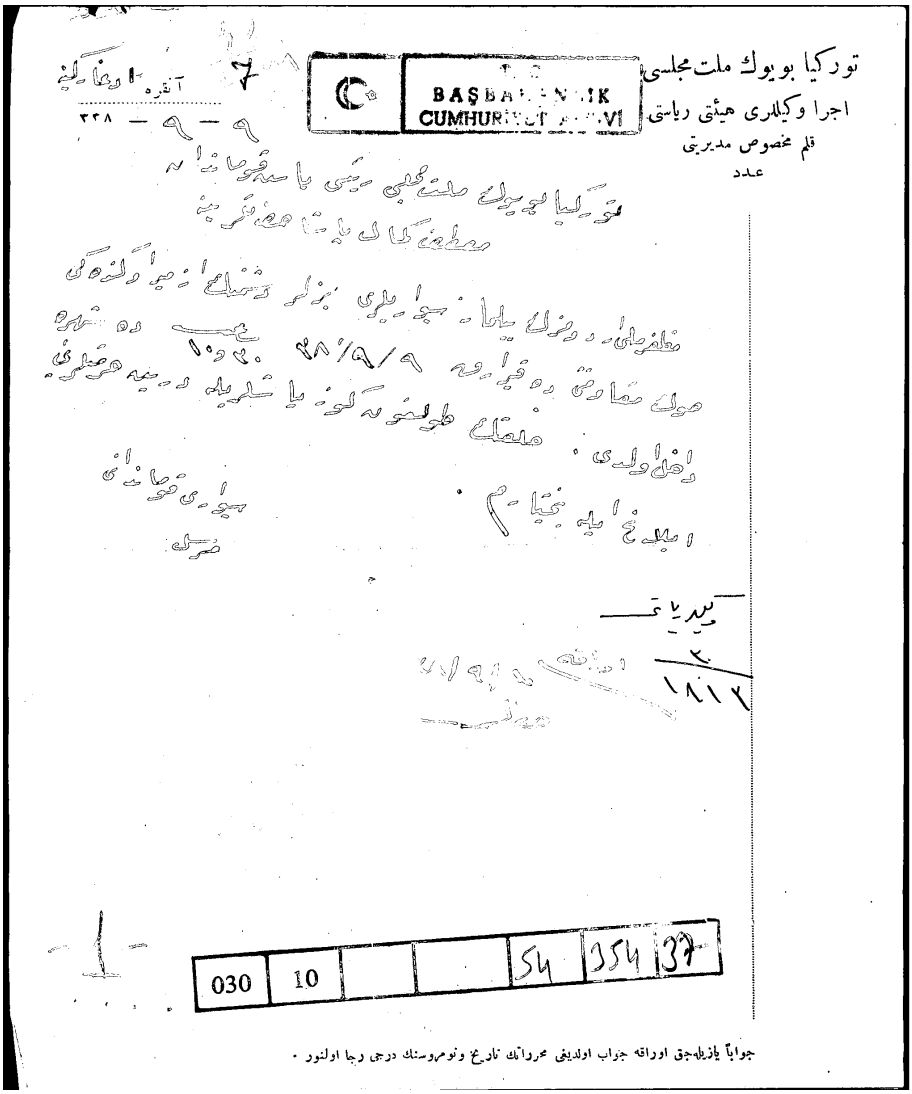

Ek. 2. 1.Süvari Tümen Komutanı Albay Mürsel Bey'in İzmir'e Girişini Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya Bildirimine Ait Rapor. (CDA, Cumhuriyet Arşivi, D.54-G.354-B.37)

BÜYÜK TAARRUZ'UN HAREKÂT PLANININ HAZIRLANMASI SÜRECİNDE YAŞANAN GELİŞMELER VE PLANIN ANA PRENSİPLERİ

Dr. Mehmet ÇANLI[*]

ÖZET

Büyük Taarruz'un harekât planının hazırlanmasına Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen ardından başlanmıştır. Önce Sad Planı adıyla bir plan hazırlanmış, daha sonra askerî ve diplomatik gelişmelere göre bu plan geliştirilmiştir. Bunun sonucunda, Büyük Taarruz'un harekât planı ortaya çıkmıştır.

Harekât planı, kısa süreli ve kesin sonuçlu bir muharebe ile Yunan ordusunu etkisiz hale getirecek şekilde hazırlanmıştır. Bu sebeple, planın hazırlanmasında manevra konsepti esas alınmıştır. Bu haliyle plan, 1. Dünya Savaşı savaş anlayışını aşan ve 2. Dünya Savaşı savaş anlayışının öncülüğünü yapan özellikler taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muharebe, Taarruz, Harekât Planı, Savunma, Yarma, Kuşatma, Takip.

ABSTRACT

Developments in the course of the Preparations of Operation Plan of the Great Offensive and its main Principles

The preparation of the operational plan of the Great Offensive started right after the Sakarya Field Battle. First, a plan called the Sad Plan was prepared, and later this plan was developed according to military and diplomatic developments. As a result, the operational plan of the Great Offensive emerged.

The operation plan was prepared in such a way as to neutralize the Greek army with a short-term and decisive battle. For this reason, the concept of maneuver was taken as a basis in the preparation of the plan. As such, the plan has characteristics that go beyond the understanding of war in the 1st World War and pioneer the understanding of war in the 2nd World War.

***Keywords*:** Battle, Offensive, Operational Plan, Defence, Breaking, Siege, Pursuit.

[*] Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, mehmetcanli1966@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2143-2382.

GİRİŞ

Millî Mücadele'de Yunan ordusu ile Türk ordusu arasında dört yıl (1919, 1920, 1921 ve 1922 yılları) boyunca yaşanan muharebeler, amacı ve icra tarzı açısından gösterdikleri farklılıklara göre dört ayrı dönem olarak ele alınabilir. Bunlardan üçünde (1919, 1920, 1921 yıllarındaki muharebelerde), Yunan ordusu taarruzda, Türk ordusu ise savunmadadır. Yunan taarruzları karşısında üç yıl boyunca birbiri gerisindeki hatlarda savunma muharebeleri veren Türk ordusu, düşmana kuvvet kaptırmamak için Sakarya Nehri doğusuna kadar çekilmek zorunda kalmıştır.

Yunan ordusu, Sakarya Nehri doğusuna da taarruz etmiş fakat bu son taarruzda da Türk ordusunu imha edememiştir. Bunun üzerine, 11/12 Eylül 1921 akşamı Sakarya Nehri batısına çekilmeye başlamış ve 12/13 Eylül akşamı tüm birliklerini nehrin batısına çekmiştir. Çekilme tamamlandıktan sonra da Porsuk Çayı ile Sakarya yukarı kısmı arasında savunma düzeni almıştır.[1]

Bunun üzerine, 13 Eylül'de Türk süvari tümenleri (fırkaları) iki gruba ayrılmış ve bu gruplara birer piyade tümeni verilmiştir. Bu iki takip kuvveti sağ ve sol kanatlardan Yunan ordusunu takip etmekle görevlendirilmiş, geriye kalan birlikler ise biri süvari olmak üzere beş kolordu ve Kocaeli Grubu şeklinde yeniden teşkilatlandırılmıştır.[2]

Bu sırada Türk Mürettep Tümen'i bir baskınla Sivrihisar'ı ele geçirince,[3] Yunanlılar 14 Eylül 1921'de 1. Kolordu'yu Sivrihisar'a göndermişlerdir. 15 Eylül'de Türk Süvari Kolordusu güneyden ilerleyerek Yunanlıların yan ve gerilerini taciz etmeye başlamış fakat Mürettep Tümen Yunan 1. Kolordusu'nun baskısı sonucunda Sivrihisar'da tutunamayarak Sakarya Nehri güneyine atılmıştır.[4]

17 Eylül'den itibaren, Yunan ordusunun geri kalan kısmı da geri çekilmeye başlamış[5] ve 24 Eylül'de tüm birlikler Eskişehir doğusuna ulaşmıştır. Eskişehir doğusunda mevzilenmeye başlayan Yunan birlikleri, 27 Eylül'e

---

[1] **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi,** Cilt 2, Batı Cephesi, Ks. 5, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973, s. 247-248; Ayrıca bkz. **ATBD, Sayı: 116**, Belge: 4303, 4304; **ATBD, Sayı: 96**, Belge: 2560, s. 81.

[2] Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi),** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 148. **ATBD, Sayı: 96**, Belge: 2561, s. 83.

[3] **ATBD, Sayı: 96**, Belge: 2567, s. 99.

[4] TİH, Cilt 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 279-280, 295.

[5] Geri çekilme konusunda Yunan makamları arasındaki yazışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. General Nikolaos Trikupis ve M. Papulas, **Yunan Generallerinin İtirafları,** Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s. 160-171. TİH, Cilt 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 305, 309.

kadar Cevizli-Kırgız Dağı-Hamidiye-Sarıkavakça Dağı-Kızılcaören-Tandır-Bozdağ hattında tertiplenmiştir.[6]

Afyon'da yeterli Yunan birliği olmadığını gören Batı Cephesi Komutanı, 26 Eylül 1921'de Süvari Kolordusu'na, 8. ve 6. Piyade Tümenleri ile birlikte Afyon'daki Yunan alaylarına taarruz etmesini emretmiştir.[7] Hazırlıklar tamamlanamadan Afyon'un bir Yunan tümeniyle takviye edilmesi üzerine taarruz 2 Ekim'e ertelenmiş ve 2. Kolordu'nun da bu taarruza katılması emredilmiştir.[8]

Taarruz, ancak 3 Ekim'de yapılabilmiş ve Yunanlılar Afyon bölgesine yeni birlikler gönderdiğinden başarılı olmamıştır.[9] Yunanlılar, 7 Ekim'de iki tümenlerini Eskişehir'den Türk birliklerinin gerisine sarkıtınca da hassas bir durum ortaya çıkmıştır.[10] Bunun üzerine Türk birlikleri, 8/9 Ekim'de Doğlat-Seyitler-Hamidiye hattına alınmış[11] ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin takip safhası sona ermiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi, dönemin askerî literatürüne göre İstiklal Harbi'nin dönek noktası (dönüm noktası) olmuştur.[12] Bundan sonra Türk ve Yunan orduları arasındaki muharebelerin dördüncü dönemi başlamıştır. Yani, Yunan ordusu stratejik taarruzdan stratejik savunma durumuna, Türk ordusu stratejik savunmadan stratejik taarruz durumuna geçmiştir.[13] Bu sebeple Türk ordusu, muharebeleri sona erdirecek son büyük muharebeye, yani Yunan ordusunu ülkeden atarak Millî Mücadele'yi başarıyla sonlandıracak büyük bir taarruza hazırlanmaya başlamıştır.

Bu çalışmada, Türk ordusunun Büyük Taarruz'a hazırlanırken yaptığı planlama çalışmaları ve taarruzun harekât planının nasıl ortaya çıktığı incelenecektir. Bu yapılırken, söz konusu dönemde meydana gelen siyasi ve askerî gelişmeler de ele alınacak ve bu gelişmelerin hazırlanan planın öngördüğü konsepte olan etkisi irdelenecektir.

---

[6] **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi,** Cilt 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967, s. 4.

[7] TİH, Cilt 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 365.

[8] **ATBD,** Sayı 96, Belge 2578, s. 130.

[9] TİH, Cilt 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 407-410.

[10] Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi, Afyondan İzmir'e, İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller,** Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1962, s. 9.

[11] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 5.

[12] C. K. İncedayı, **age.**, s. 163.

[13] Suat Ener, **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları,** Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1938, s. 60-61.

Büyük Taarruz'un Harekât Planlanının Hazırlanma Süreci

Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk ordusunun galibiyeti ile sonuçlanması, iç istikrarın sağlanması ve dış ilişkilerin geliştirilmesi açısından etkili sonuçlar doğurmuştur. İlk olarak, muharebenin sonucunu bekleyen Rusya, TBMM Hükûmetine yanaşmıştır. Bunun üzerine, 26 Eylül'de Türkiye ile Rusya ve Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin katılımıyla Kars'ta görüşmelere başlanmış[14] ve 13 Ekim'de Kars Antlaşması imzalanmıştır. Böylece, doğu sınırı tam olarak güven altına alınmış ve buradaki birliklerin bir kısmının batıya gönderilmesi imkânı ortaya çıkmıştır.

Bir süredir TBMM Hükûmeti ile barış görüşmeleri yapan fakat karar verebilmek için Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonuçlanmasını bekleyen Fransa ile de 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanmıştır.[15] Böylece, Güney Cephesi kapanmış ve bu bölgedeki bazı birlikler Batı Cephesi'ne taşınmıştır. Ayrıca, Mersin ve İskenderun limanları vasıtasıyla Avrupa ülkelerinden silah, araç ve malzeme temin etme ve bunları Adana-Konya demir yoluyla cepheye taşıma imkânı sağlanmıştır.[16]

Bu sırada Yunan ordusu, Cevizli-Kırgız Dağı-Hamidiye-Sarıkavakça Dağı-Danişment-Tandır-Bozdağ hattını işgal ve tahkim etmeye devam etmiştir. Böylece, Bursa ve Marmara istikametini kapatan Eskişehir bölgesi ile İzmir istikametini kapatan Afyon bölgesini tutmuştur. Afyon ve Eskişehir bölgelerinde savunmasının çatısını kuran Yunanlılar, yanlarını kuzeyde Gemlik Körfezi'ne, güneyde ise Büyük Menderes Nehri boyunca Eğe Denizi'ne kadar (700 km) uzatmıştır.[17]

Yunan ordusu, teşkilatını da buna göre yeniden düzenlemiştir. 3. Kolordu ve müstakil tümenler Kuzey Ordu Grubu adı altında, 1. ve 2. Kolordular ise Güney Ordu Grubu adı altında birleştirilmiştir. Güney Ordu Grubu iki kolorduyla bir hat üzerinde toplanmış ve bu kolordular ikişer tümenlerini birinci hatta yerleştirmiş, ikişer tümenlerini ise ihtiyata ayırmışlardır.[18]

Yunan ordusu gibi, Türk ordusu da yeni duruma göre teşkilatını yeniden düzenlemeye başlamıştır. Çünkü, çok geniş bir cephede tertiplenen çok sayıdaki birliğin Cephe Komutanlığı'nca tek elden sevk ve idare edilmesi oldukça zordur.[19] İlk olarak 7 Ekim 1921'de, 1. Ordu Komutanlığı'nın

[14] Semyon İvanoviç Aralov; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923**, Çev.: Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2014, s. 24.
[15] TİH, Cilt 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 466.
[16] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 11-15.
[17] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 66-67.
[18] N. Trikupis ve M. Papulas, **age.**, s. 86-88.
[19] F. Belen, **age.**, s. 13.

kurulması ve komutanlığına Ali İhsan Paşa'nın getirilmesi kararlaştırılmıştır.[20]

Başkomutanlık, ordunun kısa süre içinde taarruza hazırlanabileceğini düşünmekte ve Eskişehir bölgesinde bir-iki tümen bırakarak diğer birlikleri Afyon bölgesinde toplamayı ve bir ordu daha kurarak Batı Cephesi birliklerini iki ordu halinde teşkilatlandırmayı planlamaktadır. Birliklerin çoğunun Afyon bölgesinde toplanmasında, Eskişehir-Ankara demir yolu hattının Yunanlılarca tahrip edilmesi ve sadece Konya demir yolu üzerinden ikmal yapma imkânının bulunması etkili olmuştur. Böylece, daha en baştan taarruz için kuvvetlerin güneyde toplanması fikri ağırlık kazanmıştır.[21]

Bu ana fikir çerçevesinde Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti), 15 Ekim 1921'de Batı Cephesi Komutanı'na, Yunanlılara bir darbe vurmak için kış başlamadan taarruz etmek gerektiğini bildirmiştir. Taarruz planlanırken, Yunanlıların Eskişehir-Afyon demir yolunun avantajından faydalanmasına engel olmak için taarruzun kuvvet çoğunluğuyla Afyon bölgesinden yapılması ve daha başlangıçta Yunan ordusunun İzmir'le irtibatının kesilmesinin esas alınması talimatı verilmiştir.

Bunun üzerine Cephe Komutanı, hemen planlama çalışmalarına başlamış ve 1. Ordu Komutanı ile müstakil kolordu komutanlarının değerlendirmelerini istemiştir.[22] Gizlilik maksadıyla yazışmalarda bu plandan, taarruzun ana mihveri üzerinde bulunan Sandıklı'nın ilk harfi olan "Sad" (ص) harfi ile bahsedilmiştir. Böylece plan, "Sad Planı" adını almıştır.[23]

Sad Planı çalışmaları devam ederken, ordunun silah ve teçhizat bakımından güçlendirilmesi için de çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalarda, yakın geçmişte meydana gelen muharebelerden çıkarılan dersler dikkate alınmıştır. Örneğin, Yunanlıların Sakarya doğusunda Türk savunmasını aşamamalarında ağır toplar getirememelerinin etkisi olduğunu değerlendiren Batı Cephesi Komutanı, ağır top miktarını artırmaya karar vermiştir. Kamaları İtilaf Devletlerine teslim edilmiş olan ağır toplar için kama döktürmüş ve Kars Kalesi'ndeki ağır kale toplarının Batı Cephesi'ne getirilmesini istemiştir.

Bunun yanında, o zamana kadar meydana gelen muharebelerde süvarinin geniş alanlarda oldukça etkili olduğu görüldüğünden, büyük bir süvari kitlesi teşkil edilmeye başlanmıştır. Bunda, Türk ordusunun mevcut durumu da etkili olmuştur. Kaynakları sınırlı olan Türk ordusunun yapacağı taarruz, kısa süreli ve kesin sonuçlu olmak zorundadır. Kesin sonuçlu bir meydan muharebesinden sonra Yunan ordusunun daha gerilerde savunmasına izin

[20] **ATBD, Sayı: 134**, Belge: 9, s. 34.
[21] **ATBD, Sayı: 134**, Belge: 2, 2-1, 2-2, 4, s. 4-8, 13; Batı Cephesi ikmal sistemi için bkz. **ATASE ARŞ., K. 258**, D. 145bh; K. 258, D. 145bi; K. 258, D. 145bia.
[22] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 51; **ATBD, Sayı: 134**, Belge: 7, s. 25.
[23] **ATBD, Sayı: 134**, Belge: 14, s 52.

vermemek için hızla takip edilmesi gerekmektedir. Bunun için de yüksek bir hareket kabiliyetine, yani büyük süvari kütlesine ihtiyaç vardır.[24]

1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'deki muharebelerde, uçakların da oldukça önemli olduğu anlaşılmıştır. Gerçi uçaklar henüz havadan yere taarruzlarda büyük bir etki yaratacak kapasitede değildir ancak moral açısından çok etkili olmaktadırlar. Ayrıca, düşman faaliyetlerinin keşfi, düşman uçaklarının önlenmesi ve geri çekilen düşmanın taciz edilmesinde de çok işe yaradıkları görülmüştür.

Bu sebeple, İtalyanlardan 20 adet av uçağı ve Almanya'dan bazı uçaklar alınmıştır. Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransızlardan da 10 adet keşif uçağı temin edilmiştir. Bunlardan dördü hemen uçuşa hazırlanmış ve yeni bir uçak bölüğü kurulmuştur.[25] Bu hazırlıklar devam ederken Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 23 Ekim 1921'de Cephe Komutanı ile buluşmuştur. Ondan, ordunun ikmali için tespit edilen ihtiyaçları almış ve bunların hızla tamamlanması gerektiğini Millî Savunma Bakanlığı (Müdafaa-i Milliye Vekâleti)'na bildirmiştir.[26]

27-29 Ekim tarihleri arasında, asıl taarruz bölgesinde görevlendirilen 1. ve 4. Kolordular Akarçay'ın iki tarafına hareket ettirilmiştir. 3. Kolordu ise, Eskişehir doğusundaki Yunan birliklerinin karşısında bırakılmıştır.[27] 18 Kasım'da, Batı Cephesi'ndeki müstakil kolordular birleştirilerek 2. Ordu kurulmuş ve komutanlığına Yakup Şevki Paşa getirilmiştir.[28] Yunanlıların Şuhut-Sandıklı hattına yapabileceği muhtemel bir taarruza karşı da Ağızkara-Kumala Dağı hattındaki mevziler güçlendirilmiştir.

Bu hazırlıkları yakından takip eden Başkomutan, 10 Aralık 1921'de ordunun durumunu yerinde görmek için cepheye gelmiştir. Yaptığı denetleme sonucunda, hazırlıkların etkili bir taarruz için yeterli olmadığını görmüştür.[29] Hatta Yunanlılar, güneye kaydırdıkları birliklerle bu bölgedeki Türk kuvvetlerinden üstün hale gelmiştir.[30] Öte yandan, bölgede yoğun yağışlar başlamış ve yağışlı ortamda araziden ikmal yapılması mümkün olmadığından orduyu Konya demir yolu hattından ayırmanın sakıncalı olacağı değerlendirilmiştir. Bunun üzerine, ilkbaharda taarruz edilecek şekilde hazırlıklara devam edilmesine karar verilmiştir.

---

[24] İsmet İnönü; **Hatıralar,** Yay. Haz.: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2009, s. 257-258; Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından süvari birlikleri ve ikmal konvoyları için hayvan tedarikine Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen ardından başlanmıştır. Bkz. **ATESE ARŞ. K. 258**, D. 15aa.
[25] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 33.
[26] **ATBD, Sayı: 134**, Belge: 17-1, s. 69.
[27] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 61.
[28] **ATBD, Sayı: 129**, Belge: 1, s. 4.
[29] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 61, 63-64.
[30] F. Belen, **age.**, s. 14-15.

Başkomutan tarafından taarruz ertelenince, ordunun savunma mevzileri işgal etmesi gündeme gelmiştir. Cephe Komutanı, mevzi yerlerini belirlemek maksadıyla 20 Aralık 1921'de Bolvadin'de Ordu Komutanları ile buluşmuştur. Yapılan durum muhakemesi sonucunda, Yunan ordusunun büyük kısmıyla bir istikametten asıl taarruz ve diğer kuvvetleriyle başka istikametlerden tali taarruzlar yapabileceği değerlendirilmiştir.

Bunun üzerine, Keş Dağı-Paşa Dağı-Kızıldağ-Bozan Dağı-Hoyran Gölü hattının savunulmasına ve Eber Gölü- Çay- Karamık Batağı doğusu- Karakuş Dağı- Hoyran Gölü hattı ile Akşehir Gölü-Hoyran Gölü hattının güçlendirilmesine karar verilmiştir.[31] Bu hatta, K Savunma Hattı ismi verilmiştir.[32] Yunan ordusunun ardından Türk ordusunun da savunma mevzileri hazırlamaya başlayınca, Anadolu'daki askerî hareketler durağan hale gelmiştir.

İtilaf Devletleri bu durumu, sorunun çözümsüzlüğe sürüklendiği şeklinde yorumlamışlardır. Yunanlılar Sakarya'da durdurulmuş ve geri çekilmek zorunda kalmış fakat Türk ordusu onları etkili şekilde takip edememiştir. Her iki taraf da çok yıpranmış ve savunmada kalmaktan başka bir seçenek bulamamıştır. Ama İtilaf Devletlerinin gözden kaçırdıkları çok önemli hususlar vardır. Yunanlıların hedefi sürekli değişirken Türklerin hedefi hiç değişmemiştir. Bu hedef, daha mücadelenin başladığı ilk günlerde belirlenen Misak-ı Millî sınırlarına ulaşmaktır.[33]

Ayrıca, Sakarya Meydan Muharebesi'nden galip çıkan Türk tarafının moral ve motivasyonu oldukça yüksektir. Yunan tarafında ise durum, tam tersidir. Yunan ordusunda, Anadolu'yu elde tutabileceklerine dair inanç sarsılmıştır. Bunun yanında, Yunan ordusuna siyaset girmiş ve personel arasında birlik duygusu bozulmuştur. Türk ordusu, bunu daha da derinleştirmek için Anadolu harekâtını eleştiren Yunan gazetelerini uçaklarla Yunan mevzilerine atarak psikolojik harekât uygulamaya başlamıştır.[34]

Aslında bu sırada, Türk tarafında da bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlar, Yunanlılardan farklı olarak bir an evvel taarruza başlanıp başlanmaması ile ilgili tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Yunanlılara neden taarruz edilmediği ile ilgili en yoğun tartışmalar, TBMM'de ortaya çıkmıştır.

---

[31] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 94.

[32] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 101.

[33] **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922**, Der.: Ali Satan, Çev.: Ayşegül Angı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 201, s.27.

[34] Kadir Türker Geçer, *"Türk Kurtuluş Savaşı'nda Görev Almış Yunan Komutanlarının Anılarından Hareketle Türk ve Yunan Ordusu'nda Ordu Geleneği ve Komutanlık Anlayışlarının Değerlendirilmesi"*, **12'nci Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (Sunulmayan Bildiriler), 20-22 Mayıs 2009,** Gnkur. Basımevi, Ankara, 2010, s. 163.

Böylece, Meclis'teki muhalefet oldukça güçlenmiş ve Türk tarafı da siyasi olarak ikiye bölünmüştür.

Rauf Bey ve Kara Vasıf gibi etkili kişilerin de katılması ile daha da güçlenen muhalefet, Hükûmetin mevcut durumu iyi idare edemediğini ileri sürmüştür. Meclis Başkanı'nın aynı zamanda Başkomutan ve Hükûmet Başkanı Fevzi Paşa'nın aynı zamanda Genelkurmay Başkanı olması da eleştirilmeye başlanmıştır.[35] Nurettin Paşa ise iç isyanları bastırırken aşırı sert uygulamalarda bulunduğuna dair tartışmalar sonucunda, Kasım 1921'de görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.[36]

Muhalefetin tezlerini destekleyen Refet Paşa, 13 Ocak 1922'de Millî Savunma Bakanlığı görevinden istifa edince[37] 14 Ocak'ta, Kâzım (Özalp) Bey cepheden çekilerek bu göreve getirilmiştir.[38] Ayrıca, Başkomutan başkanlığında Maliye ve Millî Savunma Bakanları ile Genelkurmay Başkanı'ndan oluşan bir harp encümeni kurulmuştur. Amaç, maliyenin para dağıtımına hâkim olmak ve öncelikle ordu ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaktır.[39]

Bu sırada, diplomatik temaslarda bir artış meydana gelmiştir. Örneğin, Aralık 1921 ve Ocak 1922 aylarında Japon temsilcisi, Ankara Hükûmetinin barış şartlarını öğrenmek için İstanbul'daki Ankara Hükûmeti temsilcisi ile sık sık görüşmüştür. 13 Aralık 1921'de ise Ukrayna Dışişleri Komiseri Frunze Ankara'ya gelmiştir. Maksadı, Ankara Antlaşması'ndan sonra Türklerin Batı'ya kayıp kaymadığını anlamaktır. Bu ziyaret sırasında, 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile bir anlaşma imzalanmıştır.

İngiltere ve Fransa, Sovyet yetkililerinin Türkiye ile diplomatik faaliyetlerindeki artıştan rahatsız olmuş ve Almanya'nın durumunu görüşmek için Cannes (Kan)'da yapılacak toplantıya Yunanistan'ı da davet etmişlerdir. Cannes Konferansı'nda, Fransa ve İngiltere arasında Almanya ile ilgili bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre; Almanya Fransa'ya saldırırsa, İngiltere Fransa'ya yardım edecektir.

Bunun karşılığında Fransa, Batı Anadolu konusunda İngiltere'nin görüşlerini destekleyecektir. İngiltere'ye göre; Trakya'da küçük sınır düzeltmeleri yapılmalı, İzmir ve çevresinde devletlerarası himaye altında bir yapı kurulmalı, bu yapının idaresi için kurulacak komisyon iki Türk ve iki

[35] Mustafa Kemal Atatürk; **Nutuk,** TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 470-472.
[36] Celal Erikan; **Kurtuluş Savaşımızın Tarihi,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 307.
[37] M. K. Atatürk, **age.**, s. 471.
[38] Kâzım Özalp; **Millî Mücadele, 1919-1922,** Cilt 1, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998, s. 222.
[39] **ATBD,** Sayı 130, s. 3.

Yunan üye ile bir yabancı başkandan oluşmalı, jandarma yerli halktan kurulmalı ama subayları yabancı olmalıdır.[40]

Mart ayına gelindiğinde, cephede de bazı kritik gelişmeler olmuştur. Afyon bölgesindeki Yunan kuvvetlerinin bir kısmı kuzeye kaymış ve Yunanlıların Emirdağ-Bolvadin hattından taarruz edebileceği ihtimali ortaya çıkmıştır.[41] Bunun üzerine, Akarçay güneyindeki 2. Kolordu Aziziye bölgesine gönderilmiş[42] ve Mustafa Kemal Paşa, durumu yerinde görmek için 14 Mart 1922'de cepheye gitmiştir. Cepheyi gezip birlikleri denetledikten sonra ordunun ilkbaharda da taarruz edemeyeceğini anlamıştır.[43]

Bu gezi sırasında Rus elçisi Aralov ve Azerbaycan elçisi Abilof'un da cepheye gelmesi, İtilaf Devletlerinde Türklerin Bolşevizm'e kayacağı endişesi yaratmıştır. Bunun üzerine, İtilaf Devletleri'nin dışişleri bakanları Paris'te toplanmış ve 22 Mart'ta başlayacak olan konferans için Türk ve Yunan temsilcilerini Paris'e davet etmişlerdir.

Paris'te yapılan toplantıda, Ankara ve İstanbul Hükûmetleri ile Yunanistan'a bir mütareke teklifinde bulunmuşlardır. Buna göre; taraflar arasında 10 kilometrelik bir tarafsız bölge oluşturulacak, kuvvetler takviye edilmeyecek, müttefikler ateşkesi denetleyecek ve anlaşmazlık durumunda müttefiklerin hakemliği kabul edilecektir. Bunlar kabul edilirse, Yunanlılar üç ay içinde Anadolu'yu terk edecek ve ateşkes ancak 15 gün önceden haber vermek koşuluyla feshedilebilecektir.

Yunan Hükûmeti, mütareke teklifini şartlı olarak kabul etmiştir. Öne sürülen şartlar; geri çekilme süresinin en az dört ay olması, azınlıkların can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve uğradıkları kayıplara karşılık Edirne ile İzmir'in kendilerine verilmesidir. İstanbul Hükûmeti de Müttefiklerin teklifini bazı şartlarla kabul edeceğini,[44] ateşkes meselesini ise Ankara'nın kararına bıraktığını bildirmiştir.

TBMM Hükûmeti ise konu hakkında görüşmelere başlamış fakat henüz bir cevap veremeden, 26 Mart 1922'de bu sefer de barış şartları ile ilgili esaslar kendisine bildirilmiştir. Bu esaslarda; Doğu'da bir Ermenistan kurulması, Edirne ve Babaeski'nin Yunanistan'a verilmesi gibi kabul edilemeyecek maddeler bulunmaktadır.[45]

Hükûmet, her iki notaya da 5 Nisan'da cevap vermiştir. Buna göre; mütareke teklifinin esas itibarıyla kabul edildiği, ancak ordunun ikmal işlerine ara verilmeyeceği, ordu içine yabancı subaylar sokulmayacağı bildirilmiş ve

[40] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 110-111.
[41] F. Belen, **age.**, s. 18.
[42] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 137.
[43] F. Belen, **age.**, s. 17.
[44] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 130-133.
[45] M. K. Atatürk, **age.**, s. 481-484; İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 31-35.

mütareke imzalanınca 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon hattının, dört ay içinde de tüm Batı Anadolu'nun boşaltılması istenmiştir.[46] İtilaf Devletleri buna, 15 Nisan'da, sadece barış şartları kabul edilirse tahliyenin daha önce yapılabileceği cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ankara, 22 Nisan'da, Anadolu'daki Yunan mezalimini gündeme getirmiş ve Müslümanların kurtarılmasının tek yolunun Anadolu'nun hemen boşaltılması olduğunu bildirmiştir.[47]

Bu görüşmeler duyulunca, Yunanlıların Anadolu'yu terk edeceği endişesine kapılan İzmir bölgesindeki Rumlar arasında muhtar bir İyonya Devleti kurmak için hazırlanmayı öngören Mikro Asya hareketi ortaya çıkmıştır. İstanbul'daki Venizelos taraftarı subaylar bunun için bölgeye gitmiş ve Rum Ortodoks Patriği Meletios hareketi destekleyen vaazlar vermiştir.[48] Yunan ordusu ise İtalyanların boşalttığı Menderes Vadisi, Söke ve Kuşadası'nı 30 Nisan'a kadar işgal etmiştir.[49]

Diplomatik alanda bu gelişmeler yaşanırken, Türk ordusu taarruz hazırlıklarına devam etmektedir. Cephe Komutanı, nisan ayında ordu komutanlarından taarruz hakkında değerlendirmelerini almıştır. Bu değerlendirmeler sonucunda 27 Nisan'da Başkomutanlığa; eğer personel, silah, araç ve teçhizat eksikleri tamamlanırsa, haziran ayında taarruz edilebileceğini bildirmiştir.[50]

10-19 Mayıs günleri arasında, Paris Konferansı'nın devamı olarak Cenevre'de yeni bir konferans yapılmış, barış ve mütareke koşulları ile Trakya sorunu ele alınmıştır. Bu sırada Yunanistan'da Hükûmet görevden ayrılmış ve 22 Mayıs 1922'de yeni bir Hükûmet kurulmuştur. Bu Hükûmet, İstanbul'un alınmasına ve Yunan ordusu himayesinde İyonya Muhtar İdaresi'nin kurulmasına karar vermiştir[51]

Hükûmetin emirlerini alan Trakya Ordusu Komutanı General Hacıanesti, 13.000 kişi civarındaki personelinin İstanbul'u almak için yeterli olmadığını bildirmiş ve kendisine üç tümen daha gönderilmesini istemiştir. Anadolu Ordusu Komutanı General Papulas ise Hükûmetle anlaşamadığından istifa etmiştir. Bunun üzerine Hacıanesti, Trakya Ordusu Komutanlığı uhdesinde kalmak üzere Anadolu Ordusu'nun da komutanlığına getirilmiştir.

Hacıanesti; Atina'dan bir alayı, İzmir bölgesinden bir alayı ve 1000 kişilik bir kuvveti derhal Trakya'ya intikal ettirmiştir. 14 Haziran'a kadar, Trakya

[46] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 150.
[47] İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 37.
[48] **age.**, 1922, s. 44.
[49] M. Murat Hatipoğlu; **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 100 yılı (1821-1921)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 133.
[50] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 140-143.
[51] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 150-153.

Ordusu mevcudunu 30.000 kişiye çıkarmış ve birliklerini 4. Kolordu olarak yeniden teşkilatlandırmıştır.[52] 7 Haziran 1922'de ise Averoff Zırhlısı ve bazı destroyerlere Samsun'u bombalatmıştır. Bu bombardıman, İtilaf Devletlerince iyi karşılanmamış ve Averoff'un İstanbul'dan hareket etmiş olması şehrin tarafsızlığının tartışılmasına sebep olmuştur.

Yunanlılar, bu tepkileri önemsemeden planladıkları yönde hareket etmeye devam etmişlerdir. Samsun'un bombalanması, Yunanlıların İstanbul'u ele geçirme planları için sadece bir ön darbedir ve Hacıanesti'nin ordu komutanlığına atanması bu darbe için atılmış ilk adımdır.[53] Bu sebeple Hacıanesti, Trakya ordusunu harekete geçirmeden önce Anadolu'daki durumu anlamak ihtiyacını hissetmiştir.

Anadolu'ya gelerek cepheyi gezmiş ve tümen komutanlarının durum hakkındaki değerlendirmelerini almıştır. Tümen komutanlarının çoğunluğunun görüşü, Türk ordusunun taarruz edemeyeceği yönünde olmuştur. Bunun üzerine Hacıanesti, Anadolu'dan bir miktar birliği daha Trakya'ya göndermiş ve 25 Haziran'da Kuzey ve Güney Ordu Grubu'nu lağvederek kolorduları doğrudan kendisine bağlamıştır.[54]

I. Dünya Savaşı, kuvvetle tahkim edilen savunma cephelerinin aşılmaz olduğu kanaatini aşılamıştır.[55] Bu sebeple, Yunan birliklerinin yerleştiği mevziler müstahkem mevki mantığıyla hazırlanmıştır. Cephe hattı boyunca birçok mukavemet noktası teşkil edildimiş ve bu noktalar birer topçu birliği ile desteklenen piyade taburları tarafından işgal edilmiştir.

Hacıanesti, bu tertiplenmeye dokunmamış fakat Güney Ordular Grubu'nu dağıtmış ve kolorduların tertibatını değiştirmiştir. Daha önce 1. ve 2. Kolordu cephede iki kademe halinde tertiplenmişken, Hacıanesti 2. Kolordu'yu ihtiyata çekerek onun boşalttığı bölgeyi de 1. Kolordu'ya vermiştir. 170 kilometrelik cepheyi kapatmak zorunda kalan 1. Kolordu, bütün birliklerini birinci hatta mevzilendirmiş[56] ve böylece Yunan savunmasının derinliği azalmıştır.

Yunan tarafında bu gelişmeler yaşanırken Türk ordusu, 16 Haziran 1922'de, taarruz kararını vermiş ve planlama çalışmalarını hızlandırmıştır.[57] Ayrıca, 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa ile Cephe Komutanı arasında bir

[52] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 196.
[53] İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 44-45.
[54] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 172-173; Krş. N. Trikupis ve M. Papulas, **age.**, s. 101.
[55] Oğuz Turan; **I. Dünya Harbine Hâkim Olan Stratejik ve Taktik Düşünceler,** Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, t.y., s. 241-242.
[56] N. Trikupis ve M. Papulas, **age.**, s. 98-99.
[57] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 177-179.

süredir yaşanan anlaşmazlık sebebiyle Ali İhsan Paşa 18 Haziran'da görevden alınmış ve onun yerine taarruzi bir ruha sahip olan Nurettin Paşa atanmıştır.[58]

Cephe Komutanı'nın 3 Temmuz'da Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği plana göre; asıl taarruz Şuhut-Afyon yolu ile Sandıklı-Afyon arasından iki kolordu ile yapılacak ve bir piyade tümeni asıl taarruzun ihtiyatı olarak ayrılacaktır. Süvari Kolordusu ve bir piyade tümeni ordu sol kanadı ile birlikte Sincanlı-Afyon yolu batısından Sincanlı Ovası'na inecek, bir kolordu Eskişehir'e taarruz edecek, bir kolordu da doğudan Afyon'a taarruz edecektir.

Demir yolu ile Şuhut-Afyon arasından bir tümen ve Sandıklı-Afyon yolu ile bu yolun batısından bir tümen ilerleyecektir. Bir kolordu ise doğu cephesinin kuzey kanat ve gerilerine taarruz etmek üzere başlangıçta geride kademeli olarak duracaktır. Planın dayandığı ana fikir, Yunan güney grubunun iki yanına aynı anda taarruz etmektir.[59]

Bu plan; arazi tetkikleri, Yunan ordusu hakkında elde edilen bilgiler ve komutan kanaatleri sonucunda Sad Planı'nda yapılan değişikliklerle oluşturulmuştur. Bu değişikliklerin en önemlisi, Uşak'a kadar uzanan kuşatma kanadının daraltılarak sıklet merkezinin Afyon'un güneybatısına kaydırılmasıdır.[60] Bu planda, asıl kuvvetlerle Afyon güneyine taarruz ederek Yunanlıları batı kanadından kuşatmak suretiyle yok etmek amacı güdüldüğünden, Başkomutan 2. Kolordu'nun da güneye alınmasını istemiştir.[61]

2. Ordu Komutanı, ordunun personel ve lojistik açıdan kuşatma muharebesi yapmaya yeterli olmadığı gerekçesiyle bu plana itiraz etmiştir. Ona göre Döğer istikametinde cepheden bir yarma taarruzu yapılmalıdır. Böylece, Yunan kuzey ve güney grupları birbirinden ayrılarak parça parça imha edilebilecek ve başarısızlık halinde geri çekilmek mümkün olacağından ordunun elden çıkması önlenebilecektir.[62] Fakat bu öneri kabul edilmemiştir.

Temmuz ayında, Anadolu'daki bazı topçu birlikleri, üç piyade alayı, iki Evzon taburu ve bir süvari müfrezesi daha Trakya'ya gönderilmiştir. Bu birliklerle Çorlu'da yeni bir tümen kurulmuş ve 4. Kolordu'nun mevcudu 45.000 kişiye yükseltilmiştir. 23 Temmuz 1922'de ilerlemeye başlayan 4. Kolordu, 27 Temmuz'da Çerkezköy-Bekçiler-Silivri hattına ulaşmıştır.[63]

Hacıanesti, aynı gün Tekirdağ'a gelmiştir. Müttefiklere, Yunanistan'ın mevcut durumun yükünü daha fazla taşıyamayacağı için çatışmalara kendi

[58] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 169.
[59] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 177-179.
[60] F. Belen, **age.**, s. 25.
[61] **ATBD,** Sayı 129, Belge 2, s. 6-7.
[62] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 181.
[63] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 196-198.

inisiyatifiyle son vermeye mecbur kaldığını belirten bir nota verilmiştir.[64] Yunan Hükûmeti, 28 Temmuz'da da İyonya Muhtar İdaresi kurulacağını ilan etmiş ve 30 Temmuz'da bölgede yaşayan halkı iş birliğine çağırmıştır.[65] 31 Temmuz 1922'de ise İstanbul'u işgal etmek için İtilaf Devletlerinden izin istemiştir.[66]

Bu sırada İtalya, büyümüş ve boğazlara hâkim bir Yunanistan istemediğinden Türkiye'yi destekler bir tavır sergilemektedir. Fransa ise İngilizlerin kontrolündeki Yunanistan'ın boğazlara hâkim olmasını istememektedir.[67] Bu sebeple Fransızlar, Atina'daki temsilcileri vasıtasıyla 31 Temmuz'da Yunan Hükûmetine sözlü bir nota vermişlerdir. Bu notada; Müttefiklerin Yunan ordusunun İstanbul'a doğru yürümesi talebini reddettiklerini ve İtilaf Devletleri işgali altındaki bölgelere yapılacak askerî hareketlerin silahla geri atılacağı belirtilmektedir.[68]

Müttefik Güçleri Başkomutanı Harington da Fransa ve İtalya'dan ayrı düşmemek için işgal altındaki bölgenin tarafsızlığını bozacak her türlü girişime karşı işgal kuvvetlerinin kullanılacağına dair basında bir bildiri yayımlatmıştır. Bu bildiriden cesaret alan İstanbul Hükûmeti, General Harington'a Yunanlıları durdurmak için 20.000 askerden oluşan bir birlik vermeyi teklif etmiştir.

Müttefikler ayrıca, İzmir ve çevresinde kalıcı bir yapıya sahip herhangi bir yönetim biçimi başlatmak için Yunanistan'a yetki vermediklerini hatırlatmışlardır. Yunan ordusu, hiç beklemediği bu tepkiler sebebiyle 1 Ağustos'ta Çatalca mevzilerinin 20 kilometre batısına çekilmiştir.[69] 15 Ağustos'ta imzalanan bir protokolle, Yunan birliklerinin 6 kilometre daha batıya çekilmesi kararlaştırılmıştır.[70]

Yunanlıların tüm dikkatlerini Trakya'da topladığı bu günlerde; Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı ve Cephe Komutanı, Anadolu'da yapılacak taarruzun planını görüşmektedir. Plan, kuvvet çoğunluğuyla güneyden taarruz ederek cephenin yarılması ve Yunan ordusunun geri çekilme yollarının kesilmesi esasına dayanmaktadır. Yarma 25 kilometrelik bir cephede yapılacak ve bu bölgede nisbi muharebe gücü Yunanlıların dört katı olacaktır. Planın başarısı, gizliliğe ve baskına bağlıdır.[71] Plan, Yunan ordusunun konuşlanmasındaki son değişikliklere göre düzenlenmiştir.

---

[64] İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 45-47.
[65] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 152-153.
[66] İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 45-47.
[67] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 202.
[68] İzzet Öztoprak; **Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986, Belge: 35, s. 133.
[69] İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 47-48.
[70] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 200.
[71] İ. İnönü, **age.**, s. 270-271.

Hacıanesti'nin yaptığı değişikliklerden sonra, Eskişehir bölgesindeki Yunan 3. Kolordusu; Ankara-Eskişehir-Bursa stratejik yaklaşma istikametini örtmekte ve bütün Marmara bölgesini arkasında saklamaktadır. Bir Yunan tümeni de bu kolorduyu kuzeye karşı korumaktadır. 3. Kolordu'nun geri çekilmesi ihtimaline karşı Söğüt-Kütahya arasında kuvvetli savunma mevzileri hazırlanmıştır.

1. Yunan Kolordusu, Afyon ve Altıntaş ovaları ile Zafer ve Murat sıradağlarını Sakarya havzaları ile Akşehir ve Eber gölleri havzasına karşı örtmektedir. Bu konumuyla, Orta Anadolu'yu Ege Denizi'ne bağlayan Afyon-Uşak-Manisa-İzmir stratejik yolunun üzerinde bulunmakta ve Murat Yaylası ile Ege havzasını arkasında saklamaktadır. Ordu ihtiyatı olan 2. Kolordu ise Döğer-Altıntaş bölgesindedir.[72]

Bu tertiplenme şekliyle Yunanlılar, Marmara Denizi ve Ege Denizi'ne doğru uzanan tüm stratejik yaklaşma istikametlerini tutmaktadırlar. Ayrıca, cepheye paralel olarak uzanan Eskişehir-Afyon demir yolu hattını kuvvet kaydırmak için kullanma imkânına sahiptirler.[73] Bu durum, Yunan savunması için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Fakat, Yunan ordusunun Marmara ve Ege kıyılarına kadar tüm stratejik istikametleri kapatmak için Büyükmenderes ağzından Gemlik Körfezi'ne kadar uzanan 700 kilometrelik bir alana yayılmış olması, Türk ordusunun taarruzu için elverişli bir durum oluşturmaktadır.

Yunanlıların diğer bir zafiyeti de ordunun savaşma azim ve iradesinin oldukça zayıflamış olmasıdır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde çok büyük zayiat veren Yunan ordusunda moral gücü sarsılmış, ülkedeki siyasi mücadelelerden personel etkilenmiş ve askerler arasında barış ve terhis talepleri yükselmiştir.[74] Çok sayıda subay, bir yolunu bulup Yunanistan'a görevlendirme çıkartmakta ve izne giden subaylar geri dönmemektedir. Bu sebeple, bölüklerin çoğunu asteğmenler idare etmektedir.

Yunanistan'dan dönen subaylar ise kendi durumlarının kimsenin umurunda olmadığını anlatarak ordunun moralini daha da bozmaktadırlar. Öte yandan, Yunanistan'daki Bolşevikler askerlere mektuplar göndererek propaganda yapmaktadır. Türk ordusu da askerlerin okuması yasaklanmış olan Yunan gazetelerini uçaklardan atmakta veya gizlice mevzi yakınlarına bırakmaktadır.[75]

Karşı karşıya gelen iki ordunun rakamsal değerlerine bakıldığında, tarafların personel ve silah sayısının aşağı yukarı birbirine eşit olduğu

[72] S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 63-65.
[73] C. Erikan, **age.**, s. 283.
[74] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 183.
[75] N. Trikupis ve M. Papulas, **age.**, s. 92-96.

görülmektedir.[76] Fakat Türk ordusu, gün geçtikçe daha da güçlenmektedir; çünkü, idari faaliyetlerdeki personel sayısı ve hatta Genelkurmay Başkanlığı ile Millî Savunma Bakanlığı karargâh kadroları bile azaltılarak cepheye subay gönderilmektedir.[77]

Öte yandan, işgal altında bulunan bölgelerdeki Millî Müfrezeler; baskın, pusu ve sabotaj faaliyetlerini artırmışlardır. Cepheden sızan bazı subaylar da bölge halkından gönüllüler toplayarak baskın ve sabotajlar yapmaktadır. Yunanlılar, bu unsurları etkisiz hale getirmek için cepheden kuvvet ayırdıkları halde başarılı olamamaktadırlar.[78]

Türk ordusu taarruz için hazırlıklara devam ederken; TBMM, sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi için son bir diplomatik girişimde bulunmaya karar vermiştir. Bu maksatla, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey Avrupa'ya gönderilmiş fakat bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır.[79]

Bu sırada, Irak'ta Osmanlı ordusuna esir düşmüş olan İngiliz General Townshend, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Konya'ya gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya gitmek üzere 23 Temmuz 1922'de Ankara'dan ayrılmış fakat önce Akşehir'e giderek İsmet Paşa ile planın son durumunu görüşmüştür. Konya'dan geri dönerken, tekrar Akşehir'e uğramış ve taarruz planı Genelkurmay Başkanı'nın da katılımıyla 27/28 Temmuz gecesi detaylı olarak görüşülmüştür.[80]

28 Temmuz'da ise ordu futbol müsabakasını seyretmek bahanesiyle Ordu Komutanları Akşehir'e çağırılmış, plan kendilerine açıklanmış ve 30 Temmuz'a kadar planın detayları görüşülmüştür. 1 Ağustos'ta, planın lojistik

---

[76] M. K. Atatürk, **age.**, s. 494; Batı Cephesi Komutanlığı personel mevcudu, 8.659 subay ve 199. 283 er olmak üzere 207. 942 kişiydi. Silah ve araç olarak; 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top ve 10 uçak bulunuyordu. Bu kuvvetin karşısındaki Yunan ordusunun personel sayısı; 6565 subay ve 218.432 er olmak üzere 224.997 kişiden oluşuyordu. Yunan ordusunda silah ve araç olarak; 90.000 tüfek, 3139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır makineli tüfek, 418 top ve 50 uçak bulunuyordu. **Gnkur.Bşk.Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.;1, Türk İstiklal Harbi,** Cilt 2, **Batı Cephesi, Ks.6, 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922),** Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 13; Cephe Uçak Bölük Komutanı'nın Hava Kuvvetleri Müfettişliği'ne yazdığı rapora göre 31 Temmuz 1922 tarihi itibarıyla uçabilir durumda sadece altı uçak bulunmaktadır. **ATBD,** Sayı 129, Belge 5, s. 19-22; 2 Ağustos 1922 tarihli bir belgeden ise uçak sayısının 12 olduğu belirtilmektedir. **ATBD,** Sayı 129, Belge 7, s. 25-28; Bu bilgilerden, uçakların arızalanması veya kaza ve kırıma uğraması sebebiyle kullanılabilir uçak sayısının zamanla değiştiği anlaşılmaktadır.

[77] N. Trikupis ve M. Papulas, **age.**, s. 100.

[78] Geniş bilgi için bkz. TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 190-192.

[79] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 202-203.

[80] M. K. Atatürk, **age.**, s. 498.

desteği ile ilgili ihtiyaçların bir an önce tamamlanması Millî Savunma Bakanı Kâzım Paşa'ya bildirilmiştir.[81]

Son haline getirilen plana göre 1. Ordu; 9 piyade tümeni (1. ve 4. Kolordular ile bağımsız 6. Tümen) ve üç tümenli 5. Süvari Kolordusu ile sıklet merkezi Kalecik Sivrisi ve Çiğiltepe arasında olmak üzere Afyon-Toklusivrisi hattına taarruz edecek ve Yunanlıların İzmir'le irtibatını kesecektir. 5. Süvari Kolordusu, Çiğiltepe ile Tolusivrisi arasından Ahır Dağlarını aşarak Yunanlıların batı kanadını kuşatacak ve 2. Kolordu, Sandıklı-Şuhut-Efesultan bölgesinde ordu ihtiyatını teşkil edecektir. 2. Ordu, beş piyade ve bir süvari tümeni ile Sakarya ile Afyon arasında bulunan Yunan kuvvetlerini taarruzla tespit edecektir. Kocaeli ve Menderes Grupları da karşılarındaki Yunan kuvvetlerine taarruz edecektir.[82]

Türk ordusunu bu muharebe alanına götürecek en kısa yol, Sandıklı-Sincanlı istikametidir. Hareket kabiliyeti kısıtlı olan Türk ordusu için yolun kısalığı çok önemlidir. Bu istikamet aynı zamanda, Yunanlıların gerisine en kısa mesafeden el atan istikamettir. İzmir-Afyon demir yolu cephenin güneyine yakın olduğundan, bu doğrultu kısa süre içinde demir yolu hattına el atmayı sağlamaktadır. Bu bölgedeki Kocatepe, birlikler için örtme sağlamaktadır. Tek risk, Yunanlıların Altıntaş, Afyon ve Dumlupınar doğu ve güneyi hattından taarruz etmesi ve ordunun Sakarya doğusuna çekilme tehlikesidir.[83]

Plana son halinin verilmesinin ardından Millî Savunma Bakanı silah, araç ve malzeme teminini hızlandırmıştır. Dışarıdan temin edilen 20 uçak 1 Ağustos'ta teslim alınmış ve Cephe Uçak Bölük Komutanı'nın teklifi üzerine bu uçakların Yunan keşif uçuşlarını önlemek maksadıyla hava-hava muharebelerinde[84] kullanılması kararlaştırılmıştır.[85]

Cephe Komutanlığı, 6 Ağustos 1922'de taarruz planını yayımlamıştır. Bu plana göre hedef, Yunan ordusunun büyük kısmını yenerek kuzeye atmak olarak belirlenmiştir. Eğer Yunanlılar merkezden karşı taarruza geçerlerse; 2. Ordu, 1. Ordu kesin sonuç alıncaya kadar dayanacaktır.[86] Yunanlıların ihtiyat kolordusunu cephenin ortasına almalarının bu planın uygulanmasını kolaylaştıracağı değerlendirilmiştir.[87]

---

[81] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 204; Ayrıca bkz. K. Özalp, **age.**, s. 231-232.
[82] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 16.
[83] C. Erikan, **age.**, s. 284.
[84] Hava-hava muharebesi, uçakların düşman uçakları ile yaptığı muharebedir.
[85] **ATBD,** Sayı 129, Belge 6, s. 25.
[86] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 21-22.
[87] Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 419.

Planı alan kolordular, 10 Ağustos'tan itibaren kendilerine tahsis edilen bölgelerde tertiplenmeye başlamışlardır. Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı, 13 Ağustos'ta Ankara'dan hareket etmiş ve 16 Ağustos'ta Akşehir'e varan Genelkurmay Başkanı, bütün cepheyi gezmiştir. Başkomutan ise 17 Ağustos'ta gizlice Ankara'dan ayrılmış ve Konya'ya uğradıktan sonra 20 Ağustos'ta Akşehir'e gitmiştir. Aldatma maksadıyla gazetelerde Çankaya'da bir çay partisi düzenleneceği yazılmıştır.

Ordu komutanları Akşehir'e davet edilmiş ve taarruz planı 20/21 Ağustos 1922 akşamı harp oyunu şeklinde prova edilmiştir. Taarruz planı, 2. Ordu'nun 25 Ağustos'ta taarruza başlaması ve Yunanlıların dikkati buraya çekilince diğer birliklerin 26 Ağustos'ta taarruz etmesi şeklinde zamanca kademeli olarak hazırlanmıştır. Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz), 2. Ordu'nun 25 Ağustos'ta yapacağı taarruzun etkili olmayacağını ve Yunanlıların maksadı anlayabileceğini söylemesi üzerine bütün birliklerin 26 Ağustos'ta aynı anda taarruz etmesine karar verilmiştir.[88]

Planın son haline göre, önce cephe yarılacak ve Süvari Kolordusu bu gedikten geçerek düşmanı ezmeye çalışacaktır.[89] Yapılan keşifler sonucunda, Yunan savunma hattının batıda Çekil Tepe'de Ahır Dağlarına dayandırıldığı anlaşılmıştır. Erkmen ve Belen Tepe arasında 3-4 kilometrelik, Ahır Dağları üzerinde ise 15 kilometrelik bir bölge boş bırakılmıştır.[90] Tel örgülerle takviye edilen Yunan mevzilerinin yeterli derinliği yoktur. Erkmen, Belen ve Tınaz Tepe bölgelerinde ikinci hat mevzileri hazırlanmış fakat mevzilerin ilerisindeki büyük arazi parçaları tutulmamış ve emniyet kuvvetleri çıkarılmamıştır.[91]

Başkomutan, 24 Ağustos 1922'de 1. Ordu Karargâhı'na gelmiştir. Akşama doğru 1. Ordu Komutanı, Başkomutan, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı Şuhut'a hareket etmiştir.[92] Cephe Komutanlığı, 25 Ağustos günü saat 12.30'da taarruz emrini yayımlamıştır.[93] Harekâtın baskın şeklinde icra edilmesi için gerekli tedbirlere bütün komuta kademelerince dikkat edilmiştir. Bunun için intikaller gece yapılmış, gündüzleri ise birlikler köylerde ve ağaçlık alanlarda gizlenmiştir.[94] Bu sayede birlikler, 25 Ağustos akşamına kadar Yunanlılar tarafından taciz edilmeden cepheye yanaşmıştır.

Yunanlılar, Türklerin taarruz edeceklerine dair bazı haberler almış fakat bunları pek fazla ciddiye almamışlardır. 1. Kolordu Komutanı, 22 Ağustos'ta

---

[88] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 26-30; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, **age.**, s. 498-500.
[89] Fahrettin Altay; **10 Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922**, Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s. 327.
[90] F. Belen, **age.**, s. 27.
[91] F. Belen, Türk Kurtuluş..., s. 421-422.
[92] TİH, Cilt 2, Ks. 6**, 2. Kitap, s. 52-53.**
[93] **ATBD**, Sayı 134, Belge 70 (1), s. 403.
[94] C. K. İncedayı, **age.**, s. 204.

birliklerini daha dikkatli olmaları yönünde ikaz etmiş ve 24 Ağustos'ta 2. Kolordu'dan bir alay getirterek Balmahmut bölgesine yerleştirmiştir. 3. Kolordu Komutanı ise Türklerin taarruz edeceğini ummadığı için ilave hiçbir tedbir almamıştır.[95]

Süvari Kolordusu intikali tamamlayınca, bölgeyi keşfe çıkan kolordu komutanı Fahrettin Bey, Ahır Dağlarının üzerinden aşarak Sinanpaşa Ovası'na inen bir patika olduğunu öğrenmiştir. Köylülerden elde ettiği bilgiye göre, Yunanlılar bu patikanın çıkışını gündüz zayıf süvari birlikleriyle tutmakta fakat gece tutmamaktadır. Bunun üzerine Ordu Komutanı'na, cephenin yarılmasını beklemeden kolordusunu geceleyin bu patikadan geçirmeyi ve Yunanlıların gerisine düşmeyi teklif etmiştir. Bu teklif kabul edilince Süvari Kolordusu, 25 Ağustos akşamı yürüyüşe başlamıştır.[96]

Başkomutan, Genelkurmay Başkanı, Cephe Komutanı ve 1. Ordu Komutanı 26 Ağustos sabahı hava ağarmadan önce Kocatepe'deki gözetleme yerine çıkmıştır. Yoğun sis sebebiyle 04.30'da başlaması gereken topçu hazırlık ateşi 05.00'da başlamış ve birlikler 05.35'ten itibaren tüm birlikler taarruza geçmiştir.[97]

SONUÇ

Büyük Taarruz'un planlama çalışmalarına, Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen ardından başlanmıştır. Plan, demir yolu hatları ve coğrafyanın askerî özelliklerine göre şekillenmiştir. Çünkü Yunanlılar, İzmir-Afyon demir yolunun imkanlarından yararlanmak için kuvvet çoğunluğu ile Afyon bölgesinde tertiplenince Konya-Afyon demir yolunun imkanlarından faydalanmak isteyen Türk ordusu da sıklet merkezi ile güneyden taarruz edecek şekilde konuşlanmıştır. Böylece, daha en baştan taarruz için kuvvetlerin güneyde toplanması fikri ağırlık kazanmıştır.

Bundan sonra, elde mevcut kuvvetleri taarruz için yeterli bir güç haline getirmek için çalışmalara başlamıştır. Öncelikle, Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanılan başarının yarattığı diplomatık fırsatlardan faydalanılmıştır. Yapılan antlaşmalarla, doğu ve güney cephesinden bazı birlikler ile silah, araç ve mühimmat Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır.

En kısa süre içinde taarruz edilmesi düşünüldüğünden, önce "Sad" koduyla isimlendirilen bir plan hazırlanmıştır. Bu plan yapılırken, Yunan ordusunun Eskişehir-Afyon demir yolunun avantajından faydalanmasına engel olmak için taarruzun sıklet merkeziyle Afyon bölgesinden yapılması ve daha başlangıçta Yunan ordusunun İzmir'le irtibatının kesilmesi esas alınmıştır.

---

[95] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 46.
[96] F. Altay, **age.**, s. 330; F. Belen, Türk Kurtuluş..., s. 426.
[97] TİH, Cilt 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 89-112; N. Trikupis ve M. Papulas, **age.**, s. 103.

Planın başarılı olabilmesi için büyük bir süvari kitlesinin teşkiline ve ağır topçu ile uçak sayısının artırılmasına önem verilmiştir. Çünkü, kaynakları kısıtlı olan Türk ordusunun yapacağı taarruz, kısa süreli ve kesin sonuçlu olmak zorundadır. Kesin sonuçlu bir meydan muharebesinden sonra da Yunan ordusunun yeni bir savunma hattı tesis etmesine izin vermemek için hızla takip edilmesi gerekmektedir.

Zaman Türk ordusunun lehine işlediğinden, zaman kazanmak için her türlü diplomatik girişimlerden yararlanılmıştır. TBMM'de bir an önce taarruz edilmesi yönünde oluşan baskıya rağmen en uygun koşulların oluşacağı an beklenmiştir. Kazanılan zaman içinde, Yunan ordusunun savaşma azim ve iradesini azaltmak için her türlü psikolojik harekât faaliyetinden yararlanılmıştır.

Planlama faaliyetlerinde, gizlilik ve aldatma kurallarına azami riayet edilmiştir. Bu sebeple taarruz hazırlıkları hakkında, Meclis'e bile detaylı bir bilgi verilmemiştir. Böylece, Yunanlıların Türk ordusunun taarruz edecek gücü olmadığına inanmaları sağlanmıştır. Bu sayede, Anadolu'da yakın zamanda bir muharebe yaşanmayacağına inanan Yunan ordusu, Trakya'dan İstanbul'a yönelik bir harekâta karar vermiş ve bunun için Anadolu'dan kuvvet çekmiştir. Böylece, Yunanlıların kesin sonuç yerindeki kuvvetlerinin gücü azalmıştır.

Yunan ordusundaki konuş ve kuruluş değişikliklerinden kaynaklanan zafiyetlere göre planda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu sebeple Başkomutan ve Genelkurmay Başkanı sık sık cephede denetlemeler yapmış, Cephe Komutanı ile görüşmüş ve planın beyin fırtınası şeklinde geliştirilmesine önem verilmiştir. Bunun sonucunda, Sad Planı'nda yapılan değişikliklerle yeni bir plan hazırlanmıştır. Bu değişikliklerin en önemlisi, kuşatma kanadının daraltılarak sıklet merkezinin Afyon'un güneybatısına kaydırılmasıdır. Ana fikir, Yunan güney grubunun iki yanına aynı anda taarruz etmektir.

Plan, ordu komutanlarının katılımıyla adım adım harp oyunu şeklinde oynanmış ve onların teklifleri de dikkate alınarak son haline getirilmiştir. Bununla birlikte, taarruzdan önceki akşam Ahır Dağlarının üzerinde düşman gerisine geçmek için uygun bir yol olduğu öğrenilince, planda son bir değişiklik daha yapılmıştır. Buna göre; Süvari Kolordusu'nun cephenin yarılmasını beklemeden bu yoldan yürüyüşe başlamasına karar verilmiştir.

Görüldüğü gibi Büyük Taarruz'un harekât planı, Yunan ordusunun büyük bir kısmını kısa süreli ve kesin sonuçlu bir muharebe ile imha etmek için manevra konsepti esas alınarak hazırlanmış bir plandır. Harekâtın başarılı olabilmesi için stratejik, operatif ve taktik seviyede baskın yapılması esas alınmıştır. Mükemmel hale getirilmesi için de son ana kadar dikkatle geliştirilmeye devam edilmiştir.

Yunanlılar savunma sistemlerini Ege Denizi'nden Marmara Denizi'ne kadar uzattıklarından, Türk ordusunun bir yarma taarruzu yapması gerekmektedir. Yarma yapılacak yer, düşmanın stratejik ikmal yoluna yakın olmalı ve düşmanın geri çekilmesi güç bir bölgeye atılmasını sağlamalıdır. Planda yarma bölgesi, buna uygun bir yerde seçilmiştir.

Stratejik ve operatif seviyedeki taarruzda amaç, sınırlı başarılardan ziyade kesin sonuç elde edecek hedeflere yönelmektir. Bu sebeple, cephe yarılınca birliklerin hızla yarma gediğinden içeri sokulması, Yunan birliklerinin kuşatılması ve kesin sonuçlu bir meydan muharebesi ile kuşatılan birliklerin imha edilmesi esas alınmıştır. Bu başarının ardından da takip safhası başlayacaktır.

Görüldüğü gibi plan, mevzi muharebelerinin hâkim olduğu 1. Dünya Savaşı'nın savaş anlayışını aşan ve 2. Dünya savaşına hâkim olan yıldırım harbi doktrinine öncülük eden bir düşünce yapısına sahiptir. Bunda, Türk ordusunun 11 yıldır katıldığı savaşlardan çıkardığı derslerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Türk ordusuna komuta eden subay ve generaller bu savaşlardaki muharebelere katılmış ve gösterdikleri başarılara göre rütbe almış kişilerdir. Bu sebeple, planın mükemmel bir şekilde hazırlanıp icra edilmesinin arkasındaki en önemli unsurun, oldukça tecrübeli üstün nitelikli subay ve komuta heyeti olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ATASE ARŞ. K. 258, D. 15aa.

ATASE ARŞ., K. 258, D. 145bh; K. 258, D. 145bi; K. 258, D. 145bia.

Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

ATBD, Sayı: 116, Belge: 4303, 4304;

ATBD, Sayı: 96, Belge: 2560, s. 81.

ATBD, Sayı: 96, Belge: 2561, s. 83.

ATBD, Sayı: 96, Belge: 2567, s. 99.

ATBD, Sayı: 96, Belge: 2578, s. 130.

ATBD, Sayı: 134, Belge: 9, s. 34.

ATBD, Sayı: 134, Belge: 2, 2-1, 2-2, 4, s. 4-8, 13;

ATBD, Sayı: 134, Belge: 7, s. 25.

ATBD, Sayı: 134, Belge: 14, s 52.
ATBD, Sayı: 134, Belge: 17-1, s. 69.
ATBD, Sayı: 134, Belge: 70 (1), s. 403
ATBD, Sayı: 129, Belge: 1, s. 4.
ATBD, Sayı: 130, s. 3.
ATBD, Sayı: 129, Belge: 5, s. 19-22;
ATBD, Sayı: 129, Belge: 7, s. 25-28;
ATBD, Sayı: 129, Belge: 6, s. 25.
ATBD, Sayı: 129, Belge: 2, s. 6-7.

Kitaplar

ALTAY, Fahrettin; 10 Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922, Eylem Yayınları, Ankara, 2008.

ARALOV, Semyon İvanoviç; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923, Çev.: Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2014.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, Vesikalar, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

BELEN, Fahri; Büyük Türk Zaferi, Afyondan İzmir'e, İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1962.

……; Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

ENER, Suat; Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1938.

ERİKAN, Celal; Kurtuluş Savaşı Tarihi, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

General Nikolaos Trikupis ve M. Papulas, Yunan Generallerinin İtirafları, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.

Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, Cilt 2, Batı Cephesi, Ks. 5, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973.

Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, Cilt 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967.

Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No.;1, Türk İstiklal Harbi, Cilt 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1968.

HATİPOĞLU, M. Murat; Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 100 yılı (1821-1921), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim; İstiklal Harbi (Garp Cephesi), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, Der.: Ali Satan, Çev.: Ayşegül Angı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

İNÖNÜ, İsmet; Hatıralar, Yay. Haz.: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2009.

ÖZALP, Kâzım; Millî Mücadele, 1919-1922, Cilt 1, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998.

ÖZTOPRAK, İzzet; Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986.

TURAN, Oğuz; I. Dünya Harbine Hâkim Olan Stratejik ve Taktik Düşünceler, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, t.y.

Makaleler

GEÇER, Kadir Türker; *"Türk Kurtuluş Savaşı'nda Görev Almış Yunan Komutanlarının Anılarından Hareketle Türk ve Yunan Ordusu'nda Ordu Geleneği ve Komutanlık Anlayışlarının Değerlendirilmesi"*, 12'nci Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (Sunulmayan Bildiriler), 20-22 Mayıs 2009, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2010, s. 158-163.

HALİDE EDİP ADIVAR'IN ESERLERİNDE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEN BÜYÜK TAARRUZ'A TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİ'NİN GÜNCESİ

Naz SARIASLAN[*]

ÖZET

Yunan taarruzuna karşı Millî Mücadele'de bir dönüm noktası olan ve Büyük Taarruz'a giden süreçte ilk adım sayılan Sakarya Meydan Muharebesi ve sonrasında Büyük Taarruz, Türk edebiyatında bu dönemi konu alan eserlerde yer almıştır. Dönemin aydınlarından Halide Edip Adıvar'ın bu süreçte yer aldığı Tetkik-i Mezâlim Komisyonu ve bu komisyonun topladığı bilgiler, eserlerine kaynak olmuştur. Tarih ve edebiyatın iş birliğinden hareket ile bu eserlerde kolektif bir bilinç ortaya konarak yeni kurulan Türk devletinin ulus kimlik inşasına katkı sağlanmıştır. Bu çalışmada sözü geçen yazarın Sakarya Meydan Savaşı ve izleyen süreçle birlikte Büyük Taarruz'u konu eden çeşitli edebi türlerde verdiği eserler incelenerek bakış açısı ortaya konmuştur. Çalışmanın sonunda söz konusu Halide Edip'in eserlerinin geçmiş ile yeni nesiller arasında bir köprü görevi görerek kolektif bilince ve ulus kimlik inşasına katkısı olduğu, onun bu süreçte bir Türk kadın aydın olarak geçirdiği değişim ile Türk milletinin Millî Mücadele içerisinde ve sonrasında geçirdiği değişimin eş zamanlı ilerlediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Sakarya, Muharebe, Halide Edip, Millî Mücadele.

ABSTRACT

Diary Of The Turkish National Struggle in the Works of Halide Edip Adıvar From Sakarya Pitched Battle To The Great Offensive

The Battle of Sakarya, which was a turning point in the National Struggle against the Greek offensive and was considered the first step in the process leading to the Great Offensive, and then the Great Offensive took place in the works of this period in Turkish literature. The Commission of Investigation of Atrocities, in which Halide Edip Adıvar, one of the intellectuals of the period, took part in this process and the information gathered by this commission, became a source for her works. With the cooperation of history and literature, a collective

[*] Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, nazfikri_1996@hotmail.com; ORCID ID 0000-0003-3343-4887.

consciousness was revealed in these works and contributed to the construction of the national identity of the newly established Turkish state. In this study, the point of view of the aforementioned author has been revealed by examining the works in various literary genres about the Battle of Sakarya and the following process, the Great Offensive. At the end of the study, it is stated that the works of Halide Edip in question, by serving as a bridge between the past and the new generations, contributed to the collective consciousness and the construction of national identity, and that the change she went through as a Turkish woman intellectual in this process and the change that the Turkish nation went through during and after the National Struggle progressed simultaneously. concluded.

Keywords: The Great Offensive, Sakarya, Battle, Halide Edip, National Struggle

GİRİŞ

Tarih 23 Ağustos 1921'e geldiğinde Türk milleti ve onun Anadolu'daki istiklâl mücadelesi için ilk büyük önemli adım atılmıştır. Atılan bu adım ile Türk milletinin kendini var etme yürüyüşünün ilk etabı sayılabilecek yirmi iki gün boyunca soluksuz devam eden Sakarya Meydan Muharebesi 13 Eylül 1921 tarihinde zaferle son bulmuştur. Çok çetin bir mücadele ile Yunan kuvvetlerini zayıflatarak kazanılan bu zafer Türklerin savunmadan taarruza geçişinin habercisi ve aynı zamanda 1683 Viyana Kuşatması'ndan beri süregelen Türk geri çekilmesinin son bulduğu ilk zaferdir. Aynı zamanda denilebilir ki bu zaferle birlikte Türk milletinin bağımsızlık mücadelesine olan inanç ve kuvvet artmış ve devamında on bir ay sonunda 26 Ağustos 1922 tarihi itibariyle başlayacak olan Büyük Taarruz'un ilk adımı atılmıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından geçen on bir aylık süre zarfında ordunun ikmal edilmesi ile birlikte, 26 Ağustos 1922 tarihinde Afyon Kocatepe'de başlayan Büyük Taarruz, 30 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutanlık Meydan Muharebesi sonucunda Anadolu'da kesin Türk zaferinin imzası olmuştur. Türk ordusunun zaferiyle taçlanan bu taarruz en sonunda 9 Eylül 1922 yılında Türk ordusunun İzmir'e girişi ve Batı Anadolu'nun tamamen işgal kuvvetlerinden geri alınması ile sonuçlanmıştır. Böylece Mustafa Kemal Atatürk'ün *Nutuk*'ta "*Ordularımız İzmir rıhtımında ilk verdiğim hedefe Akdenize vâsıl oldular.*" ifadesiyle dile getirdiği üzere Türk ordusu onun gösterdiği ilk hedef olan Akdeniz'e ulaşmıştır.[1]

[1] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk,** Cilt II 1920-1927, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 9. Baskı, s. 676.

Nitekim yine kendisi *Nutuk*'ta Anadolu'da Türk halkının bağımsızlık uğruna verdiği bu mücadele ve onun kesin zaferi hakkında şu sözleri de eklemiştir: [2]

> *"Muhterem Efendiler, Afyon Karahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu kâmilen imha veya esir eden ve bakiyetüs süyufunu Akdenize, Marmaraya döken harekâtımızı izah ve tavsif için söz söylemekten kendimi müstağni addederim. Her safhasiyle düşünülmüş, ihzar, idare ve zaferle intacedilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk zâbitan ve kumanda heyetinin, yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tesbit eden muazzam bir eserdir. Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin lâyemut âbidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun Başkumandanı olduğumdan, ilelebet mesut ve bahtiyarım."*

Millî Mücadele'nin askerî, siyasi boyutunun yanında bir başka boyutu da Türk halkına miras bıraktığı mücadelesinin öyküsüdür. Bu öyküyü anlatmak ve yeni nesillere aktarmak ise dönemin yazar ve aydın kesiminin görevi olmuştur. Kurtuluş Savaşı sürecinde ve sonrasında birçok yazar ve aydın Millî Mücadele'yi konu alan eserlerini kaleme almıştır. Halide Edip Adıvar, bu çerçevede Millî Mücadele'yi konu alan eserleriyle ve Millî Mücadele dönemine dair anılarıyla göze çarpmaktadır. Halide Edip Adıvar başta olmak üzere Millî Mücadele dönemine yakın tanıklık etmiş ve bu alanda eserler vermiş çoğu yazarın eserlerinde Türk halkının yetişen yeni nesilleri için dünü ve dünde yaşananları anlamak adına bir yol gösterildiğini görmekteyiz.

Öte yandan toplumların fertlerini bir arada tutmak adına geçmişe yönelerek kolektif bellekten faydalandığı görülmektedir ve bireyin içinde bulunduğu topluma bir aidiyet duygusu geliştirmesinde hem toplum için hem de fert için tarih başvurulan ilk alandır. Yine John Tosh'un bu konuda belirttiği üzere tarih ile ortaya çıkan kolektif bellek sayesinde toplumdaki bireyler güçlü bir bağ kurmaktadırlar: [3]

> *"Büyük bir toplumsal grubu birleştiren en güçlü bağlardan biri, üyelerinin ortak tarih bilincidir. Bu bilinç olmaksızın insanlar, geniş soyutlamalara bağlılık göstermeleri yolundaki talepleri kolay kolay kabul edemezler. Modern tarihte grupla özdeşleşme süreçlerinin en güçlüsü olan ulus bilincini düşündüğümüzde, bunun geçerliliği çok daha belirginleşir."*

---

[2] **age.**, s. 676-677.

[3] John Tosh, **Tarihin Peşinde**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 1997, s. 5.

Tarih bu noktada birçok başka alandan faydalansa da bunlar içinde en etkili unsurun tarih ve edebiyat birlikteliği olduğu söylenebilir. Bu kolektif bellek ile ortaya çıkan millî şuurun ise edebî eserler yoluyla daha kolay ortaya çıktığı, kişide oluşan estetik hazzın yine kişide geçmişe, geçmişine ve bulunduğu toplumun geçmişine karşı bir merak uyandırdığı düşünülebilir. Halide Edip Adıvar'ın Millî Mücadele konulu eserlerinin bu yönde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bir bakıma yazar, kendi anılarından topluma ait bir geçmiş kurgulamış ve okurla buluşturarak nesilden nesile sağlanacak bir aktarımın kaynağı olmuştur. Bu konuda Hilal Akça şu ifadeleri dile getirmiştir:[4]

> *"Halide Edip'in hem yaşam öyküsünde hem de eserlerinde bireysel bellekten kolektif belleğe ulaşılabilen bir atmosfer yer almaktadır. Yazar, bir kuşağın temsilcisi olma durumuyla kendi anılarını toplumun anılarıyla yoğurmuş, öznel yaşamının kesitlerini toplumun siyasi, sosyal ve kültürel örüntüleriyle beslemiş, yaşam deneyimlerini tarihî bir dönemde tecrübe ederek dünden bugüne hafızalarda "anı taşıyıcısı" görevi üstlenmiştir."*

Bu çalışmada amaç; bu fikirden hareketle tarih ve edebiyatın birbirini besleyen iki alan olarak Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde ulus kimlik inşası veya millî bir şuur oluşması noktasında katkılarını ortaya koyabilmektir. Çalışmada Halide Edip Adıvar'ın Millî Mücadele'yi ve bunun yanı sıra Sakarya Meydan Muharebesi'nden başlayarak Büyük Taarruz'a varan süreci ele alan eserleri ve onun eserlerindeki bakış açısı irdelenecektir.

Halide Edip Adıvar: "Türk Ve Müslüman Ulu Tarihinin Bedbaht Bir Kızı"

Türk milletinin istiklâl mücadelesinde önemli bir kişilik olan Halide Edip Adıvar, 23 Mayıs 1919 yılında hem kendi tarihinde bir kilometre taşı hem de Türk siyasi tarihinde dönüm noktası sayılabilecek bir an olan Sultanahmet Mitinginde kürsüye çıkıp orada bulunan topluluğa seslendiğinde kendi adına şu sözleri söylemektedir: *"...Ben bir Türk ve Müslüman ulu tarihinin bedbaht bir kızıyım. Dünkü kadar kahraman, fakat tâli'siz Türk kızının anasıyım."*[5]

Fakat o bu sözleri söylemeden önce onun hayatına bakıldığında aslında onu besleyen birçok farklı nokta, farklı bakış açısı mevcuttur denilebilir. 1882 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Halide Edip Adıvar'ın babası Ceyb-i Hümâyun kâtiplerinden Selânikli Mehmed Edip Bey; annesi Bedrifam Hanım'dır. Annesinin onun küçük yaşlarında vefatı üzerine Halide Edip'in

[4] Hilal Akça, "Halide Edip'in Biyografisinden Dağa Çıkan Kurt Hikayesine Toplumsal Anımsama," **Doğumunun 60. Yılında Nevzat Özkan Armağanı Ediyä Yazıka**, ed. Doç. Dr. Hacer Tokyürek, Doç. Dr. Beytullah Bekar (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2021), s. 287.
[5] İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar**, Dergâh Yayınları, 2019, s. 18.

ilerleyen zamanda Halide Edip Adıvar olmasını sağlayan iki önemli kaynağı ortaya çıkar. Bunlardan biri yazın hayatında önemli bir yere sahip olacak olan anneannesi iken diğeri babasıdır. Halide Edip çocukluğunda ilk terbiyesini anneannesinin evinde geçirdiği sırada aldıktan sonra babasının evliliği ile beraber onun yanına taşınır. Burada ise Anglo- Sakson eğitimi alır. Ardından ise Üsküdar Amerikan Koleji'nin ilk öğrencilerinden biri olur. Böylece anneannesinin yanında Doğu kültürü; babasının yanında Batı kültürü ile yetişen Halide Edip, ileride bu iki kültürün ona kattıklarına yazın ve fikir hayatında oldukça yer verecektir. Öte yandan kendisi bu iki kültür içinde dönemin tanınmış isimleri olan Rıza Tevfik'ten Türk Edebiyatı, Felsefe; Salih Zeki'den Matematik ve Şükrü Efendi'den Arapça dersleri almıştır. Amerikan Koleji'nden mezun olduğu 1902 yılında aynı zamanda hocası Salih Zeki ile evlenmiştir. Bu evlilikten iki oğlu olmuştur.

Halide Edip, 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yazın hayatına "Halide Salih" imzasıyla başlamışken, Otuzbir Mart Vak'ası nedeniyle çocuklarıyla beraber Mısır'a kaçtıktan sonra davet üzerine İngiltere'ye gitmiştir. Olayların yatışması üzerine 1909 yılında yurda dönüş yapmıştır ve Dârülmuallimât'ta pedagoji öğretmenliğine tayin edilmiştir. 1911 yılında eşi Salih Zeki'nin ikinci bir evlilik gerçekleştirmesi üzerine ondan ayrıldıktan sonra yazılarına "Halide Edip" imzasıyla devam etmiştir. Bu dönemde kaleme aldığı yazılarında Halide Edip, eğitime, Türkiye'nin geleceği olarak gördüğü çocukların yetiştirilmesine ve bunun için de öncelikle Türk kadınının yetiştirilmesine önem verdiği için eserlerinde daha çok çocuk ve kadın eğitimi üzerinde durmuştur. 1909-1911 yılları içinde kısa sürelerle İngiltere'ye giderek orada eğitimci Isabel Fry'ın misafiri olmuştur. Bu ziyaretlerinde aynı zamanda birçok İngiliz aydın ile tanışmıştır.

Halide Edip, çocukların ve kadınların eğitilmesine dair çalışmalarına devam ederken kadınların toplum hayatında yer alabilmesi ve eğitilmesi amacıyla Teâli-i Nisvan Cemiyeti'ni kurmuştur. Ayrıca 1912 yılında kurulan Türk Ocağı'nda görev almıştır. Balkan Savaşı sırasında Teâli-i Nisvan Cemiyeti'nin kurmuş olduğu hastanede hasta bakıcılık ve hemşirelik yaptıktan sonra öğretmenlik ve müfettişlik çalışmalarına ise Cemal Paşa'nın daveti üzerine bir süre Suriye'de devam etmiştir. 1917 yılında Suriye'de iken Dr. Adnan Adıvar ile ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir. 1918 yılında ise Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde Garp Edebiyatı hocası olarak yer almıştır. Yine aynı yıl içinde kendisinin, Ahmet Emin (Yalman) ve Yunus Nadi gibi aydınların öncülük ettiği Wilson Prensipleri Cemiyeti kurulmuştur.

Halide Edip Adıvar'ın hayatına 23 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleşen Sultanahmet Mitingine kadar bakıldığında Halide Edip'in kendi içinde yaşadığı fikrî değişimindeki en büyük etki payına sahip olan ve ilk adım olarak görülebilecek olan olay aslında birçok Türk aydınını da etkileyen Balkan

Savaşı olmuştur. Balkan Savaşı, Halide Edip Adıvar'ın Batı dünyasına dair bakış açısının büyük ölçüde değişmesini sağlamıştır. Nitekim onun bakış açısındaki bu değişim 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in işgali ve devamında gerçekleşen Fatih, Üsküdar ve Sultanahmet mitinglerinde kendini belli etmiştir.

Mustafa Kemal'in Amasya Tamimi sonrasında aydınlara İstanbul'un Ankara'ya bağlı olması gerektiğini ileten ve yapılması gerekenleri anlatan mektubunu aldıktan ve İstanbul'un işgalinden sonra, eşi ve birçok aydın ile Ankara'ya gitmiştir. Ankara'da onları Mustafa Kemal karşılamış, bu karşılaşma ile birlikte devamında sürekli olarak Mustafa Kemal ile fikir alışverişinde bulunan aydın kesim içinde yer alan Halide Edip Adıvar'ın ortaya çıkacak eserlerindeki ana hatlar da belirmeye başlamıştır. Ayrıca o dönemde Ankara'da İngilizce bilen sayılı insanlardan olduğu için Mustafa Kemal'in yakınında yer alarak Ankara'ya gelen yabancı gazetecilere ve siyasetçilere rehberlik ederek çevirmenlik yapmıştır. Böylece Anadolu'ya gizli silah taşıma faaliyetlerinde yer almaya başladıktan sonra 1920 yılında eşiyle birlikte Anadolu'ya geçerek fiilen Millî Mücadele'ye katılmıştır. Halide Edip, artık cephelerde dolaşan, Kızılay hastanelerinde görev alan, öte yandan Anadolu Ajansı'nın kurulmasında rol oynayıp *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde çalışırken günün coşkusunu İstanbul yayın ve basın organlarına yazılarıyla ileten bir Türk kadını olmuştur.

Millî Mücadele sürecine bu denli yakın tanıklık etme fırsatı, aynı zamanda ona başka bir görev daha yüklemiştir. Yunanlıların Anadolu halkına yaptıkları zulümleri ve geri çekilirken yarattıkları hasarı tespit etmek adına kurulan Tedkik-i Mezâlim komisyonunda Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Yusuf Akçura ile birlikte yer almıştır. Komisyonun raporları daha sonra Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır. Millî Mücadele'de göstermiş olduğu çabaları ve ordudaki çalışmaları sebebiyle kendisine önce "onbaşılık" ve sonrasında "başçavuşluk" rütbeleri verilmiştir.

1922 yılında savaşın sona ermesiyle birlikte eşi Dr. Adnan Adıvar, İstanbul Hariciye Vekâleti Mümessili olarak görevlendirildiğinden İstanbul'a dönmüşlerdir. Halide Edip, İstanbul'da *Akşam, Vakit, İkdam* gazetelerinde yazılarını yazmıştır. Eşi Dr. Adnan Adıvar 1924 yılından itibaren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer almıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın sergilediği muhalif tavır Halide Edip Adıvar hakkında basında olumsuz fikir beyan eden yazıların yer almasına sebep olmuştur. Nitekim İsmet Paşa (İnönü) Hükûmeti tarafından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve Mustafa Kemal ile aralarında çıkan siyasi anlaşmazlıklar hasebiyle 1924 yılının sonlarına doğru Halide Edip Adıvar eşi ile birlikte Türkiye'den ayrılmıştır.

Önce Paris sonrasında Londra olmak üzere yurt dışında kaldığı 1924-1939 yılları arasında özellikle İngiltere'de konferanslar verip yazılar yazan Halide Edip Adıvar, bir bakıma Türkiye'nin temsilcilerinden biri olarak görülmüştür. Yine yurtdışında geçirmiş olduğu bu süre zarfında, 1928 yılında, Williamstown'da Political Institute'un düzenlediği ve kendisinin açılış konuşmasını yaptığı konferansa davet edilmesi üzerine Amerika'ya gitmiştir ve Halide Edip, Political Institute'e davet edilen ilk kadın olmuştur. Devamında 1930 yılında Barnard College'da (Columbia Üniversitesi) konferanslar vererek Amerika'yı dolaşmıştır. 1935 yılına gelindiğinde Hindistan'da kurulacak bir Müslüman Üniversite'sinin temellerini atmak adına bir kampanyada yer almak için Hindistan'a gitmiştir ve oradaki konferansları onun büyük bir ün kazanmasını sağlamıştır.

Yurt dışında bulunduğu süre boyunca Türkiye'de onun hakkında olumsuz fikirler içeren veya onu eleştiren yazılar yayımlanmıştır. Bu yazıların ortaya çıkmasında Nutuk'un üzerine *Times* gazetesine gönderdiği mektup ve Mustafa Kemal Atatürk'ün mandacılık sistemine yakın olduğunu belirten ifadeleri etkili olmakla beraber, eşi Dr. Adnan Adıvar'ın da *The Daily Telegraph* gazetesinde Mustafa Kemal Atatürk'ten "Türk diktatörü" olarak bahsetmesi etkili olmuştur. 1939 yılında Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye dönen Halide Edip Adıvar, 1940 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nü kurmuştur ve 1950 yılına kadar bu kürsüde profesörlük yapmıştır. 1950-1954 yılları arasında Demokrat Parti listesinden bağımsız İzmir milletvekili olarak siyasi hayatta yer aldıktan sonra, 1954 yılında üniversitedeki görevine dönüş yapmıştır. 1955 yılında eşi Dr. Adnan Adıvar'ı kaybetmesinin ardından sıhhati ile ilgili yaşadığı sorunlarla uğraşarak 9 Ocak 1964 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.[6]

Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Saklı Bir Ulus Güncesi

> *"İzmir'in Yunanlılarca işgali, Türk yazınında, Kurtuluş Savaşını başlatan bir kıvılcım olarak nitelenir hep. İstanbul'dan Anadolu'ya adam, silah ve cephane kaçırmaları hızlanır, mitingler düzenlenir; Batı Anadolu'da Kuvayi Milliyenin önce ufak ufak çeteler biçiminde oluşumu İzmir'in işgalinden sonra başlar."*[7]

[6]Banu Altınova, "Halide Edip Adıvar", **Atatürk Ansiklopedisi** https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halide-edip-adivar-1882-1964/?pdf=3633 Erişim Tarihi: 21.08.2022
İnci Enginün, "ADIVAR, Halide Edip", **TDV İslâm Ansiklopedisi** https://islamansiklopedisi.org.tr/adivar-halide-edip Erişim Tarihi:22.08.2022

[7] Mehmet H. Doğan, **Türk Dili (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı)**, "Türk Romanında Kurtuluş Savaşı", Temmuz 1976, sayı 298, s. 12-13.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Türk yazınında olduğu kadar Halide Edip Adıvar'ın eserleri için de bir kıvılcım olmuştur denilebilir. Özellikle işgal ve sonrasında kaleme aldığı anıları ile Anadolu halkının Yunanlılar tarafından gördüğü zulümler onun eserlerinde büyük bir yer tutar. Bunda onun Tedkik-i Mezalim Komisyonu'nda görevli olduğu günlerin katkısı da mevcuttur. Çalışmanın başlarında da belirtildiği üzere Halide Edip Adıvar'ın Millî Mücadele'nin yakın tanıklarından biri olduğu dile getirildikten sonra onu ve hayatını konu edinen kısımda yine onun Millî Mücadele serüvenine yer verilmiştir. Bu kısımda ise onun bu yaşadığı serüvenin ürünleri olan edebî eserlerine yer verilecektir. Özellikle Millî Mücadele'yi ele alan ve çalışmanın amacına uygun olan eserlerden, sırasıyla *Dağa Çıkan Kurt, Ateşten Gömlek* ve *Türk'ün Ateşle İmtihanı* olmak üzere faydalanılacaktır.

Bu eserlerden *Dağa Çıkan Kurt* ilk olarak 1922 yılında, Evkaf-ı İslamiye Matbaası'nda basılmıştır. Eser iki kısımdan oluşmakla birlikte (Yolculuk Notları başlığı ile ikinci bir kısım mevcuttur) toplamda yirmi yedi hikâyeden oluşmaktadır. Bu hikâyelerin neredeyse tamamı onun Tedkik-i Mezâlim Komisyonu'nda görev aldığı sırada Anadolu halkından dinledikleri ve aldığı notlar üzerine kaleme alınmıştır. Bu hikâyeler İnci Enginün'de dile getirdiği gibi "savaş günlerinin birinci elden belgelerini nakleder".[8] Yine Akça, *Dağa Çıkan Kurt*'ta yer alan hikâyelere dair "Tetkik-i Mezalim Heyeti'nde deneyimlenen ve savaş yıkıntıları arasında kalan insanların acılarıyla yoğrulan hikâyeler, yazarı dönemin canlı tanığı olma ayrıcalığıyla kolektif belleğin taşıyıcısı konumuna yükseltir." ifadelerine yer verir.[9]

Ardından ise Millî Mücadele'ye ve belki de Sakarya Meydan Muharebesi'ne dair en dikkat çeken ve önemli eserlerden biri olan *Ateşten Gömlek*, 6 Haziran- 11 Ağustos 1922 tarihleri arasında *İkdam* gazetesinde tefrika edildikten sonra, ilk olarak 1923 yılında Teşebbüs Matbaası'nda basılmıştır. Eser yazar tarafından Sakarya Ordusu'na ithaf edilmiştir. Bu eserlerin ortaya çıkmasını sağlayan ve yazarın yine kaleme alarak okur ile anılarını buluşturduğu *Türk'ün Ateşle İmtihanı* ise 1928 yılında ilk olarak *Asia* dergisinde *My share in the Turkish ordeal* (Türk'ün Sıkıntılı Mücadelesindeki Payım) adıyla İngilizce olarak tefrika edilmiştir. Yine eser aynı yıl içerisinde kitap olarak da basılmıştır. Halide Edip Adıvar, eserin girişinde de belirttiği üzere anılarını önce İngilizce ve sonrasında Türkçe olarak kaleme almıştır. Bu sebeple anıları çeviri değildir. 1959 yılına gelindiğinde ise *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, *Hayat* dergisinde tefrika edilmeye başladıktan sonra ilk olarak 1962 yılında kitap olarak basılmıştır.

---

[8] İnci Enginün, "Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Edebiyattaki İzdüşümü", **Türk Edebiyatı Tarihi**, ed. Talât Sait Halman vd. (İstanbul: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), Cilt 4, s. 395.

[9] Akça, **age.**, s. 294.

Her ne kadar eserlerin basım tarihlerine kronolojik olarak bakıldığında *Türk'ün Ateşle İmtihanı* son sırada yer alsa da Halide Edip'in diğer eserlerini incelerken bu eserden hareketle yola çıkmak daha doğru olacaktır, çünkü aslında bu iki eser Onbaşı Halide'nin anılarının bir toplamıdır. Çalışmada incelenecek olan üç eser birbiri ile bağlantılı ve hatta metinlere bakıldığında yer yer zaman ve mekân açısından birbiriyle ortak bir serüvende ilerleme göstermektedir. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda yer alan üçüncü bölüm, hem Halide Edip'in hem de Türk milletinin Sakarya Meydan Muharebesi'nden Büyük Taarruz'a kadar yaşadıklarının bir güncesidir. Halide Edip, bu serüvenin başlangıcı adına şunları söyler: [10]

> *"…Ya son bir taarruza geçmek ya da mahvolup gitmek gerçeği ile karşı karşıyaydık. Fakat, bizler o günü görmeyecektik. İşte, garip bir surette "ben" denilen şeyin tamamen milletin içine karışmış olduğunu en fazla o zaman hissettim. Millet göçerse, ben de onlarla beraber gitmek istiyordum. Bence kendimin, bir küçük parça olmamın hiçbir önemi yoktu. On Altı Ağustos'ta, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek gönüllü olmak istediğimi yazdım. Beni Garp cephesine tayin eden bir cevap aldım."*

Halide Edip'in Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından Garp cephesine tayini ile başlayan bu süreçte tıpkı onun dediği gibi milletin içine karışmıştır. Okura, ilk olarak Halide Edip'in olmak üzere hem Türk ordusunun hem de Anadolu halkının yaşadıklarına aynı anda tanıklık etme imkânı sağlayan bu eserde Sakarya başlığı ile yer alan kısımda *Dağ'a Çıkan Kurt* adlı eseri ile ortak noktalar dikkat çeker niteliktedir denilebilir. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi'nde yaşananlara dair bu ortak noktalar Duatepe ve Kırmızıtepe başlıklı hikâyelerde neredeyse bir kurgu olmaktan ziyade doğrudan bir tarih aktarımı olarak yer almaktadır. Bu hikâyeler ile Halide Edip, bir bakıma okura cepheden seslenmiştir. Öyle ki verilen mücadelenin çetinliği ve tüm zorluklara rağmen kazanılan bu zafer ile şehitlerin çokluğu onun tarafından dile getirilmiştir. Özellikle Duatepe başlıklı hikâyenin sonunda yer alan yer ve zaman ibaresi hikâyeyi tamamen o ana, gerçek olan tarihe bağlamıştır: [11]

> "*Ey ulu Tanrı! Bir an için Türk'ün sesini dinle! Sana İbrahim'in İsmail'i kurban ettiği günlerden beri hangi millet kanını uğrunda ırmaklar gibi böyle akıttı? Hangi millet senin takdis ettiğin istiklal ve senin verdiğin aziz iman için bu kadar ebedî bir meşakkat ve işkence içinde daima gözlerinde iman şulesiyle senin için öldü?"*

[10] Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, 2018, s. 232.
[11] Halide Edip Adıvar, "Duatepe", **Dağa Çıkan Kurt**, Can Yayınları, İstanbul, Kasım 2019, s. 71- 73.

Sevgililerimizin en çoğu yok oldu. Kuru topraklar üzerindeki son yurdumuz için bile dünya cehennemi Anadolu'ya indi. Saçı bitmedik yetimler, kimsesiz kadınlar, beli bükük ihtiyarlarıyla altımızda bir avuç toprak, başımızda bir dam bırakmak istemeyen herifler ve haydutlara karşı bu temiz ve şehit milletten ne zaman rahmetini esirgemeyeceksin?

…

"Bir tümenimiz arkadan Çekirdeksiz'e girdi. Duatepe'deki Yunan'ın arkası çevrildi."

…

Bütün ordunun kalbini Duatepe'den çıkan kurtuluş şulesi aydınlatmış, bütün ordunun ruhunu Duatepe'den çıkan zafer birbirine örmüş gibi.

Tepede kumandan, subay, er hepsinin nazarları Duatepe'de. Toplar susmuş, duman dağılmış, düşmanın kaçan kollarından çıkan toz bulutlarını ufuklarımızın ışığı parlatıyor. Duatepe'nin üstünde bir tek adam ayakta duruyor. O, tepeye ilk sağ varan neferdir. Belki dua ediyor:

"Allahım! Türk milletini daima koru!"

Garp Cephesi, 15 Eylül"

Duatepe hikâyesinde bahsi geçen bu kısım yine *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda Halide Edip tarafından şöyle kaleme alınmıştır: "*Duatepe alınmıştı. Üstünde bir tek Türk askerinin, güneşin altında, ayakta durduğunu gördüm.*"[12]

Sakarya Meydan Muharebesi'nin, bölgenin ve harbin zorluklarının dile getirildiği hikâye olan Kırmızıtepe yine Duatepe hikâyesi gibi içinde nesnel bilgiler barındırmaktadır:[13]

"*Evvela zihnimde Sakarya'nın büyük mimarlarını gördüm, bu savaşı en küçük ayrıntılarına kadar hazırlayanlardan iki büyük başı savaşın başlayacağı gecenin şafağında gördüğüm gibi gördüm. Bütün manevra bitmiş, bütün hazırlık sona ermiş ve artık iş silahlara kalmış olduğu an 23 Ağustos'un ilk ışığı, Sakarya Harbi'nin ilk karargâhında başkumandanlık odasına girerken bu iki kumandan ayakta karşı karşıya birbirlerinin gözlerinin içine baktılar.*

"Sen her şeyi yaptın! Bundan sonraki iş Allah'ın!"

Bunu Mustafa Kemal Paşa, elleri İsmet Paşa'nın omzunda söylemişti. Sonra savaşın yavuz ve müthiş yüzüne çok bakmış olan

[12]Adıvar, **age.**, s. 247.
[13] Adıvar, "Kırmızıtepe", **age.**, s. 78, 79.

bu güçlü kumandan üzgün bir sesle, "Yarın düğün başlayacak!" demişti.

…

Bu uzun hayalden birdenbire önümde bir tümsek beni uyandırdı. Topla parçalanmış, taşlarında kan pıhtıları duran bir siper önünde sırayla şehit mezarlarına kadar gelmiştim. Bir tanesinin üstünde fişek kutusunun tahtasından bir kitabe konulmuş, üzerinde, "Genceli Şehit Hüseyin Avni Efendi" yazılıydı."

Yine bir başka hikâye olan *Aziz'in Karısı*'nda bu sefer yazar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Yusuf Akçura ile Tedkik-i Mezalim Komisyonu için görev aldığı sırada Yunan kuvvetlerinin Türk halkına yaptığı zulümlerden etkilenerek yaşananları kaleme almıştır. Duatepe'nin eteklerinde yer alan Çekirdeksiz köyünde geçen bu hikâyede Halide Edip'in köyde ve civarda bulunan Türk halkına Yunanlılar tarafından yapılan zulümleri ve ortaya çıkan yıkımları derlediği hikâye, yine *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda benzer cümleler ile yer almaktadır:[14]

"Bizim başımıza neler geldi, Yunanlılar her şeyimizi aldı götürdü. Ne ot ne ocak ne bucak var. Bak bebelerime, yerde sürünüyor. Bak damlarıma, yepyeni damlar, hepsi çöktü. Bak bu leşlere, bunlar bizim davarımızı, malımızı, hepsini aldı götürdü, kalanını süngüledi. Yiyecek, giyecek bir şey yok!"

…

"Ev sahibimi götürdüler, yaktılar, diyorlar. Yakmışlar, doğru mu?"

Şimdi haykıra haykıra ağlıyordu.

"Yok nine, hiç insan yanar mı? O yine gelir!"

"Küllerini, kemiklerini şurada görmüşler; dün akşamdan beri bağırıyor, yanıyoruz; yakmışlar, neler yapmışlar!"[15]

"Polatlı civarındaki Üzümbeyli ve Çekirdekler, en fazla vahşete maruz kalmışlardı. Papulas Erkân-ı Harbiyesi'yle beraber Üzümbeyli'de kuşatılmış ve büyük güçlükle kaçmıştı. Geride kalan Yunanlılar, bana verilen raporlara göre, o köyü ve civarını tamamen yakmışlardı. İnsan, pencerelerin demir parmaklıklarında yanmış el parçaları görüyordu. Yirmi gün sonra, buradan köylülerin çoğu kaçmış olduğunu tahkik ettik. Çekirdekler'de bulunduklarını haber alınca, oraya gittim.

[14] Adıvar, **age.**, s. 250-251.
[15] Adıvar, "Aziz'in Karısı", **age.,** s. 82.

Duatepe'nin eteğinde, yirmi beş evli bu küçük köyden yalnız üç ev kalmıştı. Ötekileri yanmıştı. Yunanlılar, Duatepe'den çekilirken, tabiî hayvan sürülerini götüremedikleri için, onları da öldürmüşlerdi. Her yerde yığın yığın hayvan leşine rastlıyordunuz... Başı kirli bir mendile sarılı sarılı, ihtiyar, buruşuk yüzlü bir kadın, dişsiz ağzı açıkta, siyah gözleri ölüm azabı içinde, birer pençe gibi uzanan elleri omuzumdan yakalamış bağırıyordu:

- Kocamı, benim Üzeyirim'i burada diri diri yaktılar!

...Ben meseleyi bu ihtiyardan dinlemek istedim. Kadının pençesinden güç belâ omuzumu kurtararak:

- İnsanları burada diri diri yaktılar mı, diye sordum.

Sakin bir sesle:

- Öyle galiba, dedi.

...Yerde dört çukurun içinde küller, küllerin arasında yanmış kemikler ve parça parça asker esvapları, bazan da üzerinde Türkçe yazılar bulunan yanmış kâğıt parçaları buluyorduk."

Bu üç hikâyeden hareketle denilebilir ki Sakarya Meydan Muharebesi'nin ve bölgenin durumunun kaleme alındığı bu iki eser birbiri ile eş zamanlı ilerlemiştir. Daha öncesinde çalışmada bahsi geçen Sakarya Meydan Muharebesi'nin anlatıldığı en vurucu edebî eserlerden biri olarak görülebilecek *Ateşten Gömlek*, yine bu iki eser gibi cepheyi okur ile buluşturmuştur. Selim İleri, *Ateşten Gömlek* ile ilgili olarak bu eserin bir belgesel özelliği taşıdığını dile getirmiştir.[16]

Eser genel hatlarıyla Yunan ordusu tarafından eşi ve oğlu öldürülen, kendini Anadolu'yu, İzmir'i işgalden kurtarmaya adayan Ayşe'yi ve bu adanmışlık etrafında ateşten gömleği giymeyi kabul eden Binbaşı İhsan'ı ve Peyami'yi konu edinir. Giyilen bu ateşten gömlek aslında vatanî bir görev, Anadolu'yu ve bütün Türk milletini kurtarma mücadelesinin temsilidir. Eserin giriş kısmında Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na yazdığı açık mektupta evvelinde onun kaleme almayı düşündüğü ateşten gömleğe değinerek eserin ilham kaynağına dair şunları söylemiştir:[17]

"Daha doğrusu, Karadağ Muharebesi'nde dağın ortasında ismini hiçbir zaman bilemeyeceğim yağız atlı bir zabitin dumanlar içinde kaybolup meydana çıkışı bana kocaman bir kalp hikâyesi tahayyül ettirdi. Eser Sakarya'nındır. Fena olabilir, fakat benim sanatımın yapabileceği en iyi şeydir."

[16] Adıvar, **Ateşten Gömlek**, Can Yayınları, 2019, s. 209.
[17] Adıvar, **age.**, Can Yayınları, 2019, s. 15.

Ateşten Gömlek'i *Dağa Çıkan Kurt* ve *Türk'ün Ateşle İmtihanı* arasındaki ilişki baz alındığında ayrı bir odağa koyan nokta, onun birçok gerçek unsurdan hareketle kaleme alınmasına rağmen kurgu boyutunun yani fiktif boyutunun bir nebze fazla oluşudur. Yazar bunu, Sakarya Meydan Muharebesi'nde yaşananları Peyami'nin Cebeci'de kafasına bir kurşun isabet etmesi nedeniyle gördüğü bir sanrı olarak aktarması nedeniyle bu ayrım söz konusu olmuştur. Fakat bu çok bariz bir fark yaratacak boyutta değildir. Yine eserin birçok farklı yerinde harbin barındırdığı tüm coşku, gerilim okura hissettirilmiş ve e tap etap olur harbin gerçekleştiği bölgeye, cephelere davet edilmiştir: [18]

> *"Önümüzdeki hattın sonu Polatlı'nın önündeki küçük menfeze varıyor. Sağı Kartaltepe sırtları, solu Polatlı tepeleri. Menfezin sağındaki küçük tarlayı top ateşi pamuk atar gibi atıyor, siyah sarı bir toprak yerden fışkırıyor, kabarıyor. Biz de oradan geçeceğiz. Yolun sağındaki solundaki tarlalarda ikide birde bir tarraka ve topraklar kalkıyor. Yalnız atlar ürküyor, asker sessiz ve sabit yürüyor, akıyor.*
>
> *Artık ne sağımızdaki ne solumuzdaki ateşe bakıyoruz. Gözlerimiz Polatlı'nın arkasından başı siyah bir ehram gibi yükselen Karadağ'ın tepesinde, oraya gideceğiz ve onu zapt edeceğiz. Herkesin iradesi kendinden yüksek bir elde. Kimse o ateş tarlasını nasıl geçeceğini düşünmüyor. Her kütle orada bir defa karışıyor, açılıyor, bağlanıyor, bir şeyler oluyor, sırtların diplerinden kaybolup gidiyorlar."*

Çalışmada şimdiye kadar Halide Edip Adıvar'ın bu üç eserinden hareketle Sakarya Meydan Muharebesi'ni bir girizgâh görerek eserlerdeki ortaklıklara yer vermeye çalışılmıştır. Bundan sonra Büyük Taarruz'a kadar ilerleyen süre içinde ise yine onun *Dağa Çıkan Kurt* ve *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı eserleri arasındaki ortaklıklara değinerek hem onun hem de Türk halkının bu süreçte yaşadıklarına değinilecektir. *Türk'ün Ateşle İmtihanı*'nda yer alan "Onbaşı Halide" başlıklı bölüm yazarın da belirttiği üzere 12 Eylül 1921'den Ağustos 1922'ye kadar olan süreci kapsamaktadır. Halide Edip Adıvar bu kısmın başlangıcında yer yer Sakarya vadisine, yer yer Polatlı'dayken kaldığı Tatar köyüne, ikâmet ettiği eve değinirken geçen süre zarfında hikâyelerinde ve anılarında Türk ordusu gibi Batı Anadolu'da ilerlemektedir. Bu ilerleyiş bazen cephede bazen ise köylerde halkın, yaşlıların, kadınların ve çocukların içinde sürmüştür. Sakarya Meydan Muharebesi her ne kadar zafer ile sonuçlansa da Türk ordusunu birçok açıdan fazlasıyla yormuştur. Yunan kuvvetlerinin yarattığı yıkımlar ise halkın yaşaması için gereken kaynakların bile yok

[18] Adıvar, **age.**, s. 195.
Eserde Kartaltepe başlığıyla yer alan bu bölümde bu sayfa dâhil olmak üzere savaş adım adım anlatılmaktadır. Bkz. s. 196, 197, 198, 199, 200 vd.

olmasına sebep olmuştur. Hem anılarında hem de hikâyelerinden birinde yer verdiği Kerem Dede ve karısı Fatma Nine bu yıkımı dile getiren yaşlılardan olmuştur: [19]

> *"... Yunanlılar en fazla burasını yakıp yıkmışlar, yaşama vasıtalarını ortadan kaldırmışlardı. Ne kimsenin başında bir dam ne hayvan ne yiyecek kalmıştı. Kerem Dede'nin karısı Fatma Nine ile konuştum.*
>
> *- Ah evlâdım, dedi. Ne oturup da yazı yazıyorsun. Boğazları kesilmiş bir halk için yazı neye yarar? Bu köyün üç bin sığır ve koyunu vardı. Şimdi yaralı kocamla kızıma yedirecek yumurta bile bulamıyorum. Bir tek tavuk kalmadı. Tuz bile yok. Yaprakları, otları kaynatıp yerken insan içine bir parça tuz koyabilse."*

Öte yandan savaşın getirdiği tüm bu yıkımların yanında bir şekilde hayatın devam ettiğini veya savaş içinde yer alan her bir ferdin bir hayatı olduğunu gösteren anları yine Halide Edip'in eserlerinde bulmak mümkündür. *Dağa Çıkan Kurt*'ta yer alan "Şebben"in Kara Hüseyin'i başlıklı hikâye ise bunun örneklerinden biri olarak savaşta cepheye gitmesi ve sonrasında uzun süre boyunca evine ve eşine dönüş sağlayamaması sebebiyle eşine özlem duyan Şebben'in sitemine yer veren Halide Edip, bu hikâyeyi İsmet Paşa'nın tavsiyesi üzerine kaleme almıştır:[20]

> *"Her tetkik dönüşünde İsmet Paşa'ya Tetkik-i Mezalim raporunun yanında, bir de halkın şikâyetlerini bildiriyordum…"Şebben'in Kara Hüseyin'i" adlı hikâyemi yazmamı o tavsiye etmişti. Hikâye yayınlandığı zaman, bana yazdığı mektupta demişti ki: "Orduda kumanda ettiğim yüz bin askerin her birinin evinde bir Şebben olduğunu bilmiyordum. Bu kadınlar bana eşeklerinin üstünde birer bohça gibi görünürlerdi."*

Aynı zamanda Halide Edip'in anılarında at üstünde köyleri gezerek süren Tetkik-i Mezâlim günleri ile Türk ordusunun adım adım Büyük Taarruz'a hazırlanışı aynı süreç içinde devam etmektedir. Anılarında belirttiği üzere o da buna yine yakından tanıklık etmiştir: [21]

> *"Kayseri'de, ağustosun yirmi dördüncü günü, teftişlerimi yaparken, Mustafa Kemal Paşa'dan bir telgraf aldım. Ordıya derhal dönmemi emrediyordu. Ankara'daki üniformamı alabilmek için Miss Billings'in küçük otomobili ile döndüm ve derhal Konya yoluyla cepheye hareket ettim. Bizim Büyük Taarruz için karar alınmıştı."*

---

[19] Adıvar, **age.**, s. 255.
[20] Adıvar, **age.**, s. 270.
[21] Adıvar, **age.**, s. 284.

Başlayan ve her adımında Yunan kuvvetlerini hezimete uğratan Büyük Taarruz, Halide Edip'in anılarında yer alırken öte yandan Yunan kuvvetlerinin Türk topraklarından çekilirken halka verdikleri zararlar da devam etmektedir. Öyle ki, Halide Edip bu durumu

> *"...Türk ordusu, Türk şehirlerini ateşten kurtarmak için var hızıyla ilerliyor, Yunan ordusu ise, yaptığı bu tarihî yangınlardan süratle kaçıyordu. Türk ordusu şehirden şehire geçtikçe, hep bu yanık harabelerle karşılaşıyordu. Halk darmadağınık. Kadınlar aklını kaybetmiş gibi yerdeki taşları tırnaklarıyla ayırıyorlar. Halkın içinde korkunç bir kin hissediliyor. Cehennem dünyaya gelmiş gibi. İki millet, birisi yakıp yıkmış, ötekisi kurtarmak için hareket hâlinde."*

sözleriyle dile getirmiştir. [22] Bazen karşılaştığı sahneler onu çok etkilemiş fakat tüm bu yaşananlar içinde o gördüklerini raporlamaya devam etmiştir. Bu dönemde çavuşluk rütbesine terfi ettikten sonra yine çok büyük yıkımlara maruz kalan Salihli'ye gitmiştir. Burada anılarında da yer verdiği üzere Hatice Nine ile karşılaşmıştır. Türklerin zaferine ve belki de geleceğe dair bir umut örneği olarak ona *Dağa Çıkan Kurt*'ta *Bayrağımızın Altında* başlıklı hikâyesiyle yer vermiştir: [23]

> *"Zafer yolunda unutamayacağım yüzlerden biri Hatice Nine'nin yüzüdür. Salihli'de yangın yıkıntıları ortasında nasılsa kalmış beş on evden birindeydim. Halk bir türlü kâbusun geçtiğine inanamıyor, bir türlü uyuyamıyordu. Boş sokaklarda kadın erkek dolaşıyor, hep çocuklar gibi koşuşuyorlardı.*
>
> ...
>
> *"A yavrum," dedi, "artık Tanrı emanetini istediği dakika alsın, toprağım bizim bayrağın altında olacak!"*

Nitekim 9 Eylül tarihine gelindiğinde Halide Edip, Mustafa Kemal'in yanında yer alarak 30 Ağustos ile birlikte gelen Türklerin kesin zaferine şahit olmuştur: [24]

> *"9 Eylül*
>
> *Bizim kafile İzmir rıhtımına varıp da denizin mavi suları görününce Mustafa Kemal Paşa'nın, "İlk hedefimiz Akdeniz'dir!" diye yapmış olduğu beyanatı düşündüm. Hakikat bu sular, uğrunda ölmeye değer bir hedefti. Fakat, Türk askerinin gayesi daha çok*

[22] Adıvar, **age.**, s. 298.
[23] Adıvar, **age.**, s. 128. Ayrıca bkz. **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, s. 304.
[24] Adıvar, **age.**, s. 310.

derin ve manidardı, su ile denizle münasebeti yoktu. O gaye, bir milletin yaşamak arzusuydu."

Artık bu zafer sonrasında *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde Halide Edip, İzmir'den Bursa'ya dönüşünde kendini iyileştirmek isteyen, bunun için çabalayan ve geleceğe umutla bakan Türk halkına tanıklık etmektedir. Uşak'ta iken karşılaştığı bir imamın *"Geriye değil, ileriye bakıyoruz. Geçmişi unutmak istiyoruz. Yaşayacağız."*[25] sözleri ve sonrasında yine hem bu eserinde hem de *Dağa Çıkan Kurt*'ta yer alan *Himmet Çocuk* ile halktaki bu umuda tanıklık etmiştir: [26]

"On iki yaşındaki bu oğlan parlak gözlüydü. Fakat çok küçücüktü yavrucak. Bununla beraber, bin tane yaşlıya bedeldi.

…

Çocuğun sesi, Anadolu'daki hayatın geleceği için bana büyük bir ümit verdi. Kendimi âdeta onun ortağı gibi hissediyordum. Hâlâ da içimde aynı iman var."

Halide Edip Adıvar, bu mücadelenin ve hem kendi hem de Türk milletinin güncesinin sonu için şu cümleleri dile getirmiştir: [27]

"Mensup olduğum millet, istiklâlini tarihin en asil ve zor bir ateş imtihanından sonra kazanmıştı. Fakat, diğer bir ideale de kavuşması gerekti. Böyle bir ideale kavuşmak için, insanlar tarihte sehpalarda, zincirler içinde ölüp giderler, sürgünlerde ömürlerini geçirirler. Onların imtihanını yalnız çekenler bilir. Onların savaşını hiçbir zaman alkış takip etmez. Alelâde, mütevazı askerler gibi gelip geçerler. Bu, tek başına kazanılmak için mücadele edilen gaye, hürriyet imtihanıdır.

…

Türk milleti de diğer hür dünya milletleri gibi hür olacaktır…"

SONUÇ

Türk edebiyatının ve Türk siyasi tarihinin önemli bir ismi olan Halide Edip Adıvar'ın Millî Mücadele'nin Sakarya Meydan Muharebesi safhasını ve sonrasında Büyük Taarruz'u, yer olarak ise Polatlı'yı ve çevresini konu alan eserleri geçmişten günümüze bir köprü görevi görmektedir.

Bu çalışmada yer verilen üç eser ile birlikte Halide Edip Adıvar'ın, aslında bağımsızlık savaşı veren Türk milletinin yaşadıklarına ayna ve hem kendi geçmişini hem de Türk milletinin geçmişini kaleme alarak ise bir ulus güncesi

[25] Adıvar, **age.**, s. 320.
[26] Adıvar, **age.**, s. 320-321. Ayrıca bkz. **Dağa Çıkan Kurt**, s. 133-139.
[27] Adıvar, **age.**, s. 333.

tutmuştur denilebilir. Onun eserleri ile birlikte kurulan yeni Türk devletinin yeni nesillerinin okuyacağı bir hikâye ortaya çıkmıştır. Onun kaleme aldığı bu eserler sayesinde savaşın, Anadolu'daki Türk halkının bağımsızlık mücadelesinin tüm serüveni okura, yeni nesillere sunulmuştur. Halide Edip, gördüklerini bir edebî eserin gerektirdiği kurgusal yapıya uyarlanmanın dışında, izlenimlerini olduğu gibi yazarak, bir milletin varoluş hikâyesini de kaleme almıştır. Onun eserlerindeki kurgu metinlerin içinde yer alan bu tarihî kayıtlar ise okurları gerçeğe daha yakınlaştırır. Yazılanları okuyan okurlar bu sebeple bir bakıma bir kurgu değil de gerçeği okumuş gibi olurlar. Zaten bu dönemde kaleme alınan eserlerin çoğunda yazılan ve yaşanılan tarih neredeyse tamamen aynıdır çünkü yazarların amacı hem sonraki nesillere hem de o dönemde dünyaya bu gerçeği kalemleri ile göstermektir. Nitekim Halide Edip Adıvar'da eserlerinde bu amaçla hareket etmiştir.

Ayrıca yine bu çalışmanın ana çıkış noktalarından biri olarak Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi ile Halide Edip Adıvar'ın bir Türk kadını olarak değişimi eş zamanlı ilerlemiştir denilebilir. Sultanahmet Mitinginde kendini "Türk ve Müslüman ulu tarihinin bedbaht bir kızı" olarak ifade ederken, zaman içinde yeri geldiğinde hasta bakıcı ve hemşire olarak, yeri geldiğinde ise at üstünde onbaşı, çavuş ve son olarak başçavuş rütbeleriyle yer alan bir Türk kadını olmuştur. Onun İstanbul'dan Anadolu'ya geçişi ile başlayan bu değişimi, bir bakıma Millî Mücadele döneminde ve sonrasında Türk milleti ve özellikle Türk kadını için de benzer bir seyirde gerçekleşmiştir denilebilir. Öyle ki Halide Edip hem kalemiyle hem de bilfiil cephede Millî Mücadele'nin birçok safhasında yer almıştır. O artık Türk kadınları için bir "bayrak kadın"dır.[28]

Eserlerinde yaşanan yıkımlara yer verdiği kadar umuda, zaferlere ve kazançlara da yer vermiştir. Böylece her açıdan kaleme alınan bu eserler okura bir dönem panoraması sağlamıştır. Onun eserleri yoluyla aktarılanlar toplumda bir kimlik bilinci yaratarak günümüzde hâlâ etkisini sürdürmektedir. Buradan hareketle kazanılan askerî başarıların ötesinde milletlerin kayıplarını ve zaferlerini birer tecrübe sayarak ve bunlardan ders çıkararak üstünde bulundukları toprak parçalarında birlikte hayat sürdürebilmeleri için bir hikâyeye ihtiyaçları vardır denilebilir. Bu noktada Sakarya Meydan Muharebesi ile başlayarak Büyük Taarruz'a kadar uzanan süre Türk milleti için en önemli kilometre taşlarından biri olarak ulus kimlik inşası sürecinde bir bakıma hikâyesinde ve Halide Edip Adıvar'ın eserlerinde yer almıştır.

[28]Enginün, **age.**, s. 4.

KAYNAKÇA

ADIVAR, Halide Edip, **Ateşten Gömlek**, İstanbul, Can Yayınları, 2019.

ADIVAR, Halide Edip, **Dağa Çıkan Kurt**, İstanbul, Can Yayınları, 2019.

ADIVAR, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, Can Yayınları, 2018.

ALTINOVA, Banu, "Halide Edip Adıvar", **Atatürk Ansiklopedisi**. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halide-edip-adivar-1882-1964/?pdf=3633 ; Erişim Tarihi: 21.08.2022.

AKÇA, HİLAL, "Halide Edip'in Biyografisinden Dağa Çıkan Kurt Hikâyesine Toplumsal Anımsama." *Doğumunun 60. Yılında Nevzat Özkan Armağanı Ediyä Yazıka*, Ed. Doç. Dr. Hacer Tokyürek, Doç. Dr. Beytullah Bekar, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2021, s. 285-302.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk,** Cilt II 1920-1927, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 9. Baskı, 1969.

DOĞAN, MEHMET H., "Türk Romanında Kurtuluş Savaşı". **Türk Dili (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı),** Sayı 298, Temmuz 1976, s. 7-40.

ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adıvar**, İstanbul, Dergâh Yayınları, Ekim 2019.

ENGİNÜN, İnci, "ADIVAR, Halide Edip", **TDV İslâm Ansiklopedisi.** https://islamansiklopedisi.org.tr/adivar-halide-edip ; Erişim Tarihi:22.08.2022 .

ENGİNÜN, İnci, "Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Edebiyattaki İzdüşümü." **Türk Edebiyatı Tarihi**, ed. Talât Sait Halman vd., Cilt 4, İstanbul, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 393-401.

TOSH, John, **Tarihin Peşinde**, Çev. Özden Arıkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ocak 1997.

DİZİN

Adana, 80, 84, 126, 174, 194, 195, 196, 235, 400
Adatepe, 18, 20, 72, 73, 74, 80, 85, 87, 95, 102, 351, 381, 382
Afyon, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 26, 41, 65, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 83, 86, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 100, 160, 165, 192, 277, 278, 279, 280, 281, 298, 299, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 318, 320, 321, 324, 325, 330, 333, 334, 335, 348, 349, 350, 351, 353, 359, 370, 371, 377, 378, 379, 381, 390, 391, 399, 400, 401, 405, 406, 408, 410, 412, 414, 415, 420, 421
Afyonkarahisar, 11, 14, 15, 16, 21, 22, 38, 39, 42, 43, 44, 54, 57, 61, 65, 148, 167, 194, 203, 279, 281, 296, 299, 307, 308, 309, 312, 315, 319, 321, 334, 336, 341, 345, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 359, 371, 383
Ahmed Emin (Yalman), 339, 340
Akşehir, 10, 11, 12, 36, 37, 38, 43, 61, 63, 64, 148, 167, 174, 313, 344, 345, 346, 348, 360, 371, 373, 403, 410, 411, 413
Alaşehir, 174, 311, 317, 321, 336, 353, 385, 390
Aleksios, 224
Ali Fethi Bey, 192, 193, 208, 238, 356, 411
Ali Fuat Paşa, 60
Ali Kemal Paşa, 356
Altınbaş, 315
Amasya, 3, 35, 174, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 229, 231, 232, 233, 239, 244, 424
Amerika Birleşik Devletleri, 225
Anadolu, 3, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 21, 22, 23, 24, 35, 39, 41, 43, 47, 49, 59, 67, 69, 70, 71, 80, 99, 109, 113, 114, 115, 116, 120, 122, 125, 133, 140, 141, 152, 153, 156, 157, 165, 166, 169, 171, 174, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 186, 189, 190, 191, 192, 195, 196, 199, 200, 202, 204, 213, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 243, 244, 248, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 277, 279, 280, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 294, 300, 304, 305, 308, 312, 316, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 334, 339, 341, 345, 348, 349, 351, 352, 354, 355, 356, 359, 365, 367, 368, 379, 381, 383, 388, 389, 391, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 415, 420, 421, 424, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 434, 435
Anadolu Ajansı (AA), 11, 69, 284, 424
Ankara, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 26, 27, 28, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41, 42, 44, 46, 47, 48, 51, 56, 57, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73, 76, 80, 81, 83, 93, 95, 98, 99, 104, 109, 110, 112, 113, 114, 116,

117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 164, 165, 166, 167, 169, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 203, 213, 214, 221, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 266, 273, 277, 278, 279, 280, 281, 286, 290, 293, 297, 300, 301, 303, 305, 306, 316, 317, 318, 319, 325, 328, 330, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 375, 376, 377, 380, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 409, 410, 411, 412, 413, 417, 418, 419, 422, 424, 432, 436

Ankara Hükûmeti, 44, 195, 229, 230, 231, 245, 252, 253, 256, 297, 328, 404

Arnavutluk, 236

Arthur Balfour, 264, 267, 271

Asım Gündüz, 281, 352

Ata Bey, 239

Atatürk, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 25, 26, 27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 94, 95, 96, 97, 99, 109, 122, 123, 125, 140, 141, 145, 148, 150, 153, 157, 159, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 175, 177, 181, 183, 184, 189, 190, 191, 193, 195, 197, 200, 213, 214, 225, 227, 228, 229, 230, 242, 243, 244, 249, 254, 259, 260, 268, 273, 274, 277, 281, 306, 330, 339, 345, 347, 352, 354, 356, 357, 358, 360, 361, 363, 368, 371, 375, 376, 380, 391, 392, 393, 394, 397, 404, 405, 411, 413, 419, 420, 425, 436

Ateşten Gömlek, 426, 430, 431, 436

Atina, 179, 180, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 194, 195, 196, 203, 228, 232, 243, 285, 286, 287, 289, 292, 293, 300, 301, 302, 303, 318, 319, 324, 325, 334, 336, 358, 406, 409

Avrupa, 114, 190, 193, 194, 213, 214, 221, 225, 235, 251, 286, 287, 288, 290, 293, 294, 296, 299, 303, 321, 322, 333, 334, 336, 345, 356, 359, 363, 365, 366, 389, 400, 411

Avusturya, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 215, 365

Ayvalık, 231, 252

Bab-ı Ali, 226

Baltacis, Yunan Hariciye Nazırı, 285

Bandırma, 19, 39, 43, 289, 354, 355

Başkumandan, 19, 22, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 78, 82, 83,

84, 85, 87, 89, 91, 93, 95, 97, 98, 99, 232, 281, 292, 297, 304, 307, 317, 318, 319, 324, 325, 326, 327, 328, 336, 343, 347, 357, 358, 427
Batı Anadolu, 39, 70, 80, 226, 232, 248, 368, 379, 404, 406, 420, 425, 431
Batı Cephesi, 6, 7, 8, 9, 10, 18, 19, 22, 26, 36, 37, 44, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 70, 71, 183, 184, 191, 193, 214, 228, 230, 231, 240, 243, 281, 315, 330, 341, 344, 345, 346, 348, 351, 358, 361, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 398, 399, 400, 401, 402, 411, 413, 414, 417, 418
Batum, 227
Bekir Sami Bey, 177, 178, 182
Beylikköprü, 120, 127, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 294, 296, 301, 302, 331, 332
Bilecik, 92, 93, 194, 261, 317, 351
Birinci Cihan Harbi, 225, 226, 236
Bizans, 70, 224
Boğazlar, 42, 199, 201
Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa, 303
Boşnak, 110, 117, 119, 122, 128, 129, 135, 136, 142, 143
Bozdağ, 12, 286, 287, 399, 400
Bursa, 19, 22, 38, 39, 42, 43, 55, 92, 93, 170, 182, 183, 195, 214, 227, 244, 282, 299, 300, 301, 302, 317, 321, 324, 325, 327, 328, 333, 336, 337, 342, 344, 351, 354, 355, 358, 384, 400, 410, 434
Buruncuk, 145, 146, 147, 148, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 168
Büyük Taarruz, 1, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 14, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 31, 36, 39, 40, 41, 44, 45, 49, 50, 53, 56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 72, 76, 78, 79, 98, 99, 148, 175, 176, 177, 178, 179, 184, 189, 190, 191, 192,193, 194, 195, 197, 198, 199, 202, 203, 204, 213, 230, 240, 243, 262, 263, 275, 277, 280, 281, 282, 306, 307, 316, 318, 324, 328, 329, 330, 339, 340, 341, 342, 345, 346, 347, 348, 350, 359, 363, 364, 368, 369, 373, 376, 384, 385, 386, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 397, 399, 400, 411, 414, 415, 417, 418, 419, 420, 422, 427, 431, 432, 433, 434, 435
Canik, 43, 49, 221, 222, 224, 233
Cemil Bey, 44, 59, 236
Cihanbeyli, 284, 285, 302
Cumhuriyet, 3, 4, 7, 9, 24, 26, 27, 33, 35, 65, 69, 70, 73, 74, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 91, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 110, 113, 122, 124, 125, 129, 132, 133, 136, 137, 141, 148, 151, 160, 165, 166, 183, 214, 229, 241, 248, 260, 349, 361, 373, 375, 377, 378, 381, 382, 384, 385, 387, 388, 389, 391, 395, 396, 424
Çal Dağı, 298
Çanakkale, 5, 43, 76, 99, 150, 151, 155, 164, 167, 192, 198,

200, 201, 204, 214, 268, 273, 286, 331, 356
Çarşamba Kazası, 231
Çay, 8, 9, 347, 403
D. Xifilinos, 225
Dağa Çıkan Kurt, 422, 426, 427, 431, 432, 433, 434, 436
Dâhiliye Vekâleti, 123, 125, 234, 237, 238, 239
Daily Telgraf, 288, 301, 321
David Lloyd George, 264, 265, 268, 271, 274
Demir yolu, 110, 116, 117, 120, 121, 130, 136, 179, 297, 377, 408
Dimitro Kopulos, 290
Doğu Cephesi, 42, 43, 44, 53, 162, 164, 281, 305, 367, 368
Döğer, 11, 13, 16, 20, 310, 408, 410
Duatepe, 277, 278, 303, 427, 428, 429, 430
Dumlupınar, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 39, 41, 43, 57, 61, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 107, 187, 195, 297, 299, 310, 311, 312, 313, 314, 315,317, 324, 330, 333, 341, 351, 352, 353, 355, 357, 359, 371, 372, 374, 375, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 388, 412, 421
Edirne, 42, 48, 115, 116, 126, 197, 199, 235, 237, 388, 405
Efksinos Pontus, 225
Erkân-ı Harbiye, 3, 6, 7, 9, 72, 77, 78, 81, 90, 96, 304, 342, 356, 367, 370, 375, 378, 380, 381, 383, 392, 401
Ermeni, 129, 181, 214, 227, 256, 257, 323
Erzurum, 35, 42, 43, 44, 49, 54, 174, 221, 223, 227, 228, 235, 240, 242, 339
Eskişehir, 1, 2, 3, 6, 9, 10, 11, 16, 19, 21, 23, 38, 42, 43, 57, 64, 70, 93, 104, 116, 117, 118, 122, 130, 133, 140, 174, 176, 180, 183, 184, 187, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 287, 289, 291, 292, 300, 301, 315, 317, 318, 319, 320, 324, 335, 351, 353, 354, 355, 368, 373, 377, 382, 384, 385, 390, 393, 398, 399, 400, 401, 402, 406, 408, 410, 414
Fahrettin (Altay) Paşa, 11, 73, 369
Farnekes, 223
Fatih Sultan Mehmet, 224
Fevzi (Çakmak) Paşa, 36, 42, 43, 46, 56, 61, 63, 72, 77, 81, 82, 232, 281, 286, 304, 342, 345, 349, 351, 371, 378, 380, 381, 382, 402, 404
Filip Efendi, 339, 340
Foreign Office, 201, 269, 273
Francesco Saverio Nitti, 200
Fransa, 7, 177, 178, 181, 183, 192, 193, 195, 196, 199, 201, 202, 203, 231, 280, 322, 356, 400, 404, 409
Franz Carl Endres, 183
Gallipoli wars, 270
Gaziantep, 236
Geçici Mali Kontrol Komisyonu, 252
Gediz, 38, 85, 353, 381, 384, 385
General Townshend, 44, 61, 191, 411
General Trikupis, 38, 324, 325, 327, 337

Gordion, 175, 176, 179, 184, 185, 186, 210
Hacı Hüseyin Köprüsü, 288
Hacıanesti, Hatzianesti, Yunan Orduları Başkomutanı, 309, 312, 316, 324, 342, 352, 406, 407, 408, 410
Hâkimiyet-i Milliye, 22, 23, 28, 40, 69, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 87, 88, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 277, 278, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 347, 360, 424
Hakkı Hami Bey, 237
Halide Edip (Adıvar), 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436
Harington, 42, 44, 181, 182, 255, 270, 345, 356, 409
Havza, 35, 227
Haymana, 42, 117, 118, 120, 121, 125, 126, 129, 134, 136, 148, 283, 293, 295, 304
Heyet-i Temsiliye, 35, 48, 157, 164, 228
Hindistan, 280, 287, 288, 289, 290, 294, 295, 324, 329, 331, 332, 425
Hint Hilafet Komitesi, 324, 337
Hristiyan, 180, 189, 235, 262
Hüseyin Avni Bey, 50, 53, 221, 235
Ilgın, 8, 10, 174, 368, 393
İcra Vekilleri Riyaseti, 221, 233
İnegöl, 182, 183, 227, 230, 351
İngiltere, 44, 177, 178, 181, 183, 192, 193, 196, 198, 199, 202, 203, 213, 226, 231, 245, 247, 251, 257, 277, 285, 287, 289, 294, 319, 322, 329, 332, 345, 354, 356, 404, 423, 425
İnkılâp, 3, 9, 26, 27, 28, 31, 92, 109, 145, 159, 164, 175, 221, 277, 339, 363, 388, 391, 397, 419
İskân, 110, 113, 114, 115, 116, 118, 122, 123, 124, 127, 129, 137, 138, 139, 140, 141
İsmail Safa Bey, 235
İsmet (İnönü) Paşa, 6, 8, 10, 36, 37, 44, 56, 58, 60, 61, 62, 63, 82, 184, 189, 203, 304, 342, 344, 345, 349, 351, 358, 371, 380, 382, 411, 424, 428, 432
İstanbul, 7, 9, 10, 11, 26, 27, 34, 35, 39, 40, 42, 43, 44, 47, 48, 51, 55, 57, 58, 65, 66, 70, 71, 72, 80, 82, 86, 93, 95, 99, 107, 110, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 122, 133, 134, 138, 139, 140, 149, 150, 151, 152, 153, 157, 159, 162, 163, 164, 165, 166, 170, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 214, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 281, 286, 288, 290, 294, 297, 298, 299, 302, 303, 320, 322, 325, 330, 333, 339, 340, 342, 344, 345, 348, 353, 354, 356, 358, 359,

361, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 379, 380, 383, 384, 385, 388, 391, 392, 393, 398, 400, 403, 404, 405, 406, 407, 409, 415, 417, 418, 420, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 435, 436
İstanbul Hükûmeti, 35, 44, 86, 157, 159, 227, 240, 248, 252, 253, 256, 405, 409
İstiklal Mahkemesi, 230, 293
İtalya, 48, 178, 192, 193, 195, 196, 200, 201, 203, 231, 322, 356, 409
İtilaf Devletleri, 3, 23, 39, 41, 42, 43, 45, 50, 53, 64, 225, 244, 248, 339, 401, 403, 405, 406, 407, 409
İzmir, 9, 11, 19, 21, 22, 26, 31, 32, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 55, 64, 66, 70, 79, 85, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 150, 154, 161, 169, 175, 176, 179, 190, 192, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 202, 203, 217, 235, 237, 239, 253, 277, 278, 279, 282, 285, 286, 289, 291, 295, 297, 299, 301, 302, 308, 317, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 331, 336, 337, 342, 344, 350, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 361, 364, 370, 372, 379, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 390, 391, 396, 399, 400, 401, 404, 405, 406, 409, 410, 412, 414, 417, 420, 424, 425, 426, 430, 433, 434
İznik, 11, 57, 174, 181, 184, 214
Jül Sezar, 224
Kalecik Sivrisi, 13, 14, 412
Karadeniz, 3, 26, 174, 184, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 234, 242, 243, 300
Karahisarısahip, 236, 238
Karayavşan, 119, 141, 297
Katolik, 180, 189
Kayayadis, 356
Kazım (Özalp) Paşa, 36, 44, 56, 60, 61, 227, 320, 325, 342, 346, 352
Kazım Karabekir Paşa, 42, 53, 305
Kemalistler, 201
Kemalpaşa, 39, 43, 64, 358
Kıranharmanı, 110, 112, 116, 125, 127, 132, 133, 134
Kırmızıtepe, 427, 428
Kırşehir, 117, 156, 157, 158, 165, 170, 235, 236
Kızıltaş Vadisi, 381
Kocatepe, 13, 24, 38, 41, 43, 64, 65, 160, 165, 281, 348, 412, 414, 420
Koçgiri Aşireti, 229
Kolhis, 223
Konstantin, Yunan Kıralı, 188, 203, 277, 279, 283, 286, 287, 289, 294, 295, 299, 300, 301, 304, 307, 312, 321, 323, 325, 329, 331, 333, 334
Konya, 9, 37, 43, 61, 63, 77, 80, 83, 92, 93, 116, 126, 130, 140, 141, 148, 154, 155, 164, 167, 174, 191, 193, 213, 313, 319, 335, 344, 345, 346, 347, 348, 360, 368, 373, 400, 401, 402, 411, 413, 414, 432
Kral Konstantin, 188, 203, 286, 287, 294, 295, 299, 304, 312, 323, 329, 331
Kraliçe Sofi, 285, 292

Kurtuluş Savaşı, 8, 27, 34, 175, 181, 194, 214, 227, 228, 230, 242, 249, 260, 277, 279, 280, 281, 325, 328, 330, 351, 358, 360, 361, 375, 386, 392, 394, 403, 404, 409, 412, 417, 418, 421, 425, 426, 436
Kuvâ-yı Milliye, 3, 35, 153, 157, 159, 181, 197, 198, 352, 367
Kütahya, 1, 2, 3, 19, 23, 43, 69, 70, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 99, 100, 101, 107, 176, 180, 183, 184, 235, 236, 237, 277, 278, 279, 282, 315, 318, 335, 353, 368, 377, 380, 384, 406, 410
Lazistan, 221, 223, 234
Liberal Party, 263, 264
Londra, 42, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 214, 251, 285, 300, 307, 312, 319, 322, 324, 336, 337, 345, 352, 355, 356, 425
Lord Curzon, 44, 192, 264, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 314
Mebusan Meclisi, 228
Merkez Ordusu, 229, 230, 231, 240
Mersin, 43, 49, 54, 80, 153, 232, 235, 321, 400
Merzifon, 226
Millî İktisat, 84
Millî Mücadele, 1, 3, 4, 6, 11, 23, 26, 27, 59, 66, 70, 76, 93, 97, 99, 122, 151, 152, 153, 157, 159, 160, 166, 170, 175, 176, 178, 179, 180, 183, 189, 194, 199, 203, 204, 205, 226, 228, 231, 239, 243, 244, 245, 248, 249, 251, 258, 259, 306, 330, 339, 340, 341, 359,367, 398, 399, 402, 404, 418, 419, 421, 422, 424, 426, 434, 435
Milliye Cemiyeti, 228
Misak-ı Millî, 55, 124, 281, 344, 403
Mondros Mütarekesi, 1, 3, 23, 34, 67, 70, 82, 89, 94, 177, 202, 203, 225, 227, 242, 262, 367
Muhacir, 129, 130, 134, 135, 141, 143
Murad Dağı, 316
Mustafa Kemal Paşa, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 40, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 77, 78, 82, 83, 85, 89, 91, 96, 122, 157, 160,180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 193, 195, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 213, 214, 228, 240, 243, 248, 258, 262, 277, 279, 280, 281, 292, 297, 300, 301, 304, 306, 307, 308, 309, 315, 317, 318, 319, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 334, 339, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 367, 368, 370, 373, 379, 380, 381, 382, 384, 387, 389, 393, 395, 396, 405, 409, 411, 427, 428, 432, 433
Müdafaa-i Hukuk, 3, 35, 41, 43, 47, 49, 153, 157, 228, 325
Müdafaa-i Milliye, 3, 7, 9, 151, 163, 234, 235, 250, 281, 295, 304, 320, 325, 342, 402

Müdafaa-i Milliye Vekâleti, 3, 9, 250, 402
Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa, 320, 325, 342
Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa, 295
Müslüman, 109, 110, 113, 114, 128, 129, 191, 192, 204, 227, 231, 235, 240, 256, 280, 282, 311, 319, 422, 425, 435
Müttefik Yüksek Komiserleri, 252, 254
Nif, 39, 43, 64
Niğde, 126, 153, 156, 157, 165, 239
Nureddin Paşa, 78, 229, 230
Nurettin (Sakallı) Paşa, 8, 10, 44, 60, 369
Ordu, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 36, 37, 38, 43, 44, 46, 47, 50, 57, 58, 59, 60, 63, 78, 81, 82, 84, 85, 87, 89, 95, 96, 170, 174, 226, 227, 229, 240, 250, 298, 311, 315, 333, 335, 342, 348, 351, 352, 353, 364, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376,377, 378, 379, 380, 381, 384, 385, 386, 387, 390, 400, 401, 402, 403, 407, 408, 410, 411, 412, 413, 414, 418
Osmanlı Devleti, 3, 60, 70, 84, 94, 113, 149, 150, 152, 164, 166, 224, 225, 226, 227, 244, 245, 247, 248, 249, 251, 252, 258, 354, 365
Papaz Klematyos, 226
Papulas, 283, 286, 293, 309, 316, 329, 341, 398, 400, 406, 407, 410, 411, 414, 417, 429
Paris, 42, 175, 176, 178, 179, 180, 186, 187, 188, 189, 192, 194, 195, 196, 200, 203, 231, 269, 271, 279, 286, 287, 314, 316, 345, 405, 406, 425
Paris Konferansı, 178, 314, 406
Petrolidi, 356
Polatlı, 42, 110, 111, 112, 113, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 136, 139, 142, 143, 148, 175, 176, 179, 184, 185, 277, 278, 429, 431, 434
Pontus, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244
Ragıp Bey, 235, 237, 238
Rauf Bey, 14, 19, 39, 45, 46, 49, 50, 51, 55, 56, 59, 221, 227, 232, 239, 281, 306, 316, 317, 320, 353, 354, 355, 404
Refet Paşa, 46, 47, 60, 253, 254, 255, 256, 259, 295, 333, 404
Refik Şevket Bey, 235, 236
Rum, 120, 181, 214, 221, 224, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 239, 240, 244, 256, 257, 286, 290, 314, 321, 324, 406
Rum İrfanperver Kulübü, 226
Rus, 109, 114, 182, 198, 225, 226, 319, 366, 405
Ruşen Eşref, 311, 335
Sad Taarruz Planı, 6, 9, 12, 27, 230
Sakarya, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11, 23, 26, 27, 36, 39, 41, 42, 45, 50, 51, 53, 54, 57, 66, 70, 81, 87, 91, 119, 121, 133, 139, 164, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 199, 203, 204, 214, 230, 232, 242, 243, 250, 269, 277, 278, 279, 280, 282, 284, 286, 288, 289, 290,

292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 316, 328, 329, 330, 331, 334, 341, 342, 368, 369, 394, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 410, 412, 414, 417, 419, 420, 422, 426, 427, 428, 430, 431, 434, 435
Sakarya Meydan Muharebesi, 1, 4, 5, 7, 9, 11, 23, 26, 27, 36, 41, 42, 51, 57, 70, 164, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 187, 189, 190, 192, 199, 203, 204, 214, 230, 232, 243, 250, 279, 280, 282, 288, 298, 304, 306, 329, 330, 368, 369, 394, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 410, 414, 417, 419, 420, 422, 426, 427, 428, 430, 431, 434, 435
Sakarya Meydan Savaşı, 277, 328, 419
Sakarya Nehri, 1, 4, 23, 185, 187, 279, 280, 286, 368, 398
Salahattin Bey, 232
Samsun, 3, 34, 43, 50, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 267, 407
Samutlu, 112, 118, 125, 127, 130, 131, 132, 140, 142
Sarıköy, 43, 56, 342
Saruhan, 227, 228, 230, 231, 235, 242
Selçuklu, 70, 224, 244
Seyitgazi, 11, 12, 13, 42, 118, 317
Sinop, 48, 93, 95, 237
Sivas, 35, 47, 49, 54, 81, 83, 104, 153, 157, 164, 168, 224, 228, 240, 300
Sivrihisar, 10, 42, 58, 116, 117, 118, 121, 133, 185, 288, 398
Stergiadis, Yunan Fevkalade Komiseri, 322, 326, 336
Stratikos, Yunan Genelkurmay Başkanı, 303
Sykes-Picot Agreement, 268
Şeref Bey, 235, 237
Şükrü Bey, 77, 236, 238
Tahsin Bey, 235, 237
Tatar, 110, 112, 116, 119, 125, 128, 129, 134, 136, 140, 143, 431
TBMM, 1, 3, 4, 7, 9, 12, 15, 22, 23, 28, 33, 35, 40, 41, 43, 45, 47, 53, 54, 56, 67, 69, 71, 72, 90, 97, 123, 138, 153, 159, 160, 163, 175, 181, 213, 228, 229, 230, 231, 232, 240, 242, 243, 245, 249, 250, 253, 254, 256, 259, 260, 279, 281, 292, 303, 304, 307, 308, 320, 324, 325, 328, 330, 342, 344, 346, 349, 357, 359, 361, 375, 380, 383, 387, 388, 389, 392, 395, 400, 403, 405, 411, 415
Tekâlif-i Milliye Emirleri, 4, 27, 277, 279
Tenerenis, 356
Tetkik-i Mezâlim, 419, 432
Theotokis, 187, 289
Tınaztepe, 13, 14
Ticaret-i Milli Anonim Şirketi, 121
Toklusivri, 311
Trakya, 43, 55, 109, 116, 123, 126, 181, 190, 196, 197, 199, 200, 252, 258, 320, 322, 323, 344, 346, 350, 354, 356, 360, 371, 386, 388, 404, 406, 407, 408, 409, 415
Trikopis, 44, 64, 348, 352, 379, 384

Türk, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 31, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 45, 47, 50, 57, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 110, 113, 114, 116, 122, 123, 128, 129, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 175, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 204, 213, 214, 216, 217, 218, 220, 221, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 239, 240, 242, 243, 245, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 262, 274, 275, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 361, 363, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 375, 376, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436

Türk İstiklal Harbi, 5, 6, 10, 11, 12, 26, 27, 60, 66, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 165, 168, 170, 187, 214, 226, 230, 231, 243, 281, 330, 358, 361, 391, 398, 399, 410, 411, 417, 418

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 3, 4, 15, 21, 22, 26, 27, 33, 42, 47, 123, 152, 153, 159, 165, 166, 228, 229, 232, 233, 241, 245, 279, 280, 292, 323, 326, 327, 328, 342, 343, 349, 354, 355, 357, 358, 361, 367, 378, 381, 382, 389

Türkiye-Havas-Reuters Ajansı, 319, 321

Umumiye, 6, 9, 72, 77, 81, 115, 232, 248, 281, 296, 304, 333, 342, 367, 401

Uşak, 9, 15, 18, 20, 27, 38, 70, 73, 78, 79, 80, 81, 148, 167, 194, 195, 282, 306, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 330, 335, 350, 351, 352, 353, 356, 372, 373, 379, 382, 384, 408, 410, 434

Vaskolopulos, 356

Vehbi Efendi, 221, 232, 234, 235, 239, 240

Von Sanders, 198, 209

War Memoirs, 264, 266, 274

Wilson Prensipleri, 226, 423

Winston Churchill, 264

Yahya Galip Bey, 235, 236

Yakup Şevki (Subaşı) Paşa, 7, 10, 37, 44, 57, 60, 369
Yasin Bey, 236
Yıldızköy, 284
Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey, 303
Yunan, 1, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 31, 39, 44, 45, 50, 57, 67, 69, 70, 82, 85, 96, 97, 115, 122, 161, 177, 178, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 199, 200, 203, 204, 214, 216, 218, 221, 225, 227, 229, 230, 231, 232, 240, 244, 251, 252, 253, 256, 259, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 341, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 364, 368, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 390, 391, 392, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 428, 429, 430, 431, 433
Yunanistan, 43, 78, 124, 125, 188, 190, 191, 214, 225, 226, 227, 229, 231, 239, 244, 252, 258, 283, 285, 288, 289, 290, 291, 293, 294, 295, 296, 302, 305, 307, 312, 317, 319, 320, 322, 323, 329, 332, 333, 345, 354, 382, 383, 392, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 418
Zekai Bey, 235
Zela, 224
Ziya Hurşit Bey, 221, 234, 235